

K 17407
4

საქართველოს საგარეო ურთიერთობების
მინისტროს ბიბლიოთეკა

საქართველოს
საგარეო ურთიერთობების
მინისტროს ბიბლიოთეკა

I

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისია
КОМИССИЯ ПО ИСТОЧНИКАМ ИСТОРИИ ГРУЗИИ

საქართველოს ისტორიის წყაროები

19

ქართული წარწერების კორპუსი

I

აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო

(V—X სს.)

შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა
ნ. შოშიაშვილმა

თბილისი
1980

საქართველოს
პარლამენტის
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

9(C 41)
63.3 (2Г)
9(47.922) (001)
ს 323

ძველი ქართული წარწერების კორპუსი მიზნად ისახავს V—XVIII სს. ქართული წარწერების სრული კრებულის (როგორც უკვე გამოცემულის, ისე გამოუცემელის) სათანადო, სპეციალური არქეოგრაფიული წესების მიხედვით გამოცემას.

კორპუსის პირველ წიგნში შედის აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს V—X სს-ის ორასზე მეტი ლაპიდარული წარწერა. წარწერათა ტექსტებს დართული აქვთ არქეოგრაფიული აღწერილობა, ბიბლიოგრაფია, კიბხვა-სხვაობები, საძიებლები, ფოტოები და წარწერათა გრაფიკული მონახაზები.

Корпус древнегрузинских надписей предусматривает издание полного сборника грузинских эпиграфических памятников (как уже изданных ранее, так и неизданных).

В первую книгу Корпуса вошли свыше двухсот лапидарных надписей V—X вв. Восточной и Южной Грузии. Тексты надписей снабжены археографическим описанием, библиографией, разночтениями, указателями, фотокопиями и графическими прорисьями надписей.

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისია

ზ. ალექსიძე, ა. ბარამიძე, ვ. ბერიძე, ვ. გაბაშვილი, თ. გაშვრელიძე, კ. კრივოლია, ი. დოლიძე, მ. დუმბაძე, რ. კიკნაძე, ქ. ლომთათიძე, მ. ლორთქიფანიძე, ვ. მელიქიშვილი (თავმჯდომარის მოადგილე), ე. მეტრეველი (თავმჯდომარის მოადგილე), ა. ხურგულაძე, ს. ყაუხჩიშვილი, მ. შანიძე, ნ. შოშიაშვილი, შ. შიშიგური (თავმჯდომარე), ე. ხოშტარია, ნ. ჯანაშია, ს. ჯიქია.

კომისიის მდივანი მ. აბაშიძე

КОМИССИЯ ПО ИСТОЧНИКАМ ИСТОРИИ ГРУЗИИ

З. Н. Алексидзе, А. Г. Барамидзе, В. В. Беридзе, В. Н. Габашвили, Т. В. Гамкрелидзе, К. Г. Григолна, Н. С. Джанашиа, С. С. Джикиа, Ш. В. Дзидзигури (председатель), И. С. Долидзе, М. К. Думбадзе, С. Г. Каухчишвили, Р. К. Кикнадзе, К. В. Ломтатидзе, М. Д. Лордкипанидзе, Г. А. Меликишвили (зам. председателя), Е. П. Метрели (зам. председателя), А. Н. Сургуладзе, М. А. Шанидзе, Н. Ф. Шошиашвили, Э. В. Хоштария.

Секретарь комиссии М. Д. Абашидзе

მთავარი სარედაქციო კოლეგია

ზ. ალექსიძე, ვ. გაბაშვილი, ი. დოლიძე, რ. კიკნაძე (მთ. რედაქტორის მოადგილე), გ. მელიქიშვილი, ე. მეტრეველი, ს. ყაუხჩიშვილი, შ. ძიძიგური (მთავარი რედაქტორი), ე. ხოშტარია, ნ. ჯანაშია (მთ. რედაქტორის მოადგილე).

სერიის და ტომის რედაქტორი **ზ. ალექსიძე**

ГЛАВНАЯ РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

З. Н. Алексидзе, В. Н. Габашвили, Н. С. Джанашиа (зам. главного редактора), Ш. В. Дзидзигури (главный редактор), И. С. Долидзе, С. Г. Каухчишвили, Р. К. Кикинадзе (зам. главного редактора), Г. А. Меликишвили, Е. П. Метревели, Э. В. Хоштария.

Редактор серии и тома **З. Н. АЛЕКСИДЗЕ**

რ ე ლ ა ქ ო რ ი ს ა გ ა ნ

ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების სრული, აკადემიური, ერთიანი პრინციპით შედგენილი მრავალტომეული კრებულის გამოცემის საჭიროებაზე ჯერ კიდევ ამ საუკუნის 20-იან წლებში მიუთითებდა აკად. ივ. ჯავახიშვილი: „თავისთავად ცხადია, რომ ქართულ წარწერათა სრული ახალი კრებულის Corpus Inscriptionum Georgicarum-ის გამოცემაც აუცილებელია, მაგრამ ასეთ დიდ საქმეს შესაფერისი წინასწარი მუშაობა უნდა უძღოდეს წინ და ამიტომ ესეც მხოლოდ მომავალშია შესაძლებელი“ (ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949, გვ. 22).

მას შემდეგ ნახევარი საუკუნე გავიდა. „შესაფერისი წინასწარი სამუშაო“ უკვე ჩატარებულია და მკითხველის წინ დევს „ქართული წარწერების კორპუსის“ პირველი ტომი. ამ ტომით საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიის ეპიგრაფიკის სექცია იწყებს საქართველოს სსრ ტერიტორიაზე და მის ფარგლებს გარეთ დაცული ან მოპოვებული ყველა სახის წარწერის გეგმიურ პუბლიკაციას. „კორპუსში“ წარწერათა ტექსტები ქვეყნდება სრული მეცნიერული აპარატით, გრაფიკული მონახაზებითა და ფოტო-პირებით, იმ ვარაუდით, რომ დააკმაყოფილოს როგორც ისტორიკოსების, ისე ფილოლოგების, ენათმეცნიერებისა და სხვა ჰუმანიტარულ დისციპლინებში მომუშავე სპეციალისტთა ინტერესები.

„ქართული წარწერების კორპუსი“ რამდენიმე ქვესერიად იყოფა. ამჟამად, ლაპიდარულის გარდა, გამოსაცემად მზადდება ფრესკული, ქედური და ქსოვილებზე წარწერების პირველი ტომები.

სექციას გეგმაში აქვს, აგრეთვე, გამოსცეს წარწერები სამეურნეო-საყოფაცხოვრებო და საომარ იარაღებზე, მონეტებსა და საბეჭდავებზე. „კორპუსის“ ბოლო ტომები უკვე დაეთმობა შემაჯამებელ გამოკვლევებს ქართული წარწერების პალეოგრაფიის, ენისა და ისტორიული ღირებულებების შესახებ, სიმფონია-ლექსიკონებს, ატლასს, ქარაგმების, ლიგატურებისა და კრიპტოგრაფების საძიებლებს.

„ქართული წარწერების კორპუსი“, რა თქმა უნდა, არ იქნება მხოლოდ უკვე არსებული პუბლიკაციის თავმოყრა და გამეორება. მკითხველი მასში ნახავს მრავალ ახლადმიკვლეულ წარწერას და კიდევ უფრო მეტს, ახლებურად წაკითხულს, დაზუსტებულსა თუ დათარიღებულს. ამის გარანტიას იძლევა საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიის ეპიგრაფიკის სექციის, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის, ხელნაწერთა, ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტების, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, სახელმწიფო ის-

ტორიული და ხელოვნების მუზეუმების მრავალრიცხოვანი ექსპედიციებით სპეციალისტთა ინდივიდუალური გასვლები ველზე, რომლებიც ხან პირდაპირ, ხან კი ირიბად უკავშირდებიან ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების გამოვლენისა და ფიქსაციის ფრიად საჭირო საქმეს.

სექცია მადლობას მოახსენებს ჩამოთვლილი დაწესებულებების ხელმძღვანელებს და მათ სპეციალისტ-თანამშრომლებს, რომელთა უანგარო და ხალისიანი დახმარება მნიშვნელოვნად ამდიდრებს „კორპუსს“ და ზრდის მისი გამოცემის ხარისხს.

მიუხედავად იმისა, რომ „ქართული წარწერების კორპუსის“ პირველი ტომი წინასწარ შემუშავებული პრინციპების მიხედვით არის შედგენილი, მისი სამეცნიერო მიმოქცევაში შესვლის შემდეგ, ალბათ, მაინც უკეთ გამოჩნდება ამ პრინციპების ზოგადი ნაკლი ან გაუმჯობესების შესაძლებლობა. საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიის ეპიგრაფიკის სექცია მადლობით მიიღებს სპეციალისტი მკითხველის საქმიან შენიშვნებს.

შენსავალი

1. ძველი მკვლევარი მკვლევარი მკვლევარი მკვლევარი

ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების გამოცემა დაიწყო XIX ს-ის შუა წლებიდან.

მათი პირველი პუბლიკაციები განახორციელეს XIX ს-ის ფრანგმა მკვლევარებმა: ფ. დიუბუა დე მონპერემ¹ და მ. ბროსემ², აგრეთვე XIX—XX სს. ქართველმა ისტორიკოსებმა: დ. ბაქრაძემ³, ი. როსტომაშვილმა⁴ და ე. თაყაიშვილმა⁵. მრავალი წარწერის განმეორებითი გამოცემა განახორციელა თ. ჟორ-

¹ «Voyage autour du Caucase, cher les Tcherkesses et les abkhases, en Colchide en Géorgie, en Arménie et en Crimée», par Frédéric Dubois de Montpereux, t. I, II, III, Paris, 1839; t. IV, Paris, 1840; t. V. VI, Paris, 1849.

² «Rapports sur un voyage archéologique dans la Georgie et dans l'Arménie, exécuté en 1847—1848» par M. Brosset, livr I. St. — Pb., 1849; livr. II SPb., 1850, livr. III. SPb., 1851. მ. ბროსემ გამოაქვეყნა ქართული წარწერები აგრეთვე თავის ცალკეულ წერილებში (იხ. III. Хантадзе, Академик Мари Броссе и русское и европейское грузиноведение, Тб., 1971).

³ Д. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства: «Записки Общества любителей кавказской археологии», кн. I, Тифл., 1875; მისივე, Археологическое путешествие по Грузии и Адчаре, СПб., 1878; «Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии», составленная Н. Кондаковым. Грузинские надписи прочтены и истолкованы Д. Бакрадзе, СПб., 1890; Д. Бакрадзе, Разбор грузинской надписи на камне в Армази, с приложением рисунка надписи: «Известия Общества любителей кавказской археологии», вып. I, Тифлис, 1877; მისივე: О грузинских надписях: «Протоколы, подготовленные комитетом V Археологического съезда в Тифлисе», Тифлис, 1882, с. 38—60.

⁴ И. Ростомашвили, Ахалкалакский уезд в археологическом отношении (с ключом к чтению надписей древнейшей Джавахетии с картой): «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», вып. XXV, Тифлис, 1898, с. 1—138.

⁵ 1905 წლიდან ე. თაყაიშვილი იწეებს «არქეოლოგიური ექსკურსიების» სერიის გამომცემის (კრებულში: «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа» და «Известия Кавказского отделения имп. Московского археологического общества», ხოლო შემდეგ — ცალკე), სადაც აღწერილი და გამოცემულია ქართული საისტორიო წყაროები, ძირითადად წარწერები. სულ გამოვიდა 2 ნაკვეთი ქართულად და 5 — რუსულად. წარწერები, ცალკე ისტორიული თემების მიხედვით, გამოცემულ იქნა ე. თაყაიშვილის სხვა ნაშრომებშიც: «არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში», პარიზი, 1937; «არქეოლოგიური მოგზაურობა კოლა-ოლთისში და ჩანგლში», პარიზი, 1938; «1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში», თბ., 1960; იგივე რუსულად — თბ., 1952; «არქეოლოგიური ექსპედიცია რაჭაში, 1919 და 1920 წწ.», თბ., 1963. ე. თაყაიშვილის ღვაწლზე ეპიგრაფიკაში იხ.: И. В. Мегрелидзе, О жизни и эпиграфических работах Е. Такашвили, —

დანიამ⁶. ცალკეული ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები გამოსცეს ვ. მარმა, პ. იოსელიანმა, გ. წერეთელმა, ა. ხახანაშვილმა, ა. მურავიოვმა, პ. უეაროვამ (ა. ხახანაშვილის წაკითხვით), ა. ქუთათელაძემ, ზ. ჭიჭინაძემ, მ. ჯანაშვილმა და სხვებმა.

ამ გამოცემებმა, მიუხედავად რიგი მეცნიერული და ტექნიკური ხასიათის ნაკლოვანებებისა, რომლებიც მათ ახლდა, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ქართული პალეოგრაფიისა და ეპიგრაფიკის ცალკეული საკითხების კვლევაში, ქართული ისტორიოგრაფიის წყარომცოდნეობითი ბაზის განმტკიცებაში.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ საქართველოში კულტურის ძეგლების შეკრება, დაცვა და გამოცემა გახდა სახელმწიფოს ზრუნვის საგანი და ცალკეული ენთუზიასტების ნაცვლად ამ საქმეს სათავეში უდგებდა სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულებები. 20-იან წლებში ქართველოლოგიის ორი ცენტრი არსებობდა: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი და საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი. 1936 წ. დაარსდა ქართული კულტურის კვლევის კიდევ ერთი ცენტრი — სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის ნ. მაკრის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი (ენიმკი), რომლის ბაზაზე შემდეგში შეიქმნა ქართველოლოგიური კვლევის სამი ინსტიტუტი: ისტორიის, ენისა და ქართული ხელოვნების ისტორიის. 1958 წ. შეიქმნა ქართველოლოგიის მნიშვნელოვანი ცენტრი — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტი (საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების ბაზაზე). ეს სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულებები საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ წარმართავენ მუშაობას ქართველოლოგიის ყველა დარგში, მათ შორის ეპიგრაფიკაშიც. ქართული წარწერების შეკრება და შესწავლა-გამოცემა წარმოებს ძირითადად ამ დაწესებულებათა თანამშრომლების მიერ. წარწერების გამოსავლინებლად და მათ საკვლევად 60—70-იან წლებში დიდი მუშაობა ჩატარა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილებამ.

1920-იანი წლების დასაწყისში ივ. ჯავახიშვილმა პალეოგრაფიულად გამოიკვლია ქართული დამწერლობის ძველი ძეგლები (მათ შორის: ბოლნისის საყდრის უთარაილო საამშენებლო წარწერა, რომელიც პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით დაათარიღა V ს-ის ბოლო წლებით; მცხეთის ჯვრის წარწერები და VI—XI სს-ის ზოგიერთი ეპიგრაფიკული ძეგლი)⁷. მნიშვნელოვანი ღვაწლი

«Эпиграфика Востока», XIII, 1960, გვ. 3—10; ე. გრიგოლია, ე. თაყაიშვილი და ქართული ეპიგრაფიკა. კრებულში: „აკადემიკოსი ე. თაყაიშვილი“, თბ., 1966, გვ. 90—99.

⁶ თ. ქორდანი, ქრონიკები და სხვა მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, წ. I, თბ., 1893; წ. II, თბ., 1897.

⁷ ი. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949, გვ. 155—177.

დასდო ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების შესწავლას საბჭოთა პერიოდში.
ა. შანიძემ: შეისწავლა ხან-მეტობა უძველეს წარწერებში, აღადგინა ბოლნისის საამშენებლო წარწერის დიდად ნაკლები ტექსტი, გამოსცა მაღალ მეცნიერულ დონეზე არაერთი წარწერა, მისი წაკითხვით გამოსცეს მკვლევრებში რიგი წარწერებისა, მიაკვლია და გამოაქვეყნა სომხეთში შემორჩენილი რამდენიმე ქართული წარწერა და სხვა⁸.

1923—1927 წწ. გ. ბოჭორიძემ გამოავლინა VII—XI სს-ის ახალი ეპიგრაფიკული ძეგლები: წარწერა ქვაჯვარის კვარცხლბეკზე სოფ. წყისედან (VII ს.)⁹, წარწერა გრიგოლ საკვირველთმოქმედის ხატზე სოფ. ჯვარისას ეკლესიიდან (X ს.)¹⁰, ორი ეპიგრაფიკული საბუთი „ჭელი“ და „დაწერილი“ მეჭუდას ხეობიდან (X ს.)¹¹, რიგი წარწერებისა რაჭიდან (X—XI სს.)¹².

1936 წლიდან ბოლნისში, ივ. ჯავახიშვილის საერთო ხელმძღვანელობით, მუშაობდა არქეოლოგიური ექსპედიცია. მან აღმოაჩინა V—VIII სს-ის ათზე მეტი ლაბიდარული წარწერა და მათ შორის ბოლნისის საყდრის თარიღიანი საამშენებლო წარწერა. ექსპედიციის მონაპოვარი, მათ შორის ეპიგრაფიკული მასალა, შეისწავლა და გამოაქვეყნა აქ მომუშავე ჯგუფის ხელმძღვანელმა, ქართული ეპიგრაფიკის თვალსაჩინო სპეციალისტმა ლ. მუსხელიშვილმა¹³.

30-იან წლებში გამოვლენილ იქნა აგრეთვე V—VIII სს. სხვა ეპიგრაფიკული ძეგლებიც: მცხეთის ჯვრის სტელა ქტიტორული წარწერით (595/605 წწ.), ორი ქვაჯვარის კვარცხლბეკის წარწერა უკანგორიდან (V/VI სს-სა, ნაპოვნი დმანისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, ლ. მუსხელიშვილის ხელმძღვანელობით, 1936 წწ.)¹⁴.

1936 წელს ენიშვის ეთნოგრაფიულმა ექსპედიციამ, გ. ჩიტაიას ხელმძღვანელობით, აღმოაჩინა სოფ. გუნია-ყალაში (წალკის რაიონი) სტელა, XIII ს-ის

⁸ იხ. ა. შანიძის ნაშრომები: 1) ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნის წინ ქართულ ზმნებში: „ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები“, I, 1957, გვ. 267—281; 2) არადღვის წარწერები: „მომოხილველი“, I, 1926; 3) ძველი ქართულის ქრესტომათია ლექსიკონითურთ, I, ქრესტომათია, 1935; 4) ხუნაშის წარწერის განმარტებისათვის: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, VII, № 4, 1946; 5) კოშის წარწერა, ხელნაწ. ინსტ. მ-ბე, I, 1959 (რუს.); 6) ბარანის წარწერა: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრომები, 11, „საიუბილეო“, 1968, გვ. 17—26 და სხვ.

⁹ ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის ქრესტომათია, I, თბ., 1935, გვ. 25, 108; M. Tarchnischvili, Decouvertes en Georgie—«Le Museon», LXIII, 3—4, Louvain 1950, p. 253—254 და სხვა გამოცემები.

¹⁰ გ. ბოჭორიძე, ძველი ჯვარისიდან, კრებულში: „საქართველოს არქივი“, III, თბ., 1927, გვ. 206—208; სურ. I—III; იგივე ინგლ. ენაზე: „Georgica“, vol. I, № 1—2, London 1936, p. 50—52; მისივე: რაჭის ისტორიული ძეგლები, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. V, თბ., 1930, გვ. 173—178; სურ. 6.

¹¹ გ. ბოჭორიძე, ორი უძველესი. კრებულში: „სასისტორიო მოამბე“, I, თბ., 1925, გვ. 98—102.

¹² გ. ბოჭორიძე, რაჭის ისტორიული ძეგლები: „საქ. მუზ. მოამბე“, ტ. V, თბ., 1930, გვ. 163—222, ტაბ. VII; ტ. VII, თბ., 1933, გვ. 203—259, ტაბ. III—VIII; ტ. VIII, თბ., 1935, გვ. 289—338, ტაბ. XIII—XXI.

¹³ ლ. მუსხელიშვილი, ბოლნისი: ენიშვის მოამბე, ტ. III, თბ., 1933, გვ. 326—341.

¹⁴ ლ. მუსხელიშვილი, არქეოლოგიური ექსპურსიები მშავრის ხეობაში, თბ., 1941, გვ. 8—16, ტაბ. II, 3; III, 4.

წარწერით, ხელის გამოსახულებით (უფლების სიმბოლო) და ბაგრატიონთა სპეციალური ნიშნით. მომდევნო წლებში აღმოჩნდა კიდევ 15 სტელა — „კელი“, გამოქვეყნებული ლ. მელიქსეთ-ბეგის მიერ¹⁵. მანვე გამოაქვეყნა ზოგიერთი სხვა ეპიგრაფიკული ძეგლი¹⁶.

წარწერები გამოაქვეყნეს აგრეთვე: ს. კაკაბაძემ¹⁷, ნ. ბერძენიშვილმა¹⁸, ლ. მუსხელიშვილმა¹⁹, თ. ბარნაველმა²⁰, ა. ბაქრაძემ²¹, ვ. ცისკარიშვილმა²², ნ. შოშიაშვილმა²³, ვ. სილოგავამ²⁴.

ქართველმა ხელოვნებათმცოდნეებმა გ. ჩუბინაშვილმა²⁵, ვ. ბერიძემ²⁶, ნ. ჩუბინაშვილმა²⁷ საქართველოს ცალკეული კუთხეების ხუროთმოძღვრული ძეგლების შესწავლისადმი მიძღვნილ ნაშრომებში გამოაქვეყნეს აგრეთვე ამ ძეგლების წარწერებიც. გ. ჩუბინაშვილმა გამოაქვეყნა ძველი ქართული ჰედეური ხელოვნების ძეგლები მათზე მოთავსებული წარწერებით²⁸. რ. ჭეცისაშვილმა და ვ. ცინცაძემ გამოაქვეყნეს შიდა ქართლის უმნიშვნელოვანესი წარწე-

¹⁵ Л. Меликсет-Бек. Рельефы руки на памятниках материальной культуры феодальной Грузии, კრებულში: „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, IX, თბ., 1957, გვ. 125, სურ. 28.

¹⁶ Л. Меликсет-Бек. Кабени и ее армянские и грузинские надписи: отл. მოაზრება, VII, თბ., 1927, გვ. 60—73; მისივე; Надписи Кабена, «Известия Кавказского историко-археологического института», т. III, Тфл., 1925, გვ. 31—36.

¹⁷ ს. კაკაბაძე, ზარზმის ფრესკების ისტორიული პირები, „საისტორიო მოამბე“, I, თბ., 1925; მისივე; ეპიგრაფიკული მასალა გეგუთიდან, „საისტორიო კრებული“, III, თბ., 1926; გვ. 114—115; მისივე; წინასწარი ცნობა დას. საქართველოს ზოგიერთ ეპიგრაფიკულ ძეგლზე, იქვე, IV, თბ., 1929, გვ. 102—111.

¹⁸ ნ. ბერძენიშვილი, ისტორიულ-გეოგრაფიული ექსპედიცია 1932 წელს: „საქართველოს ისტორიის საკითხები“, წ. I, თბ., 1964, გვ. 1—43; მისივე; ჯავახეთის 1933 წ. ექსპედიციის დღიური, იქვე, გვ. 45—173; მისივე; აძიკვის წარწერის გამო, იქვე, გვ. 272—282; მისივე; მიწათმფლობელობის ფორმების საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში, იქვე, წ. III, თბ., 1966, გვ. 135—249 და სხვ.

¹⁹ ლ. მუსხელიშვილი, არქეოლოგიური ექსკურსიები მანავრის ხეობაში, თბ., 1941; მისივე; ისტორიული ძეგლები უკანაორიდან, „ენიმეის მოამბე“, ტ. X, თბ., 1941; მისივე; საშვილდის სიონის წარწერები და მისი აგების თარიღი, იქვე, ტ. XIII, თბ., 1942; მისივე; მცხეთის სვეტიცხოველის უძველესი წარწერები და მათი კავშირი მეღვინისეულ კათალიკოსის ანდერძთან: „ქართული ხელოვნება“, ტ. I, თბ., 1942.

²⁰ თ. ბარნაველი, ატენის სიონის წარწერები, თბ., 1957; მისივე; მანვლისის ტაძრის წარწერები, თბ., 1961; მისივე; კახეთის ისტორიული ძეგლების წარწერები, თბ., 1962.

²¹ ა. ბაქრაძე, თრიალეთისა და ატენის ეპიგრაფიკული ძეგლები, როგორც საისტორიო წყარო, „საქ. სახელმწიფო მუზ. მოამბე“, ტ. XX—B, თბ., 1959, გვ. 55—78 და სხვ.

²² ვ. ცისკარიშვილი, ჯავახეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959.

²³ ნ. შოშიაშვილი, ურბნისის ძველი ქართული წარწერები, კრებულში: „ბალეოგრაფიული ძეგლები“, წ. I, თბ., 1965, გვ. 131—156.

²⁴ ქართული წარწერების კორპუსი, II. დასავლეთ საქართველოს წარწერები (IX—XIII სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვ. სილოგავამ, თბ., 1980.

²⁵ Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тб., 1959.

²⁶ ვ. ბერიძე, სამცხის ხუროთმოძღვრება XIII—XVI სს-ში, თბ., 1955.

²⁷ Н. Г. Чубинашвили, Хандиси (проблемы рельефа на примере одной группы грузинских стел последней четверти V века, VI и первой половины VII века), Тб., 1972.

²⁸ Г. Н. Чубинашвили, Грузинское чеканное искусство VIII—XVIII вв., Тб., 1959.

რები²⁹. წარწერები გამოაქვეყნეს ქართული ხელოვნების ისტორიის პერიოდულ ორგანოში („ქართული ხელოვნება“)³⁰ და თავიანთ მონოგრაფიებში ხელოვნებათმცოდნეებმა: გ. აბრამიშვილმა, ნ. ალადაშვილმა, შ. ამირანაშვილმა, ვ. ალექსიძემ, თ. ვირსალაძემ, პ. ზაქარაიამ, ლ. რჩეულიშვილმა, რ. შერლინგმა, ვ. ცინცაძემ, ალ. ჯავახიშვილმა. წარწერები გამოსცეს აგრეთვე ენათმეცნიერებმა: ტ. გუდავამ, ვ. თოფურიამ, ი. იმნაიშვილმა, ი. მეგრელიძემ, ა. ჩიქობავამ, ისტორიკოსებმა: დ. ბერძენიშვილმა, ს. გამსახურდიამ, გ. გაფრინდაშვილმა, ჯ. გვასალიამ, კ. გრიგოლიამ, დ. მუსხელიშვილმა.

1955 წ. იტალიელთა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ვ. კობოს ხელმძღვანელობით პალესტინაში, იუდას უდაბნოში, აღმოაჩინა ქართული მონასტერი ქართული წარწერებით. ამათგან ორი წარწერა გ. წერეთელმა დაათარილა V ს. 30-იანი წლებით, ხოლო ერთი — 532—552 წწ.³¹

60—70-იან წლებში დიდი მუშაობა ჩატარეს ქვაჯვრების წარწერათა შესწავლად და გამოსაქვეყნებლად ვ. ჯაფარიძემ, ნ. ჩუბინაშვილმა, ჯ. ამირანაშვილმა და სხვა მკვლევრებმა (იხ. ქვემოთ: „ქვაჯვრების წარწერები“).

რევოლუციამდელ მკვლევართა შორის განსაკუთრებით თვალსაჩინო ფიგურად ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების გამოცემის საქმეში გვევლინება ე. თაყაიშვილი.

საბჭოთა პერიოდში ეპიგრაფიკული ძეგლების შესწავლაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ივ. ჯავახიშვილმა და ა. შანიძემ.

50—60-იან წლებში წარწერების შესწავლა-გამოცემას მნიშვნელოვანი ღვაწლი დასდო ამ საქმის დიდმა ენთუზიასტმა და მოამაგემ თ. ბარნაველმა.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ქართული წარწერების გამოვლინებაში და შესწავლა-გამოცემაში ქართველი საბჭოთა ხელოვნებათმცოდნეების დამსახურება.

უკანასკნელ წლებში ქართული წარწერების შესწავლა და გამოცემა დაიწყო სომეხმა მკვლევარმა პ. მურადიანმა. მან გამოსცა ცალკე წიგნად სომხეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ქართული წარწერები³².

ეპიგრაფიკული ძეგლების კვლევის მნიშვნელოვანი მატერიალური ბაზაა ამ ძეგლების საცავები.

ქართული წარწერების ძირითადი საცავები ამჟამად ორ დაწესებულებაშია: 1) საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში; 2) საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში. ქართული კულტურის საგანძურთა ამ კერებში შექმნილია ეპი-

29 P. Мелисашвили, В. Цинцадзе, Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии—Шинда-Картли, Тб., 1975.

30 „ქართული ხელოვნება“, № 1—7. თბ., 1942—1971.

31 გ. წერეთელი, უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბ., 1960 (ქართულ, რუსულ და ინგლ. ენებზე).

32 Պ. Մ ա ռ ա դ յ ա ն, Հայաստանի վրացիներն արձանագրությունները, եր., 1977.

გრაფიკული ძეგლების მდიდარი ფონდები, რომლებიც განსაკუთრებით გაიზარდა ამ დაწესებულებათა მიერ საბჭოთა პერიოდში წარმართული ინტენსიური მუშაობის შედეგად. საქ. მუზეუმის წარწერების კატალოგი გამოიცა 1953 წელს და მასში შევიდა 69 ძეგლი. კატალოგის გამოცემის შემდეგ ეს ფონდი მნიშვნელოვნად გაიზარდა და 100 ერთეულს გადააჭარბა.

მცირე რაოდენობით ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები დაცულია საქართველოს სხვა მუზეუმებშიც: ქუთაისის, ზუგდიდის, ახალციხის და სხვ., აგრეთვე სომხეთის მუზეუმებში.

ქართული წარწერების კვლევითი ბაზის შესაქმნელად უდიდესი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ამ წარწერათა ფოტოთეკებს. ასეთი ფოტოთეკები შექმნილია ძირითადად ოთხ დაწესებულებაში: საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში, ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში, საქართველოს სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში და კულტურის ძეგლთა დაცვის სახელმწიფო კომიტეტში. ამჟამად წარწერების ფოტოთეკა იქმნება აგრეთვე ხელნაწერთა ინსტიტუტში. ფოტოთეკებში დაცული უმდიდრესი მასალა, ძველი ქართული წარწერების ფოტონეგატივებისა და ფოტოანაბეჭდების სახით, მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს ამ წარწერების შესწავლა-პუბლიკაციის საქმეს.

II. V—X სს. ლაბიდარული ლაპიდარული წარწერების ისტორიულ-კალენდრული მიმოხილვა

V—X სს. ლაბიდარული წარწერები შემოგვრჩა: 1) საკულტო ძეგლებზე (ქვაჯვრები, ეკლესიები); 2) საფლავის ქვებზე და სარკოფაგებზე; 3) ცალკე ქვის ფილებზე (ეპიგრაფიკული აქტები).

ჯერჯერობით არ არის გამოვლენილი ქართული ლაბიდარული წარწერები ამ პერიოდის საერო ხასიათის ნაგებობებზე (საცხოვრებელი, სამეურნეო, საფორტიფიკაციო).

V—IX სს-ში ქარბობს ქვაჯვრების წარწერები, ხოლო X ს-ში — ეკლესიის კედლის (XI ს-დან ქვაჯვრების წარწერები თითქმის გაქრა. საერთოდ ქვაჯვრებმა ამ დროიდან იცვალეს გარეგნული სახეც და შინაარსიც).

1. ქვაჯვრების წარწერები

ქვაჯვრების კვლევაში, როგორც უკვე აღინიშნა, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა არქეოლოგიურმა გათხრებმა, რომელთა შედეგად გამოვლინდა ახალი მნიშვნელოვანი მასალა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ლ. მუსხელიშვილის მიერ 1936—1937 წწ. ბოლნისის სიონის ტერიტორიაზე ჩატარებული გათხრები, რომლებმაც გამოავლინეს უკვარცხლბეკო ქვაჯვრები, ე. წ. „ბოლნური ჯვრის“ გამოსახულებით. ბოლნისშივე, „ლამაზ გორაზე“, 1959 წ. ი. გელიშვილმა, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, გამოავლინა სამონასტრო კომპლექსი, რომლის ტერიტორიაზეც აღმოჩნდა დიდი რაოდენობით უკვარცხლბეკო ქვა-

33 საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეპიგრაფიკულ ძეგლთა კატალოგი, შედგენილი ა. ბაჭრაძისა და ს. ბოლქვაძის მიერ. თბ., 1953.

ჯვრები „ბოლნური ჯვრებით“ (ანალოგიური სიონის ტერიტორიაზე აღმოჩენილისა). 1964 წ. ვ. ჯაფარიძემ დმანისის რაიონში, დაბლუტის წყლის ხეობაში, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, მიაკვლია ძველ დარბაზულ ეკლესიას. სტელის მრავალი (50-ზე მეტი) ფრაგმენტი. მათგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ორი წარწერიანი კვარცხლბეკი, რომელთაგან ერთი მთლიანი იყო, ხოლო მეორე — ფრაგმენტების სახით. ვ. ჯაფარიძემ გამოაქვეყნა წერილები ამ ძეგლებზე, სადაც მიმოიხილა ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ადრეფეოდალური ხანის ქვაჯვრები (1) [138], ვ. ჯაფარიძე, ვ. ართილაყვა; 2) [138 ა], ვ. ჯაფარიძე; 3) [139], ვ. ჯაფარიძე). 1964 წ. მ. სინაურიძემ კაზრეთიდან 2 კმ. დაშორებით, დარბაზული ეკლესიის ნანგრევებში, აღმოაჩინა სტელისა და ჯვრების ფრაგმენტები (მ. სინაურიძე, თ. ბერიძე, კაზრეთის ანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის ძეგლები, ძმ, № 27—28). მანვე 1972 წ. ს. ხატისოფელში (დღ. წითელსოფელი, ბოლნისის რ-ნი), დარბაზული ეკლესიის კედელში, მიაკვლია ქვაჯვრის ფრაგმენტს, წარწერით ([98], მ. სინაურიძე).

ქვაჯვრებისა და სტელის გამოვლენაში, შეკრებაში და შესწავლაში, როგორც უკვე აღინიშნა, მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს სსმ, სხმ და იაი-ს ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილების თანამშრომლებმა: ა. ბაქრაძემ, დ. ბერძენიშვილმა, ს. ბოლქვაძემ, პ. ზაქარაიამ, დ. მუსხელიშვილმა, თ. ქარუმიძემ, თ. ჩხეიძემ, ვ. ცისკარიშვილმა და სხვებმა.

ქვაჯვრების აღნუსხვის, შესწავლისა და გამოცემის საქმეს დიდი ღვაწლი დასდო ვ. თოფურია. მან საქართველოში აღნუსხა სხვადასხვა სახის 97 ქვაჯვარი, წარწერიანი თუ უწარწერო, და საგანგებო ნაშრომში განაზოგადა თავისი კვლევის შედეგები ამ საკითხზე ([60], ვ. თოფურია, 29—63). მისი დასკვნით, ქვაჯვრები საქართველოში გაქრიასტიანების პირველ ხანებშივე გავრცელდა და თავდაპირველად წარმოადგენდა სალოცვ ძეგლებს, გვიან შუასაუკუნეებში კი მათი მნიშვნელობა, როგორც საკულტო ძეგლებისა, შემცირდა და ზოგჯერ ისინი სამიჯნაო ნიშნად მიიჩნიეს (იქვე — 62—63).

ქვაჯვრებს არაერთხელ შეეხო თავის გამოკვლევებში გ. ჩუბინაშვილი (იხ. მისი: 1) Заметки о Манглисском храме, სმ, № 1, 1919-1920; 2) ქართული ხელოვნების ისტორია, 1936; 3) Болнисский Сион, ენმკმ, IX, 1940 და სხვ.). ბოლნისის კედლის ჯვრებთან დაკავშირებით იგი აღნიშნავს: «Кресты вырезанные внутри Болнисского Сиона, очевидно, отмечают те места, где во время службы стояли вкладчики больших сумм на храм ([202], გვ. 187). მანგლისის ქვაჯვართან დაკავშირებით გ. ჩუბინაშვილი მიუთითებდა, რომ მას სამიჯნე ნიშნად მიიჩნევენ (დასახ. ნაშრ. მანგლისზე, გვ. 37).

ქვაჯვრები განიხილა ალ. ჯავახიშვილმა თავის სადისერტაციო ნაშრომში (რომელიც, სამწუხაროდ, მთლიანი სახით არ გამოქვეყნებულა): „საქართველოს ძველი ქრისტიანული მემორიალურ-საკულტო ძეგლები“ (1949). ამ საკითხს მიეძღვნა აგრეთვე მისი წერილი არემის სტელაზე ([131], 747—759). ალ. ჯავახიშვილი აღნიშნულ ნაშრომში განიხილავს V—X სს-ის კვარცხლბეკიან სტელა-ჯვრებს და მიიჩნევს მათ მემორიალურ საკულტო ძეგლებად. მკვლევრის აზრით, იურიდიულ ძეგლებად ქართული სტელები (ისევე როგორც საფლავის ხაჩკარებად—სომხური) იქცევიან თავიანთი განვითარების მომდევნო საფეხურზე ([157], А. И. Джавахишвили, 17—19).

ქვაჯვრებს შეეხო აგრეთვე ლ. მელიქსეთ-ბეგი თავის ნაშრომებში: „მწიგ-ლისის რაიონი ისტორიულ-არქეოლოგიური თვალსაზრისით“ (ეურნ. „ახალი სკოლისაკენ“, 1924, № 2—3) და „მეგალითური კულტურა საქართველოში“ (1938). მან დაადგინა ქვის საკულტო ძეგლების განვითარების საფეხურები მენ-პირებიდან ქვაჯვრებამდე. მისი დასკვნით, „ბაზისიანი ჯვრები თაყვანსაცემი ჯვრებია, ხოლო უბაზისო ჯვრები — საზღვრების მაჩვენებელი ნიშნები“ (ეურნ. „ახალი სკოლისაკენ“, გვ. 80).

ბოლნისის „ლამაზ გორაზე“ აღმოჩენილი უკვარცხლბეკო ჯვრები მონო-გრაფიულად შეისწავლა ჯ. ამირანაშვილმა და აღნიშნა, რომ ამ ჯვრების ნაწი-ლი, ალბათ, „აღმართული იქნებოდა სამარხებზე, როგორც მემორიალური ძეგ-ლები და მათი სათანადო წარწერები კი, ალბათ, ეპიტაფიებს წარმოადგენდნენ“ ([14], ჯ. ამირანაშვილი, 36).

დიდი და ნაყოფიერი მუშაობა ჩაატარა სტელა-ჯვრების შესასწავლად ნ. ჩუბინაშვილმა. თავის ნაშრომებში მან გამოსცა და განიხილა დღემდე გამო-ვლენილი სტელა-ჯვრების მნიშვნელოვანი ნაწილი, მოგვცა მათი მხატვრულ-სტილისტური და ისტორიული ანალიზი (იხ. მისი ნაშრომები: 122, 209, 212).

ქვაჯვრების ძირითადი და უძველესი კერა საქართველოში ქართლის სამხ-რეთ-აღმოსავლეთი კუთხეა, რომელსაც გვიან შუასაუკუნეებში ქვემო ქართლი ეწოდა (ბოლნისის, დმანისის, მარნეულის, თეთრი წყაროს რაიონები).

ერთ-ერთი სახე ქვაჯვრებისა, რომელიც მხოლოდ ბოლნისის რაიონში გვხვდება (ძირითადად V—VI სს-ში), არის მცირე ზომის სწორკუთხედის ფორ-მის ბრტყელი ფილები, რომლებსაც, ჩვეულებრივ, დამუშავებული აქვთ მხო-ლოდ წინა მხარე — ფასადი. მათზე ამოკვეთილია მედალიონში ჩასმული ტოლ-მკლავა ჯვარი, ზოგჯერ დადგმული ბუნზე („ძღვევის ჯვარი“). ასეთ ჯვარს ლიტე-რატურაში ბირობითად „ბოლნური ჯვარი“ ეწოდება, მისი გავრცელების ადგი-ლის მიხედვით. ჯვრის გამოსახულებას ზოგჯერ ახლავს მოკლე წარწერაც, სა-დაც ძველს ეწოდება „ჯვარი“. წარწერის ავტორი გვამცნობს, თუ ვისია ეს ჯვა-რი და ზოგჯერ ამომკითხველს შესთხოვს ლოცვაში მოხსენიებას. ასეთი ჯვრე-ბის ერთი ნაწილი ჩადგმულია ეკლესიის კედლებში და, ცხადია, ეკუთვნის მხა-რის უფალს, ან გამგებელს (მამასახლისი, ციხისთავი, ხევისუფალი), შესაძლოა — მაღალი რანგის შემწირველს. მისი წარწერა არის თავისებური მოსახსენებელი, რომელსაც გაიჩენს ჯვრის ჩამდგმელი თავისივე სიცოცხლეში.

ასეთივე ფილა-ჯვრები უკვარცხლბეკოდ გვხვდება აგრეთვე ეკლესიათა ტე-რიტორიაზე, ზოგჯერ სისაფლაოზე (მაგ. „ლამაზ გორაზე“, კვირიკეს ჯვარი — წარწ. № 62; სამწვერისში, ძალანდუხტის ჯვარი — წარწ. № 61). შესაძლოა მათი ნაწილი ისევ კედელში ჩასადგმელად იყო განკუთვნილი, მაგრამ ნაწილი აშუქრად საფლავის ქვებია. როცა ასეთ ფილებს საფლაოზე ვერტიკალურად დგამდნენ, წარწერებს ამოკვეთავდნენ ხოლმე ფილის თავზე, საიდანაც ის უკეთ გამოჩნდებოდა წასაკითხად. როდესაც საფლავის ქვაჯვრებს სიბრტყით დებ-დნენ, მაშინ წარწერასაც ბრტყელ წახნაგზე კვეთდნენ. ზოგჯერ საფლავის ქვა-

ჯერებს მეორედ გამოიყენებდნენ: გადმოაბრუნებდნენ ფილას და დააწერდნენ ახალ სახელს. ასეთი მეორადი გამოყენების მაგალითია „შუშანიკის ჯვარი“ (ბოლნისიდან). იოვანე ბოლნელის საფლავის ჯვარი წარწერით: „საფლავი იოვანე ბოლნელის“ გადააბრუნეს და ზურგზე დააწერეს: „ესე ჯუარი შუშანიკისი“ (თვით იოვანე ბოლნელის წარწერის ამოკვეთამდე, როგორც ჩანს, ჯვარი უწარწერო იყო და სხვისი საფლავის ქვა იყო, რადგან ჯვრის გამოსახლება უფრო ადრინდელი ჩანს — V—VI სს-სა, იოვანე ბოლნელის წარწერა კი გვიანდელი — IX სს-ის). ზოგჯერ ძველ წარწერას ქვაჯვარზე გადაფხვნიდნენ და ახალს კვეთდნენ (ასეთი ჩანს, მაგ. ბარნაბას ჯვარი — წარწ. № 18). ვერტიკალურად დასადგმელ საფლავის ქვაჯვარებზე ზოგჯერ ოთხივე წახნაგს დაამუშავებდნენ ხოლმე და წარწერებსაც კვეთდნენ არა მხოლოდ ერთ წახნაგზე (მაგ., ბოლნისის ჯვარი — წარწ. № 14). ქრისტიანულ საფლავებზე ქვაჯვარების (წარწერიანის თუ უწარწეროს) დადება ბუნებრივია.

მცირე ზომის წარწერიანი უკვარცხლბეკო ჯვრები (კედლის, ან საფლავის), „ბოლნური ჯვრის“ გამოსახულებით, გვხვდება მხოლოდ ქვემო ქართლში, ბოლნისის რაიონში (სიონი, „ლამაზი გორა“, სამწვერისი). მათი დათარიღება უნდა დაეყაროს ლ. მუსხელიშვილისა და გ. ჩუბინაშვილის დასკვნებს ბოლნისის სიონის ჯვრებზე და მათ წარწერებზე, მიღებულს ამ ძეგლების მხატვრულ-სტილისტური, პალეოგრაფიული და შინაარსობრივი ანალიზის შედეგად. ამ დასკვნების მიხედვით, აღნიშნული ძეგლები ტაძრის აგების თანადროულია, ე. ი. V სს-ის II ნახევრის, აქედან გამომდინარე, ბოლნისის სიონის ანალოგიური რელიეფურ წარწერებიანი უკვარცხლბეკო ჯვრები თარიღდება V—VI სს-ის მიჯნით, ხოლო ამოღარულ წარწერებიანი — VII—VIII სს-ით. ზოგჯერ უკვარცხლბეკო ქვაჯვარებზე წარწერა ამოუკვეთიათ ჯვრის ამოკვეთაზე 1—2 საუკუნით გვიან — IX—X სს-ში.

ქვემო ქართლში უკვარცხლბეკო მცირე ქვაჯვრებთან ერთდროულად (V—VI სს-დან) ჩნდება აგრეთვე ქვაჯვრების მეორე სახე: სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ბაზისებში (სწორკუთხა კუბები, ან მრავალწახნაგა კვადრები) ჩადგმული სხვადასხვა ზომის (ზოგჯერ რამდენიმე მეტრის სიმაღლის) სტელები, რომლებიც ხშირად ბოლოვდება ჯვრის ქანდაკებებით. სტელის ბაზისზე, ან თვით სტელაზე V—VII სს-ში (და ზოგჯერ გვიანაც) კვეთდნენ „ბოლნურ ჯვარს“, რომელსაც გვიან ცვლის მოგარძო ჯვარი („მეწამული ჯვარი“), ან „ბოლნური ჯვრის“ გვიანდელი ვარიაცია. ჯერ ბაზისზე (V—VII სს-ში), ხოლო შემდეგ თვით სტელეზედაც ზოგჯერ კვეთდნენ წარწერებს, სადაც ამ ძეგლს ეწოდება „ჯვარი“, ან — „ძელი ცხორებისა“ (ჩვენამდე შემონახულ წარწერიან სტელაჯვრებს უმრავლეს შემთხვევაში აკლიათ ერთ-ერთი კომპონენტი: შემორჩენილია ან წარწერიანი ბაზისი უსტელოდ, ან წარწერიანი სტელა უბაზისოდ).

რელიეფური წარწერები გვხვდება მხოლოდ კვარცხლბეკებზე და არა სტელეებზე, ჩვეულებრივ ადრეულ პერიოდში — V—VI სს-ში (უკანგორის, დაბლუტის წყლის ხეობის, №№ 26, 27, 29), ზოგჯერ — მომდევნო საუკუნეებშიც (მაგ., აბასთუმნის, წარწ. № 34). ამოღარული წარწერები გვხვდება როგორც კვარცხლბეკებზე, ისე სტელეებზე VII სს-დან. პალეოგრაფიული ნიშნებისა და შინაარსობრივი მონაცემების საფუძველზე წარმოდგენილ გამოცემაში შეტანილია ზოგიერთი კორექტივი ქვაჯვრების წარწერების ადრინდელ დათარიღებაში (წარწ. №№ 33, 34, 39, 42, 44, 45, 47, 48, 50, 52).

„ბოლნური ჯვრის“ გამოსახულება (წარწერიან კვარცხლბეკებზე ზოგჯერ კი სტელეებზეც) გვხვდება მხოლოდ ქვემო ქართლში (უჯანგორის ლორდინი — V—VI სს., დაბლუტის წყლის ხეობის კვარცხლბეკი V—VI სს., პანტიანის კვარცხლბეკი — VII ს., ტბისის კვარცხლბეკი X ს.). აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს სხვა კუთხეებში გამოვლენილ ქვაჯვრების კვარცხლბეკებისა და სტელეების ერთ ნაწილზე ამოკვეთილია არა „ბოლნური ჯვარი“, არამედ — მისი გვიანდელი ნახესხვაობა, ან მოგობო, „მეწამული“ ჯვარი (უსანეთის სტელეა — VIII ს.; წრომის კვარცხლბეკი — IX ს.; არემის სტელის კვარცხლბეკი — X ს.; არადეთის კვარცხლბეკი — X ს.). კვარცხლბეკებისა და სტელეების მეორე ნაწილზე, რომლებიც მიკვლეულია ქვემო ქართლის ფარგლებს გარეთ, ჯვრის გამოსახულება საერთოდ არა გვხვდება (კვარცხლბეკები: მცხეთის ჯვრის — 595/605; წყისეს — VII ს.; ატენის ხეობის — VIII ს.; აბასთუმნის — VII—VIII სს.; ხუნამისის — 895. სტელეები: ნათლისმცემლის მონასტრის — VII ს.; კატაულას — VIII ს.; ყველის — IX ს.; უდეს — X ს.).

სტელა-ჯვარი თავისთავად საკულტო ძეგლია, სამლოცველო-სათაყვანო დანიშნულებისა გამოვლენება ჯვრის კულტისა ძველ საქართველოში. ის, როგორც ქრისტიანული რელიგიის სიმბოლო, რომელსაც ზოგჯერ ახლდა აგრეთვე სხვადასხვა წმინდანების, ან რელიგიური სცენების გამოსახულებები, წარმოადგენდა დიდი საკულტო ნაგებობის — ტაძრის თანხლებ კომპონენტს. სტელა-ჯვრის ამართვის უფლება (ისევე როგორც ტაძრის აგებისა) ჰქონდა მხოლოდ ეკლესიის საერო ან სასულიერო უფალს (ფეოდალურ მესაკუთრეს), ან მხარის გამგებელ მოხელეს. ეს კარგად ჩანს სტელეებისა და მათი ბაზისების წარწერებიდან, სადაც მოხსენიებულნი არიან სწორედ აღნიშნული პირები. ეს წარწერები წარმოადგენენ მათი ავტორების მოსახსენიებელ წერილობით ძეგლებს: ავტორი ჩვეულებრივ აღნიშნავს წარწერაში, რომ ამართა ჯვარი თავის და თავისი სახლის წევრების (ცოლშვილის, ძმების, მშობელთა, სახლის მომავალთა და სხვა) სამლოცველოდ. ამასთან, შესთხოვს აღმოკითხველს ლოცვაში მოხსენიებას. ამავე დროს ამ წარწერებს იურიდიული შინაარსიც აქვთ: გამოხატავენ ამა თუ იმ პირის უფლებას ეკლესიაზე, მონასტრზე. შეწირულ, ან ნასყიდ მიწაზე ამართული სტელა-ჯვრების წარწერები წარმოადგენენ შეწირვის აქტებს (არემის სტელა-ჯვარი — წარწ. № 89);

სტელა-ჯვრის კვარცხლბეკის წარწერებში ხშირად აღნიშნული, რომ მას უნდა „თაყვანი სცენ“, ე. ი. ილოცონ მასზე (ისევე როგორც ეკლესიაში): „ვინ თაყვანი სცეთ...“ ამდენად, ეს სტელა-ჯვრები „სათაყვანოა“ (სამლოცველო), მაგრამ, რადგანაც ისინი ეკუთვნიან აუცილებლად რომელიმე უფალს (საეროს, ან სასულიეროს), ამიტომ შეიძლება მათ ვუწოდოთ „სათაყვანო-საუფლო სტელა-ჯვრები“.

ამ რ ი გ ა დ:

I. V—X სს. წარწერიანი ქვაჯვრები, გარეგნული ნიშნებისა და დანიშნულების მიხედვით, შეიძლება შემდგენიარად დავაჯგუფოთ:

1. უკვარცხლბეკო ჯვრები:

ა) ეკლესიის კედელში ჩადგმული (მოსახსენიებელი წარწერებით);

ბ) საფლავის ქვები (ეპიტაფიებით).

II. კვარცხლბეკიანი ჯვრები:

ა) სათაყვანო-საუფლო (სამლოცველო დანიშნულების, ამავე დროს უფ-

ლის ძალაუფლების დამადასტურებელი ამ ადგილზე, მისი სახელის აღ-
მნიშვნელი წარწერით).

ბ) ეპიგრაფიკული აქტები.

2. როგორც ქვაჯვრები, ისე მათზე გამოსახული „ბოლნური ჯვრები“ თავ-
დაპირველად (V ს-ში) გავრცელდა ქვემო ქართლში (ბოლნისის, ღმანისის, მარ-
ნეულის, თეთრი წყაროს რაიონები).

3. „ბოლნური ჯვრის“ გამოსახულება ქვემო ქართლიდან აღმოსავლეთ და
სამხრეთ საქართველოს სხვა კუთხეებში გავრცელდა უფრო ადრე (VI—VII სს-
ში), ვიდრე თვით სტელა-ჯვარი (VII—VIII სს-ში). დას. საქართველოში „ბოლ-
ნური ჯვრის“ გამოსახულება არ გავრცელებულა, ხოლო სტელა-ჯვრის სახე-
სხვაობა გვხვდება მცირე რაოდენობით XI ს-დან.

4. უკვარცხლბეკო მცირე ზომის ქვაჯვრები (კედლისა და საფლავის), რო-
მელთა აუცილებელ კომპონენტს შეადგენდა ზედ ამოკვეთილი „ბოლნური
ჯვარი“, ქვემო ქართლის ფარგლებს გარეთ არ გავრცელებულა, ხოლო კვარცხლ-
ბეკიანი დიდი ზომის ქვაჯვრები გავრცელდა ქვემო ქართლის ფარგლებს გარეთ,
ძირითადად „ბოლნური ჯვრის“ გამოსახულების გარეშე (როგორც ჩანს, ქვა-
ჯვრები მაშინ ვასცდა ქვემო ქართლის ფარგლებს, როცა „ბოლნური ჯვრის“
გამოსახულება გამოდიოდა უკვე ხმარებიდან, ან იცვლებოდა სხვა სახის
ჯვრით).

5. კედლის ჯვრების წარწერები წარმოადგენენ შემწირველთა ან ეკლე-
სიის უფალთა მოსახსენებლებს.

6. უკვარცხლბეკო მცირე ჯვრების (ბოლნისის სიონის, „ლამაზი გორის“,
სამწვერისის) წარწერები ეპიტაფიებია.

7. კვარცხლბეკიანი დიდი ჯვრები, პირველ რიგში, საკულტო ნაგებობე-
ბია — სათაყვანო ჯვრები. იმ შემთხვევაში, როდესაც ასეთ ჯვრებზე, ან მის
კვარცხლბეკებზე ამოკვეთილია მათი აღმმართველის (ადგილობრივი უფლის —
მამფლის, ან მოხელე-გამგებლის) სახელი, სათაყვანო სტელა ამავე დროს იძენს
კიდევ ორ მნიშვნელობას: ა) იურიდიულს — აღნიშნავს სტელის დამდგმელის
უფლებას ამ ადგილზე, ე. ი. სათაყვანო სტელა ზდება ამავე დროს საუფლოც;
ბ) მოსახსენებელ-მემორიალურს — წარწერა წარმოადგენს სტელის დამდგმე-
ლის მოსახსენებელ ჩანაწერს (ისევე როგორც ალაპები და მოსახსენებლები
ხელნაწერ წიგნებში).

8. სტელა-ჯვრებს აღნიშნული იურიდიული შინაარსი აქვთ პოლიტიკური
დაქუცმაცებულობის ხანაში, როდესაც არსებობენ ცალკეული საუფლო-სამამ-
ფლოები და როცა ეს უფალი-მამფლები თავიანთ პოლიტიკურ დამოუკიდებ-
ლობას ასეთი სტელა-ჯვრებითაც გამოხატავენ. ერთიანი ფეოდალური მონარ-
ქიის წარმოქმნის შემდეგ სტელა-ჯვრები კარგავენ თავიანთ აღნიშნულ ში-
ნაარსს. მათ ადგილს იკავებს სამეფო სტელა — „ქელი“, სამიჯნე სტელა და
სამლოცველო ქვაჯვარი.

2. კედლის ლაპიდარული წარწერები

ეკლესიის კედლებზე შემორჩენილი ძველი ქართული ლაპიდარული წარ-
წერები, კუთვნილებისა და დანიშნულების მიხედვით, შეიძლება შემდეგნაირად
დავაჯგუფოთ:

1) საამშენებლო წარწერები:

- ა) ქტიტორთა.
- ბ) ხუროთმოძღვართა და ხელოსანთა.

2) მოსახსენებლები:

- ა) ქტიტორთა.
- ბ) უფალთა და გამგებელთა.
- გ) შემწირველთა.
- დ) ხუროთმოძღვართა და ხელოსანთა.
- ე) მლოცველ-პილიგრიმთა.

3) იურიდიული აქტები:

- ა) აღაპის დაწესების.
- ბ) ფეოდალური საკუთრების (შეწირვის, ნასყიდობის, შეუვალობის და სხვ.).

წარწერების თითოეულ ამ ჯგუფს ჰქონდა თავისი განსაკუთრებული შედგენილობა (იხ. ქვემოთ).

ქტიტორებად გვევლინებიან წარჩინებული საერო და სასულიერო პირები: მეფე, დიდი ფეოდალი, ერისთავი, კათალიკოსი, ეპისკოპოსი. ეკლესიას ჩვეულებრივ აგებდა მისი უფალი — პატრონი (ფეოდალური მესაკუთრე). ამიტომაც, რომ, როგორც წესი, კათედრალური საყდრების ამშენებლები იყვნენ ეპისკოპოსები და კათალიკოსები, როგორც მათი უფლები (ურბნისის ბოლნისის, ნიქოზის, კუმურდოს, იშხნის, სამთავისის, სვეტიცხოვლის საყდრების)³⁴, ხოლო საფეოდალო, საერისთავო და სამეფო ეკლესია-მონასტრებისა — მეფეები, დიდი ფეოდალები და ერისთავები (მცხეთის ჯვრის, წრომის, ერედვის, დოდოთის, ტბეთის, ბიეთის, შეპიაკის, ატენის მცირე გუმბათიანი, ოშკის, ატენის სიონის, სავანის და სხვა ტაძრების). უძველესი საამშენებლო წარწერები შემოგვრჩა ურბნისის, ბოლნისის და ნიქოზის ტაძრებზე (თუ არ ჩავთვლით აკათრთას ეკლესიის წარწერის მცირე ფრაგმენტს). ეს წარწერები საერთოდ უძველესია ქართულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში (ურბნისის — V ს. I ნახევრის, ბოლნისისა და ნიქოზის — V ს. II ნახევრის). სამივე ეს ტაძარი სავარაუდოდ საყდარი, რომლებიც ეპისკოპოსებს აუგიათ: ურბნისისა — მამა მიქაელს (როგორც ჩანს ურბნელ ეპისკოპოსს), კოსტანტის (ალბათ, ადგილობრივი დიდი ფეოდალის) დახმარებით, ბოლნისისა — დავით ბოლნელ ეპისკოპოსს, ნიქოზისა — ზაქარია ნიქოზელ ეპისკოპოსს³⁵.

ქტიტორების გარდა, საამშენებლო წარწერებს ეკლესიებზე კვეთდნენ აგრეთვე ხუროთმოძღვრები და ხელოსნები, რომლებიც ხან ასახელებდნენ ქტიტორსაც, ხან კი — არა.

ხელოსნები, გარდა ხელოსნის ნიშნისა, რომელსაც კვეთდნენ ცალკეულ ქვებზე (ერთ გრაფემას, ან ტექნიკურ ნიშანს), ზოგჯერ კვეთდნენ აგრეთვე წარწერას, თავიანთი მონაწილეობის შესახებ მშენებლობაში (ქვის დადება, კა-

³⁴ გვიან შუასაუკუნეებში, საქართველოში სავარაუდოდ უკვე მეფეები, მთავრები, დედოფლები, დიდი თავადები გვევლინებიან და ამ საყდრების ამშენებელ-განმანახლებლებიც ისინი ხდებიან (ურბნისის, ბოლნისის და სხვა საყდრების).

³⁵ ურბნისისა, ნიქოზისა და იშხნის საყდრები არა მარტო აუგიათ ეპისკოპოსებს V ს-ში, არამედ ეპისკოპოსებსვე აღუდგინათ X ს-ში, რაზეც გვაძნობს მათი ამ დროის წარწერები. X ს-შივე ნიქოზელ ეპისკოპოსს ძველი საყდრის ახლოს აუგია ახალი საყდარი.

რის შეგება, ბალავრის დადება და სხვა), თავიანთი სახელის აღნიშვნით. IX—X სს-დან ეკლესიის კედლებზე ჩნდება წარწერები მლოცველ-პილიგრიმების მათი ნაწილი საგანგებოდ ხელოსნის მიერ ამოკვეთილია, ხოლო ნაწილი — სახელდახლოდ ამოკაწრული (გრაფიტი).

X ს-დან ეკლესიის კედლებზე გვხვდება ამოკვეთილი იურიდიული აქტები: ა) აღაპები (რომლითაც აწესებდნენ განსაზღვრულ დღეს ეკლესიაში ჟამის წირვისა და აღაპის გადასახდელად, ამა თუ იმ წარჩინებულ საერო თუ სასულიერო პირისათვის, მის მიერ ეკლესიისათვის გაწეული რაიმე სამსახურის გამო); ბ) ფეოდალურ საკუთრებასთან დაკავშირებული აქტები. ზოგჯერ ისინი შერწყმულია საამშენებლო წარწერასთან. იურიდიული აქტების ამოკვეთა ეკლესიის კედლებზე (ისევე როგორც ქვაკვრების ბაზისებზე და ცალკე ფილებზე) შესაძლოა იმაზე მიუთითებდეს, რომ ისინი თავდაპირველად მხოლოდ მაგარ მასალაზე იწერებოდნენ და არა — რბილზე (ეტრატი).

3. V—X სს. ლაპიდარული წარწერების შედგენილობა

როგორც უკვე აღინიშნა, საკულტო ძეგლებზე — ეკლესიებზე და ქვაკვრებზე ამოკვეთილი წარწერები წარმოადგენენ მათ ავტორთა მოსახსენებელ-მემორიალურ ძეგლებს, მაგრამ ამ წარწერებს იურიდიული შინაარსიც აქვთ: საამშენებლო-ქტიტორული წარწერები გამოხატავენ მისი ავტორების საკუთრების უფლებას ამ ძეგლზე. ხუროთმოძღვარ-ხელოსანთა, შემწირველთა და მლოცველ-პილიგრიმთა წარწერებიც გამოხატავენ მათი ავტორების უფლებას, გაწეული ღვაწლის საფასურად მოხსენიებული იქნენ წარწერაში. ამის გამო ეს წარწერები შედგენილია განსაზღვრული დიპლომატიკური ფორმით, რომელიც საუკუნეების მანძილზე იქმნებოდა და კანონდებოდა.

უკვარცხლებეო ჯვრები (კედლის ან საფლავის) (V—VIII სს.)

უკვარცხლებეო მცირე ზომის ფილები, „ბოლნური ჯვრის“ გამოსახულებით და ზოგჯერ მოკლე წარწერით, როგორც აღვნიშნეთ, ორნაირი დანიშნულების იყო: 1) კედელში ჩასადგმელი ქვაჯვარი, რომლითაც ეკლესიის უფალი, ან წარჩინებული შემწირველი გაიხენდა საუკუნო მოსახსენებელს; 2) საფლავის ქვა.

ასეთი დანიშნულება V—VIII სს. უკვარცხლებეო ქვაჯვარებისა განსაზღვრავდა წარწერის შინაარსსა და აგებულებას. ამ მხრივ ეს წარწერები შეიძლება შემდეგ სახეებად დაავაჯუფოთ:

- 1) წარწერა შედგება ერთი სიტყვისაგან; ესაა იმის სახელი, ვისაც ეკუთვნის ჯვარი, მაგ.:
 „ძნელაჲ“ (ბოლნისის სიონის კედლის ჯვარი — წარწ. № 8);
 „კვიკე“ (საფლავის ქვაჯვარი „ლაძაზი გორიდან“ — წარწ. № 52) და სხვა.
- 2) წარწერაში განსაზღვრულია ძეგლის რაობა („ჯუარი“) და (იშვიათად) მისი პატრონის თანამდებობა, მაგ.:
 „ესე ჯუარი ვარდან ნახპეტისაჲ“ (ბოლნისის სიონის კედლის ჯვარი — წარწ. № 7);

„ესე ჯუარი წმიდაა ბოლნისის ნახპეტისა“ (საფლავის ქვა ბოლნისის სიფი-
ნიდან — წარწ. № 9).

3) ჯვრისა და სახელის აღნიშვნას ემატება ვედრება ამოკეთხველისადმი
ლოცვაში მოხსენიებისა მაგ.:

„ესე ჯუარი ბარნაბაისი. რომელმან აღმოიკითხოს, ლოცვასა მომიხსენეთ“
(საფლავის ქვა „ლამაზი გორიდან“ — წარწ. № 18).

4) წარწერის ავტორი ქრისტეს შესთხოვს შეწყალებას, მაგ.:

„ქრისტე... შეიწყალე და შეილნი მისნი ყოველნი“ (წარწ. № 14).

„მამასახლისი ქრისტე შეიწყალე“ (წარწ. № 16).

„სული... ქრისტე შეიწყალე“ (წარწ. № 17).

ს ტ ე ლ ა-ჯ ვ რ ი ს ბ ა ზ ი ს ე ბ ი

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მცირე საკულტო ნაგებობებზე — კვარცხლბეკ-
ში ჩადგმულ სტელა-ჯვრებზე, რომლებიც თანმხლები კომპონენტები იყვნენ
ეკლესიებისა (ან მის ტერიტორიაზე იყვნენ ამართულნი, ან — მისადმი კუთვ-
ნილ მიწაზე), ზოგჯერ ამოკვეთილი იყო ხოლმე წარწერა. წარწერებს თავდა-
პირველად კვეთდნენ ბაზისებზე, ხოლო შემდეგ (VII ს-დან) — თვით სტელე-
ზედაც.

ბაზისებზე ამოკვეთილი წარწერები შედგება შემდეგი ნაწილებისაგან:

1) ტ ე ქ ს ტ ი ს დ ა წ ყ ე ბ ი ს ტ ე ქ ნ ი კ უ რ ი ნ ი შ ა ნ ი — ბ ა ტ ა რ ა
ჯ ვ ა რ ი (†) უკვარცხლბეკო ჯვრების წარწერებში ეს ნიშანი არ გვხვდება. სა-
ერთოდ V—VII სს-ის წარწერებში ის იშვიათად იხმარება, მომდევნო პერიოდში
კი უფრო ხშირად, მაგრამ — არა ყოველთვის (IX ს-დან ის გადადის ხელნაწერ
წიგნებში. მხედრულ დამწერლობაში ჯვარი აღქმული იქნა, როგორც „ქრის-
ტე“-ს დასაწყისი პირველი გრაფემა. ამიტომ, ამ გრაფემით იწყება მხედრუ-
ლით დაწერილი ქართული წერილობითი ძეგლები. ჯვარი, როგორც ტექსტის
დასაწყისის აღმნიშვნელი ტექნიკური ნიშანი, ისევე როგორც Բ — ე. წ. ქანწი-
ლი, ქართულში გადმოღებული ჩანს ბერძნულიდან³⁶).

2) ძ ე გ ლ ი ს რ ა ო ბ ა: „ესე ჯუარი“. ზოგჯერ ძეგლის რაობა აღ-
ნიშნულია არა წარწერის დასაწყისში, არამედ წმინდანის სახელდების შემდეგ.

3) წ მ ი ნ დ ა ნ ი ს ს ა ხ ე ლ დ ე ბ ა:

„ესე ჯუარი ქრისტესი“, ან:

„შეწვენითა ქრისტესითა (|| ღმრთისმშობლისაათა || ღმრთისაათა ||
წმიდისა სამებისაათა)“.

4) წმინდანის სახელდების ნაცვლად ზოგჯერ არის შეწყალებების
ვედრება ქრისტესადმი, ღმრთისადმი, ღმრთისმშობლისადმი, ან რომელიმე
წმინდანისადმი:

„ქრისტე (|| წმიდაო სამებაო || წმიდაო გიორგი || წმიდაო ღმრთისმშო-
ბელო) შეიწყალე (|| აღიდე || შეეწიე)“;

5) ჯ ვ რ ი ს ა ღ მ მ ა რ თ ვ ე ლ ი ს ს ა ხ ე ლ დ ე ბ ა (და ზოგჯერ პატივიც):

³⁶ ლ. ქაჯაია, ორი ტექნიკური ნიშანი ძველ ქართულ ხელნაწერებში: „პალეოგრაფი-
ული ძიებანი“, II, 1969, გვ. 103—106.

„ესე ჯუარი ქრისტესი მე, კოსტანტი, ძემან სტეფანესმან დავუდასმან აღჰუმართე“.

„ესე ჯუარი ქრისტესი მე, ვეჟან ატენელ მამასახლისმან აღემართე“.

6) თუ ჯვრის წარწერა ეკუთვნის არა ქტიტორს, არამედ ხელოსანს, მაშინ წარწერაში აღნიშნულია თუ ვისი ხელმწიფობის ან უფლობის დროს, ან ვისი ბრძანებით იქნა აღმართული ჯვარი: „მუსტინიანე მეფისა ზმ... ბრძანებითა ღმრთივ დაცულისა მამფლისა არსუშუშა პატრიკიოსისა და ნებითა ღმრთისაჲთა ქართველთა ერისთავისა... მოწუებულ ვიყავ და აღემართე პატიოსანი ჯუარი“ (აბასთუმნის ჯვრის კვარცხლბეკი, წარწ. № 34).

„ქბეტრ მს ხუცესობასა... აღხუმართე ესე ჯუარი“.

„ქესე ძელი ცხოვრებისაჲ აემართა... უფლებასა სულაჲსა ჯაფარის ძისასა“.

7) ჯვრის ამართვის მიზანი:

„სალოცველად ჩუენდა, ცოლისა და შვილთა“.

„შესავედრებლად და საკსრად სულისა ჩემისა და ყოველთათვის თავყუანისმცემელთა ქრისტეჲსითა“.

8) ვედრება თავყანისმცემელთა (ე. ი. მლოცველთა) და აღმოკითხველთადმი ლოცვაში ჯვრის აღმმართველის მოხსენიების შესახებ:

„რომელმან თავყანი სხცეს, ლოცვასა მომიკსენეთ“

„ვინ აღმოიკითხოს ლოცვასა მომიკსენეთ“.

9) სიმტკიცის ფორმულა:

ა) { „იყავნ. იყავნ“ (დაქარაგმებულად: იი) } V—VI სს.

ბ) „ამ მ მ“

გ) „იყავნ. ამ მ მ“ { VII ს-დან.

სიმტკიცის ფორმულა წარწერაში ყოველთვის არაა. განსაკუთრებით იშვიათია ის V—VII სს-ის წარწერებში.

10) თარიღი:

IX ს-დან წარწერებში ზოგჯერ გვხვდება წელთაღრიცხვით დათარიღება: ა) ქრახიკონით; ბ) დასაბამითგან; გ) პიჯრით. თარიღი ჩვეულებრივ წარწერის ბოლოშია ხოლმე, მაგრამ ზოგჯერ — ტექსტის დასაწყისში ან შუაში.

ს ტ ე ლ ე ბ ი

თვით სტელებზე ამოკვეთილი წარწერები ზოგჯერ ისეთივე შედგენილობისაა, როგორც ბაზისებზე (ნათლისმცემლის მონასტრის, წრომის და სხვა სტელები), უფრო ხშირად კი — მოკლეა და შედგება ვედრებისა და მავედრებების სახელისაგან:

„ქრისტე შეიწყალე... (ან: ადიდე)...“ (№№ 45, 46 და სხვ.).

„ჩორაჩ ქრისტე შეიწყალე ცოლშვილითურთ“ (№ 47).

„უფალო დაიციენ ჯაფარ და შვილნი მისნი“ (№ 53).

სტელებზე ხშირად კვეთდნენ ქტიტორის, მისი სახლის წევრებისა და წმინდანთა გამოსახულებებს, მათი სახელების აღმნიშვნელი წარწერებით, ან ვედრე-

ს ტ ე ლ ა-ჯ ვ რ ე ბ ი ს კ ვ ა რ ც ხ ლ ბ ე კ ე ბ ზ ე ა მ ო კ ვ ე თ ი ლ ი ი უ რ ი დ ი უ ლ ი ა ქ ტ ე ბ ი

ზოგჯერ სტელების კვარცხლბეკებზე VII—X სს-ში კვეთდნენ იურიდიულ აქტებს (ნასყიდობის, შეწირულების, წყალობის).

ეს აქტები ორი სახის იყო:

1) სააქტო წარწერა ერთდროულად ჯვრის ამართვის ტრადიციული წარწერაცაა და იურიდიული აქტიც:

„ეე ჯ უ ა რ ი ქ რ ი ს ტ მ ს ი მ ე, კოსტანტი... აღ ჰ უ მ ა რ თ ე სახელ-სა მცხეთისა ჯუარისასა, ნ ა ს ყ ი დ ე ე ს ა ქ უ ე ყ ა ნ ა ს ა ზ ე და...“ (წყისეს სტელა-ჯვრის კვარცხლბეკი).

2) სააქტო წარწერა ეთიშება ჯვრის ამართვის წარწერას. იგი აღარაა დაკავშირებული ჯვართან. ჯვარი (მისი კვარცხლბეკი) გამოყენებული იყო მხოლოდ საწერ მასალად:

„ქემან გურგენ კურაბალატისამან შეწირა არეშტი საყდარსა კუმურ-დომსა...“ (არეშის სტელა-ჯვრის კვარცხლბეკი).

IX—X სს-ში სააქტო წარწერა ეთიშება არა მარტო ჯვრის ამართვის წარწერას, არამედ თვით ჯვარსაც, როგორც საწერ მასალას და ჩნდება ცალკე ფილაზე ამოკვეთილი იურიდიული აქტები (მათი სახეებია: „პელი“ და „დაწერილი“).

ე კ ლ ე ს ი ი ს ს ა ა მ შ ე ნ ე ბ ლ ო (ქ ტ ი ტ ო რ თ ა) წ ა რ წ ე რ ე ბ ი

ეკლესიის ქტიტორთა საამშენებლო წარწერები დაახლოებით ისეთი შედგენილობისა იყო, როგორც სტელა-ჯვრის ქტიტორთა (ჯვრის ამართველთა) მშენებელთა):

1) წმინდანის სახელდება,

2) ძეგლის რაობა (ეკლესია),

3) ქტიტორის სახელდება,

4) ვედრება, შეწყალებისა და მვედრებლის ღვაწლის აღნიშვნით (ეკლესიის აშენება, ბალავრის დადება და სხვ.).

„უფალო იესუ ქრისტე, კოსტანტი, მამა მიქაელ შეიწყალებენ ამის სიონისა მ ა შ ე ნ ე ბ ე ლ ი“ (ურბნისის სიონი).

5) ზოგჯერ თარიღი (IX ს-დან): ქრონიკონით, დასაბამითგან, ან ჰიჯრით.

6) ზოგჯერ ქტიტორი შესთხოვდა არა მარტო თავის შეწყალებას, არამედ — ცოლშვილის, ძმების, ეკლესიის კრებულის, ეკლესიის აგებაში მონაწილეების.

IX—X სს-დან საამშენებლო-ქტიტორული წარწერები უფრო ვრცელი ხდება. მათში იხსენიებიან უმაღლესი სიუზერენიც (მეფე), ადგილობრივი უფალიც, მღვდელმთავარიც. ზოგჯერ გადმოცემულია რაიმე ისტორიული ეპიზო-

დი, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ძველის აგების დროს (ერედვის, ზარზმის, დიდგორის, გომარეთის და სხვა წარწერები).

ეკლესიის საამშენებლო (ხუროთმოძღვარ-
ხელოსანთა) წარწერები

როგორც უკვე აღინიშნა, საამშენებლო წარწერებს თავიანთი სახელით, ეკლესიებზე ზოგჯერ კვეთდნენ ხოლმე ხუროთმოძღვრები და ხელოსნები. ეს წარწერები თითქმის ისეთივე შედგენილობისაა, როგორც ქტიტორთა სახელით ამოკვეთილი საამშენებლო წარწერები, ოღონდ, მათში, როგორც წესი, აღნიშნულია, რომ წარწერის ავტორი მხოლოდ შემსრულებელია მშენებლობის და არა ინიციატორი (ე. ი. ქტიტორი); რომ ეკლესია აიგო მისი ქელით:

„აღეშენა ესე წმიდა ეკლესია ქელითა... არსუკისძისათა“ (სვეტიცხოველი);

„აეშენა წმიდა ესე ეკლესია ქელითა... ჰიჭაფორისძისათა (გუდარხი);

„სრულ იქმნა საყდარი ესე საძირკულითვე ყოვლითა ფერითა ქელითა ფარეზასძისათა“ (საფარის წმ. საბას ტაძარი).

ამრიგად, ტერმინი „ქელი“ დაკავშირებულია წარწერებში ხუროთმოძღვრისა და ხელოსნის საქმიანობასთან („ქელის“ პოლისემანტიკაზე იხ. [126], ვ. ცისკარიშვილი, 87—92). ზოგჯერ არა მარტო ტერმინი „ქელი“, არამედ ხელის გამოსახულებაც ვხვდებოდა ეკლესიის კედლებზე, როგორც მშენებელი-ხელოსნის ემბლემა (ატენის სიონი, სვეტიცხოველი, დიდმის წმ. გიორგის ეკლესია და სხვა). მაგრამ წარწერებში ზოგჯერ ეს ტერმინი ქტიტორსაც უკავშირდება. ქტიტორი ეკლესიას თავისი „ხელით აშენებულად“ აცხადებს:

„...აღეშენა წმიდა ესე ეკლესია... ქელითა ჩემ გლაზაკისა ილარიონ სამთავნელ ებისკოპოსისა...“ (სამთავისის ტაძარი).

ზნორად ხუროთმოძღვარი ასახელებს ქტიტორსაც, რომლის ხელოსანიც ისაა:

„იოვანე ებისკოპოსმან დადვა საძირკველი ამის ეკლესიისა ქელითა... საკოცრისაჲთა“ (კუმურდო).

„მე ბავრელი ღირს ვიქმენ შენებისა წმიდისა ამის ეკლესიისა... ქელოსანი ვიყავ ოქროპირისა ქართლისა კათალიკოზისა“ (ფოკა).

„...დამაყენა მე... ჰარაბაი აღსაშენებლად წმიდის ამის საყდრისა, აღიდენ ღმერთმან გიორგი ერისთავთ-ერისთავი“ (საგანე).

„განვაახლე და განვასრულე მე იშხნელი მთავარეპისკოპოსმან... ავაშენე ქელითა ივანე მორჩაჲსძისაჲთა“ (იშხანი).

ხუროთმოძღვარი ზოგჯერ იხსენიებს ქტიტორის სახელს, შესთხოვს ღმერთს მის დიდებას, ისე რომ პირდაპირ არ აღნიშნავს, რომ ის ქტიტორია, მაგრამ ეს თავისთავად იგულისხმება:

„ადიდენ ღმერთმან ქრისტეს მიერ მელქიზედეკ ქართლისა კათალიკოზი, ამენ. აღეშენა ესე წმიდაი ეკლესიაჲ ქელითა გლა-

ზაკისა მონისა მათისა არსუკისძისაითა“ (სვეტიცხოველ) ... აეშენა წმიდა ესე ეკლესია ქელითა... ქიჭაფორისძისა... სალოცველად და სადიდებლად. დედოფალი დედოფლისათვის, რუსუდან დედოფლისა...“ (გუდარეხი).

„ქრისტე ღმერთო, ადიდე... მეჭურჭლეთუხუცესი შალვა... ვაშენეთ წმიდაი ესე საყდარი ჩუენ, ქებასა და ნიკოლას ძეთა (განძანი).“

ხუროთმოძღვრები აღნიშნებიან სხვადასხვა ტერმინებით: „საქმესა ზედამდგომელი“ (ოშკის წარწერა), „ხუროთმოძღვარი და ზედამდგომელი საქმისა“ (სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება), „ხუცეს გალათოზი“ (დიდი გომარეთი), „გალათოზთა ზედა მომგე“ (რუისის საყდარი), „კელოსანი“ (ფოკა), „სარქალი| სარქარი“ (ატენის სიონი, ქვემო ქალა, ანანურის ტაძარი).

მოსახსენებლები

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეკლესიის კედლებზე (ისევე როგორც ქვაჯვრებზე) მოსახსენებლებს კვეთდნენ სხვადასხვა პირები: ქტიტორები, ხუროთმოძღვარ-ხელოსნები, ეკლესიის უფლები (საერო თუ სასულიერო) და მხარის გამგებლები, შემწირველები, მლოცველ-პილიგრიმები. ეს მოსახსენებელი არ არის იურიდიული აქტი, ისე როგორც ალაპი: აქ არ არის დაწესებული მოსახსენებელი პირის უამის წირვა ეკლესიაში, ან ალაპი. მაგრამ ამ წარწერით მაინც საუკუნოდ გაჩენილია მისი ავტორის მოხსენიება წამკითხველის მიერ.

ზოგჯერ ქტიტორი ერთდროულად კვეთდა როგორც საამშენებლო წარწერას (სადაც გვამცნობდა თუ რა ააშენა და როდის), ისე თავის მოსახსენებელს (ბოლნისის სიონის ქტიტორ დავით ეპისკოპოსის ორი წარწერა). ზოგჯერ ხუროთმოძღვარი კვეთდა საამშენებლო წარწერას, ხოლო ქტიტორი მხოლოდ თავის მოსახსენებელს (კუმურდოს საამშენებლო წარწერა ხუროთმოძღვარ საკოცრისა და მოსახსენებელი ქტიტორ იოვანე ეპისკოპოსისა).

მოსახსენებლებს კვეთდნენ ეკლესიის კედლებზე ზოგჯერ ხუროთმოძღვრებიც და ხელოსნებიც. ეს მოსახსენებლები ძირითადად ორი სახისაა:

1) წარწერაში აღნიშნულია ხუროთმოძღვრის, თუ ხელოსნის სახელი და ევდრება ქრისტესადმი შეწყალების შესახებ:

„ქრისტე შეიწყალე მონამ შენი ქველი“ (შეპიაკი).

2) წარწერაში აღნიშნულია ხუროთმოძღვრის თუ ხელოსნის ღვაწლი მშენებლობაში:

„შეწვენითა ქრისტესითა მე ფარნავაზ და აზარუხტ შეხუბათ ესე კარი სალოცველად ჩუენ და შულთა ჩუენთა“ (ბოლნისის სიონი).

„სახელითა ღმრთისაათა... დაისუა ქვაი ესე ქველისაი.

ქრისტე შეიწყალე“ (შეპიაკი).

„ქ ესე კალაპოტი მე ბაგრატ შევქმენ“ (ატენის სიონი).

„ქრისტე შეიწყალე ატენის სარქალი. ესე ზღუდეა შექმნა ქრონიკონსა რდე“.

„ქ სახელითა ღმრთისაათა ესე ქვა მე ლომმან დავსუი, ჩემითა ფასითა“ (კოშკები).

ზოგჯერ რამდენიმე ხელოსნის მოსახსენებელი ერთადაა დაჯგუფებული:

„საყდარო დაბისაო, შეიწყალე თვედორე კალატოზი. სულსა გიორგისა ეგუა
ნუსუენე. წმიდაო ეკლესიაო, შეიწყალე ივანე კალატოზი“ (სოხთა).

IX—X სს-დან, როგორც აღვნიშნეთ, ეკლესიის კედლებზე ჩნდება მლოც-
ველ-პილიგრიმთა მოსახსენებლებიც, რომლებიც ჩვეულებრივ მოკლეა და შედ-
გება სამი-ოთხი სიტყვისაგან, რომლითაც მლოცველი შესთხოვს შეწყალებას
ქრისტეს, უფალ ღმერთს, ან რომელიმე წმინდანს:

„ქრისტე შეიწყალე მიქაელ“ (ატენის სიონი).
„ქრისტე შეიწყალე იოვანე ძამელი და კვრიკე“ (ატენის სიონი).

4. V—X სს. ქართული ლაპიდარული წარწერების ქრონოლოგიური და გეოგრაფიული განლაგება

ქ ა რ თ უ ლ ი წ ე რ ი ლ ო ბ ი თ ი ძ ე გ ლ ე ბ ი ს
ქ ვ ე დ ა ქ რ ო ნ ო ლ ო გ ი უ რ ი ზ ღ ვ ა რ ი .
უ რ ბ ნ ის ის ს ი ო ნ ის წ ა რ წ ე რ ა .

ქართული დამწერლობის გამოვლენილ ძეგლებში უძველესად ივ. ჯავახი-
შვილმა 20-იან წლებში ბოლნისის აღმოსავლეთის აფსიდის სარკმლის თავზე
შემონახული დავით ეპისკოპოსის წარწერა მიიჩნია და დაათარიღა ის V/VI სს.
მიჯნით (506 წ. ახლო დროით)³⁷. 1937 წელს აღმოჩნდა ბოლნისის სიონის საამ-
შენებლო წარწერა, რომელიც, ა. შანიძის წაკითხვის შემდეგ, დათარიღდა
493—494 წლებით³⁸.

ურბნისისა და პალესტინის წარწერების დათარიღება მათი უკანასკნელი
გამომცემლების მიერ (1950-იანი — 60-იანი წლების მიჯნაზე) იყო ცდა ქარ-
თული დამწერლობის ძეგლების ქვედა ქრონოლოგიური ზღვრის გადაწვისა
V სს-ის I ნახევრისაკენ³⁹.

ურბნისის სიონის საამშენებლო წარწერა — კოსტანტისა და მამა მიქაე-
ლისა — მოკლეა (3 სტრიქონი), მაგრამ მოიცავს საკმაოდ დიდი რაოდენობის
ასოებს: ის შედგება 16 ასოს აღმნიშვნელი 29 გრაფემისაგან: **ՇԿՂԻԶ
ԲԻՂՆԵԿԿԻԿԻ** (ა, ბ, გ, დ, ე, ვ, ზ, ი, კ, ლ, მ, ნ, ო, ს, ტ, ჯ, ჭ, შ, წ, ყ). ეს გრაფემები საესე-
ბით საქმარისია წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათებისა და იმის გან-
საზღვრისათვის, თუ ქართული დამწერლობის რომელ ეტაპს ასახავენ ისინი
(მით უმეტეს, რომ მათში, თითქოს საგანგებოდ, შედიან სწორედ ის ასოები,
რომლებიც თვალსაჩინო ცვლილებებს განიცდიან მთავრული დამწერლობის
განვითარების უძველეს ეტაპზე). სრულიად აშკარაა, რომ ეს წარწერა, თავისი
პალეოგრაფიული ნიშნებით, უპირველესია დღემდე ცნობილ ქართული დამ-
წერლობის ძეგლებს შორის, რომ მისი დამწერლობა წინა საფეხურია ბოლ-
ნისის სიონის მთავრული დამწერლობისა (იხ. № 1 წარწერის აღწერილობა)⁴⁰.

³⁷ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული პალეოგრაფია, 1949, გვ. 279—282.
³⁸ Г. Н. Ч у б н а ш в и л и, Болнисский сион, енискиоп., IX, 1940, გვ. 69, 81.
³⁹ ნ. შ ო შ ი ა შ ვ ი ლ ი, ნაქალაქარი ურბნისი: „ცისკარი“, № 4, 1958, გვ. 137. მისივე:
ურბნისის ძველი ქართული წარწერები: პმ, I, 1965, გვ. 143.
გ. შ ე რ ე თ ე ლ ი, უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, 1960, გვ. 28—29. §
⁴⁰ ურბნისის სიონზე შემორჩა აგრეთვე წარწერა ტაძრის განაახლებლსა — დავით ეპისკოპო-
სისა, ამოკვეთილი ასევე რელიეფური დამწერლობით, (შესაძლოა ძველი საამშენებლო წარწერის

გარდა პალეოგრაფიული ნიშნებისა, ამას მოწმობს თვით წარწერის ^{გვერდული} ბაც — ლაკონიურობა. როგორც ჩანს, თავდაპირველად ეკლესიის ^{ქელის} წარწერები, ისევე როგორც ქვაჯვრებისა, მოკლე იყო (ასეთივეა, გარდა ურბნისის წარწერისა, ნიქოზისა და აკაურთას ეკლესიის წარწერები). შემდგომში ეს წარწერები უფრო ვრცელი ხდება. ბოლნისის შედარებით ვრცელი ქტიტორული წარწერები, როგორც ჩანს, ასახავენ სწორედ ამ მეორე საფეხურს ეკლესიის წარწერების შედგენილობისა. უკვარცხლბეკო ქვაჯვრების წარწერებიც ასევე მოკლეა, ხოლო კვარცხლბეკიანი ჯვრების წარწერები უკვე ვრცელი ხდება.

ურბნისის სიონი V—VI სს-ის ბაზილიკური ტიპის ნაგებობა⁴¹ და ამდენად, ხუროთმოძღვრული მონაცემებიც მხარს უჭერენ ურბნისის წარწერის ზემოაღნიშნულ დათარიღებას.

სწორედ ამიტომ წარმოდგენილ კრებულში № 1 წარწერად შეტანილია ურბნისის სიონის საამშენებლო წარწერა.

IX—X სს. — გარდატეხის ხანა ქართულ
და მწერლობაში და ეპიგრაფიკული
ძეგლების ხასიათში

ქართული დამწერლობის განვითარების I საფეხური, შემორჩენილი ძეგლების მიხედვით, მოიცავს V—VIII საუკუნეებს. ამ პერიოდში მთავრული ასოების მოხაზულობაში ხდება გარკვეული ცვლილებები (წრეების გახსნა, ბუნების დაგრძელება და ორხაზოვანი ბადის სისტემიდან გამოსვლა).

VIII ს-ში მწიფდება საჭიროება დამწერლობის რეფორმისა. ამ აუცილებლობას განსაზღვრავს რბილ მასალაზე წერა. ის მოითხოვს უფრო სწრაფი, გაკრული ხელით წერას, სიტყვების გამოყოფას ერთმანეთისაგან მანძილით და განკვეთილობის ნიშნებით, წერის ოთხხაზოვან სისტემას. ეს რეფორმა, როგორც ჩანს, მოხდა VIII, ან IX ს-ში — შეიქმნა ნუსხური დამწერლობა. ნუსხა-ხუცური დამწერლობა შეიქმნა ასომთავრული დამწერლობის ბაზაზე. მასში აისახა მთავრული დამწერლობის VIII ს-ის პალეოგრაფიული ნიშნები (წრე-გახსნილი გრაფემები, გრძელი ბუნები და სხვ.). ამის შემდეგ იწყება უკუ-

მიბაძვით). ეს უკანასკნელი პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით X ს-ით თარიღდება (იხ. № 106 წარწერის აღწერილობა). შესაძლოა, ორივე აღნიშნული წარწერის რელიეფურობამ ერთი შეხედვით შექმნას ნაუცბათევი შთაბეჭდილება მათი ერთდროულობის შესახებ, მაგრამ ზერელე შედარებაც კი (როგორც პალეოგრაფიული, ისე შინაარსობრივი) ამკარას ხდის (არასპეციალისტთათვისაც კი), რომ საქმე გვაქვს საუკუნეებით დამორბეულ, ორი სხვადასხვა ეპოქის წარწერასთან.

1) პირველი წარწერა საამშენებლოა, მეორე — განახლების. პირველში ქტიტორია მამა მიქაელი (ალბათ ურბნელი ეპისკოპოსი), მეორეში — დავით ეპისკოპოსი; 2) პირველ წარწერაში გრაფემები;

ჟ.ყმქც (ბ, ო, შ, წ, ყ, ც) წრეშეკრულია, მეორეში — სრულიად წრეგახსნილი. პირველში **ზ** (ლ)-ს სრულიად არა აქვს მარცხნივ გაზიდული დამატებითი განივი ხაზი, მეორეში — არა მარტო განივი ხაზი აქვს ამ გრაფემას (ისევე როგორც **ღ** (ე) გე-ს), არამედ ის ამ წარწერაში უკვე განუსხურების გზაზე დგას. 3) პირველ წარწერაში **ც** (კ) ქვედა ფეხი თითქმის არა აქვს, მეორეში ისეთივე სიმალისა აქვს, როგორც ზედა. 4) პირველ წარწერაში მინდა მრგვლოვანი ასომთავრულია, მეორე კი ვაკუუმოვანებული, განუსხურებული და ნაწილობრივ მხედრულის ტენდენციების მსახველია.

⁴¹ გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, 1936, გვ. 50.

პროცესი: ასომთავრული დამწერლობა ითვისებს ნუსხურიდან ზოგიერთ პალეოგრაფიულ ნიშანს: 1) მარცხნივ გაზიდული დამატებითი განივი ხაზები **ႵႶႷႸ** (გვვლ) ასოებზე; 2) **ႵႶႷ** (ი მ ნ)-ს ზედა განივი ხაზები ზემოთ იწევს, ხოლო **ႵႶ** (ტ ნ)-ს ქვედა განივი ხაზები — ქვემოთ; 3) **Ⴕ** (მ)-ს მუცლის შემკვერელი ხაზი აღარ გადადის მარჯვნივ: მთავრული მ დებულობს მხედრული მ-ს მოყვანილობას (IX—X სს-ის მთავრული მ-ს ეს მოყვანილობა განსაკუთრებით სხვა მთავრული ასოები: თ, ნ, და სხვა. ეს იმის მხარდამჭერი მოწმობაა, რომ მხედრული დამწერლობა შეიქმნა IX—X სს. და არა XI ს-ში, როდესაც მთავრულ ასოებს აღარ ჰქონდათ ასეთი მოყვანილობა); 4) **Ⴕ** (ლ)-ს შვეული ხაზი გრძელდება და ძირამდე დადის, ხოლო წრესთან დამაკავშირებელი ყელი მოკლდება. ერთი სიტყვით, მთავრული **ლ** ემსგავსება ნუსხურს; განუსხურება ხდება ზოგიერთი სხვა ასოებისაც (დ, ც, ო); 5) სიტყვები შორდება ერთმანეთს და შემოდის განკვეთილობის ნიშნები; 6) მრგოლვანი მთავრული, კუთხოვანი ხდება და სხვ.

ნუსხურის გავლენა მთავრულ დამწერლობაზე მნიშვნელოვანია IX და განსაკუთრებით X ს-ში. XI ს-დან ეს გავლენა რამდენადმე მცირდება. მთავრული დამწერლობა კვლავ მრგოლვანი ხდება, განუსხურებული ასოები: თ, ლ, ო, უ, დ, ც და სხვა კვლავ იბრუნებენ ასომთავრულის მოყვანილობას. ასომთავრულს ნუსხურიდან ნასესხები რჩება. დამატებითი განივი ხაზები **გვვლ** ასოებზე (ისიც ძირითადად წარწერების ასომთავრულში. წიგნურ ასომთავრულში ჩვეულებრივ ეს დამატებითი განივი ხაზები არ იხმარება), სიტყვების ერთმანეთისაგან დაცილება, განკვეთილობის ნიშნები და სხვ.

IX—X სს-ში ლაბიარული წარწერების დამწერლობაში შეიმჩნევა სხვა ცვლილებებიც: იწყება გრაფემების სტილიზაცია, ჩნდება კიდურ-წერტილოვნება და კიდურწაისრულება; გვხვდება ლიგატურა (შეწიალება).

ამავე პერიოდში გარდატეხა ხდება ეპიგრაფიკულ ძეგლებშიც: IX—X სს-ში და განსაკუთრებით X ს-ში მრავალრიცხოვანი ხდება ეკლესიის კედლის საამშენებლო წარწერები; ჩნდება მლოცველ-პილიგრიმთა წარწერები (როგორც გრაფიკების ისე საგანგებოდ ამოკვეთილი წარწერების სახით). ასე რომ, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, თუ V—IX სს-ში ჭარბობდა ქვაჯვრების წარწერები, X ს-ში ჭარბობს უკვე ეკლესიის კედლის წარწერები (ცხადია, ეს არ არის შემთხვევითი მოვლენა და შედეგია საქართველოს ეკონომიურ-კულტურული აღორძინება-გაძლიერებისა, დიდი საეკლესიო საამშენებლო და სარესტავრაციო მშენებლობისა). ჩნდება აგრეთვე ქვის ცალკე ფილებზე ამოკვეთილი ეპიგრაფიკული აქტები: „ქელი“ და „დაწერილი“.

ამის გამო წარმოდგენილი კრებულის ზედა ქრონოლოგიურ ზღვრად შერჩეულია X საუკუნე.

V—X სს. ქართული ლაბიარული წარწერების ქრონოლოგიურ-გეოგრაფიული განლაგება

V—X სს-ში ქართული ლაბიარული წარწერები, ძეგლების ხასიათის მიხედვით, შემდეგნაირად ნაწილდება ქრონოლოგიურად:

I. ქვაჯვრების წარწერები: V—X სს.

- 1) უკარცხლბეკო ქვაჯვრების: V—VI (VIII) სს.
- 2) სტელა-ჯვრების კვარცხლბეკების: V—X სს.
- 3) თვით სტელების: VII—X სს.

II. ეკლესიის კედლის წარწერები: V—X სს.

- 1) სააშენებლო
- 2) მოსახსენებლები:
 - ა) ქტიტორთა
 - ბ) უფალ-გამგებელთა
 - გ) ხუროთმოძღვარ-ხელოსანთა
 - დ) მლოცველ-პილიგრიმთა: IX—X სს.
- 3) იურიდიული აქტები: X ს.

III. საფლავის ქვებისა და სარკოფაგების —
V—X სს.

IV. ცალკე ქვის ფილებზე: X ს. (იურიდიული აქტები: „ქელი“,
„დაწერილი“).

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ამ სახეებიდან V—IX სს-ში ჭარბობს ქვაჯვრების წარწერები, ხოლო X ს-ში — ეკლესიის.

კუთვნილების მიხედვით V—X სს. ლაპიდარული წარწერები ასე ნაწილდება ქრონოლოგიურად:

- 1) ერისმთავართა ქვაჯვრების: VII ს. (მხოლოდ ერთი);
- 2) უფალ-მამფალთა (ე. ი. ფეოდალთა) ქვაჯვრების: V—X სს.;
- 3) გამგებელ-მამასახლისთა ქვაჯვრების: VIII—X სს.;
- 4) საერისმთავრო ტაძრების: VII ს.;
- 5) საეპარქიო საყდრების: V—X სს.;
- 6) საუფლო-სამამულო ტაძრების: IX—X სს.;
- 7) გამგებელ-მამასახლისთა ტაძრების: IX—X სს.
- 8) სამეფო (სამთავრო) ტაძრების: IX—X სს.

გეოგრაფიულად, კუთხეების მიხედვით, ეს წარწერები ასე ნაწილდება:

- 1) ქართლი (ქვემო და შიდა): V—X სს.

V—VI სს. წარწერები ჯერჯერობით მხოლოდ ქართლშია გამოვლენილი. განსაკუთრებით მდიდარია ქვემო ქართლი: ბოლნისისა და დმანისის რაიონები. ქვაჯვრები, რომლითაც წარმოდგენილია ძირითადად V—IX სს-ის ქართული ლაპიდარული წარწერები, ყველაზე დიდი რაოდენობით სწორედ ქვემო ქართლშია გამოვლენილი.

- 2) კახეთი: VII/VIII—X სს.

აქ წარწერები შედარებით მცირე რაოდენობით გვხვდება.

3) სამცხე-ჯავახეთი და სამხრეთ-დას. საქართველო
სხვა თემები: VII/VIII—X სს.

X ს-მდე წარწერები აქ მცირე რაოდენობით გვხვდება. X ს-დან რიცხვი მატულობს.

4) დას. საქართველო: X ს.

ქართული წარწერების გაჩენა დას. საქართველოში, როგორც ჩანს, დაკავშირებულია საქართველოს გაერთიანების პროცესთან ამ პერიოდში.

ამრიგად, ეპიგრაფიკული დამწერლობის ყველაზე ადრინდელ კერად ჩანს ქართლი (ქვემო და შიდა ქართლი). აქედან ეპიგრაფიკული დამწერლობა ვრცელდება ჯერ აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს სხვა თემებში (შემორჩენილი ძეგლების მიხედვით VII ს-დან), ხოლო შემდეგ (X ს-დან) — დას. საქართველოში.

დამწერლობის ხასიათის მიხედვით V—X სს. ლაპიდარული დამწერლობის ქრონოლოგია ასეთია:

1) რელიეფური: V—X სს.

V—VI სს-ში ეპიგრაფიკული დამწერლობა რელიეფური ჩანს. შემდეგ საუკუნეებში რელიეფურად წარწერების ამოკვეთა თითქმის წყდება და გვხვდება, იშვიათად, საზეიმო, მონუმენტურ წარწერებში.

2) ჩაჭრილი (ამოღარული): VII—X სს.

3) კიდურწერტილოვანი: X ს.

4) კიდურწაისრული: X ს. II ნახ.

5. V—X სს. ლაპიდარული წარწერების ძირითადი პალეოგრაფიული ნიშნები

V—X სს-ის ლაპიდარული წარწერების დიდი ნაწილი უთარიღოა. მათი დათარიღება უნდა მოხდეს პალეოგრაფიული ნიშნებისა და შინაარსის მიხედვით. ამიტომ, ბუნებრივია, დიდი მნიშვნელობა აქვს პალეოგრაფიული ქრონოლოგიური საყრდენების დადგენას. ქართული პალეოგრაფიისა და ეპიგრაფიკის მკვლევართ ამ საკითხზე უკვე დიდი მუშაობა აქვთ ჩატარებული. დადგენილია მრავალი პალეოგრაფიული ნიშანი ძველი ქართული დამწერლობის ქრონოლოგიური საფეხურების გამოსაყოფად. V—X სს-ის ლაპიდარული წარწერების ერთობლივი გამოცემა ავსებს და აზუსტებს ამ საკითხზე ადრე გამოთქმულ მოსაზრებებს. კერძოდ, აღნიშნული პერიოდის ლაპიდარულ წარწერებში შეიმჩნევა შემდეგი პალეოგრაფიული ნიშნები, ქრონოლოგიის დასადგენად:

რელიეფურობა და ჩაჭრით ამოკვეთა (ამოღარვა)

V—VI სს-ის თითქმის ყველა წარწერა, როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, რელიეფურია, როგორც ქვაჭვრების, ისე ეკლესიების (გამონაკლისს შეადგენს მხოლოდ ერთი უკვარცხლბეკო ჯვრის წარწერა ბარნაბასი — № 18, რომელიც ნახევრად რელიეფურია და ნახევრად ამოღარული. შესაძლოა ეს წარწერა ასახავს გარდამავალ საფეხურს რელიეფური კვეთიდან ჩაჭრით კვეთაზე).

VII—VIII სს-დან იწყება წარწერების ამოკვეთა ჩაპრით, მაგრამ ზოგჯერ მანც გვხვდება ამის შემდეგაც რელიეფური წარწერები (აბასთუმნის, ქვეჯვარი, უბნისის, კუმურდოს და სხვ. ტაძრების წარწერები).

გ. კ. ან. კ. ი. ე. ვ. დაქარაგმება V—X სს. ქართულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში. პქ, II, 1969

ტექსტის დაწყების ტექნიკური ნიშანი (+)

V—VII სს-ის ზოგ წარწერაში, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, გვხვდება ტექსტის დაწყების ტექნიკური ნიშანი — ჯვარი (+), ამ ნიშნის ხმარება ხშირდება VIII—X და განსაკუთრებით X ს-ში.

განკვეთილობის ნიშნები; სიტყვების გამოყოფა; ქარაგმის ნიშანი

V—VIII სს-ის წარწერებში განკვეთილობის ნიშნები არ გვხვდება და სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. IX ს-ში (შესაძლოა, წიგნური ნუსხურის გავლენით) იწყება სიტყვების ერთმანეთისაგან დაცილება და განკვეთილობის ნიშნების (ორწერტილის) ხმარება, თუმცა, ამ პერიოდში ზოგჯერ სიტყვები დაცილებულია განკვეთილობის ნიშნების გარეშე, ან, განკვეთილობის ნიშნები უზის ერთმანეთისაგან დაუცილებელ სიტყვებს. ხშირად, IX—X სს-ში, წარწერები გვხვდება ჯერ ისევ განკვეთილობის ნიშნების გარეშე და ერთმანეთისაგან დაუცილებელი სიტყვებით. საბოლოოდ, განკვეთილობის ნიშნები და სიტყვების ერთმანეთისაგან დაცილება მკვიდრდება წესად XI ს-დან.

ეპიგრაფიკულ ძეგლებში სიტყვების დაქარაგმება გვხვდება V საუკუნიდან-ვე⁴². ქარაგმის ნიშნად V—IX სს-ში გვხვდება სწორი, განივი ხაზი. X ს-ში, გარდა სწორი ხაზისა, გვხვდება ზოგჯერ კლაკნილი ან კიდურებგახრილი ხაზი. VIII ს-დან იწყება ქარაგმის ხაზის დაგრძელება და ზოგჯერ ის მთელი სიტყვის სიგრძეს გასდევს.

გ რ ა ფ ე მ ე ბ ი ს მ ო ხ ა ზ უ ლ ო ბ ა

1) წ რ ე ე ბ ი ს (თ ა ვ ი ს ა და მ უ ც ლ ი ს) შ ე კ რ უ ლ ო ბ ა
ასობს 4 (ბ), 4 (ვ), 4 (ყ), 5 (შ), 6 (წ) თავდაპირველად წრეები შეკრული ჰქონდათ. წრეები მათ ეხსნებათ შემდეგი თანმიმდევრობით:

5 (შ)-ს ქვედა წრე ეხსნება V ს-ის II ნახევარშივე, ხოლო ზედა წრე — VII ს-ში; 4 (ბ), 4 (ვ), 4 (ყ), 6 (წ) გახსნა იწყება VII ს-ში და სრულდება VIII ს-ში.

2) ასობი: 7 (გ), 7 (ე), 7 (ვ), 7 (ლ) V—VIII სს-ში იწერებოდა დამატებითი განივი ხაზის გარეშე. IX ს-დან კი მათ უჩნდებათ ასეთი ხაზები:

3) ასო 4 (კ)-ს ქვედა ფეხი V—VII სს-ში მოკლეა და ის თითქმის ხაზზე მდებარეობს. შემდეგ ეს ფეხი მაღლდება.

4) ასო 5 (დ) X ს-ში ზოგჯერ უყელია. ზედა განივი ხაზი წრეზე ზის;

5) ასო 7 (ლ)-ს ყელი X ს-ში ზოგჯერ უერთდება შუა წრეს.

6) ასო 8 (რ)-ს რკალები V—VIII სს-ში ძლიერ მოხრილია, IX—X სს-ში — გადახსნილი.

⁴² გ. კ. ან. კ. ი. ე. ვ. დაქარაგმება V—X სს. ქართულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში. პქ, II, 1969 გვ. 117—128.

7) ასო შ (შ)-ს მუცლის შემკვერელი ხაზი X ს-ში ზოგჯერ აღარ გადადის მარჯვნივ (განუსხურებისკენ მიდრეკილება).

8) ასოების Ⴀ (ი), შ (შ), ნ (ნ)-ს ზედა განივი ხაზები ზემოთ იწევეს, ხოლო ლ (ლ), ლ (ლ) ქვედა განივი ხაზები — ქვემოთ (განუსხურებისაკენ მიდრეკილება).

9) ასო ფ (ფ)-ს ბუნი ზოგჯერ აღარ კვეთს წრეს IX—X სს-ში.

ლიგატურა (შეწიალება)

VII—VIII სს-დან იშვიათად იხმარება გრაფემების ლიგატურა. შემდგომ საუკუნეებში ლიგატურა უფრო ხშირდება.

კიღურწერტილოვნება, კიღურწაისრულობა

X ს-ში გვხვდება კიღურწერტილოვანი გრაფემები. X ს-ის II ნახევრიდან იწყება ოდნავ შესამჩნევი კიღურწაისრულობა, რაც XI ს-ში ტიპური ხდება.

განუსხურება, გაკუთხოვნება, ოთხხაზოვანი
ბადით წერაზე გადასვლა

X ს-ში იწყება მთავრული გრაფემების გაკუთხოვნება და განუსხურება. ასომთავრულში ურევნ ნუსხურ გრაფემებს: შ (ლ), უ (ც), შ (შ), ნ (ნ), ა (ო), ი (ი), ა (უ) და სხვა, განსაკუთრებით ხშირად შ (ლ)-ს. გვხვდება ასომთავრულიდან ნუსხურზე გარდამავალი გრაფემები. ბუნიანი გრაფემების დაგრძელება და ორხაზოვნებიდან გამოსვლა ჯერ კიდევ VII ს-ში იწყება, მაგრამ განსაკუთრებით დამახასიათებელია ეს IX—X სს-ის წარწერებისათვის.

გრაფემების წითლად შეღებვა

IX—X სს-ში გვხვდება წითლად შეღებილი ამოღარული გრაფემები.

6. V—X სს. საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების ასახვა ლაბიღარულ წარწერებში

V—X სს-ის ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები თავისებურად არეკლავენ ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებას და აღძრავენ ამ მიმართებით მრავალ საკითხს, რომელთა დეტალური განხილვა წარმოდგენილ გამოცემაში შეუძლებელია. შევხებით ამ საკითხების მხოლოდ ნაწილს, ზოგადად.

V—VIII სს-ის კედლის წარწერები

როგორც უკვე აღინიშნა, V—VIII სს-ის კედლის ლაბიღარული წარწერები მცირე რაოდენობით შემოგვრჩა. ამ პერიოდში ჰარბოზს ქვაჯვრების წარწერები.

აღნიშნულ ხანას მიეკუთვნება მხოლოდ ხუთი ტაძრის წარწერები: მთავან ოთხია V ს-ის, ერთი VI—VII ს-ის მიჯნის. ესენია: 1. V ს-ში აგებული საეპარქიო საყდრები—ურბნისი, ბოლნისი, ნიქოზი; 2. ამავე პერიოდში აგებული მცირე საფეოდალო ეკლესია — აკაურთა. მასზეა წარწერის მხოლოდ კვალი, რამ-

დენიმე გრაფემის სახით; 3. VI—VII სს. მიჯნაზე აგებული საერისმთავრო ტაძარი — მცხეთის ჯვარი. ესაა და ეს. ამრიგად, მთელი VI—VIII სს-ის პერიოდის დიდი კედლის ლაბიდარული წარწერები შემოგვრჩა მხოლოდ მცხეთის ჯვარზე. რით შეიძლება აიხსნას ეს?

რა თქმა უნდა ამ დროის კედლის წარწერათა ნაწილი ალბათ დაიღუპა. მაგრამ საერთოდ, როგორც ჩანს, ეს წარწერები შედარებით მცირე რაოდენობის იყო. ამის მიზეზები უნდა ვეძიოთ ქვეყნის საგარეო და საშინაო ვითარებაში: 1) საგარეო მტრების (ბიზანტია, არაბები, ჩაზარები) მუდმივი თავდასხმები ამცირებდა დიდ საკულტო ნაგებობათა მშენებლობას; 2) ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლების არარსებობის პერიოდში შემცირებული იყო სამეფო (საერისმთავრო) ტაძრების მშენებლობა; 3) VI—IX სს-ში, წყაროების მიხედვით, არ ჩანს ახალი ქართული ეპარქიების წარმოქმნა, რაც გამოიწვევდა საეპარქიო საყდრების აგებას (ქართული ეპარქიების წარმოქმნის პირველი პერიოდი IV—V საუკუნეები იყო, ხოლო მეორე — X—XI სს.); 4) VI—VII სს-ში საქართველოში თითქმის არ იყო დიდი სენიორიები, რის გამოც ნაკლებად შენდებოდა დიდი საფეოდალო (საუფლო) ტაძრები.

ამრიგად, VI—VIII სს-ში ეკლესიებს აგებდნენ უმთავრესად წვრილი ფეოდალები და სასულიერო პირები, რის გამოც ამ პერიოდში მონუმენტური საკულტო ძეგლების მშენებლობა შემცირდა. ქტიტორები, ეკლესიებთან ან სხვაგან, აღმართავდნენ ხოლმე სტელა-ჯვრებს წარწერით, ან უწარწეროდ. ამ პერიოდში საკულტო ნაგებობებში წამყვანია სწორედ სტელა-ჯვარი (თვით ეკლესიებშიც ის მათი განუყოფელი კომპონენტი ჩანს). წარწერებსაც ქტიტორები უფრო ხშირად სტელა-ჯვარზე კვეთდნენ, ვიდრე ეკლესიაზე.

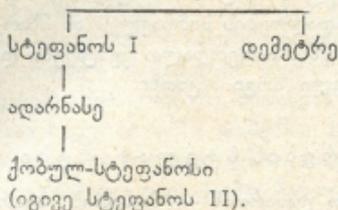
უ რ ბ ნ ი ს ი ს, ბ ო ლ ნ ი ს ი ს და ნ ი ქ ო ზ ი ს საამშენებლო წარწერები მოწმობენ, რომ პირველი საეპარქიო საყდრები საქართველოში შენდებოდა IV—V სს-ში. აგებდნენ მათ ამ ეპარქიების მეთაურები — ეპისკოპოსები, დიდი ფეოდალების დახმარებით.

ბოლნისის წარწერა მიუთითებს, როგორც ეს შენიშნულია მკვლევართა მიერ⁴³, რომ ამ პერიოდში ქვემო ქართლში ძლიერი იყო ირანის ბატონობა (ირანის შაჰის პეროზის მოხსენიება ამ წარწერაში). ურბნისისა და ნიქოზის წარწერებში ირანის შაჰი არაა მოხსენიებული, რაც თითქოს მიუთითებს შიდა ქართლის ამ ნაწილში განსხვავებულ პოლიტიკურ ვითარებაზე (ან განსხვავებულ ეპოქაზე). მაგრამ ამ უკანასკნელ წარწერებში არც ქართლის მეფე იხსენიება. რით აიხსნება ეს? როგორც ჩანს, ქართულ წარწერებში ქვეყნის ადგილობრივი მეთაურის მოხსენიება გვიან შემოვიდა წესად (X ს-ში). ადრე კი გვხვდება მხოლოდ უცხო მეფეების მოხსენიება (როგორც დათარიღებისა და მოხსენიებული მეფის სიუზერენობის აღიარების ფორმა): ირანის, ბიზანტიის (აბასთუმნის სტელა-ჯვარი). ქართულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში ეს იყო ერთადერთი ფორმა დათარიღებისა IX ს-მდე (და ამ ფორმასაც იშვიათად მიმართავდნენ). IX ს-დან კი იწყება დათარიღება ქრონიკონით, ხოლო ზოგჯერ — ჰიჭრითა და „დასაბამითგან“. საერთოდ, IX ს-ის შემდეგაც წარწერების უმრავლესობა უთარიღოა.

⁴³ ლ. ჯანაშია, ქართლი V ს. მეორე ნახევარში. ვახტანგ გორგასალი: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, 1973, გვ. 93.

მ ც ხ ე თ ის ჯ ვ რ ი ს წ არ წ ე რ ე ბ ი ძვირფასი წყაროა VI—VII სს-ის მიჯ-
ნის აღმ. საქართველოს ისტორიისა. ისინი დოკუმენტურ ცნობებს გვაწვდიან
სხვადასხვა საკითხებზე:

1) ადგენენ ქართლის ერისმთავართა სამ თაობას:

2) გვაძინობენ, რომ ქართლის ერისმთავრები VI ს-ის ბოლოს და VII ს-ში ატარებდნენ ბიზანტიურ ტიტულს — „პატრიკიოსი“ (და არა „კურაპალატი“), ხოლო მისი სახლის წევრები — „უპატოსის“ ტიტულს.

3) ცხადყოფენ, რომ მცხეთის ჯვრის მშენებლობა დაიწყო და დასრულდა სტეფანოს I-ის ერისმთავრობის დროს: ა) ტაძრის მშენებლობა რომ დაწყებულ იყო სტეფანოს I-მდე, მაშინ ტაძრის კედლებზე იქნებოდა სტეფანოსის წინამორბედი ერისმთავრის რელიეფი და მისი სახელიც მოხსენიებული წარწერებში; ბ) წარწერების ამოკვეთის დროს (რაც მოხდა ტაძრის დასრულების შემდეგ) ერისმთავარია სტეფანოს I — მხოლოდ მას აქვს პატრიკიოსის ტიტული, რაც ერისმთავარს ენიჭებოდა, ხოლო მის ძმას და შვილს — უფრო დაბალი ტიტული — „უპატოსი“, რაც ერისმთავრის სახლის წევრებს ენიჭებოდა.

4) მოწმობენ, რომ ქართლის პოლიტიკური ცენტრი VI—VII სს-ის მიჯნაზე ჯერ კიდევ მცხეთა იყო. ამ დროს მას უკვე სერიოზულ მეტოქეობას უწევდა თბილისი: „მცხეთაა ათხელდებოდა და ტფილისი ეშენებოდა, არამზნი შემცირდებოდეს და კალაი განდიდებოდა“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“). მაგრამ ეს პროცესი ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული (აქი წყაროც ამ პროცესს უწყვეტი ზმნის ფორმით გადმოსცემს). სტეფანოსის მიერ საერისმთავრო ტაძრის აგება მცხეთაში აშკარად მოწმობს რომ მცხეთა ჯერ კიდევ ცენტრია. წყაროს ცნობით ამავე პერიოდში თბილისშიც დაიწყო ტაძრის აგება, მაგრამ ეს არ იყო საერისმთავრო ტაძარი. ერისმთავრის სახლი მას თბილისის „მკვიდრებთან“ სანახევროდ აშენებდა: „ტფილისის მკვდრთა დიდსა ეკლესიასა დაიწყეს; ნახევარსა იქმონდა ყოველი ერი და ნახევარსა — ერისთავნი“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“).

ქ ე ვ მ ო ქ ა რ თ ლ ი ს ქ ვ ა ჯ ვ რ ე ბ ი

V—VI სს-ის ქვაჯვრები გვხვდება მხოლოდ ქვემო ქართლში: უკვარცხლბეკო ჯვრებისა და კვარცხლბეკიანი სტელა-ჯვრების სახით. ეს ქვაჯვრები, ცხადია, ეკუთვნოდა გაბატონებული კლასის წარმომადგენლებს. უკვარცხლბეკო ჯვრები გვხვდება ეკლესიების ტერიტორიაზე: ბოლნისის სიონის, „ლამაზი გორის“, სამწვერისის და სხვა. ეს მოწმობს, რომ ამ ეკლესიებში ამ მხარის ფეოდალებს ჰქონდათ თავიანთი სამარხი სასაფლაოები. სასაფლაო ეკლესიაში ფეოდალის წარჩინების ერთ-ერთი ატრიბუტი იყო. ვის ეკუთვნოდა ეს სამარხები თითოეულ ამ ეკლესიაში: ერთ ფეოდალურ საგვარეულოს, თუ რამდენიმეს? რა შეიძლება ითქვას ამ საგვარეულოებზე, წარწერათა იმ ფრაგმენტების მიხედვით, რაც

შემოგვრჩა ქვაჯვრებზე? — ამ საკითხების გარკვევა მათი მომავალი კვლევის ამოცანაა.

V—IX სს-ის კვარცხლბეკიანი სტელა-ჯვრების სიმრავლე ქვემო ქართლში (ბოლნისის, უკანგორის, დაბლუტის წყლის, პანტიანის, ტბისის, ბაშკიჩეთის, ხატისოფლის და სხვა) მოწმობს საფეოდალოების სიმრავლეს ამ მხარეში. მათი საშუალებით შესაძლოა გამოკვლეულ იქნას საფეოდალო ცენტრები და ფეოდალურ საგვარეულოებთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი.

ქართლის ერისმთავრების სტელა-ჯვრები

ქართლის ერისმთავრებთან და მათ ტაძართან — მცხეთის ჯვართან დაკავშირებულია სამი სტელა-ჯვრის კვარცხლბეკების წარწერა: 1) მცხეთის ჯვრის (წარწ. № 31); 2) წყისეს (წარწ. № 32) და 3) აბასთუმნის (წარწ. № 34).

მცხეთის ჯვრის ქვაჯვარი ამართულია მცხეთის ჯვრის ტაძრის ქტიტორის ქართლის ერისმთავრის სტეფანოს I პატრიკიოსის და მისი სახლის წევრების (ძმის—დემეტრე უპატოსის და შვილის — აღანერსე უპატოსის) სახელით. ეს სტელა-ჯვარი დაკავშირებულია მცხეთის ჯვრის ტაძართან, მისი კომპონენტია.

მეორე ქვაჯვარი, რომელიც დაკავშირებულია აგრეთვე მცხეთის ჯვრის ტაძართან არის წყისეს სტელა, რომლის შემორჩენილი კვარცხლბეკის წარწერა გვამცნობს, რომ ის აღმართა ვინმე კოსტანტიმ „სახელსა მცხეთისა ჭუარისასა, ნასყიდევსა ქუეყანასა ზედა“. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეს არის მცხეთის ჯვრისათვის ნასყიდი მიწის შეწირვის აქტი⁴⁴. ასეთ შემთხვევაში ისმის კითხვა, თუ ვინ შესწირა ეს მიწა მცხეთის ჯვარს: კოსტანტიმ — ჯვრის ამმართველმა, თუ ქართლის ერისმთავარმა (კოსტანტი კი მხოლოდ ხელოსანი იყო, რომელმაც ერისმთავრის ბრძანებით შეასრულა ტექნოლოგიური სამუშაო — ამართა ჯვარი ერისმთავრის მიერ ნასყიდ და ჯვრის ტაძრისათვის შეწირულ მიწაზე)? პირველ შემთხვევაში უცნაური ჩანს, რატომ შესწირა ერისმთავრის ტაძარს მიწა კოსტანტიმ; მეორე შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა: რატომ არ მოიხსენია კოსტანტიმ ერისმთავარი, ვისი ბრძანებითაც ამართა ჯვარი. როგორც ჩანს წყისეს სტელის კვარცხლბეკის წარწერა არაა შეწირულების აქტი, არამედ — მხოლოდ ნასყიდობის⁴⁵. კოსტანტი იყიდა ქვეყანა (მიწა) და ამართა მასზე სტელა-ჯვარი „მცხეთის ჯვრის სახელზე“, ე. ი. თვით სტელა მცხეთის ჯვრის სახელობის. როგორც ჩანს ქვაჯვარი, ისევე როგორც ყოველი ეკლესია, უნდა ამართულიყო რომელიმე წმინდანის, ან რომელიმე ჯვრის სახელზე. ასეა, მაგალითად ამართული აბასთუმანის ქვაჯვარი ღვთისმშობლის სახელზე: „აღვმართე პატროსანი ჭუარი წმიდისა ღმრთის მშობლისა სახელსა“. ამრიგად, სხვადასხვა კუთხეში დგამდნენ მცხეთის ჯვრის ხელობის ქვაჯვრებს და შესაძლოა აგებდნენ მცხეთის ჯვრის სახელობის ეკლესიებსაც: საქართველოში გავერცელდა მცხეთის ჯვრის ქულტი.

მესამე ქვაჯვარი, რომლის წარწერაც აყენებს საკითხს მისი ერისმთავრი-

⁴⁴ ნ. ბერძენიშვილი, „ს. ჯანაშია, საქართველო აღრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე“. რეკენზია: „საქართველოს ისტორიის საკითხები“, წ. III, 1966, გვ. 382.

⁴⁵ როგორც ამას მიუთითებს ს. ჯანაშია, იხ. მისი შრომები წ. I, 1949, გვ. 98—99.

სადმი კუთვნილების შესახებ, არის აბასთუმნის ქვაჯვარი. წარწერის ავტორი გვამცნობს, რომ ამართა ჯვარი „ბრძანებითა ღმრთივ დაცულისა მამულისა არშუშა პატრიკიოსისა და ნებითა ღმრთისაითა ქართველთა ერისთავისა, ქრისეპულის ციხესათა ბოძებითა“. ამრიგად ჯვარის აღმართვა წარწერის ავტორისათვის (მისი სახელი არ იკითხება) უბრძანებია მამვალ არშუშა პატრიკოსს, რომელიც ყოფილა ქართველთა ერისთავი. არშუშას წარწერის ავტორისათვის მიუცია ციხეში წერილობითი ბრძანება — ქრისეპული (ბიზანტ.). ამ ცნობაში ბევრი რამაა საყურადღებო: არშუშას ჰქონია ბიზანტიური ტიტული „პატრიკიოსი“ და ყოფილა „ნებითა ღმრთისაითა ქართველთა ერისთავი“. ეს სახელი გვხვდება თავდაპირველად ქვემო ქართლის პიტიახშებში (ვარსკენის მამა და, როგორც ჩანს, შვილიც — ევსტათე მცხეთელის მარტვილობაში პოხსენიებულში), შემდეგ ის შევიდა ქართლის ერისმთავრების სახლშიც (შესაძლოა, სწორედ ქვემო ქართლის პიტიახშების სახლის წევრთა გაერისმთავრების შედეგად, გარკვეულ პერიოდში). საყურადღებოა ტერმინი „ქართველთა ერისთავი“. როგორც ჩანს თავდაპირველად ერისთავი მიეკუთვნებოდა არა ტერიტორიულ ერთეულს, როგორც გვიან („ქართლის ერისთავი“, „პერეთის ერისთავი“ და სხვ.), არამედ ეთნიკურ ერთეულს — „ქართველთა ერისთავი“ (შეადარ. „ქართველთა მეფე“ — 888 წლიდან).

აბასთუმნის ჯვარის წარწერაში ბიზანტიის იმპერატორის სახელის მოხსენიება მოწმობს, რომ ამ პერიოდში (VII—VIII სს-ის მიჯნაზე) „ქართველთა ერისთავი“ არა მარტო ბიზანტიურ ტიტულს ატარებდა პატრიკიოსისას, არამედ სცნობდა იმპერატორის სიუზერენობას.

უფალ/მამფალთა და გამგებელთა სტელა-ჯვრები

V—X სს-ში, როგორც აღვნიშნეთ წარწერიანი სტელა-ჯვრები გვხვდება აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. მათი წარწერების დიდი ნაწილი იხსენიებს წარჩინებულ საერო პირებს (ან როგორც ჯვარის აღმმართველებს, ან როგორც იმ მხარის უფლებს, სადაც ეს ჯვრებია ამართული). ხშირად სტელებზე ამოკვეთილია ქტიტორთა — წარჩინებულ საერო პირთა (უფალ/მამფალთა) გამოსახულებები (ისევე, როგორც დიდ საკულტო ნაგებობათა — ეკლესიათა ნაწილზე). ეკლესიის ქტიტორთა ქანდაკებებისაგან განსხვავებით ზოგჯერ სტელა-ჯვარის ქტიტორებს ზღვით უპყრიათ ძალაუფლების ინსიგნიები⁴⁶, რის გამოც მთლიანად სტელა იღებს ძალაუფლების მატერიალური ნიშნის სახეს (თუმცა, რა თქმა უნდა არ კარგავს სათაყვანო, ე. ი. საკულტო ძეგლის დანიშნულებას). სამწუხაროდ წარწერიანი პოსტამენტების მნიშვნელოვან ნაწილს არ შემორჩა სტელები, რის გამოც არ ვიცით, იყო თუ არა წარჩინებულთა რელიეფები ისეთი კვარცხლბეკების სტელებზე, როგორცაა მაგალითად: წყისეს, დაბლუტის წყლის ხეობის, პანტიანის, ტბისის, ხუნამისის და სხვა. წარჩინებულთა ქანდაკებები ამოკვეთილია: კატაულას (კავთისხევის), უსანეთის, უდეს, ბაშკიჩეთის, ბოლნისის და სხვა სტელებზე (ზოგიერთ მთავანზე, წარჩინებულისა და მისი სახლის წევრების რელიეფების გარდა, ამოკვე-

⁴⁶ იხ. Н. Чубинашвили, Хандиси, გვ. 94—95.

თილია წმინდანთა გამოსახულებები და სხვადასხვა რელიგიური სიუჟეტები, ასეთებია, მაგ., ატენის, უსანეთის, უდეს, კატაულას და სხვა სტელები⁴⁷.

თითოეული ასეთი სტელა, აგრეთვე ზემოაღნიშნული უსტელო კვარცხლებების წარწერები, წარმოადგენენ წყაროს ადრეფეოდალური პერიოდის აღმოსავლეთ საქართველოს სამამფლო//საუფლოების (ე. ი. საფეოდალოების) დასადგენად.

IX—X სს-ის ზოგიერთი სტელის წარწერა ასახავს ქვეყნის შინაპოლიტიკურ ვითარებას ამ პერიოდში:

ყველის ციხის (ისტორ. ჭავჭავთში) სტელის წარწერა (IX ს.) იხსენიებს იოვანე ერისთავს (წარწ. № 51), რაც მიუთითებს ამ მხარეში საერისთავოს არსებობაზე ამ პერიოდში. საერისთავოს ცენტრი შესაძლოა სწორედ ყველის ციხე იყო (შესაძლოა ამას მხარს უჭერდეს კოსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობა X ს-ში იბერიაში შემავალი ყველის არხონტის არსებობაზე, რის საფუძველზეც ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი და ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი აკეთებენ დასკვნას ყველის საერისთავოს არსებობის შესახებ⁴⁷). ამავე დროს სახელი—იოვანე გარკვეული მონაცემია ამ მხარის ერისთავთა საგვარეულო კუთვნილების საძიებლად.

ხუნაშისის (ისტორ. ჭავჭავთი) სტელის კვარცხლებების წარწერა (№ 37) მოწმობს ამ მხარეში სულა ჭაფარის-ძის საუფლოს არსებობას IX ს-ის ბოლოს (შესაძლოა ამავე საგვარეულოს ეკუთვნოდა ერთი გაურკვეველი საღაურობის სტელის წარწერაში მოხსენიებული ჭაფარი. — წარწ. № 53).

არემის ((ისტორ. ჭავჭავთი) სტელის წარწერა, რომელიც გვამცნობს რომ გურგენ კურაპალატის ძემ შეწირა არეშტი კუმურდოს საყდარს, მოწმობს ერთი მხრივ კუმურდოს საყდრის არსებობას IX ს-ის ბოლოს (ე. ი. დღემდე შემონახულ, 964 წლის ახლო აგებულ ტაძრამდე. ეს საგვებით ბუნებრივია, თუ გავითვალისწინებთ, რომ კუმურდოს საეპისკოპოსო კათედრა იხსენიება უკვე საქართველოს უძველეს საეპისკოპოსოთა სიაში, VI—VII სს-ში). მეორე მხრივ ეს წარწერა ადასტურებს ბაგრატიონთა კლარჯეთის შტოს მფლობელობას ჭავჭავთში IX ს-ში (X ს-ის შუა წლებში აქ, კუმურდოს 964 წლის საამშენებლო წარწერის ცნობით, დროებით მყარდება აფხაზთა მეფის მფლობელობა, რომელიც ნიშნავს გამგებელ ერისთავად დას. საქართველოს დიდგვარიანს, მარუშინათა სახლის წარმომადგენელს ზვიადს).

ფტობანის (უდეს) სტელის წარწერა (№ 54) გვამცნობს რომ X ს-ში ფოცხოვის ხეობაში არსებობდა ფარსმანის საფეოდალო. ეს ფარსმანი გვახსენებს ბაგრატ IV-ის დროინდელ ფარსმან თმოგველს⁴⁸ და სათხის ეკლესიის (ჭავჭავთში) საამშენებლო წარწერის ფარსმან ერისთავთ-ერისთავს⁴⁹. სავარაუდოა, რომ უდეს სტელაზე თავის თანამეცხედრესთან (მანანთან) ერთად გამოსახული წარჩინებული ფარსმანი წინაპარი იყო (შესაძლოა პაპა) XI ს-ის ფარსმან თმოგველისა, ჭავჭავთის ერისთავთ-ერისთავისა.

⁴⁷ გორგჯია, ტ. IV, ნაკვ. II, ბერძნ. ტექსტი ქართ. თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ მ ა, 1952 გვ. 291. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართვ. ერისთ. II. 1966. გვ. 114.

⁴⁸ ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 298.

⁴⁹ ვ. ც ი ს კ ა რ ი შ ვ ი ლ ი, ჭავჭავთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, 1958, გვ. 38.

კატაულის (კავთისხევი, შიდა ქართლი) სტელაზე (VIII ს.) გამოსახულია გრიგოლ ვაპატოსი, თავისი სახლის წევრებით. ამ სტელის წარწერა (№ 48) გვამცნობს არა მარტო დიდი საფეოდალოს არსებობას შიდა ქართლის ამ ნაწილში, არამედ იმასაც, რომ ეს ფეოდალი ატარებდა ვაპატოსის ბიზანტიურ ტიტულს, რომელსაც VI—VII სს-ში ატარებდნენ ერისმთავრის სახლის წევრები. აქედან დასკვნა:

1) ან ერისმთავრის ხელისუფლება ამ პერიოდში აღარ ვრცელდებოდა შიდა ქართლის ამ ნაწილზე და ადგილობრივი ფეოდალი გრიგოლი გაუტოლდა თავისი რანგით ერისმთავრის სახლის წევრებს — მათსავით ვაპატოსი ვახდა.

2) ან ბიზანტიელებმა მიუმატეს რანგი ერისმთავარს და მისი სახლის წევრებს (სახლის წევრებს აძლევდნენ პატრიკიოსობას, ვაპატოსობის ნაცვლად და ერისმთავარს — კურაპალატობას, პატრიკიოსობის ნაცვლად. აშოტ ბაგრატიონი იცოდა ხომ კურაპალატი იყო უკვე და არა პატრიკიოსი). ასეთ შემთხვევაში დასაშვებია, რომ ბიზანტიელებს ერისმთავრის ქვეშევრდომი ფეოდალისათვის მიენიჭებინათ ვაპატოსობა. ყველა შემთხვევაში ეს მიუთითებს სახელმწიფოს, დეცენტრალიზაციას, ცალკეული ფეოდალების დამოუკიდებლობისა და ძლიერების ზრდაზე.

შიდა ქართლის მეორე დიდი საფეოდალოს არსებობაზე, იმავე პერიოდში, მიუთითებს უხანეთის სტელა (№ 49), რომელზეც, გარდა წმინდანთა რელიეფებისა და რელიგიური ხასიათის კომპოზიციებისა, გამოსახულია (ჩრდილოეთის ფასადის ქვემო რეგისტრში) წმ. კვირიკესა და ანგელოზის წინ მუხლმოდრეკილი და ხელბეჭაპრობილი წარჩინებული (თავისი შვილით), რომელსაც ანგელოზი გვირგვინს უწვდის. ასე რომ აქ თითქოს გამოსახულია წარჩინებულის კურთხევა (მთავრად? ერისთავად?). სამწუხაროდ, მამა-შვილის სახელები არ იკითხება.

IX—X სს-ის კედლის წარწერები

VIII—IX სს-ში საქართველოში წარმოიქმნა დიდი სენიორიები: საუფლო სამამფლოები (ქართლში, ტაშირში, სამცხე-ჯავახეთში), ქართველ ბაგრატიონთა სამეფოები, სახელმწიფოები, საერისთავოები და საერისთავთ-ერისთავოები (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში — ტაო-კლარჯეთ-შავშეთი). დიდი სენიორიების წარმოქმნამ, არაბთა ბატონობის შესუსტებამ, ქვეყნის ეკონომიურმა აღორძინებამ გააცხოველა სამშენებლო საქმე. იზრდება დიდ საკულტო ნაგებობათა მშენებლობა. ცალკეული მამფლები|უფლები|მეფეები აგებენ ტაძრებს და კვეთენ მათზე წარწერებს.

საუფლო სამამფლო ტაძრებად ჩანან, წარწერების მიხედვით: 1. ატენის სიონი (IX ს-ში — სამამფლოდ; IX ს-ის ბოლოდან — კლარჯეთის ბაგრატიონთა საპატრონოდ; X ს-ის ბოლოდან — ბაღვაშთა საერისთავოდ; XI ს-ში — სამეფოდ). 2. ერედვის, ქართლის ტბეთის, დოდოთის ეკლესიები (ტბელეების საუფლო X ს-ში).

მამფლები იხსენიებიან ბოლნისის X ს-ის წარწერაშიც.

ბაღვაშთა საერისთავო კუთვნილებად ჩანან IX—X სს-ში თრიალეთისა და ატენის ხეობის ეკლესიები (იხ. შებაქის და ატენის მცირე გუმბათიანი ეკლესიების წარწერები).

ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა სამეფო ტაძრები იყო: ოზიზა, ოწყი, ხახუ-
ლი და სხვა.

X—XI სს-ში არსდება ახალი ქართული ეპარქიები და შენდება საეპარქიო
საყდრები: კუმურდო, ბანა, იშხანი, შავშეთის ტბეთი, სამთავისი. ხდება ძველი
საეპარქიო საყდრების განახლება-აღდგენა: ურზნისის, ზოლნისის, ნიქოზის,
მანგლისის.

მშენებლობის გაცხოველების შედეგად IX ს-ში იწყება კედლის წარწერე-
ბის მომრავლება. X ს-ში ისინი უკვე ჰარბოზენ ქვაჭვრების წარწერებს, ხოლო
XI ს-დან თითქმის მთლიანად განდევნიან მათ.

ა) ატენისა და წრომის წარწერები

განსაკუთრებით მდიდარია წარწერებით ატენის სიონი. ეს ტაძარი ნამდვი-
ლი დიდი კრებულია წარწერებისა. ამ წარწერებმა დიდი ხანია მიიპყრო მკვლევ-
ართა ყურადღება. ატენის ლაბიდარული და ფრესკული წარწერები გამოცე-
მულია როგორც ცალკეულად, ისე კრებულის სახით დიუბუა დე მონ-
ბერეს⁵⁰, მ. ბროსეს⁵¹, პ. უვაროვას⁵², ი. ჯავახიშვილის⁵³,
ს. ბარნაველის⁵⁴, გ. ჩუბინაშვილის⁵⁵, თ. ბარნაველის⁵⁶,
ა. ბაქრაძის⁵⁷ მიერ.

უკანასკნელ წლებში ატენის სიონში მუშაობს ორი სამეცნიერო ექსპედი-
ცია: საქ. ისტორიის წყაროების კომისიის ექსპედიცია ზ. ალექსიძის ხელ-
მძღვანელობით და საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის ექსპედიცია გ. აბრა-
მიშვილის ხელმძღვანელობით. ექსპედიციებმა ტაძრის კედლებზე გამო-
ავლინეს და გამოიკვლიეს არაერთი აქამდე უცნობი წარწერა. ხელოვნების მუ-
ზეუმის ექსპედიციის ხელმძღვანელმა გ. აბრაშიშვილმა ატენის სიონის წარწე-
რებზე გამოაქვეყნა რამდენიმე წერილი და ერთი წიგნი, სადაც გამოცემულია
ტაძრის ზოგიერთი, მანამდე უცნობი წარწერა, ახლებურადაა წაკითხული ერთ-
ერთი ვრცელი წარწერა (სტეფანოზ მამფლის), ახლებურადაა დასმული მისი
მშენებლობისა და განახლების საკითხები. ამ გამოცემებში წარწერებს ახლავს
ფოტოები, გრაფიკული მონახაზები და ისტორიულ-პალეოგრაფიული ანალი-

⁵⁰ Fr. Dubois de Montpereux. Voyage autour du Caucase, cher les Tcherkesses et les Abkazes, en Colhide en Géorgia, en Arménie et en Crimée, III, Paris, 1839—43, გვ. 210—214.

⁵¹ M. Brosset, Rapports... VI, S-pb., 1847—48, გვ. 21—25.

⁵² П. С. Уварова, Атени, МАК, IV, 1894, გვ. 152.

⁵³ И. Джавахов. К вопросу о времени построения грузинского храма в Атени по вновь обследованным эпиграфическим памятникам: «Христианский Восток», I, вып. III, СПб, 1912, გვ. 277—297.

⁵⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, 1949, გვ. 167.

⁵⁵ ს. ბარნაველი, ატენის სიონის ახალი წარწერები: საქ. სსრ ზეცნ. აკად. ზ-ბე, ტ. VII, № 1—2, 1946, გვ. 83—89.

⁵⁶ Г. Н. Чубинашвили, Памятники типа Джвари, 1948, გვ. 156—178.

⁵⁷ თ. ბარნაველი, ატენის სიონის წარწერები, 1957.

⁵⁸ ა. ბაქრაძე, თრალეთისა და ატენის ეპიგრაფიკული ძეგლები როგორც ისტორიული წყარო: სსმ-ბე, XX-B, 1959, გვ. 67—77.

ზი⁵⁸. ზ. ალექსიძემ გამოაქვეყნა ატენის სომხური წარწერები, ვრცელი გამოკვლევით⁵⁹ გამოავლინა უძველესი ქართული (მათ შორის მხედრული) წარწერები. ამ ექსპედიციების კვლევითი შედეგები, ცხადია, დიდად შეუწყობს ხელს ატენის სიონთან და მის წარწერებთან დაკავშირებული პრობლემატური საკითხების გადაჭრას.

ატენის სიონის წარწერები მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავენ ატენის ზეობის პოლიტიკური ისტორიის შესახებ. აშკარაა, რომ ამ მხარის ისტორიის კვლევაში დიდი მნიშვნელობა აქვს იმის გარკვევას, თუ ვინ ააგო ატენის სიონი, ვინ იყო მისი უფალი|პატრონი სხვადასხვა პერიოდში: ცხადია, ამ დიდი ტაძრის უფალი მთელი ატენის ზეობის უფალიც იქნებოდა.

ატენის სიონის აგების დროზე და ამშენებლის ვინაობაზე სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა თეალსაზრისია გამოთქმული⁶⁰. ტაძრის აშენების დროზე ამჟერად დამკვიდრებულია თეალსაზრისი, გამოთქმული ჯერ კიდევ დ. ბაქრაძის მიერ და შემაგრებული გ. ჩუბინაშვილის მიერ, რომლის მიხედვით ატენის სიონი აგებულია VII ს-ში, მცხეთის ჯვრის მიბაძვით⁶¹. გ. ჩუბინაშვილმა, ტაძარზე შემორჩენილი სომხური წარწერების საფუძველზე დაასკვნა, რომ მისი ხუროთმოძღვარი იყო თოდოსაკი, ხოლო ხუროთმოძღვრის თანაშემწე — გრიგოლ დასს.

უკანასკნელ წლებში. გ. აბრამიშვილმა ნათელყო, რომ არც ქტიტორთა რელიეფები და არც ერთ-ერთ რელიეფზე ამოკვეთილი წარწერა („ნერსე სტეფანოზი“) არაა VII ს-ის. მკვლევარმა ყველა ისინი X ს-ით დაათარიღა და დაასკვნა, რომ ხუროთმოძღვარი თოდოსაკი და ფასადებზე გამოქანდაკებული ქტიტორები ტაძრის განმაახლებლები არიან და არა თავდაპირველი ამშენებლები⁶². მკვლევრის აზრით ტაძარი VII ს-ში აუგიათ, მაგრამ X ს-ში სიფთავილიანად განუახლებიათ, რომ VII ს-ისა ტაძარზე ძალიან ცოტა რამ შემორჩენილა⁶³. გ. აბრამიშვილის დასკვნებს მეტად მნიშვნელოვანი კორექტივი შეაქვთ ატენის მშენებლობის დათარიღებაში. სრულიად აშკარაა, რომ ერთ-ერთი ქტიტორის ქანდაკების ქუსლებზე ამოკვეთილი წარწერა: „ნერსე სტეფანოზი“ არ არის VII ს-ის. პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით ის არ შეიძლება IX ს-ზე ადრინდელი იყოს. ამასვე უჭერს მხარს ფორმა „სტეფანოზი“ (VII ს-ში იქნებოდა: „სტეფანოზი“). ასევე, თოდოსაკის სომხური საამშენებლო წარწერა, როგორც ეს ნათელჰყვეს ილ. აბულაძემ და ზ. ალექსიძემ, პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით და ენობრივად არ არის VII ს-ის⁶³.

⁵⁸ გ. აბრამიშვილი, ატენის სიონის რელიეფი (სიუჟეტი დავით გარეჯელის ცხოვრებინდან): „საბჭოთა ხელოვნება“, 9, 1965.

გ. აბრამიშვილი, ატენის სიონის უცნობი წარწერები: „მატენი“, ისტ. არქ. და ეთნოგრ. სერია, 2, 1976.

Г. Абрамишвили, Два строительных периода Атенского Сиона: „მატენი“, ისტ. სერია, I, 1972.

გ. აბრამიშვილი, სტეფანოზ მამფლის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში, 1977.

⁵⁹ ზ. ალექსიძე, ატენის სიონის სომხური წარწერები, 1978.

⁶⁰ იხ. იმის შესახებ: Г. Абрамишвили, Два строительных периода Атенского Сиона: „მატენი“, 1, 1972. გ. აბრამიშვილი, სტეფანოზ მამფლის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში, 1977, გვ. 7—8. ზ. ალექსიძე, დასახ. ნაშრომი.

⁶¹ Г. Чубинашвили. Памятники типа Джвари, 1948, გვ. 156—178.

⁶² Г. Абрамишвили, Два строительных периода... გვ. 45.

⁶³ იქვე, გვ. 35, შენიშვნ. 19. ზ. ალექსიძე, ატენის სიონის სომხური წარწერები, 1978, გვ. 8—34.

ატენის სიონში IX ს-ში მიმდინარე საამშენებლო სამუშაოებზე, მიუთითებს აგრეთვე ტაძრის სხვა წარწერებიც. კერძოდ, გ. ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი მ ი ე რ გამოვლენილია, ატენის სიონის ინტერიერში, ჩრდილო-აღმოსავლეთის კამერის წინ, ნახევრადწრიული ნიშის ჩრდილოეთის ფრთაზე, ბათქაშზე ამოკაწრული სამსტრიქონიანი, ნუსხური წარწერა: „ორმა დასუა. ქრონიკონი ნე, დასაბამითგან წელნი ზულთ“⁶⁴. თარიღი უდრის 835 წელს (ესაა დღემდე ცნობილ ნუსხური დამწერლობის ძეგლებს შორის უძველესი). წარწერა, როგორც ჩანს, ხელოსნისაა და გულისხმობს „ქვის დასმას“ (ასეთი შინაარსის ხელოსნური წარწერები ხშირად გვხვდება), ე. ი. დაკავშირებულია მშენებლობის პროცესთან, რომელიც მიმდინარეობდა (ან დასრულდა) 835 წელს. IX ს-სა ჩანს აგრეთვე პალეოგრაფიულად გ. აბრამიშვილის მიერვე გამოვლენილი ლაბიდარული წარწერა ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადის შვერილზე, დაკავშირებული ისევ ტაძრის მშენებლობასთან: „ქ ესე კალაპოტი მე ბაგრატ შვექმენა“⁶⁵. ესეც ხელოსნის წარწერაა: „კალაპოტის შექმნა“ გულისხმობს თაღის ჩარჩოს გაკეთებას⁶⁶. 945 წელს ტაძრისათვის შემოუვლიათ ზღუდე, რასაც გვამცნობს მისი სამი წარწერა⁶⁷.

როგორც ვხედავთ, ატენის სიონის ქართული და სომხური წარწერები მიუთითებენ მის მშენებლობაზე IX—X სს-ში. VII ს-ის მშენებლობაზე ტაძრის არც ერთი წარწერა არ მიუთითებს.

ვფიქრობთ, ძალიან საეჭვოა რომ ასეთი დიდი ტაძრის არც ქტიტორს, არც ხუროთმოძღვარს, არც ხელოსნებს არ დაეტოვებინათ არავითარი კვალი არც მის ეპიგრაფიკაში და არც სკულპტურაში. ამავე დროს ტაძრის განმარტებელ ქტიტორსაც, ხუროთმოძღვარსაც და ხელოსნებსაც მოეთავსებინათ მასზე თავიანთი წარწერები და სკულპტურები (მათგან ერთ-ერთი — ტაძრის მოდელით ხელში). გ. ჩუბინაშვილის, დიდი ხელოვნებათმცოდნის თვალი კარგად ხედავს, რომ ეს სკულპტურებიცა და წარწერებიც ტაძრის თავდაპირველი ამშენებლებისაა (ქტიტორების, ხუროთმოძღვრის და ხელოსნების) და არა განმარტებლების⁶⁸. ამავე დროს, გ. ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი ც დამაჩერებლად ასაბუთებს, რომ აღნიშნული წარწერები და რელიეფები არ არიან VII ს-ის. ამ ორი მკვლევარის სწორი დასკვნების შეთანხმება შეიძლება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მივიჩნევთ, რომ ატენის სიონი არ არის აგებული VII ს-ში (არ იყო აუცილებელი რომ მცხეთის ჯვრის ტაძრის მიბაძვით სხვა ტაძარი აეგოთ მაინც-დამაინც ჯვრის აგების უშუალოდ მომდევნო ხანაში. ეს შეეძლოთ გაეკეთებინათ მომდევნო საუკუნეებშიც). ხუროთმოძღვრის (თოდოსაკის) და ერთ-ერთი ქტიტორის („ნერსე-სტეფანოზის“) წარწერებს, ისევე როგორც ქტიტორთა რელიეფებს, გ. აბრამიშვილი ათარიღებს X ს-ით. ატენის სიონის თავდაპირველ აგებას ვერ დავითარილებთ X ს-ით, რადგან მან შემოგვინახა უფრო აღრინდე-

⁶⁴ გ. ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, ატენის სიონის უცნობი წარწერები, „მაცნე“, ისტ. სერია, 2, 1976, გვ. 170—171.

⁶⁵ იქვე, გვ. 171—173.

⁶⁶ იქვე, გვ. 173.

⁶⁷ თ. ბ ა რ ნ ა ე ლ ი, ატენის სიონის წარწერები, 1967, გვ. 36—37.

Г. А б р а м и ш в и л и, Два строительных периода... გვ. 54.

⁶⁸ Г. Ч у б и н а ш в и л и, Памятники типа Джвари, 1948, გვ. 178.

* ამ მოსაზრებას ვამოთქვამთ მხოლოდ საკითხის დაყენების სახით — 5. შ.

ლი წარწერები. ჩვენი აზრით, ატენის სიონის წარწერებიდან უადრესია მისი მშენებლობის მათემატიკური წარწერები: კალაპოტის შემქმნელი ხელოსნის (ბაგრატი), ქვის დამღები ხელოსნების (835 წ.), ქტიტორ ნერსე-სტეფანოზის. ყველა ეს წარწერა, ჩვენი აზრით, ტაძრის თავდაპირველი მშენებლობის, მისი აგების თანადროულია. მათი პალეოგრაფიული ნიშნები საგნებით შეესაბამება IX საუკუნეს. ალბათ ამავე დროისა ჩუროთმოდგარ თოდოსაკისა და გრიგოლ დამსის წარწერები⁶⁹. ქტიტორის რელიეფის წაღების ქუსლებზე ამოკვეთილი ორი სახელი — „ნერსე“ და „სტეფანოზი“, ჩვენი აზრით, ეკუთვნის ამ ქტიტორს. მისი ორმაგი სახელია: „ნერსე⁷⁰-სტეფანოზ“ (შეადარეთ: ქობულ-სტეფანოს, ვარაზ-ბაკურ, ვარაზ-ვაჩე და სხვ.)⁷¹.

IX—X სს-ში მიმდინარეობს ბრძოლა ჰეგემონობისათვის საქართველოს დიდ პოლიტიკურ ერთეულებს შორის. ქართლში გაბატონებას ერთმანეთს ეცილებიან აფხაზთა მეფე, ტაოს მეფე — კურაპალატი და კახთა მეფე — ქორეპისკოპოსი. ამ ბრძოლაში ისინი იყენებენ საგარეო ძალასაც. 853 წ. ბულა-თურქის საქართველოში ლაშქრობის დროს მის წინააღმდეგ გამოდიან აფხაზთა მეფე თეოდოსი და კონსტანტინე-კახა, (როგორც ჩანს—ატენის მფლობელი). ბულა-თურქს კი მხარი დაუჭირა აფხაზთა მეფის მეტოქემ — ტაოს კურაპალატმა ბაგრატმა. ბუღას სარდალმა ზირაქმა კონსტანტინე-კახა და მისი ძე თარხუჯი შეიპყრო (რახვეც გვამცნობს ატენის წარწერა 853 წლისა), აფხაზთა მეფეც დამარცხდა, რის შემდეგ, როგორც ჩანს, შიდა ქართლში ბატონდება ტაოს კურაპალატი. ატენი გადადის ბაგრატიონთა მფლობელობაში. როგორც ჩანს, ატენის მფლობელი ბაგრატიონი ადგილობრივი ტრადიციით მამფლის ტიტულს ატარებს. ერთ-ერთი მათგანის — მამფალ სუმბატ აშოტის ძის (ალბათ აშოტ კეკელას ძის) გარდაცვალების თარიღს (885 წ.) გვაუწყებს ატენის სიონის წარწერა⁷².

X სს-ში ქართლში მყარდება აფხაზთა მეფეების მფლობელობა. ქართლის ცხოვრების ცნობით აფხაზთა მეფე გიორგის ეკუთვნოდა ატენიც (ქართლის ცხოვრება, I, 268).

X სს-ის II ნახ. ატენის ხეობა თავის გამგებლობაში მოაქციეს კლდე-

⁶⁹ ამ თვალსაზრისს არ ეთანხმება სტეფანოზ მამფლის ფრესკული წარწერა, რომლის ახლებური წაკითხვა და ვრცელი, საგულსხმო ანალიზი მოგვცა გ. აბრამიშვილი მ. ა. თაყაიშვილის მიერ. აღნიშნულ გამოკვლევაში. ამ წარწერაში, როგორც მისი პირველი გამომცემელი თ. ბარნაველი ი, ისე გ. აბრამიშვილი კითხულობენ თარიღს 738/739 წელს. ჩვენი აზრით რადგან აღნიშნული წარწერა ასეთი დათარიღებით განმარტოებული რჩება ატენის სხვა წარწერებში, მათ შორის მისი მშენებლობის მათემატიკური წარწერებშიც, არ არის გამორიცხული რომ წარწერის აღნიშნულ დათარიღებაში ირაქმე შეცდომა იყოს დაშვებული (არც ისაა გამორიცხული, რომ წარწერის შემსრულებელ ხელოსანს დაეშვა ლამსუსი თარღის მათემატიკური პირველი გრაფემის დაწერაში და ს. გრაფემის ნაცვლად (სხვ.—221—839 წ.) დაეწეროს კ (სხვ.—121-739). შესაძლოა ს შეეცვალა კ-დ გვიანდელ გამკვლეველებს და სხვ.). ვფიქრობთ, წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნები მხარს უჭერს მის დათარიღებას დაახლოებით ერთი საუკუნით.

⁷⁰ შესაძლოა ატენის მფლობელებს გულიხმობდა ჯუანშერი „ნერსიანეზი“, რომლებსაც, მისი ცნობით, არჩილმა, სიძე-ერთთავებისათვის ქვეყნის დანაწილების დროს, არგუნა „ზენა სოფლის“ ნახევარი (ქართ. ცხ., I, 1955, გვ. 241—242). „ზენა სოფელი“ აქ ჯგულისხმობს შიდა ქართლის დასავლეთ ნაწილს, სადაც მდებარეობს სწორედ ატენი.

⁷¹ შეადარეთ: გ. აბრამიშვილი, სტეფანოზ მამფლის ფრესკული წარწერა... გვ. 56—59.

⁷² თ. ბარნაველი, ატენის სიონის წარწერები, 1957, გვ. 19.

კარის ერისთავებმა ბაღვაშებმა, რომლებმაც IX ს-ის ბოლოს თრიალეთში შექმნეს თავიანთი სენიორია და საერისთავო. ატენის ხეობაზე მათი მფლობელობის გავრცელებაზე მიუთითებს ატენის მცირეგუმბათიანი ეკლესიის საამშენებლო წარწერა X ს-ის II ნახევრისა (ის ამოკვეთილია, როგორც ჩანს, იმავე ხელოსნის მიერ, რომელმაც ამოკვეთა შებაიკისა და დაღეთის ეკლესიების წარწერები ბაღვაშთა სენიორიაში — თრიალეთში). ცხადია, ატენის სიონიც ამ პერიოდში მოექცეოდა ბაღვაშთა გამგებლობაში, თუმცა ჯერ-ჯერობით ამის მიუწყებელი წარწერა მის კედლებზე გამოვლენილი არ არის.

X ს-ის ბოლოს ბაგრატ III-მ ბოლო მოუღო ბაღვაშთა ძლიერების ზრდას და დასაჯა რატი ერისთავთ-ერისთავი. ალბათ ამ დროიდან ატენის სიონი და ატენის ხეობა სამეფო ხდება. ამაზე გვამცნობს ატენის ერთ-ერთი სომხური წარწერა X ს-ის 80-იანი წლებისა, სადაც იხსენიება ბაგრატ III-ის დედა გურანდუხტ „ქართველთა დედოფალი“⁷³.

ამის შემდეგ ატენს განაგებენ სამეფო სახლის მოურავები — ტანუტერები, რომელთაგან ერთ-ერთს — მირიან თარხუნისძეს იხსენიებს ატენის სიონის ლაპიდარული წარწერა 1059/72 წლისა, იმავე პერიოდის⁷⁴ ვერეს ეკლესიისა და ატენის წმ. გიორგის ეკლესიის წარწერები.

ერისმთავრის (სტეფანოს II-ის) სახელს უკავშირებს გ. ჩუბინაშვილი წრომის ტაძრის აგებას, მასზე ამოკვეთილ წარწერის საფუძველზე (იხ. წარწ. № 75). მაგრამ, ეს წარწერა, პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, სრულიად აშკარად IX ს-საა (იხ. აღნიშნული წარწერის აღწერილობა) და მასში მოხსენიებული სტეფანოზი არც ვპატოსია (აქ წერია: **ՎԻՄ** — გ(ა)ბაი და არა **ՎԻՄ** — იბატოს) ი. ეს ბიზანტიური ტიტული არასდროს ასეთი ფორმით არ იწერებოდა, არამედ: **ՎԻՄԵՆ** ვპატოსი) და არც ერისმთავარი (VII ს-ის ერისმთავრის სახელი დაიწერებოდა: „სტეფანოსი“ და არა „სტეფანოზი“ — იხ. მცხეთის ჯვრის და ქართულ-სასაზღვრო მონეტების წარწერები). ასევე IX საუკუნისაა წრომის ეკლესიაში აღმოჩენილი სტელა-ჯვრის წარწერა (წარწ. № 50). თუ კი ამ სტელა-ჯვრისა და ეკლესიის კედლის წარწერები სინქრონულია წრომის ტაძრის აგებისა, მაშინ, ცხადია, უნდა გადაისინჯოს მისი აგების თარიღიც. ყოველ შემთხვევაში აშკარაა რომ წრომის ტაძრის ლაპიდარული წარწერა არ ეკუთვნის ქართლის ერისმთავარს და ამის საფუძველზე ტაძრის ქტიტორად ერისმთავარს ვერ მივიჩნევთ. წარწერაში მოხსენიებული ორი სახელი: სტეფანოზი და გ(ა)ბა შესაძლოა იყო ერთი პირის ორმაგი სახელი: სტეფანოზ-გაბა. ეს იყო ალბათ, ტაძრის ქტიტორი, ან ხუროთმოძღვარი, ხელოსანი, შემწირველი, თუ მლოცველი. შესაძლებელია აგრეთვე, რომ წრომის ამშენებლად გვეგულისხმა წრომის სტელის აღმმართველი გრიგოლ მამასახლისი, რამდენადაც, VII—IX სს-ში ქართლში ეკლესიების მშე-

⁷³ ზ. ალექსიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 50—51.

⁷⁴ თ. ბარნაველი, ატენის სიონის წარწერები, გვ. 37—39. ა. ბაქრაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 74.

ნებლებად და ჯვრის აღმმართველებად ხშირად გვევლინებიან მამასახლისები (არმაზი, ატენი, არადეთი, ხატისოფელი).

ამგვარად, ეპიგრაფიკული მასალა ახლებურად აყენებს მცხეთის ჯვრის მიბაძვით აგებული ტაძრების თარიღის საკითხს: შესაძლებელია მცხეთის ჯვრის მიბაძვით ტაძრების მშენებლობა გაიშალა არა VII ს-ში, არამედ მაშინ, როცა ქვეყანაში შეიქმნა ხელსაყრელი პირობები დიდი საკულტო ტაძრების ასაგებად — IX—X სს-ში⁷⁵.

ბ) ოშკის ტაძარი და მისი წარწერები

ოშკის დღემდე ცნობილ ოცზე მეტი წარწერიდან მხოლოდ ოთხია ლაბი-დარული, რომლებიც შევიდა წარმოდგენილ კრებულში, დანარჩენი ფრესკულია. ყველა ეს წარწერა, როგორც ფრესკული ისე ლაბიდარული, შინაარსობრივად ერთმანეთთანაა დაკავშირებული და შეეხება ოშკის აგებასა და განახლებას-შოხატვას. ამდენად, ლაბიდარული წარწერების გაგება შეუძლებელია ფრესკული საამშენებლო წარწერების გათვალისწინების გარეშე. ამის გამო, საჭიროდ ვცანით აღნიშნული წარწერების ერთობლივი განხილვა კრებულის შესავალში.

საქართველოს ისტორიულ თემში ტაოში (დღეს თურქეთშია), ერთმანეთის ახლოს, მდებარეობს ორი ქართული მონასტერი: ოშკი და ხახული (ოშკი მდებარეობს თორთუმის წყლის მარცხენა სანაპიროზე, ხოლო ხახული — თორთუმის წყლის მარცხენა შენაკადის, ხახულის წყლის ხეობაში). ორივე ტაძარი აგებულია X ს-ის II ნახევარში. ოშკის ქტიტორების სახელებს გვამცნობენ მისი წარწერები. ესენი ყოფილან ადარნასე კურაპალატის ძეები — ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავი და დავით მაგისტროსი. ხახულის წარწერებში არ შემონახულა მისი ქტიტორის სახელი, მაგრამ „ქართლის ცხოვრების“ ცნობით ის აუშენებია დავით კურაპალატს⁷⁶.

ოშკი სამონასტრო კომპლექსია. შედგება მთავარი ტაძრისა და ორი უფრო მომცრო ეკლესიისაგან. მთავარი ტაძარი გუმბათიანი ტრიკონქია. ეს არის ფეოდალური საქართველოს ერთ-ერთი უდიდესი საკულტო ნაგებობა.

მთავარი ტაძრის სამხრეთითა და სამხრეთ-დასავლეთით აუცილთ სამონასტრო კომპლექსში შემავალი კიდევ ორი ეკლესია. მათი მშენებლობა დაუწყიათ 963 წელს (როგორც გვამცნობს ვ. ჯობაძის მიერ ახლახან გამოვლენილი წარწერა) და დაუმთავრებიათ ბაგრატ-ერისთავთ ერისთავის გარდაცვალების (966 წ.) შემდეგ (დაუმთავრებია ისინი ბაგრატის ძმას — დავით მაგისტროსს).

ტაძრის ქტიტორის დავით კურაპალატის გარდაცვალების (1001 წ.) შემდეგ ოშკი, ისევე როგორც ტაოს მნიშვნელოვანი ნაწილი, მიიტაცა ბიზანტიამ. XI ს-ში ტაძარში სარესტავრაციო სამუშაოები ჩაუტარებიათ იმპერატორებს — ვასილ

⁷⁵ ამ ვარაუდს ვფიქრობთ მხარს უჭერს მარტვილისა და სამწევრის ტაძრების წარწერები, აგრეთვე სუმბატ დეთისძის ცნობა, ადარნასე ქართველთა მეფის (888—923) შემწეობით კვირიკე ეპისკოპოსის მიერ ბანას საყდრის აშენების შესახებ.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამ მოსაზრებას გამოვთქვამთ მხოლოდ საკითხის დაყენების სახით. ცხადია, მისი ვადაჭრა ისტორიკოსთა და ხელოვნებათმცოდნეთ შემდგომ ერთობლივ კვლევას მოითხოვს.

⁷⁶ შატლანე ქართლისა: „ქართლის ცხოვრება“, I, ს. ყუხჩიშვილის გამოც., 1956, გვ. 259.

II-ს (976—1025) და კონსტანტინე VII-ს (1025—1028), 1036 წ. ტაძარი მოუხატავს ტაოელ დიდებულს, ბიზანტიის ქართველ მოხელეს პატრიკ ანტონის ძეს. ოშკისა და ხახულის მონასტრები საქართველომ, როგორც ჩანს, დაიბრუნა თურქი-სელჩუკების მიერ ბიზანტიის ძლიერების შერყევის პერიოდში (გიორგი II-ის, ან დავით აღმაშენებლის მეფობის ხანაში). ვარაუდობენ, რომ ხახულის ღმრთისმშობლის ხატი დავით აღმაშენებელმა გადმოიტანა მის მიერ აგებულ გელათის მონასტერში⁷⁷. XII ს-ში, როგორც ჩანს, ეს მხარე მიიტაცეს თურქებმა, რომელთაგან ხახული და ოშკი გათავისუფლებულ იქნა ქართველების მიერ XIII ს-ის დასაწყისში⁷⁸. XIII—XIV სს. მიჯნაზე ტაოს დიდი ნაწილი, და მასთან ერთად ოშკი და ხახული, შევიდა ახლად წარმოქმნილ სამცხის სამთავროში⁷⁹. XVII ს-დან მთელი სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო შევიდა ოტომანთა იმპერიაში. თურქებმა ხახულისა და ოშკის მონასტრები ჯამედ (მიზგი-თად) გადააქციეს, რამაც რამდენიმე დაცივა ეს ტაძრები ხელყოფისაგან.

ძველ საქართველოში თითოეულ მონასტერს ჰყავდა თავისი მფლობელი — სენიორი (უფალი|პატრონი). ოშკის უფალი X ს-ში იყო მისი ქტიტორი დავით მაგისტროსი (შემდეგ კურაპალატი). საქართველოსთან ოშკის კვლავ შემოერთების შემდეგ მისი პატრონი გახდა ქართლის კათალიკოსი. XVI ს-ის ერთ დოკუმენტში ოშკი აღნიშნულია როგორც კათალიკოსის საყმო მონასტერი⁸⁰.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ოშკი X—XI სს. საისტორიო ძეგლებში არ იხსენიება (თუ არ ჩავთვლით ხელნაწერი წიგნების მინაწერებს და ოშკელთა მოხსენიებას სხვადასხვა ანდერძ-მინაწერებში). ამავე დროს „ქართლის ცხოვრება“ („მატიანე ქართლისა“, თამარის მეორე ისტორიკოსი, „ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე“) კარგად იცნობს ოშკის მეზობლად მდებარე ხახულის მონასტერს და მის აშენებლად თვლის დავით კურაპალატს⁸¹. საკითხავია საიდან იცის „მატიანე ქართლისა“-ს ავტორმა რომ დავით კურაპალატმა ააგო ხახული, თუ კი ამ ტაძარზე არ მოიპოვება ქტიტორის წარწერა და რატომ არ იცის მან, რომ დავით კურაპალატმა ააგო ოშკი, რის შესახებაც გვაძნობს ამ ტაძრის რამდენიმე წარწერა? და თუ კი მან ეს იცის, რატომ არაფერს ამბობს ამაზე, როცა დავით კურაპალატის დამსახურებებზე მოგვითხრობს?

ოშკის ეს მოუხსენებლობა საისტორიო წყაროებში, ხოლო მეორე მხრივ — ხახულის მონასტრის, ხახულელის, ხახულარის (ხახულის მხარის ფეოდალ-მემამულის) მოხსენიება გვაფიქრებინებს: ხომ არ იგულისხმებოდა XV—XVI სს-მდე ხახულის სახელწოდებაში ოშკიც, ხომ არ იყო ოშკი და ხახული გაერთიანებული ერთ დიდ მონასტრად, ხახულის საერთო სახელწოდებით (ისევე, მაგალითად, როგორც გარეჯის სახელწოდებით გაერთიანებული იყო რამდენიმე მონასტერი, რომელთაგან თითოეულს ამავე დროს თავთავისი სახელწოდება ჰქონდა)?

ოშკის ტაძარზე X—XI სს-ში მოუთავსებიათ მრავალი წარწერა, მეტწილად

⁷⁷ შ. ა მ ი რ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ხახულის კარედი, 1972, გვ. 2.

⁷⁸ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე: ქართ. ცხოვრება, I, 1955, გვ. 366.

ბ ა ს ი ლ ი ე ზ ო ს მ ო ძ ღ ვ ა რ ი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი: ქართლ. ცხოვრ., II 1959, გვ. 130.

⁷⁹ ქ ა მ თ ა ლ მ შ ე რ ე ლ ი: ქართლ. ცხოვრ., II, გვ. 304.

⁸⁰ ქართ. სამართლ. ძეგლ., III, 1970, გვ. 244.

⁸¹ მატიანე ქართლისა: ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 259—274.

საღებავით შესრულებული. მათი ნაწილი დაიღუპა საუკუნეთა მანძილზე⁸². ნაწილია მოადრწია ჩვენადღე. გამოცემების მიხედვით დღემდე ცნობილია ოშკის ოცზე მეტი წარწერა. მათ შორის — ოთხი ლაპიდარულია, ხოლო დანარჩენი — საღებავით შესრულებული. ოშკი და მისი წარწერები რამდენიმე მკვლევარმა ნახა ადგილზე, გამოიკვლია ისინი და გამოსცა.

ოშკის შესწავლა დაიწყო XIX ს-ის 60-იანი წლებიდან. 1861 წ. მისი წარწერების გრაფიკული მონახაზები გადმოიღო (ნაწილობრივ კალკით, ნაწილობრივ ხელით), ნ ე რ ს ე ს ს ა რ გ ი ს ი ა ნ მ ა⁸³. ამ მონახაზების მიხედვით ოშკის წარწერები გამოაქვეყნა მ. ბ რ ო ს ე მ⁸⁴. 1872 წ. ფოტოგრაფმა დ. ე რ მ ა კ ო ვ მ ა გადაიღო ოშკისა და მისი ზოგიერთი წარწერის ფოტოები⁸⁵. 1917 წ. ტაძარი გამოიკვლია ექსპედიციამ ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი ს ხელმძღვანელობით (ექსპედიციის წევრები იყვნენ: ინჟინერი ა. კ ა ლ გ ი ნ ი, მხატვრები: ლ. გ უ ღ ი ა შ ვ ი ლ ი, დ. შ ე ვ ა რ დ ნ ა ძ ე, მ. ჭ ი ა უ რ ე ლ ი, ხუროთმოძღვარი ი. ზ დ ა ნ ე ვ ი ჩ ი, ვარძიის მონასტრის წინამძღვარი ი ბ ო ლ ი ტ ე) ამ ექსპედიციის შედეგები ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ მ ა გამოაქვეყნა 1952 წ. რუსულ და 1960 წ. — ქართულ ენაზე⁸⁶.

60—70-იან წლებში ოშკის ტაძარი და მისი წარწერები გამოიკვლია ვ. ჯ ო ბ ა ძ ე მ, რომელმაც გამოავლინა აქ მანამდე უცნობი სამი წარწერა (საღებავით შესრულებული) და რამდენიმე ქანდაკება, ხოლო შემდეგ გამოაქვეყნა თავისი კვლევის შედეგები⁸⁷.

ვ. ჯობაძის ნაშრომზე რეცენზია გამოაქვეყნა ვ. ს ი ლ ო გ ა ვ ა მ, რომელმაც გამოთქვა მოსაზრება ტაძრის შენების ხანგრძლივობაზე⁸⁸.

ოშკის ტაძრის საამშენებლო წარწერა პალეოგრაფიულად განიხილა და დაათარიღა ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ მ ა⁸⁹. ტაძრის აგების თარიღსა და მშენებლობის ხანგრძლივობას შეეხო გ. ჩ უ ბ ნ ი ა შ ვ ი ლ ი თავის რეცენზიაში ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი ს ნაშრომზე: „1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში“⁹⁰ ოშკის ტაძართან დაკავშირებულ სხვადასხვა საკითხებს შე-

⁸² ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში, 1960, გვ. 46.

⁸³ იქვე, გვ. 6.

⁸⁴ M. B r o s s e t, Inscriptions géorgiennes et autres recueillies par le Père Nersés Sargisian et expliquée par M. Brosset, MAIS, VIIIe—série, t. VIII, № 10.

⁸⁵ ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ. გვ. 6.

⁸⁶ E. T a k a i s h v i l i, Археологическая экспедиция 1917 года в южные провинции Грузии, Тб., 1952.

ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში, 1960.

⁸⁷ W. D j o b a d z e, The Donor Reliefs and the Date of The Church at Oški, «Byzantinische Zeitschrift», 69, 1976, გვ. 39—62, ტაბ. I—XIV.

⁸⁸ ვ. ს ი ლ ო გ ა ვ ა მ, გამოკვლევა ოშკის ტაძრის ქტიტორთა რელიეფების და აშენების თარიღის შესახებ ახლად აღმოჩენილი ეპიგრაფიკული ძეგლების მიხედვით: „მაცნე“, ისტ., არქ. ეთნ. სერია, I, 1977.

⁸⁹ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული დამპყრობათმცოდნეობა, ანუ პალეოგრაფია; 1949, გვ. 169—171.

⁹⁰ Г. Ч у б и н а ш в и л и, «Е. С. Такашвили, Археологическая экспедиция 1917-го года в южные провинции Грузии, Тбилиси, 1952: ქართული ხელოვნება, 5, 1959, გვ. 255—260.

* * *

ოშკის ტაძრის წარწერები შინაარსობრივად შეიძლება შემდეგნაირად დაეჯგუფოთ:

I. ტაძრის საამშენებლო:

1. ხუროთმოძღვრის („საქმესა ზედამდგომის“);
2. ქტიტორებისა და განმანახლებლების.

II. მოსახსენებლები (ე. ი. მემორიალურ-სამლოცველო):

1. ქტიტორების;
2. სულთა მათიანის ფრაგმენტი.

III. მცირე ეკლესიების საამშენებლო (ქტიტორის).

IV. ტაძრის მოხატვის.

V. წმინდანთა სახელები (ფრესკებზე და რელიეფებზე).

საამშენებლო წარწერები

ოშკში გამოვლენილი წარწერებიდან საამშენებლოა რვა (შვიდი შესრულებულია საღებავით, ერთი — ლაპიდარულია). აქედან ორი ხუროთმოძღვრისაა, ექვსი — ქტიტორის.

ყველაზე ვრცელი და მნიშვნელოვანი ოშკის საამშენებლო წარწერებში არის ტაძრის სამხრეთი მკლავის კარის ტიმპანზე საღებავით შესრულებული 12-სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა „გრიგოლ საქმესა ზედამდგომისა“ (ე. ი. ტაძრის მშენებლობის გამგებლისა)⁹¹. მკვლევრები ამ გრიგოლს ხშირად აიგივებენ ეფრემ მცირესთან მოხსენიებულ საღვთისმეტყველო წიგნების მთარგმნელ გრიგოლ ოშკელთან⁹². ჩვენი აზრით ეს სწორი არ არის. არავითარი საფუძველი ამ გაიგივებისათვის, გარდა სახელების (გრიგოლის) დამთხვევისა, არ არსებობს. ტაძრის მშენებელი, ცხადია, საამშენებლო საქმის სპეციალისტი უნდა ყოფილიყო და არა ღვთისმეტყველი და მწერალი. წარწერა მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს ტაოს ბაგრატიონებზე, ეკონომიკაზე და სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებაზე.

ხუროთმოძღვრის საამშენებლო წარწერა ყოფილა აგრეთვე ტაძრის აღ-

⁹¹ ე. თაყაიშვილი, 1917 წლის არქ. ექსპედ. სამხრ. საქ., გვ. 46—51, სურ. 27, გრად. მონახ., ტაბ. 54, 1 ფოტო.

⁹² ე. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 51, შ. ამირანაშვილი, ქართ. ხელოვნ. ისტ., 1961, გვ. 189.

მოსავლეთის ფასადის შუა კამარის ზემოთ, ფრონტონის ქვეშ, ბარელიეფზე. ბარელიეფი, ე. თაყაიშვილის ცნობით, 1717 წ. ჩამოვარდნილი და დაზიანებული ყოფილა. მასზე აღმოჩნდა ლაბიდარული წარწერის ფრაგმენტი, სადაც აღნიშნული ყოფილა ტაძრის მშენებლობის ხანგრძლივობა:

„...ათსა წელსა აშენებდა“ (აქვე: წარწ. № 171).

ბარელიეფი, ე. თაყაიშვილის აზრით, რომელსაც ვ. ბერიძე იზიარებს, ხუროთმოძღვარს გამოსახავდა⁹³. გ. ჩუბინაშვილის აზრით კი (რომელსაც ვ. ჯობაძეც ეთანხმება) ეს იყო მთავარანგელოზის ფიგურა⁹⁴.

ამ ორი წარწერის გარდა ექვსი საამშენებლო წარწერა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქტიტორებისაა.

ოშკის ქტიტორები, როგორც ეს ირკვევა გრიგოლის აღნიშნული საამშენებლო წარწერებიდან, იყვნენ აღარნასე კურაპალატის ძეები: ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავი და დავით მაგისტროსი. მ. ბროსემ შეცდომით აღარნასეც ქტიტორად მიიჩნია, მაგრამ, ამ შეცდომაზე სწორად მიუთითა ე. თაყაიშვილმა. ექვსი ქტიტორული-საამშენებლო წარწერიდან ორში მოხსენიებულია ორივე ქტიტორი თითოეულში, ხოლო ოთხში — თითო-თითო ქტიტორი. ამ წარწერებიდან სამი შესრულებულია ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადზე მოთავსებული ხუთი რელიეფური ფიგურის ჩუქუხზე, საღებავით. მათგან ცენტრალური სამი ფიგურა გამოსახავს ვედრების კომპოზიციას, ხოლო კიდური ორი ფიგურა — ქტიტორებს, ეკლესიის მოდელვით ხელში: მარცხენა ფიგურა — დავით მაგისტროსს, მარჯვენა — ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავს.

ვედრების კომპოზიციას ახლავს ქვემოთ ორივე ქტიტორის საამშენებლო წარწერა:

„წ(მი)დ(ა)ო ლ(მრ)თისმშ(ო)ბ(ე)ლო და წ(მიდა)ო ნ(ა)თ-
ლისმც(ე)მ(ე)ლო, ადიდენ მ(ე)ფ(ე)ნი ჩუენნი/
გლახ(ა)კნი შ(ე)ნნი, მ(ა)შ(ე)ნ(ე)ბელნი
ამის წმიდისა ეკლეს(ი)სა/. და კუალად წარ(უ)-
მ(ა)რთენ / მ(ე)ფ(ე)თა ჩ(უ)ენთა ბ(ა)გრატ [ს და] /
და ვ ი თ ს“⁹⁵.

მარცხენა რელიეფს ახლავს ქვემოთ დავით მაგისტროსის საამშენებლო წარწერა:

„წ. მონაჲ ლ(მრ)თისაჲ მ(ე)ფჲ ჩ(უ)ენი /
და ვ ი თ მ ა გ ი ს ტ რ ო ს ი ა/დიდენნი ლ(მერთმა)ნ
ორთავე ცხ(ორებათა, მ(ა)შ(ე)ნ(ე)ბ(ე)ლი
ამ(ი)ს წ(მიდი)სა / ეკლესიისაჲ. ა(მჲ)ნ“⁹⁶.

მარჯვენა რელიეფის ქვემოთ, ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავის საამშენებლო წარწერაა:

⁹³ ე. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 36; ვ. ბერიძე, ძველი ქართველი ოსტატები, 1967, გვ. 75.

⁹⁴ Г. Н. Чубиннашвили, ქართ. ხელოვნება, 5, 1959, გვ. 258; W. Djobadze, დასახ. ნაშრ., გვ. 60.

⁹⁵ ე. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 52—53, სურ. 29 (გრაფიკ. მონახ., მხედრ. ტრანსკრ.).

⁹⁶ იქვე, გვ. 59, სურ. 30 (გრაფიკ. მონახ., მხედრ. ტრანსკრ.).

„ჩ მონაჲ ღმრთისაჲ მეფეჲ ჩუენი / ბ ა გ რ ა ტ ე რ ი ს თ ა ვ ე რ ე ს თ ა ვ ი ა / დიდენინ ღმერთმან ორთავე ცხო/რებათა — მაშენებელი ამის წმიდისა ეკლესიისა, ამენ“⁹⁷.

მეოთხე საამშენებლო ქტიტორული ასომთავრული წარწერა საღებავით შესრულებულია ტაძრის სამხრეთის კარის თავზე. ეს წარწერა, ნ. ს ა რ გ ი ს ი ა ნ ი ს მიერ ვადმოღებული პირის მიხედვით, გამოსცა მ. ბ რ ო ს ე მ. 1917 წ. ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ს ცნობით, ეს წარწერა აღარ ჩანდა:

„ჩ ი (ეს) უ ქ (რისტ) ე, მეოხებითა / წ (მი) დისა ღ (მრ) თისმშო/ზელისაჲთა და / წ (მი) დისა იოვანე / ნათლისმცემე/ლისაჲთა და / წ (მი) დისა ძელისა ცხორებისაჲთა და ყ (ოვე) ლთა წ (მი) და / თა (ა) თა აღიდენ მეფენი ჩ (უენ) ნი წ (ინა) შ ე შ / ენსა — მაშენებელი ამის ე [კლ] / [ე] ს ი (ი) [ს] ა ნ ი ბ ა გ / რ ა ტ ე (რისთავთ) - ე (რისთავი) და დავით მაგისტროსი“⁹⁸.

ვ. ჯ ო ბ ა ძ ე მ 60—70-იან წლებში გამოიკვლია ოშკის ტაძარი და გამოავლინა მასზე ახალი ქანდაკებები, აგრეთვე 3 მანამდე უცნობი, საღებავით შესრულებული წარწერა. მათგან ქტიტორთა ორი საამშენებლო წარწერა მოთავსებულია ქტიტორთა წელზევითი სკულპტურების უკან, სინგურით (წითელი საღებავით).

დავით მაგისტროსის რელიეფთან:

„ღ (მრ) თ (ი) ს / მშო / ბელი / [ჩ მონა] / ღ (მრ) თისაჲ / დ (ა) - ვ (ი) თ მ (ა) გ ი ს / ტ რ ო ს ი, მა (შენე) / ბელი წ (მი) დი / ს ა ამის / ს (ა) ყ დ რ / ისა / ა (დი) / (ე) / ნ / (ღ (მერთ) მ) ა ნ. ა (მე) ნ“⁹⁹.

ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავის რელიეფთან:

„წ (მი) და) ა ნათ / ლის მ / ცე / მე / ლი. / მ (ე) ფ შ ჩ (უენ) ი / ბ (ა) გ რ (ა) ტ ე რ ის / თავთა / ე რ ის თა - ვ ი მ ა შ ე ნ (ე) ბ (ე) ლ ი წ (მი) დისა / ამის ს (ა) ყ დ რ / ის / ქ (რისტ) ე / ა / დ (ი) / დ (ე) ნ. / ა (მე) ნ“¹⁰⁰.

ქტიტორთა მოხატვნილები

ქტიტორთა სახელები აღნიშნულია ტაძრის სხვა წარწერებშიც, სადაც ისინი არ იწოდებიან ამშენებლებად.

ტაძრის მარჯვენა აფსიდის ლავგარდანზე ამოკვეთილია (ჩაჭრის წესით) ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა — ბაგრატ ერისთავ-ერისთავის მოსახსენებელი:

„ჩ მეფესა ჩ (უენ) ს ა ბ ა გ რ ა ტ ე რ ის თ ა ვ თ - ე რ ის თ ა ვ ს ა { მე ო ხ ე ყ ა ვ }“¹⁰¹.

ტაძრის სამხრეთის ფასადის აღმოსავლეთ კუთხეში ამოკვეთილია, ორსტრიქონად, დავით მაგისტროსის მოსახსენებელი:

⁹⁷ ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 53 (მხედრ. ტრანსკრ.).

⁹⁸ იქვე, გვ. 54—55, სურ. 32 (გრაფიკ. მონახ., მხედრ. ტრანსკრ.).

⁹⁹ K. D j o b a d z e, დასახ. ნაშრ., გვ. 54 (მხედრ. ტრანსკრ.).

¹⁰⁰ იქვე (მხედრ. ტრანსკრ.).

¹⁰¹ ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 52 (მხედრ. ტრანსკრ.).

„ქ(რისტე) შ(ეიწყალ)ე დ(ავი)თ.
ჩ ს(ა)მ(ე)ბ(ა)ო წ(მიდა)ო აღ(იდე)ნ“¹⁰².

განახლება-აღდგენის წარწერა

ტაძრის მარჯვენა მკლავის შუა კამარის ქვემოთ, სინგურით, შესრულებულია რეასტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, რომელიც გვამცნობს, რომ ბიზანტიის იმპერატორებმა ბასილიმ (ვასილი II: 976—1025) და კოსტანტინე (კოსტანტინე VIII: 1025—1028) ჩაატარეს სარესტავრაციო მუშაობა ტაძარში — მეორედ „დაბურეს“ ის:

„ჩ ს(ა)მ(ე)ბ(ა)ო წ(მიდა)ო,
აღ(იდე)ნ შ(ე)ნ მ(ი)ერ / გ(ვ)რგ(ვ)ნ(ო)ს(ა)ნნი
მ(ე)ფ(ე)ნი ბ(ა)ს(ი)ლი / და კ(ო)სტ(ან)ტი,
რ(ომე)ლთა მ(ი)ერ გ(ა)ნსრ(უ)ლ(ე)ბ(უ)ლ იქმნა,
მ(ე)ორ(ე)დ დ(ა)ბ(უ)რვი/თა, ტ(ა)ძ(ა)რი ესე
დ(მრთი)ს(ა)ჲ, მ(ო)ნ(ა)ზ(ონობას)ა / გრ(ი)გ(ო)-
ლისა და [დ(ა)ვ(ი)თ(ი)სა]. ქ(რისტე) შ(ეიწყალ)ე
მ(ო)ნ(ა)ჲ შ(ე)ნი გრ(ი)გ(ო)ლ / და წყ(ა)ლ(ო)-
ბ(ი)თ მ(ო)ხს(ე)ნე გ(ა)ლ(ა) ტ ო ზ ი იესე“¹⁰³.

სულთა ნატიანის ფრაგმენტები

ტაძრის დასავლეთი მკლავის კარის თავზე, დიდ ფართობზე, მოთავსებული ყოფილა წითელი საღებავით შესრულებული წარწერები, რომელთა დიდი ნაწილი დაღუპულია. ე. თაყაიშვილის ცნობით, 1917 წ. ქვის შუა ნაწილი ამოფშენილი ყოფილა, დარჩენილი სიტყვები შემკვარტლული ყოფილა ცეცხლისგან, რომელიც წარწერის ახლოს დაუნთიათ. ე. თაყაიშვილის აზრით ეს უნდა ყოფილიყო ტაოს ბაგრატიონთა ალაპების ტექსტი¹⁰⁴.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს იყო სულთა მატიანე (ე. ი. ალაპების საფუძველზე შედგენილი სია მოსახსენებლებისა) არა მარტო ტაოს ბაგრატიონებისა, არამედ ტაძრის სხვა ქტიტორებისა და შემწირველებისაც, რადგანაც შემორჩენილ ფრაგმენტებში არის როგორც ბაგრატიონთა ერისთავთ-ერისთავის მოსახსენებელი, ისე — ბიზანტიის იმპერატორ ვასილ II-ისა.

პირველის ტექსტი ასეთია:

„... [კუ]ლად ქსენებამ არს ბ ა გ რ ა ტ მ ე ფ ი ს ა ჲ.
[ოდეს აღესრულა¹⁰⁵ ს]ულითა კ უ რ თ ხ ე უ ლ ი ბ ა გ რ ა ტ
ქრონიკონი იყო რვე, დღესა სამშაბათსა. ლ(მერთმა)ნ ღირს
ყავ სასუფეველთა საუკუნოთათა. ა(მე)ნ“¹⁰⁶.

¹⁰² ე. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 52 (მხედრ. ტრანსკრ.).

¹⁰³ იქვე, გვ. 54.

¹⁰⁴ იქვე, გვ. 55.

¹⁰⁵ ე. თაყაიშვილი: „ამას დღესა ვარდაიცივალა“.

¹⁰⁶ ე. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 55 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.).

იმავე სავარაუდო სულთა მატიანის ადგილზე ე. თაყაიშვილმა ნახა და გამო-
მოსცა ბიზანტიის იმპერატორის ბასილი II-ის მოსახსენებელი: გ. ბიზანტიის

„[მიი]ცვალა¹⁰⁷ თვთმპყრობელი წ[*(მიღა)*] მეფე ბ[*(ერძ)*]ენ-
თ[*(ა)*] ბ[*(ა)*]ს[*(ი)*]ლი ქრ[*(ო)*]ნ[*(ი)*]კ[*(ო)*]ნსა სმე, [თთ[*(უ)*]სა] დ[*(ე)*]-
კ[*(ე)*]მ[*(ბ)*]ე[*(რ)*]სა იბ, დლ[*(ე)*]სა] კ[*(ვ)*]რ[*(ია)*]კ[*(ე)*]სა. ლ[*(მერთმ)*]ან
ს[*(უ)*]ლი მისი წ[*(მიღა)*]თა მეფ[*(ე)*]თა თ[*(ა)*]ნა დ[*(ა)*]წ[*(ე)*]სოს“¹⁰⁸.

სულთა მატიანეში ყოფილა სხვა მოსახსენებელთა ნაშთებიც, სადაც
მ. ბროსეს ნ. სარგისიანის გადმონახატის მიხედვით, ხოლო ე. თაყაიშვილს სა-
კუთარი დაკვირვების შედეგად, გაურჩევიათ და გამოუციათ ზოგიერთი სიტ-
ყვები: „ადრნესე“, „ერისთავთა“, „მაგისტროს“ და სხვ.¹⁰⁹

წარწერა პატრიკ ჯოჯიყისა ტაძრის მოხატვის შესახებ

ტაძრის ინტერიერში, საკურთხევლის კედელზე მიწერილია თარიღიანი
ფრესკული წარწერა, 1036 წლისა, რომელიც აღნიშნავს პატრიკ ჯოჯიყის სახს-
რებით ტაძრის მოხატვას:

„... ნ... გ[*(ა)*]ნ[*(ა)*]შ[*(უ)*]ენე და შ[*(ე)*]ვ[*(ა)*]მ[*(კ)*]ეე ტ[*(ა)*]ძ[*(ა)*]რი
წ[*(მი)*]დისა წ[*(ი)*]ნ[*(ა)*]მ[*(ო)*]რ[*(ბ)*]ე[*(ღ)*]ი[*(ს)*]ა[*(ა)*] ს[*(ა)*]ფ[*(ა)*]სათა
სულ[*(უ)*]რთხ[*(ე)*]ულისა ჯოჯიკ პ[*(ა)*]ტრ[*(ი)*]კ[*(ი)*]ს[*(ა)*]თა. ა[*(უ)*]რთ[*(ხ)*]ენ
ღ[*(მერთმ)*]ან და აღ[*(ი)*]დენ. ქრ[*(ო)*]ნ[*(ი)*]კ[*(ო)*]ნსა სნვ, ბ[*(ერძ)*]ენ[*(ე)*]თა...“¹¹⁰

მცირე ეკლესიების საამშენებლო წარწერა

ვ. ჯობაძემ 1973 წელს, გამოავლინა ტაძრის სამხრეთის კედელზე სა-
ღებავით შესრულებული 12-სტრიქონიანი წარწერა, რომლის ბოლო 3 სტრი-
ქონი დაზიანებული ყოფილა¹¹¹. წარწერაში ლაპარაკია ეკლესიათა დაწყებაზე
(ე. ი. აშენების დაწყებაზე). ვ. ჯობაძემ წარწერა მიიჩნია მთავარი ტაძრის საამ-
შენებლო წარწერად და ამის მიხედვით, დაათარიღა მისი მშენებლობა 963—
973 წლებით. ასეთი დათარიღება ეწინააღმდეგება ტაძრის სხვა საამშენებლო
წარწერების მონაცემებს და ამიტომ ვერ გავიზიარებთ. ვფიქრობთ, რომ წარ-
წერა გულისხმობს არა მთავარი ტაძრის აშენებას, არამედ იმ ორი მცირე ეკლე-
სიებისა, რომლებიც შედიან ოშკის სამონასტრო კომპლექსში. მათი აგება, ამ
წარწერის მიხედვით, დაუწყიათ 963 წელს და დაუმთავრებია ბაგრატ ერისთავთ-
ერისთავის გარდაცვალების (966) შემდეგ, მის ძმას დავით მაგისტროსს:

„წ დავეწყეთ ეკლესიათა ქრო/ნიკონსა რბვ, მარტსა კ[*(ე)*] /დღესა ხარებისა.
აღესრუ/ლა ბაგრატ ერისთავთა-ერი/სთავი, ეკლესიისა ამის
მა/შენებელი ქრონიკ[*(ო)*]ნსა რბვ, ოკლ[*(ო)*]ნბერსა ზ, დღესა
ს[*(ა)*]მ[*(ა)*]შ[*(ა)*]ბ[*(ა)*]თსა. ღიღებ[*(უ)*]ლიმცა არს /ს[*(უ)*]ლი მ[*(ა)*]თი

¹⁰⁷ გარდაიცვალა — ე. თ.

¹⁰⁸ ე. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 55 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.).

¹⁰⁹ იქვე, გვ. 56.

¹¹⁰ იქვე, გვ. 56—57 (გრაფიკ. მონახ., მხედრ. ტრანსკრ.).

¹¹¹ იქვე, გვ. 58.

და აღიდენ ლ(მერთმა)ნ.

ღ(ავით)თ [ძმა]მ(ა)ნ მ(ა)თმან [განა/სრულა]. ბე დაგ
ბ/ ————— [დავი]თისა

„112

ტაძრის აგების თარიღი

ოშკის ტაძრის აგების დრო ჩანს მისი საამშენებლო წარწერებიდან და ემყარება ამ წარწერებში მოხსენიებულ ქტიტორთა იდენტიფიკაციას. ამის საფუძველზე გამოთქმულია სხვადასხვა მოსაზრებები:

1. მ. ბ რ ო ს ე გრიგოლის საამშენებლო წარწერაში მოხსენიებულ ადარნასეს მიიჩნევდა ადარნასე II-დ, თვლიდა მას ამშენებლად და ათარიღებდა ტაძრის აგებას 881—923 წლებით¹¹³. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ მ ა და ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ მ ა ნათელჰყვეს მ. ბროსეს იდენტიფიკაციის მცდარობა და სწორად განსაზღვრეს წარწერაში მოხსენიებულ ადარნასეს ვინაობა. მიიჩნიეს ის ადარნასე III-დ, რომელმაც 958 წ. მიიღო კურაპალატობა და 961 წ. გარდაიცვალა¹¹⁴.

2. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს ტაძრის აგება არ დაუთარიღებია, მაგრამ დაათარიღა გრიგოლის საამშენებლო წარწერა 958—966 წლებით¹¹⁵.

3. ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ მ ა საამშენებლო წარწერა დაათარიღა 958—961 წლებით. ტაძრის მშენებლობა (რომლის ხანგრძლივობასაც, მისი აზრით, ხუროთმოძღვრის ერთ-ერთი წარწერა განსაზღვრავდა ათი წლით) მიმდინარეობდა მისი აზრით დაახლოებით 950—961 წლებში¹¹⁶.

4. გ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი ს აზრით საამშენებლო წარწერა გრიგოლისა გულისხმობს ტაძრის მშენებლობის მხოლოდ დაწყებას და არა დასრულებას. ეს მშენებლობა კი, მკვლევარის აზრით, როგორც ჩანს მიმდინარეობდა ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე, დაახლოებით ნახევარი საუკუნე, დიდი შესვენებებით. ამას, პატივცემული მკვლევარის აზრით, მხარს უჭერს ის სხვადასხვაობა, რომელიც შეიმჩნევა, საილუსტრაციო მასალის მიხედვით, სარკმლის მორთულობებში და ტაძრის ფიგურულ რელიეფებში, აგრეთვე ბაგრატ III-ისა და ბასილა II-ის გარდაცვალების აღმნიშვნელი წარწერები (966 და 1025 წლების) და ტაძრის მოხატვა 1036 წელს¹¹⁷.

5. ვ. ჯ ო ბ ა ძ ე, ტაძრის აშენების დაწყებას, მის მიერ გამოვლენილი წარწერების მიხედვით, ვარაუდობს 963 წელს, ხოლო დამთავრებას — 973 წელს (იზიარებს ე. თაყაიშვილის მოსაზრებას, რომ ტაძარი ერთ-ერთი წარწერის ცნობის მიხედვით, შენდებოდა 10 წელი)¹¹⁸.

¹¹² K. Djobadze, დასახ. ნაშრ., გვ. 58. უკანასკნელ სამ სტრიქონში „ძმამან“ „განასრულა“ და „დავითისა“ ჩვენი აღდგენაა.

¹¹³ M. Brosset, დასახ. ნაშრ., გვ. 8.

¹¹⁴ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართ. პალეოგრაფია, 1949, გვ. 170; ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, 1917 წლის არქ. ექსპედიცია, გვ. 49—51.

¹¹⁵ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 170.

¹¹⁶ ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ. გვ. 51.

¹¹⁷ Г. Чубинашвили, ქართ. ხელოვნ. 5, 1959, გვ. 258.

¹¹⁸ K. Djobadze, დასახ. ნაშრ. გვ. 60.

6. ვ. სილოგავა თავის რეცენზიაში ვ. ჯობაძის წიგნზე თელის, ისევე როგორც გ. ჩუბინაშვილი, რომ ტაძარი შენდებოდა ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე: ოცი, ან ოცდაათი წელიწადი — 955—956 წლებიდან 975-ის 986 წლამდე. ვ. სილოგავას აზრით, წარწერებიც კეთდებოდა მშენებლობის ეტაპების მიხედვით და ამდენად წარწერის ადგილი ტაძარზე მიუთითებს, თუ რა დონემდე იყო ამოყვანილი ტაძრის კედლები წარწერის შესრულების დროს. ავტორის აზრით, წარწერა ამოკვეთილი ხუროთმოძღვრის თუ ანგელოზის რელიეფზე: „ათსა წელსა აშენებდა“ (ვ. სილოგავას აზრით შეიძლება აქ იყო: „ოცსა წელსა აშენებდა“) ეკუთვნის არა ხუროთმოძღვარს, არამედ — ქტიტორს. ამასთან, რადგან აქ ზმნა მხოლოდით რიცხვშია, იგულისხმება ერთი ქტიტორი, ე. ი. დავით მაგისტროსი, რომელიც, ალბათ, ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავის გარდაცვალების (966 წ.) შემდეგ აგრძელებდა ტაძრის შენებას კიდევ ათი თუ ოცი წელი¹¹⁹.

ჩვენი აზრით, ტაძრის აგების თარიღზე მისაღებია ე. თაყაიშვილის თვალსაზრისი:

1. მ. ბროსეს თვალსაზრისი გაუგებრობაზეა დამყარებული და ეს ამკარად აჩვენებს ივ. ჯავახიშვილმა და ე. თაყაიშვილმა.

2. ვერ დავეთანხმებით საამშენებლო წარწერის ზედა ქრონოლოგიურ ზღვრად 966 წლის მიჩნევას (ივ. ჯავახიშვილი), რადგან წარწერაში ცოცხალი ჩანს ადარნასე კურაპალატი. ის კი გარდაიცვალა 961 წ. ასე რომ უნდა მივიღოთ ე. თაყაიშვილის დათარიღება ამ წარწერისა: 958—961 წწ.

3. ვერ გავიზიარებთ თვალსაზრისს, რომ ოშკის ტაძრის საამშენებლო წარწერა გულისხმობს მხოლოდ ტაძრის მშენებლობის დაწყებას და არა დამთავრებას (გ. ჩუბინაშვილი). ტაძრის საამშენებლო წარწერები მშენებლობის დაწყების დროს კი არ კეთდებოდა, არამედ დასრულებას შემდეგ. ზოგჯერ ამ წარწერებში აღნიშნული იყო მშენებლობის დაწყების, ან საფუძვლის დადების თარიღი (ბოლნისის სიონის, ერედვის ეკლესიის და სხვა წარწერები), მაგრამ თვით წარწერის ამოკვეთის დროს მშენებლობა დასრულებული იყო. ასე, რომ ოშკის საამშენებლო წარწერის თარიღი, რომელიც უდაოდ 958—961 წლებით უნდა განისაზღვროს (ადარნასეს მიერ კურაპალატობის მიღებასა და მის გარდაცვალებას შორის დროით), ამასთანავე არის ტაძრის მშენებლობის დასრულების თარიღი.

4. ვერ გავიზიარებთ აგრეთვე იმ თვალსაზრისს, რომ ოშკის წარწერები კეთდებოდა მხოლოდ ტაძრის მშენებლობის პერიოდში.

როგორც ცნობილია ეკლესიებზე წარწერებს აკეთებდნენ მისი მშენებლობის დასრულების შემდეგაც და ამდენად, წარწერების ქრონოლოგიის მიხედვით შეუძლებელია ვიმსჯელოთ ეკლესიის მშენებლობის ხანგრძლივობაზე.

ცხადია, ვერც იმის მიხედვით განესაზღვრავთ ოშკის მშენებლობის ეტაპებს, თუ რომელი წარწერა რა დონეზეა მოთავსებული კედელზე (ვ. სილოგავა).

5. ვ. ჯობაძის თვალსაზრისი, რომ ოშკის ტაძარი შენდებოდა 963—973 წლებში, ჩვენი აზრით გაუგებრობაზეა დამყარებული: რანაირად დაიწყებოდა ოშკის მშენებლობა 963 წ., როცა მისი მთავარი საამშენებლო წარწერა თა-

¹¹⁹ ვ. სილოგავა, დსაბ. რეცენზია, გვ. 136—142.

რიღდება 958—961 წწ.! ე. ჯობაძის მიერ გამოვლენილი ფრესკული წარწერა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ალბათ გულისხმობს არა მთავარი ტაძრის მშენებლობის დაწყებას 963 წლიდან, არამედ — მცირე ეკლესიებისა.

ამრიგად ოშკის ტაძარი შენდებოდა დაახლოებით 950—960 წლებში, როგორც ამას ვარაუდობდა ე. თაყაიშვილი; XI ს-ის 20-იან წლებში, 1028 წლამდე, ტაძარში ჩაუტარებიათ სარესტავრაციო სამუშაო, ხოლო 1036 წელს ის მოუხატავთ.

ოშკის წარწერების ქრონოლოგიური ფენები

ოშკის ტაძრის წარწერები რამდენიმე ქრონოლოგიურ ჯგუფად იყოფა:

1) ტაძრის აგების თანადროული წარწერები — 958/961 წწ. (1. საამშენებლო: ქტიტორთა და ხუროთმოძღვრის; 2. მოსახსენებლები ქტიტორებისა).

2) 966/978 წწ. წარწერა მცირე ეკლესიების მშენებლობაზე, რაც დაწყებულია ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავის სიკოცხლეში (963 წელს) და დაუსრულებია დავითს მისი სიკვდილის (966 წ.) შემდეგ (მშენებლობის ხანგრძლივობა შეიძლება ვიგულისხმოთ საშუალოდ 10 წელი).

3) 1020/1028 წლის წარწერა, ბიზანტიის იმპერატორების — დავით II-ისა (976—1025) და კოსტანტინე VIII-ის (1025—1028) მიერ ჩატარებული სარესტავრაციო მუშაობის შესახებ.

4) 1036 წლის თარიღიანი ფრესკული წარწერა პატრიკ ჯოჯიყის მიერ ტაძრის მოხატვის შესახებ.

5) 1025 წლის შემდგომი. სულთა მატეანის ფრაგმენტი, სადაც იხსენიება ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავის გარდაცვალება 966 წ. და ვასილი II-ის გარდაცვალება 1025 წ.

ცნობები ტაოს ბაგრატიონთა შესახებ

ოშკის წარწერებში მოხსენიებულია ბაგრატიონთა ტაოს შტოს 3 წარმომადგენელი: ადარნასე კურაპალატი და მისი ძეები ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავი და დავით მაგისტროსი. ბაგრატიც და დავითიც ოშკის ქტიტორები არიან, ოშკი მათი საერთო საგვარეულო მონასტერია. ამრიგად აშკარაა: ბაგრატს და დავითს საერთო მამული, საერთო დომენი აქვთ — ესაა ტაოს ნაწილი (იმიერ ტაო). ტაოს მეორე ნაწილი შეადგენდა ალბათ ტაოელ ბაგრატიონთა მეორე შტოს დომენს. როგორც ცნობილია, ტაოს ბაგრატიონები ორ შტოდ გაიყვნენ ადარნარესე II ქართველთა მეფის (†923) შემდეგ: მისმა ერთმა ვაჟმა — ბაგრატ ქართველთა მეფემ (†945) საფუძველი დაუდო ერთ შტოს (ადარნასე III კურაპალატი (†961) და მისი შვილები: ბაგრატი და დავით — ოშკის მამშენებლები), ხოლო მეორე ვაჟმა — სუმბატ კურაპალატმა (†958) — მეორე შტოს (ბაგრატ II ქართველთა მეფე (†994) — გურგენ მეფეთა-მეფე (†1008) — ბაგრატ III აფხაზთა და ქართველთა მეფე)¹²⁰.

ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა სახლის წევრებში დამკვიდრდა ორნაირი ტიტულატურა: ბიზანტიური (კურაპალატი, მაგისტროსი, ანთიპატოს-პატრიკი,

¹²⁰ ე. თაყაიშვილი, სუმბატ დავითისძის ქრონიკა... ტაბ. II.

აბა-პატრიკიოსი და სხვ.) და ქართული (ქართველთა მეფე, ერისთავთ-ერისთავი, ერისთავი, მამფალი).

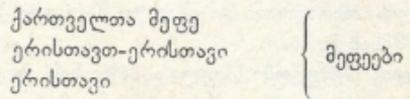

როგორი იყო ამ ტიტულებს შორის ურთიერთ-მიმართება? გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრების ანდერძში აღნიშნულია, თუ რომელი გამგებლების დროს დაიწერა ეს ძეგლი, რაც ერთგვარ წარმოდგენას გვაძლევს ტაო-კლარჯეთის გამგებელთა იერარქიაზე¹²¹. ამ ცნობის მიხედვით ეს იერარქია შემდეგნაირად წარმოგვიდგება:

1. კურაპალატი (და ქართველთა მეფე).
2. ერისთავთ-ერისთავი.
3. მაგისტროსი.
4. ერისთავი.

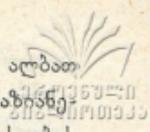
ამავე დროს თითოეული ამ ტიტულის მატარებელი იყო „მეფე“, ე. ი. უმაღლესი სიუზერენი. ვისაც აღნიშნული ტიტული არ ჰქონდა ის იყო არა მეფე, არამედ — „მამფალი“ (ე. ი. უფრო დაბალი რანგის სიუზერენი, ვიდრე „მეფე“).

„ქართველთა მეფობა“ შემოღებულ იქნა 888 წლიდან (ე. თაყაიშვილის აზრით — 899 წლიდან) და პირველ „ქართველთა მეფედ“ ეკურთხა ადარნასე II. მანამდე უმაღლესი ქართული ტიტული ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონებში იყო ერისთავთ-ერისთავი. 888 წლიდან ეროვნული ქართული იერარქია ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონებში ასე წარმოგვიდგება:

ოშკის წარწერების მიხედვით 958—961 წლებში კურაპალატია ადარნასე (შესაძლოა იგივე ქართველთა მეფე, რადგან ამ დროს არ ჩანს სხვა ქართველთა მეფე). სუმბატ დავითის ძის ცნობით ის მონოზნად აღუკვეციათ იძულებით-შვილებს (შესაძლოა მათ მიერვე აშენებულ ოშკის ტაძარში). ამავე პერიოდში ადარნასე კურაპალატის ვაჟებს უპყრიათ მეორე და მესამე ადგილი უმაღლეს სახელმწიფო მმართველობის იერარქიულ სისტემაში: ერთი ერისთავთ-ერისთავია (მეორე რანგი) და მეორე — მაგისტროსი (მესამე რანგი). მოსალოდნელი იყო, რომ ადარნასეს გარდაცვალების შემდეგ მისი შვილი ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავი გამხდარიყო კურაპალატი და ქართველთა მეფეც, ან დავით მაგისტროსი მიიღო, მაგრამ, ეს ასე არ მოხდა. ბაგრატს არ მიუღია არც კურაპალატობა და არც ქართველთა მეფობა: ოშკის ყველა წარწერაში ის მხოლოდ ერისთავთ-ერისთავად იხსენიება, მათ შორის მის მოსახსენებელშიც, რომელიც დაწერილია მისი გარდაცვალების შემდეგ. ოშკის წარწერებში არც დავითს მიემართება სხვა ტიტული, გარდა მაგისტროსისა. ეს მოწმობს იმას, რომ დავითის სახელის აღმნიშვნელი წარწერები ოშკზე (გარდა მცირე ეკლესიების საამშენებლო წარწერისა), არ შეიძლება სცილდებოდეს არა მარტო 976 წელს, როცა დავითმა კურაპალატობა მიიღო (994 წლიდან ის უკვე „ქართველთა მეფე“ გახდა), არამედ 966 წელსაც კი, რადგან ბაგრატის შემდეგ, როგორც ჩანს, ის ერისთავთ-

¹²¹ ცხორებაა გრიგოლ ხანცთელისა: „ძველი ქართული ავთოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, წ. 1, ილ. აბულაძის რედაქციით, 1963, გვ. 316.

ერისთავი გახდა. მცირე ეკლესიების საამშენებლო წარწერაში კი, ის აღბათ ერისთავთ-ერისთავად იწოდებოდა (თუ მის ტიტულად ამ წარწერას დაზნაბულ ბოლოში ვიგულისხმებთ კურაპალატს, მაშინ აღნიშნული ეკლესიების მშენებლობაც უნდა გვეგულისხმა არა ნაკლებ 13—14 წლისა, 966 წლიდან 976/77 წლამდე). რატომ არ მიიღეს ბაგრატიანი ან დავითმა კურაპალატობა და ქართველთა მეფობა აღარნესეს შემდეგ? შესაძლოა სწორედ ამასთან იყო დაკავშირებული ის უთანხმოება მამასა და შვილებს შორის, რასაც აღარნესეს მონოზნად აღკვეცა მოჰყვა. კურაპალატობა და „ქართველთა მეფობა“ დროებით გადავიდა ტაოს ბაგრატიონთა მეორე შტოში. დავითმა მოგვიანებით დაიბრუნა ორივე ეს ტიტული, მაგრამ ოშკის წარწერებში ეს აღარ აისახა.

ტაოს ნაწილის დაპყრობა ბიზანტიის მიერ

დავით კურაპალატის სიკვდილის შემდეგ (1001 წ.) ბიზანტიამ საქართველოს მიმართ დაიწყო აგრესიული კურსის განხორციელება, რაც გრძელდებოდა XI ს-ის 50—60-იან წლებამდე, ვიდრე თურქ-სელჩუკების შემოტევამ არ შეანელა მისი ეს აგრესიული განწყობილება. ჯერ დაიწყო ბრძოლა ე. წ. „დავით კურაპალატის მემკვიდრეობისათვის“ (ე. ი. სამხრეთ ამიერკავკასიაში დავით კურაპალატის დროს შექმნილი მიწებისათვის), ხოლო შემდეგ ბიზანტიის აგრესია გავრცელდა მთელ საქართველოზე.

ნარატიული ძეგლებიდან არ ჩანს, თუ ტაოს რა ნაწილი მიიტაცა ბიზანტიამ XI ს-ის დასაწყისში. ჩანს ოღონდ, რომ ბანა, კალმახი, ოლთისი, იშხანი დარჩა საქართველოში²². ოშკის ტაძრის წარწერები რამდენადმე შუქსა ჰფენს ამ საკითხს: ირკვევა, რომ ვასილ II-ის დროს (†1025) ოშკი უკვე ბიზანტიის შემადგენლობაშია. ე. ი. საზღვარი ბიზანტიასა და საქართველოს შორის XI ს-ის დასაწყისში გადიოდა ოშკის ჩრდილოეთით, იშხნის, კალმახისა და ბანას სამხრეთით (შემდეგ ბანელი ეპისკოპოსიც მიემხრო ბიზანტიას და შესაძლოა ბანაც შევიდა ბიზანტიაში, თუმცა XIII ს-ის საქართველოს მღვდელმთავრთა სიაში ბანელიც შედის). ოშკი და ხახული, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საქართველომ შემდეგში დაიბრუნა, მაგრამ ოშკის წარწერებში ეს პერიოდი აღარ აისახლა.

ბიზანტიის სამსახურში მყოფი ქართველები

ოშკის 1036 წ. წარწერამ შემოგვინახა ერთ-ერთი ქართველი დიდებულის ჯოჯიკის სახელი, რომელიც, როგორც ჩანს, ბიზანტიის სამსახურში იყო პატრიკის ტიტულით, როცა (1036 წ.) გაიღო სახსრები ტაძრის მოსახატავად. სახელისა და მოღვაწეობის ადგილის (ტაო) მიხედვით უნდა ვფიქროთ, რომ ეს იყო

²²² მატანე ქართლისა: ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 284, 295, 301.

ტაოელი დიდებული. ერთ-ერთი ჯოჯიკი, როგორც X ს-ის ტაოელი დიდი ან-
ნაური, იხსენიება „მატიანე ქართლისა“-ში და სუმბატ დავითის-ძესთანაშვის
შვილს ფერისს მონაწილეობა მიუღია ბიზანტიის იმპერატორის წინააღმდეგ
მოწყობილ შეთქმულებაში, რისთვისაც სიკვდილით დაუსჯიათ¹²³. შესაძლოა
ოშკის მომხატველი ჯოჯიკი ეკუთვნოდა იმავე ტაოელი ჯოჯიკის საგვარეულოს.
იქნებ ის იყო X ს-ის ჯოჯიკის შვილიშვილი, ფერისის შვილი. შესაძლოა ეს
ტაოელი ქართველი დანიშნა იმპერატორმა ტაოს იმ ნაწილის გამგებლად, რო-
მელიც წაართვა საქართველოს.

გ) ერედვის, ტბეთის, დოდოთის ეკლესიების წარწერები.
აფხაზთა მეფის ერისთავები აღმ. საქართველოში

მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავენ ქართლში X ს-ში არსებულ ერთ-ერთი
საუფლოს შესახებ ერედვის, ტბეთისა და დოდოთის ეკლესიების წარწერები.
ერედვის ეკლესია მისი საამშენებლო წარწერის ცნობით (№ 76) შენდებოდა
906 წლიდან დაახლოებით 914 წლამდე, „ქართლსა შინა უფლობასა ტბელისა
ივანესა“. ამრიგად, X ს-ის დასაწყისში ქართლის უფლობა უპყრია ტბელთა
სახლს (ამ დროს, როგორც ჩანს, ქართლის ცნება დავიწროვდა და გულისხმობ-
და მხოლოდ შიდა ქართლის დასავლეთ ნაწილს, ცენტრით უფლისციხეში).

იგივე ივანე ტბელი დოდოთის ცხრაკარას ეკლესიის წარწერაში (№ 81)
იხსენიება ერისთავად. ამრიგად, ივანე ტბელი ყოფილა არა მარტო უფალი (სე-
ნიორი), არამედ — ერისთავიც (მეფის მოხელე, მხარის გამგებელი). რომელი
მეფის ერისთავია ივანე ტბელი და რომელია მისი საერისთავო ქვეყანა? ცხა-
დია, ის ქართლის (თუ „ქართველთა“ შეადარეთ აბასთუმნის და ატენის სიო-
ნის სტეფანოზ მამულის წარწერები) ერისთავია, უფრო სწორად ქართლის იმ
კუთხის, რომელსაც აღნიშნავდა X ს-ში ეს ტერმინი. თუ გავიხსენებთ რომ
„ქართლსა ზედა ბრძოლაში“ (ე. ი. საქართველოს მეფე-მთავართა მიერ ქართ-
ლის დასაუფლებლად წარმოებულ ბრძოლაში) X ს-ში ჰეგემონობდა აფხაზთა
მეფე. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ივანე ტბელი აფხაზთა მეფის ერისთავი იყო.

X ს-ში აფხაზთა მეფეები თავიანთ გამგებელ-მოხელეებს სვამენ აღმო-
სავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში (ქართლი, ჯავახეთი, თრიალეთი)
და ამ გამგებლებს აღმოსავლურ-ქართული ტერმინი „ერისთავი“ ეწოდება.

აფხაზთა მეფეს სიუზერენად აღიარებს ერედვის აღნიშნული წარწერა
(„ქ ე ლ მ წ ი ფ ო ბ ა ს ა ლ მ რ თ ი ვ დ ა მ ყ ა რ ე ბ უ ლ ის ა მე ფ ის ა წ მ ი დ ის ა, კ ო ს ტ ა ნ -
ტ ი ნ ე მე ფ ის ა ს ა“). ასევე სიუზერენად მიჩნეულია აფხაზთა მეფე კუმურდოს
(964 წ.) წარწერაში. იხსენიება ის სამშვილდის (X ს.) წარწერაშიც.

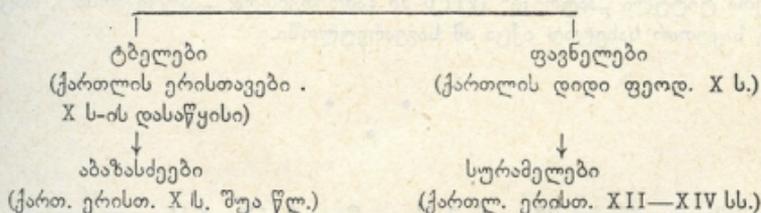
თავდაპირველად, როგორც ჩანს, აფხაზთა მეფე ქართლში თავის გამგებელ

¹²³ მატიანე ქართლისა: ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 287, სუმბატ დავითის-ძე იქვე,
გვ. 384.

მოხელედ — ერისთავად ნიშნავდა ადგილობრივ ფეოდალს (ასეთი იყო მაგალითად ივანე ტბელი). შემდეგში მან ქართლის გამგებლობა გადასცა თავის ძეს „ქართლის ცხოვრების“ ცნობით გიორგი აფხაზთა მეფემ ქართლის გამგებლად დანიშნა თავისი ვაჟი კოსტანტინე¹²⁴. ქართლის გამგებლად იხსენიებს კოსტანტინეს აგრეთვე ცხრაზმის ხევის ხევისუფალთა წარწერა (№ 57) („ოდეს კოსტანტი ქართლისა გამგებელი იყო“). კოსტანტინე მამას განუდგა, რაშიც მას, „ქართლის ცხოვრების ცნობით“, მხარი დაუჭირეს ტბელებმა¹²⁵.

კოსტანტინეს დასჯის შემდეგ აფხაზთა მეფეს ქართლის ერისთავად დაუნიშნავს თავისი მეორე ვაჟი ლეონი. (გიორგი აფხაზთა მეფის საგამგებლოში „ქართლის ცხოვრების ცნობით“ შედიოდა ატენი¹²⁶). გამეფების შემდეგ ლეონს ქართლის ერისთავად დაუნიშნავს დას. საქართველოს წარჩინებულთა, მარუშიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელი — ივანე მარუშისძე¹²⁷. ლეონს თავისი ძალაუფლება გაუვრცელებია ჯავახეთზეც და აქ ერისთავად დაუნიშნავს იმავე საგვარეულოს წარმომადგენელი — ზვიადი, რის შესახებაც გვამცნობს კუმურდოს საამშენებლო წარწერა. იგივე საგვარეულოს წარმომადგენლები ჩანან თრიალეთის ერისთავებიც XI ს-ის დასაწყისში (გომარეთის წარწერა).

ამრიგად, ტბელებს, ქართლის ერისთავობა ჰქონიათ მხოლოდ X ს-ის დასაწყისში (დაახლოებით პირველ ოცეულში), შემდეგ ისინი კარგავენ ამ სახელოს. მაგრამ, ქართლის ტბეთის წარწერები მოწმობენ, რომ ტბელების საუფლო არ მოშლილა. ამ წარწერებში ჩანს ტბელების კიდევ ორი თაობა, ერედვისა და დოდოთის წარწერების ტბელთა 2 თაობის შემდეგ. აღსანიშნავია, რომ ტბეთის წარწერებში იხსენიება სახელი „აბაზ“, რაც საფუძველს იძლევა, ტბელების საგვარეულოსთან XI ს-ის ქართლის ერისთავთა აბაზასძეთა დაკავშირებისათვის¹²⁸. ტბელებს, ზოგიერთი მონაცემებით უკავშირდება ქართლის მეორე წარჩინებული საგვარეულო ფავნელებისა, რომელთა მემკვიდრეები სურამელები აგრეთვე ქართლის ერისთავები არიან. ამრიგად:

ტბელების გენეალოგია აღნიშნული წარწერების მიხედვით შემდეგნაირად წარმოგვიდგება:

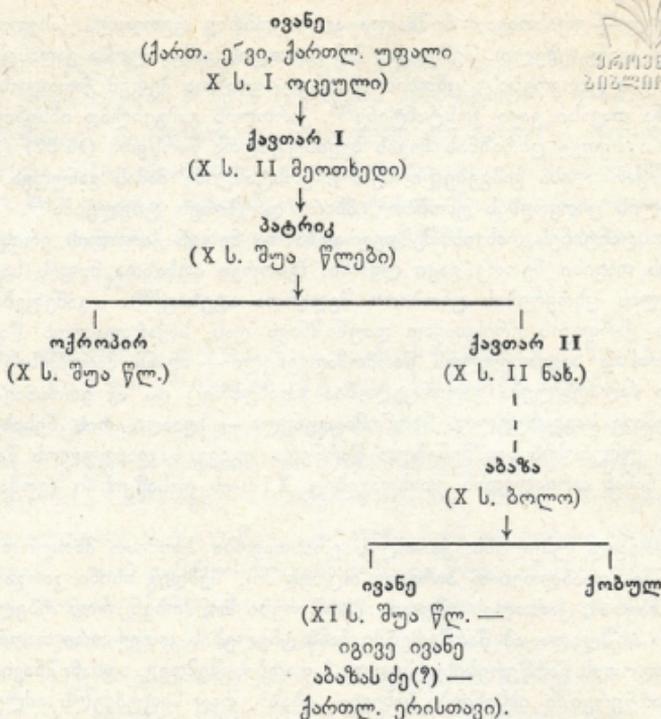
¹²⁴ ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 266.

¹²⁵ იქვე, გვ. 267.

¹²⁶ იქვე, გვ. 268.

¹²⁷ იქვე, გვ. 272.

¹²⁸ ნ. შოშიაშვილი, ვ. ცისკარიშვილი, სოფ. დოდოთის ცხრაკარის ეკლესიის წარწერა: სსმ-მზე XIX-A და XXI-B 1957, გვ. 97, შენწმ. 1.

ქავთარ II ტბელი, როგორც ცნობილია ქართლის ცხოვრებიდან, მეთაურობს ქართლის აზნაურთა ბრძოლას ბაგრატ III-ის წინააღმდეგ, 980-იან წლებში. საყურადღებოა სახელი — პატრიკის დამოწმება ტბელებში. ეს სახელი შესაძლოა იმის მანიშნებელი იყოს, რომ ტბელებს IX ან X სს-ში ჰქონდათ ბიზანტიური ტიტული „პატრიკი“ (VII ს-ში გამოითქმოდა: „პატრიკიოსი“), რაც შემდეგ საკუთარ სახელად იქცა ამ საგვარეულოში.

*
*
*

მამფალ-გამგებლებზე ცნობებს გვაწვდიან IX—X სს. ეკლესიების სხვა წარწერებიც.

ბოლნისის სიონზე ამოკვეთილ X ს-ის წარწერაში მოხსენიებული არიან დავით და აბულ მამფლები (წარწ. № 137), ხოლო სამშვილდის სიონის X ს-ის წარწერაში — პატიანშთა შთამომავალი. ამრიგად, აშკარაა, რომ ქვემო ქართლში, ბოლნისის მხარეში, IX—X სს-ში არსებობს დიდი სამამფლო, სადაც შედის თვით ბოლნისის საყდარიც. მეორე სამამფლო მდებარეობს სამშვილდის მხარეში (არ არის გამორიცხული რომ ორივე ეს მხარე ერთი სამამფლო იყო, ხოლო სამშვილდისა და ბოლნისის წარწერებში მოხსენიებული გამგებლები — ერთიდაიგივე საგვარეულოს ორი თაობა).

თბილისის ახლო მდებარე ეკლესიებზე ამოკვეთილი X ს-ის წარწერებზე მიუთითებენ აქ ამირათა გამგებლობაზე (მაჩხანის წარწ.).

ზარზმის წარწერა ივანე სულასძისა მოწმობს სამცხეში, X ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში, ბაჰლაუნდების გვარის, ან მათი განშტოების მფლობელობას (ეს გვარი აქაურ მფლობელებად მოხსენიებულია ჯერ კიდევ „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“)¹²⁹.

ქართველ ბაგრატიონთა მფლობელობაზე სამხრეთ-დას. საქართველოში IX—X სს-ში ცნობებს გვაწვდიან ოპიზის, იშხნის, ოშკის და სხვა ტაძრების წარწერები.

¹²⁹ ნ. ვ ა ჩ ნ ა ძ ე, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება როგორც საისტორიო წყარო, 1975, გვ. 30.

V საუკუნის წარწერები ეკლესიებზე

1. ურბნისის სიონი (1)
2. ბოლნისის სიონი (2—4)
3. ნიქოზის ღვთაების ტაძარი (5)
4. აკაურთას ეკლესია (6)

1. ურბნისის სიონი

ბაზილიკა. (ქარელის რ-ნი): ქ. გორიდან 12 კმ მანძილზე, სოფ. ურბნისში. საეპარქიო საყდარი შუა საუკუნეებში. თვით ურბნისი ანტიკური პერიოდის ქალაქი იყო, გარსშემოვლებული ალიზის ზღუდით. საქალაქო ცხოვრება მოიშალა VIII ს-ში, არაბი სარდლის მურვან-ყრუს მიერ მისი აოხრების შედეგად. ტაძრის ფასადზე შემორჩა V და X სს. ასომთავრული და 1668 წ. მხედრული წარწერები, ხოლო სამრეკლოზე — 1706 წ. მხედრული წარწერა. ისინი ასახავენ ტაძრისა და თვით ურბნისის ისტორიასაც: მათი ცნობით ტაძარი V ს-ში აუგიათ. X, XVII და XVIII სს-ში ის აღუდგენიათ დავით ეპისკოპოსს, მარიამ დედოფალს და ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ს. ტაძრის საამშენებლო წარწერა, პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, ყველაზე ძველია დღემდე ცნობილ ქართული დამწერლობის ძეგლებს შორის. ([111], ნ. შოშიაშვილი).

1

V ს. I ნახ. საამშენებლო წარწერა კოსტანტისა და მამა მიქაელისა

ტაძრის ჩრდილოეთის ფასადის კედელში, სწორკუთხად გათლილი რუხი ფილის მთელ ფართობზე (ფილა, როგორც ჩანს, ადგილშენაცვლებულია ტაძრის რესტავრაციის დროს) გამოქანდაკებულია სამსტრიქონიანი რელიეფური ასომთავრული წარწერა, ჩასმული რელიეფურ ჩარჩოში. სსმ-ში დაცულია წარწერის ესტამპი. წარწერის ფართი — 59×40. გრაფემების სიმაღლე—7—9, განაკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არ არის დაცილებული.

დაზიანება: ნაწილობრივ ატკეჩილია I სტრ. მე-3, 6 გრაფემები (I ო, 7 ე); III სტრ. 1, 6, 8, 10 გრაფემები (C ა, შ მ, ყ, ზ, ნ ნ). ყოველი ამ გრაფემის მოხაზულობა მაინც გარკვევით ჩანს. (ტაბ. I).

წარწერის დათარიღება სხვა მკვლევარებთან: 1) მ. ბ. ბ. (შ); 2) V—VI სს. მიჯნა (ჴ); 3) X ს. (ს).

წარმოგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: 4, 4, ს, 4, 4, 4 (ბ, ვ, ს, ყ, შ, წ) გრაფემების რკალშეკრულობა; განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ 4 შ-ს შეკრული აქვს როგორც ზედა, ისე ქვედა რკალი, რაც არც ერთ დღემდე ცნობილ უძველეს წარწერაში არ გვხვდება (მათ შორის არც ბოლნისის). აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ რკალშეკრულია ს, ხოლო 4 წ-ს შეკრული აქვს როგორც ზედა, ისე ქვედა რკალი; 2) ტაძრის ხუროთმოძღვრული ნიშნები: V—VI სს. ძველი ბაზილიკა ([87], გ. ჩუბინაშვილი, 50).

გამოცემები: 1) [77], M. Brosset, 15 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფრანგ.); (ბ); 2) [36], ე. თაყაიშვილი, 46 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 3) [110], ნ. შოშიაშვილი 136—137 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (შ); 4) [111], ნ. შოშიაშვილი, 138, ტაბ. III (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (შ¹); 5) [53], პ. ზაქარაია, 90, ტაბ. XXXVI (დედნ. შრიფ. მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ჴ); 6) [38], ალ. გამყრელიძე, 16,22 (მხედრ. ტრანსკრ.; ნ. შოშიაშვილის წაკითხვით; ფოტო); 7) [95], ვ. სილოგავა, 92 (დედნ. შრიფ., მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ს).

1. Q. Q. 17147
2. ხეშთთთთხეშთთ
3. ს, ს, ს, ს, ს, ს, ს, ს

2. ხეშთთთთხეშთთთ
- თთთთ...ზ ბრ. ყყყყთყყყ ბრ.

Q. Q. 17147
ხეშთთთთხეშთთ
ს, ს, ს, ს, ს, ს, ს, ს

სურ. 1.

უ(ფალ)ო ი(ეს)უ ქ(რისტ)ე,² კ(ოს)ტ(ანტი)ო, მ(ა)მ(ა)მ(ი)ქ(ა)ელ შ(ეი)წყ-(ალ)ენ,³ ა(მი)ს ს(ი)ონ(ის)ა მ(ა)შ(ენ)ებ(ე)ლნი.

1 თვალთ შ, შ¹, ჴ. თო წრწ. 1 იესო ბ, რ, თ, იესუ შ, შ¹, ჴ. 2 კოსტანტი კალატოზი ბ, რ, თ; 2 კონსტანტი შ, ჴ. მიქელ ბ, რ, თ, შ, შ¹, ჴ, ს. 3 ამის) ას ბრ. 3 მამშენებელნი ს.

2. ბოლნისის სიონი

ბაზილიკა (ბოლნისის რ-ნი): ისტორიულ ქვემო ქართლში, 9 კმ. მანძილზე ქ. ბოლნისიდან სამხრეთით, 1 კმ. მანძილზე სოფ. ბოლნისის-ხაჩინიდან, 3 კმ მანძილზე სოფ. ბოლნის-ქაფანაქიდან. საეპარქიო საყდარი შუა საუკუნეებში. ტაძრის კედლებზე (როგორც ფასადზე, ისე ინტერიერში) შემორჩა V, X და მომდევნო საუკუნეების ასომთავრული წარწერები, ხოლო სამრეკლოზე — XVII ს. მხედრული წარწერა. ტაძრის ტერიტორიაზე, 1936—1937 წწ. ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრებისა და სარესტავრაციო სამუშაოების შედე-

გად, გამოვლინდა აგრეთვე ასომთავრულ წარწერებიანი ქვები, მათ შორის სტელა-ჯვრები, მთლიანი, ან ფრაგმენტების სახით.

ტაძრის ფასადზე ამოკვეთილი სამი წარწერა (№ 2, 3, 4) დაახლოებით ერთდროულია და შესაძლოა ერთ ხელოსანს ეკუთვნის.

1) [202], Г. Н. Чубинашвили; 2) [81], ლ. მუსხელიშვილი; 3) [14], ჯ. ამირანაშვილი.

494 წ. საამშენებლო წარწერა დავით ეპისკოპოსისა

სსმ—146. მომწვანო ფერის სწორკუთხოვანი ქვა, ზომით 156×47. ქვის შუაში გამოსახული ყოფილა მედალიონში ჩასმული ბოლნური ჯვარი, რომლის მხოლოდ ქვემო ნაწილია შემორჩენილი. ჯვრის ქვეშ, ჩარჩოში გამოქანდაკებულია ასომთავრული, რელიეფური ოთხსტრიქონიანი წარწერა, რომლის ფართობია 156×21; გრაფემების სიმაღლე—4—4,5. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებული არაა. ქარაგმის ნიშანი — საშ. ზომის სწორი, განივი ხაზი (გვხვდება ორჯერ: მე-3 და მე-4 სტრიქონებში სიტყვაზე ღწ — ღ(მერთმან).

ძეგლი წარმოადგენს ბოლნისის სიონის ჩრდილო ფასადის აღმოსავლეთით მდებარე კარის ბალავრის ნაწილს. ის აღმოჩნდა 1937 წელს, კულტურის ძეგლთა დაცვის კომიტეტის მიერ ბოლნისის სიონში ჩატარებული სარესტავრაციო მუშაობის დროს.

დაზიანება: 1) ქვის ორივე ბოლო მარჯვენა კუთხე მოტეხილია. მარჯვენა ზედა კუთხის ნატეხი შეწებებულია, ქვედა — არა. ამოტეხილია აგრეთვე ქვედა წიბოს ბოლო ნაწილი; მარცხენა მხარეს ქვას აკლია 87, მარჯვენა მხარეს — 109, ზემოთ — 20. ამრიგად, მთელი ქვის ზომა უნდა ყოფილიყო 352×67; 2) წარწერის თითოეულ სტრიქონს დასაწყისში აკლია 25—27 სმ სიგრძის ტექსტი, აქედან მთლიანად დაკარგულია 10—12 სმ. ბალავრის ნატეხზე, რომელიც დარჩა კარის თავზე, შემორჩენილია წარწერის დასაწყისის ნაკვალევი 15—20 სმ სიგრძეზე, სადაც ირჩევა რამდენიმე გრაფემა. ბოლოში წარწერის თითოეულ სტრიქონს აკლია 17—20 სმ. სიგრძის ტექსტი. მთელი წარწერის სიგრძე უნდა ყოფილიყო 2 მეტრამდე (როგორც ჩანს, ემთხვეოდა კარის სიგანეს); 3) ქვის მარჯვენა ბოლოში, პირველი სტრიქონის 23 სმ თითქმის სრულიად წაშლილია. ჩანს მთლიანად მხოლოდ ერთი გრაფემა ბოლოში (ფ); 4) ზოგ ადგილზე გრაფემები დიდათ დაცილებულია ერთმანეთისაგან: I სტრ. 10 და 11; II სტრ. 6 და 7; 13 და 14; III სტრ. 25 და 26; IV სტრ. 9 და 10; 23 და 24 გრაფემები. როგორც ჩანს, წარწერის ამომჭრელს შეცდომები მოსდიოდა, უკვე გამოქანდაკებულ გრაფემებს, ან მის ნაწილს გადაფხვდა და მის გვერდით აქანდაკებდა საჭირო გრაფემას; 5) ზოგ ადგილზე გრაფემა მთლიანად, ან ნაწილობრივ ატყეხილია: ა) ნაწილობრივ — I სტრ. 16 გრაფემა რომელიც ა. შანიძის მიერ აღდგენილია როგორც C — ც. ის საეარაულოდ შეიძლება აღდგეს აგრეთვე როგორც Q o, ან ო დ; ბ) მთლიანად — I სტრ. 17 გრაფემა, რომელიც აზრობრივად აღდგენილია როგორც

საქართველოს ენობრივი ინსტიტუტი
 ქართული ენის ინსტიტუტი
 საქართველოს ენობრივი ინსტიტუტი
 შინაგანობის და დიპლომატიის ინსტიტუტი

სურ. 2.

[შეწევნითა წმიდისა სამებისათა, ოც წლისა პეროზ მეფისა ზე]/² [ვიწყე შენებაჲ] ამის ეკლესიასაჲ და ათხუთმეტ წლისა შემდგომად]/³ [განვასრულე. ვინ აქა შინა თაყუანის სხეცს, ღმერთმაჲ შეიწყალებ. და ვინ ამის]/⁴ [მ(ა)შ(მნე)ბ(ე)ლსა დ(ავით) ე]პისკოპო[ს]სა ხულოცოს, იგიცა ღმერთმაჲ შეიწყა[ლ]ენ. [ი(ყავნ), ი(ყავნ)].

შ. [შეწევნითა წმიდისა სამებისათა ოც წლისა პეროზ მეფისა ზე]/² [ხიქმნა დაწყე-
 ზაჲ] ამის ეკლესიასაჲ და ათხუთმეტ წლისა შემდგომად]/³ [განხეშორა. ვი]ნ აქა შინა
 თაყუანის სხეცს ღწ შეიწყალებ და ვინ ამის ეკლ]/⁴ [ესიასა ღწავით ე]პისკოპოსსა ხულო-
 ცოს იგიცა ღწ შეიწყალებ [ამჲნ].

შ: [შეწევნითა წწლისა სამებისათა ოც წლი(სა) პეროზ მეფისა ზე დახი]/² [ღვა* სა-
 ლუძქელი] ამის ეკლესიასაჲ და ათხუთმეტ წლი[სა შემდგომად]/³ [განხეშორა ვი]ნ აქა შინა
 თაყუანის სხეცს ღწ შეიწყალებ და ვინ ამის ეკლესიასა]/⁴ [მაშმნებელსა ღწ ე]პისკოპოსსა
 ხულოცოს იგიცა ღწ შეიწყალებ**.

შ: მე-2 სტრ. ბოლო და მ ე-3 სტრ. დასაწყისი:
 ... და ათხუთმეტ წლი[სა კავატ მეფისა ზე]/³ [განხეშორა ვი]ნ აქა შინა...

შ: [სახელითა წმიდისა სამებისათა ო*** ———[ლი]სა პერო[ზ მ] მეფ—/2—ამის ეკლესი-
 ასაჲ და ათხუთმეტ წლი[ს]—/3—ნ აქა შინა თაყუანის სხეცს (sic) ღწ შეიწყალებ და ვინა
 [ღ]—/4— ე[პ]ისკოპო[ს]სა ხულოცოს იგიცა ღწ შეიწყალებ.

შ: კარის წირთხლში დატული ნაწილებისაგან მარტენაზე აღარადფერი ჩანს, მარჯვენაზე კი
 გაირჩევა:

1. ————— აო? აჲ ხჲ?
2. — ა ————— ი — ა — ე?
3. — კლ —————
4. — — — — —

ა: მე-2 სტრ. დასაწყისი
 სრულ ხიქმნა შენებაჲ.

თ: ა. შანიძისაგან განსხვავებულად კითხულობს მხოლოდ მე-3 სტრ. ბოლოს და მე-4 სტრ.
 დასაწყისს:
ვინ ამის/4 აღმშენებელსა*.

* შ შანიძისაგან: „დახიღვა“-ს ნაცვლად შეიძლება ყოფილიყო „დავდევა“.
 ** შ1 შანიძისაგან: მეოთხე სტრიქონის ბოლოს საკმაო ადგილი იყო, რომ მოეთავსებინათ „იი“
 („იყავნ, იყავნ“) როგორც ეს არის საეკლესიო წიგნების წარწერაში.
 *** შ შანიძისაგან: „ო-ს შემდეგ შეიძლება იყოს ან „ო“, ან „ა“, ან „ც“. ა. შანიძის აზრით
 ეს ადგილი ისე უნდა აღვადგინოთ: „ო[ცწ]ლისა“ და შემდეგ: „პერო[ზ მ] მეფ[ისა]—“...სამ-
 ებელ ადგილას სხვაზე უფრო მოსალოდნელია პეროზ მეფის ეპითეტი „უღლებელისა“ ან რაიმე
 მაგადავარო. მოგვიანებით ლ. მუსხელიშვილიმა გაიზიარა ა. შანიძის წაკითხვა ამ ადგილისა, მა-
 გრამ მხოლოდ პ. ინგოროვას კორექტივით დათარგმნა: [81], ლ. მუსხელიშვილი, 12, შენ. 4.

494 წ. მოსახსენებელი ამშენებლისა და ხელოსნების

ტაძრის აღმოსავლეთის ფსადზე, აფსიდის სარკმლის თავზე, სწორკუთხოვნად გათლილ ფილაზე, გამოქანდაკებულია ასომთავრული რელიეფური რვასტრიქონიანი წარწერა, რომელიც ავსებს ფილის მთელ ზედაპირს. წარწერის ცენტრში, მე-3—6 სტრიქონებს შორის, მოთავსებულია მედალიონში ჩასმული „ბოლნური ვარი“. წარწერის ფართი—91×54; გრაფემების სიმაღლე—6. განკვეთილობის ნიშანი არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — მოკლე, სწორი, განივი ხაზი (მისი ნაშთი ჩანს მხოლოდ ტექსტის მეორე სიტყვაზე. პირველ სიტყვაზე ქარაგმის ადგილი დაზიანებულია).

დაზიანება: 1. წარწერის გრაფემების ნაწილი მთლიანად, ან ნაწილობრივ, ატყეჩილია; 2. ფილის ქვედა მარცხენა კუთხე მოტეხილია. მოტეხილი ნაწილი ფილისა ადგილზეა და არ ჩამოვარდნილა, მაგრამ მასზე ამოკვეთილი გრაფემები თითქმის მთლიანად ატყეჩილია. დაზიანებული, ან მთლიანად მოტეხილი გრაფემების აღდგენა ეპეს არ იწვევს.

I სტრ. დაზიანებულია პირველი, მე-2, 3, 5, 6, 10 და ბოლო გრაფემები. შესაბამისად: **ქ, ე, ე, ე, უ, უ, უ, უ, უ, უ, უ, უ**. მთლიანად მოტეხილია: მე-7, 8, 9, 13 გრაფემები. აღდგენილია, შესაბამისად: **ე, ს, ხ, ე, კ**.

II სტრ.: დაზიანებულია მე-4, 7 და ბოლოს წინა გრაფემები (**ტ, თ, ქ, რ, ე**).

IV სტრ.: მთლიანად მოტეხილია, მე-3 გრაფემა — **ე**.

V სტრ.: დაზიანებულია პირველი, მე-5, 6 გრაფემები: **ყ, ხ, შ, მ**.

VI სტრ.: პირველი გრაფემიდან (**ნ, ნ**) დარჩა მხოლოდ ზედა განივი ხაზი.

VII სტრ.: პირველი გრაფემიდან (**შ, მ**) დარჩა მხოლოდ ზედა განივი ხაზი. მე-2 გრაფემა (**ყ, შ**) მთლიანად მოტეხილია, ხოლო მე-3, 6 გრაფემებიდან (**ქ, რ, ე**) დარჩა ოდნავ შესამჩნევი კვალი.

VIII სტრ.: მთლიანად მოტეხილია პირველი, მე-2, 4 გრაფემები (**ს, ე, ი, ხ**), მე-3, 6 გრაფემების (**ტ, ა, ყ, შ**) მოხაზულობა თითქმის მთლიანად ჩანს, ხოლო მე-5 გრაფემიდან (**ტ, ა**) დარჩა მხოლოდ მარცხენა ნაწილი. დაზიანებულია აგრეთვე მე-10, 12, 13, 14 გრაფემები (**ყ, შ, ე, ხ, ე, ე, ე**) (ტაბ. 2, 2; 2 ბ);

წარწერის დათარიღება სხვა მკვლევარებთან: 1) 506 ახლოს ([202], Г. Чубинашвили, 66, შენ. 3); 2) V ს. ბოლო, ან VI ს. დასაწყ. (არა უგვიანეს VI ს. I მეოთხ.) (გ); 3) VI ს. I ნახ. (შ); 4) V ს. II ნახ. (შ); 5) 493—494 (ჩ); 6) V ს. მიწურული (აბ); 7) 462 (ა); 8) 478—492 (ჩ¹), (ვ. კობაძე: [232], W. Z. Djohadze, 14).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: როგორც პალეოგრაფიული ნიშნებით, ისე შინაარსობრივად, წარწერა თანადროული ჩანს ტაძრის აგებისა.

წარწერის დათარიღების საფუძველი:

1) პალეოგრაფიული ნიშნები: **შ შ** გრაფემის ზედა რკალი შეკრულია, ქვედა რკალი — ოდნავ განხნილი; **ქ წ** გრაფემას შეკრული აქვს ორივე რკალი; 2) ტაძრის აგების თარიღი ([172], P. Меписашვილი, В. Цинцадзе, 11-12); 3) არქაული ფორმა: „პირველ-ეპისკოპოსი“.

გამოცემები:

1) [227], M. Brosset 55 d (დედნ. შრიფ.) (ბ); 2) [72], ი. მეგრელიძე, 291 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (ბ); 3) [172], P. Меписашვილი, В. Цинцадзе, 12, სურ. 3 (ფოტო).

- 1. **†ქღსჟღხკ**
- 2. **სკხუჟსჟყ**

**†ქღსჟღხკ
სკხუჟსჟყ**

სურ. 5.

ბ: გადაღებული და გამოქვეყნებული აქვს სამი ერთმანეთისაგან განსხვავებული ასლი:

- 1. **†ქღს...ღჯ**
- 2. **ზანს...ყჟ**
- 1. **†ქღ სღზჟ**
- 2. **ღსზჟ ჟყ**

- 1. **†ქღ ზჯღკ**
- 2. **სკ სჯჟყ**

მ: **ქ* წო სრეზრა პძ** ლ*** ეპი შე**

მს შენიშვ.: *ქ შეიძლება მცირე ჯერის გამოსახლება იყოს და არა შემოკლებული სიტყვა ქრისტე. ** ეს ძკ-საც ჩამოჰგავს. *** ლ. რჩეულიშვილის აზრით — ჰ.

† წ(მიდა)ოს(ა)მ(ება)ო, ზ(აქა)რ(ი)ა/ჰ პ(ი)რ(ვე)ლ-ე(პისკო)პ(ოსი) შ(იწყალ)ე.

მ: ქრისტე, წმიდაო სრეზრა, პძლ(?) ეპისკოპოსი შეიწყალე.

4. აბაურთას ეკლესია

ერთდარბაზიანი ეკლესია, სოფ. აკაურთაში (ბოლნისის რ-ნი): მდ. მაშავერას მარცხენა ნაპირზე, ქ. ბოლნისიდან დასავლეთით 7 კმ მანძილზე. ეკლესია, ზუროთმოძღვრული ნიშნებით, თანადროულია ბოლნისის სიონისა, მაგრამ განუცდია გვიან გადაკეთება ([90], ლ. რჩეულიშვილი, 43). ეკლესიის ფასადზე შემორჩენილია აშენების თანადროული წარწერის მცირე ფრაგმენტი და რამდენიმე გვიანდელი ასომთავრული წარწერა. ეკლესიას მიაკვლია და შეისწავლა ლ. რჩეულიშვილმა. მანვე გამოაქვეყნა პირველი ცნობა ძეგლის უძველესი რელიეფური წარწერის ფრაგმენტის შესახებ.

6

V ს. ფრაგმენტი საამშენებლო წარწერისა

ეკლესიის ჩრდილოეთის ფასადზე, ამოქოლილი კარის თავზე, გვიანდელი სარკმლის ქვემოთ, გრძელ ბლოკზე (კარის ბალავარი?) (სიგრძე — 233), გეო-

V—X სს. წარწერები სტელა-ჯვრებზე

A. V—VIII სს. მოსახსენებლები უკვარცხლბეკო
(საფლავის ან კედლის) ჯვრებზე

(2) ბოლნისის სიონი (7—14).

5. ბოლნისი. „ლამაზი გორა“ (15—25).

(2) ბოლნისის სიონი

ბოლნისის სიონის ტერიტორიაზე, 1936—1937 წწ., ლ. მუსხელიშვილის ხელმძღვანელობით, ენიშისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის კომიტეტის ექსპედიციებმა ჩაატარეს გათხრები, რის შედეგადაც, სხვა მასალასთან ერთად, აღმოჩნდა ეპიგრაფიკული ძეგლები: კარის ბალაყარი საამშენებლო წარწერით და წარწერიანი ქვაჯვრები. ასეთი ორი ქვაჯვარი ჩატანებულია თვით ტაძრის კედელში, ინტერიერში. ამჟამად, რომ ისინი ჩადგეს კედელში ტაძრის მშენებლობის დროს, განსაკუთრებით საპატიო შემწირველთა პატივსაცემად, როგორც მათი მოსახსენებელი. ტაძრის გარეთ აღმოჩენილი წარწერიანი უკვარცხლბეკო ქვაჯვრების ნაწილი ემსაძღოა ასევე კედელში ჩასატანებლად იყო განკუთვნილი, ხოლო მეორე ნაწილი — საფლავის ქვებად.

ბოლნისის სიონის კედლის ჯვრებს და მის წარწერებს (წარწ. № 7, 8) ლ. მუსხელიშვილი მიაკუთვნებს ბოლნისის უძველეს წარწერათა რიცხვს, ე. ი. V ს-ის II ნახევარს ([81], ლ. მუსხელიშვილი, 332). გ. ჩუბინაშვილის აზრით ეს ჯვრები ტაძრის აგების თანადროულია და ეკუთვნით მისი აშენების მონაწილე ფეოდალებს ([202], Г. Н. Чубинашвили, 187—188); ნ. ჩუბინაშვილიც აღნიშნულ ჯვრებს ათარილებს 478—493 წლებით, ე. ი. ტაძრის მშენებლობის პერიოდით ([212], Н. Г. Чубинашвили, 65). ტაძრის აგების თანადროულად მიაჩნია გ. ჩუბინაშვილს აგრეთვე ბოლნისის სიონის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი სხვა უკვარცხლბეკო ჯვრები (წარწ. № 9—11. წარწ. 64—65 გ. ჩუბინაშვილი მიიჩნევს V ს-ის ქვაჯვრის გვიანდელ წარწერებად). საქართველოს მუზეუმის ეპიგრაფიკული ძეგლების კატალოგში, ბოლნისის სიონის უკვარცხლბეკო ჯვრებიდან (№ № 9—14, 63—65), წარწერა № 10 დათარიღებულია V—VII სს., № 63 — V—VI სს., ხოლო № 64—65 — X ს-ით. № 9 და 11—14 წარწერების თარიღი ამ გამოცემაში არ არის განსაზღვრული.

ლ. მუსხელიშვილის, გ. ჩუბინაშვილის და ნ. ჩუბინაშვილის თვალსაზრისი, რომ ბოლნისის სიონში ჩადგმული ქვაჯვრები და მათი წარწერები ტაძრის აგების თანადროულია, სავსებით დამაჯერებელი ჩანს: როგორც „ბოლნური ჯვრის“ გამოსახულება, ისე წარწერების პალეოგრაფიული ნიშნები მხარს უჭე-

რენ ამ თვალსაზრისს. ეს თვალსაზრისი ქრონოლოგიური საყრდენი სხვა უკვარცხლბეკო ჯვრებისა და მათი წარწერების დასათარიღებლად, რადგანაც, ისინი, თავიანთი ფორმით, დამუშავების ტექნიკით, მხატვრულ-სტილისტური და პალეოგრაფიული ნიშნებით ბოლნისის სიონის კედლის ქვაჯვრების ანალოგიურია. მათი დიდი ნაწილი (ბოლნისის სიონისა და ბოლნისის „ლამაზი გორის“), როგორც ჩანს, ერთი სახელოსნოს პროდუქტია. ამიტომ, ეს უკვარცხლბეკო ჯვრები, რელიეფური წარწერებით (№№ 9—11; 15—22) V/VI სს-ის მიჯნით უნდა დათარიღდეს.

რელიეფურ წარწერიან უკვარცხლბეკო ჯვრებს ქრონოლოგიურად მოსდევს ამოდარული წარწერიანი ქვაჯვრები, რომლებიც, პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, VII—IX სს-ში თავსდება (№ № 13, 14, 23—25; 61—65). ზოგიერთი ეს ქვაჯვარი აღრინდელია — V/VI სს-სა, ხოლო წარწერა მასზე გვიანა ამოკვეთილი (წარწ. № 64—65).

ბოლნური უკვარცხლბეკო ქვაჯვრებისაგან რამდენადმე განსხვავდება სამწვერისის ქვაჯვარი, რომელზეც, გარდა ბოლნური ჯვრისა, ადამიანის (ქალის?) ფიგურაცაა ამოკვეთილი. მგარამ, როგორც სტელის ფორმითა და სიდიდით, ისე დანიშნულებით (საფლავის ქვა) სამწვერისის ქვაჯვარი მსგავსია ბოლნისის ქვაჯვრებისა.

წარწერები: №№ 47, 64, 65 აღმოჩნდა ბოლნისის სიონში 1936 წ.; №№ 2, 9, 10 — 1937 წ.; № 11 — 1939 წ.; №№ 12, 13 — მომდევნო წლებში. 1950 წ. წარწერები №№ 9, 10, 11, 12, 13, 63 სსმ-ში ჩამოიტანა მუზეუმის მეცნ. თანამშრომელმა ს. ბოლქვაძემ. მანამდე ისინი ინახებოდა ბოლნისის სიონში.

7

494 წ. ვარდან ნახტვის

ბოლნისის სიონის ინტერიერში, ჩრდილოეთის ნაწიში, აფსიდიდან მესამე სვეტზე, რელიეფით გამოსახულია, ლამაზ მცენარეულ ჩარჩოში, მედალიონში ჩასმული „ბოლნური ჯვარი“, რომლის მკლავებს შორის თითო ფოთოლია გამოჭრილი. ფილის ზომა — 34×117 . ჯვრის ზემოთ, დადაბლებულ სიბრტყეზე (რომლის ფართობია $25 \times 4,5$), გამოქანდაკებულია ერთსტრიქონიანი რელიეფური ასომთავრული წარწერა. გრაფემების სიმაღლე — 3. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაშორებული. ქარაგმის ნიშნად ნახმარია გრძელი, სწორი, განივი ხაზი.

დაზიანებულია ასო ჯ, მაგრამ მაინც გარკვევით იკითხება. (ტაბ. 4,1).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [81], ლ. მუსხელიშვილი 330—332, № 4, სურ. 14 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ., ივ. ჯავახიშვილის წაკითხვით; ფოტო) (მჭ);

2) [202], Г. Н. Чубинашвили, 40, 73, სურ. 113 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; ფოტო) (ჩ); 3) [31], დ. ბერძენიშვილი, 23 (მხედრ. ტრანსლიტ.

ႠႡႠ ႠႡ ႠႡ ႠႡ ႠႡ

ესე ჯ(უარი) ვ(არღან ნ(ახ)პეტისა)ა

ნჰა ჩ¹

ვარსქენ ნაჰაპეტისაჲ მ ჯ (შენიშვნაში: „ვარსქენის ნაცვლად შეიძლება წაივითხოთ ვარღან. საეჭვოა აგრეთვე ნჰა-ნაჰაპეტისაჲ“). ვარღან (ვასქენ, ვასან) ნაჰაპეტისაჲ(?) ჩ. ესე ჯოჯარი ვარსქენ (ვარღან?) ნაჰაპეტისაჲ ბ. ნახპეტისაჲ] — ჩ¹.

ႡႡႡ ႠႡ ႠႡ ႠႡ

სურ. 7.

8

494 წ. ძნელას

ბოლნისის სიონის ინტერიერში, ჩრდილო ნაფის აღმოსავლეთ კედელში, ჩადგმულია ოთხკუთხა ფილა, ზომით 48×48. ფილის თითქმის მთელ ფართობზე გამოქანდაკებულია პატარა სამკუთხედებისაგან შემდგარ მედალიონში ჩასმული „ბოლნური ჯვარი“, ხოლო ჯვრის ზემოთ, მარცხენა მხარეს, თავთხელი რელიეფით — სამი ასომთავრული გრაფემა. მათი სიმაღლეა 4. ქარაგმის ნიშანი არ ახლავს. (ტაბ. 4,2).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [81] ლ. მუსხელიშვილი, 332, 5, სურ. 15 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკ.; ფოტო) (ბ); 2) [202], Г. Н. Чубинашвили 39, (დენდ. შრიფ.) (ჩ).

<u>ძჩა</u>	<u>ძნ(ელა)ა</u>
ძჩა ჩ	ძნ(ა)ა მ

სურ 8.

9

V/VI სს. ბოლნისის ნახპეტის

სსმ—329, მომწვანო ქვის სწორკუთხოვანი ფილა, ზომით 39×26×6,5. ფილის ზედაპირზე, ზემო ნაწილში, გამოქანდაკებულია რელიეფური, პატარა სამკუთხედებისაგან შემდგარ მედალიონში ჩასმული „ბოლნური ჯვარი“ ბუნზე. მის ქვემოთ ამოკვეთილია სამსტრიქონიანი ასომთავრული, რელიეფური წარწერა, რომლის ფართობია 22×10,5; გრაფემების სიმაღლე — 2,5—3. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებული არაა.

დაზიანება: 1) ფილის ზედაპირის ქვედა მარცხენა კუთხე ატკეჩილია, რის შედეგადაც მე-2 და მე-3 სტრ. დასაწყისი გადაშლილია; 2) ასევე, ზედაპირის ატკეჩის გამო, გადაშლილია I და მე-2 სტრ. ბოლო გრაფემები; 3) ფილას ჩამოჭრილი აქვს ქვედა ნაწილი და წარწერას აკლია მე-4 სტრიქონი. (ტაბ. 5,1).

გამოცემები:

- 1) [202] Н. Г. Чубинашвили, 101—102, სურ. 76 (დედნ. შრიფ.; ფოტო) (ჩ);
 2) [92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 42, № 60, ტაბ. 111, (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო): (ბ).

1. ႠႠႠႠႠႠႠႠ
 2. [ႠႠႠႠႠႠႠႠႠ]
 3. [ႠႠႠႠႠႠႠႠႠ]
 4. [ႠႠႠႠႠႠႠႠႠ]

ესე ჟუა[რ]²[ი წ(მი)და]აა
 ბო/შ[ლნის]ის ნახ⁴[პეტისა]ა

ბ: ესე ჟუა[რი] [...]ააბა [...]ისნახ

- ჩ: ႠႠႠႠႠႠႠ
 ႠႠ [ႠႠ]ႠႠႠႠ
 — — — ႠႠႠႠႠ
 ბ: ႠႠႠႠႠႠႠ
 [— — —] ႠႠႠႠ
 [— — —] ႠႠႠႠႠ

ႠႠႠႠႠႠႠႠ
 ႠႠႠႠႠႠႠႠ
 ႠႠႠႠႠႠႠႠ
 ႠႠႠႠႠႠႠႠ

სურ. 9.

10

V/VI სს. ფრაგმენტი

სსმ—328. მომწვანო ქვის სწორკუთხოვანი ფილა, ზომით 39×21,6×10. ფილის ზედაპირზე, ზემო ნაწილში, გამოქანდაკებულია რელიეფური, პატარა სამკუთხედებისაგან შემდგარ მედალიონში ჩასმული „ბოლნური ჯვარი“ ბუნ-ზე. მის ქვემოთ, დადაბლებულ სწორკუთხა ფონზე, ამოკვეთილია ასომთავრული რელიეფური წარწერა — ერთი სტრიქონი (ფრაგმენტი?). ფონის ფართი — 16×3. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

დაზიანება: ფილის ზედა და ქვედა ნაწილები, მცირედ ჩამოტეხილია. შესაძლოა მათ გაჰყვა წარწერის დასაწყისი და ბოლო (თუმცა, წარწერის ქვე-

მთი საკმაოდ ვრცელი არეა, სადაც შეიძლებაოდა წარწერის დაბოლოება). (ტაბ. 5,2).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

- 1) [202] Н. Г. Чубинашвили, 101, სურ. 75 (დედნ შრიფ.; ფოტო);
- 2) [92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 41—42, № 59, ტაბ. XVIII, 5 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო).

ႵႴႪႱ

ვანდი(?)

ႵႴႪႱ

სურ. 10.

11

V/VI სს. ფრაგმენტი

სსმ—335. მოყვითალო ქვის ფილის ნატეხი, ზომით 20×20×6. მასზე შე-
მორჩა, დადაბლებულ ფონზე ამოკვეთილი, რელიეფური ასომთავრული წარწე-
რის ფრაგმენტი — 2 სტრიქონი, ზომით 14×8. გრაფემების სიმაღლე—3. გან-
კვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან და-
ცილებული არაა.

დაზიანება: ფილის ყველა გვერდი, გარდა მარჯვენისა, ჩამოტეხილია.
წარწერას აკლია ორივე სტრიქონის დასაწყისი. ფილის ჩამოტეხილ ზედა ნა-
წილზე ალბათ ამოკვეთილი იყო „ბოლნური ჯვარი“. (ტაბ. 5,3).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1. [202], Н. Г. Чубинашвили, 102—103, სურ. 77 (დედნ. შრიფ.; ფოტო)
- (ჩ); 2) [92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 44, № 66 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ).

1. [ႵႴႪႱ]ႵႴႪႱ

[იეს]უ გუ²[ადი]დენ

2. [ႵႴႱ]ႵႴႱ

ბ: [ო]კგო² დენ.

ჩ: ႵႴႪႱႵႴႱ (ან ႵႴ)

ႵႴႱ

ბ: ႵႴႱ

ႵႴႱ

ႵႴႪႱႵႴႱ
ႵႴႱ

სურ. 11.

12

V/VI სს. ფრაგმენტი

სსმ—334. მომწვანო ქვის ფილის პატარა ნატეხი, ზომით 19×12×7. ზედა-
პირის მარჯვენა კიდეზე ლილვის ნაწილია შერჩენილი. მის მარცხნივ შემორ-

ჩენილია რელიეფური ასომთავრული წარწერის 2 სტრიქონის ფრაგმენტი ზომით 14×6. გრაფემების სიმაღლე 2,5—3. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული.

დაზიანება: ფილის ყველა გვერდი მოტეხილია, გარდა მარჯვენისა. ზედა მხარეზე ჩანს რამდენიმე გრაფემის ქვედა ნაწილი, მაგრამ ამ გრაფემების აღდგენა შეუძლებელია. მე-2 სტრიქონში შემორჩა 3 გრაფემის ზედა ნაწილი, რომელთა აღდგენა შეიძლება. ტექსტიდან რაიმე აზრის გამოტანა არ ხერხდება. (ტაბ. 6,2).

გ ა მ ო ც ე მ ა :

[92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 43—44, № 65, ტაბ. XVIII, 2 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ).

1. [— — — — —]
2. ... $\overline{\text{CFC}}_1\text{E}_1\text{Q}$
3. ... $\overline{\text{H}}_1\text{H}_1\text{Q}$

$\frac{^2 \dots \text{ან } \text{ახ}[\text{ო}]/^3 \dots [\text{ვ}(\text{ა})\text{ნ}]\text{ო}}{\text{ბ; ნახო ე ი}}$

ბ: $\overline{\text{CFC}}_1\text{E}_1\text{Q}$ 77.

სურ. 12.

18

VII ს. ფრაგმენტი

სმ—147. ღია მწვანე ფერის ქვა—სწორკუთხოვანი სტელის ნატეხი, ზომით 33×16×17. დამუშავებულია მისი სამი გვერდი:

I გვერდზე გამოქანდაკებულია რელიეფური, მედალიონში ჩასმული „ბოლნური ჯვარი“, რომლის ზემოთ მცენარეული ორნამენტით შემკული ჯვრის ხარისხებიანი კვარცხლბეკია. მარცხენა და მარჯვენა წიბოებზე გამოქანდაკებულია ლილევი.

II გვერდზე, დადაბლებულ ფონზე, ზედა ნაწილში, ხარისხებიანი კვარცხლბეკის რელიეფური გამოსახულების ნაშთია, ხოლო ქვემოთ შემორჩენილია რელიეფური, ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტი: პირველი სტრიქონის 5 გრაფემა და მეორე სტრიქონის ბოლო გრაფემის ნაშთი. პირვ. სტრ. სიგრძე — 13; გრაფემების სიმაღლე 3,5—4. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

III გვერდზე, ქვემო ნაწილში, შემორჩენილია იმავე წარწერის მეორე ფრაგმენტი: 2 სტრიქონი, თითოეულში 4 გრაფემით. წარწერის ფართი—11×9.

დაზიანება: 1) სტელის ზედა და ქვედა ნაწილები მოტეხილია; 2) II გვერდზე გადაშლილია კვარცხლბეკის გამოსახულების ნაწილი; წარწერის I სტრიქონის გრაფემების ქვედა ნაწილი, ქვის ატკეჩის გამო, გადაშლილია; მომდევნო სტრიქონები დაიკარგა, სტელის ჩამოტეხილ ნაწილთან ერთად; 3) III გვერდზე წარწერას აკლია აგრეთვე ბოლო სტრიქონი (ან სტრიქონები), რომელიც დაიკარგა სტელის ჩამოტეხილ ბოლოსთან ერთად. II სტრიქონში მე-2 და მე-3 გრაფემების ქვედა ნაწილები, ქვის ატკეჩის გამო, დაზიანებულია. ძეგლი აღმოჩნდა ქვემო ბოლნისის სამ-ეკლესიან ბაზილიკასთან. სსმ-ში ჩამოიტანეს მუზეუმის თანამშრომლებმა 1948 წ. (ტაბ. 7, 1, 2).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: ლ გ, ო ე, უ ვ-ს არა აქვთ მარცხნივ გაზიდული განივი ხაზი; ყ შ-ს ზედა რკალი სრულიად გახსნილია (ქვედა რკალი არ შემორჩა); ძ რ-ს მარცხენა ფეხი ძლიერ მორკალული, თითქმის შეკრულია; რელიეფურობა; 2) სტელა „ბოლნური ჯვრით“.

გამოცემა:

[92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 24, № 24, ტაბ. XVII, 1, 2, 3 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ).

II გვერდი

III გვერდი

1. [ყ] [ქ] [უ]

4. [ტ] [კ] [ც] [ჩ] [შ]

2. [წ] [ძ] [ც] [ს]

5. [ტ] [ს] [ლ] [ქ]

3. [ი] [ძ] [ც]

6. [— — — — —]

ბ: [ყ] [ქ] [უ] [ტ] [კ] [ც]
[წ] [ძ] [ც]

[შეწევ] /^ა[ნით] [ა] /^ბ [ლ(მრთისაჲ)თა] //^გ [მე], რა[მ] /^დ ა[ზ] გ[ე]—I^ე—

ბ: I^ა [შე] [წ] [მ] [გ]
[ა] [ზ]

ყ ქ უ ტ კ ც ჩ შ

ტ ს ლ ქ წ ძ ც

სურ. 13.

სურ. 13ა.

VIII ს. ფრაგმენტო

სსმ—331. მომწვანო ქვის ფილის ნატეხი, ზომით 19×25×8: მის ზედაპირზე გამოქანდაკებულია პატარა სამკუთხედებისაგან შემდგარ მედალიონში

ჩასმული რელიეფური, „ბოლნური ჯვარი“ ბუნზე. ჯვრის ქვემოთ შემორჩა ამოდარული ასომთავრული წარწერის 3 სტრიქონის ფრაგმენტი. ზომები 11x5. გრაფემების სიმაღლე—2. შესაძლოა წარწერა ჯვარზე გვიან ამოკვეთეს. დაზიანება: 1) ჩათლილია ფილის მარჯვენა და ზედა გვერდი, მედალიონის ნაწილთან ერთად; 2) მოტეხილია ფილის ქვედა ნაწილი, რის გამოც წარწერის მე-3 სტრ. მხოლოდ ზედა ნაწილი შემორჩა; 3) მე-2 და მე-3 სტრიქონების დასაწყისი ასოები გადაშლილია, წარწერის აღდგენა პირობითია. (ტაბ. 6,1).

წარწერის დათარიღების საფუძველი:

პალეოგრაფიული ნიშნები: თავგახსნილი ყყ; ხლოდნავ შესამჩნევი დამატებითი განივი ხაზით.

გამოცემა:

[92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 43, № 62, ტაბ. XVII, 4 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ).

1. რ+ღ||—

ქ(რისტ)ე// — — /² [შ(ე)წყ]ალე და

2. [ყყ] რ ლ ხო დ ნ ა ვ

[შგ(ი)ლნი] /³ [მის]ნი ყ(ოვე)ლ[ი].

3. [ბუნ] რ ლ ყ ხ რ

ბ: ყღ ხ[ღ] ლ ნ

ბ: ბე ზ[ღ]ლ

ჩ

ყყღ ლ ხო დ ნ ა ვ
 რ ლ ყ ხ რ

სურ. 14.

5. ბოლნისი. „ლაზაზი გორა“

ბოლნისის სიონიდან ჩრდილო-დასავლეთით, დაახლოებით 800 მეტრის დაშორებით, მდებარეობს ბორცვი, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა „ლაზაზ გორას“ უწოდებს. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, ი. გრძელიშვილის ხელმძღვანელობით, 1959 წ. აქ ჩაატარა გათხრები და გამოავლინა გორის შუა ადგილას სამეკლესიანი ბაზილიკის ნანგრევები, მის მიდამოებში კი—სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობათა ნაშთები. ვარაუდობენ, რომ ეს იყო სამონასტრო ანსამბლი, რომელსაც ეკირა 1000 კვ. მ. ფართობი. ამ სამონასტრო ანსამბლის ტერიტორიაზე ექსპედიციამ აღმოაჩინა რამდენიმე ათეული ქვაჯვარი და რელიეფი, რომელთა ნაწილზე

ასომთავრული წარწერების ფრაგმენტებია. ისინი გამოკვეთილია ადგილობრივი ტუფისაგან. მათ შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს სტელა, დედებულის რელიეფური პორტრეტით, რომელსაც მკვლევარები პიტიასშის გამოსახულებად მიიჩნევენ. ამ სტელას წარწერა არ ახლავს. „ლამაზ გორაზე“ აღმოჩენილი ეპიგრაფიკული ძეგლები ჩამოტანილია და ჩაბარებულია საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში 1965 წ., ჯ. ამირანაშვილისა და ჯ. ნადირაძის მიერ, გარდა № 18 წარწერისა, რომელიც ჩაბარებულია სსმ-ში.

„ლამაზ გორაზე“ აღმოჩენილი უკვარცხლბეკო ქვაჭერები ანალოგიურია ბოლნისის, სიონში აღმოჩენილი სტელა-ჭერებისა და, ალბათ, მათი სინქრონულიც: რელიეფურწარწერიანი ჯერები — V/VI სს-სა (№ 15—22), ხოლო ამოღარული წარწერიანი (№ 23—25, 62) — VII—VIII საუკუნეებისა (იხ. ბოლნისის სიონის ქვაჭერების აღწერილობა). მათი პირველი გამომცემელი ჯ. ამირანაშვილი ათარიღებს ამ ძეგლებს V—VII სს-ით.

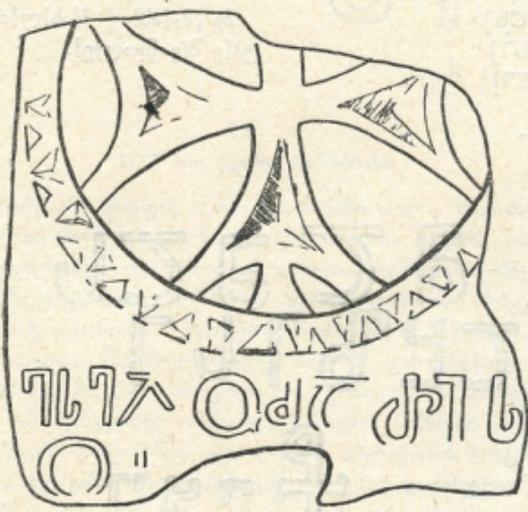
1) [14], ჯ. ამირანაშვილი; 2) [15], ჯ. ამირანაშვილი.

15

V/VI სს. ფრაგმენტი

სსმ—1213. ტუფის სწორკუთხა ფილა, ზომით 22×21×6. მასზე გამოსახულია რელიეფური, პატარა სამკუთხედებისაგან შემდგარ მედალიონში ჩასმული „ბოლნური ჯვარი“, ბუნზე. ჯვრის მკლავები ორმაგი კონტურითაა ამოჭრილი. ჯვრის ქვემოთ ამოკვეთილია ორსტრიქონიანი, რელიეფური ასომთავრული წარწერა, რომლის ფართობია 22×6; გრაფემების სიმაღლე — 2,5.

დაზიანება: ჩამოტეხილია: 1) ფილის ზედა მხარე — ჯვრის ზედა მკლავი; 2) ფილის მარჯვენა მხარე — წარწერის ორივე სტრიქონის ბოლო;

სურ. 15.

3) ფილის ქვედა მხარე — წარწერის მეორე სტრიქონი თითქმის მთლიანად. (ტაბ. 8,1).

დათარიღება წინა გამოცემაში: V—VII სს. (ა).

გამოცემა:

[15] ჯ. ამირანაშვილი, 36, სურ. 17 (მხედრ. ტრანსკრ., ფოტო) (ა).

- 1. უსუჯღყსტჟს... ესე ჟუარი ს...² თ — — — — — ე
- 2. Q — — — — — 7

V/VI სს. ფრაგმენტი

სხმ—1179. ტუფის სწორკუთხა ფილა, ზომით 38×22×8. მის ზედა ნაწილში გამოქანდაკებულია რელიეფური პატარა სამკუთხედებისაგან შემდგარ მედალიონში ჩასმული „ბოლნური ჯვარი“, ბუნზე. ჯვრის მკლავები ორმაგი კონტურითაა ამოჭრილი. ფილის ქვედა ნაწილზე, დადაბლებული სწორკუთხედის ფონზე, ამოჭრილია რელიეფური ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. ფონის ფართობია 20×8. გრაფემების სიმაღლე — 4. სწორკუთხედის ქვემოთ მოჩანს კიდევ ერთი გრაფემა. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ჩანს.

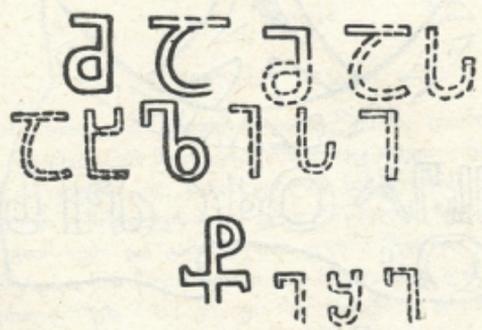
დაზიანება: 1) ფილის ზედაპირი სწორკუთხედის ფონზე ატკეჩილია და გრაფემები გადაშლილი. შემოგვრჩა მხოლოდ რამდენიმე გრაფემა; 2) მოტეხილია ფილის ქვედა ნაწილი, რომელზედაც, შესაძლოა, იყო წარწერის ბოლო. (ტაბ. 8,2).

გამოცემა:

[14], ჯ. ამირანაშვილი, 35, სურ. 11 (მხედრ. ტრანსლიტ.; ფოტო) (ა).

- 1. მსჯ₁მ₂[სს] მა₁მა[ას] | ²[ახ]ლ[ისი] | ³ქ₁(რის-
- 2. [სქ]ზ[უს] ტ)[ე შეიწყალ]ე].
- 3. ქ₁[უს]

ბ: მა...ზი(?)ზ...
 ქ(რისტე)

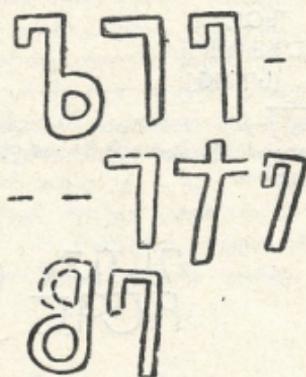
სსმ—1257. ქვის სწორკუთხა ფილა, ზომით 82×27×10. მის ზედა ნაწილზე გამოქანდაკებულია რელიეფური, სადა სახის „ბოლნური ჯვარი“, ჩასმული პატარა სამკუთხედებისაგან შემდგარ მედალიონში. ჯვრის მკლავები ორმაგი კონტურითაა ამოჭრილი. ჯვრის ზემოთ, ფილის მარჯვენა კუთხეში, ამოკვეთილია სამსტრიქონიანი, რელიეფური ასომთავრული წარწერა. I დო II სტრიქ. სიგრძე — 10. III სტრ. — 4. სიმაღლე სამივე სტრიქონისა — 10. გრაფემების სიმაღლე — 3,3—3,5.

დაზიანება: 1) ფილა სამ ნაწილადაა გატეხილი; 2) შესაძლოა ფილის აკლდეს თავი და მასთან ერთად — წარწერის დასაწყისი; 3) გრაფემები ნაწილობრივ ატეხილია. (ტაბ. 9,2,3).

გამოცემა:

[14], ჯ. ამირანაშვილი, 36, სურ. 16 (მხედრ. ტრანსლიტ.; ფოტო) (ა).

1. [ს]ზ⁷⁷—
2. ———— 7⁷7
3. 7⁷

[ს(უ)ლი ე—²——ი ქ(რისტ)ე¹
|³7⁷(ეიწყალ)ე.

ა: ...ლი(?)
კილ(?)ქელმ(?)
შეიწყალე

სურ. 17.

სსმ—594. მომწვეანო ტუფის სწორკუთხეობანი ფილა, ზომით 49×23,5. ფილას ზემო ნაწილზე რელიეფით გამოქანდაკებულია პატარა სამკუთხედებისაგან შემდგარ მედალიონში ჩასმული „ბოლნური ჯვარი“, ბუნზე. ჯვრის მკლავები ორმაგი კონტურებითაა ამოჭრილი. ჯვრის ქვემოთ ამოკვეთილია ასომთავრული შეიდსტრიქონიანი წარწერა, რომლის დასაწყისი ერთ-ნახევარი სტრიქონი ამოკოდვითაა შესრულებული, ხოლო დანარჩენი — რელიეფურია. წარწერის ფართობია 22×20; ამოკოდვითი გრაფემების სიმაღლე — 2, რელიეფურისა 2,5—3. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

მე-3 სტრ. იწყება ფილის შუა ადგილიდან. სტრიქონის მარცხენა მხარეზე კი ჩანს დაზიანებისა თუ განზრახ გადაფხეკის შედეგად გადასული წარწერის რამდენიმე გრაფემის ოდნავ შესამჩნევი კვალი. ეს გასაგებს ხდის წარწერის შერეული წესით ამოკვეთის მიზეზს: დაუწყიათ ამოკოდვითი ასოებით, შემდეგ,

განუზრახავთ ტექსტის შეცვლა: მაგრამ, ძველი წარწერის გადაშლით დაზიანებულ ზედაპირზე ამოკოდვით შესრულებული გრაფემები არ გამოჩნდებოდა, ამიტომაც გააგრძელეს წარწერა რელიეფური ასოებით. მე-3 სტრანს-პირველ ნახევარზე, წარწერა არ ამოუკვეთიათ, ქვის ზედაპირის დაზიანების გამო. (ტაბ. 9, 1).

ფილა აღმოჩნდა ჩაშენებული ეკლესიის ერთ-ერთი სენაკის კედლის ნიშაში.

გ ა მ ო ც ე მ ა :

[14], ჯ. ამირანაშვილი, 14, 34—35, სურ. 9 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.: გრაფიკ. მონახ.) (ა).

1. ႠႠႰႠႨႧႠႨႧႠႨ
2. ႠႠႧႠႠႠႧႠႠႧ
3. ႠႠႧႠႧ
4. ႠႧ ႠႧႧႧ
5. ႠႧႧႧႧ
6. [ႠႧႧႧႧႧႧ] Ⴇ
7. [ႠႧႧႧႧ]

ესე ჯოჯარი ბარ²ნაბაჲსი. რ(ომელ-
მა)ნ³ აღმოი⁴კითხოს⁵ ლოცვა⁶[სა
მომი]კ⁷[სენეთ].

ა.: ესე ჯოჯარი ბარნაბაჲსი. რომელმან აღ-
მოი...თხოს ლოცვა ჰ(ე?)ე(თ?) (სენებაჲ?).

ა: ესე ჯოჯარი ბარნაბაჲსი. რნ აღმოი...
თხოს ლოცვა ჰ(ე?)ე(თ?) (ე?)* აქედან წარწე-
რა რელიეფურია.

ႠႠႧႠ ႠႧႧႧႧႧႧႧ
ႠႠႧႧ ႠႧႧႧႧႧ
ႠႧႧႧ
ႠႧ ႠႧႧႧ
ႧႧႧႧႧ
Ⴇ

სურ. 18.

19

V/VI სს. ფრაგმენტი

სსსმ—1189. მწვანე ტუფის ფილა, ზომით 26×14×8. მასზე გამოქანდა-
კებულია რელიეფური, ხვეული თოკის მსგავს ჩარჩოს მედალიონში ჩასმული
„ბოლნური ჯვარი“, მარტივი მკლავებით. ჯვრის ქვემოთ, მარცხენა კუთხეში

ლი „ბოლნური ჯვარი“, მარტივი მკლავებით. ჯვრის ქვემოთ, მარჯვენა კუთხეში შემორჩა ამოღარული ასომთავრული წარწერის ორი გრაფემა.

დაზიანება: ფილას ჩამოტეხილი აქვს მარცხენა და ქვედა მხარე, რომელზედაც მოთავსებული იყო ჯვრისა და წარწერის დაკარგული ნაწილი. (ტაბ. 11,2).

- 1. ...[ႵႶႱ]ႵႸ ... [ႵႱႵ]ႵႱ/ႵႱႵ]...
- 2. [ႵႱ]...

ႵႶႱႵႸ
ႵႱႵ
ႵႱ

სურ. 23.

VII/VIII სს. ფრაგმენტი

სხსმ—1184. მწვანე ტუფის ფილა, ზომით 27×19×20. მის ზედა ნაწილში შემორჩა დადაბლებულ წრიულ ფონზე ამოკვეთილი რელიეფური, ტოლმკლავა ჯვრის ნაწილი (განსხვავებული „ბოლნური ჯვრისაგან“ უფრო მარტივი და ვიწრო მკლავებით). ჯვარს არა აქვს ჩარჩო, დამახასიათებელი „ბოლნური ჯვრებისათვის“. ჯვრის ქვემოთ შემორჩა ამოღარული ასომთავრული წარწერის რამდენიმე გრაფემა, ზომით 18×2.

დაზიანება: 1) ფილას ჩამოტეხილი აქვს ზედა მხარე, რომელზეც გამოსახული იყო ჯვრის ზემო მკლავი და განივი მკლავების ნაწილი; 2) წარწერა გადასულია და გრაფემები ძნელად იკითხება. (ტაბ. 12,1).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები; 2) „ბოლნური ჯვრის“ გვიანდელი სახესხვაობა.

გამოცემა:

[14], ჯ. ამირანაშვილი, 36, სურ. 14 (მხედრ. ტრანსლიტი; ფოტო) (ა).

ს[Ⴕ]ႵႱ ႵႱ[Ⴕ]

...სალ(ოცველა)დ ს(უ)ლ(ის)ა(?)...

ა: საეთ(?)

ႵႱႵႱ ႵႱႵ

სურ. 24.

VIII ს. ფრაგმენტი

სხსმ—1256. მწვანე ტუფის ფილა, ზომით 23×21×7. მის ზედა ნაწილში შემორჩენილია ჯვრის მედალიონის ხვეული თოკის მსგავსი ჩარჩოს ქვედა

ნაწილი, დასმული ბუნზე. ჩარჩოს ქვემოთ, მარცხენა კუთხეში შემორჩა ამო-
ღარული ასომთავრული წარწერის სამი გრაფემა, ზომით $7\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$ მიწვე-
თილობის ნიშანი არ ახლავს. ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია გრძელი, განივი
ხაზი.

დაზიანება: 1) ფილის ზედა ნაწილი, მასზე გამოსახული ჯვრით და-
შესაძლოა, წარწერის დასაწყისით, ჩამოტეხილია; 2) ჩამოტეხილია აგრეთვე
ფილის მარჯვენა და ქვედა მარჯვენა მხარე. (ტაბ. 12,2).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფი-
ული ნიშნები: დუქტუსი, ა-ს მოყვანილობა.

გამოცემა:

[14]. ჯ. ამირანაშვილი, 36, სურ. 15 (მხედრ. ტრანსლიტ.; ფოტო) (ა).

კ-ბა

მ(ორბე)დ(ა)მ(?)

ⲕⲃⲁ

ა: მ დ ი

სურ. 25.

B. V—VIII სს. მოსახსენებლები სათაყვანო-საუფლო
სტილა-ჯვრების კვარცხლბეგებზე

6. უკანგორი (26—28).
7. დაბლუტის წყლის ხეობა (29—30).
8. მცხეთის ჭვარი (31).
9. წყისე (32).
10. პანტიანი (33).
11. აბასთუმანი (34).
12. ტბისი (35).
13. ატენი (36).
14. ხუნამისი (37).
15. წრომი (38).
16. არეში (39—41).
17. არადეთი (42).

6. უკანგორის ეკლესია. ჯვრის კვარცხლბეგი (I)

26

V/VI სს. მოხახსენებელი თათვარაზისა

სსმ—536. მოვარდისფრო ქვის სწორკუთხოვანი კვარცხლბეგი ჯვრისა. ზომა — $70 \times 55 \times 35$. ზედა წახნაგზე ამოკვეთილია მრგვალი ბუდე, ქვაჯვარის ჩასადგმელად. ბუდის ნაპირები სანახევროდ ჩამოტეხილია. ბუდის ფსკერზე, შუა ადგილას ამოღებულია პატარა ფოსო (ლ. მუსხელიშვილის აზრით, ლითონის ღერძის ჩასადგმელად, რომელზეც ჩამოცმული იყო ჭვარი). კვარცხლბეგის ერთ-ერთ წახნაგზე გამოქანდაკებულია ექვსსტრიქონიანი ასომთავრული, რელიეფური წარწერა, რომლის ფართობია 17×35 . გრაფემების სიმაღლე — 6. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, ქარაგმის ნიშანი გაირჩევა მხოლოდ ერთ ადგილზე (IV სტრ.: ღ ა) — საშუალო ზომის სწორი, განივი ხაზი.

დაზიანება: 1) V—VI სტრიქონები თითქმის მთლიანად გადაარცხილია, ჩანს მხოლოდ ზოგიერთი გრაფემის კვალი; 2) I სტრიქონში დაზიანებულია: მე-10 დაბოლო გრაფემები (ჟ ვ, ტ ა); III სტრ. — 1, 2 გრაფემები (შ მ, ტ ა) და, ქვის ატყეჩის გამო — 13, 14, 15 გრაფემები (ა რ, Ⴀ ი, ს ს); IV სტრ. — 1, 2, 3 გრაფემები (დ დ, Ⴀ ი, ტ თ), ბოლო 5 გრაფემა (Ⴀ ი, დ დ, Ⴀ ი, ს ს, ტ ა). ტაბ. (13, 1, 2).

V/VI სს. მოსახსენებელი

მოვარდისფრო ქვის სწორკუთხოვანი კვარცხლბეკი ჯვრისა. ზომა — 39×35, 5×31. ზედა წახნაგზე ამოკვეთილია მრგვალი ბუდე ქვაჯვრის ჩასადგმელად. ერთ-ერთ წახნაგზე გამოქანდაკებულია შვიდსტრიქონიანი ასომთავრული რელიეფური წარწერა. გრაფემების სიმაღლე — 6. განკვეთის ნიშნები არ ახლავს. ქარაგმის ნიშანი და წარწერის დიდი ნაწილი გადაშლილია.

ძეგლს მიაკვლია დმანისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ 1937 წ. ზაფხულში, ლ. მუსხელიშვილის ხელმძღვანელობით. კვარცხლბეკი ეგდო სოფ. უკანგორის ეკლესიის ეზოში.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: VI ს. დამდეგი (მ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: წარწერა, თავისი დამწერლობის მიხედვით, ერთდროული ჩანს უკანგორის მეორე კვარცხლბეკის წარწერისა (წარწ. № 26).

გამოცემა:

1) [80], ლ. მუსხელიშვილი, 13 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (მ).

1. [ჟრცჰჩხს]

[შ(ე)წ(ეწნი)თა ქ(რისტ)მსი]²/ათა

2. ცხ [ჩჩ — — — —]

[ჩ(უ)ნ — — — —]³ და [— — — —

3. ზც — — — — —

— — — —]⁴

4. [ცოიქღ]⁵ [მცჰოცო]

¹ ალხუ [მართეთ]⁵ ესე ჯრუ [არი სა]⁶

5. უსჯრღ [ყცჰსც]

ლოცვე [ლად]⁷ ჩ(უ)ნდა.

6. ხცჯრუ [ზცჯ]

მ: 1. [სახელითა ღმრთისათა მე]

2. თა [თვარაზ]

3. და [მ] [არიამ] *

4. ოლხო [ე ართეთ]

5. ესე ჯრუ [არი სა]

6. ლოცვე [ლად]

7. ჩ(უ)ნდა

* მ.ს. შენიშვნა: „სინამდვილეში აქ, შესაძლოა სულ სხვა, მაგ., სპარსული სახელი ეწერა, რაც იმ დროისათვის ადვილი წარმოსადგენია“.

V/VI სს. მოსახსენებელი

ლორფინი, ზომით 39×32, 5×7. მისი სიბრტყის ზედა ნაწილზე ამოკვეთილია მცენარეული ორნამენტი, ხოლო ორნამენტის ქვეშ — მცირე სამკუთხედებისაგან შედგენილ რელიეფურ ჩარჩოიან მედალიონში ჩასმული ბოლნური ჯვარი. ჯვრის მკლავები ორმაგი კონტურებითაა შემოვლებული. ჯვრის ქვეშ

ყოფილა, დადაბლებულ სწორკუთხოვან ფონზე ამოკვეთილი ორსტრიქონიანი რელიეფური წარწერა. საიდანაც შემორჩა მხოლოდ ორ-ორი გრაფემის თითოეული სტრიქონის ბოლოს.

დაზიანება: ქვის სირბილის გამო წარწერის ორივე სტრიქონი, გარდა ორ-ორი ბოლო გრაფემისა, მოტეხილია. (ტაბ. 13,3).

ძეგლს მიაკვლია დმანისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ 1937 წ. ზაფხულში, ლ. მუსხელიშვილის ხელმძღვანელობით, სოფ. უკანგორის მეორე, დანგრეული ეკლესიის მახლობლად.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: VI ს. დამდეგი (8).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1. პალეოგრაფიული ნიშნები: თავშეკრული 4 კ. რელიეფურობა, დუქტუსი: 2) „ბოლნური ჯვარი“.

1. ...Q4

2. ...CF

... უ² ... ან

აქ
ღწ

სურ. 27.

7. დმანისი. დაბალუბის ფულის ხეობა. მკლდნისა.

ჯვრის კვარცხლბაკი (1)

29

V/VI სს. მოხახხენებლის ფრაგმენტები

სსმ. მომწვანო ქვის ჯვრის კვარცხლბეკის ფრაგმენტები (5 ნატეხი), საერთო ზომით 49×41×41. ერთ-ერთი ნატეხის მარჯვენა კიდეზე ჩანს ჩაპრილი მოგრძო ჯვრის სამი მკლავი (ზედა, ქვედა და მარცხენა) — როგორც ჩანს, ჯვარი ამოკვეთილი იყო წახნაგის ცენტრში (ტაბ. 14,3). წახნაგზე ირგვლივ ლილვისებური ოთხკუთხა ჩარჩოა, ხოლო ამ ჩარჩოში ჩასმულია რელიეფური ცხრასტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა; სტრიქონები ერთმანეთისაგან გამოყოფილია რელიეფური ჰორიზონტალური ხაზებით. ვანკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული.

ძეგლი აღმოაჩინა აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის დმანისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, ვ. ჯაფარიძის ხელმძღვანელობით, 1968 წ. ზაფხულში, მდ. დაბლუტის წყლის ხეობაში (დმანისის რ-ნი, დმანისიდან 3—4 სმ. მანძილზე, ჩრდ.-აღმ-ით), მცირე ეკლესიის ნანგრევებში, საკურთხეველთან, იატაკზე, ქვის სტელებისა და ჯვრების 50-ზე მეტ ფრაგმენტთან ერთად (მათ შორის იყო № 30 წარწ.). ძეგლი ვ. ჯაფარიძემ ჩააბარა სსმ-ს. მანვე უძღვნა პირველი გამოკვლევები დაბლუტის წყლის ხეობის ძეგლებს და მოგვცა მათი დათარიღება.

დაზიანება: 1) შემორჩენილია კვარცხლბეკის წარწერიანი წახნაგის 5 ნატეხი. მეექვსე ნატეხი — წახნაგის ქვედა მარცხენა კუთხე, რომელზეც უკა-

VII ს. მოსახენებლის ფრაგმენტი

სსმ—732 წითელი ტუფის სწორკუთხა კვარცხლბეკი ჯვრისა, ზომით 75×75×67. ზემოდან ამოღარული აქვს ჯვრის ჩასასმელი ბუდე. ერთ-ერთ წახნაგზე, რომელსაც სამი მხრიდან შემოვლებული აქვს ლილვის მსგავსი ჩარჩო, სიბრტყის ზედა ნაწილში, ამოღარულია სამსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, ზომით 53×11. გრაფემების სიმაღლე — 3. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს; სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა განცალკევებული. წახნაგის ქვედა მხარეზე, სწორკუთხოვან დადაბლებულ ფონზე გამოქანდაკებულია სიცოცხლის ხე, ხოლო მის ორივე მხარეზე — ორი ვერძი ერთიმეორის პირისპირ. კვარცხლბეკის ფასადის ერთ-ერთ წახნაგზე ამოკვეთილია რელიეფური „ბოლნური ჯვარი“, ჩასმული მედალიონში. სივრცე მედალიონის შიგნითა და გარეთა წრეებს შორის შევსებულია სამფურცლოვანი ყვავილებით. მედალიონის ორივე მხარეზე ზევით მიემართებიან მაზდეიზმის საღმრთო თავსაკრავის ბაფთები. მედალიონს ზემოთ, კვარცხლბეკის გარდიგარდმო, ამოკვეთილია პატარა სამკუთხედებისაგან შემდგარი ვიწრო ზოლი (იხ. [138], ვ. ჯაფარიძე, ვ. ართილაყვა, 68).

ძეგლი აღმოაჩინა აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის დმანისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, ვ. ჯაფარიძის ხელმძღვანელობით, 1968 წ. ზაფხულში, მდ. დაბლუტის წყლის ხეობაში (იხ. № 29 წარწერის აღწერილობა). ძეგლი ვ. ჯაფარიძემ ჩააბარა სსმ-ს.

დაზიანება: 1) ჩამომტვრეულია წარწერიანი წახნაგის ზედა მარცხენა და მარჯვენა კუთხეები; 2) ატეჩილია წახნაგის ზედაპირი, წარწერის თავში, შუაში და ბოლოში, აგრეთვე სიცოცხლის ხის მარცხნივ, სადაც ვერძის ქანდაკებაა. ამის გამო, წარწერას აკლია სამივე სტრიქონის დასაწყისი და შუა ნაწილი, აგრეთვე — პირველი სტრ-ის ბოლო. (ტაბ. 15).

წარწერის დათარიღება სხვა მკვლევარებთან: V—VI სს. (ჯ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) ვ. ჯაფარიძის დათარიღების საბუთიანობა; 2) წარწერის შესრულება ამოღარვით.

გამოცემები:

1) [138], ვ. ჯაფარიძე, ვ. ართილაყვა, ტაბ. V, 2 (ფოტო კვარცხლბეკზე გამოსახული ჯვრისა). 2) [138ა], ვ. ჯაფარიძე, ტაბ. V, 1, 2 (ფოტო წარწერიანი და ჯვრიანი წახნაგებისა); 3) [139], ვ. ჯაფარიძე, ტაბ. 60 და 61 გვერდებს შორის (ფოტო წარწერიანი და ჯვრიანი წახნაგებისა).

1. [𐌕𐌕𐌕]სუნ[𐌕]ᄃ[𐌕]ღვნ[𐌕]
2. [𐌕𐌕]სუნ[𐌕]ᄃ[𐌕]ღვნ[𐌕]
3. [𐌕] ᄃ[𐌕]სუნ[𐌕]ღვნ[𐌕]

[ი(ეს)უ ქ(რის)ტე], ს(უ)ლნ[ი] დ[ა] ხ(ორ)ცნი [შე]/წიწყ[ალნე] ამ[ა]თნი, რ(ომე)ლთა³ [ა(ლხ)მ(ა)]რთეს ესე ჟუარი. ამწ[ნ].

1917სსრკ-ის მკვლევართა
 კავშირის დასახელებები
 სსრკ-ის მკვლევართა

სურ. 29.

8. მცხეთა. ჯვრის ტაძარი. სბელა-ჯვრის კვარცხლბეკი

595/605 წწ. მონახუნებული სტეფანოს პატრიოქოსისა და მისი სახლის წევრებისა

სსმ—154. მონაცრისფრო ქვის სწორკუთხოვანი კვარცხლბეკი ჯვრისა, ზომით 69—74×37×46. ზედა წახნაგზე ამოკვეთილია სწორკუთხოვანი ბუდე (8 სმ. სიღრმის), რომლის ორი გვერდი ჩამოტეხილია. ქვის დამუშავებულ წახნაგზე ამოღარულია თერთმეტსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. წახნაგის ფართობი — 69/74×46. წარწერის ფართობი — 65/69×45. გრაფემების სიმძლავლე 4—5. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი ჩანს მხოლოდ ერთ სიტყვაზე (მე-11 სტრ.) — საშ. ზომის განივი, სწორი ხაზი.

ქვის დამუშავებულ ზურგზე, ქართული წარწერის მოპირდაპირე წახნაგზე, ამოკაწრულია სამსტრიქონიანი სომხური წარწერა-გრაფიტი (როგორც ჩანს მლოცველის), ხოლო ქვემოთ ერთი დიდი (11×6,5) სომხური მთავრული ასო, **Ս** თ (როგორც ჩანს — ხელოსნის ნიშანი) ([143], И. Абуладзе 173—189, სურ. 2).

დაზიანებები: 1) კვარცხლბეკს მოტეხილი აქვს თავი, რის გამოც, წარწერას აკლია დასაწყისი; 2) კვარცხლბეკს მოტეხილი აქვს მარცხენა მხარე; 3) წარწერიდან ზედაპირზე ქვა ატეკილია იმავე მარცხენა მხარეს, რის გამოც ყოველ სტრიქონს დასაწყისში აკლია 2—3 გრაფემა. (ტაბ. 16).

ძეგლი აღმოაჩინა 1938 წ. ოქტომბერში საქართველოს სსრ ხელოვნების საქმეთა სამმართველოს კულტურის განყოფილების ექსპედიციამ (არქეოლოგ ალ. კალანდაძის და ფოტოგრაფ. ი. პახომოვის შემადგენლობით), მცხეთის ჯვრის ტაძრის გვიანდელი კანკელის დაშლის შემდეგ, კანკელის მარცხენა (ჩრდილოეთის) კუთხეში ჩაშენებული. ალ. კალანდაძემ ის ჩამოიტანა და ჩააბარა სსმ-ს. მანვე წაიკითხა წარწერის შემორჩენილი სტრიქონები (მათი ნაკლები ადგილების აღდგენით) და მოგვცა ძეგლის პირველი შეფასება, თავის საანგარიშო წერილში ([205], Г. Чубинашвили, 42—44). წარწერის დასაწყისი სტრიქონები განსხვავებულად აღადგინეს გ. ჩუბინაშვილმა და ა. შანიძემ (იქვე, 83—84).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) მცხეთის ჯვრის ეკლესიის აგების წინამორბედი ხანა (ე. ი. VI ს-ის II ნახევარი — 590 წ-ზე ადრე) (ჩ); 2) VII ს. დამდეგი (ბ, აბ); 3) VI/VII სს. მიჯნა (ა, ლ); 4) VII ს. 30-იანი წლები (ბ; [158ა], А. Б. Еремян, 59).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: სტეფანოს I-ის ერისმთავრობის წლები: 1) სტეფანოსის ერისმთავრობის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი დგინდება ქართულ-სასანური მონეტების ქრონოლოგიით: გურგენ ერისმთავრის მონეტები ჩანს 589/590 წლიდან და სტეფანოს I-ის მონეტები — 595/600 წლიდან ([48], გ. დუნდუა, 103, 109); 2) სტეფანოსის ერისმთავრის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარი კი დგინდება ადარნერსეს მოხსენებით ერთანესის წერილში — 603/605 წწ. ([133], ივ. ჯავახიშვილი, 156).

გამოცემები:

- 1) [205], A. H. Каландадзе, 42-43 (დედნის შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (კ)
 2) [205], Г. Н. Чубинашвили, 83, სურ. 10, ტაბ. 21 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (ჩ); 3) [205], А. Шанидзе, 84 (დასაწყისი სამი სტრიქონის აღდგენა, მხედრ. ტრანსლიტერაციით) (შ). 4) [240] M. Tarchnisvili, 253 (მხედრ. ტრანსკრ.; ფრანგ.) (თ); 5) [263], I. Molitor; 2, №2ა (მხედრ. ტრანსკრ.; ფრანგ.) (მ); 6) [92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 24, № 25, ტაბ. IV, I (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ); 7) [232], Djobadze, 123 (ინგლ. — გ. ჩუბინაშვილის გამოცემის თარგმანი) (ყ); 8) [50], ზ. ალექსიძე, 176-180 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (ა); 9) [176], Н. П. Мурадян, 59, ტაბ. 1а (დედნ. შრიფ.; რუს.; გრაფ. მონახ.; სომხ.) (მ); 10) [143] И. В. Абуладзе, 172-173, სურ. 1 (დედნ. შრიფ., სომხ.; რუს.; ფოტო) (აბ); 11) [164], М. Д. Лордкипанидзе, 192 (მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.) (დ); 12) [215], I. Abuladze, 374-375 (ქართული დედნისა და სომხური თარგმანის ლათინური ტრანსლიტ.; ფრანგ.).

ყველა აღნიშნული გამოცემა ემყარება გ. ჩუბინაშვილის გამოცემას:

- 1) შემორჩენილი სტრიქონების წაკითხვაში იმეორებს ა. კალანდაძის წაკითხვასა და აღდგენას (მხოლოდ ზ. ალექსიძე, უკანასკნელის წინა ორ სტრიქონში, ნაცვლად [სხე]ზუს — „სახლისა“, კითხულობს „[ქართ]ლისა“); 2) დაკლებულ დასაწყის სტრიქონებს აღადგენს გ. ჩუბინაშვილის (თ, მ, ჯ, დ) ან ა. შანიძის (ა) მიხედვით, ან სულ არ აღადგენს (ბ, აბ).

1. [𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹]
2. [𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹]
3. [𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹]
4. [𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹]
5. [𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹]
6. [𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹]
7. [𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹]
8. [𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹]
9. [𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹]
10. [𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹]
11. [𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹]
12. [𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹]
13. [𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹]

| ესე ჯ(უარი) ქ(რისტ)მ(ს)ი აღ¹|²ხე-
 მართა ს(ა)ლ(ო)ც³|³ველ|აღ| სტე-
 ფ|ა|⁴ნო|ს პატრიკი⁵|⁵ოსი|სა, დემეტ-
 რ⁶|⁶ე ვპ|ატოსისა ა⁷|⁷დრნერსე ვპა⁸-
 ტოსი|სა. სულ⁹|⁹თა და ყორცთ¹⁰|¹⁰ა
 მათთა მეო¹¹|¹¹ხად და ყ(ოვ)ლისა¹²|
 მ(ო)მ(ა)ვ|ლისა მცვ¹³|¹³ელაღ.

1—3 ესე... სალოცველ — გ. 1—2 ესე...
 აღხეშართა — ბ, აბ. 1—2 ესეჟუარი ქრისტმსი
 აღხეშართა| ესე ჟოვარი მცხეთისა შევაშკევით
 ჩ, თ, დ. შეწევნითა ლ²|²თა აღხეშართა|
 ჟოვარი ესე შ, ა. 11—12 მოშავლისა| სახლისა კ, ჩ,
 ბ, თ, დ. ქართლისა ა.

1—2. 𐌸𐌹𐌶...𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹 — აბ.

11—12. 𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹| 𐌸𐌹𐌶𐌰𐌺𐌹𐌸𐌹 აბ.

კ, ბ: აკლია კუთხურ კავებში ჩასმული გრაფემები.

685/711 წწ. მოსახსენებელი ქართველთა ერისთავ მამფალ არშუშა
პატრიქოხისა

სმ-24-25/118-119. ნაცრისფერი ქვის სწორკუთხოვანი ორი ფილა, ზომა— I 28×64,5×9; II 27×42,5×9,5. მათზე გამოქანდაკებულია ასომთავრული, რელიეფური წარწერა: I ფილაზე — ექესტრიქონიანი, II ფილაზე — ხუთ-სტრიქონიანი. გრაფემების სიმაღლე — 3. განკვეთილობისა და დაქარაგმების ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. წარწერის თითოეული სტრიქონი ერთმანეთისაგან გამოყოფილია ვიწრო რელიეფური ზოლით, ამრიგად, თითოეული სტრიქონი ამოკვეთილია სწორკუთხოვან და-დაბლებულ ფონზე.

დაზიანება:

I სტრიქონში სრულიად ამოტეხილია, გარდა პირველი გრაფემისა, სტრიქონის $\frac{1}{3}$ (9—10 გრაფ.) თავში და 6—7 გრაფემა ბოლოში. ამრიგად, შემორჩა სტრიქონის შუაში მხოლოდ 10 გრაფემა;

II სტრიქონში ასევე ამოტეხილია სტრიქონის $\frac{2}{3}$ თავში. — შემორჩა მხოლოდ 8 გრაფემა ბოლოში.

III სტრიქონში დაზიანებულია თავში $\frac{1}{3}$ სტრიქონისა (10—11 გრაფემა); აქედან შემორჩა ოდნავ გასარჩევი კვალი 5 გრაფემისა, დაუზიანებელი გრაფემების წინ.

IV სტრ. მთლიანად შემოგვრჩა (1—4 გრაფემები რამდენადმე დაზიანებულია, მაგრამ იკითხება).

V სტრიქონი თითქმის სრულადაა შემორჩენილი, მაგრამ რამდენიმე გრაფემის დაზიანების გამო, ზოგიერთი ადგილის წაკითხვა აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს (გრაფემები: 1, 2, 4); ორი გრაფემა (მე-11, 15) მთლიანად ამოტეხილია, მაგრამ მათი აზრობრივად აღდგენა ეჭვს არ იწვევს.

VI სტრიქონი მთლიანადაა შემორჩენილი. რამდენიმე გრაფემა ოდნავ დაზიანებულია, მაგრამ მათი წაკითხვა ეჭვს არ იწვევს.

მეორე ფილაზე წარწერა (VII—XI სტრ.) უკეთესადაა შემონახული და კარგად იკითხება, თუმცა რამდენიმე გრაფემა მთლიანად ან ნაწილობრივ ამოტეხილია (IX სტრ. მე-8, X სტრ. მე-8—9 გრაფემები). (ტაბ. 20).

ფილები, ე. თაყაიშვილის ცნობით (ე. ი. არა უგვიანეს 1905 წლისა) აღმოჩნდა აბასთუმანთან, ეკლესიის ნანგრევების პირდაპირ, მდინარეების კურცხანისა და აბასთუმნის წყლის შესართავთან ([185], E. Такашвили, 63). აღმოჩენისა და საქართველოს მუზეუმში ძეგლის გადაცემის ვითარება უცნობია.

წარწერის დათარიღება სხვა მკვლევარებთან: 1) „ძალიან ძველი“ (თ); 2) VII ს. ან VIII ს. I ნახ. (კ); 3) VI ს. (ბ, ბრ); 4) X ს. ([94], ვ. სილოგავა, 12).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: ა) ყ (ბ), ყ (ყ), ყ (შ) — რკალგახსნილებია; ბ) კ (რ)-ს

+ ყველამსი გეგნისაჲნი ზე მის ზე
 ----- ზე მისი გეგნისაჲნი
 ზე მისი გეგნისაჲნი ზე მისი გეგნისაჲნი
 ზე მისი გეგნისაჲნი ზე მისი გეგნისაჲნი
 ზე მისი გეგნისაჲნი ზე მისი გეგნისაჲნი

სხცხდ ხბბბბ
 ბ ბბბბბ
 ყყყყყყ
 ზზზზზ
 ბბბბბ

სურ. 33.

ჰ(შე)წ(შენი)თა ქ(რისტ)მსითა], ავ(ს)ტ(ინ)ი(ა)ნ(ე) მ(ე)ფ(ი)სა [ზე, მე]/²
 [----- ვ(ი)ქ(მენ) ლ(მრ)თ(ისაგან) გ(ა)ნ]დიდ(ებუ)ლი ნ(ა)თ(ესა)-
 ვთ/³ [ა ყ(ოველ)თა ჩ(ემთ)ა]: ბ(ა)ნ(ე)ბ(ი)თა ლ(მრ)თ(ი)ვ ლ(ა)ც(უ)ლ(ის)ა მ(ამ)ფლ-
 (ის)ა/4 არ(მუ)შა პ(ა)ტ(რი)კ(ი)ოსისა და ნ(ე)ბ(ი)თა ლ(მრ)თ(ისაგან)თა ქ(ართ)ვ(ელ)თა
 ერ(ის)თ(ავის)ა, /⁵ ქრ(ისტ)ე(ს)უ(ლ)ის ც(ი)ნ(ე)ს(ა)თა ბო(ძე)ბ(ი)თ(ა), მ(ო)წ(უ)ე-
 ულ ვიყავ და/⁶ აღ(ვ)მ(ართე) პ(ა)ტ(ი)ოს(ანი) ჯ(უარ)ი, წ(მი)დის(ა) ლ(მრ)თ(ი)ს-
 მშ(ო)ბ(ელი)სა ს(ა)ნ(ე)ლ(ს)ა, /⁷ ს(ა)ლ(ო)ც(ვე)ლ(ად) ჩ(ე)მდა და/⁸ მ(ა)თა ჩ(ე)მ-
 თა, მეო/⁹ ნ(ე)ბ(ი)სათ(ვ)ს ყ(ოველ)ლ(ს)ა ქ(ი)რ(ის)ა/¹⁰, ამ(ა)ს ს(ა)წ(უ)თრ(ოს) [და
 ს(ა)უ(კ)ენ(ე)ს. /¹¹ და ვ(ი)ნ აღ(მო)იკ(ით)ნ(ოს) ლ(ო)ც(ვ)ს(ა) მ(ომი)ქს(ენ)ე(თ).

1—3 + შეწმენითა... ჩემთა — თ. +] ქ. ბ. 1 შეწმენითა ქრისტმსითა] — ბ. [...].ა
 გ(?) ბრ. 1 ავსტინიანე მეფისა ზე, მე]. ღებნალმფდა ბ. ავსტინიანე მეფისა ზე ბრ. 2—3—
 ვიქმენ ღმრთისაგან განდიდებული ნათესავთა ყოველთა ჩემთა] დიდლინთვ[...]. ბ. ჰყავ
 ღმერთმან განდიდებული ნათესავთა შორის(?) ბრ. 3 ღმრთივ] ღვთივ თ. ბ. 4 პატრიკიოსისა]
 პატრიკისა თ. პატრიკისადათა ბ. პატრიკიოზისა ბრ. 4 ღმრთისადათა] ღვთისათა თ. 4 ქართველთა
 ერისთავისა] ქავთარ ერისთავისა თ. ხ. ქავთარ ერთა ბ. ქავთარისა ერისთავისა ბრ. 5 ქრისტე-
 პულის ციხესათა ბოძებთა] ქორეპისკოპოზის ციხისთავობასა თ. ბ. ქრისტეპოლის
 ციხისთავობასა ბრ. 5 მოწუეულ] მოწვეულ თ. მოწოდებულ ბრ. 6 აღმართე] ავმართე

თ. აღე[მართე ბ. აღემა[რთვე ბრ. 6 ჯვარი ბრ. 6 ღვთისმშობლისა თ. ღმრთისმშობლისა ბრ. 6 სახელსა] + ზედა ბ. ბრ. 9 ყოველსა ჭირსა] შეეწირე საყდარსა თ. ბ. ყოველსა ჭირისა ბრ. 8—9 მეოხებისათვის ბრ. 10 საწუთროსა თ. ბ. 10 ამის საწუთროსა ბრ. 10 საუკუნესა] რათა საუკუნოდ თ. საუკუნოდ ბ. და საუკუნოდ ბრ. 11 და ვინ აღმოიკეთოს] ავაგ კუხის თ. ავაგ კხს ბ. ბრ. 11 ლოცვა თ. მომიკსენეთ] მოიხსენონ თ. მოიკსენებდენ ბ. მოიკსენებდეთ ბრ.

12. ტბისი. „კოშრების მკლმისია“. ჯვრის კვარცხლბაჲი

VIII ს. მოსახსენებელი ლაშასი

სხსმ—1130. ს. ტბისი (თეთრი წყაროს რ-ნი). რუხი ქვის სწორკუთხა კვარცხლბეკი ჯვრისა, ზომით 70×64×46. ზემოდან ამოღარული აქვს ბუდე ჯვრის ჩასადგმელად. ერთ-ერთ წახნაგზე გამოქანდაკებულია ბუნზე დასმული „ბოლნური ჯვრის“ გვიანდელი ვარიაცია: მისი მკლავები კიდევში ერთ წვეტოვან კუთხეებს კი არა ქმნიან, არამედ — ორ-ორ კუთხეს (ისე, როგორც პანტიანის ჯვარი, წარწ. № 33). მკლავებს შემოვლებული აქვთ ორი რელიეფური ხაზი. ჯვარი ჩასმულია ერთი რელიეფური ხაზისაგან შეკრულ წრეში — მედალიონში. ბუნი გამოდის მედალიონიდან. ჯვრის მარცხენა და მარჯვენა მხარეებზე ამოღარულია ასომთავრული წარწერა: მარცხნივ—9 სტრ., მარჯვნივ—7. საერთო სიგრძე წარწერისა, ორივე მხარეს — 60. სიმაღლე — 30—26. გრაფემების სიმაღლე — 3. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — გრძელი, განივი, სწორი ხაზი.

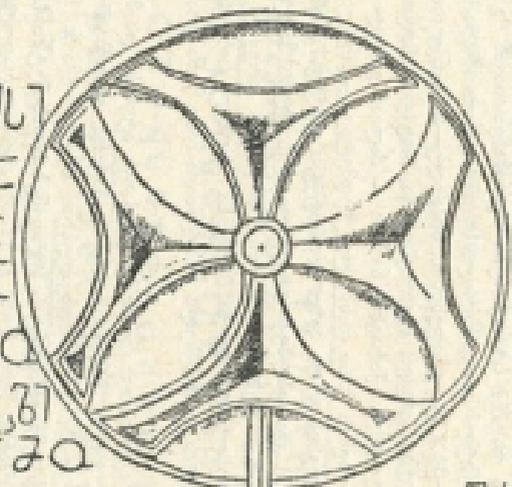
ძეგლი აღმოაჩინა საქ. სსრ მა იაიე-ს სამეცნ. ექსპედიციამ, დ. ბერძენი-შვილის ხელმძღვანელობით და მანვე ჩამოიტანა სხსმ-ში 1974 წ. დეკემბერში.

დაზიანება: წარწერიანი წახნაგის ზედა წიბო ჩამოტეხილია, ზედაპირი, განსაკუთრებით ჯვრის მარცხენა მხარე, ატეჩილია, რის გამოც წარწერა საკმაოდ დაზიანებულია. სრულიად გარკვევით იკითხება მხოლოდ წარწერის მარჯვენა მხარის ბოლო ოთხი სტრიქონი, დანარჩენი სტრიქონების აღდგენა პირობითია. (ტაბ. 17,2; 18).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: ყ (ბ) თავგახსნილია; გრაფემები ძლიერ დაგრძელებულია, ხოლო ნაწილი: შ (შ), ნ (ნ), ხ (ჩ) გაკუთხოვნებულია; 7 (ე), 7 (გ), 7 (ლ)-ს არა აქვთ დამატებით განივი ხაზი; 2) „ბოლნური ჯვრის“ გვიანდელი ვარიაცია.

1. [წ-ღ]	3. [აჟ]’[რნ[ვ]’[ზ[7]
2. ს-ღჟ-რტჟ-ს	6. [ზ-ღც]’[7-’[ზ]
4. ზ-ცჟ-ღ-ც	8. ს-ტჟ-რ-წ
5. [ჯ-რ-ს-წ]’[ც[7]’[ა[7]’[ც-ს	10. ჟ-ტ-ჩ-ნ-ძ-წ
7. [ც-ღ]’[რ-წ-ტ-წ	11. <ნ-ღ-ც-ჩ-ნ-ძ-წ>
9. [ვ]’[რ-ზ-წ-რ-ც-ღ	14. 7-ტ-რ-წ-რ-ტ-რ-წ
12. [ა-’[ზ]’[ა-’[ტ-’[ნ-’[ც-’[ს]’[7]	
13. [რ-’[წ]’[ზ-ღ-’[ტ-’[ც-’[ს-’[ა-’[ღ]	
	15. ზ-რ-წ-რ-’[ა-’[7]

ႁႃႅႇ ႇႃႇ
 ႇႃႅႇႃႅႅ
 ႃႅႇႃႅႇႃႅႅႅ
 ႅႅႅႅႅႅႅႅႅ
 ႅႅႅႅႅႅႅႅႅ
 ႅႅႅႅႅႅႅႅႅ
 ႅႅႅႅႅႅႅႅႅ

ႅႅႅႅႅႅႅႅ
 ႅႅႅႅႅႅႅႅ
 ႅႅႅႅႅႅႅႅ
 ႅႅႅႅႅႅႅႅ
 ႅႅႅႅႅႅႅႅ
 ႅႅႅႅႅႅႅႅ

ႅႅႅႅႅႅႅႅ

Fig. 28.

წ(მიდა)ო² ს(ამება)ო, შ(ეიწყალ)ე ამისი³ მ(ა)შენ(ე)ბ(ე)ლ[⁴ლაშა]ა
 აცა.⁵ ჯ(უარი) ესე] ა[ემ(ა)რ]თ(ა) სა⁶ლოცველ⁷ად] ჩ(უენ)და და⁸საესე-
 ნე⁹ბ(ე)ლად ნაშო¹⁰ბთა ჩ(უენ)თა.¹¹ <ნ(აშო)ბთა ჩ(უენ)თა>¹² [(ომელ)მ(ა)ნ
 თ(აყუანი) სცეს [ს(უ)ლი¹³ ჩ(უენ)ი] ლოცვასა მო¹⁴იესენენ. ამე[ნ].¹⁵ აღი-
 დე ი(ეს)უ ქ(რისტ)ე.

13. აბნის ხეობა. იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია.
 ჯვრის კვარცხლბაქი

VIII ს. მოხახუნებული ვეჟან ატენელ მამახხლისისა

სხსმ—168. შავი ფერის ქვის კვარცხლბეკი ჯვრისა. ზომა—46×41×20. ის შემკულია თაღოვანი, ურთიერთშეკავშირებული რკალებით. კვარცხლბეკის ერთ წახნაგზე დადაბლებულ შუა არეზე ამოღარულია რვასტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. I, II და III სტრიქონები ერთმანეთისაგან გამოყოფილია მთელ სიგრძეზე გავლებული თითო წვრილი სწორი, განივი ამოღარული ხაზით. წარწერის ფართობი—34×24, გრაფემების სიმაღლე—2. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ზოგჯერ შეერთებულია, ზოგჯერ გამოყოფილი, ზოგჯერ ერთი სიტყვაა გაყოფილი. ქარაგმის ნიშანი — ძალიან გრძელი, სწორი, განივი ხაზი. ზოგჯერ ქარაგმის ხაზი დასმულია ზედმეტად — სრულად დაწერილ სიტყვაზე, ზოგჯერ ქარაგმის ერთი ხაზი ორ სიტყვას გასდევს თავზე.

დაზიანება: 1) კვარცხლბეკს ატეჩილი აქვს ქვედა მარცხენა კუთხის ზედაპირი, რის გამოც ჩამოტეხილია ბოლო სტრიქონის პირველი 5 გრაფემა; 2) ჩამოტეხილია კვარცხლბეკის ქვედა მარჯვენა კუთხე, რის გამოც ქვედა სტრიქონს ბოლოში აკლია უკანასკნელი გრაფემა და მისი წინა გრაფემის ქვედა ნახევარი. (ტაბ. 21).

ძეგლს 1907 წ. მიაკვლია ივ. ჯავახიშვილმა სოფ. ატენისა და მდ. ტანას პირას მთის ფერდობზე, ტყეში, ნათლისმცემლის პატარა, უფემბათო ეკლესიაში. 1920-იან წლებში, ი. ჯავახიშვილის დავალებით, სტუდენტმა გ. ჩაჩანიძემ ჩამოიტანა ის თბილისის უნივერსიტეტის ხელოვნების კაბინეტში (A—48) (შემდეგ თბ. უნივერს. ძვ. ქართ. ხელ. მუზ. ქ. 1133). ამჟამად დაცულია სხსმ-ში.

წარწერის დათარიღება სხვა გამოცემებში: 1) VII—VIII სს. (ჩ); 2) VII ს-ის დამლევი, ანუ უფრო VIII ს. (ჯ); 3) არა უგვიანეს VIII ს-სა (ბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: 4 ბ თავგახსნილია; 4 ყ ერთგან (მე4 სტრ. პირველი ასო) თავგახსნილი, სხვა შემთხვევაში — თავშეკრულია; 4 ჯ — რკალშეკრულია; განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; იწყება უკვე სიტყვების ერთმანეთისაგან გამოყოფა; 7 გ, 7 ე, 7 ვ, 7 ლ გრაფემებს არა აქვთ განივი ხაზები.

გამოცემები:

- 1) [114], გ. ჩაჩანიძე, 260—261 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (ჩ);
- 2) [133], ივ. ჯავახიშვილი, 166—168 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (ჯ);
- 3) [25]; ა. ბაქრაძე, 68—69 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ).

1. ოსტატის ხელმოწერა და დასტურება
2. ნაწარმის დასახელება და ავტორის სახელი
3. წესდის ნომერი და დასტურების თარიღი
4. დასტურების ადგილი და თარიღი
5. დასტურების მიზეზი
6. დასტურების დასახელება
7. დასტურების დასახელება
8. [დასტურების] დასახელება

6 ქისა ზ. 7 ოსტატის ხ. 7—8 ოსტატის ხ. ვე— — — — — ალი ჩ.
 ოსტატის ხ. 8 დასტურების თარიღი მკ— — — — — სენე— — — — — ჩ. მივსენეთ ზ. შპ...
 სენე ბ.

ესე ჯ(უარი) ქ(რისტიან)სა მე, ვეჟან ატ(ენ)ელ მ(ამსა)ხლ(ისმა)ნ/² აღ-
 ვმართე შესავედრებულად და ს/პავსრად სულისა ჩემისა და/⁴ ყ(ოვე)ლთათეს
 თავყუანისმცემელთა ქ(რისტიან)ს(ა)თა. ქ(რისტიან) ყ(ოვე)ლნი შეგ/წყალენ
 ძ(ალი)თა ჯ(უარი)ს(ა) შე(ენ)ის(ა)მთა, ა(მწ)ნ./⁷ იყ(ავ)ნ. და, რ(ომელ)თა აღმო-
 ცეიბოთ, მე, ვე/ს(უარი) ც(ო)დ(ვი)ლი ლოცვასა მ[ომივ]სენ[ეთ].

¹ ქრისტიან ქრისტიანის ჩ, ბ. ქრისტიანისა ზ. 2—3 და სავსრად — ჩ, ბ. 4 ყოველთათვის ჩ,
 ბ. 5 ქრისტიანისა ჩ, ბ. ქრისტიანისა ზ. 6 ამწნ აწინ ჩ, ბ. 8 ცოდვილი... ალი ჩ. 8 მივსენეთ ზ, ბ.

ოსტატის ხელმოწერა და დასტურება
 ნაწარმის დასახელება და ავტორის სახელი
 წესდის ნომერი და დასტურების თარიღი
 დასტურების ადგილი და თარიღი
 დასტურების მიზეზი
 დასტურების დასახელება
 დასტურების დასახელება
 [დასტურების] დასახელება

სურ. 35.

14. ხუნდამისის ძალმისია. ჯვრის კვარცხლბეკი

895 წ. მოხაზვებელი სულა ჯავარის-ძისა

სსმ—113/5 რუხი ფერის ქვის კვარცხლბეკი ჯვრისა, თავკეთილი პირამი-
 დის ფორმის, რვაწახნავოვანი. შედაპირიდან დაახლოებით 10—12 სმ-ზე გა-
 107

+ ესე ძელი ცხ(ო)რ(ე)ბ(ი)ს(ა)ჲ ა/შემ(ა)რთა ქრ(ონი)კ(ო)ნსა რიე,³ უფ-
 ლ(ე)ბ(ა)სა ს(უ)ლ(ა)სა წ(ა)ფ(ა)რ(ი)ს/4ძისასა.

1 ქ]-თ. 1 ძელი სანათლა ქრისტეს თ, ჭ. 2 ქორთნიკონსა თ. ქორთნიკონს ჭ. 2 რიე] პე
 თ, ჭ. 3 უფლებასა] ზეობასა თ, ძეობასა ჭ, 3 სულაძსა] კუზისა თ, ჭ. სულაძსა შ, ბ, ს. 3 წაფ-
 რისსა ჭ, წაფარისა თ.

Q P | ქ რ ს ი მ ხ ი | რ ე კ ი ს ა რ |
 ზ ყ ს | ჯ |
 ს . ზ ს | რ | ხ ი ს რ ს რ |

შ ა | რ | ჯ | ხ | რ | ს | რ | | ქ | რ |

სურ. 36.

15. შრომის ტაძარი. ჯვრის კმარცხლბეგი

IX ს. მოხახუნებელი მარიამისა

სტელის სწორკუთხა კვარცხლბეგი წრომის ეკლესიაში, ზომით 44×52×81. ზედა წახნაგზე ამოკვეთილია ჯვრის ჩასადგმელი ბუდე, ზომით 18×26,5×11,5. კვარცხლბეგის ერთ-ერთ ფართო წახნაგზე, შუაში, ამოღარულია ცალხაზიან მე-დალიონში ჩასმული ტომკლავა ჯვარი („ბოლნური ჯვრის“ გვიანდელი ვარი-ანცია). ორნამენტაციის გარეშე. ჯვრის ზედა მარცხენა კუთხეში ამოღარულია ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, პირველი სტრიქონის ორი სიტყვა დაცილებულია ერთიმეორისაგან. წარწერის სამივე სიტყვას უზის ქარაგმის ნიშნად გრძელი, სწორი, განივი ხაზი.

ძეგლს მიაკვლია თ. უორდანიამ XIX ს. ბოლოს და დაუკავშირა ის იმავე ეკლესიაში მდგარ წარწერიან სტელას (წარწ. № 50) ([64], თ. უორდანი, 69—70).

წ ა რ წ ე რ ი ს დ ა თ ა რ ი ლ ე ბ ი ს ს ა ფ უ ძ ე ვ ე ლ ი — პალეოგრაფი-ული ნიშნები: გრაფემების გაკუთხოვნება (ო, შ); სიტყვების გამოყოფა ერთი-მეორისაგან; შ — გახსნილი, ძლიერ გადაშლილი რკალებით; ე — დამატებითი განივი ხაზის გარეშე.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

- 1) [243], G. Tschubinaschwili, 23 (გერმ.); 2) [207], Г. Н. Чубинашвили, 39, ტაბ. 89 (რუს.; ფოტო); 3) [212], Н. Г. Чубинашвили, 80 (მხედრ. ტრანსკრ.).

1. X-Q K-10
2. 37

ჯ(უარ)ო, მ(ა)რ(ია)მ/2
შ(ეიწყალ)ე.

ჯაშა
97

სურ. 37.

16. არეში

სტელა წარწერებიანი კვარცხლბეკით

არეშის ნასოფლარი მდებარეობს სოფ. კუმურდოსა და დანკალს შორის, დანკალიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით ორი-სამი კმ. მანძილზე. ამ ნასოფლარის ახლოს, 1942 წ. აგვისტოში, ვარძიის მუზეუმის თანამშრომლებმა მიაკვლიეს ქვის სტელას, კვარცხლბეკით, ზომა—75×87×95. ბაზისს ზემოდან ამოკვეთილი აქვს სტელის ბუდე, ზომით 48×39. სტელის სიმაღლე—192. ამჟერად ეს სტელა გადატანილია კუმურდოს ტაძრის ეზოში, დგას ტაძრის სამხრეთ-დასავლეთი კედლის გასწვრივ. სტელის კვარცხლბეკის სამ წახნაგზე ამოღარულია ასომთავრული წარწერები, რომელთაგან სტელის თანადროულია ჩრდ. წახნაგის წარწერა.

39

881/896 წწ. შეწირვის აქტი გურგენ კურაპალატის ძისა კუმურდოს საყდრისადმი

სტელის ბაზის ჩრდ. წახნაგზე ამოღარულია სამსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. ორი სტრიქონი — წახნაგის მთელ სიგრძეზე, ხოლო მესამე — შუამდე. წარწერის ფართობი—87×20. გრაფემების სიმაღლე—3—4. განკვეთილობის ნიშანი არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი—საშუალო ზომის განივი, სწორი ხაზი. წარწერა დაუმთავრებელი ჩანს. უკანასკნელი სიტყვა შუაზე წყდება, გრაფემა **შ** დ შემდეგ ამოკვეთილია მხოლოდ მომდევნო გრაფემის დასაწყისი — პატარა განივი ხაზი.

დაზიანება: წახნაგის ზედაპირი ადგილ-ადგილ ატკეჩილია და წარწერა დაზიანებულია: I სტრ. ბოლო ორი გრაფემა; II სტრ. მე-5 და მე-7, აგრეთვე ბოლო ორი გრაფემა. ამ გრაფემების ამოცნობა ხერხდება ტექსტის მიხედვით. (ტაბ. 28).

წარწერის დათარიღება სხვა გამოცემებში: 1) 881—919 (ჟ), 2) 881—896 (ც).

წარმოდგენილ გამოცემაში გაზიარებულია უკანასკნელი დათარიღება.

გამოცემები:

1) [131], აღ. ჯავახიშვილი, 747—759 (მხედრ. ტრანსლიტ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (ჟ); 2) [126], ვ. ცისკარიშვილი, 7—10 (დენდ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ც).

ჟ: 47

ႁႁႁႁႁႁႁႁႁ ႁႁ (დი)დ(ე) ნ(ა) თან (ე)ლჲ {და} გ(იორ)გ(ი)

ჟ: ႁႁႁႁႁႁႁ.

X ს. (?) მოსახსენებლები მლოცველებისა

არემის სტელის კვერცხლბეკის სამხრეთის წახნაგზე ასევე ამოღარულია ჯერები და ჯვრის მსგავსი გამოსახულებები, აგრეთვე ორი მოსახსენებლის ნაშთი, შესრულებული ორ სტრიქონად ასომთავრული დამწერლობით, ერთი ხელით. (ტაბ. 24,2).

გ ა მ ო ც ე მ ა :

[131], აღ. ჯავახიშვილი, 750, სურ. (დედნ. შრიფ.; ფოტო) (ჟ).

1. †† 7 ყ... † ქ(რისტ)ე შ(ე)ი(წყალ)ე]..

ჟ: 9

2. †† 7 ყ ႁ ႁ — ႁ — † ქ(რისტ)ე შ(ე)ი(წყალ)ე ნ(ა)[თ](ან)ე[ლ]

ჟ: † 7 ყ ႁ ႁ †

3. †† 7... † ქ(რისტ)ე

† 7 ყ ႁ
 †
 †† 7 ყ ႁ ႁ — ႁ —

X/XI სს. მოხახუნებელი მარადელი მამასახლისებისა

სსსმ—218. ქვის სწორკუთხა კვარცხლბეგი ჯვრისა, ზომით 75×52×50. ზემოდან ამოღარული აქვს ჯვრის ჩასაძელი ბუდე. კვარცხლბეგის სამ წახნაგზე ამოკვეთილია რელიეფური, წნული თითო ჯვარი. ერთ-ერთი ჯვრის მარჯვენა მხარეზე შემორჩენილია ოთხი სტრიქონი (თავდაპირველი ხუთიდან), ამოღარული, ასომთავრული წარწერისა, ზომით 17×26. გრაფემების სიმაღლე—4. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი — კიდურწაისრული განივი ხაზი. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. მთავარი წარწერის ქვემოთ ამოკვეთილია გვიანდელი მინაწერები მლოცველებისა.

ძეგლს მიაკვლია ა. შანიძემ, 1920-იანი წლების დასაწყისში, ს. არადემში (ქარელის რ-ნი), ძეგლ ნასოფლარში, წმ. გიორგის ეკლესიაში.

დაზიანება: 1) კვარცხლბეგის წარწერიანი წახნაგის ზედა მარჯვენა კუთხე ჩამოტეხილია, და ზედაპირი ატეხილია, რის გამოც წარწერა დაზიანებულია: პირველი სტრ-დან დარჩა მხოლოდ პირველი გრაფემის ბუნას ნაწილი; II სტრ-ის მესამე გრაფემიდან დარჩა აგრეთვე მხოლოდ ბუნი და მთლიანად გაქრა ამავე სტრ-ის ბოლო სამი გრაფემა; III სტრ-ის მეოთხე და მეხუთე გრაფემები დაზიანებულია, ხოლო ბოლო გრაფემა მოსპობილია; IV—V სტრ-ის გრაფემები ყველა შემორჩა, ოღონდ დაზიანებული სახით. (ტაბ. 25).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: XI ს. (შ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფიული ნიშნები — კიდურწაისრულობა თავის საწყის სტადიაში (ეს მოვლენა იწყება X ს-დან).

გამოცემა:

[103]. ა. შანიძე, 236—237 (მხედრ. ტრანსლიტერ. და ტრანსკრ.) (შ).

1. [წ'ღ'ღ']
2. ცხ'უ' [ჯ'რ]
3. შა'უ' [ზ]'რ] [ღ]
4. შ' [შ'ს'ღ'ღ'ღ']
5. სრ'ღ'

1. [წ'ღ'ღ']
 2. ცხ'უ' [ჯ'რ]
 3. შა'უ' [ზ]'რ] [ღ]
 4. შ' [შ'ს'ღ'ღ'ღ']
 5. სრ'ღ'

1. წღღ [ღ]—შ.
4. შაშღღ [ღ] მსსლ შ.

[წ(მიღა)ღ ვ(იორგ)ი]² ადი-
[ღ(ენ)ღ]³ მ(არ)ღ(ენ)ღნ[ი]⁴
მ(ა)მ(ა)ს(ა)ხლი⁵სნი

¹ წმიდაო გორგი — შ.

C. VII—X სს. მოსახსენებლები სათაყვანო და საუფლო
სტელა-ჯვარებაზე

18. დავით-გარეჯა (43)
19. ბოლნისის რ-ნი (44—45)
20. ბაშკიჩეთი (46)
- (2). ბოლნისის ხონი (47)
21. კატაულა (48)
22. უსანეთი (49)
- (15). წრომი (50)
23. ყველი (51)
24. ხატისოფელი (52)
25. სსმ — 1188 (53)
26. უდე (54)
27. ახალი სოფელი (55)
28. დაღეთ-ხაჩინი (56)

18. დავით გარეჯა. ნათლისმცემლის მონასტერი. სტელა-ჯვარი

43

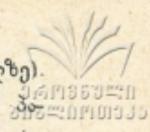
VII ს. მოსახსენებელი მართუეცისა

სსმ (გამოფენილია სსმ-ის ექსპოზიციაზე).

ქვის სტელის ფრაგმენტი, ზომით 115×27×27. ჩაშენებული იყო ეკლესიის მთავარი შესასვლელის კუთხეში. სტელის ერთ-ერთ ფართე წახნაგზე, დადაბლებულ არეზე, გამოქანდაკებულია წმ. ევსტატეს რელიეფი (ნადირობის დროს) და მისთვის მოვლინებული ჩვენება. გამოსახულების ქვემოთ ამოღარულია 6-სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. წარწერის ფართობი — 21×16. გრაფემების სიმაღლე — 2,5—3. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული, ქარაგმის ნიშანი — გრძელი, სწორი, ვანივი, ხაზი.

დაზიანება: წარწერის II სტრიქონის მეორე სიტყვა, სადაც ავტორის სახელია ამოკვეთილი, დაზიანებულია — ატყეილია ამ სიტყვის მე-3—4 დაბოლო 2 გრაფემის ნაწილები, რის გამოც სახელის წაკითხვაზე აზრთა სხვადასხვაობაა (ტაბ. 26).

წარწერის დათარიღება სხვა გამოცემებში: 1) VI—VII სს. (ჩ), ([157], Ал. Джавахишвили, 9); 2) VI—VII სს. I ნახ. (ჩ¹); 3) VII ს.

(ბ — იზიარებს სამეცნ. ლიტერატურაში გამოთქმულ თვალსაზრისს თარიღზე).

წ ა რ მ ო დ გ ე ნ ი ლ ი დ ა თ ა რ ი ღ ე ბ ი ს ს ა ფ უ ძ ე ლ ი —
ლეოგრაფიული ნიშნები: ყ შ-ს სავსებით გახსნილი აქვს როგორც ზედა, ისე ქვედა რკალი; უ ვ-ს ბოლო სტრიქონში აქვს მიდრეკილება განუსხურებისაკენ. ყ ვ რკალშეკრულია; ე ე, უ ვ, ზ ლ დაწერილია დამატებით, მარცხნივ გაზიდული განივი ხაზის გარეშე; განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [120], გ. ჩუბინაშვილი, 214, სურ. 68 (ფოტო); 2) [206], გ. ნ. Чубинашвили, 31—32, ტაბ. 7,37 (დედნის შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.: I სტრ.-ის გრაფ. მონახ.; ფოტო) (ჩ); 3) [209], ნ. გ. Чубинашвили, 12, შენ. 24 (I—III სტრ.-ის რუს.); 4) [20], თ. ბარნაველი, 53—54, № 102, სურ. 10—11 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (ბ); 5) [212], ნ. გ. Чубинашвили, 90—91, ტაბ. 63 (მხედრ. ტრანსლიტ.; რუს.; ფოტო) (ჩ¹).

ჩ ს ჩ ლ დ ე ჯ კ
გ უ გ რ კ ო ი ძ ყ უ ვ
ზ უ გ რ კ ო ე უ ს ტ
ზ დ ც უ ვ ზ ტ ბ ჩ
გ ბ ჯ ბ ჯ ც დ ა ბ
ჩ ს ტ ბ ჯ ყ უ ო ს

სურ. 41.

1. ჩ ს ჩ ლ დ ე ჯ კ
2. გ უ გ რ კ ო ი ძ ყ უ ვ
3. ზ უ გ რ კ ო ე უ ს ტ
4. ზ დ ც უ ვ ზ ტ ბ ჩ
5. გ ბ ჯ ბ ჯ ც დ ა ბ
6. ჩ ს ტ ბ ჯ ყ უ ო ს

ესე ჯუარი /² მე მა[რთუეც] ავმართე სა⁴ლოცველად ჩე⁵მდა და ცოლ⁶ისა და შე(ილთა)თ(ვ)ს.

² მართუეც] მარგოვეო ჩ, ჩ¹. მარზოვნ ბ.
⁶ შეილ თათვის ჩ, ჩ¹, ბ.

2. გ რ კ ო ი ძ ყ უ ვ] გ რ კ ო ი ძ ყ უ ვ ჩ, ჩ¹.
გ რ კ ო ი ძ ყ უ ვ ბ.

VII ს. მოსახსენებლის ფრაგმენტო

სმ (არმაზისხევის საცავი) — 544. ქვის სტელა. მის ერთ-ერთ წახნაგზე გამოქანდაკებულია წარჩინებულის რელიეფი. მას მახვილი ჰკიდია წელზე და ხელში უჭირავს გრძელი კვერთხი. სვეტს ბოლოში შემორჩა კვადრატული ფეხი, რომლითაც ის იდგმებოდა კვარცხლბეკში. მამაკაცის რელიეფის თავის მარცხნივ შემორჩა ორი ამოღარული მთავრული გრაფემა, სიმაღლით 5,5. ქარაგმის ნიშანი — გრძელი, სწორი, განივი ხაზი. თავის მარჯვენა მხარე, რომელზეც ალბათ იყო აგრეთვე ორი გრაფემა, ჩამოტეხილია. სვეტს მოტეხილი აქვს აგრეთვე ზედა ნაწილი, სადაც შესაძლოა იყო წარწერის ნაწილი.

ძველი იდგა ბოლნისის სიონის მიდამოებში, ეკლესიის ნანგრევებში, რომელიც მდებარეობდა ძველ ნასახლარში, ბაღდადის ხევის ახლო. აქედან ის 1957 წ. საქ. მუზეუმში ჩამოიტანა მუზეუმის მეცნ. თანამშრომელმა ნ. რეხვიაშვილმა, გამოსცა და წაიკითხა ნ. ჩუბინაშვილმა. პირობითად ვიღებთ ამ წაკითხვას.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: VI ს. (გ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი — პალეოგრაფიული ნიშნები: ყ შ — ძლიერ გადახსნილი ზედა და ქვედა რკალებით, ლ გ — მარცხნივ გაზიდული, დამატებითი განივი ხაზის გარეშე.

გ ა მ ო ც ე მ ა :

[212] Н. Г. Чубинашвили, 98—99 ტაბ. 72, (მხედრ. ტრანსლიტ. და რუსული ტრანსკრ.; ფოტო).

ყ ლ || [7ხ]

შ(ერ)გ//[ილ]

შ გ ზ

ყ ლ

სურ. 42

სბოლა (II)

VII ს. მოსახსენებლის ფრაგმენტო

სმ (არმაზისხევის საცავი) — 401; ქვის სტელა, მის ერთ-ერთ წახნაგზე გამოსახულია წარჩინებულის რელიეფი, ზევით აწეულ, მოხრილ ხელში უჭირავს ყვავილი. ყვავილისა და თავის გამოსახულების ზევით შემორჩენილია სამი ამოღარული ასომთავრული გრაფემა 2 სტრიქონად. ქარაგმის ნიშანი — გრძელი, განივი, სწორი ხაზი.

დაზიანება: 1) სტელას ჩამოტეხილი აქვს როგორც თავი, ისე ბოლო. შესაძლოა ჩამოტეხილ ნაწილზე იყო წარწერის ნაწილი. 2) სტელის ზედაპი-

რის მთელი ფართობი ატკეჩილია, რის შედეგად დაზიანებულია წარჩინებუ-
ლის რელიეფი, და ალბათ, გადაშლილია წარწერის ბოლოც.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: VI ს. (ჩ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: უყულო დ; ა — ძლიერ გაშლილი რკალით; 2) შესაძლოა წარწერა გვიან იყოს ამოკვეთილი სტელაზე (ის არ ეხამება თავისი სტილით გამოსახულების რელიეფს).

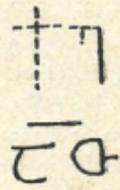
გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი:

[212] Н. Г. Чубинашвили, 94, ტაბ. 69 (მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ჩ).

[ქ(რისტ)ე]² ათ[(ანას)ე] /³ [ა(ღი)დე](?)

1. [†]¹
2. [CΘ]⁷
3. [— — —]

ჩ: ათ (ანასე).

სურ. 43

20. ბაზილიკონი (დვანისი). სტელა

46

VII ს. მოსახსენებლის ფრაგმენტო

სხმ—105. ქვის სტელა, ზომით 60×23×16. მის ერთ-ერთ წახნაგზე გამოქანდაკებულია წარჩინებულის რელიეფური ფიგურა, რომელსაც მოზრილ მარჯვენა ხელში უჭირავს ზევით აწეული ყვავილი. მამაკაცის მკლავის ქვეშ დაწეული მარცხნივ ამოკვეთილია ორი ჩაჭრილი მთავრული გრაფემა. სიმაღლით 3. განკვეთის ნიშნები არ ახლავს. ქარაგმის ნიშანი — გრძელი, განივი ხაზი (ოღნავ შეიმჩნევა მისი კვალი). სტელას ჩამოტეხილი აქვს ნახევარზე მეტ სიგრძეზე ქვა. (ტაბ. 27,1,2).

სტელა თბილისში ჩამოიტანა და სხმ-ს ჩააბარა ხელოვნების ინსტიტუტის ექსპედიციამ.

წინა გამოცემელი თვით სტელას დათარიღებს VI ს-ით, წარწერას კი მიიჩნევს გვიან მიწერილად (ამ თვალსაზრისს ვიზიარებთ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი — პალეოგრაფიული ნიშნები: Ⴆ ე — დამატებითი, მარცხნივ გაზიდული განივი ხაზის გარეშე; † ქ — მოგრძო ჯვარის სახით; მოგრძო დუქტუსი.

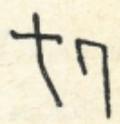
გ ა მ ო ც ე მ ა:

[212]. Н. Г. Чубинашвили, 94—96, ტაბ. 70 (მხედრ. ტრანსლიტ. და რუს. ტრანსკრ.; ფოტო).

1. †Ⴆ
2. [CΘ]⁷
3. [— — — —]

ქ(რისტ)ე]² [ა(ღი)დე]⁸ [..].

ჩ: Христос

სურ. 44.

ჩ: ქე

VIII ს. მოსახსენებელი ჩორაჩისა

სსმ—135. აგურისფერი ოთხწახნაგა ქვა, როგორც ჩანს, ქვაჯვრის ქვედა ნკლავი, ზომით 41x12. მის ქვედა ნაწილში გამოკვეთილია კვარცხლბეკის ბუდეში ჩასადგმელი ფეხი. ქვის ორი წახნაგი გლუვია, ერთზე გამოკვანილია რელიეფური, წიწვოვანი ორნამენტით შემკობილ ტარზე დასმულ მედალიონში ჩასმული ექვსკურა როზეტი. მეოთხე წახნაგზე ამოღარულია შვიდსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. გრაფემების სიმაღლე — 1—2. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. მე-3 სტრ. ორი სიტყვა ერთმანეთისაგან დაცილებულია. ქარაგმის ნიშანი — საშუალო ზომის განივი, სწორი ხაზი. (ტაბ. 27,3).

წ ა რ წ ე რ ი ს დ ა თ ა რ ი დ ე ბ ა ს ხ ვ ა გ ა მ ო ც ე მ ე ბ შ ი . VI—VII სს. (მ, ბ).

წ ა რ წ ე რ ი ს დ ა თ ა რ ი დ ე ბ ი ს ს ა ფ უ ძ ვ ე ლ ი — პალეოგრაფიული ნიშნები: კუთხოვანი ძ თ; ძლიერ გადახსნილი ძ რ; 7 ე და ზ ლ ოღნავ შესამჩნევი მარცხნივ გაზიდული ხაზებით; ზედა რკალშეკრული ყ შ.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [81], ლ. მუსხელიშვილი, 332—333, სურ. 16, 17 (მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (მ); 2) [92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 22, № 21, ტაბ. II, 3, 4 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ).

- 1. HQ
- 2. JCH
- 3. +797
- 4. CQZ
- 5. 97767
- 6. DQ4J
- 7. D

HQ
 JCH
 +797
 CQZ
 97767
 DQ4J
 D

¹ ჩორან ბ. 5 ყუუუუ წარწ.

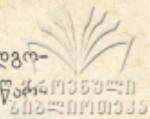
ჩო/რჩაჩ/ჰ ქ(რისტე) შ(ეიწყალ)ე/4
ცოლ/წვეილი/წთურ/წთ.

¹ ჩორან ბ. 5 შველი წარწ.

სურ. 45.

VIII ს. მოსახსენებლები გრიგოლ უპატოხისა და მისი სახლის წევრებისა

სსმ—№ 133. მწვანე ქვის ოთხკუთხა სვეტი, შემკული ორნამენტებით, წმინდანთა და ქტიტორის სახლის წევრთა ქანდაკებებით; დასავლეთის ფასად-

ზე გამოქანდაკებულია წყვილ-წყვილად, ზევიდან ქვევით ოთხ წყვილად მდგომი წმინდანი; სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ფასადებზე გამოქანდაკებულია წარჩინებულ მამაკაცთა და ქალთა ფიგურები. ზოგიერთ მათგანს ახლავს ამოღებული ასომთავრული წარწერა — ვედრება წმინდანისადმი, მვედრებლის სახელის აღნიშვნით. სტელის ზომა კირილში: ქვემოთ — 31×31 , ზემოთ — 27×27 . სიმაღლე—166. სტელას როგორც თავი, ისე ბოლო მოტეხილი აქვს (აღ. ჯავახიშვილის ვარაუდით მისი თავდაპირველი სიგრძე უნდა ყოფილიყო 250: [212]. Н. Г. Чубинашвили, 103).

ძველზე მოთავსებულ წარწერებს განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავთ. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაჰმის ნიშანი — გრძელი, სწორი, განივი ხაზი.

წარწერების დათარიღება სხვა გამოცემებში: 1) VII—VIII სს. (ჩ); VIII—IX სს. მიჯნა ([115], Ал. Джавахишвили, 9); 3) VII ს. (ჩბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: ყ შ-ს აქვს არა მარტო ძლიერ გადახსნილი რკალები, არამედ ირიბი შერეთება ზედა რკალისა ბუნთან; ყ უ რკალგახსნილია; უ ე, უ ვ, უ ლ აქვთ ოდნავ შესამჩნევი დასაწყისი მარცხნივ გაზიდული დამატებითი განივი ხაზებისა; 2) შინაარსი: რიგითი ფეოდალი ატარებს „უპატოსის“ ტიტულს (ე. ი., ერისმთავართა სახლის წევრების უპატოსობა განვლილი ეტაპია).

ძველს 1920-იანი წლების დასაწყისში მიაკვლიეს გ. ჩუბინაშვილმა და გ. ჩაჩანიძემ, სოფ. კავთისხევის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მდ. კავთურის მარცხენა მხარეზე, ზეგან „კატაულაზე“. აქ VIII ს. სამხავიანი ბაზილიკის შუა ეკლესიაში, აფსიდის ახლოს, კანკელის ადგილზე, სამხრეთის კედელთან $1/2$ მეტრის მანძილზე იდგა აღნიშნული სტელა, როგორც ჩანს, შეტანილი და ჩადულაბებული მიწაში ეკლესიის დასაცავად. ძველის აღმოჩენებმა ჩამოიტანეს იგი თბილისში და ჩააბარეს თბილისის უნივერსიტეტის ხელოვნ. კაბინეტს (შემდეგ ძველი ხელოვნების მუზეუმს). ამჟამად დაცულია სსსმ-ში.

1. გრიგოლ უპატოსის

სტელის ჩრდილოეთ ფასადზე გამოქანდაკებულია 5 წარჩინებული მამაკაცის ფიგურა (გრიგოლ უპატოსის სახლის წევრების). პირველ კვადრატში, ფიგურის მხრებს ზემოთ, ორივე მხარეზე და წელთან, მარცხნივ, ამოღარულია წარწერა: მარცხნივ — 5 სტრ., ზომით 9×4 , მარჯვნივ — 4 სტრ., ზომით 7×2 . წელთან — 5 სტრ., ზომით 7×4 . (ტაბ. 28,1,2).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

- 1) [113], გ. ჩაჩანიძე, 261—262 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (ჩ).
- 2) [212], Н. Г. Чубинашвили, 104, ტაბ. 76,1 (მხედრ. ტრანსკრ., აღ. ჯავახიშვილის წაკითხვით; ფოტო) (ჭ).

ბზრჳ	ბტრხტ
ტოფ	სრ
რრჳ	ფრ
აბრ	ჟრრრ
რს	
რრ	
აზ	
ჟსტ	
ღა	
სრ	

სურ. 46.

1. ბზრჳ	5. ბტრხტ
2. ტოფ	6. სრ
3. რრჳ	7. ფრ
4. აბრ	8. ჟრრრ
9. რს	
10. რრ	
11. აზ	
12. ჟსტ	
13. ღა	
14. [ს]რ	

ჩ: 2 გი. 4 რე. 5 და გ. 8 შნს.

წმილ¹აო² [თ]³ველ⁴ორე⁵და [ილა]⁶რ⁷ონ⁸ [შ(ე)წ(ყ)ა]ლე⁹ [სარ]¹⁰იგ¹¹ოლ¹²
¹³გა¹⁴ტო¹⁵[ს]ი.

ჩ: წმილ¹აო² გორგი ევ[ე]დრე გრიგოლ კვატოსი და გორგი (?) [მ]ონ[ათა] შეუნდოს.

⁸ შეიწყალი ჟ.

2. მუკელის

სტელის ჩრდილოეთ ფასადზე, მეორე კვადრატში (გრიგოლ უპატოსის ფიგურის ქვემოთ) გამოქანდაკებულია წარჩინებული მამაკაცის მეორე რელიეფი. მის მხარმარცხნივ ამოღარულია სამსტრიქონიანი წარწერა, ზომით 8,5x4. (ტაბ. 28,1,3).

გ ა მ ო ც ე მ ა :

[113], გ. ჩაჩანიძე, 262 (მხედრ. ტრანსლიტ.) (ჩ).

1. შQ4 მუ/²მუელი/³ კ ...

2. 8767

3. 4...

ჩ: მონ||ილ

კაძ
5767
4

სურ. 47.

3. ლატავრის

სტელის სამხრეთ ფასადზე გამოქანდაკებულია 5 წარჩინებული ქალის ფიგურა (გრიგოლ უპატოსის სახლის წევრების). პირველ კვადრატში გამოქანდაკებული ქალის ფიგურის მხრებს ზემოთ, ორივე მხარეს შემორჩა ამოღარული ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტი. წარწერა თავდაპირველად ყოფილა 4-სტრიქონიანი თითოეულ მხარეზე. ახლა მარცხენა მხარეზე შემორჩა მისი III—IV სტრ., სიგრძით — 5 და სიმაღლით — 4, მარჯვნივ — IV სტრ., 4,5 სიგრძის. (ტაბ. 29,1,2).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [113], გ. ჩაჩანიძე, 262 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.). (ჩ). 2) [212], H. Г. Чубинашвили, 105 (რუს. და აღ. ჯავახიშვილის წაკითხვ. მხედრ. ტრანსკრ.) (ჯ), (ჩბ).

1. [ჩშ7]

2. 1Q11[7]

3. კ7შყ

4. 79767

[8C]

[8C8C7]

[17C8]

ყჩხი

ჩ: 1. გი 2. რი მკ 3. იშენ/შწლე

ჩ: [წმიდო] გორგემველი შენი — — — შეიწყალე. ჭ: ...რი მკველი შენი შეიწყალე
ჩბ: [ჯუარო პატოსანო დინა]რი მკველი შენი შეიწყალე
* სახელის აღდგენა პირობითია.

ბჷ
ღ ჴ
ქ ო
რ ყ რ

გ
ზ
თ
ყ
რ

სურ. 48.

4. მარიამის

სტელის სამხრეთ ფასადზე, მეორე კედრატში (ლატავრის ფიგურის ქვე-
მოთ) გამოქანდაკებულია წარჩინებული ქალის მეორე რელიეფი, რომლის
მხრებს ზემოთ, ორივე მხარეზე, ამოღარულია ასომთავრული წარწერა. მარ-
ცხნივ — 5 სტრ., სიგრძით — 5 და სიმაღლით — 10. მარჯვნივ — 4 სტრ.,
სიგრძით — 3 და სიმაღლით — 7. (ტაბ. 29,1,3).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი:

1) [113], გ. ჩაჩანიძე, 262 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (ჩ). 2) [212],
Н. Г. Чубинашвили, 105, ტაბ. 76,2 (მხედრ. ტრანსკრ., აღ. ჭავჭავაძის
წაკითხვით; ფოტო).

1. ა]ღ	ტე
2. ო]ს	ნ
3. მ]ბ	მყ
4. რ]ტ	რ
5. ყ]რ	

ჯ(უარ)ო პ[ატი]ო[სა]ი[ნო] მ(არი)ამ[ი] მ[კე]ი-
⁴ე[ი]ალი შ[ენი]⁵შ(ეი)წ(ყა)ლე

¹ ჭვარო ჩ. 4 შენი) - ჩ.

- 3 მყ] მკ ჩ.
4 ყრ] - ჩ.

$\overline{\text{XaU}}$ $\overline{\text{CET}}$
 $\overline{\text{aST}}$ HO
 $\overline{\text{ETZ}}$ ZU
 $\overline{\text{TCUW}}$ $\overline{\text{TCU}}$
 $\overline{\text{YU}}$

სურ. 49.

5. ეხაის

სტელის სამხრეთ ფასადზე, მესამე კვადრატში (მარიაშის ფიგურის ქვე-
მოთ) გამოქანდაკებულია წარჩინებული ქალის მესამე რელიეფი, რომლის თავ-
თან, მარცხნივ, ამოღარულია ოთხი ასომთავრული გრაფემა, სიგრძით 4,5. (ტაბ.
30).

გ ა მ ო ც ე მ ა :

[113], გ. ჩაჩანიძე, 263 (მხედრ. ტრანსლიტ.) (ჩ).

$\overline{\text{TCU}}$
 ისაკ ჩ.

ესაკ
 $\overline{\hspace{2cm}}$
 ისაკ ჩ.

$\overline{\text{TCU}}$

სურ. 50.

22. უსანეთის ზორა

VIII ს. სტელა-ჟგპარი

სხმ—227. ქვის ოთხკუთხა სვეტი, რომლის სამი მხარე შემკობილია რამ-
დენიმე მწკრივად განლაგებულ ქანდაკებათა კომპოზიციებით (გამოსახულია
თემები: ნათლისღება; მაცხოვრის შესვლა იერუსალიმში; დანიელი ხაროში
ლომთა შორის; მთავარანგელოზები; ქრისტეს მოციქულები: პეტრე, პავლე, ან-
დრია). მეოთხე (აღმოსავლეთის) მხარეს — ორი დიდი, ერთიმეორის ზემოთ
დაყენებული ჯვარია, ხოლო მათ ქვეშ — სამი ფიგურა. სვეტის ზომა ქრილში—
26×26. სიმაღლე — 100. გამოსახულებათა უმრავლესობას ახლავს ამოღარუ-
ლი ასომთავრული წარწერები, სადაც გრაფემების რიგი ზოგან პორიზონტალუ-
რია, ხოლო ზოგან — ვერტიკალური. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს.
სიტყვები ერთმანეთისგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — გრძელი, გა-
ნივი, სწორი ხაზი.

სტელა, სოფ. მეჯვრისხევის მიდამოებიდან (გორის რ-ნი), უსანეთის ვორბადან, თბილისში ჩამოიტანა გ. ბოჭორიძემ.

ძეგლის დათარიღება სხვა მკვლევართა მიერ: 1) ძველი ხანა (იგულისხმება VII ს.) ([120], გ. ჩუბინაშვილი, 212-213); 2) VIII-IX სს. (Г. Чубинашвили: [212], 116); (მ ც); ([209], Н. Г. Чубинашвили, 21, შენ. 79); 3) VIII ს. ბოლო ([157], Ал. Джавахишвили, 13); 4) VIII ს. ([13], შ. ამირანაშვილი, 218); 5) 791-802 (ბ); 6) VIII ს-ის უკანასკნელი ათწლეული ([212], Н. Г. Чубинашвили, ტაბ. 88); 7) VII ს. [144], Г. В. Алибегашвили, 92).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალიეოგრაფიული ნიშნები: 4 ბ დაწერილია ძლიერ გაშლილი რკალით; 4 ვ რკალშეკრულია; ზოგიერთი გრაფემა (ჩ ნ, შ მ) მიღრეკილია განუსხურებისაკენ, უ ვ, ლ გ, ე ე, ხ დ — არა აქვთ დამატებითი, მარცხნივ გაზიდული განივი ხაზები; ყელიანი ა ა; განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს.

VIII ს. წმინდანთა სახელები და ფეოდალის მოსახსენებელი

დასავლეთის ფასადი

1. ბზობა

ფასადის ზედა რეგისტრში გამოსახულია იესო ქრისტეს იერუსალიმში შესვლის კომპოზიცია, რამდენიმე რიგად. კომპოზიციის ზედა მარცხენა კუთხეში შემორჩენილია სამი მთავრული გრაფემა, ზომით 2x2. (ტაბ. 31,1).

გამოცემები:

1) [120], გ. ჩუბინაშვილი, 213, სურ. 166 (ფოტო); 2) [23], თ. ბარნაველი 192, სურ. 1, ტაბ. 11, 1 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ., გრაფ. მონახ.; ფოტო) (ბ); 3) [212] Н. Г. Чубинашвили, 115, ტაბ. 88, 2 (მხედრ. ტრანსკრ., თ. ბარნაველის წაკითხ.; რუს.; ფოტო); 4) [172], Р. Меписашвили, В. Цинцадзе, 97, სურ. 87 (ფოტო) (მ ც).

42A

ბ(ზობ)აა

42A

ბ: [ბზო]ბაა ან: ბა[ო]ბაა

სურ. 51.

2. ნათლისცემა

დას. ფასადის შუა ნაწილში გამოსახულია იესო ქრისტეს ნათლისცემის კომპოზიცია, რომელსაც ახლავს ორი წარწერა: 1) იოვანე ნათლისმცემლის მარცხნივ, ვერტიკალური, სიმაღლით 18, სიგანით 1,5—3; 2) კომპოზიციის ქვემოთ, ჰორიზონტალური, სიგრძით 22, სიმაღლით 2. (ტაბ. 31,2).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [23], თ. ბარნაველი, 192, სურ. 2, ტაბ. I, 1 (დენ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო); 2) [212], Н. Г. Чубинашвили, 115, ტაბ. 89 (მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; ფოტო); 3) [172], Р. Меписашвили, В. Цинцадзе, 97, სურ. 87 (ფოტო).

ჩ
ჟ
Q
ჩ
L
ჩ
ჩ

1. ჩჟა
2. ჟ
3. Q
4. ჩ
5. L
6. ჩ
7. ჩ

წმ(ილა)მ² მ³ო/⁴ვ⁵ა/6ნ/7ე

ჩღჟჩ[ს]ჯ²ჩა

ნათლი[ს]კემაი

ჩღჟ ჩუჩაჩა

სურ. 52.

ს ა მ ს რ ე თ ი ს ფ ა ს ა დ ი

1. დანიელი ხაროში, ლომთა შორის

სამსრ. ფასადის პირველ რეგისტრში გამოქანდაკებულია დანიელი ლომთა ხაროში. დანიელის თავს ზემოთ ამოღარულია ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, სიგრძით 14, სიმაღლით 2. სტელის მარცხენა და მარჯვენა ზედა კუთხეები ჩამოტეხილია, რის გამოც წარწერას აკლია პირველი გრაფემა, მეორისა და ბოლო ორი გრაფემის ნაწილი. (ტაბ. 82,1,2).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [120], გ. ჩუბინაშვილი, 213, სურ. 167 (ფოტო); 2) [209], Н. Г. Чубинашвили, ტაბ. 6,1 (ფოტო); 3) [23], თ. ბარნაველი, 193, სურ. 4, ტაბ. I, 2 (დენ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო); 4) [212], Н. Г. Чубинашвили, 115, ტაბ. 88,1 (რუს. ფოტო).

[ჩ]:[ჩ]აღჯჩ[ჩ]ა
[წ]წმ(ილა)მ დან[ი]ელ

ქ მ კ ბ ჯ რ გ უ რ

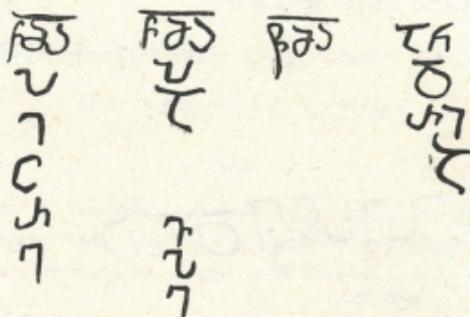
სურ. 52ა.

2. ქრისტეს მოციქულები

სამხრ. ფასადის მეორე კვადრატში გამოსახულია ქრისტეს სამი მოციქული და თითოეულს ახლავს ვერტიკალური წარწერა, ზომით: 1) $13 \times 1/3$; 2) $5,5 \times 1/3$; 5×1 ; 3) 3; 4) $7,5 \times 1/2$. (ტაბ. 82,1,3).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი:

1) [120], გ. ჩუბინაშვილი, 213, სურ. 167 (ფოტო); 2) [23], თ. ბარნაველი, 194, სურ. 5, ტაბ. I, 1 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო); 3) [212], Н. Г. Чубинашвили, 115, ტაბ. 88,1 (რუს.; ფოტო).

სურ. 53.

1. მ-ბა
2. უ
3. ე
4. მ
5. კ
6. ე

1. მ-ბა
2. უ
3. მ
4. მ
5. მ
6. ე

1. მ-ბა || მ
2. მ
3. კ
4. მ

წმ(ილა)ა / მპ/მე/ტ/ნრ/მე. წმ(ილა)ა / მპ/მე/გ/მლ/მე. წმ(ილა)ა // ან²/დ/მრი/ა⁴.

3. წმ. კოზიან

ჩრდ. ფასადის მესამე კვადრატში გამოსახულია სამი წმინდანის ფიგურა, რომელთაგან მხოლოდ პირველს ახლავს მარცხნივ, ვერტიკალური წარწერა, ზომით $11 \times 1,5 - 2$. (ტაბ. 82,1; 33).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი:

1) [23], თ. ბარნაველი, 194 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტანსკრ.); 2) [212], Н. Г. Чубинашвили, 115, ტაბ. 88,1 (რუს.; ფოტო).

1. ჩაბა
2. ხე
3. ხე
4. ჯ
5. ჩ

ჩაბა
ხე
ხე
ჯ
ჩ

წმ(ილა)ა/2 კო/ზემ/ა/56

სურ. 54.

ჩ რ დ ი ლ ო ე თ ი ს ფ ა ს ა დ ი

1. მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზები

ჩრდ. ფასადის ზემო და შუა რეგისტრებზე გამოქანდაკებულია მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზები. მიქელ მთავარანგელოზის წარწერა, როგორც ჩანს, თან გაყვა სტელის მოტეხილ ზედა ნაწილს. მის მავივრად მოგვიანებით ამოუკვეთიათ წარწერა, რომლის ორი გრაფემა შემოგვრჩა. დაზიანებული სახით, ზომით 4×2,5. პირველი გრაფემა ორმაგადაა შემოხაზული. შემდეგ, უფრო გვიან, დაუმატებიათ ამ ორი გრაფემისთვის უფრო არაღრმა კვეთის 3 გრაფემა და მიუღიათ „მოვანე“: როგორც ჩანს, გვიანდელი წარწერის ამომჭრელს მიქელ მთავარანგელოზის ფიგურა წმ. იოვანედ იუჩნევია. (ტაბ. 35,1,2).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [23], თ. ბარნაველი, 195, სურ. 8 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (ბ); 2) [212], Н. Г. Чубинашвили, 115, ტაბ. 88,3 (რუს.; ფოტო) (ჩ).

1. ად
2. ჩჩჩ

აო/2ვ(ა)ნე

ბ: [წმ(ილა)ა [მ] [იქელ]
ჩ: წმ. მიქელ

ა
ა
ა
ა
ა

სურ. 55.

გაბრიელ მთავარანგელოზის თავზე ამოღარულია ერთსტრ. წარწერა, ზომით 18×2,5. (ტაბ. 35,1,3).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [23], თ. ბარნაველი, 195, სურ. 9 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.); 2) [212], Н. Г. Чубинашвили, 115, ტაბ. 88,3 (რუს.; ფოტო).

ქ-შ-ა-ღ-ტ-ყ-ს-გ-ვ-ზ

წმ(ილა)ა გაბრიელ

ქ-შ-ა-ღ-ტ-ყ-ს-გ-ვ-ზ

სურ. 56.

2. ვედრება წმ. კვირიკესადმი წარჩინებულისა და მისი შვილისა

ჩრდილოეთის ფასადის ქვემო რეგისტრში გამოთახულია ვედრების კომპოზიცია: წმ. კვირიკესა და ანგელოზის წინ მუხლმოდრეკილი და ხელემაგაპყრობილი ორი ფიგურა — მოზრდილი და მომცრო. ანგელოზს ზემოთ აპყრობილ მარჯვენა ხელში უჭირავს გვირგვინი, შემკული პატარა ჯვრით (ეს შენიშნული აქვს ალ. ჯავახიშვილს: [212], Н. Г. Чубинашвили, 115): როგორც ჩანს, მვედრებელის თავზე დასადგმელად. წმ. კვირიკეს გაპყრობილი აქვს ხელემა უფროსი მვედრებლისკენ, მის საკურთხეველად. კომპოზიციას აბლავს სამი წარწერა. (ტაბ. 36):

I. წმ. კვირიკეს მარცხნივ, მისი თავისა და მხრის გასწვრივ, ორსტრიქონიანი. სიგანე — 9, სიმაღლე — 6.

გ ა მ ო ც ე მ ა :

[23], თ. ბარნაველი, 196, სურ. 10, ტაბ. II, 2 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო).

1. ქ-შ-ა-ყ
2. ა-გ-ვ

წმ(ილა)ა კვ/შრიკე.

ქ-შ-ა-ყ
ა-გ-ვ

სურ. 57.

II. მვედრებელი უფროსი ფიგურის თავსზემოთ და ზურგთან, 8 სტრ.: სიგანე — 4, სიმაღლე — 15.

გამოცემები:

1) [23], თ. ბარნაველი, 196, სურ. 11, ტაბ. II, 2 (დედნ. შრიფ. მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (ბ); 2) [212] Н. Г. Чубинашвили, 115-116 ტაბ. 88, 3 (მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; ფოტო) (ჩ); 3) [172], Р. Меписашвили, В. Цинцадзе, 96 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.) (მც).

1. ჩ-შ-ღ-ყ
2. ა-ბ
3. [ყ]ღ
4. ყ-ც
5. [ც]ღ
6. ბ-ღ
7. - ბ
8. ყ-ჩ-ღ

5. დ-ღ ბ. 7. ყ-ბ ბ.

ჩ-შ-ღ-ყ
 ა-ბ
 ყ-ღ
 ყ-ც
 ც-ღ
 ბ-ღ
 ბ
 ყ-ჩ-ღ

წმ(იდა)ო კვ²რი/წ[კე]⁴ კა-
 წ[ც]ო/წლი/წ-ე/წ შ(ეი)წ(ყალ)ე

4-7 კაცოლო-ე] კათოლიკოზი ე ბ ჩ
 კათოლიკოზი კირილე მც.

სურ. 58.

III. მხედრებელი უმცროსი ფიგურის მარჯვნივ, 5 სტრ., სიგანე — 3,3 სი-
 მაღლე — 11.

გამოცემები:

1) [23], თ. ბარნაველი, 197, სურ. 12, ტაბ. II, 2 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო); 2) [212], Н. Г. Чубинашвили, 116, ტაბ. 88,3 (რუს.; ფოტო).

1. ჩ-შ-ღ
2. ყ-ბ
3. ა-ბ
4. [ყ]ღ
5. ---ყ-ჩ-ღ

ჩ-შ-ღ
 ყ-ბ
 ა-ბ
 ყ-ღ
 ყ-ჩ-ღ

წმ(იდა)ო/წ კვ²რი/წ[კე]⁵ ... შ(ეი)წ(ყალ)ე

სურ. 59.

კომპოზიცია წარწერით (სულის მოხახხენებელი)

აღმ. ფასადის ზემო რეგისტრში და ცენტრში გამოსახულია ერთიმეორის თავზე ორი მოგრძო, კვარცხლბეკზე დადგმული ჯვარი. ზემო ჯვრის მარცხენა მკლავის ზემოთ შემორჩენილია ოდნავ შესამჩნევეი კვალი წარწერისა, რომლის აღდგენა ვერ ზერხდება. ქვემო რეგისტრში გამოსახულია გაუგებარი კომპოზიცია: ორი მამაკაცის ფიგურას წინ უძღვის თოქზე გამოზმული რალაც ცხოველი, რომლის წინ დგას მამაკაცი, ბუდეში ჩასმული ხმლით. კომპოზიციის თავზე ამოღარულია წარწერა, ჯერ ჰორიზონტალურად, ერთ სტრიქონად, ზომით 12x1,5, ხოლო ბოლო 4 გრაფემა — ორ სტრიქონად, ხმლიანი მამაკაცის თავთან, მარჯვნივ, ზომით 4,5x2,5. (ტაბ. 34).

გ ა მ ო ც ე მ ა :

1) [23], თ. ბარნაველი, 195, სურ. 7 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (ბ).

- 1. ႠႠႧႧႧႧႧႧ
- 2. ႠႧ
- 3. ႠႧ

და ს(უ)ლი დეძ/²(ა)მ(ის)ა
(დედ-მამისა? და-ძმისა?)/³აკ/
[⁴(უ)როხ(ე)ნ].

[4. ႠႧႧႧ]

ბ: — ატსი მშაერმშაე(?)

ბ: Ⴀ(?) ႠႧ(?)სႠ ႠႧႧ(Ⴇ?)
ႧႧ
ႠႧ

ႠႧႧႧႧႧႧႧႧ
ႧႧ
ႧႧ

სურ. 60.

15. წრომის ეკლესია. სტილა-ჯვრის ფრაგმენტბი

50

IX ს. მოხახხენებლები

სსმ—125; სწორკუთხა სტელა. ზომა—32x25x16. სტელის ვიწრო წახნაგის დადაბლებული არე დაფარულია ლამაზი, რელიეფური, გეომეტრიული ორნამენტით. შემორჩა სტელის ის ქვედა ნაწილი, რომლითაც სტელა მაგრდებოდა ბაზისში. ერთ-ერთ ფართო წახნაგზე წარმოდგენილია სიუჟეტური კომპოზი-

71, 147 + 157 21 22
 157 21 22 23 24 25
 26 27 28 29 30 31 32
 33 34 35 36 37 38 39
 40 41 42 43 44 45 46
 47 48 49 50 51 52 53

სურ. 61.

ესე ჯ(უარი)ი ქ(რი)სტ(მს)ი მე, მ(ა)მ/მ(ას)ახლოს)მ(ა)ნ
 გრ(იგოლ ზ(ედ)ა ავმა/პრთე, სალოცველ)ად ჩ(უე)ნ/და,
 მოსაქ[ს]ენებელად/ს ს[ულის]ა კურთხეულ[ი]/⁶ს[ა მამისა ჩ(უე)ნ(ი)]სა.

ჰ: ესე ჯვარი ძლიერი მამის (მ'მას) თაბორის ლ(ოცვი)თა ავმართე სალოცველად სუ(ლისა) აბულცო(ისა?)... ულ(?)

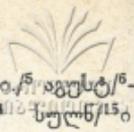
2 ზედა) — ც. 3—4 ჩუენდა) + და ც. ჩუენდა ბ. ჩუენდა და ჩ. 4 მოსაქსენებელად ბ. ც. 5 სულისა) — ბ, ჩ. 5—6 კურთხეულისა მამისა ჩუენისა) — ც. კურთხეულისა... სა ბ, ჩ.

2. ხელობანთა

სტელის მეორე, ფართო წახნაგზე, მცენარეული ორნამენტის არეზე, მოთავსებულია წარწერა: ერთ მხარეს 4 სტრიქონი, მეორეს — 11 სტრიქონი, შესრულებული ერთიდიამავე ხელით. მარცხენა მხარეზე წარწერის I სტრიქონი დაზიანებულია, მაგრამ ხერხდება მისი აღდგენა. ამასთან, ჩვენი ვარაუდით, აქ წარწერას აკლია დასაწყისი 1 სტრიქონი. მარჯვენა მხარეზე წარწერა, მთლიანი სახით, დაუზიანებლადაა შემორჩენილი. წარწერა იწყება მარცხენა მხარეზე, მე-3 სტრ-დან, გრძელდება მარჯვენა მხარეზე და ბოლო 3 სტრიქონი ისევ გადმოდის მარცხენა მხარეზე. (ტაბ. 37,3).

წარწერის დათარიღება სხვა გამოცემებში: 1) VI ს. II ნახ. ([157], Ал. Джавахишвили, 10); 2) 983 (ბ: ავტორი კითხულობს წარწერაში თარიღს — ქრონიკონ 203-ს); 3) VI ს. II ნახ.—VII ს. I მეოთხ. (ჩ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: (იგივე, რაც გრიგოლ მამასახლისის წარწერის).

[—და]² [ათან]ასე ამარ]თეს ეს/³ე ჯ(უარი)⁴ ქ(რისტ)ესი/⁵ აგუსტ/⁶-
 ოსს/⁷ა აე/⁸მარ/⁹თა/¹⁰ მე/¹¹სამ/¹²ესა./¹³ ჯ(უარ)ო ქ(რისტ)ე(სა)ო/¹⁴ სულს/¹⁵
 შ(ეიწყალ)ნე.

- ჟ: (ა) ბულციოსსა აემართა მესამესა. ჯვარო ქრისტეო, სულსა
 ო— ეს (იოვანეს) შემწე(?) ექმენ(?).
 ქრისტეს შიერ.
 2 ათანასე ამართეს — ჩ. [. .] ო(?) ანე [აღმარ]თეს ბ.
 7—9 აემართა] აემართა წარწ. ჩ. კე მეორას ბ.

23. ყველის ციხე. სტილა-ჯვარი

IX ს. მოხახუნებული იოვანე ერისთავისა

სსმ—111/8. რუხი ფერის ქვის რვაწახნაგოვანი სვეტი. ზომები: სიმაღ-
 ლე — 170, ზედა დიამეტრი — 36, ქვედა — 45. სვეტი ზემოთკენ ვიწროვდება.
 ზემოთ ამოკვეთილია ოთხკუთხა ბუდე ჯვრის ჩასასმელად; ზემო ნაწილში
 კუთხოვნებას ცვლის მომრგვალება; ქვედა ნაწილი დაუმუშავებელია.

ორ წახნაგზე ამოდარულია ასომთავრული წარწერა: ერთზე — ხუთი სტრი-
 ქონი, მეორეზე — თერთმეტი. წარწერების ფართობი: I — 31×15; II —
 91×13; გრაფემების სიმაღლე 4—5; განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს: ქა-
 რაგმის ნიშანი — სწორი, გრძელი, განივი ხაზი;

დაზიანება: 1) ალაგ-ალაგ ამოტეხილია; 2) I სტრ. 2 გრაფემა თითქ-
 მის მთლიანად წაშლილია. (ტაბ. 38).

სტელა წამოღებულია ყველის ციხიდან (ამჟამად თურქეთშია — არტანის
 ჩრდ., 36 კმ. მანძილზე). თბილისში ჩამოიტანა და საეკლესიო მუზეუმს ჩააბა-
 რა 1899 წლის 30 ივლისს ფოცხოვის უბნის უფროსმა მიხ. ომანის ძე ხერხეუ-
 ლიძემ. 1930 წ. გადაეცა, საეკლესიო მუზეუმის ფონდთან ერთად, სსმ-ს.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) არა
 უგვიანეს X ს-სა (თ, ბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პა-
 ლეოგრაფიული ნიშნები: 7 ე, 7 ვ, დამატებითი განივი ხაზებით; განკვეთილო-
 ბის ნიშნების უქონლობა; მიდრეკილება განუსხურებისაკენ; ნუსხური მ ო;
 2) პაე-მეტობა; 3) შინაარსი: ჯვრის ამართვა; ერისთავის (და არა ერისთავთ-
 ერისთავის) მოხსენიება.

გამოცემები:

- 1) [186], Е. Такаишвили, 6 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო; რუს.)
 (თ); 2) [158], М. Джанашвили, 61, № 8 (მხედრ. ტრანსკრ.) (ქ); 3) [92],
 ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე 15—16, № 13, ტაბ. X, 1, 2, 3 (დედნ. შრიფ.; მხედრ.
 ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ).

1. ለሃፅ
 2. ረሐገ
 3. ሠዳገ
 4. ገሐሌ
 5. ፍር

6. ለርበጹ
 7. ፍር
 8. ገገፍ
 9. ጋገሌገ
 10. ጸጋክዳ
 11. ሃጥረጥ
 12. ለሐገ
 13. ፍር
 14. ረገሌገ
 15. ጸሐፊ
 16. ገፍ

ህጻ. 63.

1. [ሌሃ]ፅ
2. ረሐገ[ገ]
3. ሠዳገ
4. ገሐሌ
5. ፍር ||

1. ሌሃፅ] ፅፅ ማ. 4-5 ገሐሌፍ]
 ገሐገፍገገ. ማ. 5 ፍር]ፍገሌር ፅ.

6. ለርበጹ
7. ፍር
8. ገገፍ
9. ጋገሌገ
10. ጸጋክዳ
11. ሃጥረጥ
12. ለሐገ
13. ፍር
14. ረገሌገ
15. ጸሐፊ
16. ገፍ

6 ሌጌ ማ. ሌደጌ ፅ. 11 ሃጥረጥ ማ, ሃጥረ
 [...] ፅ. 14. ረገሌገ ማ. 15 ጸሐፊ[ገፍ] ፅ.
 16. ገፍ] ጌፍር(ተገፍር) ማ, ሃጌፍር ፅ.

[ს(ა)ყ/დ²არი [ი]³ო(ვა)ნე/4 ერ(ის)/⁵თ(ავის)ა./⁶ ს(ახელით)ა ღმ(რთის)ად/7-
თა/⁸ ი(ოვანე) ე(რის)თ(ავის)ა/⁹ა ესე/¹⁰ ჯ(უარ)ა ჩ(უენ)/¹¹ ყვე(ა)ჩ/12 ჟ(ე)თა/13
ავ[3]/15მ(ა)რთ/16ეთ.

1—3 საყდარი... ერისთავისა] დიდ არი თოანე ერისთავი! თ. 2-4 თოანე ერისთავისა ბ. 6 ღმრთო
სადათა] თოანესითა თ. 6—9 ღმრთისადათა... ერისთავისადა]... იეთა ბ. 7—9თა... ერისთავისადა]—თ.
11—13 შევასძეთა თ.ბ. 14-16 ავჰმართეთ] ავაგეთ მრთელითა (ქეთთა) თ. ავჰმართეთ] + კელთა ბ.
ჟ: საყუდარი თნენერს სახელთა თოანესითა ესე ჟუარა ჩუენი შუეთა ქისძეთა ავჰმართეთ.

24. ხატიწოფილი სტელა

52

IX ს. მოსახსენებელი მამასახლისისა. ფრაგმენტი

სსმ—772. რუხი ფერის ქვის სწორკუთხა სტელის ნატეხი, ზომით 24 X
X 23 X 24. ერთ წახნაგს ორ მხარეზე სიგრძეზე გასდევს ჭაცეებიანი ორნამენტუ-
ლი არშია. ამ წახნაგზე გამოსახულია, ორ ერთმანეთზე შეყენებულ სხვადასხვა
სიდიდის ოთხკუთხა კვარცხლბეკზე ამართული, წიწვის სამი ტოტი. მომიჯნავე
წახნაგზე შემორჩენილია ამოღარული ასომთავრული წარწერის ბოლო (4
სტრ.), ზომით 13 X 12; გრაფემების სიმაღლე — 1,5—2. განკვეთილო-
ბისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არ არის და-
ცილებული.

ძეგლს მიაკვლია სსმ-ის არახლო-კაზრეთის არქეოლოგიურმა ექსპედი-
ციამ, მ. სინაურიძის ხელმძღვანელობით 1972 წ. სტელა ჩაშენებული
იყო ს. წითელსოფლის (ძვ. ხატიწოფელი, ბოლნისის რ-ნი) სასაფლაოზე მდებ-
არე ეკლესიის ინტერიერში, დას. კედელში.

დაწიანება: სტელას მოტეხილი აქვს თავი, რის გამოც წარწერას
აქვია დასაწყისი. მთლიანად შემორჩა ბოლო სამი სტრიქონი, ამის წინა სტრი-
ქონიდან დარჩენილია დასაწყისი სამი გრაფემა, ხოლო მის წინა სტრიქონიდან
კი დარჩენილია დასაწყისი ორი გრაფემის ქვედა ნაწილის კვალი. (ტაბ. 39,1);
წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: VII ს.

(ს.)

1. [რუჯრუ]
2. რჯ[რჯრჯ]
3. რჯრ[რჯ]
4. რსჯ<რჯ>
5. რჯრს
6. რჯრს

რუჯრუ
რჯრჯრჯ
რჯრს
რსჯრჯ
რჯრს
რჯრს

სურ. 64.

[ესე ჯ(უარი) აე]²მა[როთა სა]³ლ(ო)ც(ველ)ად [სუ]⁴ლ(ი)სა
ს/⁵ახლი [სი] სა.

<მა> /⁵მა⁶ა⁷ო⁸ნ⁹ს¹⁰ლ¹¹ი
გ¹²ნ¹³ს¹⁴ო¹⁵რ¹⁶ი¹⁷ს¹⁸ა

ს: [ესე ჯუარი ქრისტესი... მე.. აღჰუმართე სალოცველად ჩუენდა და მოსაქსენებ]ლად
სულისა მა მამასახლისისასა.

წ ა რ მ ო დ გ ე ნ ი ლ ი დ ა თ ა რ ი დ ე ბ ი ს ს ა ფ უ ძ ე ვ ე ლ ი — პალეო-
გრაფიული ნიშნები: გრაფემა **ზ ლ** გახსნილი მუტელით; **ს** მაღლა აწეული
ფეხით.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი:

1) [98], მ. სინაურიძე, 130—134, სურ. 7.8 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ.
მოხაზ.; ფოტო) (ს); 2) [182], М. И. Синауридзе, 32—34 (რუს.).

25. სტილა-ჯვარი (ბაჟრაჰმევილი საღაპრობის)

X ს. მოხახხენებელი ჯაფარისა

სმ—218. რუხი ქვის სწორკუთხოვანი სვეტი. ზომა — 127×27×27,5; მის
ერთ-ერთ გვერდზე ამოღარულია 8-სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. წარ-
წერის ფართი — 66×15. გრაფემების სიმაღლე — 5—6. განკვეთილობის ნიშ-
ნები არ ახლავს. ქარაგმის ნიშანი გვხვდება მხოლოდ ერთხელ — საშ. ზომის
სწორი, განივი ხაზი.

დ ა ზ ი ა ნ ე ბ ა: სვეტის წიბოები ჩამოთლილია, ზედა და ქვედა ნაწილი
ბომბტერულია. შესაძლოა ტექსტს აკლდეს დასაწყისი. (ტაბ. 89,2).

წარწერა წინა გამოცემაში დათარიღებული არ არის.

წ ა რ მ ო დ გ ე ნ ი ლ ი დ ა თ ა რ ი დ ე ბ ი ს ს ა ფ უ ძ ე ვ ე ლ ი: პალეო-
გრაფიული ნიშნები.

გ ა მ ო ც ე მ ა:

1) [92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 32, № 38, ტაბ. VI, 1 (დედნ. შრიფ.;
მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ).

1. [Q]Q
2. ზC
3. აCუ
4. უჩX
5. უფი
6. ზCუ
7. უზუჩ
8. უზსჩ
9. უ

Კ Ლ Მ
 Ნ Ო
 Პ Ჟ
 Გ Დ
 Ე Ვ Ზ
 Თ Ი Კ
 Ლ Მ Ნ

1. QQ]—ბ.

უ(ფალ)ო² და³ა(ც)ე(ვ)⁴ინ ჯ/⁵ავ(ა)რ/⁶ და
შ/⁷ე(ი)ლნ/⁸ი მ(ი)სნ/⁹ი.

1 უფალო] ბ. 2—4 დაიციეინ ბ.

X ს. მოსახსენებელი ფარსმანისა და მანანისა

სხსმ—130. შავი ქვის, პრიზმული ფორმის ოთხკუთხა სვეტი, ზომით 63×31×31. კვეთის კუთხეებში ლილვია აყვანილი. წინა სიბრტყეზე გამოქანდაკებულია, რელიეფით, ხელაპყრობილი ფიგურა, მდგარი სწორკუთხოვან კვარცხლბეკზე, ხოლო მის წინ — მუხლმოდრეკილი ბავშვი. ამის პარალელურ წახნაგზე ამოკვეთილია, რელიეფურად, გაბრიელ მთავარანგელოზი, ხოლო მეორე წყვილ კვარცხლბეკზე — სერაფიმები, შემდგარი ასევე კვარცხლბეკებზე. თითოეულ წახნაგზე ამოღარულია ასომთავრული წარწერები: განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — საშ. ზომის სწორი განივი ხაზი.

I წახ. — ზემო ლილვზე, 1 სტრ.: სიგრძე — 7, სიმაღლე — 3—4. ლილვის ჩამოტეხის გამო აკლია თავი და ბოლო. ფიგურის ფეხებთან და კვარცხლბეკებზე 3 სტრ., ზომით 14×8. გრაფემების სიმაღლე — 3. მეოთხე სტრ. ჩამოტეხილია, მისგან დარჩა მხოლოდ ორი პატარა განივი ხაზი. (ტაბ. 40).

II წახ. — ზემო ლილვზე, 1 სტრ.: სიგრძე — 22, სიმაღლე 3—4. კვარცხლბეკზე — 2 სტრ., ზომით 23×7, გრაფემების სიმაღლე — 3. (ტაბ. 41).

III წახ. — ზემო ლილვზე, 1 სტრ.: სიგრძე 22, სიმაღლე 3—4. ლილვის ატეჩის გამო დაზიანებულია გრაფემათა ზედა ნაწილები. (ტაბ. 42).

IV წახ. — ზემო ლილვზე, 1 სტრ.: სიგრძე — 20, სიმაღლე 3—4. ლილვის ჩამოტეხის გამო დაზიანებულია წარწერის მარცხენა მხარე. (ტაბ. 43).

ძეგლი აღმოჩნდა ს. უღეში (ადიგენის რ-ნი). 1886 წ. ის უნახავს მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების ექსპედიციას, პ. უვაროვას ხელმძღვანელობით, დადგმული უდეს ღვთისმშობლის ეკლესიის დას. კართან. პ. უვაროვას ცნობით ის ჩამოუტანია ფოცხოვის უბნის ს. ფეტობანიდან ერთ თურქს. ([193] П. Уварова, 69). სხსმ-ის საინვენტარო დავთარში კი აღნიშნულია, რომ სტელა ფეტობანიდან უღეში გადმოუტანია 1880 წ. კ. მერაბიშვილს. 1930-იან წლებში მის შესახებ ცნობა მიუწოდებია გ. ჩუბინაშვილისათვის ბარკალაიშვილს ([120], გ. ჩუბინაშვილი, 212). ძეგლი ჩამოუტანიათ ძვ. ხელოვნ. მუზეუმში (№ მ—12), ამჟამად წარმოდგენილია სხსმ-ის ექსპოზიციაში.

წარწერის დათარიღება სხვა მკვლევარების მიერ: 1) IX ს. ([2] გ. აბრამიშვილი, 175); 2) X ს. ([7], ნ. ალადაშვილი, 57).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფიული ნიშნები: **ღ**, **გ**, **წ**, **ზ** —ს აქვს მარცხნივ გაზიდული დამატებითი განივი ხაზი; ზოგჯერ გრაფემებს და ქარაგმის ნიშნებს ახასიათებს ოდნავ შესამჩნევი კიდურწაისრულობა; გრაფემების მიდრეკილება ოთხხაზოვნებისკენ, **ფ** —ს წრეს ბუნი არ კვეთს.

ნიქსკყღა

კჳ

ბბაიბს

აქყსუნ

I. 1. [წდიც]საჳყღა[ღა]

2. კჳ

3. ბბაიბს

4. აქყსუნ

5. ლ

ყისკინს

II. 6. ჟისჟინს

ბბსუნს

7. ბბსუნს

ბბინსუნს

8. ბბინსუნს

III. 9. უსუნსკინს

უსუნსკინს

IV. 10. [უნ]უსუნსკინს

უნსუნსკინს

სურ. 66.

[წ(მიდა)ო ლ(მრ)თ(ი)]სმშ(ო)რ(ე)[ლო]/²მ(არია)მ/³ ლ(ე)დ(ა)ო ლ(მრ)თ(ი)-
ს(ა)/⁴ო, მ(ეო)ხ (ე)ყ(ა)ე ს(უ)ლს/⁵ა/⁶ ფ(ა)რსმ(ა)ნის/⁷ და ს(უ)ლსა/⁸ მანანისა/⁹ ესეა
გ(ა)ბრ(ი)ეღ—ან/¹⁰[გ(ელო)ზ]ისგან მ(ა)მ(ა)ა.

27. ახალი სოფელი (თითრი წყაროს რ-ნი).
სტილის ფრაგმენტი

55

X ს. მოსახსენებელი მამასახლისისა. ფრაგმენტი

სსმ—183. რუხი ფერის ქვის ფილის (როგორც ჩანს სტელის) ნატეხი, ზომით
108 X 65 X 18. ფილის ფასადზე, დამუშავებულ წახნაგზე, შემორჩენილია ამო-
ღარული ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტი, სამი სტრიქონი, ზომით 55 X 40.

გრაფემების სიმადლე — 10—12. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; სეტყვე-
ბი ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული; დაქარაგმებული სიტყვა შემორჩენილ
ფრაგმენტში არ არის.

ძეგლი აღმოჩნდა სოფ. ახალსოფლის ეკლესიის გალავანში (თეთრი წყაროს
რ-ნი), მანგლისიდან შვიდიოდე კმ მანძილზე სამხრეთ-დასავლეთით. თბილისში
ჩამოიტანეს და სსმ-ს ჩააბარეს 1947 წ. მუზეუმის მეცნ. თანამშრომლებმა
ნ. რეხვიაშვილმა და ირ. ქავთარაძემ.

დაზიანება: ფილას ჩამოტეხილი აქვს ზედა და მარცხენა მხარე, რის
გამოც წარწერა ნაკლებია: 1) აკლია დასაწყისი; 2) შემორჩენილ პირველ
სტრიქონში გაიჩრევა მხოლოდ სტრიქონის შუა სამი გრაფემის ქვედა ნაწილე-
ბი; 3) მე-2 და მე-3 სტრიქონებს აკლიათ დასაწყისი თითო გრაფემა.

წინა გამოცემაში წარწერა დათარიღებული არ არის.
წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფი-
კული ნიშნები — გრაფემების გაკუთხოვნება; C ა-ს რკალის ქვევით გაზნეჭა
და T ი-ს ზედა განივი ხაზის ზევით მორკალვა.

გამოცემა:
[92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 27, № 28, ტაბ. XX, 2 (დედან. შრიფ.; მხედრ.
ტრანსკრ.; ფოტო).

---სღოზუგლ
გლს ზღზუს
უზ ზღ

სურ. 67.

1. _____ [ღ] [ზღზღ]	... [გღ] [ლი მა] / [მ] [ასახლი] / [ს] ი ვარ.
2. [ჰ] [ცსღზღ]	_____
3. [ს] [უზღ]	ბ: სახლი ი ვარ
ბ: სღზღ უზღ	

28. დავით-ხაჩინი. შპაროს ჰმა

X ს. მოსახსენებელი ქობულ ჭევისუფლისა

სსმ—200. რუხი ფერის ოთხკუთხა, ზემოდან მორკალული ქვის ფილა —
წყაროსთან დასადგმელი, ზომით 178×93×36. გარშემო შემოჰყვება ამიღლე-
140

X საუკუნის
ეპიგრაფიკული აქტები

(„ქელი“, „დაწერილი“)

29. მეჯუღას ხეობა (57—58)

30. გომეწარი (59)

29. მეჯუღას ხეობა. შალისუბანი.

ჰმის ფილა (I)

57.

X ს. 20-იანი წლ. ქელი ბერ და გიორგი ჭევისუფლებისა

სცსა, 1448—5001. ნაცრისფერი ქვის თხევითად გათლილი ფილა, ზომით $33 \times 34 \times 10$. ფილაზე ამოღარულია ეპიგრაფიკული საბუთი — „ქელი“, ასომთავრული დამწერლობით, მისი გვიანდელი (X ს. II ნახ.) მინაწერები (შესაძლოა ხელრთვები) — ნუსხახუცური დამწერლობით და რამდენიმე ამონაქაწრი ასო.

I. „ქელი“. ამოღარული, ასომთავრული 8 სტრიქონი (1—8), ზომით: 20×34 . გრაფემების სიმაღლე—2—2,5. განკვეთილობის ნიშანი არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი — სწორი, განივი ხაზი.

დაზიანება: ატყეჩილია ფილის ზედა მარცხენა კიდე და ჩამოტეხილია ზედა მარჯვენა კუთხე, რის გამოც I სტრიქონში დაზიანებულია 1 და მე-3, საესებით ჩამოტეხილია მე-4—5—6, აგრეთვე ბოლო 5 გრაფემა; II სტრ. დაზიანებულია მე-5 და მთლიანად ჩამოტეხილია ბოლო 3 გრაფემა. III სტრ. ჩამოტეხილია ბოლო გრაფემა. დაზიანებული ადგილების აზრობრივი აღდგენა ხერხდება. (ტაბ. 45).

წარწერის დათარიღება სხვა გამოცემებში: 1) 923—926 (ბ); 2) X ს. (ბჟ, დ, ც).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: აფხაზთა მეფის გიორგის ძის კოსტანტის ქართლში გამგებლობის ხანა.

II. „ქელის“ მინაწერები. ნუსხა-ხუცური, ასომთავრულნარევი, 4 სტრიქონი (9—12), ზომით 8×34 ; გრაფემების სიმაღლე 1—2; განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

წინა გამოცემაში მინაწერები თარიღდება „ქელის“ თანადროულად.

წარმოადგენილ გამოცემაში, პალეოგრაფიული ნიშნებით, ის თარიღდება X ს. II ნახევრით.

გ. ბოჭორიძის გამოცემაში წარწერა 14 სტრიქონის ნაცვლად დაყოფილია 16 სტრიქონად:

1) მე-9 სტრიქონად გამოყოფილია სიმბოლური ნიშნები (ორ კიდურწერტილოვან ჯვარს შორის მოთავსებული ოთხი სხვადასხვა, ჰორიზონტალურად განლაგებული, კიდურწერტილოვანი გეომეტრიული ფიგურა), რომლებიც ჰყოფენ ასომთავრულ წარწერას მისი გვიანდელი მინაწერებისაგან და რომლებიც, გ. ბოჭორიძის ვარაუდით, საბუთის დამტკიცებებს წარმოადგენენ; 2) ჩვენი გამოც. მე-9 სტრიქონი გ. ბოჭორიძისთან დაყოფილია 2 სტრიქონად: მე-10, მე-11; 3) მე-15 და მე-16 სტრიქონებად გამოყოფილია, წარწერის ბოლოს ამოკარული რამდენიმე ასო (ჩვე. გამოც. მე-13—14 სტრ.).

წარწერა მეორე წარწერიან ფილასთან ერთად (№ 58) აღმოაჩინა გ. ბოჭორიძემ 1924 წელს, ს. მეჯვრისხევეში (გორის რ-ნი), ვ. და პ. ფსტიძეების სახლის კედელში. ფილები აღნიშნულ პირებს ჩამოუტანიათ მეჭუდას ხეობის სოფ. ჭალის-უბნიდან. ისინი ამ ფიქალწერილებს თავიანთ საგვარეულო საბუთებად თვლიდნენ. 1925 წ. ფილები ბოჭორიძემ თბილისში ჩამოიტანა.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

- 1) [36], გ. ბოჭორიძე, 96—101, სურ. 1 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ); 2) [26], ა. ბაქრაძე, 5—9 (ასომთავრ. და მხედრ. ტრანსკრ.) (ბქ); 3) [33], ნ. ბერძენიშვილი, 165—167 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (ბრ.); 4) [126], ვ. ცისკარიშვილი 77 (მხედრ. ტრანსკრ.) (ც); 5) [102], ი. დოლიძე, 5, № 3 (მხედრ. ტრანსკრ.) (დ).

1. ႠႠႰႡႢႣႤႥႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻႼႽႾႿႺႻ
2. ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻ
3. ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻ
4. ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻ
5. ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻ
6. ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻ
7. ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻ
8. ႠႡႢႣ

II

9. ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻ
10. ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻ
11. ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻ
12. ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻ

III

13. ႠႡ
14. ႠႡ(?)

9. ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻ ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻ

ესე კელი მე მუშ(ა)ლ(ა) რდავ'წერე, გოგ(ო)ლ'ეურმან: სამან ორმოტი
 საენისი/2 ვ(ი)ძიე მიქ(ე)ლაურისა. რ'გ'იზ[ლ]ოს ბ(ა)ლდი(ა)თა: მათ კაცე მთელეს
 შაბიდა, მ(ა)თ(ი)რ(ა)ტას და გიას [ძე. აქმ[ა] ს[ა]მართალსა მეფე შერისხ[ლ]ა [დ...].

ც: 1 მუშ (ე) ლა(?). 2 მ(ი)ზ(ლ)ოს—ლდითა (?). 2 მოკლეს (შენ. სქოლიოში: „თითქოს ამოკვე-
 თილია „მოკლის“). 2—3 მ(ა)თ(ა)ტას. 3 გიას ძე გია... 3 ამა სამართალსა მართალსა (?). შე(მ)-
 რის(ხ)და. 4 + ვა ღაცითარცა ღმერთსა?).

წარწ.: 1 მოშლა. გოგლეორმან. 2 მიქლაორისა.

Handwritten text in Georgian script, likely a transcription or correction of the main text. It includes phrases like "რეკონსტრუქცია" and "მეტირება".

VI—X სს. ეპიტაფიები სტილებზე და სარკოფაგებზე

31. ბალიჭი (60)
 32. სამწვერისი (61)
 (5) ბოლნისი. „ლამაზი გორა“ (62)
 (2) ბოლნისის სიონი (63—65)
 33. კაიშაური (66)
 34. ქარები (67)

31. ბალიჭი. სარკოფაგი

60

VI ს. ეპიტაფია იესებს

დაცულია თბილისის ხალხური ხუროთმოძღვრების და ყოფის მუზეუმში ღია ცის ქვეშ. მომწვანო ქვიშაქვის სარკოფაგი, წითელი ტუფის ორფერდა სარქველით. როფისა და სარქველის სიგრძე — 215; სიგანე — 76—78; სიმაღლე უსარქველოთ — 58; სარქველითურთ — 90; სიღრმე შიგნიდან — 39; კედლების სისქე — 15. როფს ფსკერის ცენტრში აქვს ნახვრეტი, დიამეტრით 4—5; სარქველის ფერდების სიგანე — 42. სარქველის ზედაპირზე, ბოლოში ტოლ-მკლავა რელიეფური ჯვარია ამოკვეთილი. სარქველის სამხრეთის ფერდზე, ჯვრის დასავლეთით, ამოკვეთილია რელიეფური, ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, ზომით: I სტრ. — 65×20-22,5. II სტრ. — 112×12-16. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. (ტაბ. 48).

ძეგლი აღმოჩნდა 1971 წ. ოქტომბერში სოფ. ბალიჭში (ბოლნისის რაიონი. დმანისის ნაქალაქარიდან ხუთიოდე კმ. დაშორებით), სოფლის განაპირას, წყალსადენის გაყვანის დროს. სარკოფაგის გათხრები და სამარხის პრეპარაცია აწარმოა აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის მეცნ. თანამშრომელმა, ისტორ. მეცნ. კანდიდატმა ვ. ჯაფარიძემ (იხ. [140], ვ. ჯაფარიძე).

დაზიანება: სარკოფაგის სარქველი ორადაა გატეხილი, რას გამოც დაზიანებულია წარწერის მე-2 სტრ-ში 2 გრაფემა: 7 (ი) — ბზარის მარცხნივ და 4 ე — ბზარის მარჯვნივ.

წარწერის დათარიღება სხვა მკვლევარებთან: 1) V—VII სს. (გ); 2) VI—VII სს. (შ); 3) VI ს. II ნახ. (ბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველთ: პალეოგრაფიული ნიშნები: გრაფემა 7 ა აქვს მაღალი ყელი; შ მ-ს ზედა განივი ხაზი არ არის ზუსტად პორიზონტალური, განხეილი და ზემოთ აწეულია; ხ ძლიერ გადახსნილია; წარწერის რელიეფურობა.

გ ა მ ო ც ე მ ა :

1) [212]. Н. Г. Чубинашвили, 59—62, ტაბ. 26 (მხედრ. ტრანსკრ.

ვ. აბრამიშვილის წაკითხვით; რუს.; სტელის რელიეფის ფოტო, წარწერის გა-
რეშე) (ა).

...[C]სხუტხნბღჳღ

...[ა]ს(უ)ლი ძალ(ა)ნდუხტ

ა სვრაპანდუხტ:

სხუტხნბღჳღ

სურ. 73.

(5) ბოლნისი. „ლამაზი გორა“. სამონასტრო ანსამბლი. სტელა-ჯვარი

62

VII ს. ეპიტაფია კურიკეხო

სხსმ—670. ტუფის სწორკუთხა ფილა, ზომით 32×22×8. მის წინა სიბრ-
ტყეზე გამოსახულია რელიეფური, პატარა სამკუთხედებისაგან შემდგარ მე-
დალიონში ჩასმული „ბოლნური ჯვარი“, ბუნზე. ჯვრის მკლავები ორმაგი კონ-
ტურებიტაა ამოჭრილი. ფილის ზედა წახნაგზე ამოღარულია ერთსტრიქონიანი
ასომთავრული წარწერა, ზომით 19×4. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნე-
ბი არ ახლავს. (ტაბ. 49).

ძეგლი აღმოჩნდა ბოლნისში „ლამაზი გორის“ სამონასტრო კომპლექში,
სამხრეთის მინაშენის კედლის გარეთ, სამარხის თავზე, მიწაში შვეულად ჩას-
მული ([14], ჯ. ამირანაშვილი, 12). როგორც ჩანს, ეს არის საფლავის სტელა-
ჯვარი. სწორედ ამით აიხსნება წარწერის ამოკვეთა ზედა წახნაგზე, ისევე, რო-
გორც სამწევრისის სტელაზე (წარწ. 61).

გ ა მ ო ც ე მ ა :

[14], ჯ. ამირანაშვილი, 12, 36, სურ. 10 (მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ა).

ხჳჳჳჳჳ

ზ კურიკე

ხ]—ა (ეს გრაფემა გვიან ამოკვე-
თილის შთაბეჭდილებას სტოვებს)

ზ]—ა.

ხჳჳჳჳჳ

სურ. 74.

VII ს. ეპიტაფია მიქაელისა

სსმ—336. მომწვანო ქვის ფილის ნატეხი (როგორც ჩანს, ქვა-ჯვრის), ზომით 16×20×7. ფილას, ზედა კიდეში, შემორჩა ოდნავ შესამჩნევი კვალი „ბოლნური ჯვრის“ მედალიონის მცირე მონაკვეთისა. ფილაზე დარჩა ამოღარული, ასომთავრული სამსტრიქონიანი წარწერის ფრაგმენტი, ზომით 12×7. გრაფემების სიმაღლე — 2—2,5. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებული არაა. შესაძლოა წარწერა ჯვარზე გვიან ამოკვეთეს.

დაზიანება: 1) ჩამოტეხილია ფილის ზედა ნაწილი, რომელზეც ყოფილა „ბოლნური ჯვრის“ გამოსახულება და წარწერის დასაწყისი — მიმართვა ქრისტესადმი (ან ღმერთისადმი, წმინდანისადმი); 2) ზედა მარცხენა კუთხის ჩამოტეხის გამო წარწერას აკლია მე-2 სტრიქონის პირველი გრაფემა — ს. 3) ქვის ატეჩის გამო წარწერას აკლია მე-3 სტრიქონის პირველი გრაფემა და მე-4 სტრიქონის პირველი და მეორე გრაფემები. (ტაბ. 51).

გ ა მ ო ც ე მ ა :

[92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 44, № 67, ტაბ. III,1 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ).

- 1. [†]
- 2. [ს]ღყზ*
- 3. [მ] ო, ო, ო
- 4. [მ] ო, ო

[ქ(რისტე)]² [ს]ული*)²
[მი]ქაელის/4[შ(ვი)წ]ყალღ

* [ღს]ღყზ(?)
ბ: ოღ[ფ]ზ
ო, ო, ო
ო, ო

• [ას] ული (?)
ბ: ფ[ფ]ალი
[] დელის
[] ყა []

ს ო ო ო
ქ ო ო ო ო
ყ ო ო ო ო

IX ს. ეპიტაფია იოვანე ბოლნელისა

სსმ—166 (სსმ—139). მომწვანო ქვის სწორკუთხოვანი ფილა. იგივე ქვა, რომლითაც აშენებულია ბოლნისის ტაძარი ([81], ლ. მუსხელიშვილი, 338). ფილის ზომა — 57×27,5. მის ზემო ნაწილში რელიეფით გამოქანდაკებულია მდელიონში ჩასმული „ბოლნური ჯვარი“, რომლის ქვემოთ ამოჭრილია ოთხსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, ზომით 17×26. გრაფემების სიმაღლე — 4. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არ არის გამოყოფილი. ქარაგმის ნიშანი — გრძელი, განივი, სწორი ხაზი. ფილის ზურგზე ამოჭრილია მეორე წარწერა (№ 65).

დაზიანება: 1) ფილა გატეხილია სამად; 2) მოტეხილი აქვს ზედა მარცხენა კუთხე; 3) ჯვრის ჩარჩო დაზიანებულია. წარწერა მაინც მთლიანადაა დაცული. (ტაბ. 52, 1).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) X ს. (ბ, ბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: გრაფემების: ზ ლ, ნ ნ მიდრეკილება განუსხურებისაკენ, გახსნილია ყ ბ და შეკრულია ყ ჯ; განკვეთის ნიშნების გარეშე წერა, სიტყვების დაუცილებლობა ერთმანეთისაგან; აშკარაა, რომ წარწერა არ არის აქვე მოთავსებული „ბოლნური ჯვრის“ თანადროული ([84], ლ. მუსხელიშვილი, 338).

გამოცემები:

1) [81], ლ. მუსხელიშვილი, 337—338, სურ. 18 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ); 2) [92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე 22—23, № 22, ტაბ. VII, 1 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ).

1. ႠႠႠႠႠႠႠႠႠ	ესე ს(ა)ფ(ლა)ენი ი(ო)ანე ²
2. ႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠ	ბ(ოლ)ნ(ე)ლ ეპ(ის)კ(ოპოს)ს(ი)ნი
3. ႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠ	და ე ¹ ინ სს(უ)ა)მ და(ე)ფლ(ა)ს/4
4. ႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠ	ამ(ას)ცა ნუ (ე)გ(ე)ბ(ი)ს.

1 საფლაენი] საყოფელნიმ, ბ. 1 იოანე მ. ბ.
2 ეპისკოპოსიანიმ, ბ. 4 ნუ ეგების] ნეგბსმ.

ႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠ
ႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠ
ႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠ
ႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠ

სურ. 76.

IX ს. მოხახუნებული შუშანიის

სსმ—166 (სმ—139). № 64 წარწერიანი ფილის ზურგზე, ზემო ნაწილში, ამოღარულია სამსტრიქონიანი წარწერა, ზომით 21×16. გრაფემების სიმაღლე 4—6. განკვეთილობისა და დაქარაგმების ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან გამოყოფილი არ არის. II სტრიქონში ასოები 4 ვ და 5 შ შეცდომით გვერდზე შეტრიალებულადაა ამოკვეთილი. (ტაბ. 52,2).

წ ა რ წ ე რ ი ს დ ა თ ა რ ი ლ ე ბ ა წ ი ნ ა გ ა მ ო ც ე მ ე ბ შ ი : X ს. (8, 2).

წ ა რ მ ო დ გ ე ნ ი ლ ი დ ა თ ა რ ი ლ ე ბ ი ს ს ა ფ უ ძ ე ლ ი — პ ა ლ ე ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი ნ ი შ ნ ე ბ ი .

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [81], ლ. მუსხელიშვილი, 337—339, სურ. 19 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.; ფოტო) (8); 2) [92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 22—23, № 22, ტაბ. VII,2 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (8).

1. 𐌆𐌆𐌇𐌈𐌉
2. 𐌆𐌇𐌈𐌉
3. 𐌆𐌇𐌈

𐌆𐌆𐌇𐌈𐌉
 𐌆𐌇𐌈𐌉
 𐌆𐌇𐌈

† ესე ჟ(უარ)ი შ/შუშანი/კისი.

სურ. 77.

33. კაიშაური. საფლავის სტილა

X ს. ეპიტაფია მარკოზან მოძღვრისა

სსმ—554. რუხი ქვის ბრტყელი საფლავის სტილა. სიმაღლე—120; სიგანე—73. ერთ სიბრტყეზე გამოქანდაკებულია რელიეფურად ღვთისმშობელი ყრმით, ხოლო მეორეზე — ჯვარცმა. ღვთისმშობლის ქვემოთ ამოღარულია ოთხსტრიქონიანი ნუსხახუცური წარწერა. განკვეთილობის და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული.

ძეგლი აღმოაჩინა საქ. მუზ. მეცნ. თანამშრ. პ. ზაქარაიამ 1952 წ. ს. კაიშაურთან (დუშეთის რ-ნი). 1958 წ. ის ჩამოიტანეს სსმ-ში მუზეუმის მეცნ. თანამშრომლებმა: ა. კახნიაშვილმა, ი. კიციძემ და ვ. ცისკარიშვილმა.

დ ა შ ი ა ნ ე ბ ა : წ ა რ წ ე რ ი ა ნ ზ ე დ ა ბ ი რ ზ ე ქ ე ა ა ტ კ ე ჩ ი ლ ი ა , რ ი ს გ ა მ ო ც , წ ა რ წ ე რ ა ს ა კ ლ ი ა მ ე - 2 ს ტ რ . დ ა ს ა წ ყ ი ს ი 2 — 3 გ რ ა ფ ე მ ა . (ტაბ. 53,2,3).

წ ა რ წ ე რ ი ს დ ა თ ა რ ი ლ ე ბ ა ს ხ ვ ა მ კ ვ ლ ე ვ ა რ ე ბ თ ა ნ : IX—X ს. (8).

წ ა რ მ ო დ გ ე ნ ი ლ ი დ ა თ ა რ ი ლ ე ბ ი ს ს ა ფ უ ძ ე ლ ი : პ ა ლ ე ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი ნ ი შ ნ ე ბ ი .

გ ა მ ო ც ე მ ა :

1) [209], Н. Г. Чубинашвили, 13, შენიშვ. 28 (მხედრ. ტრანსკრ.,
თ. ბარნაველის წაკითხვით) (ბ).

1. შუღოუყ
2. [რა]შხიხინ
3. შხოძე
4. სეფოძე
5. [ჟუ]

ბ ი ც რ თ ყ
თ ბ ხ ი ხ ნ რ
ბ ბ ი ხ ე
ს ე ფ ი ძ ე

მიცვ(ა)ლ(ე)ბ(უ)ლ[ლ] მ(ა)რკ(ო)ზან/ზ
მ(ო)ძლ(უ)რ(ის)ა/ა საფლა/წ[ვი].

⌈ ⌋

სურ. 78.

ბ: მიცვალბ(ულისა) მარკლან (მარკოზან?)
მოძღვრისა არს.

34. კვ. ხარბი, ღვთისმშობლის ეკლესია. საფლავის სტელა

67

X ს. ეპიტაფია ხარაიხეებისა

ს. ქვემო ჭარები (ცხინვალის რ-ნი): მდ. პატარა ლიხავის მარცხენა ნაპირ-ზე, მის სამხრეთით 150 მ მანძილზე, დგას ეკლესია. აფსიდის იატაკში, რუხი ქვის ბრტყელი სტელაა, ზომით 30×20×15. სტელის ერთ სიბრტყეზე ამოკვეთილია რელიეფურად, რეასტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან არაა დაცილებული.

ძეგლს მიაკვლია ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის მეცნ. თანამშრომელმა ჯ. გვასალიამ.

დაზიანება: ქვის ზედაპირის ატკეჩის გამო ჩამოტეხილია I სტრ. თავში 5—6 გრაფემა, II სტრ. თავში — 2—3 გრაფემა, VII სტრ. მე-5 გრაფემიდან დაწყებული 4—5 გრაფემა. (ტაბ. 58,1).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: X ს. (ა).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი — პალეოგრაფიული ნიშნები: გრაფემა **ზ** (ლ) წრიული, ბუნისგან მარცხნივ გაზნეტილი მუცლით; **ღ** (ა), **წ** (ე) და **ზ** (ლ)-ს აქვთ მარცხნივ გაზიდული დამატებითი ვანივი ხაზი.

გ ა მ ო ც ე მ ა :

1) [43], ჯ. გვასალია, 24,26 (მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ა).

1. [ქაგნე] ურბან
2. [ბაქუ] ირან
3. ურბანის
4. ურბანის
5. აბდუ[ბ]ან
6. ურბანის
7. სეფენ[ბ]ან
8. ბაბან

ქაგნე ურბან
 ბაქუ ირან
 ურბანის
 ურბანის
 აბდუბან
 ურბანის
 სეფენბან
 ბაბან

სვ. 79.

[ქრისტ]ე¹, ექმ(ენ)² [მ(ეო)ბ, წ(ინაშ)ე] ლ(მრთის)ა, ც(ო)დ(ვილთა):³ გ(ა)რ(უ)ს(უ)ენე ს(უ)ლსა/⁴ გ(ა)ბრ(ი)ლ(ი)სა, ბ(ა)კ(უ)/⁵რდ(უ)ბტ(ი)ს, [მ(ი)-ქ(ა)ე]ლ(ი)ს/⁶ გ(უ)არ(ა)მ(ა)ვ(ი)რ(ი)სა, ს(უ)ლ(ს)ა/⁷ სტ(ე)ფ(ა)ნ(ე)სი [ღ]ა გ(იორგი)ს/⁸ა ხ(ა)რ(ა)მ(ე)ბი

გ: [ქრისტე მეოხ] ექმენ /²... ღვთისა ცოდვილსა /³ განუსვენე სულსა /⁴ გაბრიელსა ბაკუ/⁵ რდუბტისა მიქელსა/⁶ გეარამავრისა ასულისა /⁷ სტეფანესი გმ.?⁸ აგს? /⁸ ახრიდეს.

შიდა ქართლის ეკლესიების წარწერები

- (8). მცხეთის ჯვარი (68—73)
- 35. არმაზი (74)
- (15) წრომი (75)
- 36. ერედვი (76—79)
- 37. დოდოთის ცხრაკარა (80—82)
- 38. ტბეთი (ქართლის) (83—82)
- 39. ნიქოზი (მთავარანგელოზის) (93—94)
- (8). ნიქოზი (ღვთაების) (95)
- 40. ქასაგინა (96)
- 41. სოხთა (97)
- 42. ლისის ჯვარი (98)
- 43. ცხავატი (99)
- 44. ბიეთი (100—103)
- (1). ურბნისის სიონი (104—107)
- 45. კოშკები (ზემო სკრა) (108)
- 46. ატენი (მცირე, გუმბათიანი) (109—110)
- 47. ატენის სიონი (111—116)
- 48. წირქოლი (117)
- 49. სამწევრისი (118)
- 50. მაჩხანო (119—120)
- 51. ფლავი (121)

8. მცხეთა. ჯვრის ტაძარი

595/605 წწ. ქტიტორთა მოსახსენებლები

მცხეთის ჯვრის ტაძარზე შემოგვრჩა მისი აგების თანადროული წარწერები — ქტიტორთა მოსახსენებლები, ამოკვეთილი (გარდა ერთისა — თემესტას წარწერისა) ფასადების ბარელიეფებზე. ეს რელიეფები მოთავსებულია ტაძრის აღმოსავლეთისა და სამხრეთის ფასადებზე. აქედან მთავარია აღმოსავლეთის ფასადის რელიეფები, მოთავსებული ტაძრის შეერილზე, სამ ფილაზე. ისინი ქმნიან ერთ კომპოზიციას. ამ კომპოზიციაში მთავარია ცენტრალური რელიეფი (ქრისტეს წინაშე მუხლმოყრილი სტეფანოს ქართლის პატრიკიოსი), რომლისკენაცაა მიმართული მის ორივე მხარეზე მოთავსებული რელიეფები (მიქაელ მთავარანგელოზის წინაშე მუხლმოდრეკილი დემეტრე კატოსი — სტეფანოსის ძმა და გაბრიელ მთავარანგელოზის წინ მუხლმოყ-

რილი სტეფანოსის ძე ადრნერსე უპატოსი, თავისი ვაჟით — ქობულ-სტეფანოსით). ეს კომპოზიცია წარმოადგენს სამი მთავარი ქტიტორის გამოსახულებას.

სამხრეთის ფასადზე მოთავსებულია მეორეხარისხოვან ქტიტორთა (სტეფანოსის სახლის სხვა წევრთა) რელიეფები: ცენტრში, შვერილზე, სარკმლის ზემოთ, გამოსახულია სტეფანოსის შვილისშვილი, ადრნერსეს ვაჟი — ქობულ-სტეფანოსი, მუხლმოყრილი წმ. სტეფანეს წინაშე. მის ორივე მხარეს — დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ნიშებში გამოქანდაკებულია რელიეფური კომპოზიციები, შემდგარი სამ-სამი ფიგურისგან (თითო ფიგურა — თითო ქვის ფილაზე). დასავლეთის ნიშაში, ცენტრში, დგას წმინდანის ფიგურა, შემართული მარჯვენა ხელით, მის მარჯვენა მხარეს — მუხლმოყრილი წარჩინებული მამაკაცი, ხოლო მარცხენა მხარეს — წარჩინებული ქალი, რომელსაც ზემოთ აწეულ ხელებში უჭირავს ყრმა (გ. ჩუბინაშვილის ვარაუდით, შესაძლოა ეს იყოს თემესტია, თავისი ქმრითა და ბავშვებით: [120], 148). აღმოსავლეთის ნიშაშიც ანალოგიური კომპოზიციაა: ცენტრში დგას წმინდანის ფიგურა, თავზე შარავანდით, ხოლო მის ორივე მხარეზე — მუხლმოდრეკილ წარჩინებულთა ფიგურებია. რელიეფური ფიგურა, წმინდანის გარეშე, შემოგვრჩა აგრეთვე გუმბათის ყელზე, სამხრეთის ფასადზე (გ. ჩუბინაშვილის ვარაუდით ესა არაა ქტიტორის, არამედ ხუროთმოძღვრის რელიეფი).

ყველა ამ რელიეფს ახლდა წარწერა. მათგან თითქმის მთლიანად დაიღუპა სამხრეთის ნიშების რელიეფების წარწერები.

ყველა ეს რელიეფი და მათი წარწერები ერთდროული ჩანს. ამას მოწმობს როგორც მათი მხატვრულ-სტილისტური ანალიზი (იხ. [120], გ. ჩუბინაშვილი, 108—109; 142—149), ისე წარწერების შინაარსი და პალეოგრაფია: წარწერების ამოკვეთის დროს ქართლის ერისმთავარია სტეფანოსი, რის გამოც აქვს პატრიკიოსის ტიტული, ხოლო მისი ვაჟი ადრნერსე (რომელიც მამის შემდეგ ერისმთავარი გახდა), ჯერ არ არის ერისმთავარი, რის გამოც აქვს მამაზე დაბალი ტიტული — უპატოსი (ისევე როგორც მის ბიძას — დემეტრეს); პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით მცხეთის ჯვრის ტაძრის ყველა წარწერა, ისევე როგორც აქ მდგარი სტელა-ჯვრის კვარცხლბეკის წარწერა (№ 32) (სადაც იგივე ქტიტორები, იმავე ტიტულებით იხსენიებიან), ერთდროულია და ერთი ოსტატის მიერაა ამოკვეთილი. ამაზე მიუთითებს: 1) გრაფემების მოყვანილობა; 2) ორხაზოვანი ბადიდან გამოსვლა რამდენიმე ბუნიანი გრაფემისა: Φ Θ Ψ χ ψ φ ϑ ; 3) განკვეთილობის ნიშნები მათ არ ახლავს და სიტყვებიც ერთმანეთისაგან დაცილებული არაა; ქარაგმის ნიშნად ნახმარია გრძელი, სწორი, ვანივი ხაზი; 4) გრაფემების სიმაღლე ერთნაირი — 5—8.

რამდენადაც მცხეთის ჯვრის აღნიშნული წარწერები ერთდროულია, ყველა ისინი უნდა დათარიღდეს სტეფანოს I-ის ერისმთავრობის წლებით (იხ. № 32 წარწ. აღწერილობა).

მცხეთის ჯვრის წარწერების სწორ დათარიღებაში გადამწყვეტი როლი შეასრულა გ. ჩუბინაშვილის მონოგრაფიამ ([120]). გ. ჩუბინაშვილმა დიდი ღვაწლი დასდო აგრეთვე აღნიშნული წარწერების სწორი წაკითხვისა და გაგების საქმეს.

595/605 წწ. მოსახსენებელი სტეფანოს ქართლის პატრიარქოსისა

ჯვრის ტაძრის აღმ. ფსადის ცენტრალური ბარელიეფის წარწერა, არაწესიერი სწორკუთხედის ფორმის ფილაზე, რომელსაც გარს უვლის რელიეფური ჩარჩო, თავზე ლავგარდანიო; ფილაზე გამოქანდაკებულია კომპოზიცია: en face მდგარი ქრისტე და მის წინ მუხლმოდრეკილი სტეფანოსი. ჩარჩოს ზომა — 87/101×138. სტეფანოსის თავს ზემოთ, თავისუფალ არეზე, ამოღარულია ექვსსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, ზომით 43×36.

დაზიანება: 1) I სტრ. მოთავსებულია რელიეფის ზედა ჩარჩოზე. ჩარჩოს ატკეჩის გამო ამ სტრიქონის პირველი გრაფემა X ჯ გადაშლილია. მისი ამოცნობა ექვს არ იწვევს; 2) II სტრ. პირველი გრაფემა H ხ გადაღეულია, მაგრამ, მაინც გარკვევით იკითხება; 3) III სტრ. ბოლო გრაფემა Q ო-ს ფეხი გადაშლილი აქვს; 4) VI სტრ. პირველ გრაფემა K კ-ს ქვედა ფეხი და ბოლოს წინა გრაფემა M შ-ს თავი დაზიანებულია.

წარწერა მთლიანად კარგად იკითხება. (ტაბ. 54₂, 56, 60).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებსა და გამოკვლევებში: მკვლევართა უმრავლესობა მცხეთის ჯვრის აგებას და, ამდენად, მის ქტიტორულ წარწერებსაც, ათარიღებს VI/VII სს. მიჯნით, გარდა რამდენიმე მკვლევარისა ([245], С. Туманов. 205; [176], П. Мурадян, 71—72; [158a], А. Б. Еремян, 59). ამ უკანასკნელთ ჯვრის აგება და, ამდენად მისი ქტიტორული წარწერებიც, გადააქვთ VII ს. შუა ხანებში:

1) 600—619 (ბ, 6); 2) VII ს. დასაწყ. (N); 3) VI ს. ბოლო ათწლეული ([133], ივ. ჯავახიშვილი, 161; ჩ, 155—156); 4) VI—VII სს. მიჯნა (შ, 107; ა, 170; ე); 4) 585/6—604/5 (აბ); 5) 590—607 (თრ; ჯბ, 118).

გამოცემები:

1) [218], M. Brosset, № 43, ტაბ. XI (გრაფ. მონახ.); 2) [224], M. Brosset, 48,3 (დედნ. შრიფ., მასში ჩართული მხედრ. შრიფ., ქარაგმების გაუხსნელად; ფრანგ.) (ბ); 3) [216], I. Bartholomaei, 79, ტაბ. III (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.); 4) [85], თ. ჟორდანია, 61 (მხედრ. ტრანსკრ.; ნაწყვეტი) (ჟ); 5) [176a], A. Натроев, 18 (დედნ. შრიფ.; რუს.) (ბ); 6) [141], ანონიმი, 23 (მხედრ. ტრანსკრ.) (N); 7) [59], ე. თაყაიშვილი (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 8) [132], ი. ჯავახიშვილი, ტაბ. IX (ფოტო); 9) [118], გ. ჩუბინაშვილი, 162; სურ. 32₂ (გრაფ. მონახ.); 10) [238], I. Sauer, 607—612 (გერმ.); 11) [107]), ა. შანიძე, 1 (დედნ. შრიფ.) (შ); 12) [120], გ. ჩუბინაშვილი, 108—109 სურ. 79₂, 80 (გრაფ. მონახ.; ფოტო); 13) [101a], გ. ჩუბინაშვილი, 5. სევეროვი, 26 (ფოტო); 14) [12], შ. ამირანაშვილი, 168, ტაბ. 69, სურ. 171 (მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ა); 15) [205], Г. Н. Чубинашвили, 142—143, ტაბ. 19₂, 20 (მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (ჩ); 16) [2], ილ. აბულაძე, 4—5, ტაბ. 2 ბ (მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (აბ); 17) [101], ი. იმნაიშვილი, 2 (დედნ. შრიფ.); 18) [240], M. Tarchnisvili, 252 (მხედრ. ტრანსკრ., გ. ჩუბინაშვ. წიგნიდან; ფრანგ.) (თრ); 19) [236], I. Molitor, 1, № 2a (მხედრ. ტრანსკრ.; ფრანგ.); 20) [70], კ. კეკელიძე, ტაბ. IV (ფოტო); 21) [232], W. Djobadze, 114, სურ. 2, 513 (ინგლ., გრაფ. მონახ., გ. ჩუბინაშვ.

წიგნიდან) (გ); 22) [13], შ. ამირანაშვილი, ტაბ. 40 (ფოტო) (ა); 23) [145], III. ამირანაშვილი, ტაბ. 9 (ფოტო); 24) [147], III. ამირანაშვილი, ტაბ. 31 (ფოტო); 25) [178ა], 26 (ფოტო); 26) [38], ა. გამყრელიძე, 2129: (მხედრ. ტრანსკრ.) (გ); 27) [3], ილ. აბულაძე, 12—13, ტაბ. 6 (მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (აბ).

1. [X]QBC
2. [EQTJN
3. [QNEPZFNQ
4. სქტაძუნ
5. სქტაძუნ
6. ხქნ, სქნ

1. XQ]FN ბ. XTCJQ ნ. 1—3 მც
 CEQTJNCE] უქუნცა ბ.
 5—6 სქტაძუნ

[ქ] (უარ)ო მაც/² [ხვგ-
 რისა/³ [ო სტეფანო] /⁴ ს ქართ-
 ლისა პატრი/⁵ ქ] იოსი შ¹ (ე-
 იწყალ)ე.

1. ჯვრო თ. 1—3 ჯვრო მაცხოვრისაო]
 წმიდაო ერილაო I(S. Wriła) ბ. ... მთავრისა N.
 3 სტეფანოზ ე. 6 შეიწყალე] — უ.

სურ. 80.

X Q B C
 E Q T J N
 Q N E P Z F N Q
 ს ქ ტ ა ძ უ ნ
 ს ქ ტ ა ძ უ ნ
 ხ ქ ნ , ს ქ ნ

595/605 წწ. მოსახსენებელი ადარნერსე ვაატოსისა და ქობულისა

ჯვრის ტაძრის აღმ. ფსადის ბარელიეფის წარწერა (ცენტრალური ბარელიეფის მარჯვნივ), არაწესიერი სწორკუთხედის ფორმის ფილაზე, რომელსაც გარს უღლის რელიეფური ჩარჩო, თავზე ლაგვარდანიტ. ფილის მარჯვენა მხარეზე გამოქანდაკებულია მუხლმოდრეკილი ქტიტორი — ადარნერსე ვაატოსი, რომლის თავზე გამოსახულია პერში ფრთებგაშლილი გაბრიელ მთავარანგელოზი. ადარნერსეს ფიგურა მიმართულია მარცხნივ (ე. ი. ცენტრალური რელიეფისკენ — სტეფანოს პატრიკიოსისკენ). ადარნერსეს წინ გამოსახულია მუხლმოდრეკილი მისი პატარა ვაჟი — ქობული. ფილის ზომა — 86/170×122. ვაჟის თავის ზევით, ადარნერსეს მარცხნივ, ამოღარულია შვიდსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. წარწერის ფართობი — 32×35. წარწერა ამოღარულია აგრეთვე ჩარჩოს ნაწილზე (ეკუთვნის ქობულს): ზემო ჩარჩოს მარცხენა მხარეზე (სიგრძე: 35), ქობულის წინ (სიმაღლე: 60) და ქვემოთ (სიგრძე: 15).

დაზიანება: 1) ადარნერსეს წარწერის II—VI სტრიქონების მარჯვენა მხარე ატეჩილია, რის გამოც, ამ სტრიქონების ბოლოში ამოტეხილია ნაწილობრივ, ან მთლიანად, 1—2 გრაფემა; 2) ადარნერსეს ვაჟის წარწერიდან შემორჩენილია მხოლოდ რამდენიმე გრაფემის კვალი (წარწერის ბოლო შეამჩნია ბართოლომეიმ. წარწერაში ადარნერსეს ძე ქობული ამოიენო გ. ჩუბინაშვილმა). (ტაბ. 54,3; 57, 58).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში და გამოკვლევებში: მკვლევართა დიდი ნაწილი იზიარებს გ. ჩუბინაშვილის აზრს, რომ მცხეთის ჯვრის ბარელიეფები ერთდროული, ტაძრის აგების თანადროულია ([120], გ. ჩუბინაშვილი, 108—109), რის საფუძველზეც ამ ბარელიეფების წარწერებს ერთნაირად ათარიღებს VI—VII სს. მიჯნით. ივ. ჯავახიშვილს ბარელიეფები და მათი წარწერები სხვადასხვა დროს ამოკვეთილად მიაჩნია. მკვლევართა ნაწილი, ჯვრის ტაძრის აგებას (და ამდენად მის წარწერებსაც) VII ს. შუა წლებით ათარიღებს (იხ. № 68 წარწ. აღწერილობა):

1) 600—619 (ბ); 619—639 (გ); 3) VII ს. დასაწყ. (N); 4) 626—634 (გ, 160); 5) VI—VII სს. მიჯნა (შ¹, 107; ა, 170); 6) VI ს. ბოლო ათწლეული (ჩ, 155—156); 7) VI—VII სს. (აბ); 8) 590—607 (თრ; ჯბ, 118).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: წარწერა (ისევე, როგორც ტაძრის სხვა წარწერები) თანადროულია სტეფანოს ქართლის პატრიარქოსის წარწერისა (№ 68).

წარწერის I ნაწილის (ადარნერსეს) გამოცემები:

1) [224], M. Brosset, 48,2 (დედნ. შრიფ., მასში ჩართული მხედრ. შრიფტით, ქარაგმების გასახსნელად; ფრანგ.) (ბ); 2) [216], I. Bartholomaei 79, ტაბ. III, 2 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.); 3) [85], თ. ქორდანი, 61 (მხედრ. ტრანსკრ.; ნაწყვეტი) (ჟ); 4) [176ა], A. Натроев, 19 (დედნ. შრიფ.: რუს.) (გ); 5) [141], ანონიმი, 23 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (N); 6) [59], ე. თაყაიშვილი (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 7) [105], ა. შანიძე, 276 (მხედრ. ტრანსლიტ.) (შ); 8) [132] ივ. ჯავახიშვილი, ტაბ. VIII (ორი სიტყვის მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო); 9) [118], გ. ჩუბინაშვილი, 162, სურ. 23,3 (გრაფ. მონახ.); 10) [107], ა. შანიძე, 1 (დედნ. შრიფ.) (შ¹); 11) [120], გ. ჩუბინაშვილი, 108, სურ. 79,3 (გრაფ. მონახ.); 12) [12], შ. ამირანაშვილი, 169, ტაბ. 92—93, სურ. 174, 175 (მხედრ. ტრანსკრ.: ფოტო.) (ა); 13) [205], Г. Н. Чубинашвили, 143—144, სურ. 16, ტაბ. 18, 19₂, 21₂ (მხედრ. ტრანსკრ.: გრაფ. მონახ.; ფოტო; რუს.) (ჩ); 14) [2], ილ. აბულაძე, 6—7, ტაბ. 3ა (მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (აბ); 15) [133], ივ. ჯავახიშვილი, 155—160, 396 (ფოტო) (ჟ); 16) [101], ი. იმნაიშვილი, 2 (დედნ. შრიფ.); 17) [240], M. Tarchnisvili, 252 (მხედრ. ტრანსკრ., გ. ჩუბინაშვილ. წიგნიდან; ფრანგ.) (თრ); 18) [106], ა. შანიძე, 277 (მხედრ. ტრანსკრ.) (შ²); 19) [236], I. Molitor, 2, № 2c (მხედრ. ტრანსკრ.; ფრანგ.); 20) [232] W. Djobadze, 114, სურ. 4, 5c (ინგლ.; გრაფ. მონახ., გ. ჩუბინაშვილ. წიგნიდან); 21) [145], Ш. Амиранашвили, ტაბ. 10 (ფოტო); 22) [147], Ш. Амиранашвили, ტაბ. 39 (ფოტო); 23) [3] ილ. აბულაძე, 14—15, ტაბ. 7ა (მხედრ. ტრანსკრ.: ფოტო) (ა); 24) [212], Н. Г. Чубинашвили, ტაბ. 29 (ფოტო) (ჩ¹).

წარწერის II ნაწილის (ქობულის) გამოცემები:

1) [216], I. Bartholomaei, 79, ტაბ. 111,2. (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (ბ). 2) [205], Г. Н. Чубинашвили, 143—144, სურ. 16 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო); 3) [12], შ. ამირანაშვილი, 169, ტაბ. 93, სურ. 175 (მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ა); 4) [232], W. Djobadze, 114, სურ.

595/605 წწ. მოსახსენებელი დემეტრე ვპატოსისა

გვრის ტაძრის აღმ. ფასადის ბარელიეფის წარწერა (ცენტრალური ბარელიეფის მარცხნივ), არაწესიერი სწორკუთხედის ფორმის ფილაზე, რომელსაც გარს უვლის რელიეფური ჩარჩო, თავზე ლავგარდანით. ფილაზე გამოქანდაკებულია მუხლმოდრეკილი ქტიტორი — დემეტრე ვპატოსი, რომლის თავზე გამოსახულია ჰაერში ფრთებგაშლილი მიქაელ მთავარანგელოზი. დემეტრეს ფიგურა მიმართულია მარჯვნივ (ე. ი. ცენტრალური რელიეფისკენ — სტეფანოს პატრიკოსისკენ). ფილის ზომა—87/122×138. დემეტრეს ფიგურის ორივე მხარეზე, ორ სვეტად ამოღარულია ასომთავრული წარწერა. მარცხენა მხარეზე — 7 სტრ., ფართობი — 45×20; მარჯვენა მხარეზე — 6 სტრ., ფართობი — 40×20/25. (ტაბ. 54,1; 59).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში და გამოკვლევებში: 1) 600—619 (ბ, ნ); 2) VII ს. დასაწყ. (N); 3) VI ს. ბოლო ათწლეული ([133], ივ. ჯავახიშვილი, 161; ჩ, 155—156); 4) VI—VII სს. მიჯნა (შ, 107; ა, 170); 5) 590—607 (თრ; კბ, 118).

გამოცემები:

1) [224], M. Brosset, 48—49 (დედნ. შრიფ., მასში ჩართ. მხედრ. შრიფ., ქარაგმების გასახსნელად) (ბ); 2) [216], I. Bartholomaei, 80, ტაბ. III, (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.); 3) [85], თ. ჟორდანია, 61 (მხედრ. ტრანსკრ.: ნაწყვეტი) (ჟ); 4) [176a], A. Натроев, 19 (დედნ. შრიფ.; რუს.) (ნ); 5) [141], ანონიმი, 24 (მხედრ. ტრანსკრ.) (N); 6) [59], ე. თაყაიშვილი (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 7) [132], ივ. ჯავახიშვილი, ტაბ. IX (მხედრ. ტრანსკრ. ორი სიტყვისა; ფოტო); 8) [105], ა. შანიძე, 276 (მხედრ. ტრანსლიტ.); 9) [118], გ. ჩუბინაშვილი, 162, სურ. 32,1 (გრაფ. მონახ.); 10) [107], ა. შანიძე, 1 (დედნ. შრიფ.) (შ); 11) [120], გ. ჩუბინაშვილი, 108, სურ. 79,1 (გრაფ. მონახ.); 12) [80], ლ. მუსხელიშვილი, ტაბ. V, სურ. 9 (ფოტო); 13) [12], შ. ამირანაშვილი, 169, ტაბ. 90—91, სურ. 172—173 (მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო); 14) [205], Г. Н. Чубинашвили, 143, ტაბ. 18, 19,1; 21,2 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (ჩ); 15) [24°], M. Tarchnišvili, 252 (მხედრ. ტრანსკრ., გ. ჩუბინაშვილის წიგნიდან; ფრანგ.) (თრ); 16) [236], I. Moliņor, 2, № 2в (მხედრ. ტრანსკრ.; ფრანგ.); 17) [106], ა. შანიძე, 277 (მხედრ. ტრანსკრ.); 18) [232], W. Djobadze, 114, ტაბ. 3; 5, A (ინგლ., გრაფ. მონახ., გ. ჩუბინაშვილ. წიგნიდან; ფოტო); 19) [147], Ш. Амиранашвили, ტაბ. 32 (ფოტო).

1. რ	8. შგ
2. მ	9. ს
3. ც	10. ლ
4. კ	11. ხ
5. ე	12. ვ
6. თ	13. ძ
7. ი	

რ
მ
ც
კ
ე
თ
ი

შგ
ს
ლ
ხ
ვ
ძ
ი

სურ. 82.

2 მ-ი 5. 8-9 შგ-ს 9-14 ს-ს... ლ-ს — მ.
9-11 ს-ს — 6. 12-13 ლ-ს 14-ს 6. ეყ თ.

წ(მიდა)ო/მ(ი)ქ(ა)ელ მ/თავ/არ/ნანგ/ნელო/ზო/ ზდემეტრ/ეს ვა/ტოსს/11ა
მეო/12ხ ხეც/13აგ.

2 მიქელ ბ, თ, N. 8 დემეტრე ბ, თ. 9-13 კპატოსსა... ხეცეი-ბ. 9-10 ვიპატოსსა N. 12-13 ეყ თ. 5: დმიტრი ძმა სტეფანოსისა.

595/605 წწ. მოხახხენებელი ქობულ-სტეფანოსისა

ჯერის ტაძრის სამხრ. ფსადის ბარელიეფის წარწერა, არაწესიერი სწორ-კუთხედის ფორმის ფილაზე, რომელსაც გარს უვლის რელიეფური ჩარჩო, თავზე ლავგარდანით. ფილაზე (რომელიც ჩადგმულია შვერილში, ფანჯრის ზემოთ) გამოქანდაკებულია ქაბუკი ქობულ-სტეფანოსის მუხლმოდრეკილი ფიგურა, წმ. სტეფანეს წინ. ფილის ზომა—1,30×70/80. ქობულის თავს ზემოთ, წმ. სტეფანეს მარცხნივ, თავისუფალ არეზე, ამოღარულია 4-სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, ფართობი — 25×40. (ტაბ. 55).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში და გამოკვლევებში: 1) 600—619 (ბ); 2) VII ს. შუა წლები (გ, 162, 290); 3) VI—VII სს. შიგნა (ა, 170); 4) VI ს. ბოლო ათწლეული (ჩ, 155—156); 5) VI—VII სს. (აბ); 6) 590—607 (გბ, 118); 6) VII ს. 30—40-იანი წლ. (ბ).

გამოცემები:

1) [224], M. Brosset, 47—48,1 (დედნ. შრიფ., მასში ჩართული მხედრ. შრიფ., ქარაგმების გაუხსნელად; ფრანგ.) (ბ); 2) [216], I. Bartholomaei, 81

(მხედრ. ტრანსკრ.); 3) [85], თ. ჟორდანია, 61 (მხედრ. ტრანსკრ., ნაწყვეტი) (ც); 4) [141], ანონიმი, 24 (გრაფ. მონახ.) (N); 5) [59], ე. თაყაიშვილი (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 6) [132], ივ. ჯავახიშვილი, ტაბ. VIII (ორი სიტყვის მხედრ. ტრანსკრ., ფოტო) (ჯ); 7) [118], გ. ჩუბინაშვილი, 166, სურ. 33 (გრაფ. მონახ.); 8) [107], ა. შანიძე, 1 (დედნ. შრიფ.) (შ); 9) [12], შ. ამირანაშვილი, 170, ტაბ. 94, სურ. 176 (მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ა); 10) [205], გ. ნ. ჩუბინაშვილი, 146—147, სურ. 17, ტაბ. 22,1 (მხედრ. ტრანსკრ.: გრაფ. მონახ.; ფოტო, რუს.) (ჩ); 11) [133], ივ. ჯავახიშვილი, 161—162, 289—290, 397 (ორი სიტყვის მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ქ); 12) [2], ილ. აბულაძე, 6—7, ტაბ. 3ბ (მხედრ. ტრანსლიტ.; ფოტო) (აბ); 13) [232], W. Djondadze, 128—129, 135, სურ. 6 (ინგლ.; გრაფ. მონახ., გ. ჩუბინაშვილი, წიგნიდან; ფოტო) (ჯბ); 14) [147], შ. ამირანაშვილი, ტაბ. 34 (ფოტო); 15) [176], П. М. Мурадян, 69. (მხედრ. ტრანსკრ.; სომხ.) (მ); 16) [3], ილ. აბულაძე, 15, ტაბ. 7ბ (მხედრ. ტრანსლიტ., ფოტო).

1. ႠႱႪႰ
2. ႠႱႪႱႪႪ
3. ႠႪႰ
4. ႠႰ

ႠႱႪႰ
 ႠႱႪႱႪႪ
 ႠႪႰ
 ႠႰ

2. ႠႱႪႱႪႪ Ⴊ. 3. Ⴀ...ႪႪ.
3. ႠႪႰ N.

სურ. 83.

წ(მიდა)ო ს(ტე)ფ(ან)ე,² ქობულ³—სტ(ეფანოს)ი⁴ შეიწყალე

2 ქობულ ქრისტეო სული ბ, ქობოლ ე. 3 სტეფანოსი ს. . ი, ბ, სეფასტი ე, თ. სტეფანე ჟ. სტრატელატი შ (გვ. 102). სტრატორი კ ([1 60ა]). სტეფანოზი ჩ. სტრატელატი ან სტრატორი ა. სპათაროკანდელატი, ან: სტრატეგი ჯბ.

595/605 წწ. მოხახხენებელი თემებთახო

ჯერის ტაძრის სამხრეთ-დასავლეთის ფრთის კარის თავზე (შიგნიდან) ჩადგმულ ფილაზე ამოღარულია 6-სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. ფილის ფართობი — 126×52. წარწერის ფართობი — 107×36.

დაზიანება: 1) I სტრიქონის მე-4, 5, 6 გრაფემებს, ფილის ჩამოტეხის შედეგად, თავები ოდნავ დაზიანებული აქვთ. ამავე სტრიქონის ბოლო 3 გრაფემიდან, ქვის ატეკრის გამო, 2 გრაფემა დაზიანებულია, ხოლო ბოლო გრაფემა სულ გამჭრალი; 2) V სტრ-ის პირველი გრაფემის ქვემო ნაწილი ატეკილია. მთლიანად წარწერა კარვად იკითხება. (ტაბ. 60,2).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში დაკვირვებებში: 1) VI ს. უკანასკნელი ათწლეული (გ; ჩ, 155-156); 2) VI—VII სს. მიჯნა (შ, 107); 3) 590—607 (თრ).

გამოცემები:

- 1) [176], A. Натроев, 19 (დედნ. შრიფ., რუს.) (ბ); 2) [141], ანონიმი. 24 (მხედრ. ტრანსკრ.) (N); 3) [59], ე. თაყაიშვილი (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.); 4) [107], ა. შანიძე, (დედნ. შრიფ.); 5) [205], Г. Н. Чубинашвили, 75, სურ. 9 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; რუს.) (ბ); 6) [133], ივ. ჯავახიშვილი, 162—163 (მხედრ. ტრანსლიტ.) (ჭ); 7) [240], M. Tarchnisi-vili, 252 (მხედრ. ტრანსკრ., გ. ჩუბინაშვი. წიგნიდან; ფრანგ.) (თრ); 8) [236], I. Molitor, 2, № 2 (მხედრ. ტრანსკრ.; ფრანგ.).

† ჩყღ ხა ყნძთნაძზსყრქრქ
 ძტაღყტქნტაქიძე ოქნდნტკყ
 ონტბტნქჩქტნტნიტყჩნტნტ
 ჟნტნტნ სტყნტნტნტბნტნტ
 ხნტნტნტნტნტნტნტნტნტ
 ტტტტ

სურ. 84.

1. † ჩყღხაყნძთნაძზსყრქრქ
2. ძტაღყტქნტაქიძე ოქნდნტკყ
3. ონტბტნქჩქტნტნიტყჩნტნტ
4. ჟნტნტნ სტყნტნტნტბნტნტ
5. ხნტნტნტნტნტნტნტნტნტ
6. ტტტტ.

1. † ჩყღხაყნძთნაძზსყრქრქ (წაშლილია) ოქნდნტკყ

- 2 ჟოვარისაი თ. 2 თემისტია ჭ. 3 † ჩსტნქქქნტნტნტნტნტ
- 3 ტნიტყჩნტნტ
- 4 სტყნტნტნტნტნტნტნტნტ
- 4 სტყნტნტნტნტნტნტნტნტნტ
- 5 ხნტნტნტნტნტნტნტნტნტნტ
- 5 თაყვანისაცემელად თ.

† წყ[ალო]ბითა ღ(მრთისა)თა და შეწყ. 3. 161 [ი]²თა

- ჟოვარისაი მე, თემისტია, მც²ვეალმან ქ(რისტ)მს-
 მან აღვაშენე საყო⁴ფელი ესე, სავსენებელად სულისა/
⁵ ჩქემისა, თაყვანისაცემელად ღე⁶დათა.

1 ღვთისათა N. უფლისათა თ. 2 ჟოვარისაი N. ჟოვარისაი თ. 2 მე თემისტია მით თემისტია N. 2—3 მვეალმან N. 3 ქრისტესმან N. 3 აღვაშენე N. 4 სავსენებელად N. 5 ჩემისა] + და N. 5 თაყვანის საცემელად N. თაყვანის-საცემელად თ. თაყვანისსაცემელად ნ.

I. ჯვრის ტაძრის სამხრეთის ფასადის დასავლეთის ნიშაში, სამ ფილაზე, გამოქანდაკებული სამი ფიგურა შეადგენს კომპოზიციას: ცენტრში დგას წმინდანი, მარცხნივ მუხლმოდრეკილი ქალის ფიგურა, რომელსაც წმინდანისაკენ გაპყრობილ ხელებში უჭირავს ბავშვი. მარჯვნივ გამოსახულია მუხლმოდრეკილი და წინ ხელებგაპყრობილი წარჩინებული მამაკაცის ფიგურა. მამაკაცის თავს ზემოთ შემორჩენილია ორი ასომთავრული გრაფემა.

გ ა მ ო ც ე მ ა :

[205], Г. Н. Чубинашвили, 147 (დედნ. შრიფ.).

ჩ რ ჩ 65

II. ჯვრის ტაძრის სამხრეთის ფასადის აღმოსავლეთის ნიშაში სამ ფილაზე გამოქანდაკებული სამი ფიგურა შეადგენს კომპოზიციას: ცენტრში დგას წმინდანი (ღვთისმშობელი), აპყრობილი ხელებით. აქეთ-იქით წარჩინებულთა მუხლმოდრეკილი ფიგურებია გამოქანდაკებული. ღვთისმშობლის თავს ზემოთ ამოღარულია ასომთავრული წარწერა, საიდანაც შემორჩა ერთი სტრიქონი (შეიმჩნევა II და III სტრ-ის კვალი).

გ ა მ ო ც ე მ ა :

[205], Г. Н. Чубинашвили, 148 (დედნ. შრიფ.) (ჩ).

ႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠ...

წ(მიდა)ო ლ(მრ)თ(ი)სმშობელო...

ჩ: ႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠ

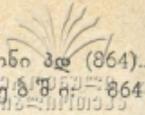
35. არმაზი. წმ. გიორგის ეკლესია

864 წ. ახლო. საამშენებლო წარწერა არმაზელ მამასახლისისა

ს. არმაზი (ლენინგორის რ-ნი): მდ. რეხულას ზემო წელზე, ს. ზახორს ზემოთ. ეკლესიის სამხრეთის ფასადის ცენტრში, კარნიზის ქვეშ, ერთიმეორის გვერდით მიდგმულ ყვითელი ფერის ფორებიანი ტუფის ფილაზე, გამოქანდაკებულია ოთხსტრიქონიანი რელიეფური ასომთავრული წარწერა, რომელიც თითქმის ავსებს ფილების ფართობს. ფილებს გარს უვლის რელიეფური ჩარჩო. საერთო ზომა — 135×42. გრაფემების სიმაღლე — 7—8. ტექსტი იკითხება ჯერ ერთ ფილაზე, შემდეგ — მეორეზე. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებული არაა, ქარაგმის ნიშნები არ ჩანს (შესაძლოა მოტეხილია).

და ზ ი ა ნ ე ბ ა : 1) თითქმის მთლიანად ატეკილია IV სტრ.; 2) ატეკილია აგრეთვე ცალკეული გრაფემები: III სტრ. ბოლო, V სტრ. ბოლო ოთხი-ხუთი გრაფემა, VIII სტრ., პირველი და მესამე გრაფემები. (ტაბ. 61,2).

ძეგლს მიაკვლია ს. არმაზში ექსპედიციამ, გ. ჩუბინაშვილის ხელმძღვანელობით, 1935 წლის ზაფხულში, სადაზვერვო მუშაობის დროს ქსნის ხეობაში.

წარწერას ახლავს მშენებლობის დაწყების თარიღი: ქრონიკონი პდ (864).
წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაშია 864 (ჩ, მ, ც).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: წარწერის ცნობით ეკლესიის მშენებლობა დაწყებულია 864 წელს. მისი დასრულება და წარწერის ამოკვეთა სავარაუდოა ამ თარიღის ახლო.

გამოცემები:

1) [201], Г. Н. Чубинашвили, 9, ტაბ. 2,1 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; ფოტო) (ჩ); 2) [172], Р. Менисашвили, В. Цинцадзе, 17—20, სურ. 10 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; გაზიარებულია ჩ-ს წაკითხვა; ფოტო) (მ, ც).

- 1. ჰსԷՄԾ
- 2. ՇՈԳԼՆԿԱ
- 3. ԳԵԶԴԼԴ
- 4. [ՇԽԹԶԹԸ]

- 5. ԹԹՏԷՄԻԾ[ԴԲԿ]
- 6. ԴԲՉԴԿՏԱ[Դ]ԽԿ[Ն]Ը
- 7. ՄՅԿՄԹԲԸ
- 8. [ԼԽՂՆ]Տ

3 ԼԴ Լ Կ, მ, ც. 4 ՇԽԹԶԹԸ — ჩ, მ, ც. 5—6 ԹԴԲԿ] Ծ — Դ Կ, მ, ც.
8 ԼԽՂՆԸ — Ն — Շ Կ. Ն...Շ მ, ც.

† ს(ა)რ(ე)ლ(ი)თ/²ა ლ(მ)თი ს(ა)მ(ა)თა,
მე, გ(იორგ) [ი] /⁴ [არმაზ(ელ)მა] /⁵ მ(ა)მ(ა)-
ს(ა)ხლ(ის)მან დ(ა) [ვ(ი)წყ] /⁶ წ(მი)და
ეკ(ლე)ს(ია)ჟ[ქ] ႁ(ონ)იკ(ონ) [ს] ა/⁷ პდ,
ვ(ე)ლმწ(ი)ფ(ობა)სა/⁸ [გ(ი)რგ(ი)სა].

4 არმაზელმა არმაზისა (?) ჩ, მ, ც. 5—6 დავიწყე დავდევე ენე ჩ, მ, ც. 6 წმიდაი ეკლესიაი ჩ.
8 გიორგისა — ჩ, მ, ც.

ჰსԷՄԾ ԹԹՏԷՄԻԾ
ՇՈԳԼՆԿԱ ԴԲՉԴԿՏԱ
ԳԵԶԴԼԴ ՄՅԿՄԹԲԸ
[ՇԽԹԶԹԸ] [ԼԽՂՆ]Տ

სურ 85.

15. წრომის ეკლესია

IX ს. მოხაზვნილებელი სტეფანოზისა და ვახასი

ს. წრომი (ხაშურის რ-ნი). ეკლესიის სამხრეთის ფასადის შუა სარკმლის მარცხნივ, ზემოთ, კედლის წყობის სწორკუთხა ქვაზე, ამოღარულია სამსტრი-ქონიანი ასომთავრული წარწერა. ქვის ზომა — 36×24. წარწერის ფართობი

24—18. გრაფემების სიმადლე — 6—7. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან გამოყოფილია, ქარაგმის ნიშანი — სწორი, განივად გრძელი ხაზი (ხუთივე სიტყვა წარწერისა და ქარაგმებულისა). (ტაბ. 61,1).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) 629—663 (ჟ); 2) 626—634/35 (ჩ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1. პალეოგრაფიული ნიშნები: 4 ბ, 4 მ, 4 წ რკალგახსნილებია; 4 ფ-ს ბუნი არ კვეთს წრეს; 7 ე-ს არა აქვს დამატებითი განივი ხაზი; 2. წარწერის შინაარსი: ა) მეოთხე სიტყვა არ შეიძლება წავიკითხოთ როგორც „უბატოსი“ (ეს ტიტული ასეთი ფორმით არ იწერებოდა, არამედ — „უპატოსი“) და ამდენად აქ ვერ ვიგულისხმებთ ქართლის ერისმთავართა სახლის წევრის ბიზანტიურ ტიტულს; ბ) VII ს-ში იწერებოდა „სტეფანოს“ (იხ. მცხეთის ჯვრის წარწერები და ქართულ-სასაანური მონეტები); „სტეფანოზ“ კი — გვიანდელი ფორმაა ამ სახელისა (იხ. ლეონტი მროველი, ჯღანშერი, სუმბატ დავითის ძე). ამდენად, სრულიად გამორიცხულია, რომ წარწერაში იგულისხმებოდეს ქართლის ერისმთავარი სტეფანოს II.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

- 1) [246], Meghwineth-khoutézsiss-chwili, 99 (დედნის შრიფ.; ფრანგ.) (მ);
- 2) [193], П. Уварова, 185 (ერთი სიტყვის რუს. ტრანსკრ.) (ჟ); 3) [85], თ. ჟორდანიას, 69—70 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ჟ); 4) [243], G. Tschubinaschwili, 6, სურ. 1 (მხედრ. ტრანსკრ.; გერმ.; გრაფ. მონახ.) (ჩ); 5) [120], გ. ჩუბინაშვილი, 166 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ჩ); 6) [207], Г. Н. Чубинашвили. 9—10, ტაბ. 66 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (ჩ).

1. ԲՁ ԴԿՇԸ
2. ՏԳՆ ԴՎԸԿ
3. ԿԴ

წ(მიდა)ო ეკ(ლესი)აო /² ს(ტე)ფ(ანო)ზ-
გ(ა)ბაი (გაბარაი? გარბანელი?)/³
შ(ეიწყა)ლ)ე.

- 1 ԴԿՇԸ] ՈԿՇԸ 8. ԴՆԸԸ ց.
- 2 ՏԳՆ] ՆԸՆ 8, ց. 2 ԴՎԸԿ] ԿՎԸԿ 8, ԿՎԸԿ ց, ԴՎԸԿ 8.

2 სტეფანოზ] სტეფანოს უ. 2 გაბაი] ბარნაბა (Barnaba ?) 8, გარბანელი კპატოსის (იპატოსის), ց. კპატოსი 8.

ԲՁ ԴԿՇԸ
ՏԳՆ ԴՎԸԿ
ԿԴ

ს. ერედვი (ცხინვალის რ-ნი): მდ. პატარა ლიხვის ხეობაში, ქ. ცხინვალიდან 7 კმ. მანძილზე, ჩრდილო-დასავლეთით, ს. არბოდან ჩრდ.-ით, სამიოდე კმ მანძილზე. სოფელში, ხეობის გასწვრივ მიმავალი გზის მარჯვნივ, მდებარეობს ციხე-გალავანი, რომლის შიგნით შემორჩენილია ხუროთმოძღვრული ანსამბლი: 1) X ს-ში აგებული წმ. გიორგის დიდი ტაძარი—სამეკლესიანი ბაზილიკა; 2) უფრო მომცრო დარბაზული ტიპის ეკლესია (იხ. [75], რ. მეფისაშვილი, 101—103, 135—136).

წმ. გიორგის ეკლესიის ფასადებზე შემოგვრჩა რამდენიმე ასომთავრული წარწერა X ს-სა.

ძველი მონოგრაფიულად შეისწავლა და გამოსცა რ. მეფისაშვილი მ. ა. მან პირველად გახსნა და მთლიანად ამოკითხა ეკლესიის მთავარი სამშენებლო წარწერა 1943 წელს.

76

914 წ. ახლო. სამშენებლო წარწერა ხუროთმოძღვარ თევდორე
თაფლამს ძისა

ერედვის ტაძრის სამხრეთის ფასადის მრგვალი სვეტის ზედა ნაწილს (მოჩუქურთმებული სარტყლიდან სვეტის თავამდე) ირგვლივ, სპირალისებურად, უვლის ცხრასტრიქონიანი ამოღარული კუთხოვანი ასომთავრული წარწერა. ის იწყება სვეტის დასავლეთის მხარეს. სტრიქონების დასაწყისი აღნიშნულია წვრილი ვერტიკალური ხაზით. წარწერის სიმაღლე — 53. გარშემოწერილობა, სარტყელთან—218. ზემოთ, სვეტისათვით—211. გრაფემების სიმაღლე—3—3,5. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან იშვიათადაა დაცილებული, ხოლო იძულებითი ინტერვალები, როგორც სიტყვის შიგნით ისე სიტყვებს შორის, გამოწვეულია ქვის ფორებით. დაქარაგმების ნიშანი (იხმარება იშვიათად)—საშუალო ზომის სწორი, განივი ხაზი. დამწერლობას მიდრეკილება აქვს არა მარტო კუთხოვნებისაკენ, არამედ — განუხსურებისაკენაც (კერძოდ ნუსხურია ო, ი, უ ლ, ნ ნ და უ ც). შ მ-ს რკალის შემკვრელი ხაზი არ გადადის მარჯვნივ. „უ“ იწერება მხოლოდ Q გრაფემით და არა Q4 კომპლექსით.

დაზიანებები: 1) წარწერა დასავლეთის მხრივ ნაწილობრივ დაფარული იყო მერმინდელი კედლით. ეს დაფარული ნაწილი 1943 წ. გახსნა რ. მეფისაშვილი მ. ა. ის უფრო კარგად შენახული აღმოჩნდა, ვიდრე დანარჩენი წარწერა (გარდა რამდენიმე გრაფემის, სადაც კირის ხსნარი ძალიან მჭიდროდ იყო ჩამკდარი); 2) წარწერის პირველი სამი სტრიქონის შუა ნაწილები გადაღებულია, ხანდაზმულობის გამო, მაგრამ გრაფემების ამოცნობა ხერხდება. (ტაბ. 62; 63, 1, 2).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) 1032 წ. (185), დ. ბაქრაძე, 167, შენ. „ბ“); 2) 906 (თ, მ, მგ, ბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) წარწერაში აღნიშნული თარიღი „ხფი“ — 6510 (=906 წ.) წარწერის თარიღი კი არ არის, არამედ — ეკლესიის მშენებლობის დაწყების. წარწერას კი ამოკვეთდნენ ეკლესიის დასრულების შემდეგ, ე. ი. 906 წლიდან დაახლოებით ათი-

ოდე წლის შემდეგ; 2) წარწერაში აღნიშნული ლაშქრობა აფხაზთა მეფის კოსტანტინესი ჰერეთს, წყაროების ცნობით, მოხდა აბულ-კასიმის ლაშქრობის (914) შემდეგ.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

- 1) [61], ვ. თოფურია, 131—132 (ფრაგმენტის მხედრ. ტრანსლიტ.) (თ);
- 2) [74], რ. მეფისაშვილი, 1043—1050 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (მ);
- 3) [101], ი. იმნაიშვილი, 3 (დედნ. შრიფ.) (ი); 4) [72], ი. მეგრელიძე, 263 ფრაგმენტის მხედრ. ტრანსკრ.) (მგ); 5) [75], რ. მეფისაშვილი, 111—112, ტაბ. 37, 38 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (მ); 6) [30], ვ. ბერიძე, 34—35 (ფრაგმენტის მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ); 7) [29], ვ. ბერიძე, 107—108 (ფრაგმენტის მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ); 8) [175], P. Мелишавили, В. Цинцадзе, 51—53, სურ. 42, 43 (მხედრ. ტრანსკრ.; ტუს.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (მ).

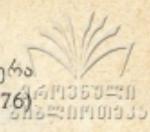
აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ აღნიშნული ლაშქრობის შესახებ არაა შემორჩენილი არც ერთი წერილობითი ძეგლი. ამიტომაც მხოლოდ მხედრული ტრანსკრიპციებიდან შეგვიძლია ვიპოვოთ მის შესახებ ინფორმაცია. აღნიშნული ლაშქრობის დასრულების შემდეგ, აფხაზთა მფარველად აღიქმებოდა იმერეთის მეფე ბაგრატ IV-ის ძე, რომელიც აფხაზთა მეფის ტახტზეც დასჯიდა. ამის შესახებ იხილეთ ნაშრომი: მეგრული ენის ინსტიტუტი, თბილისი, 1980 წელი, გვ. 111—112.

სურ. 87.

1. [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა
2. [მ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა
3. [ყ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა
4. ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა
5. ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა
6. ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა
7. ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა
8. ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა
9. ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა [სრქ] ორთა ციხისა

თ. 1* ————— თა მ ————— წ(?) დისა [ლ] ა მეოხებითა წმძს
 2. ...ათათ... ..სითა ქელმწიფობასა ლ' თ' ვ' დი

* ვერტიკალურ ხაზებს, რომლითაც თ აღნიშნავს დაკლებულ გრაფებათა რაოდენობას, 303-ლი დეფიზებით.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: წარწერა ტაძრის აგების თანადროულია, პალეოგრაფიულად წააგავს მის დიდ (№ 76) წარწერას (მ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: გაზიარებულია წარწერის პირველი გამომცემლის (რ. მეფისაშვილის) დასკვნა, რომ ეს წარწერა, პალეოგრაფიული და შინაარსობრივი მონაცემებით, თანადროული ჩანს ტაძრის დიდი წარწერისა (№ 76).

გამოცემა:

[75], რ. მეფისაშვილი, 117 (დედნ. შრიფ., მხედრ. ტრანსკრ.) (მ).

1. ႠႩႫႧႠ	4. ႠႠႪႫႧႠ *
2. ႠႠႪႫႧႠ	5. ႠႠႠႠႠႧ
3. ႠႧႠႧႧ	6. ႧႧႠ

მ: 1. ႠႩႫႧႠ	ႠႠႧႧ
2. ႠႠ — Ⴀ —	ႠႠႠႠႠႧ
3. ————	ႧႧႠ

აღმშენა] /² წ(მიდა)ა [ეკ(ლესია)ა [ე/სე ყოვ(ელ)/⁴თა [ტ]ბე[ლ]თ/⁵ა ბრძანე/⁶ბითა.

- მ: აღმშენა] თა ბე-თ
 2 შმიდა- - - - - ბრძანე
 3. - - - - - ბითა
 * ამ სიტყვის აღდგენა პირობითია

914 წ. ახლო. მოხახუნებული თევდორესი

ერედვის ტაძრის შიგნით, აღმ. კედელზე, სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში, რელიეფური ჯვრის თავზე, ამოღარულია, ორ სვეტად, ასომთავრული წარწერა: მარცხენა მხარეზე — 4 სტრ., ზომა — 20×8, მარჯვენაზე — 2, სტრ., ზომა — 9×21. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებული არაა, ქარავმის ნიშანი — მოკლე, სწორი, განივი ხაზი.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: პალეოგრაფიულად გავს ტაძრის დიდ წარწერას (№ 76). შესაძლოა აქ მოხსენებული თეოდორე იგივე თეოდორე თავლამსქეა (ტაძრის ამშენებელი) (მ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: გაზიარებულია წარწერის წინა გამომცემლის რ. მეფისაშვილის დასკვნა, რომ პალეოგრაფიულად ეს წარწერა მსგავსია ტაძრის დიდი წარწერისა (№ 76).

გამოცემაში:

- 1) [61]. ვ. თოფურია, 130 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 2) [75], რ. მეფისაშვილი, 117 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (მ).

- 1. ყრუ
- 2. გრუ
- 3. გრუ
- 4. ჟრ
- 5. [შ]რ
- 6. შრუ

1—2 ამინ თ (შენიშ.: უკანასკნელი ასო უფრო წ შავადეს).

1 შრ მ (შენიშ.: პირველი ასო შეიძლება ყ ასოდაც წაიკითხოს).

2 გრ მ (შენიშ.: უკანასკნელი ასო თავშეკრულია. თუ ეს მერმინდელი დაზიანება არ არის, მაშინ აქ უნდა ჩ ეწეროს). 5 შრ [შ]რ ე მნა თ. (შენიშ.: ა შეიძლება დ წაიკითხოთ, მაგრამ უფრო ე უნდა იყოს, ალბათ: ე(სე) ან ე(გე)).

ყ(უარყუარ)ა(ს) * /2 მიწ(აა)(?) /3 შ(ეიწყალ)ე /4 ქ(რისტ)ე /5 — [მ] (ო)ნ(ა)ა /6 შ(ე)ნი თ(ე)დორ(ე).

1—2 ამინ (?) თ. შა მ. 2 მინ მ. 5 მონაა ე (სე ანუ ეგე?) მონაა თ. 6 თეოდორე თ, მ.

* ქარაგმის გახსნა პირობითია

914 წ. ახლო. მოხახუნებელი

ტაძრის დასავლეთის ფასადის სამხრეთის კუთხეში ჩაშენებულია სწორკუთხა ფილა, ორნამენტით შემკული რელიეფური ჯვრის გამოსახულებით. ჯვრის ქვემოთ შექმნილია, ფილის თითქმის მთელ სიგანეზე, სწორკუთხა ფონი, რომელზეც ამოკვეთილია ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. ფილის ზომა — 75×55, წარწერის — 54×3/3,5. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული.

დაზიანება: 1) წარწერა იწყება ფონის მარცხენა კუთხიდან 7—8 სმ დაშორებით: ან წარწერის ამოჭრელს შეეცდომა მოუვიდა და გადაფხიკა წარწერის დასაწყისი, ან ეს დასაწყისი გადაიშალა უკვალოდ; 2) წარწერის ბოლო სამი გრაფემის წინ ქვა დაზიანებულია, შესაძლოა აქ იყო გრაფემა; 3) ბოლო გრაფემა დაზიანებულია. (ტაბ. 63,3).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: წინა წარწერის თანადროული, მაგრამ სხვა ოსტატის მიერ შესრულებული (მ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: ვაზიარებულია წინა გამომცემლის ვარაუდი ამ წარწერის ქრონოლოგიური თანადროულობისა წინა წარწერებთან. ამაზე მიუთითებს გრაფემების მიდრეკილება გაკუთხოვნებისა და განუსხურებისაკენ (შ და ნუსხურია).

გამოცემები:

1) [61], ვ. თოფურია, 130 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 2) [75], რ. მეფისაშვილი, 117—118, ტაბ. 42,2 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (მ).

+ 19774747

477] 3 (?) ყავ თ.

ქრისტე შეიწყალე ყ(ვ)არყ(არე) (?)

სურ. 88.

ქ(რისტ)ე შეიწყ(ა)ლე ყ(ვ)არყ(არე) (?)

ყვარყვარ(?) 3 (?)ყავ თ. ყავ მ.

ს. დოდოთი (ცხინვალის რ-ნი): ცხინვალიდან 7 კმ. მანძილზე დასავლეთით, ს. ტბეთიდან 10 კმ. დაშორებით. სოფლიდან 1 კმ მანძილზე, დასავლეთით მდებარეობს ძველი ეკლესიის (სამეკლესიანი ბაზილიკის) ნანგრევები, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა ცხრაკარას უწოდებს. მასზე შემოგვრჩა სხვადასხვა ხელით შესრულებული, მაგრამ დაახლოებით ერთდროული, ორი ამოღარული ასომთავრული წარწერა, რომლებიც პირველად გამოავლინა, შეისწავლა და გამოსცა რ. მეფისაშვილმა.

80

914 წ. ახლო. სამშენებლო წარწერა ივანე ტბელისა

დოდოთის სამეკლესიანი ბაზილიკის შუა ეკლესიის სამხრეთი კარის მარჯვენა წირთხლზე შემოგვრჩა ცხრასტრიქონიანი ასომთავრული, ამოღარული წარწერა, ორ ქვაზე. პირველ ქვაზე—7 სტრ., ზომით: 20×30, მეორე ქვაზე 2 სტრიქონის ნაშთი, ზომით 10×8. გრაფემების სიმაღლე — 3—3,5. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — პატარა, სწორი, განივი ხაზი.

დაზიანება: 1) პირველ ქვაზე, ზედაპირის ატკეჩის გამო, დაზიანებულია III სტრ.: 1, 2, 3, 4 გრაფემების მხოლოდ ოდნავ შესამჩნევი კვალი შემოგვრჩა; 2) მეორე ქვაზე მე-8 სტრიქონიდან შემოგვრა მხოლოდ პირველი, ხოლო მომდევნო ხუთი გრაფემა გადალეულია. ამავე ქვაზე, მე-9 სტრ-ში გადაშლილია ბოლო ორი გრაფემა; 3) მესამე ქვა, რომელიც მიდგმული იყო მეორე ქვასთან მარჯვენა მხრიდან, ჩამოვარდნილია, მაგრამ მასზე (როგორც სამართლიანად ასკენის რ. მეფისაშვილი) წარწერა არ უნდა ყოფილიყო. (ტაბ. 64,1).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) X---XI სს. მიჯნა (მ); 2) X ს. I ნახ. (ვ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: მიდრეკილება კუთხოვნებისა და განუსხურებისაკენ ოთხხაზოვან წერაზე გადასვლისაკენ; ნუსხურია გრაფემები: **ჟ ლ, ნ ნ; უ ტ, ჟ დ; ნუსხურზე გარდამავალია: ყ ბ, ძ თ, შ მ, ა ა, ს ს, ოჟ უ** (ეს ბგერა გამოსახულია არა ორი გრაფემით, როგორც ეს დამახასიათებელია მთავრობისათვის, არამედ იმათი შეერთებით მიღებული ერთი გრაფემით, რომელიც ჯერ კიდევ არ არის ნუსხური **ჟ უ**); კუთხოვნანია **ყ კ**. 2) წარწერის შინაარსი: აქ მოხსენიებული ერისთავი ივანე ტბელი უნდა იყოს ერედვის წარწერაში (№ 76) მოხსენიებული უფალი ივანე ტბელი.

გამოცემები:

1) [75], რ. მეფისაშვილი, 115, სურ. 11, ტაბ. 461-2 (მხედრ. ტრანსკრ.: გრაფ. მონახ.; ფოტო) (მ); 2) [112], ნ. შოშიაშვილი, ე. ცისკარიშვილი, 91—93, სურ. 1 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ვ); 3) [175], P. Мепишавили, В. Цинцадзе, 58—60, სურ. 49,2,3 (მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (მ¹).

1. †სტყუთი
2. სტყუთი
3. †სტყუთი
4. სტყუთი
5. სტყუთი
6. სტყუთი
7. სტყუთი
8. სტყუთი
9. სტყუთი

7. სტყუთი 8. 9 სტყუთი — 8. 9 სტყუთი 8.

† სახელით/ა ლ(მრ)თი(სადა) ივანე ე/რ[ისტ]ავმ(ან) ტბ(ელ)მ(ან)ა⁴
 აღ(ა)შენა ესე წ(მიდა) ე/კლესია სალო/ცველად მისთვ/ის და ხუთთა
 ძე/შთ[ა მისთ]/აათუ[ის].

1 † ქ, მ, მ² 2 ლპრთისათი მ. 4 აღაშანა წრწ, მ. აღაშანა (sic). ც 7—9 ძეთა მისთათუს] ძე-
 თათუს მ¹ მ—9 მისთათუს] მისთა ც.

† სტყუთი
 სტყუთი
 სტყუთი
 სტყუთი
 სტყუთი
 სტყუთი
 სტყუთი
 სტყუთი

სურ. 89.

914 წ. ახლო. მოსახსენებელი ტბელის ძის ქავთარის

დოდოთის ეკლესიის დასავლეთის კარის ტიმპანზე ამოღარულია ოთხ-
 სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, ზომით 30×18. გრაფემების სიმაღ-
 ლე — 3,5—4, განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან

არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — მოკლე, სწორი განივი ხაზი, ბოლო სიტყვაზე კი დასმულია გრძელი განივი, კიდურწერტილებიანი ხაზი. (ტაბ. 64,2).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) X—XI სს. მიჯნა (მ); 2) X ს. I ნახ. (ც).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნები: გრაფემების მიდრეკილება ოთხხაზოვნებისადმი და განუსხურება. ნუსხურია: უ ც, უ ტ. ასო უ ლ X ს-თვის დამახასიათებელი დაწერილობით: ვერტიკალური ფეხი უერთდება მუცლის შუა ნაწილს (ისევე როგორც სამშვილდის, ნიქოზის და სხვა წარწერებში). 2) დოდოთის ეკლესიის ეს წარწერა, შინაარსის მიხედვით თანადროულია ამავე ეკლესიის მეორე წარწერისა (№ 80), სადაც ტბელად იწოდება ივანე. აქ კი იხსენიება მისი შვილი ქავთარი, რომელიც ჯერ ტბელად არ იწოდება, არამედ, მხოლოდ ტბელის ძედ.

გამოცემები:

- 1) [75], რ. მეფისაშვილი, 116, სურ. 12 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (მ); 2) [112], ნ. შოშიაშვილი, ვ. ცისკარიშვილი, 93 (მხედრ. ტრანსკრ.) (ც); 3) [175], P. Меписашвили, В. Цинцадзе, 50—61, სურ. 49 (მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (მ¹).

ԲՊԲԴՆՇԹԹ
 ԷՂԻԹԻԹԻՆՇԻՆՇ
 ԷՂՆՇՇԻՆՇԻՆՇ
 ԱԻՆՇԻՆՇԻՆՇ

სურ. 90.

- 1. ԲՊԲԴՆՇԹԹ
- 2. ԷՂԻԹԻԹԻՆՇԻՆՇ
- 3. ԷՂՆՇՇԻՆՇԻՆՇ
- 4. ԱԻՆՇԻՆՇԻՆՇ

წ(მიდა)ო ნ(ა)თლ(ის)მ(ე)მ(ელ)ო, მ(ე)ო/2ხ ექმ(ენ) მ(ო)ნ(ა)სა შ(ე)ნსა/3 ტბ(ელ)ი(ს)ა ძესა ქ(ა)ვთ(ა)რსა /4 ორსავე ცხ(ო)რ(ე)ბ(ა)სა.

1 შინდო ც. 3 ტბელსა ძესა ქავთარსასა მ¹. 4 ორთავე ც. 4 ცხოვრებასა მ, მ¹.

914 წ. ახლო. წარწერა ხელოსან სხუისასი

დოდოთის ეკლესიის დასავლეთის არქიტრავეზე ამოღარულია ერთსტრიქონიანი ნუსხურნარევი ასომთავრული წარწერა, სიგრძით 31. გრაფემების

12. ნ. შოშიაშვილი

გამოცემა ემყარება წინა გამოცემებს, შეტანილია ზოგიერთი კორექტივები, წარწერათა შინაარსის საფუძველზე.

წარწერების დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) „გვიანდელი“, საშუალო ქართულის პერიოდის. ეკლესიის ყველა წარწერა ერთდროულია და პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით ერთი ოსტატის მიერაა ამოკვეთილი (თ, 133, შენ. 1, 134); 2) პატრიკ ტბელის წარწერა (№ 83); X—XI სს. მიჯნა (8).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პატრიკ ტბელის წარწერის (№ 83) პალეოგრაფიული ნიშნები: ა) მიდრეკილება გაკუთხოვნება-განუსხურებისაკენ გრაფემების: **ც ა, ხ ლ, შ მ, კ რ, ს ხ, ძ ძ, ც ც**; ბ) განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან არაა დაცილებული; გ) ქარავმის ნიშანი — პატარა, სწორი, განივი ხაზი; 2) წარწერების შინაარსი: ვ. თოფურია გვამცნობს, რომ ტბეთის ყველა წარწერა, ხელის მიხედვით, ერთი ოსტატის მიერ ჩანს ამოკვეთილი და, ამდენად, ერთდროულია. წარწერების შინაარსი ასეთ დასკვნას ეწინააღმდეგება. შინაარსის მიხედვით აქ ჩანს სამი ქრონოლოგიური ფენა: 1) X ს. შუა წლები; 2) X ს. II ნახევარი; 3) X ს.; ამას მოწმობს წარწერებში მოხსენიებულ ტბელთა გენეალოგიური მიმართება დოდოთის წარწერებში (№ № 80, 81) მოხსენიებულ ტბელებთან და მათი სავარაუდო ქრონოლოგია. ტბეთის წარწერებში, კუთვნილების მიხედვით გამოიყოფა მოსახსენებელთა 5 ჯგუფი: 1) პატრიკ ტბელის (№ 83. პატრიკი ცოცხალია); 2) პატრიკის ძეების (№ 89. პატრიკი გარდაცვლილია). 3) აბაზასი და მისი ძეების (№ 90. ტბელების მომდევნო თაობა, მათი განშტოება, ან მათი შემცვლელი ფეოდალური სავარაუდო აბაზასძეებისა); 4) ვახტანგის და მისი ძეების; ცოტას; თეკლას (№ 85, 86, 87. ტბელები?) 5) ბალავრის დამდებთა: თიჯრეველთა (№ 91) და ხელოსან სანდირ პიპას ძის (№ 92). როგორც ვხედავთ, ტბეთის წარწერებში ჩანს ტბელების 2 თაობა: I პატრიკ ტბელი; II პატრიკის ძეები (ოქროპირი, ქავთარი). ტბელების ამ ორ თაობას წინ უსწრებს ორი თაობა, მოხსენიებული დოდოთის ცხრაკარის ეკლესიის წარწერებში: I—ივანე ტბელი (914 წ. ახლო) (№ 80); II—ტბელის ძე (ივანე ტბელის ძე) ქავთარ (№ 81). ტბეთის წარწერების პატრიკი ძეა ქავთარის (№ 83). ასე რომ, დოდოთისა და ტბეთის წარწერები იხსენიებენ ტბელთა ოთხ თაობას: ივანე — ქავთარ I — პატრიკ — ქავთარ II. ივანე იხსენიება 914 წლის ახლო ხანებში, ხოლო ქავთარ II პატრიკის ძე ალბათ ის ქავთარ ტბელია, რომელიც იბრძოდა ბაგრატ III-ის წინააღმდეგ 980-იან წლებში. ამრიგად, დოდოთის წარწერებში მოხსენიებული ტბელთა ორი თაობა მოღვაწეობდა X ს-ის I ნახევარში, ხოლო ტბეთის წარწერებში მოხსენიებული ორი თაობა X ს-ის II ნახევარში. ტბეთის წარწერების IV ჯგუფი (ვახტანგის ძეები; ცოტა; თეკლა), როგორც ჩანს, თანადროულია I და II ჯგუფისა (X ს. შუა წლ.), რადგანაც მათ სიმეტრიულადაა ამოკვეთილი აღმ. ფასადზე (I და II ჯგ. წარწერები მარცხენა სარკმლის თავზე, IV ჯგუფისა — მარჯვენა სარკმლის თავზე); III ჯგუფის წარწერები, როგორც ჩანს, ქავთარ II-ის მომდევნო პერიოდს (ე. ი. X ს-ის ბოლოს, ან XI ს-ის დასაწყისს) ეკუთვნიან, ხოლო V ჯგუფისა შეიძლება ეკუთვნოდნენ X ს-ის ნებისმიერ მონაკვეთს.

X ს. II ნახ. მოსახსენებელი ტბელის ძეგლის: ოქროპირის და ქავთარის

დაკარგულია. ამოკვეთილი იყო (მ. ბროსესა და ვ. თოფურბას ცნობით), ერთ სტრიქონად, ტბეთის ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადის შუა სარკმლის თავზე, ოვალურ რელიეფურ ფონზე, № 88 წარწერის ზემოთ (როგორც ჩანს მისი თანადროულია). ასომთავრული.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [227], M. Brosset 58d (დედნ. შრიფ.: ფრანგ.) (ბ); 2) [61], ვ. თოფურბა, 133 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 3) [112], ნ. შოშიაშვილი, ვ. ცისკარიშვილი, 96, V (მხედრ. ტრანსკრ., ვ. თოფურბას გამოცემიდან) (ც).

1. 𐌕𐌰𐌹𐌺𐌹𐌸𐌺𐌰𐌺𐌹𐌸𐌰𐌺𐌰𐌺𐌰 𐌸𐌰𐌺𐌰
𐌸𐌰𐌺𐌰

ბ: 𐌕𐌰𐌹𐌺𐌹𐌸...𐌸𐌰𐌺𐌰. 𐌸𐌰𐌺𐌰 თ: ოქროპი სპდლდ დვთ ქვთრ.

1. ქ. ჯ(უ)არო ბ(ო)რცეს(ა)ო, ა(ლი)დ(ე)ნ შვ(ი)ლნი მ(ა)თნი: ოქრ(ო)პ(ი)რ, პლდლ (ტბელი და?) ქ(ა)ვთ(არ).

1 ოქროპირი თ, ც. 1 პლდლ (ტბელი და?) დლდლ (Dghddl) ბ. სპდლდ(?) დავთ თ, ც. 1 ქავთარ] ქლრდ (klrd) ბ.

X ს. ბოლო. მოსახსენებელი აბაზასი და მისი ძეგლის:
ივანესი და ქობულის

დაკარგულია. ვაერთიანებთ ერთ მოსახსენებლად ორ, ერთმანეთის ახლო ამოკვეთილ და, როგორც ჩანს; ერთმანეთთან დაკავშირებულ წარწერას. პირველი წარწერა (აბაზასი) ამოკვეთილი იყო (მ. ბროსეს და ვ. თოფურბას ცნობით), სამ სტრიქონად, ტბეთის ეკლესიის აღმოსავლეთის ფასადის მარცხენა პატარა სარკმლის ზემოთ, ჩუქურთმებში, ხოლო მეორე (აბაზას ძეგლის) — ერთ სტრიქონად, იქვე, ჩუქურთმის ზემოთ. ასომთავრული.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [227], M. Brosset, 58 d (დედნ. შრიფ., ფრანგ.) (ბ); 2) [61], ვ. თოფურბა, 134 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 3) [61], ს. ჯანაშია, 134, შენიშ. 1 (ერთი სიტყვის წაკითხვა) (ქ); 4) [112], ნ. შოშიაშვილი, ვ. ცისკარიშვილი, 96, VI (მხედრ. ტრანსკრ., ვ. თოფურბას გამოცემიდან) (ც).

1. 𐌶𐌰𐌹𐌺𐌹𐌸

2. 𐌸𐌰𐌺𐌰𐌸

3. 𐌸𐌰𐌺𐌰

4. 𐌸𐌰𐌺𐌰𐌸𐌰𐌺𐌰𐌸𐌰𐌺𐌰

3 𐌸𐌰𐌺𐌰𐌸𐌰𐌺𐌰 ბ. აბრამ ჯ.

4 𐌸𐌰𐌺𐌰𐌸𐌰𐌺𐌰 ბ.

3 აბელა (Abela) ბ. 4 ივანე იჩვი (Itchwi) ბ. 4 ქობულ ქაბალ (Kabal) ბ.

91

X ს. ბალავრის დამდებთა — თიკრეველ ითვიხანთ წარწერა

დაკარგულია. ამოკვეთილი იყო (მ. ბროსეს და ს. ჯანაშიას ცნობით), ორ სტრიქონად, ტბეთის ეკლესიის ჩრდილოეთის ფასადის ქვედა ქვაზე. ასომთავრული.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [227], M. Brosset, 58 e (დედნ. შრიფ.; ფრანგ.) (ბ); 2) [61], ს. ჯანაშია, 134, შენ. 1 (მხედრ. ტრანსლიტ.) (ჯ).

1. † ს¹ქ²ნ³ც⁴ნ⁵ნ⁶ც⁷ნ⁸ნ⁹ც¹⁰ნ¹¹ნ¹²ც¹³ნ¹⁴ნ¹⁵ც¹⁶ნ¹⁷ნ¹⁸ც¹⁹ნ²⁰ნ²¹ც²²ნ²³ნ²⁴ც²⁵ნ²⁶ნ²⁷ც²⁸ნ²⁹ნ³⁰ც³¹ნ³²ნ³³ც³⁴ნ³⁵ნ³⁶ც³⁷ნ³⁸ნ³⁹ც⁴⁰ნ⁴¹ნ⁴²ც⁴³ნ⁴⁴ნ⁴⁵ც⁴⁶ნ⁴⁷ნ⁴⁸ც⁴⁹ნ⁵⁰ნ⁵¹ც⁵²ნ⁵³ნ⁵⁴ც⁵⁵ნ⁵⁶ნ⁵⁷ც⁵⁸ნ⁵⁹ნ⁶⁰ც⁶¹ნ⁶²ნ⁶³ც⁶⁴ნ⁶⁵ნ⁶⁶ც⁶⁷ნ⁶⁸ნ⁶⁹ც⁷⁰ნ⁷¹ნ⁷²ც⁷³ნ⁷⁴ნ⁷⁵ც⁷⁶ნ⁷⁷ნ⁷⁸ც⁷⁹ნ⁸⁰ნ⁸¹ც⁸²ნ⁸³ნ⁸⁴ც⁸⁵ნ⁸⁶ნ⁸⁷ც⁸⁸ნ⁸⁹ნ⁹⁰ც⁹¹ნ⁹²ნ⁹³ც⁹⁴ნ⁹⁵ნ⁹⁶ც⁹⁷ნ⁹⁸ნ⁹⁹ც¹⁰⁰ნ¹⁰¹ნ¹⁰²ც¹⁰³ნ¹⁰⁴ნ¹⁰⁵ც¹⁰⁶ნ¹⁰⁷ნ¹⁰⁸ც¹⁰⁹ნ¹¹⁰ნ¹¹¹ც¹¹²ნ¹¹³ნ¹¹⁴ც¹¹⁵ნ¹¹⁶ნ¹¹⁷ც¹¹⁸ნ¹¹⁹ნ¹²⁰ც¹²¹ნ¹²²ნ¹²³ც¹²⁴ნ¹²⁵ნ¹²⁶ც¹²⁷ნ¹²⁸ნ¹²⁹ც¹³⁰ნ¹³¹ნ¹³²ც¹³³ნ¹³⁴ნ¹³⁵ც¹³⁶ნ¹³⁷ნ¹³⁸ც¹³⁹ნ¹⁴⁰ნ¹⁴¹ც¹⁴²ნ¹⁴³ნ¹⁴⁴ც¹⁴⁵ნ¹⁴⁶ნ¹⁴⁷ც¹⁴⁸ნ¹⁴⁹ნ¹⁵⁰ც¹⁵¹ნ¹⁵²ნ¹⁵³ც¹⁵⁴ნ¹⁵⁵ნ¹⁵⁶ც¹⁵⁷ნ¹⁵⁸ნ¹⁵⁹ც¹⁶⁰ნ¹⁶¹ნ¹⁶²ც¹⁶³ნ¹⁶⁴ნ¹⁶⁵ც¹⁶⁶ნ¹⁶⁷ნ¹⁶⁸ც¹⁶⁹ნ¹⁷⁰ნ¹⁷¹ც¹⁷²ნ¹⁷³ნ¹⁷⁴ც¹⁷⁵ნ¹⁷⁶ნ¹⁷⁷ც¹⁷⁸ნ¹⁷⁹ნ¹⁸⁰ც¹⁸¹ნ¹⁸²ნ¹⁸³ც¹⁸⁴ნ¹⁸⁵ნ¹⁸⁶ც¹⁸⁷ნ¹⁸⁸ნ¹⁸⁹ც¹⁹⁰ნ¹⁹¹ნ¹⁹²ც¹⁹³ნ¹⁹⁴ნ¹⁹⁵ც¹⁹⁶ნ¹⁹⁷ნ¹⁹⁸ც¹⁹⁹ნ²⁰⁰ნ²⁰¹ც²⁰²ნ²⁰³ნ²⁰⁴ც²⁰⁵ნ²⁰⁶ნ²⁰⁷ც²⁰⁸ნ²⁰⁹ნ²¹⁰ც²¹¹ნ²¹²ნ²¹³ც²¹⁴ნ²¹⁵ნ²¹⁶ც²¹⁷ნ²¹⁸ნ²¹⁹ც²²⁰ნ²²¹ნ²²²ც²²³ნ²²⁴ნ²²⁵ც²²⁶ნ²²⁷ნ²²⁸ც²²⁹ნ²³⁰ნ²³¹ც²³²ნ²³³ნ²³⁴ც²³⁵ნ²³⁶ნ²³⁷ც²³⁸ნ²³⁹ნ²⁴⁰ც²⁴¹ნ²⁴²ნ²⁴³ც²⁴⁴ნ²⁴⁵ნ²⁴⁶ც²⁴⁷ნ²⁴⁸ნ²⁴⁹ც²⁵⁰ნ²⁵¹ნ²⁵²ც²⁵³ნ²⁵⁴ნ²⁵⁵ც²⁵⁶ნ²⁵⁷ნ²⁵⁸ც²⁵⁹ნ²⁶⁰ნ²⁶¹ც²⁶²ნ²⁶³ნ²⁶⁴ც²⁶⁵ნ²⁶⁶ნ²⁶⁷ც²⁶⁸ნ²⁶⁹ნ²⁷⁰ც²⁷¹ნ²⁷²ნ²⁷³ც²⁷⁴ნ²⁷⁵ნ²⁷⁶ც²⁷⁷ნ²⁷⁸ნ²⁷⁹ც²⁸⁰ნ²⁸¹ნ²⁸²ც²⁸³ნ²⁸⁴ნ²⁸⁵ც²⁸⁶ნ²⁸⁷ნ²⁸⁸ც²⁸⁹ნ²⁹⁰ნ²⁹¹ც²⁹²ნ²⁹³ნ²⁹⁴ც²⁹⁵ნ²⁹⁶ნ²⁹⁷ც²⁹⁸ნ²⁹⁹ნ³⁰⁰ც³⁰¹ნ³⁰²ნ³⁰³ც³⁰⁴ნ³⁰⁵ნ³⁰⁶ც³⁰⁷ნ³⁰⁸ნ³⁰⁹ც³¹⁰ნ³¹¹ნ³¹²ც³¹³ნ³¹⁴ნ³¹⁵ც³¹⁶ნ³¹⁷ნ³¹⁸ც³¹⁹ნ³²⁰ნ³²¹ც³²²ნ³²³ნ³²⁴ც³²⁵ნ³²⁶ნ³²⁷ც³²⁸ნ³²⁹ნ³³⁰ც³³¹ნ³³²ნ³³³ც³³⁴ნ³³⁵ნ³³⁶ც³³⁷ნ³³⁸ნ³³⁹ც³⁴⁰ნ³⁴¹ნ³⁴²ც³⁴³ნ³⁴⁴ნ³⁴⁵ც³⁴⁶ნ³⁴⁷ნ³⁴⁸ც³⁴⁹ნ³⁵⁰ნ³⁵¹ც³⁵²ნ³⁵³ნ³⁵⁴ც³⁵⁵ნ³⁵⁶ნ³⁵⁷ც³⁵⁸ნ³⁵⁹ნ³⁶⁰ც³⁶¹ნ³⁶²ნ³⁶³ც³⁶⁴ნ³⁶⁵ნ³⁶⁶ც³⁶⁷ნ³⁶⁸ნ³⁶⁹ც³⁷⁰ნ³⁷¹ნ³⁷²ც³⁷³ნ³⁷⁴ნ³⁷⁵ც³⁷⁶ნ³⁷⁷ნ³⁷⁸ც³⁷⁹ნ³⁸⁰ნ³⁸¹ც³⁸²ნ³⁸³ნ³⁸⁴ც³⁸⁵ნ³⁸⁶ნ³⁸⁷ც³⁸⁸ნ³⁸⁹ნ³⁹⁰ც³⁹¹ნ³⁹²ნ³⁹³ც³⁹⁴ნ³⁹⁵ნ³⁹⁶ც³⁹⁷ნ³⁹⁸ნ³⁹⁹ც⁴⁰⁰ნ⁴⁰¹ნ⁴⁰²ც⁴⁰³ნ⁴⁰⁴ნ⁴⁰⁵ც⁴⁰⁶ნ⁴⁰⁷ნ⁴⁰⁸ც⁴⁰⁹ნ⁴¹⁰ნ⁴¹¹ც⁴¹²ნ⁴¹³ნ⁴¹⁴ც⁴¹⁵ნ⁴¹⁶ნ⁴¹⁷ც⁴¹⁸ნ⁴¹⁹ნ⁴²⁰ც⁴²¹ნ⁴²²ნ⁴²³ც⁴²⁴ნ⁴²⁵ნ⁴²⁶ც⁴²⁷ნ⁴²⁸ნ⁴²⁹ც⁴³⁰ნ⁴³¹ნ⁴³²ც⁴³³ნ⁴³⁴ნ⁴³⁵ც⁴³⁶ნ⁴³⁷ნ⁴³⁸ც⁴³⁹ნ⁴⁴⁰ნ⁴⁴¹ც⁴⁴²ნ⁴⁴³ნ⁴⁴⁴ც⁴⁴⁵ნ⁴⁴⁶ნ⁴⁴⁷ც⁴⁴⁸ნ⁴⁴⁹ნ⁴⁵⁰ც⁴⁵¹ნ⁴⁵²ნ⁴⁵³ც⁴⁵⁴ნ⁴⁵⁵ნ⁴⁵⁶ც⁴⁵⁷ნ⁴⁵⁸ნ⁴⁵⁹ც⁴⁶⁰ნ⁴⁶¹ნ⁴⁶²ც⁴⁶³ნ⁴⁶⁴ნ⁴⁶⁵ც⁴⁶⁶ნ⁴⁶⁷ნ⁴⁶⁸ც⁴⁶⁹ნ⁴⁷⁰ნ⁴⁷¹ც⁴⁷²ნ⁴⁷³ნ⁴⁷⁴ც⁴⁷⁵ნ⁴⁷⁶ნ⁴⁷⁷ც⁴⁷⁸ნ⁴⁷⁹ნ⁴⁸⁰ც⁴⁸¹ნ⁴⁸²ნ⁴⁸³ც⁴⁸⁴ნ⁴⁸⁵ნ⁴⁸⁶ც⁴⁸⁷ნ⁴⁸⁸ნ⁴⁸⁹ც⁴⁹⁰ნ⁴⁹¹ნ⁴⁹²ც⁴⁹³ნ⁴⁹⁴ნ⁴⁹⁵ც⁴⁹⁶ნ⁴⁹⁷ნ⁴⁹⁸ც⁴⁹⁹ნ⁵⁰⁰ნ⁵⁰¹ც⁵⁰²ნ⁵⁰³ნ⁵⁰⁴ც⁵⁰⁵ნ⁵⁰⁶ნ⁵⁰⁷ც⁵⁰⁸ნ⁵⁰⁹ნ⁵¹⁰ც⁵¹¹ნ⁵¹²ნ⁵¹³ც⁵¹⁴ნ⁵¹⁵ნ⁵¹⁶ც⁵¹⁷ნ⁵¹⁸ნ⁵¹⁹ც⁵²⁰ნ⁵²¹ნ⁵²²ც⁵²³ნ⁵²⁴ნ⁵²⁵ც⁵²⁶ნ⁵²⁷ნ⁵²⁸ც⁵²⁹ნ⁵³⁰ნ⁵³¹ც⁵³²ნ⁵³³ნ⁵³⁴ც⁵³⁵ნ⁵³⁶ნ⁵³⁷ც⁵³⁸ნ⁵³⁹ნ⁵⁴⁰ც⁵⁴¹ნ⁵⁴²ნ⁵⁴³ც⁵⁴⁴ნ⁵⁴⁵ნ⁵⁴⁶ც⁵⁴⁷ნ⁵⁴⁸ნ⁵⁴⁹ც⁵⁵⁰ნ⁵⁵¹ნ⁵⁵²ც⁵⁵³ნ⁵⁵⁴ნ⁵⁵⁵ც⁵⁵⁶ნ⁵⁵⁷ნ⁵⁵⁸ც⁵⁵⁹ნ⁵⁶⁰ნ⁵⁶¹ც⁵⁶²ნ⁵⁶³ნ⁵⁶⁴ც⁵⁶⁵ნ⁵⁶⁶ნ⁵⁶⁷ც⁵⁶⁸ნ⁵⁶⁹ნ⁵⁷⁰ც⁵⁷¹ნ⁵⁷²ნ⁵⁷³ც⁵⁷⁴ნ⁵⁷⁵ნ⁵⁷⁶ც⁵⁷⁷ნ⁵⁷⁸ნ⁵⁷⁹ც⁵⁸⁰ნ⁵⁸¹ნ⁵⁸²ც⁵⁸³ნ⁵⁸⁴ნ⁵⁸⁵ც⁵⁸⁶ნ⁵⁸⁷ნ⁵⁸⁸ც⁵⁸⁹ნ⁵⁹⁰ნ⁵⁹¹ც⁵⁹²ნ⁵⁹³ნ⁵⁹⁴ც⁵⁹⁵ნ⁵⁹⁶ნ⁵⁹⁷ც⁵⁹⁸ნ⁵⁹⁹ნ⁶⁰⁰ც⁶⁰¹ნ⁶⁰²ნ⁶⁰³ც⁶⁰⁴ნ⁶⁰⁵ნ⁶⁰⁶ც⁶⁰⁷ნ⁶⁰⁸ნ⁶⁰⁹ც⁶¹⁰ნ⁶¹¹ნ⁶¹²ც⁶¹³ნ⁶¹⁴ნ⁶¹⁵ც⁶¹⁶ნ⁶¹⁷ნ⁶¹⁸ც⁶¹⁹ნ⁶²⁰ნ⁶²¹ც⁶²²ნ⁶²³ნ⁶²⁴ც⁶²⁵ნ⁶²⁶ნ⁶²⁷ც⁶²⁸ნ⁶²⁹ნ⁶³⁰ც⁶³¹ნ⁶³²ნ⁶³³ც⁶³⁴ნ⁶³⁵ნ⁶³⁶ც⁶³⁷ნ⁶³⁸ნ⁶³⁹ც⁶⁴⁰ნ⁶⁴¹ნ⁶⁴²ც⁶⁴³ნ⁶⁴⁴ნ⁶⁴⁵ც⁶⁴⁶ნ⁶⁴⁷ნ⁶⁴⁸ც⁶⁴⁹ნ⁶⁵⁰ნ⁶⁵¹ც⁶⁵²ნ⁶⁵³ნ⁶⁵⁴ც⁶⁵⁵ნ⁶⁵⁶ნ⁶⁵⁷ც⁶⁵⁸ნ⁶⁵⁹ნ⁶⁶⁰ც⁶⁶¹ნ⁶⁶²ნ⁶⁶³ც⁶⁶⁴ნ⁶⁶⁵ნ⁶⁶⁶ც⁶⁶⁷ნ⁶⁶⁸ნ⁶⁶⁹ც⁶⁷⁰ნ⁶⁷¹ნ⁶⁷²ც⁶⁷³ნ⁶⁷⁴ნ⁶⁷⁵ც⁶⁷⁶ნ⁶⁷⁷ნ⁶⁷⁸ც⁶⁷⁹ნ⁶⁸⁰ნ⁶⁸¹ც⁶⁸²ნ⁶⁸³ნ⁶⁸⁴ც⁶⁸⁵ნ⁶⁸⁶ნ⁶⁸⁷ც⁶⁸⁸ნ⁶⁸⁹ნ⁶⁹⁰ც⁶⁹¹ნ⁶⁹²ნ⁶⁹³ც⁶⁹⁴ნ⁶⁹⁵ნ⁶⁹⁶ც⁶⁹⁷ნ⁶⁹⁸ნ⁶⁹⁹ც⁷⁰⁰ნ⁷⁰¹ნ⁷⁰²ც⁷⁰³ნ⁷⁰⁴ნ⁷⁰⁵ც⁷⁰⁶ნ⁷⁰⁷ნ⁷⁰⁸ც⁷⁰⁹ნ⁷¹⁰ნ⁷¹¹ც⁷¹²ნ⁷¹³ნ⁷¹⁴ც⁷¹⁵ნ⁷¹⁶ნ⁷¹⁷ც⁷¹⁸ნ⁷¹⁹ნ⁷²⁰ც⁷²¹ნ⁷²²ნ⁷²³ც⁷²⁴ნ⁷²⁵ნ⁷²⁶ც⁷²⁷ნ⁷²⁸ნ⁷²⁹ც⁷³⁰ნ⁷³¹ნ⁷³²ც⁷³³ნ⁷³⁴ნ⁷³⁵ც⁷³⁶ნ⁷³⁷ნ⁷³⁸ც⁷³⁹ნ⁷⁴⁰ნ⁷⁴¹ც⁷⁴²ნ⁷⁴³ნ⁷⁴⁴ც⁷⁴⁵ნ⁷⁴⁶ნ⁷⁴⁷ც⁷⁴⁸ნ⁷⁴⁹ნ⁷⁵⁰ც⁷⁵¹ნ⁷⁵²ნ⁷⁵³ც⁷⁵⁴ნ⁷⁵⁵ნ⁷⁵⁶ც⁷⁵⁷ნ⁷⁵⁸ნ⁷⁵⁹ც⁷⁶⁰ნ⁷⁶¹ნ⁷⁶²ც⁷⁶³ნ⁷⁶⁴ნ⁷⁶⁵ც⁷⁶⁶ნ⁷⁶⁷ნ⁷⁶⁸ც⁷⁶⁹ნ⁷⁷⁰ნ⁷⁷¹ც⁷⁷²ნ⁷⁷³ნ⁷⁷⁴ც⁷⁷⁵ნ⁷⁷⁶ნ⁷⁷⁷ც⁷⁷⁸ნ⁷⁷⁹ნ⁷⁸⁰ც⁷⁸¹ნ⁷⁸²ნ⁷⁸³ც⁷⁸⁴ნ⁷⁸⁵ნ⁷⁸⁶ც⁷⁸⁷ნ⁷⁸⁸ნ⁷⁸⁹ც⁷⁹⁰ნ⁷⁹¹ნ⁷⁹²ც⁷⁹³ნ⁷⁹⁴ნ⁷⁹⁵ც⁷⁹⁶ნ⁷⁹⁷ნ⁷⁹⁸ც⁷⁹⁹ნ⁸⁰⁰ნ⁸⁰¹ც⁸⁰²ნ⁸⁰³ნ⁸⁰⁴ც⁸⁰⁵ნ⁸⁰⁶ნ⁸⁰⁷ც⁸⁰⁸ნ⁸⁰⁹ნ⁸¹⁰ც⁸¹¹ნ⁸¹²ნ⁸¹³ც⁸¹⁴ნ⁸¹⁵ნ⁸¹⁶ც⁸¹⁷ნ⁸¹⁸ნ⁸¹⁹ც⁸²⁰ნ⁸²¹ნ⁸²²ც⁸²³ნ⁸²⁴ნ⁸²⁵ც⁸²⁶ნ⁸²⁷ნ⁸²⁸ც⁸²⁹ნ⁸³⁰ნ⁸³¹ც⁸³²ნ⁸³³ნ⁸³⁴ც⁸³⁵ნ⁸³⁶ნ⁸³⁷ც⁸³⁸ნ⁸³⁹ნ⁸⁴⁰ც⁸⁴¹ნ⁸⁴²ნ⁸⁴³ც⁸⁴⁴ნ⁸⁴⁵ნ⁸⁴⁶ც⁸⁴⁷ნ⁸⁴⁸ნ⁸⁴⁹ც⁸⁵⁰ნ⁸⁵¹ნ⁸⁵²ც⁸⁵³ნ⁸⁵⁴ნ⁸⁵⁵ც⁸⁵⁶ნ⁸⁵⁷ნ⁸⁵⁸ც⁸⁵⁹ნ⁸⁶⁰ნ⁸⁶¹ც⁸⁶²ნ⁸⁶³ნ⁸⁶⁴ც⁸⁶⁵ნ⁸⁶⁶ნ⁸⁶⁷ც⁸⁶⁸ნ⁸⁶⁹ნ⁸⁷⁰ც⁸⁷¹ნ⁸⁷²ნ⁸⁷³ც⁸⁷⁴ნ⁸⁷⁵ნ⁸⁷⁶ც⁸⁷⁷ნ⁸⁷⁸ნ⁸⁷⁹ც⁸⁸⁰ნ⁸⁸¹ნ⁸⁸²ც⁸⁸³ნ⁸⁸⁴ნ⁸⁸⁵ც⁸⁸⁶ნ⁸⁸⁷ნ⁸⁸⁸ც⁸⁸⁹ნ⁸⁹⁰ნ⁸⁹¹ც⁸⁹²ნ⁸⁹³ნ⁸⁹⁴ც⁸⁹⁵ნ⁸⁹⁶ნ⁸⁹⁷ც⁸⁹⁸ნ⁸⁹⁹ნ⁹⁰⁰ც⁹⁰¹ნ⁹⁰²ნ⁹⁰³ც⁹⁰⁴ნ⁹⁰⁵ნ⁹⁰⁶ც⁹⁰⁷ნ⁹⁰⁸ნ⁹⁰⁹ც⁹¹⁰ნ⁹¹¹ნ⁹¹²ც⁹¹³ნ⁹¹⁴ნ⁹¹⁵ც⁹¹⁶ნ⁹¹⁷ნ⁹¹⁸ც⁹¹⁹ნ⁹²⁰ნ⁹²¹ც⁹²²ნ⁹²³ნ⁹²⁴ც⁹²⁵ნ⁹²⁶ნ⁹²⁷ც⁹²⁸ნ⁹²⁹ნ⁹³⁰ც⁹³¹ნ⁹³²ნ⁹³³ც⁹³⁴ნ⁹³⁵ნ⁹³⁶ც⁹³⁷ნ⁹³⁸ნ⁹³⁹ც⁹⁴⁰ნ⁹⁴¹ნ⁹⁴²ც⁹⁴³ნ⁹⁴⁴ნ⁹⁴⁵ც⁹⁴⁶ნ⁹⁴⁷ნ⁹⁴⁸ც⁹⁴⁹ნ⁹⁵⁰ნ⁹⁵¹ც⁹⁵²ნ⁹⁵³ნ⁹⁵⁴ც⁹⁵⁵ნ⁹⁵⁶ნ⁹⁵⁷ც⁹⁵⁸ნ⁹⁵⁹ნ⁹⁶⁰ც⁹⁶¹ნ⁹⁶²ნ⁹⁶³ც⁹⁶⁴ნ⁹⁶⁵ნ⁹⁶⁶ც⁹⁶⁷ნ⁹⁶⁸ნ⁹⁶⁹ც⁹⁷⁰ნ⁹⁷¹ნ⁹⁷²ც⁹⁷³ნ⁹⁷⁴ნ⁹⁷⁵ც⁹⁷⁶ნ⁹⁷⁷ნ⁹⁷⁸ც⁹⁷⁹ნ⁹⁸⁰ნ⁹⁸¹ც⁹⁸²ნ⁹⁸³ნ⁹⁸⁴ც⁹⁸⁵ნ⁹⁸⁶ნ⁹⁸⁷ც⁹⁸⁸ნ⁹⁸⁹ნ⁹⁹⁰ც⁹⁹¹ნ⁹⁹²ნ⁹⁹³ც⁹⁹⁴ნ⁹⁹⁵ნ⁹⁹⁶ც⁹⁹⁷ნ⁹⁹⁸ნ⁹⁹⁹ც¹⁰⁰⁰ნ¹⁰⁰¹ნ¹⁰⁰²ც¹⁰⁰³ნ¹⁰⁰⁴ნ¹⁰⁰⁵ც¹⁰⁰⁶ნ¹⁰⁰⁷ნ¹⁰⁰⁸ც¹⁰⁰⁹ნ¹⁰¹⁰ნ¹⁰¹¹ც¹⁰¹²ნ¹⁰¹³ნ¹⁰¹⁴ც¹⁰¹⁵ნ¹⁰¹⁶ნ¹⁰¹⁷ც¹⁰¹⁸ნ¹⁰¹⁹ნ¹⁰²⁰ც¹⁰²¹ნ¹⁰²²ნ¹⁰²³ც¹⁰²⁴ნ¹⁰²⁵ნ¹⁰²⁶ც¹⁰²⁷ნ¹⁰²⁸ნ¹⁰²⁹ც¹⁰³⁰ნ¹⁰³¹ნ¹⁰³²ც¹⁰³³ნ¹⁰³⁴ნ¹⁰³⁵ც¹⁰³⁶ნ¹⁰³⁷ნ¹⁰³⁸ც¹⁰³⁹ნ¹⁰⁴⁰ნ¹⁰⁴¹ც¹⁰⁴²ნ¹⁰⁴³ნ¹⁰⁴⁴ც¹⁰⁴⁵ნ¹⁰⁴⁶ნ¹⁰⁴⁷ც¹⁰⁴⁸ნ¹⁰⁴⁹ნ¹⁰⁵⁰ც¹⁰⁵¹ნ¹⁰⁵²ნ¹⁰⁵³ც¹⁰⁵⁴ნ¹⁰⁵⁵ნ¹⁰⁵⁶ც¹⁰⁵⁷ნ¹⁰⁵⁸ნ¹⁰⁵⁹ც¹⁰⁶⁰ნ¹⁰⁶¹ნ¹⁰⁶²ც¹⁰⁶³ნ¹⁰⁶⁴ნ¹⁰⁶⁵ც¹⁰⁶⁶ნ¹⁰⁶⁷ნ¹⁰⁶⁸ც¹⁰⁶⁹ნ¹⁰⁷⁰ნ¹⁰⁷¹ც¹⁰⁷²ნ¹⁰⁷³ნ¹⁰⁷⁴ც¹⁰⁷⁵ნ¹⁰⁷⁶ნ¹⁰⁷⁷ც¹⁰⁷⁸ნ¹⁰⁷⁹ნ¹⁰⁸⁰ც¹⁰⁸¹ნ¹⁰⁸²ნ¹⁰⁸³ც¹⁰⁸⁴ნ¹⁰⁸⁵ნ¹⁰⁸⁶ც¹⁰⁸⁷ნ¹⁰⁸⁸ნ¹⁰⁸⁹ც¹⁰⁹⁰ნ¹⁰⁹¹ნ¹⁰⁹²ც¹⁰⁹³ნ¹⁰⁹⁴ნ¹⁰⁹⁵ც¹⁰⁹⁶ნ¹⁰⁹⁷ნ¹⁰⁹⁸ც¹⁰⁹⁹ნ¹¹⁰⁰ნ¹¹⁰¹ც¹¹⁰²ნ¹¹⁰³ნ¹¹⁰⁴ც¹¹⁰⁵ნ¹¹⁰⁶ნ¹¹⁰⁷ც¹¹⁰⁸ნ¹¹⁰⁹ნ¹¹¹⁰ც¹¹¹¹ნ¹¹¹²ნ¹¹¹³ც¹¹¹⁴ნ¹¹¹⁵ნ¹¹¹⁶ც¹¹¹⁷ნ¹¹¹⁸ნ¹¹¹⁹ც¹¹²⁰ნ¹¹²¹ნ¹¹²²ც¹¹²³ნ¹¹²⁴ნ¹¹²⁵ც¹¹²⁶ნ¹¹²⁷ნ¹¹²⁸ც¹¹²⁹ნ¹¹³⁰ნ¹¹³¹ც¹¹³²ნ¹¹³³ნ¹¹³⁴ც¹¹³⁵ნ¹¹³⁶ნ¹¹³⁷ც¹¹³⁸ნ¹¹³⁹ნ¹¹⁴⁰ც¹¹⁴¹ნ¹¹⁴²ნ¹¹⁴³ც¹¹⁴⁴ნ¹¹⁴⁵ნ¹¹⁴⁶ც¹¹⁴⁷ნ¹¹⁴⁸ნ¹¹⁴⁹ც¹¹⁵⁰ნ¹¹⁵¹ნ¹¹⁵²ც¹¹⁵³ნ¹¹⁵⁴ნ¹¹⁵⁵ც¹¹⁵⁶ნ¹¹⁵⁷ნ¹¹⁵⁸ც¹¹⁵⁹ნ¹¹⁶⁰

ს. ზემო ნიქოზი (გორის რ-ნი): ცხინვალიდან სამი კმ მანძილზე, სამხრეთით. სოფელში მთავარანგელოზის ეკლესიაზე, რომელიც აგებულია X ს-ში, შემორჩა ტაძრის აგების თანადროული რამდენიმე წარწერა, ერთმანეთის მსგავსი პალეოგრაფიული ნიშნებით: განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავთ, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული (გარდა იშვიათი გამონაკლისისა).

წარწერების დათარიღება წინა გამოცემებსა და გამოკვლევებში: 1) VII—VIII სს. (ბ); 2) IX—X სს. ([159], II კ., 12); 3) X ს. ბოლო მეოთხედი ([88ა], ლ. რჩეულიშვილი, 6—7) (რ); 4) X ს. (მ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: ა) გრაფემების მოყვანილობა: გრაფემა ზ ლ-ს წრე ზოგჯერ (მაგ., № 93 წარწ., II სტრ.) ძალიან დიდი და მოკლე ყელი უერთდება წრეს შუა ადგილზე (მსგავსი ზ ლ გვხვდება X ს. წარწერებში: სამშვილდის, დოდოთის და სხვ.); გრაფემა ფ ფ-ს ბუნი არ კვეთს წრეს (იხ. წრომის წარწ.); გრაფემა ძ ძ-ს ზედა კიდე მარცხნივა ძლიერ გაზიდული და დიდად სცილდება ქვედა კიდეს; ნ-ს გამხედრულება; გრაფემების ჩამოგრძელება, მიდრეკილება ოთხხაზოვანი ბადისაკენ; ბ) სიტყვების გადაბმა, განკვეთილობის ნიშნების გარეშე წერა; გ) ლიგატურა (მაგ., № 93 წარწ.-ის IV სტრ.-ის ბოლო 3 გრაფემის წინ); 2) ორთოგრაფია: ძ ძ-ს ხმარება ო-ს ნაცვლად (მაგ. № 93 წარწ. II სტრ. დასაწყ.); 3) ეკლესიის ხუროთმოძღვრული ნიშნები და ჩუქურთმები (ლ. რჩეულიშვილი).

93

X ს. სამშენებლო წარწერა მიქაელ ეპისკოპოსისა

ზემო ნიქოზის ეკლესიის ჩრდილოეთის ფასადის კარის თავზე, სწორკუთხაღ გათლილი რუხი ფერის ქვაზე ამოღარულია ხუთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. ქვის ზომა — 174×55; წარწერის ფართობი — 125×42; გრაფემების სიმაღლე — 5—7.

დაზიანება: 1) I სტრ.-ის გრაფემებს ზემო ნაწილი დაღარულია შელესილობით, პირველი ოთხი გრაფემის ზედა ნაწილები დაზიანებულია, სტრიქონის ბოლო 6 გრაფემა დიდად დაზიანებულია. სტრიქონის ყველა გრაფემების ამოცნობა ხერხდება; 2) დაზიანებულია IV სტრ. პირველი გრაფემის ზედა ნაწილი. სეერთოდ, წარწერა მთლიანად იკითხება. (ტაბ. 66).

გამოცემები:

1) [227], M. Brosset, 54 a (მხედრ. ტრანსკრ.; ფრანგ.) (ბ); 2) [180], Г. Садзагелов—Ивериели, 37 (მხედრ. ტრანსლიტ.; რუს.) (ბ); 3) [72], ი. მეგრელიძე, 279, სურ. 8 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.; ფოტო) (მ).

1. ქსეწციწიწი გრგჳნიქ[ხ]ხნიჲ
2. ას<ს>ხზგნიწიწიწიწიწიწიწიწი
3. ას სხეწიწიწიწიწიწიწიწი

1. ქვემოთ
2. ზედათქვედა

1. რეზინი უკი ბ. როგოც ბ.
2. ზედათქვედა ბ. 2 უკი ბ. ებელი ბ. ებ. მ.

ქ(რისტე) შეიწყალე იოვ(ანე)² დ(ი)სწ(უ)ლი
მ(ი)ქ(ა)ელ ებ(ის)კ(ოპო)ზ(ის)ა.

- 1 იოვანე) ესე ქრისტე (Crist) ბ.
- 2 დისწული და შეიწყალე ბ. მიქელ ბ. მ.

3. ზემო ნიშანი. ღმრთობის ტაძარი

95

X ს. საშუალებლო წარწერა ეპისკოპოსისა

ზემო ნიშნის ღმრთობის ტაძრის სამხრეთის ფასადის ზემო აღმოსავლეთ კუთხეში, კარნიზის ქვემოთ, კედლის წყობის სწორკუთხა ქვაზე, ამოკვეთილია რელიეფური სამსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. ქვის დადაბლებულ ფონზე გარშემო უვლის იმავე ქვის რელიეფური ჩარჩო. წარწერის ფართობი — 32X20. გრაფემების სიმაღლე — 4,5/6. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებულია. ქარაგმის ნიშანი — მოკლე, სწორი, განივი ხაზი.

დაზიანება: ქვის ატეხის გამო დაზიანებულია I სტრ-ის ყველა გრაფემა და II სტრ-ის ბოლო ორი გრაფემა. (ტაბ. 67).

დათარიღება წინა გამოცემაში: X ს. (მ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნები: გრაფემების გაკუთხოვნება, სიტყვების დაცილება, რელიეფურობა.

გამოცემები:

1) [72], ი. მეგრელიძე, 54 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (მ); 2) [172], P. Мелисашвили, В. Цинцадзе, 12 (დენდ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.) (მც).

1. [ქვემოთქვედა]
2. სხსხსხსხს
3. ყველა უკი

¹ მ: აღ. ლთ. დი. 1 ჩქსხ] -მც.

ქვემოთქვედა
სხსხსხსხსხს
ყველა უკი

1 ქ. ამენ მიქაელ]-მ. მც. 1—2 (ეპი) სკოპოზმან მც.

40. პასაზინა. მკლმსინა

X ს. საამშენებლო წარწერის ფრაგმენტი

დაკარგულია. რ. მეფისაშვილისა და ვ. ცინცაძის ცნობით ამოღარული ყოფილა ს. ქასაგინას (ჯავის რ-ნი) ეკლესიის ფასაღზე, სარკმლის თავზე. მათ ეს წარწერიანი ქვა უნახავთ ჩაშენებული ეკლესიის გვერდით, ეკლესიისავე ქვებით აგებული სკოლის კიბის ზედა საფეხურში. 1972 წ. ეს ქვა მათ აღგილ-ზე აღარ დახვედრიათ. ([172], P. Меписашვილი, В. Цинцадзе, 81—83). შემოგვრჩა აგრეთვე ამ წარწერის ფოტო, გადაღებული ვ. ცინცაძის მიერ: ოთხი სტრიქონი, ასომთავრული; განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. ქვის ზედაპირის გადაცვეთის გამო წარწერა დიდად დაზიანებული ყოფილა, კლებია თითოეული სტრიქონის დასაწყისი 2—3 გრაფემა, აგრეთვე, I სტრ., ბოლო 2 გრაფემა, II სტრ. ბოლო 1 გრაფემა, III სტრ. ბოლო გრაფემის წინა გრაფემა. (ტაბ. 68,1).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: X ს. (მც).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნები: გაკუთხოვნება-განუხსურებისაკენ მიდრეკილება. ნუსხურზე გარდამავალია შ მ. კუთხოვნია ო ა.

გამოცემა:

[172], P. Меписашვილი, В. Цинцадзе, 81—83, სურ. 73. (დედნ. შრიფ. მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; ფოტო) (მც).

1. [Cⱱⱦ]ᲠᲚᲛ[ᲘᲚ]
2. [ხს]CⱱᲛ[ს]
3. [ᲘᲚ]სCᲚᲛ
4. [სᲚ]ᲠᲚს[ᲘᲚ]ᲠᲚ

ᲘᲘᲚ ᲠᲚᲛ
 ᲚᲚს ᲘᲚᲛ
 Ი ᲘᲚ ᲚᲚᲛ
 ᲚᲚᲛ ᲘᲚᲛ ᲚᲚ

სურ. 95.

1 [ამშ]ᲠᲚნე[Ლე]/²[ლს]ა ამი[ს]/³[წ(მ)ი]დ(ი)სა ეკლ/⁴[სი]ᲠᲚსა [შ(ე)უნდვენ] ᲘᲚ(მერთმან).

¹ აღმშენებელსა მც.

**X ს. მოსახსენებლები ხელოსნების: თევდორეს, გიორგის,
 ივანე კალატოზის**

ს. სოხთა (ჯავის რ-ნი). ერთნავეიანი, დარბაზული ეკლესია. მის დასავლეთის კედელთან ნაბოვენ სწორკუთხა (როგორც ჩანს, კედლის წყობიდან ჩამოვარდნილ) ფილაზე ამოღარულია ხუთსტრიქონიანი, ნუსხურ-ნარევი ასომთავრული წარწერა, ზომით 30×18. გრაფემების სიმაღლე — 2,5—3. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, მაგრამ სიტყვები ოდნავ დაცილებულია ერთმანეთისაგან. ქარაგმის ნიშანი გრძელი განივი ხაზი, რომლის დასაწყისი ზემოთაა აწეული, ხოლო ბოლო — ქვემოთ დახრილი. წარწერაში სამი მოსახსენებელია, მაგრამ სამივე ერთი ხელითაა ერთ წარწერად ამოკვეთილი.

დაზიანება: ქვის ზედაპირის ზოგი ადგილის გამოფიტვისა, ან ამოტეხის გამო დაზიანებული, ან მთლიანად მოშლილია გრაფემების ნაწილი: 1) I სტრ. ბოლო სამი გრაფემა, II სტრ. V და III სტრ. ბოლო 2 გრაფემა ოდნავდა გაირჩევა; 2) II სტრ. მეორე ნახევარი მთლიანად გადაშლილია. ამ ადგილის აქ წარმოდგენილი აღდგენა პირობითია. (ტაბ. 68, 2).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: X ს. (ბ, მც).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: ნუსხურის შერევა ასომთავრულში. ნუსხურია **ჟ** დ. ნუსხურზე გარდამავალი: **ჟ** **ვ**, **ზ**, **ზ**, **ჩ**, **წ**; ოთხხაზოვან წერაზე გადასვლა. 2) ეკლესიის ხუროთმოძღვრული ნიშნები (ბ, მც).

გამოცემები:

1) [30], ვ. ბერიძე, 36 (წარწერის ბოლო ორი სტრიქონის — ივანე კალატოზის მხედრ. ტრანსკრ.); 2) [29], ვ. ბერიძე, 114 (იგივე, რაც [30]); 3) [172], P. Мелисашвили, В. Цинцадзе, 88—91, სურ. 81 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; ფოტო) (მც).

1. ს⁴ჟ⁴ჟ⁴ ო⁴ ო⁴ ო⁴

2. შ⁴ქ⁴ქ⁴ ო⁴ [ი⁴ჟ⁴ღ⁴ზ⁴]

3. ს⁴ჟ⁴ს⁴ ო⁴ ო⁴ ო⁴ ო⁴

4. ქ⁴ ო⁴ ო⁴ ო⁴ ო⁴ ო⁴ ო⁴

5. ო⁴ ო⁴ ო⁴ ო⁴ ო⁴ ო⁴

2 ი⁴ჟ⁴ღ⁴ზ⁴ — მც. 3 ო⁴ ო⁴ ო⁴ ო⁴ ო⁴ ო⁴ მც.

ს(ა)ყდ(ა)რო დ(ა)ბ(ი)ს(ა)ო² შ(ე)იწყ(ა)ლ(ე) თ(ე)ვდორ(ე) [კ(ა)ლ(ა)ტ(ო)ზი].³
 ს(უ)ლსა გ(ი)ორგ(ი)სა გ(ანუ)ს(უ)ენ(ე).⁴ წ(მ)იდაო ეკლეს(ი)აო შ(ე)იწყ(ა)ლ(ე).⁵
 ივანე კ(ა)ლ(ა)ტ(ო)ზი.

2 დაბისაო] დიდებისაო მც. 2 თეოდორე მც. 2 კალატოზი — მც. 3 განუსვენე მც.

- მც: 3. უხცქუ] უხცქ 4. სტქაუუუუუუ სტქუუუუუ
 5. სტ ქაუუუუუ] სტქ... ტქაუუუუ
 5. უუუუუ] [ტ]ტქაქქქქქქქ

ნებიტა ლ(მრ)თისაჲთა/2მე, ფ(ე)ბრ(ო)ნია,
 თუალოსა ასულმ(ან) /3 აღვაშენე წ(მიღ)ა
 ესე ეკლესია, ვ(ა)კ(ურ)თხ | ე/4 საფ(ა)რგელად
 ძმისა ჩემისა აბ(უ)ლ(ე)თ(ი)/5ს[ა, რომელი
 ----- ილნე[ს].

მც.: 2 თუალოსა] უთალოსა. 5 სა რომელი სმნო... თურქეთს. [5 ილნეს] ამბრტულილნეს.

ჩ უ უ რ ბ რ ი ბ რ ა ს ა ა ბ რ
 უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ
 ლ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ
 ს ტ ქ ა უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ
 ს ტ ქ ა უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ უ

სურ. 97.

43. ცხავატი. მაცხოვრის ეკლესია

მოსახსენებელი ხელოსან ინა კალატოზისა

ს. ცხავატში (ლენინგორის რ-ნი), ჩუმიანთუბნის ჩრდილოეთ მხარეს, მდე-
 ბარეობს მაცხოვრის ეკლესია. მის აღმოსავლეთის ფასადზე, ქვის ფილაზე
 ამოღარულია სამსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. ფილის ზომა—93X31,
 წარწერის—52X21; გრაფემების სიმაღლე—3—4. განკვეთილობის ნიშნები არ
 ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი —
 განივი სწორი ხაზი, ზემოთ ახრილი ბოლოებით.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: X ს. (გ).
 წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეო-
 გრაფიული ნიშნები: გრაფემების გაკუთხოვნება; უყულო უ დ; ფ ფ-ს ბუნი
 არ კვეთს წრეს.

გამოცემები:

- 1) [191ა], E. C. Такашвили, 104 (მხედრ. ტრანსლიტ.; რუს.) (თ);
- 2) [44], ჯ. გვასალია, 37—38 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (გ).

1. ქქქქქქ-სქქ-წჩჩ
2. ქქქქქქ-ქქქქქქქ
3. ზქქქქქქქქქქქქ

გ: 1 ლეთისაო. 3 ამინ.

თ: ქ. ხატო ლსთ აღწე (ე)რი ცხოვატილ... აი... დადვა.

ქეცქიძის დიდი ხატო ლსთ აღწე ცხოვატილ

სურ. 98.

44. ბიეთი. სამეზის (გვინაჲ წმ. თევდორის) მკლესია

ს. ბიეთი (ცხინვალის რ-ნი): ცხინვალიდან 20 კმ დაშორებით, დასავლეთით. სოფლიდან 1 კმ. მანძილზე, მდ. მეჯუღას დასავლეთით, მისი ერთ-ერთი შენაკადის ხეობაში, მდებარეობს ნახევრად მღვიმის ეკლესია ([173], P. Меница-ШВИЛИ, 29), რომელზეც შემოგვრჩა ოთხი ძველი წარწერა. მათგან დღეს ეკლესიაზეა მხოლოდ ერთი — სამხრეთის ფასადზე (№ 103), დანარჩენი სამი (№№ 100, 101, 102) დაცულია სსმ-ში:

№ 100 წარწერა, რომელიც ჩამოვარდნაზე იყო, 1912 წ. ეკლესიის კედლიდან ჩამოხსნეს, ჩამოიტანეს თბილისში და ჩააბარეს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმს ე. თაყაიშვილმა და არქიტექტორმა მ. კალაშნიკოვმა; № № 101 და 102 წარწერები აღმოჩნდა 1960 წ. საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს ძეგლთა დაცვის სამმართველოს მიერ ეკლესიის ტერიტორიის ვაწმენდის დროს (არქიტექტ. ა. გოგელია). № 103 წარწ. ნუსხურია, დანარჩენი სამი — ასომთავრული. ამოკვეთილია ამოღარვით, განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული, ქარაგმის ნიშანი — მოკლე, სწორი, განივი ხაზი.

წარწერებზე პირველი ცნობა მ. ბროსეს მიაწოდა დ. მეღვინეთუხუცესმა ([227], M. Brosset, 116). ბიეთის ეკლესია და მისი წარწერები საფუძვლიანად შესწავლა და გამოსცა რ. მეფისაშვილმა.

წარწერების დათარიღება წინა გამოცემაში: IX ს. (მ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: ა) გრაფემების გაკუთხოვნება, მიდრეკილება განუსხურებისაკენ — განუსხურებულია უც № № 100, 101, წარწ.-ში, რღ 102 წარწ.-ში (ხოლო 103 წარწერა მთლიანად მრგლოვანი ნუსხა-ხუცურია), ბ მ — კუთხოვანია (№ 100); բ წ — კუთხოვანია და გახსნილი აქვს როგორც ზედა, ისე ქვედა წრე (№ 100). ვ კ — კუთხოვანია და წრე არა აქვს შეკრული. ც თ, წ ნ-ს კიდეებში აქვთ დამატებითი, ქვემოთ დახრილი ხაზები; ბ) ფ ფ-ს ვერტიკალური ხაზი არ ჰყვეთს წრეს (№ 100); გ) უ დ-ს მუცელი მსხლისებურია (№ 100—101). 2) ორთოგრაფია: ა-ს ხმარება ი-ს ნაცვლად. 3) № 100 წარწე-

X ს. საამშენებლო წარწერა იოვანე ერისთავთ-ერისთავისა

სსმ-234—235. შირიმის რუხი ქვის ორი სწორკუთხოვანი ფილა: I—40×44; II—42×44. მასზე ამოღარულია ექვსსტრ. ასომთავრული წარწერა. გრაფემების სიმაღლე — 4—6. ქვები ერთმანეთის გვერდი-გვერდ ყოფილა ჩასმული ეკლესიის აღმოსავლეთის ფასადში. წარწერის თითოეული სტრიქონი იწყებოდა მარცხენა ქვაზე და სრულდებოდა მარჯვენაზე.

დაზიანება: 1) ქვა ფორებიანია და ამიტომ წარწერა ძნელად იკითხება; 2) ქვის ბუნებრივი გადახევის გამო, მთლიანად ან ნაწილობრივ, გადაშლილია ზოგიერთი გრაფემა: I სტრ. მე-6 და ბოლო; III სტრ. მე-2, 3, 5, 8, 9; V სტრ. მე-5, 8, 9, 11; 3) მარცხენა ქვის ქვედა მარცხენა და მარჯვენა კუთხეები ჩამოტეხილია, რის გამოც უკანასკნელ სტრიქონს ამ ქვაზე აკლია დასაწყისი 1—2 გრაფემა და ბოლო 1 გრაფემა; 4) მარჯვენა ქვის ქვედა წიბოს დიდი ნაწილი ჩამოტეხილია, რის გამოც ბოლო სტრიქონიდან ამ ქვაზე შემორჩა მხოლოდ 2 გრაფემა. (ტაბ. 69,1).

გამოცემები:

1) [92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 34—35, № 44, ტაბ. VII,3 (დენდ. შრიფტ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ); 2) [173], P. C. Менисашвили, 44—46, სურ. 16, ტაბ. 21,1 (დენდ. შრიფტ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (მ); 3) [99], გ. სოხაშვილი, 188 (მხედრ. ტრანსკრ.) (ს).

1. ჟოჟ[ფოღ]	‘ჟ’-‘ფ’-‘ღ’-‘ჯ’
2. ზოჟოჟო	‘ზ’-‘ო’-‘ჟ’-‘ო’-‘ჟ’-‘ო’
3. ჟიჟიჟი	‘ჯ’-‘ი’-‘ჟ’-‘ი’-‘ჟ’-‘ი’
4. უ[ჯ]ღ[ჟ]ა[ღ]ა[ღ]	[ჯ]ა[ღ]ა[ღ]ა[ღ]
5. ჟიჟი[ა]ს	[ჯ]ა[ღ]ა[ღ]ა[ღ]
6. [ჟა]ჟოჟოჟოჟო	[ჯ]ა[ღ]ა[ღ]ა[ღ]ა[ღ]

- 1 ჟოჟოჟო ჟოჟო[...]. 3 აფოჟო[...]. 5 აფოჟო.
5 ჟოჟოჟო[...]. 6 ჟოჟოჟოჟოჟოჟო. 7 ჟოჟო.
6 ჟოჟოჟოჟო ჟოჟო[...]. 8, 9. 6 აფოჟო[...]. 10. 11. 12.

ქ(რისტე), მე(უ)[ფეო]//ყ(ოვე)ლთ(ა)ო, ა[ღ](ი)/ღე ე(რისთავთ)-ე(რისთავი) ი(ოვანე),//ძე ბა(კუ)რ /ზ ყ(ანჩა)ელ(ისა)//ა, უფ(ა)ლი და /⁴ პ[ატ]რ[ო]ნი ამ(ი)ს წ(მი)დისა /⁵ ეკლ(ე)სი(ი)სა, //ღ[ა]დ(ე)ე წ(მი)და(ა)⁶[მ]რ[ე]მლი ს(ა)მე//-[ბის]ა[ა] ყო[ვ]ლ(ი).

2 იოვანე[ა]ე წრწ, ათანე ბ, მ, ს. 2 ბაკურ ბაკ წრწ, ბ, მ. 3 უფალი[ა] ოფლა წრწ. 4 შიშისა[ა] ჟღისა წრწ, შიშისა მ, ს. 5 ეკლესიისა ეკლესია წრწ, ეკლესიისა მ, ს. 5 დადაცე ს. 5 შინდა ს. 6 მრემლი ემლესე ბ. 6 სამეზისა ყოველი [...] ყო ბ. სმე... იყო მ. სმე იყო ს.

† ႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈ
 ႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈ
 ႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈ
 ႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈ
 ႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈႁႃႈ

სურ. 99.

X ს. მოსახსენებელი ვაჩისი და ბეშქენისა

სსმ-606. შირიმის რუხი ფერის ქვის სწორკუთხოვანი ფილის ფრაგმენტი — 25×34. მასზე ამოკვეთილია ჯვრის რელიეფი, რომლის ქვედა მკლავის ორივე მხარეს შემორჩა ამოღარული ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტი — ბოლო 3 სტრიქონი. გრაფემების სიმაღლე — 5,5.

დაზიანება: 1) ფილას მოტეხილი აქვს ზედა ნაწილი, რომელზეც მოთავსებული იყო წარწერის დასაწყისი; 2) ჯვრის რელიეფის ფუძეზე ამოკვეთილი ყოფილა 2 გრაფემა: ႁႃႈ (ვს), რომელთაგან პირველის მხოლოდ მცირე კვალი შემორჩა, ქვის გადაწევის გამო, მეორე დაზიანებულია, მაგრამ იკითხება. (ტაბ. 69,2).

გამოცემა:

[173], P. C. Мепшашвили, 46, სურ. 17, ტაბ. 21,3 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (შ).

1. ႁႃႈ სჰჲ

2. ႁႃႈ ႁႃႈ

3. ႁႃႈ ႁႃႈ

4. ႁႃႈ [ႁ]ႃ

1 ႁႃႈႁႃႈႁႃႈ - ა.

3-4. ႁႃႈႁႃႈႁႃႈ - ა.

1 [† წ(მილა)ო//ს(ა)მებ(ა)ო]
 2 გ(ა)ჩ//ე და /ჲ ბ(ე)შქ(ე)//ნ და
 იც//ე [ვ]ნ.

1 † წმიდაო სამებაო]-მ.

3-4 დაიკვენ მ.

† ႁႃႈ სჰჲ
 ႁႃႈ ႁႃႈ
 ႁႃႈ ႁႃႈ
 ႁႃႈ ႁႃႈ

სურ. 100.

X ს. მოსახხენებლის ფრაგმენტი

სსმ—607. შირიმის რუხი ფერის ქვის ფილის ფრაგმენტი—30×50. მასზე შემორჩა, ამოღარული ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტი — პირველი 2 სტრიქონის დასაწყისი. გრაფემების სიმაღლე — 12—13.

დაზიანება: ფილას მოტეხილი აქვს ქვედა და მარჯვენა ნაწილები, რის გამოც წარწერას აკლია ბოლო, ხოლო შემორჩენილ 2 სტრიქონს ბოლოში ორ-ორი გრაფემა თითოეულს. (ტაბ. 69,3).

გამოცემა:

[173], P. C. Меписашвили, 46—47, სურ. 18, ტაბ. 21,2 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; გრაფ. მონახ.; ფოტო).

1. +სქუ[ԳԸ]

2. ԽԳ[ԳԸ]

† ს(ა)ხ(ე)ლ(ი)[თა] /² ლ(მრ)თის(ამ)[თა]...

+სქუԳԸ
 ԽԳ[ԳԸ]

სურ. 101.

X ს. ხელოვნის სახელი

ეკლესიის სამხრეთის ფასადზე, კარის თალის მარცხნივ, ამოღარულია, ორ სტრიქონად, ოთხი X—XI სს. ნუსხახუტური გრაფემა. გრაფემების სიმაღლე: I სტრ. 9—10, II სტრ. 3—4. (ტაბ. 69,4).

გამოცემები:

1) [227], M. Brosset, 116 (დედნ. შრიფ.; ფრანგ. ტრანსლიტ. და თარგმ.) (ბ); 2) [173], P. C. Меписашвили, 47 (ასომთავრ. და მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; გრაფიკ. მონახ.) (მ).

1. უყ

2. უა

გ(ა)ბ(ე)/²ლ(ა)მ.

უყ
 უა

გაბრელა (Gabriela?) ბ. გაბრელა მ.

სურ. 102.

X ს. საამშენებლო (აღდგენის) წარწერა თედორე ეპისკოპოსისა

ტაძრის სამხრეთის ფასადის კარის თავზე, სწორკუთხედად გათლილ რუხი ქვიშაქვის ორ, ერთმანეთის გვერდით მიდგმულ ფილაზე, გამოქანდაკებულია 6 სტრ. რელიეფური ასომთავრული წარწერა (თითოეული სტრ. იწყება მარცხენა ფილაზე და მთავრდება მარჯვენაზე). ფილების ზომა — I 52×41; II 48×41; წარწერის ზომა—90,5×39. გრაფემების სიმაღლე—5,5—6. სტრიქონები ერთიმეორისაგან გამოყოფილია ჰორიზონტალური, რელიეფური, პარალელური ხაზებით, გარდა პირველი ფილის მე-5 და მე-6 სტრიქონებისა (როგორც ჩანს, აქ აღარ იყო საკმარისი ფართობი ხაზის გასაღებლად: უკანასკნელი სტრიქონი აღარ დაეტეოდა. ამავე მიზეზით ბოლო სტრიქონი იწყება არა ფილის კიდიდან, არამედ ზედა სტრიქონის მესამე ასოს გასწვრივ). ამრიგად, მარცხენა ფილაზე გასდევს სტრიქონების გამყოფი 4 ხაზი, ხოლო მარჯვენა ფილაზე — 5 ხაზი. ხაზებს შორის მანძილია 6—6,5. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს; სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული.

დაზიანება: 1) ატკეჩილია ზოგიერთი გრაფემის ნაწილი: I სტრ. 22-ე გრაფემის; II სტრ. მე-4; IV სტრ. მე-11; V სტრ. მე-4 და ბოლო გრაფემის; VI სტრ. მე-6, 8, 13, 14, 15, 18; 2) თითქმის მთლიანად ჩამოტეხილია IV სტრ. მე-4 გრაფემა, შემორჩენილია მხოლოდ მისი ზედა განივი ხაზის კვალი; 3) რამდენიმე ადგილზე გრაფემები, სიტყვის შიგნით, დაცილებულია ერთმანეთისაგან; როგორც ჩანს, ხელოსანმა გადაფხიკა შეცდომით გამოქანდაკებული გრაფემა. (ტაბ. 70,1).

წარწერის დათარიღება სხვა გამოცემებში: 1) X (შ, შ¹, ს); 2) IX—X (%).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფიული ნიშნები: უყელო ო დ; გრაფემების გაკუთხოვნება; მიდრეკილება განუსხურებისაკენ: ე ც, შ ლ, შ მ, ნ ნ (ერთ შემთხვევაში ამ გრაფემის ვერტიკალური ბუნი მოკლეა და ზედა განივი ხაზი თითქმის უშუალოდ უერთდება ტანს); ძ თ-ს მიდრეკილება გამხედრულებისკენ.

გამოცემები:

- 1) [227], M. Brosset, 13—14 (დენ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფრანგ.) (ბ); 2) [55], ე. თაყაიშვილი, 43 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 3) [110], ნ. შოშიაშვილი, 138—139 (მხედრ. ტრანსკრ.) (შ); 4) [111], ნ. შოშიაშვილი, 146—147, ტაბ. II (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (შ)¹; ფოტო) (%); 6) [95], ვ. სილოგავა, 93, სურ. 2 (დენ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ).

1.* QMAMYD-77457	კახესგაყრღუხ
2. XNCTAZSNIHNS	გადანსსრუასბ
3. 74D7N7N7547	აფსუგსტაძეწი
4. 4D4[N]78C47777S	74სსდწიქდწუხ

ჩანს, ორივე წარწერა ერთი ოსტატის ნახელავია). ფილების ზომა— I 32×23; II 31×23. წარწერის ზომა—58×20; გრაფემების სიმაღლე 5—5,5 მმ. მიიჩვენა ფილა ადგილშენაცვლებისას თავდაყირა ჩაუდგიათ კედელში. წარწერა იკითხება ჯერ მარცხენა ფილაზე, ხოლო შემდეგ — მარჯვენაზე. (ტაბ. 70,2).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

- 1) [227], M. Brosset, 14—15 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფრანგ.) (ბ); 2) [55], ე. თაყაიშვილი, 44—45 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 3) [110], ნ. შოშიაშვილი, 139 (მხედრ. ტრანსკრ.) (შ); 4) [111], ნ. შოშიაშვილი, 148 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (შ); 5) [53], პ. ზაქარაია, 91—92, ტაბ. XXXVI,3 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ზ); 6) [95], ე. სილოგავა, 97, სურ. 3 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ).

1. შყაყუტჩი	5. ყრფიძეჭი
2. ქაშუბუთი	6. ძხეღღუბი
3. უყყნტნტ	7. ქჩჩნნნნუ
4. ტიყყატი	8. ტყტიტტი

7 ყრფი ყრ ბ, თ. 8 ტტიტტიტტი ბ.

დ(იდე)ბ(ა)შ (ენდა ქ(რისტე), /² რ(ამეთუ) მ(ომმა)დლე თ(ეელორ)ე /³ ებ(ის)კ(ოპოს)სა ა(მი)ს ს(იონის)ა /⁴ აღშ(ენე)ბ(ა)ჲ, თ(ა)ნა//⁵შ(ე)წ(ე)ნ(ი)თა მ(ი)ქ(ა)ელ, /⁶ ძ(ი)სა კ(ოს)ტ(ანტი)სითა—/⁷ ქ(რისტე)მან შ(ეიწყალ)ენ. ესე მე /⁸ აბ(ია)თ(ა)რ დ(ავ)წ(ე)რე.

2 თეოდორე თ, შ, შ, ზ, ს. 3 ეპისკოპოსსა შ. 3 ამის სიონისა] ასსა ბ, ამისსა თ. 5 მიქელ ძი. სა] მიქელაძისა ბ. 5 მიქელ] მიქელ თ, შ, შ, ზ, ს. 6 კოსტანტისითა] ვალატოზით ბ, კოსტანტინესითა თ, კონსტანტინესითა შ, ზ. 7 შეიწყალენ] შეუნდაენ ბ. შეუნდენ თ, შ, შ, ზ, ს. 8 დავერე] —ბ (შენიშვნა 1: დავერე).

შყაყუტჩი ყრფიძეჭი
 ქაშუბუთი ძხეღღუბი
 უყყნტნტ ქჩჩნნნნუ
 ტიყყატი ტყტიტტი

ურბნისის სიონის აღმოსავლეთის ფასადზე ამოკვეთილია ოთხსტრიქონიანი რელიეფური ასომთავრული წარწერა, სწორკუთხა ფილაზე, რომელიც მიღგებულია № 105 წარწერის ფილაზე მარცხნიდან (ორივე ეს წარწერა ადგილშენაცვლებულია ტაძრის აღდგენის დროს) ფილის ზომა — 37×23. წარწერისა — 34×20; გრაფემების სიმაღლე 4—5,5. წარწერა ამოკვეთილია, როგორც ჩანს, იმავე ოსტატის მიერ, რომელმაც ამოკვეთა №№ 104, 105 წარწერები და ახასიათებს მათთან საერთო პალეოგრაფიული და საოსტატო ტექნიკის ნიშნები: ამოკვეთილია დადაბლებულ ფონზე, ჩასმულია იმავე ქვის რელიეფურ ჩაჩოში, სტრიქონებს ერთმანეთისგან ჰყოფს პორიზოხტალური რელიეფური ხაზები. გრაფემების მოყვანილობა იგივეა, რაც წინა ორი წარწერის, არ ახლავს განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. (ტაბ. 70,3).

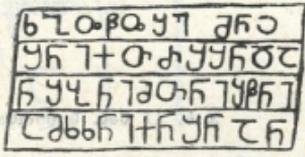
წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) X ს. (შ, შ¹, ს); 2) IX—X სს. (ჟ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: იგივე, რაც № 104 წარწერისა.

გამოცემები:

- 1) [227], M. Brosset, 14 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფრანგ.) (ბ); 2) [55], ე. თაყაიშვილი, 44 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 3) [110], ნ. შოშიაშვილი, 139 (მხედრ. ტრანსკრ.) (შ); 4) [111], ნ. შოშიაშვილი, 148—149 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (შ¹); 5) [53], პ. ზაქარაია, 92 ტაბ. XXXVI, 3 (დედნის შრიფ., მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ჟ); 6) [95], ვ. სილოგავა, 97, სურ. 3 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ს).

- 1. ს. ო. ო. ო. ო. ო.
- 2. ო. ო. ო. ო. ო. ო.
- 3. ო. ო. ო. ო. ო. ო.
- 4. ო. ო. ო. ო. ო. ო.

1 ო. ო. ო. ო. ო.

სურ. 105.

ს(ამე)ბ(ა)ო წ(მიდა)ო, შ(ეიწყალე) მ(ონ)ა(ა) /² შ(ენი) ქ(ავ)თ(არ), შ(უ)-შ(ა)ნ და /³ ნ(ა)შ(ო)ბნი მ(ა)თნი, შ(ემ)წ(ენი) /⁴ ამ(ის) ს(იონის)ანი, ქ(რისტე)მან შ(ეიწყალე)ნ. ა(მე)ნ.

3 შემწენი] შეწირულნი ბ. 4 სიონისნი ბ, თ. 4 შეიწყალენ] შეუნდაენ ბ, შეუნდვენ თ, შ, შ¹, ჟ, ს. 4 ამინ ბ, თ, შ, შ¹, ჟ

ურბნისის სიონის აღმოსავლეთის კედელზე ამოღარულია ასომთავრული და მხედრული დამწერლობით შესრულებული, მლოცველთა და შემწირველ-

თა სხვადასხვა დროის მოსახსენებლები (ტაბ. 71,2,3,4) (1) [227], M. Brosset, 15—16; 2) [55], ე. თაყაიშვილი, 45—46; 3) [111], ნ. შოშიაშვილი, 149). მათ შორის ერთი X ს-საა: სამსტრიქონიანი, ამოღარული, ასომთავრული; გრაფემა Ψ ზ გაკუთხოვნებულია, Γ თ-ს ფეხს აქვს ქვემოთ დახრილი გრძელი კაუჭი; Ξ დ უყველა. გრაფემები კიდურწერტილოვანია. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. ქარაგმის ნიშანი: გრძელი, განივი, სწორი ხაზი (ტაბ. 71,2).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი :

1) [227], M. Brosset, 16 (დედნ. შრიფ., შიგ ჩართული მხედრ. შრიფტით, ქარაგმების გასახსნელად; ფრანგ.); 2) [55], ე. თაყაიშვილი, 46 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.); 3) [111], ნ. შოშიაშვილი, 149 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.).

1. $\Sigma \Psi \Gamma \Xi$

2. $\Xi \Psi \Gamma \Sigma$

3. $\Psi \Gamma$

სურ. 106.

აბ(ია)თ(ა)რ /² დ(ე)კ(ანო)ზი უ(ფალო)ო /³ შ(ეიწყალ)ე.

45. კოშკები. ღვთისმშობლის მკლესია

108

X ს. II ნახ. ხელოხან (ქვის დამდებ) ლომის წარწერა

ს. კოშკები (გორის რ-ნი), სკრის ხეობა. სოფლის სამხრეთ კიდეში, მდ. სკრის მარჯვენა მხარეს, მთის ფერდობზე, მდებარეობს ცალნაეიანი დარბაზული ტიპის ეკლესია ([54], პ. ზაქარაია, 215—231). ეკლესიის აღმოსავლეთის ფასადის სარკმლის თავზე, მოჩუქურთმებულ ქვაზე ამოკვეთილი ვარსკვლავის მარცხნივ, მარჯვნივ და ზემოთ ამოღარულია, ოთხ სტრიქონად, ასომთავრული წარწერა. ქვის ზომა — 50×30. გრაფემების სიმაღლე — 3—3,2. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — სწორი განივი ხაზი. (ტაბ. 71,1).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) X ს. II ნახ. (❧); 2) X ს. (შ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: გრაფემების გაკუთხოვნება, ნუსხური უ ლ და უ ლ. 2) ეკლესიის ხუროთმოძღვრული ნიშნები (❧).

გამოცემები:

- 1) [55], ე. თაყაიშვილი, 64 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ);
 2) [54], პ. ზაქარაია, 228—229; სურ. 223, ტაბ. VII (დედნ. შრიფ.; მხედრ.
 ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო). (ზ); 3) [197], P. Шмерлинг, 93, рис. 6 a
 (გრაფ. მონახ.) (შ).

1. +სქ-ძი-ჯ	ღსღ-ქი-ჯ
2. გოშგ-გინ	შის-ღ
3. ხ-შ	5. ფს
4. ძ-ჯ	6. ძ-ჯ

1 ქ. სხლი [თა ლთა] თ. 3 ქ შთ.

1 † ს(ა)ხ(ელი)თ(ა) ლ(მრთისაი)თა // ესე ქვ(ა)ა //² მე ლ(ო)მმ(ან) // დ(ა)ვ-
 ს(უ)ი //³ ჩ(ე)მ(ი) //⁴ თა //⁵ ფ(ა)ს(ი) //⁶ თა.

1 ღვთისათა თ. 2 დავსუი დავსდევი თ, დავსუი (ან დავსდევი) ზ. 3—6 ჩემთა ფასითა
 კრისტეს მუფისათა თ.

სურ. 107.

46. აბანი. მცირეზუმბათიანი ეკლესია

982/989 წწ. საამშენებლო წარწერა რატი ერისთავისა

ს. ატენი (გორის რ-ნი). ატენის სიონში მიმავალი გზის მარცხნივ, სიონი-
 დან 1 კმ-ის მანძილზე, მდებარეობს მცირე გუმბათიანი ეკლესია ([87], ლ. რჩე-
 ულიშვილი, 31). ეკლესიის სამხრეთისა და დასავლეთის კართა ტიმპანებზე, აგ-
 რეთვე სამხრეთის კარის ზემოთ თახჩებზე, ამოღარული ყოფილა ძეგლის თანა-
 დროული ასომთავრული წარწერები, რომელთაგან თითქმის დაუზიანებლად
 შემოგვრჩა დასავლეთის წარწერა. ის იხსნა შელესილობამ, რომელიც გვიან

გააკეთეს მასზე. სამხრეთის ტიპბანზე წარწერა ამოუფხვკიათ და მხოლოდ მცირე ფრაგმენტილა დარჩა, თახჩებზე კი წარწერები მთლიანად წაშლილია. ეკლესიის დასავლეთის კარის ტიპბანზე, მწვანე ქვაზე, ამოკვეთილია რელიგიური კომპოზიცია. მის ქვედა ნაწილში გამოყოფილია ორი სწორკუთხედი, თითოეული ზომით 32×25. მათზე, ამაღლებულ ფონზე, ამოღარულია ექვსსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. გრაფემების სიმადლე — 3. სწორკუთხედებს შემოვლებული აქვთ ღრმა ღარი, შემდეგ კი მისდევეს ბრტყელი, რელიეფური წნული. განკვეთილობის ნიშნად ნახმარია ორწერტილი (მაგრამ არა ყოველი სიტყვის შემდეგ); სიტყვების უმრავლესობა ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული; ქარავმის ნიშანი — მოკლე, განივი, სწორი ხაზი (მაგრამ, ყოველთვის არ ახლავს დაქარავმებულ სიტყვას). (ტაბ. 72, 1).

წარწერას მიაკვლია ლ. რჩეულიშვილმა 1940 წ. გაზაფხულზე (ის დაფარული იყო ნალესობით და მასზე მოხატული ღვთისმშობლის ნახევარფიგურისანი გამოსახულებით). მანვე გამოსცა ის პირველად.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: X ს. II ნახ. (რ, ბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: ზოგიერთი გრაფემის გაკუთხოვნება, ხოლო ზოგის (ზ ლ, უ ც) მიდრეკილება განუსხურებისაკენ; ოდნავი წაისრულობა. გრაფემების დაფარვა სინგურით (წითლად შეღებვა), რაც IX—X სს. წარწერებს ახასიათებთ; ხელის მიხედვით ეს წარწერა ანალოგიურია შეპიაკის წარწერებისა, სადაც, ეკლესიის ამშენებელი ხარვეჩინი თავის პატრონად იხსენიებს რატი ერისთავს. როგორც ჩანს, ატენის მცირეგუმბათიანი ეკლესიისა და შეპიაკის წარწერები (აგრეთვე იმავე ხარვეჩინის მიერ აგებული დაღეთის ეკლესიის წარწერა) ერთი ოსტატის (ქველის?) ნახელავია. 2) შინაარსი: ბაგრატ III-ის თანამედროვე რატი კლდეკარის ერისთავის პირველი მოხსენიება „ქართლის ცხოვრებაში“ (982) და მისთვის მეფის მიერ კლდეკარის (და ალბათ ატენისაც) ჩამორთმევა (989).

გამოცემები:

1) [87], ლ. რჩეულიშვილი, 33,37 სურ. 7, ტაბ. 14,2 (მხედრ. ტრანსკრ.: გრაფ. მონახ.; ფოტო) (რ); 2) [25], ა. ბაქრაძე, 67—68 (მხედ. ტრანსკრ.) (ბ).

1. ჟ-რ-ბ-ღ-კ-ა-ს-ც	7. ო-რ-ს-ტ-ე-ს-ა-ს-ა-ს
2. ო-რ-ს-ტ-ე-ს-ა-ს-ა-ს	8. ო-რ-ს-ტ-ე-ს-ა-ს-ა-ს
3. ო-რ-ს-ტ-ე-ს-ა-ს-ა-ს	9. ო-რ-ს-ტ-ე-ს-ა-ს-ა-ს
4. ო-რ-ს-ტ-ე-ს-ა-ს-ა-ს	10. ო-რ-ს-ტ-ე-ს-ა-ს-ა-ს
5. ო-რ-ს-ტ-ე-ს-ა-ს-ა-ს	11. ო-რ-ს-ტ-ე-ს-ა-ს-ა-ს
6. ო-რ-ს-ტ-ე-ს-ა-ს-ა-ს	12. ო-რ-ს-ტ-ე-ს-ა-ს-ა-ს

ქ(რისტ)ე, ად(ი)დე ორსა²ვე ცხოვრებასა, ³ აქა ჳორციელებ⁴რ და წ(ინა-შე) შ(ენ)სა სულ⁵ებ⁶რ, რატ ერისთ⁷ავი, ძე [ა] იგი ლ(ი)პ(ა)რ(ი)ტ ⁷ ერის-თ(ა)ვისაი, რ(ომე)ლ(მ)ან ⁸ აღაშენა ესე სახ⁹ლი ლ(მ)რ)თისაი და ბჳეი ¹⁰ ცა-თაი, წ(მიდა)ი ეკლესი¹¹აი, სალოცველად ¹² სულისა მ(ა)თისა.

3 ჳორციელებ⁴ რ. 4—5 სულიერებ⁶ რ, ბ. 6 ძე რ, ბ.

ჰრცბოჟღჰსტ
ჟრცჲღჰრჴსტ
ჴტჶღჰრჶრჶჴ
ჰბცრჶრჶრსტ
რჶრჴჰტრჶრჶ
ტრჶრჶრჶრსტ

რჶრჴრჶრჶრჶ
ტრჶრჶრჶრჶ
რჶრჴრჶრჶრჶ
ტრჶრჶრჶრჶ
რჶრჴრჶრჶრჶ
ტრჶრჶრჶრჶ

სურ. 108.

982/989 წწ. მოსახსენებლების ფრაგმენტები

ატენის მცირე გუმბათიანი ეკლესიის სამხრეთის კარის ტიმპანის ორ მესამედზე მეტი გამოყოფილია წარწერისათვის, რომელიც წნული რელიეფით სამ სწორკუთხედადაა გამოყოფილი. გვერდის სწორკუთხედები ვიწროა და ტიმპანის მოხაზულობასთან შეფარდებით უფრო დაბალიც ([87], ლ. რჩეული-შვილი, 33). სამივე კარედი მთლიანად შეესებულე ყოფილა ასომთავრული ამოღარული წარწერით, რომელიც გადაუფხეკიათ. შუა დიდი კარედის ფართობი—38×63. აქ მდებარე წარწერიდან შემორჩენილია მხოლოდ ერთი სტრიქონი. დანარჩენი წარწერიდან ასოების ოდნავ შესამჩნევი კვალი შემორჩა, რაც ტექსტის აღდგენის საშუალებას არ იძლევა. მარცხენა და მარჯვენა კარედების ფართობი—10×30. მარცხენაზე შემორჩა მხოლოდ ორი ასო, ყ—შე, ხოლო მარჯვენაზე — სამი: [ს]ქ[უ]ნ — [სა]ხელ. (ტაბ. 72, 2, 3, 4).

გ ა მ ო ც ე მ ა :

1) [87], ლ. რჩეული-შვილი, 33, 37, სურ. 8, ტაბ. 14,3 (დედნ. შრიფტ.; ფოტო; გრაფ. მონახ.) (რ).

შუა კარედზე:

- 1. [ს]ქ[უ]ნ[რ]ჶრჶრჶრჶ
- 2. [ქსტრჶრჶრჶრჶ]

რ: [ს]ქ[უ]ნ[რ]ჶრჶრჶრჶრჶრჶრჶრჶ

[ს]ახე[ლი]თა ლ(მრ)[თ(ისაჲ)ა]ღ[ა] მეო[ხე]ბ[ითა] /² [წ(მილი)სა ლ(მრ)თ(ი)ს-შ(ო)ბ(ე)ლისა]...

IX ს. მოსახსენებელი [მამფალ] ნერსე-სტეფანოზისა

ს. ატენი (გორის რ-ნი): მდ. ტანას (ერთვის მდ. მტკვარს ქ. გორთან) მარცხენა ნაპირზე, მაღალი კლდის კედლეზე, მდებარეობს ატენის სიონი, გუმბათი-

ანი ტაძარი, მინაბაძი მცხეთის ჯვრისა (გ. ჩუბინაშვილი). ტაძრის ფასადებზე მოთავსებულია მრავალი რელიეფი, რომლებიც შინაარსის, მასალისა და შესრულების ტექნიკის მიხედვით, რამდენიმე ჯგუფად იყოფა ([205], Г. Чубинашвили, გვ. 160—178). მათგან უმთავრესია ღია მწვანე ქვისაგან გამოკვეთილი რელიეფები ქტიტორებისა. აღმოსავლეთის ფასადის შვერილის ცენტრში მოთავსებულია ქრისტეს რელიეფური ფიგურა, ხოლო მის ჩრდილოეთისა და სამხრეთის წახნაგებზე — ქტიტორთა წყვილ-წყვილი რელიეფები (ერთ-ერთ ქტიტორს — სამხრეთის წახნაგზე, ქრისტეს მხარეს მდგომს — ხელში უჭირავს ეკლესიის მოდელი). ამ ოთხი ფიგურიდან ერთ-ერთის (ჩრდილოეთის ფასადზე ქრისტეს მხარეზე მდგომის) ქუსლებზე ამოკვეთილია, მრგლოვანიდან ნუსხურზე გარდამავალი დამწერლობით, ორი სიტყვა — თითო სიტყვა თითო ქუსლზე. ესაა, როგორც ჩანს, რელიეფით გამოსახული ქტიტორის ორმაგი სახელი. (ტაბ. 73,4).

წარწერა დიდ სიმაღლეზეა და ქვემოდან არ ჩანს. ის გამოვლინდა 1938 წ., როცა, ივ. ჯავახიშვილის შეკვეთით, დამზადდა აღნიშნული რელიეფების ესტამპები.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) VII ს. დასაწყ. (ჩ, ბ); 2) X ს. 80-იანი წლ. (ა).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფიული ნიშნები — მიდრეკილება განუსხურებისაკენ, ოთხხაზოვანი ბადე წარწერისა.

გამოცემები:

1) [205], Г. Н. Чубинашвили, 161, სურ. 18 (დედნ. შრიფ.; რუს.; გრაფ. მონახ.) (ჩ); 2) [18], თ. ბარნავეუი, 40—41, ნახ. 23 (დედნ. შრიფ.; მხედ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.), (ბ); 3) [142], Г. Абрамишвили, 53, 54, სურ. 20 (დედნ. შრიფ.; რუს.; ფოტო) (ა); 4) [1 ა], გ. აბრამიშვილი, 57, სურ. 8 ნუსხ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ა).

1. ჩუბინაშვილი
2. სტეფანოვი
3. აბ

3 აბ წრწ.

ნერსე—|სტეფან|აბ.

ჩუბინაშვილი

სტეფანოვი
აბ

სურ. 109.

X ს. შუა წლები. ზღუდის საამშენებლო წარწერა

ატენის სიონის სამხრეთის ფასადის აღმოსავლეთ ნიშაში ორი ერთმანეთის გვერდით მდგარი რელიეფური ფიგურის შუა, ფილაზე, ამოკაწრულია რვა-სტრიქონიანი ნუსხურნარევი ასომთავრული წარწერა (ნუსხურია: ზ ზ, ყ უ, ძ დ, მ მ, ნ ნ; უყელა უ დ). განკვეთულობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებული არაა, ქარაგმის ნიშნად ნახმარია სამუალო ზომის სწორი, განივი ხაზი.

წარწერაზე პირველი ცნობა გამოაქვეყნა გ. ჩუბინაშვილმა ([205], 162), ხოლო პირველად ის გამოსცა გ. აბრამიშვილმა.

წარწერის დათარიღება მკვლევართა მიერ: 1) წარწერა რელიეფებთან მოთავსებული გვიანდელი ამონაკაწრია ([205], Г. Чубинашвили, 162); 2) X ს. შუა წლები (ა).

წარმოდგენილ გამოცემაში გაზიარებულია უკანასკნელი დათარიღება (გ. აბრამიშვილის), იმ განსხვავებით, რომ წარწერა არ არის შინაარსობრივად დაკავშირებული რელიეფებთან, არამედ მიჩნეულია ამ რელიეფების გვიანდელ მინაწერად (ისე, როგორც ამას თვლიდა გ. ჩუბინაშვილი).

გამოცემა: [142], Г. Абрамишвили, 54, სურ. 19 (დედნ. შრიფ.: რუს.; გრაფ. მონახ.) (ა).

1. ჰ-ღ-ბ
2. ႁ႗-ბ-ღ
3. ხოყბ
4. ა-ყ-ბ
5. ბ-ღ
6. ბ-ღ
7. ყ-ღ
8. ყ-ღ

6 ბ-ღ ა.
7-8 ყ-ღ ა.

ქ(რისტ)ე ა(დი)დე² გ(იორგ)ი დ(ა)
მ (ე). ესე /³ ზღუდე/⁴ა შექ/⁵მინა/⁶ მან.⁷
შ(ეიწყალო)ე/⁸ ყ(ოველ)მან.

1-ღ-ბ
 ႁ႗-ბ-ღ
 ხოყბ
 ა-ყ-ბ
 ბ-ღ
 ბ-ღ
 ყ-ღ
 ყ-ღ

სურ. 111.

2 და მე] მიქაელ (შენიშვნა: „მიქაელის“ წაკითხვა პირობითია) ა. ნ მათ ა („Хритос, возвеличь Георгия и Микаела создавших эту ограду, помилуй их“).

945 წ. მოსახსენებელი ზღუდის შემქმნელი ხელოსნისა (ატენის სარქლის) (I)

ატენის სიონის აღმოსავლეთის ფასადის ჩრდილოეთის ფრთაზე, ცოკოლიდან მეორე წყებაზე, ამოღარულია ერთსტრიქონიანი ნუსხურნარევი ასომთავრული წარწერა, ზომით 59×4,8. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, მაგრამ ბოლო სამი სიტყვა დაცილებულია ერთმანეთისაგან. ქარაგმის ნიშანი — გრძელი, სწორი, განივი ხაზი. ნუსხურია **ჟ** და ნუსხურზე გარდამავალი — **შ მ, ნ ნ**. წარწერა კიდურ-წერტილოვანია. (ტაბ. 78,1).

წარწერას ახლავს თარიღი: ქრონიკონი რაე (165+780=945).

გამოცემები: 1) [227], M. Brosset, 21 (მხედრ., ტრანსკრ., ბოლო სიტყვა ასომთავრულად; ფრანგ.) (ბ); 2) [18], თ. ბარნაველი, 36—37, სურ. 21 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (ბრ.).

ქ-რისტე-შეიწყალე ატენის ს(არ)ქ(ა)ლი*. ესე ზღუდ(ე)ა შექმნა ქრონიკ(ო)ნსა რაე.

ქ(რისტ)ე შეიწყალე ატენის ქლი (sic). ესე ზღუდეა ექმნა ქ ქსა ქაუ
 ბრ: ქრისტე, შეიწყალე ანტონი სქლი (?), ესე ზღუდეა შექმნა
 ქრონიკონსა რაე.

* ამ თრი სიტყვის წაკითხვა ეკუთვნის გ. აბრამიშვილს.

ქ-რისტე-შეიწყალე ატენის ქლი (sic). ესე ზღუდეა ექმნა ქ ქსა ქაუ

სურ. 112.

 [945 წ.] მოსახსენებელი ზღუდის შემქმნელი ხელოსნისა
 (ატენის სარქლის) (II)

ატენის სიონის აღმოსავლეთის ფასადის ჩრდილოეთის ფრთაზე, ცოკოლიდან მეორე წყებაზე, № 114 წარწერის ჩრდილოეთით, ამოღარულია მისი ანალოგიური ერთსტრიქონიანი ნუსხურნარევი ასომთავრული წარწერა (ოღონდ ქრონიკონის გრემე), ზომით 31×2,8. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა გაცალკევებული. ნუსხურია: **ე ა, ი ი, ო ლ, მ მ, ნ ნ, ე ტ, ი დ**. (ტაბ. 78,2).

გამოცემა: [18], თ. ბარნაველი, 87 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ).

ქ(რისტე) შეიწყალე ატ(ენი) ს(ს) ს(არ)ქ(ალი) ესე ზღ(უ)ღე შექმნა.

ანტონი სქლი (?) ბ.

ქუეუდღესთა რუსუთა ოქუბნი

სურ. 113.

116

X/XI სს. მოსახსენებლები მლოცველებისა (პილიგრიმული წარწერები)

ატენის სიონის კედლებზე შემორჩა ათობით წარწერა მლოცველებისა (პილიგრიმული), რომელთა ნაწილი სახელდახელო ამონაქაწრებია (გრაფიტი), ხოლო ნაწილი — საგანგებოდ ამოკვეთილი. მლოცველთა წარწერების ამოკვეთა იწყება IX—X სს-ში და გრძელდება მომდევნო საუკუნეებში.

ატენის სიონის პილიგრიმული წარწერების ნაწილი გამოქვეყნებული აქვს თ. ბარნაველს. წარმოდგენილ კრებულში შევიდა სამიოდე ათული ასეთი წარწერა, რომლებიც პალეოგრაფიული ნიშნებით შეიძლება X/XI სს. მივაკუთვნოთ. გრაფიტების პალეოგრაფიული ნიშნებით დათარიღება განსაკუთრებით რთული და რამდენადმე პირობითია, რადგანაც ისინი, ჩვეულებრივ, შესრულებულია არადახელოვნებული, არაპროფესიული მწერლების მიერ და ამდენად, მათი დამწერლობაც არატიპურია.

პილიგრიმული წარწერები მოკლე და ტრაფარეტულია (უმითავრესად შედგება სამი სიტყვისაგან) ამიტომ წიგნში მოცემული არ არის მათი ცალ-ცალკე დეტალური აღწერა და დათარიღების დასაბუთება.

1) დას. ფასადზე, ცოკოლიდან მეორე წყებაში. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ზოგიერთ გრაფემაზე შეიმჩნევა კიდურწერტილოვნება. გაკუთხოვნებულია. უ ო ნუსხურია. უ ე-ს ბუნს ქვემოთ მარჯვნივ გაზიდული ფეხი. აქვს. პოლორონი გრაფემის ოდნავ შესამჩნევი კვალი-ლა ჩანს. (ტაბ. 74,1).

[18], თ. ბარნაველი, 60 (დედნის შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ).

ქვეყნისათვის

ქ(რისტე) შეიწყალე იოვ(ან)ე.

ბ: ქი ყი ოღე.....

იოვ[ანე] ბ.

ქუეუდღესთა რუსუთა ოქუბნი

სურ. 114.

2) აღმ. ფასადზე, ცოკოლიდან მეორე წყებაში, ქვაზე ამოკარული ირმების, ცხენისა და ლომის გამოსახულებები. ირმის გამოსახულების ზემოთ ამოღარულია ნუსხურნარევი ასომთავრული წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, მაგრამ სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებულია. ქარაგმის ნიშანი — შოკლე, განივი ხაზი. ოთხხაზოვან ბადეშია მოქცეული. ნუსხურია: **ⴓ ⴑ, ⴓ ⴓ, ⴓ ო.** წარწერის მეორე სიტყვის გრაფემა და ბოლო ნაწილი ატკეჩილია. (ტაბ. 74,3; სურ. 115).

[18], თ. ბარნაველი, 42 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ).

† **ⴓⴑⴓ[ⴑ]ⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓ...** [ყ⁷]

თ: **ⴓⴑⴓ ⴓⴓⴓ ⴓⴓⴓ ⴓⴓⴓ**

† წ(მიდა)ო ს(ამე)[ბ](ა)ო მ(ო)ნ(ა)ა შ(ე)ნი... [შ(ეიწყალე)].

ბ: ქ. წმიდაო სიონო, მონაა შენ...

ⴓⴑⴓ ⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓ ⴓⴓ

**ⴓⴓⴓ
ⴓⴓⴓ
ⴓⴓ**

სურ. 115.

სურ. 116.

3) იქვე, ირმის გამოსახულების მარჯვნივ, ამოღარულია, სამ სტრიქონად, გაკუთხოვნილი ნუსხურნარევი ასომთავრული წარწერა. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს. პირველი სტრიქონის ორი სიტყვა ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული (ნუსხურია **ⴓ ო** და **ⴓ ო**). თითოეული სტრიქონის დასაწყისში დაზიანებულია 1—2 გრაფემა. (ტაბ. 74,3; სურ. 116).

[18], თ. ბარნაველი, 42 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკ.).

- 1. [ⴓ]ⴓⴓⴓ [ქ](რისტე) შ(ეიწყალე)² [ო]რდ³-
- 2. [ⴓⴓ]ⴓⴓ [ა]ნე.
- 3. [ⴓ]ⴓⴓ

4) აღმ. ფასადზე, ცოკოლიდან მეორე წყებაში, ამოღარულია სამი სიტყვა ასომთავრულით. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, მაგრამ, მეორე და მესამე სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებულია. ქარაგმ. ნიშ. — სწორი განივი ხაზი, კიდურწერტილოვანი, კარგად გამოყვანილი გრაფემები. (ტაბ. 74,2; სურ. 117).

[18], თ. ბარნაველი, 43, სურ. 24 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ. გრაფიკ. მონახ.).

ⴓⴓⴓ ⴓⴓⴓ ⴓⴓⴓ [ქ(რისტე) შ(ეიწყალე) მ(ი)ქ(ა)ელ.

ქ-რ-ი-ა-ყ-ბ-ჩ-ხ-ც-კ-გ-ღ-ვ-ი-ე-ო-პ

ქ(რისტე) ლ(მერთო), შემ(ი)წ(ყ)ალე მე, ღარ(ი)ბ(ა)ჟ, გრიგ(ო)ლ.

13) აღმ. ფასადზე, ცოკოლიდან მეორე წყებაში ამოღარულია შერეული, მთავრული და ნუსხური დამწერლობით შესრულებული, ერთსტრიქონიანი კიდურწერტილოვანი წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, ქარაგმის ნიშანი — საშ. ზომის განივი, სწორი ხაზი. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული; წარწერა ოთხხაზოვან ბადეშია მოქცეული; ნუსხურია: ყ ბ, თ თ, რ ი, უ ლ, შ მ, ყ შ; კუთხოვანია და შემცირებულია (მე-2 და მე-3 ხაზებს შორისა) ა ო, პ ლ. (ტაბ. 77,3).

[18], თ. ბარნაველი, 51 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.).

ქ-რ-ი-ა-ყ-ბ-ჩ-ხ-ც-კ-გ-ღ-ვ-ი-ე-ო-პ

ქ(რისტე), შ(ეი)წ(ყ)ალე დამწერელი, წ(მი)და ო ლ(მ)რ(თ)ისმშობელო.

ქ რ ი ა ყ ბ ჩ ხ ც კ გ ღ ვ ი ე ო პ

სურ. 126.

14) აღმ. ფასადზე, ცოკოლიდან მესამე წყებაში, ამოღარულია სამსტრიქონიანი კიდურწერტილოვანი ასომთავრული წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — საშ. ზომის სწორი განივი ხაზი. წარწერა მოთავსებულია ოთხხაზოვან ბადეში. (ტაბ. 78,1).

[18], თ. ბარნაველი, 52 (დედნ. შრიფ., მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ).

ქ რ ი ა ყ ბ ჩ ხ ც კ გ ღ ვ ი ე ო პ

1. ქ-რ-ი-ა
2. ზ-ბ-ჩ
3. ღ-კ-ს-ტ-რ

1-2 ზ-ბ-ჩ ბ.

ქ(რისტე) შ(ეი)წ(ყ)ალე ი²ვან[ე]
მ(ა)ზხ(ა)რ(ა)ს ძე.

1-2 ივანე] ლევან ბ.

სურ. 127.

15) აღმ. ფასადზე, ცოკოლიდან პირველ წყებაში, ამოღარულია სამსტრიქონიანი, ასომთავრულთან ახლო მდგომი ნუსხური წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები, ერთიმეორისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — საშ. ზომის სწორი, განივი ხაზი. (ტაბ. 78,2).

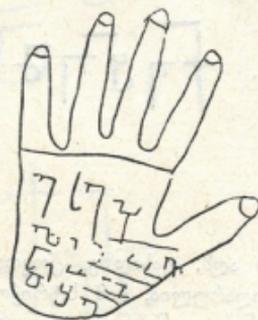
17) აღმ. ფასადზე, ცოკოლიდან მეორე წყებაში, სამხრეთიდან მეხუთე ხელზე, ამოდერულია ოთხსტრიქონიანი ნუსხურა წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — გრძელი, განივი, სწორი ხაზი. (ტაბ. 79,3).

[18], თ. ბარნაველი, 50, სურ. 28 (ასომთავრ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; კრაფ. მონახ.). (ბ).

1. უსყ
2. უნ[ა]ს[უ]
3. სოაა
4. (უ) ყუ

ბ: 2. უნუ 3. ასა|ცა 4. ყუყუ

ესე კ/²(ე)ლი [ი]ოვ(ანე)/მსი უ(ფა-
ლ)ო|<დ> შ(ეიწყალ)ე.

სურ. 130.

2—3 აოვსი წრფ. აოვანესი ბ.

3—4 ცოლვანი შეუნდვენ ბ.

18) აღმ. ფასადზე, ცოკოლიდან პირველ წყებაში, ქვაზე ამოკაწრით, შესრულებულია ცხენის, ხელისა და ლომის გამოსახულება.

ხელის ზემოთ, კიდურწერტილოვანი ასომთავრულით, ამოდარულია სამი სიტყვა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული; ქარაგმის ნიშანი — სხედასხვა ზომის სწორი, განივი ხაზი. (ტაბ. 80,1).

[18], თ. ბარნაველი, 42 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ).

ქ-ყ-რ-ლ-უ

ქ(რისტ)ე შ(ეიწყალ)ე გ(ა)ბ(ე)ლ.

გაბრიელ ბ.

ქ-ყ-რ-ლ-უ

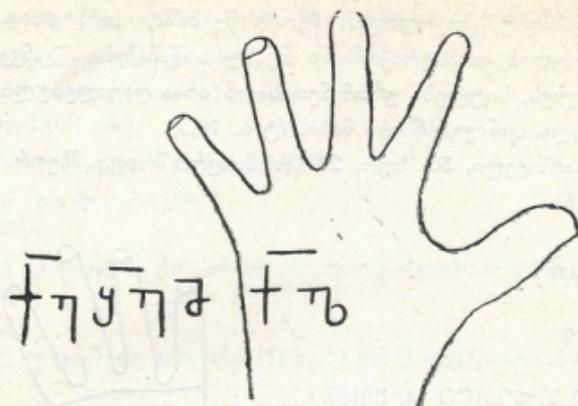
სურ. 131.

19) აღმ. ფასადზე, ცოკოლიდან პირველ წყებაში, ხელის გამოსახულების მარცხნივ და თვით ხელში, ამოდარულია კიდურწერტილოვანი ასომთავრული სამი სიტყვა. (ტაბ. 80,1).

[18], თ. ბარნაველი, 43 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.).

ქ-ყ-რ-ლ-უ

ქ(რისტ)ე შ(ეიწყალ)ე მ(ი)ქ(ა)ელ.

სურ. 132.

20) აღმ. ფსალმზე, ცოკოლიდან მესამე წყებაში, ხელის გამოსახულებაში, ამოღარულია, სამ სტრიქონად, კიდურწერტილოვანი გაკუთხოვნებული, ნუსხურნარევი წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — სხვადასხვა ზომის სწორი, განივი ხაზი. ნუსხურია ა ა, ო ო, უ უ, ლ ლ, შ შ, ჩ ჩ. (ტაბ. 80,2; 81,2).

[18], თ. ბარნაველი, 49 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.).

1. ჩ ს უ შ რ
2. უ უ ლ ლ
3. ჩ რ

ესე მიქელაი.³ ა(მ)ენ.

სურ. 133.

21) აღმ. ფსალმზე, ცოკოლიდან პირველ წყებაში, ამოღარულია ნუსხურნარევი ასომთავრული, ერთი ხელით შესრულებული ოთხი პილიგრიმული წარწერა (მოსახსენებელი). განკვეთილობის ნიშნები ნახმარია მხოლოდ მეორე წარწერაში — ორწერტილი. სიტყვები ერთმანეთისაგან არ არის დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — სხვადასხვა ზომის სწორი, განივი ხაზი. მეორე წარ-

წერის მეორე სტრიქონის ბოლო ატკეჩილია და სახელის დაბოლოება არ ჩანს (ტაბ. 81,1).

[18], თ. ბარნაველი, 48 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.).

ჩუყუჯუყუ
 ჩუყუ: უყუ
 ყუ
 ჩუყუ ? ჩუყუ

სურ. 134.

ა) ჩუყუჯუყუ

ქ(რისტე) შე(იწყალ)ე ჯებრ(ა)ელ.

ჯ—ღუბ ბ

ჯ—(?) გაბრიელ ბ.

ბ) ჩუყუ: უყუ

ქ(რისტე) შე(იწყალ)ე გ(ა)ბიტა.

ღუყუ ბ.

გ²მ²ა წრწ. გაბიტა (?) ბ.

გ) 1. ყუ
 2. ჩუყუ[?]

შ(ეიწყალ)ე² ქ(რისტე) გ(იორგ)ი[?].

2. უუჟ---

2 გ..... ბ.

დ) 1. ჩუ

ქ(რისტე)² შე(იწყალ)ე გ(იორგ)ი

2. ყუ

ბ: ქ 3 ამინ

3 ჩჟ ბ

22) სამხ. ფასადის, აღმოსავლეთ ნიშაში, ცოკოლიდან მესამე წყებაში, ამოღებულია ხუროთმოძღვარ თოდოსაკის სომხური საამშენებლო წარწერა და მის გვერდით—ორსტრიქონიანი კიდურწაისრული ასომთავრული წარწერა, წითლად შეღებილი; განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი — მოკლე, სწორი, განივი ხაზი. ძლიერ დაზიანებულია, განსაკუთრებით მეორე სტრიქონი. (ტაბ. 82,1).

1) [217], M. Brosset, 410, № 34, Pl. IX (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფრანგ.) (ბრ.); 2) [18], თ. ბარნაველი, 55 (დედნ. შრიფ., მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ); 3) [1], გ. აბრამიშვილი, 174—175, სურ. 3 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრადიკ. მონახ.) (ა).

1. $\text{ქ}^{\text{ზ}}\text{Q} \text{ 3. } \text{C}[\text{შ}^{\text{ი}}]\text{ყ}^{\text{ლ}}\text{R}$

[-]

2. $\text{N}[\text{G}[\text{N}^{\text{ს}}\text{ყ}^{\text{Q}}]\text{ყ}^{\text{ზ}}\text{Q}$

ბრ: $\text{ქ}^{\text{ზ}}\text{Q} \text{ C}^{\text{ზ}} \text{ ყ}^{\text{ლ}}\text{.....}$

$\text{N}[\text{G}^{\text{ლ}}\text{.....Q}$

ბ: $\text{ქ}^{\text{ზ}}\text{Q}^{\text{C}}\text{---ყ}^{\text{ლ}}\text{R}^{\text{I}}$

$\text{N}[\text{G}^{\text{---}}\text{---Q}$

ა: $\text{ქ}^{\text{ზ}}\text{Q} \text{ C}^{\text{---}}\text{---ყ}^{\text{ლ}}\text{R}^{\text{I}}$

$\text{N}[\text{G}^{\text{---}}\text{---ყ}^{\text{ზ}}\text{Q}$

ქ^ზ C^ზ ყ^ლ R^I
N[G^ლ...Q
ქ^ზ Q^C --- ყ^ლ R^I
N[G⁻⁻⁻...Q
ქ^ზ Q C⁻⁻⁻ --- ყ^ლ R^I
N[G⁻⁻⁻...ყ^ზ Q

სურ. 136.

$\text{წ}(\text{მი})\text{დ}(\text{ა})\text{ო} / \text{2} \text{ ლ}(\text{მრ})\text{თ}[\text{ისმშო}]\text{ბ}(\text{ე})\text{ლო} / \text{3} \text{ ა}[\text{დ}(\text{იღე})] \text{ ბ}(\text{ა})\text{გ}(\text{რატ})\text{.}$

ბრ: წმიდაო, აღიღე ბაგ(რატ). ღთი...

ბ, ა: წ(მი)დ(ა)ო ა[დიღე] ბ(ა)გ(რატ)

ლ(მრ)თ[ისმშო]ბ(ე)ლო.

23) აღმ. ფასადზე, ცოკოლიდან პირველ წყებაში, ამოღარულია ერა სტრიქონად, კიდურწერტილოვანი ნუსხურნარევი მთავრული წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — გრძელი, სწორი (კიდურებში ოთხკუთხედებით) ხაზი, ოთხხაზოვან ბადეშია მოქცეული; ნუსხურია თ ლ , მხედრულია ა . (ტაბ. 82,2).

ქ^ზყ^ლრ^Iყ^ლქ^ზ

ქ(რისტ)ე შ(ეიწყალ)ე მ(ი)ქაელ.

ქ^ზყ^ლრ^Iყ^ლქ^ზ

სურ. 137.

24) აღმ. ფასადზე, ცოკოლიდან მესამე წყებაში, ამოღარულია ორსტრიქონიანი ასომთავრული კიდურწაისრული წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — კიდურწაისრული სწორი განივი ხაზი. პირველი სტრიქონის მარჯვენა ნახევარი, ქვის ატკეჩის გამო, მთლიანად გადაშლილია, აკლია მეორე სტრიქონის ბოლო ორი გრაფემატ. (ტაბ. 83,1).

[18], თ. ბარნაველი, 52 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ).

1. $\text{ქ}^{\text{ზ}}\text{ყ}^{\text{ლ}}\text{ყ}^{\text{ლ}}\text{C}[\text{ქ}^{\text{ზ}}]\text{C}[\text{ქ}^{\text{ზ}}\text{C}^{\text{ზ}}\text{ყ}^{\text{ლ}}]\text{R}$.

2. $\text{C}^{\text{ზ}}\text{C}^{\text{ზ}}\text{C}^{\text{ზ}}\text{C}^{\text{ზ}}\text{R}^{\text{I}}[\text{R}^{\text{I}}]$

ბ: $\text{ქ}^{\text{ზ}} \text{ყ}^{\text{ლ}} \text{ყ}^{\text{ლ}} \text{C}^{\text{ზ}}$

$\text{Q} \text{ R}^{\text{I}} \text{C}^{\text{ზ}} \text{C}^{\text{ზ}}\text{R}^{\text{I}}$

ბ: ქრისტე, შეიწყალე ბაო (l) და ცოდვან[ი შეუნდვენ].

ქრისტე
ციტე დე ბუნ

სურ. 138.

25) სამხრ. ფასადზე, ცოკლიდან მეორე წყებაში, ამოღარულია კიდურ-წერტილოვანი, ერთმანეთზე გადაბმული ორი გრაფემა (სახელი). 7 ი მცირე ზომისაა და, როგორც ჩანს, ნუსხურია. (ტაბ. 83,2).

7C 0a

7C

სურ. 139.

26) იქვე, ქვემოთ, ამოღარულია კიდურწარსრული მთავრულით, სამი სიტყვა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. პირველი ორი სიტყვა დაქარაგმებულია ერთი საერთო, გრძელი სწორი, განივი კიდურწარსრული ხაზით. გრაფემა ხ სტრიქონს ზემოთაა აწეული და მისი ბუნი არაჩვეულებრივად გრძელია. (ტაბ. 83,2).

ქრისტე

ქ(რისტე) შეიწყალე ო(ო)ს(ებ).

ქრისტე

სურ. 140.

27) იქვე, ქვემოთ, მარჯვენა, ამოღარულია კიდურწერტილოვანი ნუსხურ-ნარევი მთავრულით, ორსტრიქონიანი წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული, ქარაგმის ნიშანი — სხვადასხვა ზომის სწორი, განივი ხაზი. ნუსხურია **რ ლ, შ მ**. გრაფემა **ყ ვ-ს** ზედა და ქვედა წრეები შეკრული აქვს. (ტაბ. 83,2).

[18], თ. ბარნაველი, 53, სურ. 30 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.). (ბ).

ჩუგუ აწუ

1. ქ-რ-ე-რ-ე-ქ-ა-ა
2. ბ-რ-ე-რ

ქ(რისტ)ე შ(ეიწყალ)ე მ(ი)ქ(აე)ლმ|²
დ(ია)კ(ო)ნი.

სურ. 141.

1 მქლ წრწ. მიქელა ბ.

28) აღმ. ფასადზე, ცოკოლიდან მეორე წყებაში, ამოღარულია, კიდურ-წაისრული ასომთავრული დამწერლობით, ორსტრიქონიანი წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებულია, ქარაგმის ნიშანი—მოკლე, კიდურწაისრული, განივი ხაზი. გრაფემა ხ ბოლო სიტყვაში სტრიქონს ზემოთაა აწეული. ნუსხურია ბოლო გრაფემა ყ უ. ბოლო ორი სიტყვა ძლიერ დაშორებულია წინა სიტყვას (შესაძლოა ქვის ზედაპირის დაზიანების გამო ამოკვეთეს ისინი დაშორებით). (ტაბ. 88,3).

[18], თ. ბარნაველი, 48 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. სრანსკრ.).

1. ქ-რ-ე-რ-ე-ქ-ა-ა
2. ბ-რ-ე-რ

ბ: ქ-რ-ე-რ-ე-ქ-ა-ა
ბ
ბ-რ-ე-რ
ბ-რ-ე-რ

ქ(მიდა)ო ლ(მრ)თ(ი)სმ(შო)ბელო შ(ეიწყალ)ე ბ(ა)ლდ|²აწარ და ისუ.

ბ: წმიდაო ღმრთისმშობელო, შეიწყალე, ბრზ (?).
დ[ა]
აბუზარ(?)
და ისხვ(?).

ქ დ ი მ ს ბ რ ე ბ ე ქ უ ლ ბ
ბ რ ე რ

სურ. 142.

48. წიგნის ეკლესია

117

957/967 წწ. საამშენებლო წარწერა ლეონ მეფისა

სსსმ (ექსპოზ.). ს. წირქოლის (ლენინგ. რ-ნი) ეკლესიის რელიეფების სამი ფრაგმენტი. თითოეულის ზომა — 23×25. ესაა ნაწილები ორი კომპოზიციი-

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: 1) IX ს. ბოლო, ან X ს. დასაწყისი (ა); 2) X ს. (შ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: წარწერაში აღნიშნული თარიღი — ზედა წელი აფხაზთა მეფის კონსტანტინეს ზეობის ოცი წლისა.

გამოცემები: 1) [116], გ. ჩუბინაშვილი, 21—22, სურ. 13 (დედნ. შრიფ., ა. შანიძის წაკითხვით, მისივე რუს. თარგმ.; პირველი ორი სტრიქონის გრაფ. მონახ.) (შ).

1. ჰ-²წოუსც ხს ხდსდწდწდწდწდწდწდ წსუ კოყ [წუ]
2. ზდჸრდს სცჸრუჸს ჯდყცკუსც მცჸც სცქუსმცნ ზღუ
3. დკუ დოყცზდს კრმცნ მდწონო მდყწუ რს ჯდყცკ ზ
4. ზცსკწუ[რ] წკს სდყცა მდდმცკო ზც [დფწუ] კდყწუსც
 ცჸს ჯცჸწ
5. სცდონსწწ ჯდყცკო ზც ჯდკუ ჸწ რს რიჸმდწდდს კო
 ზდჸ[წ]
6. რს მდწა ჯდყცკუსცა [ზდწუსც მდმყსწწწ ზც
 დოყცზდს]კოცც
7. ჯღუ ჸწ მყწყნ წჸწ რყწწ.

2 მცმცსცქუსმცნ წრწ.

4 მდდმცკო ზც დფწუ] — შ. 4 კდყწუსც წჸს შ. 5—6 ზდჸრ-
რს] ზდჸრს შ. 6. ზდწუსც მდმყსწწწ ზც დოყცზდსკოცც]
— შ. 7 ჯღუ]ღუ შ.

† ჰ-²წოუსც ხს ხდსდწდწდწდწდწდწდ წსუ კოყ ჸუჸ
 ზდჸრდს სცჸრუჸს ჯდყცკუსც მცჸც სცქუსმცნ ზღუ
 დკუ დოყცზდს კრმცნ მდწონო მდყწუ რს ჯდყცკ ზ
 ზცსკწუ[რ] წკს სდყცა მდდმცკო ზც [დფწუ] კდყწუსც
 სცდონსწწ ჯდყცკო ზც ჯდკუ ჸწ რს რიჸმდწდდს კო
 რს მდწა ჯდყცკუსცა [ზდწუსც მდმყსწწწ ზც დოყცზდსკოცც]
 ჯღუ ჸწ მყწყნ წჸწ რყწწ

სურ. 144.

† ზ(ედ)ა წელსა კ-ს კონსტანტინე მეფისა <ესე რუ[ვი]> მე, |² ღომნინოს, სამწევრის ჯუარისა მამასახლისმან და გიჰორგი თუალოას ძემან მოვიღეთ რუვი ესე ჯუარად. |⁴ და არავი[ნ] არს სხუად მო {მ}სუმარე და [უ]ფალი რუვისა ამის, გარნა |⁵ პატოსანი ჯუარი და გიორგი. ვინ ესე აღმოიკითხოს მე, ღომ {ნი} |⁶-ნოს, მონაჲ ჯუარისაჲ, [ლოცვასა მომიკსენეთ და თუალოას] ძეცა |⁷ გ(იორ)გი ქ(რისტე)მ(ა)ნ შე(ი)წყ(აღ)ენ. ამენ, იყავნ.

4 მომზემარე და უფალი] „здесь стоит что-то вроде **მდმყსწწ მდმყსწწ** или тому подобное. Не ясно совсем“ (შ: შენიშვნა 5). 5—6 ღომნოს შ. 6 ლოცვასა მომიკსენეთ] „да благословит? да помянет добрым словом?“ შ.

სოფ. ბევრეთი (მცხეთის რ-ნი): დიღმის ხეობაში, სოფ. დიღმისთან სახ-რეთ-დასავლეთით. სოფ. წოდორეთსა და ბევრეთს შორის, თბილისიდან 18 კმ. მანძილზე მდებარეობს ე. წ. მაჩხანის ეკლესია — მცირე ზომის, დარბაზული (კალნაიანი) ტიპისა. ის გამოავლინა 1930-იან წლებში ი. ს. ონდულაშვილმა. ძველი გამოიკვლია და გამოსცა გ. ჩუბინაშვილმა. ეკლესიის ფასადებზე შემორჩა მისი აგების თანადროული ორი ასომთავრული წარწერა, რომელთაგან ერთი პირველად გამოაქვეყნა, ა. შანიძის წაკითხვით, გ. ჩუბინაშვილმა, ხოლო შემდეგ, ორივე წარწერა, პალეოგრაფიული კომენტარებით, გამოსცა თ. ბარნაველმა.

ორივე წარწერა, როგორც ჩანს, ერთიდაიმავე ხელოსნის მიერაა ამოკვეთილი, რასაც მოწმობს: 1) ზოგიერთი გრაფემის თავისებური, იდენტური მოხაზულობა ორივე წარწერაში (მაგ. **ქ** **წ**); 2) მიდრეკილება გაკუთხოვნება-განუსხურებისაკენ: სამხრ. წარწერაში ნუსხურია **π** **დ**, **π** **ჰ**, განუსხურებისაკენაა მიდრეკილი **ჲ** **დ** (უყელო და მარცხენა მხარეზე წრეგახსნილი); აღმ. წარწერაში ნუსხურია **π** **გ**, **γ** **ი**, **ჩ** **ნ**, **დ**; 3) ორივე წარწერაში გვხვდება მხედრულის მსგავსი მ (წრის შემკვრელი ხაზი მარჯვნივ აღარ გადადის); 4) ერთთაირი უწესო დაქარაგმება ცალკეული სიტყვებისა.

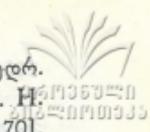
ხელოსანს მინც ერთმანეთისგან განსხვავებული წერის მანერით ამოუკვეთავს ეს ორი წარწერა: 1) განსხვავებული მოყვანილობისა ამ ორ წარწერაში ზოგიერთი გრაფემა (მაგ., **თ**, **შ** და სხვ.); 2) განკვეთილობის ნიშნად სამხრ. წარწერაში ნახმარია ორწერტილი (ორჯერ **კი** — სამწერტილი) ყოველი სიტყვის შემდეგ. აღმ. წარწერაში განკვეთილობის ნიშანი მხოლოდ ერთ ადგილზე ჩანს (პირვ. სტრ-ში), სიტყვებიც არაა ერთმანეთისაგან დაცილებული, სამაგიეროდ — ბოლოში უზის ტექსტის დასრულების ტექნიკური ნიშანი — ორწერტილი, შუაში გავლებული ხაზით; 2) ქარაგმის ნიშნად სამხრ. წარწერას ახლავს ტალღისებური მოკლე განივი ხაზი, ხოლო აღმ. წარწერას — სწორი, მოკლე, განივი ხაზი.

წარწერების დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) X ს-ზე არა უგვიანესი (შ); 2) IX ს-ის შუა წწ. (853 წ-ზე ადრე) (ჩ, შ); 3) IX ს. (ბ). წარმოადგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფიული ნიშნები — 1) ნუსხურის, ნუსხურზე და მხედრულზე გარდამავალი გრაფემების შერევა მთავრულში; 2) სამწერტილის ხმარება განკვეთილობის ნიშნად და ტექნიკური ნიშანი — ორწერტილი ხაზით; 3) ტალღისებური ქარაგმის ნიშანი.

X ს. სამშენებლო წარწერა

მაჩხანის ეკლესიის სამხრეთის შესასვლელის ბალაგრის ქვაზე ამოღარულია რესტრიქონიანი ნუსხურნარევი ასომთავრული წარწერა. ქვის ზომა — 203×55; წარწერის — 55×40; გრაფემების სიმაღლე — 4—4,5.

დაზიანება: წარწერას, ქვის ატკეჩის გამო, აკლია უკანასკნელი სტრ.-ის დასაწყისი ორი გრაფემა და ბოლოს წინა ორი გრაფემა. (ტაბ. 87,1,2).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი: 1) [117], გ. ჩუბინაშვილი, 441—447, სურ. 1,2,4 (მხედრ. ტრანსკრ., ა. შანიძის წაკითხვით; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (შ); 2) [204], Г. Н. Чубинашвили, 441—448, рис. 1,4,6 (გრაფ. მონახ.; რუს.; ფოტო) (ჩ); 3) [170], П. Меликсет-Бек, 115—116 (რუს.) (შ); 4) თ. ბარნაველი, 649—655, სურ. 1 (მხედრ. ტრანსკრ. ა. შანიძის წაკ.; ფოტო) (ბ); 5) [151ა], Т. Барнавели, 649—655, рис. 1,2 (რუს.; ფოტო).

1. ო-ს-ე-რ-ე-ს-ი: ო-ს-ი;
2. ო-ს-ე-ს-ი: ო-ს-ი;
3. ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი:
4. ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი:
5. ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი:
6. ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი:
7. ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი:
8. [ო-ს-ი:] ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი:

* აქ ჩართული სამი არაბული სიტყვა: «حمد س كاسر» — «ხემალ იზნ ქითრი»(?).

ო-ს-ე-რ-ე-ს-ი: ო-ს-ი:
 ო-ს-ე-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი:
 ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი:
 ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი:
 ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი:
 ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი:
 ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი:
 ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი: ო-ს-ი:

სურ. 145ა.

† სახ(ე)ლი(თ)ა ლ(მრ)თ(ისაჲთ)ა, |² მე(ო)ხ(ე)ბ(ი)თა წ(მიდის)ა თ(ევედორ)ე|³-ს(ით)ა, ად(ი)დ(ე)ნ ლ(მერ)თ(მან)—ქ(ართლის)ა/ა(ირაჲ)სა ბედთა—ა/წ(ე)შენა ესე საყ|⁴დარი ჰომად კ|⁷იტრისძისაობასა. |⁸ [უ(ფალო)] შეუნდ(ე)ნ ც(ო)დ(ე)ან[ი].

¹ † ქ. შ.

X ს. საამშენებლო წარწერა, ხელოსნის (წარწერის ამომჭრელის) მოსახსენებლით

მაჩხანის ეკლესიის აღმოსავლეთის ფასადზე, სარკმლის მარჯვნივ, ამოღარულია რვასტრიქონიანი, ნუსხურნარევი ასომთავრული წარწერა. ქვის ზომა —

112×61; წარწერისა — 55×52; გრაფემების სიმაღლე — 4—4,5.

დაზიანება: ქვის ზედაპირის გადაღვევის შედეგად ცუდად დაცულია მე-4—7 სტრ-ბის ბოლო თითო, ან ორი გრაფემა. (ტაბ. 87,3).

გამოცემა: 1) [21], თ. ბარნაველი, 649—655, სურ. 2 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ); 2) [151 ა], Т. Барнавели, (დედნ. შრიფ.; რუს.; ფოტო).

1. ქს^ჲწ^ჲნ^ჲც^ჲნ^ჲძ^ჲ
2. ქ^ჲყ^ჲც^ჲწ^ჲც^ჲნ^ჲძ^ჲყ^ჲ
3. თ^ჲწ^ჲს^ჲთ^ჲქ^ჲძ^ჲ
4. ზ^ჲწ^ჲს^ჲქ^ჲს^ჲღ^ჲ
5. ქ^ჲწ^ჲყ^ჲს^ჲღ^ჲს^ჲღ^ჲ
6. ს^ჲწ^ჲყ^ჲს^ჲწ^ჲქ^ჲს^ჲწ^ჲ
7. ყ^ჲს^ჲწ^ჲს^ჲწ^ჲს^ჲწ^ჲს^ჲწ^ჲ
8. [ს^ჲწ^ჲ]ნ^ჲღ^ჲს^ჲწ^ჲღ^ჲს^ჲწ^ჲღ^ჲს^ჲწ^ჲღ^ჲ

6 წ^ჲქ^ჲს^ჲწ^ჲღ^ჲ] აქ^ჲს^ჲწ^ჲღ^ჲ ბ.
7 წ^ჲს^ჲწ^ჲს^ჲღ^ჲ]ღ^ჲა^ჲწ^ჲს^ჲღ^ჲ ბ.

ქს^ჲწ^ჲნ^ჲც^ჲნ^ჲძ^ჲ ა
ქ^ჲყ^ჲც^ჲწ^ჲც^ჲნ^ჲძ^ჲყ^ჲ
თ^ჲწ^ჲს^ჲთ^ჲქ^ჲძ^ჲ
ზ^ჲწ^ჲს^ჲქ^ჲს^ჲღ^ჲ
ქ^ჲწ^ჲყ^ჲს^ჲღ^ჲს^ჲღ^ჲ
ს^ჲწ^ჲყ^ჲს^ჲწ^ჲქ^ჲს^ჲწ^ჲ
ყ^ჲს^ჲწ^ჲს^ჲწ^ჲს^ჲწ^ჲს^ჲწ^ჲ
ს^ჲწ^ჲღ^ჲს^ჲწ^ჲღ^ჲს^ჲწ^ჲღ^ჲს^ჲწ^ჲღ^ჲ

სურ. 145.

ქს(ა)ხ(ე)ლი(თ)ა ლ(მრთისაჲ)თა, მ(ეო)²|ხ(ე)ბ(ი)თა წ(მიდის)ა ლ(მრთისმშობ-
ლისაჲ)თა, შ(ე)წ(ეგნი)²|თა წ(მიდი)სა თ(ე)ვ(დო)რ(ესი)თა⁴|ა(ღე)შ(ე)ნა ს(აყდა)-
რ(ი)ესე დი(დგო)²|რის(?) წ(ევისუფ)ლ(ო)ბ(ა)სა გ(უ)ლ/ს (ურ)აბ(ი)სა(?) ლ.

ქ ას(ა)ნო/ზ(არ)სა (?) ამ(ი)ს ლავრი²|სა იოვ(ანე)ს უ(ფა)ლო შ(ეუწ)დ(ე)ენ.

6 გულსურაბისა] გელსაბისა (გულსაბისა?) ბ. 7 ქ ას(ა)ნოზარსა (?) ამის ლავრისა] ქალაქისა უფ-
ლობასა ამირაჲსა ლიავრისა (?) ბ. 8 შეუწდენ ქ ამინ ბ.

51. ფლავიის მკლესია. ჯვრის კვარცხლბეკი(?)

X/XI სს. მიჯნა. მოხაზუნიანი

სხმ—962. ს. ფლავი (გორის რ-ნი). ეკლესიის სვეტის თავი, გამოყენებუ-
ლი ჯვრის კვარცხლბეკად. მის სამ წახნაგზე ამოკვეთილია, ერთი ხელით, კი-
226

6. ატ-აჩნს:ცაზა,აჩნსაზა...
7. —აჩნსააა—აა...
8. [საა]აააააააააააააააააააა
9. [სააააააააააააააააააააა]

[ა]... დ-გბნი(?) შ(ე)მ(ი)წყ(ა)[ლ]ე... |² [შე]წეენითა ლმრ(თისაა)თა და |³ მ(ე)ო-
ხ(ე)ბ(ი)თა წ(მი)დ(ი)სა ლმ(რ)თ(ი)ს[შშ(ო)ბ(ე)ლ(ისაა)თა] ავ[შ(ა)]|ჭ(რ)თე]ჭ(უარ)ი
ესე წ(მი)დ(ი)სა ლ(მრ)თ(აები)ს[ა, ას(უ)ლმ]ან რ(ა)ტ[ისა] |⁵ [დი]დისა ერ[ის]თ(ა)
[ვი]სმან, მირიან[ისა] /⁶რთ-ანისა(?) ცოლმან, სჯ(უ)ლ(ი)სა /⁷-ინე(?) მე(უ)ფეთა
ს-თა... /⁸ [ს(ა)ლ(ო)]ცველად ჩ(უ)ენდა და ჩ(უ)ენთა ნა[თე]/⁹[საეთა და მომა-
ვალთა ყ(ოვე)ლ თა].

II.

1. ...აა...
2. ...აა[აა]აააააააააააააააააა...
3. ააა აააააააააააააა

¹ . . . ბ . . . | ² . . . ჯ(უარ)ო [ცხ(ოვე)]ლო მღგ (?) მწ(ი)გ(ნო)ბ(ა)რი და
ი . . . ათი ა | ³ მის მწერალი შ(ე)იწყალენ.

III.

1. ——— [ა]ა[ა]ა[ა]აააააააააააააააააააა
2. აააააააააააააა
3. აააააააააააააა
4. ... ააააა...

1. ...[შ]ეგწ[ე]დ სულ[თა და] |² გორც[თა და] ე... |³ წ(მი)დ(ას)ა მას... |⁴ ...ოგ
მგ...

ქვემო ქართლის ეკლესიები წარწერები

- 52. ხოჯორნა (122)
- 53. სამშვილდის სიონი (123)
- 54. შეპიაკი (124—127)
- 55. დაღეთი (128)
- 56. დაშააში. წმ. გიორგის ეკლ. (129—133)
- 57. დაშააში. ღვთისმშობლის ეკლ. (134—136)
(2) ბოლნისის სიონი (137—139)
- 58. კიანეთი. წმ. გიორგის ეკლ. (140)
- 59. კიანეთი. სამება (141)
- 60. სათხე (142)
(27) ახალი სოფელი (143)
- 61. ოლთისი (144)

52. ხოჯორნის ეკლესია. სტილის ფრაგმენტი

122

VIII ს. წარწერის ფრაგმენტი

სხსმ—810. სტელის ქვედა ნაწილი ყვითელ-მოვარდისფრო ქვისა, ზომით 40×42×97. ოთხივე წახნაგზე აქვს რელიეფური გამოსახულება: წინა წახნაგზე — ცხენოსანი გიორგი, გველეშაპით; მისგან მარჯვენა წახნაგზე — ვაზი მტეკნებით და ფასკუნჯი; ორ დანარჩენ წახნაგზე — ფოთლოვანი ორნამენტი (აღწერილობა აღებულია სხსმ-ის საინვენტარო დავთრიდან).

წმ. გიორგის თავთან და ცხენის ქვემოთ, ვეშაპსა და ცხენს შუა, შემორჩა წარწერის ფრაგმენტი — რამდენიმე გრაფემა, საიდანაც რაიმე შინაარსის გამოტანა არ ხერხდება. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, ქარაგმის ნიშანიც არ ჩანს.

ძეგლი, გათხარა და გამოავლინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ 1957 წ., სოფ. ხოჯორნაში (მარნეულის რ-ნი), სოფლიდან 4 კმ დაშორებით, ტყეში მდგარი დარბაზული ტიპის ეკლესიის ახლოს. სხსმ-ში ჩამოიტანეს ამ მუზეუმის თანამშრომლებმა 1957 წ. 25.XI.

დაზიანება: 1) წინა წახნაგს ჩამოტეხილი აქვს მარჯვენა კუთხე, სადაც ეყო გამოსახული ცხენის თავი, გველეშაპის თავი და წარწერის ნაწილი. (ტაბ. 89,1,2,3).

წერა გადარეცხილია და აღარ იკითხება. ასეთი ადგილების საერთო სივრცეა 5 მ. (ტაბ. 90; 91).

ამრიგად, აღმოსავლეთის ფასადზე მთლიანად დაკარგულია 17,15 მ სიგრძის ტექსტი (26 მ-დან).

წარწერის დათარიღება. სხვა მკვლევარებთან: 1) 1313 წ. (ბ); 2) 958 წ. (თ); 3) VIII ს. (Г. Н. Чубинашвили: [202], 85; [203], 28; [207], 34, 36, 38); 4) 778 წ. ([64], ს. კაკაბაძე, 108); 5) 777 წ. ([83], ლ. მუსხელიშვილი, 97; [210], Н. Г. Чубинашвили, 26).

კორპუსში მოცემული დათარიღების საფუძველი:

1) წარწერის შინაარსი: აქ მოხსენიებული კონსტანტინე და ლეონ მეფეები არიან არა ბიზანტიის იმპერატორები, არამედ X ს-ის აფხაზთა მეფეები კონსტანტინე ბაგრატიძე და მისი შვილიშვილი — ლეონ გიორგისძე; აფხაზთა აღნიშნული მეფეები იხსენიებიან X ს-ის აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს ეკლესიათა წარწერებში (კონსტანტინე—ერედვის, ლეონი—კუმურდოს ეკლესიის წარწერებში). ასეთ შემთხვევაში გამოდის, რომ ეკლესიის შენება ხანგრძლივი დროის მანძილზე მიმდინარეობდა (დაახლოებით 40 წელი), რაც დასაშვებია. ამაზე მიუთითებს თვით წარწერის შინაარსი, სადაც მაშენებელთა 3 თაობა ჩანს; 2) წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნები: ა) ლიგატურები; ბ) რამდენჯერმე უყულო დ შ; დ) სამკბილა კ ყ ე) თავიანი ა უ ე) თავისებური ლ ზ, რომლის წრე ებმის ყელს ქვევიდან და არა გვერდით; ზ) კუთხოვანი, ქვევით დახრილი ფეხით თ ძ თ) ძლიერ გადახსნილი ფეხით რ კ ი) ძლიერ გადაშლილი წრეებით: ბ ყ, ვ ყ, ყ ყ, შ ყ, წ წ განკვეთილობის ნიშნის კვალი რამდენიმე ადგილზე; ლ) წარწერის გრაფემები შეღებლია წითლად (ამ მოვლენას კი ქართულ ლაპიდარულ წარწერებში ადგილი აქვს IX—X ს-დან).

გამოცემები: 1) [222], М. Brosset, 99—102 (ბართოლომეის გადამონახატის მიხედვით) (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფრანგ.) (ბ); 2) [185], И. Такашвили, 42—43 (დედნ. შრიფ.; რუს.) (თ); 3) [83], ლ. მუსხელიშვილი, 85—106 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (შ); 4) [210], Н. Г. Чубинашвили, 25—26 (მხედრ. ტრანსკრ., ლ. მუსხელიშვილის წაკითხვით).

702

რეკონსტრუირებული ტექსტი:

გადახსნილია და აღარ იკითხება.

სადაც მაშენებელთა 3 თაობა ჩანს;

წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნები;

ლიგატურები;

რამდენჯერმე უყულო დ შ;

სამკბილა კ ყ ე;

თავიანი ა უ ე;

თავისებური ლ ზ;

რომლის წრე ებმის ყელს ქვევიდან და არა გვერდით;

კუთხოვანი, ქვევით დახრილი ფეხით თ ძ თ;

ძლიერ გადახსნილი ფეხით რ კ ი;

ძლიერ გადაშლილი წრეებით;

განკვეთილობის ნიშნის კვალი რამდენიმე ადგილზე;

წარწერის გრაფემები შეღებლია წითლად;

ქართულ ლაპიდარულ წარწერებში ადგილი აქვს IX—X ს-დან.

სურ. 147¹.

შენიშვნები დედნის შრიფტით გამოცემული ტექსტისათვის: 1) თითო სტრიქონად გამოყოფილია თითო ფილაზე, ან პი-

ᠠ ᠯᠤ
ᠠᠶᠢᠨᠴᠣᠳᠤᠨᠠᠶᠢ
ᠬᠠᠭᠤᠯᠠᠭᠤᠨ

ᠯᠢᠭᠢ. 1475

ᠲᠤᠯᠠᠭᠠ
ᠬᠤᠴᠣᠳᠤᠨᠴᠣᠳᠤᠨᠠᠶᠢ
ᠳᠣᠨᠠᠭᠤᠯᠠᠭᠤᠨ
ᠴᠣᠳᠤᠨᠠᠶᠢ
ᠠᠶᠢᠨᠴᠣᠳᠤᠨᠠᠶᠢ
ᠳᠣᠨᠠᠭᠤᠯᠠᠭᠤᠨ
ᠳᠣᠨᠠᠭᠤᠯᠠᠭᠤᠨ

ᠯᠢᠭᠢ. 1476

15 სავი¹⁶თ პ(ი)ტ(ია)ზუნნი. წ(ე)ლ(ს)ა || 17 კ მე(ფ)რ(ი)ბ(ის)ა კო||¹⁸სტანტი||
 19 ნესა || 20 დაიდვა სა||²¹ძირკველი ქელ²²ითა || მ²³ათითა --- || [24] ---
 --- || [25]იწყო ამ(ი)ს სტ(ოვის)ა || 26²⁶უნებაჲ. ვ(არა)ზ-ბ(ა)კ(ლ)რ || 27²⁷შესუ-
 [ე] || 28²⁸ნა. და მისა უკუნ²⁹ს --- || 29²⁹ --- || 30³⁰იოვანე
 იწ³¹რ || 31³¹ადღის. აესრუ || 32³²ლა იგიცა ---
 --- || 33³³ ---
 --- || 34³⁴ ---
 --- || 35³⁵ --- || 36³⁶ ---
 --- || 37³⁷ --- ||
 [38] --- || 39³⁹ --- იქმნა სრ⁴⁰ლ⁴⁰იად
 აღ⁴¹შეე⁴¹ნებაჲ წ(მი)დ(ი)სა || [42] ამ(ი)ს ეკლ(ეს)ი(ის)ს(ა)ა --- || 43⁴³ |ღსა
 სტო⁴⁴ვათა. და წ(ე)ლ(ს)ა გ ლეონ მეფ(ის)ა, || 45⁴⁵დღესა ენკენა⁴⁶სა, ყო⁴⁷სა სტ-
 || 47⁴⁷ფურებაჲ ვ ღლე || 48⁴⁸ დიდითა [კ] || 49⁴⁹რებითა, განშუ || 50⁵⁰ენებად ---
] || 51⁵¹ --- || [52] --- || 53⁵³ ---
 --- || 54⁵⁴ ---] .

თ: «Помощью Бога и человеколюбием Его... построили сию обитель мы, по происхождению патриахши... положено основание в двадцатый год царствования Константина рукой М..... Окончено в третий год царствования царя Леона, в первый день сентября...».

მ: „[ქ. ყოვლად წმიდაო ღმრთისშობელო, შეიწყალენ მაშენებელნი ამის წმიდისა ეკლესიისანი, ვარაზბაკურ, იოვანე და..., ნა] თესავით პიტიახში. წელსა კ მეფობასა კონსტანტინისა დაიდვა საძირკველი ქელითა მამფლისა და ერისთავისა ვარაზბაკურისათა და ველარ მესწრო] აღ⁴¹შენებაჲ. ვარაზბაკურ შეისო[ვენა და მისა ოკოვანით კმა მისი, ერისთავი] იოვანე, იწ³¹რაადღის. აესროლა იოვანეცა (და მის შემდეგ ვილაკ სხვას, უთუოდ ეპისკოპოსს და, ალბათ, აგრეთვე პიტიახშთა ნათესავს, მისცა უფალმან) სროლიად აღ⁴¹შენებაჲ წმიდისა ამის ეკლესიასაჲ] და სტოვათა. და წელსა გ ლეონ მეფისასა, დღესა ენკენასა, ყო⁴⁷სა სტოვრებაჲ ვ ღლე დიდითა [კ]რებითა, განშუ[ენებად]...“.

ლ. მუსხელიშვილი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ტექსტის ეს აღდგენა სახეებით პირობითა [83], გვ. 92, შენ. 4). სამხრეთის ფასადზე მოთავსებული წარწერა მას მიაჩნია დამოუკიდებელ წარწერად, თუმცა გამორიცხულად არ თვლის, რომ ის დასაწყისი იყოს აღმოსავლეთის ფასადის წარწერისა [83], გვ. 98—99).

54. შვიპიანის მკლმისა

ეკლესია დღეს წყლითაა დაფარული, მოქცეულია ხრამპეისის ხელოვნურ საგუბარში 1947 წლიდან. ის მდებარეობდა წალკის რაიონში, მდ. ყარასუს ნაპირზე, მდ. ხრამთან მისი შერთვის ახლოს. შვიპიაკ ამ სოფელს შეარქვა XIX ს-ში აქ დასახლებულმა ბერძნულმა მოსახლეობამ. მისი აღრინდელი სახელწოდება გაურკვეველია (ლ. მელოქსეთ-ბეგის ვარაუდით ეს იყო ვახუშტი ბატონიშვილის რუკაზე აღნიშნული საბატე). ეკლესიის სამხრეთის ფასადზე ამოკვეთილი იყო (ე. თაყაიშვილის და ლ. რჩეულიშვილის ცნობით) ასომთავრული წარწერები.

ძეგლი პირველად გამოიკვლია ე. თაყაიშვილმა. 1947 წელს, როდესაც ის წყლით უნდა დაფარულიყო, ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის ექსპედიციამ, ლ. რჩეულიშვილის, ნ. ჩუბინაშვილის, ზ. მაისურაძის, ვ. დოლიძის და ფოტოგრაფ ლ. სკლიფასოვსკის შემადგენლობით, კვლავ საუქმელიანად

- 6. ზე სეზცეფეზეზე ანსე ბ-ბუნს: ნუნსაქე უანსეფუნსე მუნ-
უქაძე[7]ზ
- 7. ძეუნსეძეუნსე ზე სეზცეზე სეუნსე ცეძეფუნსე ხუნსეძეძეუნსე:
ბუნსე
- [8. ბ...]

8 ბ... — 6

† სეზცეფეზეზე უანსეფუნსე მუნ-
უნსეძეუნსე ზე სეზცეზე სეუნსე ცეძეფუნსე ხუნსეძეძეუნსე:
ბუნსე

სურ. 148.

† სახელითა ღ(მრ)თისაითა და მეოხებითა წმიდისა |² ღ(მრ)თისმშობელი-
საითა და ძალითა და შეწევნითა ყ(ოვე)ლ³ათა წმიდათა მისთაითა, მე, კარვეჩინ
აღვაშენე წმი⁴დაი ესე ეკლესიაი, ზეობასა — აღ(ი)დ(ენ) ღ(მერ)თ(მან) — რატ
ერისთვისასა, |⁵ სალოცველად მზეგრძელობისა და სულისა მათისათუის; |⁶ და
სალ(ო)ცველად ძისა მ(ა)თისა ლიბარიტ ერისთვისა მზეგრძელ⁷ობისათუის; და
სავსრად სულისა ცოდვილისა ჩემისათუის. დაიწერა/⁸[ა]...

¹ ღვთისაითა ბ. 8 ა...] — 6.

X/XI სს. მიჯნა. მოხახნენებელი ხელოსან (ქვის დამღებ) ქველისა (I)

სხსმ—490. მოწითალო ქვის ფილაზე (ზომა—140×79) (რომელიც 1947 წლამდე მოთავსებული იყო შეპიაკის ეკლესიის სამხრეთის ფასადის კარის მარ-
ჯენივ, წყობის პირველ რიგში) ამოკვეთილია ოთხსტრიქონიანი ასომთავრული
წარწერა, ჩასმული ისეთივე ჩარჩოში, როგორშიც № 124 წარწერა, ზომით:
30×20; გრაფემების სიმაღლე — 2—3.

დაზიანებები: 1) მე-4 სტრ. ბოლო ორი გრაფემა, ქვის ატკეჩის გამო,
დაზიანებულია; 2) წარწერის უკანასკნელი 2 გრაფემა, ადგილის უქონლობის
გამო, ხელოსანს ამოუკვეთია მე-4 სტრ. ბოლო ორი გრაფემის ქვეშ. ამასთან,
ორივე გრაფემა, ქვის ატკეჩის გამო, დაზიანებულია. (ტაბ. 93,1).

გამოცემები: 1) [187], E. Такашвили, 21 (დედნ. შრიფ.; მხედრ.
ტრანსკრ.) (თ); 2) [88], ლ. რჩულიშვილი, 173 (დედნ. შრიფ.; მხედრ.
ტრანსკრ.; ფოტო) (რ); 3) [30], ვ. ბერიძე, 53 (მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ); 4) [29],
ვ. ბერიძე, 219 (მხედრ. ტრანსკრ.).

1. სქნცნიცნც
2. კქცნიცნიც
3. ყწნცნიცნიც
4. რწნცნიცნიც
5. [ყ]წ

2 წნც თ. 4 ქნ წნც ქწწწწწ... თ. 4-5 ქწწწ-თ.

ს(ა)ხ(ე)ლ(ი)თა ლ(მრ)თის(ა)თა
 და |² მ(ე)ოხ(ე)ბ(ი)თა წ(მი)დ(ი)სა
 ლ(მრ)თის მწ³(ო)ბ(ე)ლის(ა)თა
 დაისუა ქ⁴ვაი ესე ქვ(ე)ლისაი.
 ქ(რისტ)ე |⁵ შეიწყალე.

1 ღმრთისათა თ. ღმრთისათა რ, ბ. 2. ღმრთისმშობლისათა თ. ღმრთისმშობლისათა რ,
 ბ. 3 დაისთა წრწ. 4 ქველისაი ქველის ავ[ავისათა] თ. 4-5 ქრისტე შეიწყალე — თ.

სქნცნიცნც
 კქცნიცნიც
 ყწნცნიცნიც
 რწნცნიცნიც

სურ. 149.

X/XI სს. მიჯნა. მოსახხენებელი ხელოსან ქველისა (II)

დაკარგულია. ამოკვეთილი იყო (ლ. რჩეულიშვილის ცნობით), რელიეფუ-
 რი მთავრული დამწერლობით, ერთ სტრიქონად, სამხრეთის კარნიზის ქვაზე.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი: 1) [88], ლ. რჩეულიშვილი, 173 (დედნ. შრიფ; მხედრ.
 ტრანსკრ.); 2) [30], ვ. ბერიძე, 53 (მხედრ. ტრანსკრ.); 3) [29], ვ. ბერიძე, 220
 (მხედრ. ტრანსკრ.).

ქწწწწწწწწწ

ქ(რისტ)ე შეიწყალე მ(ო)ნ(ა)ა
 შ(ე)ნი ქვ(ე)ლი.

X/XI სს. მიჯნა. შეწირულების აქტის ფრაგმენტები

სხსმ—493—499. კარნიზის მოწითალო შვიდი ქვა, ზედ ამოკვეთილი რელიეფური ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტებით. ჩამოტანილია 1947 წ. შეპიაკის ეკლესიიდან. წარწერების სიგრძე: IV ქვა (№ 495) — 117 (ტაბ. 94,1), V ქვა (№ 499) — 72 (ტაბ. 94,2); VI ქვა (№ 500) — 20 (ტაბ. 94,9); VII ქვა (№ 493) — 118 (ტაბ. 95,1); VIII ქვა (№ 494) — 84 (ტაბ. 95,2); IX ქვა (№ 497) — 72 (ტაბ. 95,3); X ქვა (№ 496) — 12 (ტაბ. 96,1); XI ქვა (№ 498) — 103 (ტაბ. 96,2); გრაფემების სიმაღლე — 9.

დაზიანება: 1) როდესაც ძეგლი ე. თაყაიშვილმა იხილა, კარნიზის ქვების ნაწილი შეცვლილი იყო სხვა ქვებით და შემორჩენილი იყო სულ 6 ნაჭერი კარნიზისა (დღეს 8 ნაჭერია, რადგანაც V ქვა და ბოლო ქვა ორად გატყდა). ლ. რჩეულიშვილმა, გარდა ამ 6 ნაჭრისა, ნახა კიდევ ერთი (I), რომელიც დღეს დაკარგულია. ამ პირველი ფრაგმენტის შემდეგ ხერხდება ტრაფარეტული დასაწყისის რამდენიმე სიტყვის აღდგენა, რომლებიც ნავარაუდებია, პირობითად, ორ ქვაზე (II, III) ამოკვეთილად. IV—XI ქვებზე ამოკვეთილი წარწერა, დაზიანებული გრაფემების სავარაუდო აღდგენის შედეგად, იძლევა გაბმულ ტექსტს — შეწირულების აქტის („დაწერილის“) ბოლო ნაწილს. III და IV ქვებს შუა კი, დაკარგული ჩანს ტექსტის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომლის აღდგენა შეუძლებელია. შემორჩენილი ფრაგმენტის ნაწილი ცემენტით იყო დაფარული, რომლისაგანაც ის 1947 წ. გაწმინდეს. 2) IV, V და VIII ქვებზე წარწერას აკლია თითოეულზე 1—3 გრაფემა. V და VIII ქვებზე მათი აღდგენა აზრობრივად ხერხდება, IV ქვაზე კი, სადაც უნდა ყოფილიყო ადგილის სახელი დაბოლოებული „თი“-თ, ნაკლები ადგილის აღდგენა არ ხერხდება. (ტაბ. 94—96).

გამოცემები: 1) [187], Е. Такашвили, 19—20 (დედნის შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (თ); 2) [88], ლ. რჩეულიშვილი, 171—172 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (რ).

ნეწირულების აქტის ფრაგმენტები

სურ. 150¹.

დაწერილის ბოლო ნაწილი

სურ. 150²

- I. [სტუდენტ]იტი
- [II. სტუდენტული]
- [III. მსწავლელი]
- IV. ...სტუდენტული
- V. [მსწავლელი] :სტუდენტული
- VI. სტუდენტული
- VII. სტუდენტული
- VIII. [მსწავლელი]
- IX. სტუდენტული
- X. სტუდენტული
- XI. სტუდენტული

- თ: 1. სტუდენტული
2. სტუდენტული
 3. სტუდენტული
 4. სტუდენტული
 5. სტუდენტული
 6. სტუდენტული

ბ: I. ...სტუდენტული

- II. ...სტუდენტული
- III. ...სტუდენტული
- IV. სტუდენტული
- V. ...სტუდენტული
- VI. სტუდენტული
- VII. სტუდენტული

[ს(ა)ხ(ე)ლ(ი)თა] ლ(მ)რთისა(ა)თ||²ა და მეოხებითა||³წმინდისა ლ(მ)რთ(ი)ს-
მშობლის(ა)თა...||⁴...თის ეკლესი(ი)სა შე(ე)წ(ი)რ(უ)ლი ჩნდეს||⁵ [წლი]სა გ-სა.
და||⁶ ვაკუ||⁷რთხე ს(ა)მ(ა)მ(ა)ს(ა)ხლ(ი)ს(ო) დაწ(ე)რ(ი)ლი წ||⁸[მ] (ი)და. ვ(ი)ნცა
ვ(ი)ნ შეუც||⁹ვალოს წ(მ)იდა)ი იოვ||¹⁰ან||¹¹ე ნ(ა)თლ(ი)სმც(ე)მელი თ(ვ)თ გ(ა)ს-
ჯ(ი)ს წ(ინაშ)ე ლ(მ)რთისა.

თ: ... ეს ეკლესია შეწირული ჩნდეს (მეფის)ა გიორგისა.
სადა ვაკუ... (ე)კითხოს მამასხლის და წერილი წ... და ვინც ვინ შეუცვალოს წმი-
დაი იოანე ნათლისმცემელი...

- ბ: 1. ღმრთისათა
2. ... თის ეკლესიისა შეწირული ჩნდეს
 3. ... სა: გ: სადა ვაკუ
 4. რთხე სამამასახლისოდ აწ რომელი
 5. და ვინცა ვინ შეუც
 6. ვალოს წმიდაი იოვ
 7. ანე ნათლისმცემელი თვით განჯის წინაშე ღმრთისა.

X/XI სს. მიჯნა. საამშენებლო წარწერა კარვეჩინისა (ფრაგმენტი)

სსსმ—1132. რუხი ქვის ფილა, ზომით 76×39. მის შუაში გამოქანდაკებულია ერთ სტრიქონად, ასომთავრული, კიდურწაისრული, რელიეფური წარწერა. წარწერის სიგრძე — 76, გრაფემების სიმაღლე — 9. წარწერა მოვლებულია სადა ლილვით. ნაპირებზე ამოკვეთილია რელიეფური, ერთმანეთზე გადაბმული რგოლების ჩუქურთმა.

ფილა აღმოჩნდა ს. დაღეთში (თეთრი წყაროს რ-ნი), სოფლის წყაროსთან. თბილისში ჩამოიტანა იაფის ალგეთის ექსპედიციამ 1974 წ. დეკემბერში.

დაზიანება: 1) ფილა სამადაა გატეხილი; 2) მოტეხილია ზედა კუთხეები და ნატეხების წიბოები. (ტაბ. 93,2).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: დაღეთისა და შებაიკის (№ 124—127) წარწერები ერთი ხელოსნის ნახელავია. ამას მოწმობს დამწერლობის სრული იდენტურობა (ერთი ხელი) და კარვეჩინის (როგორც ჩანს სუროთმოძღვრის) მოხსენება როგორც შებაიკის, ისე დაღეთის წარწერებში.

...გუყცქაუჩუჩუჩუჩუ...

[ქ. სახელითა ღ(მრ)თისაითა და მეოხებითა წმიდისა ღ(მრ)თისმშობელი-საათა]... მე, კარვეჩინ[ს ალვაშენე; წმიდაჲ ესე ეკლესიაჲ]...

სურ. 151.

56. დავაზი. წმ. გიორგის ეკლესია

სოფ. დავაზი (წალკის რ-ნი, ძველად — თრიალეთის ახალქალაქი). აქ, მდ. გრამის ციცაბო, კლდოვან ნაპირზე, დგას X/XI სს. მიჯნაზე კლდეკარის ერისთავთ-ერისთავ რატის მიერ აგებული ჯვრის ტიპის გუმბათიანი ეკლესია, რომლის ფასადებზეც შემოგვრჩა ძეგლის თანადროული ორი ქტიტორული, ასომთავრული წარწერა, რამდენიმე პილიგრიმული მთავრული წარწერა და ერთი — გვიანდელი, მხედრული („წ(მიდა)ჲ გ(იორგ)ი ნაქალაქევისა“).

ძეგლი და მისი წარწერები პირველად შეისწავლა და გამოაქვეყნა ე. თაყაიშვილმა ([187], 73—77); ტაძრის ხუროთმოძღვრებისა და დეკორის დეტალური ანალიზი მოგვცა ლ. რჩეულიშვილმა საგანგებო ნაშრომში ([89], 111—130).

ქტიტორულ წარწერებს განკვეთლობის ნიშნები არ ახლავს; სიტყვები ერთმანეთისაგან გამოყოფილია; ქარავმის ნიშანი — მოკლე, სწორი, განივი ხაზი.

ქტიტორული წარწერების დათარიღება წინა გამო-

ცე მ ე ბ შ ი : 1) ბაგრატი IV-ის მეფობის ხანა (1027—1072) (თ); 2) X/XI სს. მიჯნა (რ).

წ ა რ მ ო დ გ ე ნ ი ლ ი დ ა თ ა რ ი ლ ე ბ ი ს ს ა ფ უ ძ ვ ე ლ ი : 1) პალეო-გრაფიული ნიშნები: ოდნაევი კიდურწაისრულობა; შ შ-ს მუცლის შემკვრელი ხაზი ბუნის მარჯვნივ აღარ გადადის — მიდრეკილება გამხედრულებსაკენ; განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; 2) ტაძრის ხუროთმოძღვრება, დეკორის ხასიათი (ლ. რჩეულიშვილი); 3) წარწერის შინაარსი — რატი ერისთავთ-ერისთავის მოხსენება.

X/XI სს. მიჯნა. მოსახსენებელი რატ ერისთავთ-ერისთავისა (I)

დაშბაშის წმ. გიორგის ეკლესიის სამხრეთის ფსაადის კარის თავზე, გადაშხურავ ქვაზე, ამოღარულია ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა სივრძით 202, გრაფემების სიმაღლე — 12, განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან გამოყოფილია. ქარაგმის ნიშანი — მოკლე, სწორი, განივი ხაზი. (ტაბ. 97,1).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი : 1) [187], Ἐ. С. Такаишвили, 76 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.). (თ); 2) [25], ა. ბაქრაძე, 58 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.); 3) [89], ლ. რჩეულიშვილი, 113, ტაბ. 41 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (რ); 4) [91], ლ. რჩეულიშვილი, 73, 75 (მხედრ. ტრანსკრ.; რამდენიმე გრაფემის ფოტო).

მ ა შ ზ ე ტ ნ ა ო ტ ქ რ ი ს თ ა ვ თ ე რ ი ს თ ა ვ ი

მ(ა)დლ(ი)თა ღ(მრთისა)ათა ქ(რისტ)ე ა(ღი)დგ რ(ა)ტ ე(რისთავთ)-ე(რისთავი).

მ ა შ ზ ე ტ ნ ა ო ტ ქ რ ი ს თ ა ვ თ ე რ ი ს თ ა ვ ი

სურ. 152.

X/XI სს. მიჯნა. მოსახსენებელი რატ ერისთავთ-ერისთავისა (II)

დაშბაშის წმ. გიორგის ეკლესიის აღმოსავლეთის ფსაადის სარკმლის ჩუქურთმაში ჩართულია ასომთავრული ერთსტრიქონიანი წარწერა, სივრძით 32. გრაფემების სიმაღლე — 4.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი : 1) [89], ლ. რჩეულიშვილი, 113 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.); 2) [91], ლ. რჩეულიშვილი, 73 (მხედრ. ტრანსკრ.).

ქ რ ი ს თ ა ვ თ ე რ ი ს თ ა ვ ი

ქ(რისტ)ე ა(ღი)დგ რ(ა)ტ ე(რისთავთ)-ე(რისთავი).

ეკლესიის სამხრეთის სარკმლის მარჯვნივ, სამხარისხოვან რელიეფურ კვარცხლბეკზე, გამოქანდაკებულია რელიეფურივე გრძელი ჯვარი. კვარცხლბეკზე ამოკვეთილია, ასომთავრული დამწერლობით, ორი სიტყვა. ისინი ერთიმეორისაგან გაცალკევებულია, ოღონდ — განკვეთილობის ნიშნის გარეშე. ორივე სიტყვა დაქარაგმებულია მოკლე, სწორი, განივი ხაზით.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: X—XI სს. მიჯნა (ა).

წარმოდგენილ გამოცემაში ვაზიარებულია ეს დათარიღება, რადგანაც წარწერა ძეგლის აგების თანადროული ჩანს.

გამოცემა: [89], ლ. რჩეულიშვილი, 120, ტაბ. 40,2 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ა).

ⴕⴓ ⴓⴓ

ქ(რისტე)ე შ(ეიწყალ)ე.

ეკლესიის სამხრეთის ფასადის აღმოსავლეთ კუთხეში, სახურავის ქვეშ დაჯნებულ დეკორატიულ ტრომპზე, გამოქანდაკებულია ფრთოსანი წმინდანი, რომლის მარცხენა მხარს ზემოთ ამოღარულია ორი მთავრული გრაფემა. თვით წმინდანის სახელი არ შემოგვრჩა (ან — ოსტატს აღარ ამოუკვეთია).

გამოცემა: [89], ლ. რჩეულიშვილი, 117 სურ. 3; 121 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.).

ⴕⴓ

წ(მიდა)ა...

57. დავაზი. ღმთისმყოფლის ეკლესია

სოფ. დაშაბაში (წალკის რ-ნი), გარდა წმ. გიორგის ეკლესიისა, დგას აგრეთვე მისი თანადროული უგუმბათო ღმთისმშობლის ეკლესია. მასზე შემორჩა ორი ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტი. გარდა ამისა, ეკლესიის ახლოს, ე. თაყაიშვილის უნახავს ქვა, რომელზეც ამოკვეთილი ყოფილა მთავრულიდან ნუსხურზე გარდამავალი დამწერლობით შესრულებული წარწერა. ის უთუოდ ეკუთვნოდა დაშაბის ღმთისმშობლის ეკლესიას.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: 1) 1027—1072 (თანადროული დაშაბის წმ. გიორგის ეკლესიის ქტიტორული წარწერებისა) (თ); 2) X—XI სს. მიჯნა (ა).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: წარწერები, შინაარსის მიხედვით, თანადროულია დაშაბის ეკლესიის ქტიტორული წარწერებისა: ორივე ეკლესიის წარწერებში რატი ერისთავთ-ერისთავი ჩანს ქტიტორად.

X/XI სს. მიჯნა. საამშენებლო-ქტიტორული წარწერა
რატ ერისთავთ-ერისთავისა (ფრაგმენტი)

დაშბაშის ღვთისმშობლის ეკლესიის სამხრეთის კარის თავზე ამოკვეთილია ჯვარი. მის მარჯვნივ შემორჩა ცხრასტრიქონიანი ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტი — რამდენიმე სიტყვა. სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებულია, განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, ქარაგმის ნიშანი — მოკლე სწორი, განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერის დიდი ნაწილი ამოუტეხიათ XIX ს. დასახლებულ მოსახლეობას, რომელსაც ეკლესია გამოუყენებია თავისი საჭიროებისათვის. შემორჩა მხოლოდ: 3 სიტყვა მესამე სტრიქონში, პირველი სიტყვა მე-4 სტრიქონში და თითო სიტყვის ფრაგმენტი მე-5 და მე-9 სტრიქონებში.

გამოცემა: [187], E. C. Такаишвили, 77 (დედნ. შრიფ.; რუს.) (რ);

1...

2...

3. ႠႨႦ ႠႨ ႦႦ

4. ႠႨ

5... ႦႨႠ...

6...

7...

8...

9... ႦႦ ႦႦ.

³ ად(ა)ღენ ღ(მერთმან) ე(რისთავთ)-ე(რისთავი) | ⁴ რ(ა)ტ... | ⁵... ელთა (ახალქალაქელთა?) ... | ⁹ ... ენი კდ.

X/XI სს. მიჯნა. წარწერის ფრაგმენტი

დაშბაშის ღვთისმშობლის ეკლესიის სამხრეთის კარის მარცხნივ შემორჩა ზუთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტი: სამი გრაფემა (წარწერა მთლიანად ამოტეხილია წერაქვით).

გამოცემა: [187], E. C. Такаишвили, 77 (დედნ. შრიფ.).

...ႠႨႠ...

...თაღ...

X/XI სს. მიჯნა. მოსახსენებელი ახალქალაქელთა

დაშბაშის ღვთისმშობლის ეკლესიის ახლოს ე. თაყაიშვილს მიუგნია წარწერიანი ქვისთვის, რომელიც ჩამოუტანია და გადაუტია წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმისათვის. ეს ქვა დღეს არ ჩანს. წარწერა 5-სტრიქონიანი, ნუსხური, ოთხხაზოვან ბადეში დაწერილი.

დაზიანება: წერაქვით ამოტეხილი ყოფილა გრაფემების ნაწილი. (ტაბ. 97,2).

ქ. ს[(ა)ხ(ე)ლ(ი)თა ლ(მრთისაჲ)თა მ(ა)მ(ი)სა], ძისა დ(ა) ს(უ)ლ(ე)ს(ა) წ(მ)ი-
 ლ(ისაჲ)თა, მ(ე)ო(ხ)ე(ბ)ი(თა) |² წ(მ)ი(დ(ი)სა ლ[(მრთი)სმშ(ო)ბ(ე)ლ(ი)ს(აჲ)]თა, წ(მ)ი-
 დ(ი)სა გრ(ი)გო(ლ(ი)ს(აჲ)თა, მე, გლ(ა)ხ(ა)კ(ი) |³ ელია ბ(ო)ლ(ნ)ელ(ი) მლ(დ)ელ(თ)-
 მ(ო)ძ(ლ)ურ(ა)დ ლ(ი)რ(ს) ვ(ი)ქ(მ)ენ საყდ(ა)რ(ს)ა წ(მ)ი(დ)ი(სა) გრ(ი)გ(ო)ლ(ი)ს(ა)სა. დ/ა
 ამას საყდ(არ)ს(ა) დ(ა)მ(ი)ს(თ)ე(ვ)აჲ არა დ(ე)ბ(უ)ლ(ი)ყ(ო). კვ(რ)ის ძ(ა)-
 ლ(ი)თა მე ლ(ა)დ(ე)ვ და ზ(ე)დაშუ ლ(ა)მ(ი)ს მ(თ)ეველ(თ)ა(თ)ვ(ს), ს(ა)გ(ა)ლ(ო)ბ(ე)-
 ლ(ა)დ ლ(მ)რთისა.

ად(ი)დენ ლ(მ)ერ(თ)მან დ(ავ)ით მ(ა)მ(თ)ა(ლი) |⁶ და შ(ე)ი(ლ)ნი მ(ა)თ(ნი) და
 აბ(უ)ლ მ(ა)მ(თ)ა(ლი).

და აწ ვინ, შ(ე)მდ(გ)ომად ჩ(ე)მ(ს)ა, ესე |⁷ ლ(ა)მ(ი)ს(თ)ე(ვ)აჲ და ზ(ე)დაშუ
 ამ(ი)ს ეკლ(ე)ს(ი)ს(ა)გ(ან) და ფ(ი)ჩ(ო)ს(ან)თა | გან | შ(ე)ც(უ)ა(ლო)ს, შ(ე)ჩ(უ)ე-
 ნ(ე)ბ(უ)ლ |⁸ მცა არს ლ(მ)რთის(ა)გ(ან) დ(ა) მ(ი)ს ს(ა)ყ(დ)რისაგან. ვ(ი)ნ ესე ა(ლ)-
 კ(ო)ც(ო)ს კ(ა)ნ(ო)ნს(ა) ქ(უ)შ(ე)მცა არს |.

- 1 ღუთისათა ბ, ღთისათა ბ, ღმრთისათა შ. 1 წმინდისათა ბ, შ. წმინდისა ბ. 2 ღუთის-
 მშობლისათა და ბ; ღთის მშობლისათა ბ, ღმრთის მშობლისათა შ. 2 გრიგოლისათა ბ, შ,
 გრიგოლისათა ბ. 2 გლ(ა)ხ(ა)კ(მ)ან წრწ., ბ., ბი, შ. 3 ბოლნელა] ვინაჲ ბ, ბანა ბი ბოლნელ-
 მაჲ შ. 3 მღვდელთმოდღურად] მღვდელთმოდღურად ბ, მღთის მიერ და ბი, მღვდელთმოდღ-
 რად შ, მღვდელთ მოძღურად შ. 3 ვიქენ ბი. 3 გრიგოლისა ბ, გრიგოლისად ბ, გრიგოლისსა
 შ. 4 დებულაყო] უდებ-ყაყ ბ, ბი 4 კვრის ძალითა] კარის ძელითა ბ, ბი, კრებულსა ძალი-
 თა შ. 5 დაუდგევ ბ. 5 ღამისმთეველთათეს] ღამე მათ-თეს ბ, ბი. 5 ღუთისა ბ, ღთისაჲ ბი.
 5 მამფალი] მათა ბ, ბი. 6 შვილნი მათნი] შვილ-მა ბ, შვილთა ბი. 6 აბულ მამფალი] აბულ
 მათა ბ, ბი. 7 ზედაშა ბ, ზედაშე ბი. 7 ეკლესიისა ბ. 7 ფიჩოსანთა წრწ., ბ, ბი, შ, შ. 7—8
 შეჩვენებულმცა ბ, ბი, შ. 8 ღუთისაგან ბ, ღთის-გან ბი. 8 ამის საყდრისაგან] მას საყდურსა
 ბ, მას უკან ბი. 8 ავტოს ბ, შ, ახოვოს ბი. 8 ქუეშემცა ბი. ქუეშემცა შ. 8 არის ბი.

X ს. წარწერის ფრაგმენტი

ბოლნისის სიონის ფასადზე, სამხრეთის კარის ჩარჩოს მარცხენა გვერდზე,
 ამოღარულია შვიდსტრიქონიანი მთავრული წარწერა, შესრულებული ელია
 ბოლნელის წარწერის (№ 137) მსგავსი ხელით. ქვის ზომა — 65×21. წარწე-
 რის ფართობი — 34×19. გრაფემების სიმაღლე — 3.

წარწერა პირველად გამოცა მ. ბოროსე, დიუბუა დემონპერეს მიერ
 გადაღებული გრაფიკული მონაზნის მიხედვით (რომელსაც აქ ვაქვეყნებთ —
 სურ. 155). წარწერა XIX ს-ის შუა წლებშიც ძლიერ დაზიანებული ყოფილა,
 ახლა კი ირჩევა მხოლოდ ზოგიერთი გრაფემა. ლ. მუსხელიშვილის აზრით წარ-
 წერა გადმოდიოდა კარის მარჯვენა გვერდზე. მაგრამ, აქ ეხლა წარწერის კვა-
 ლი არ ჩანს.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) IX—
 X სს. (მ); 2) IX ს. (ჩ);

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეო-
 გრაფიული და შინაარსობლივი დაკავშირება წარწერისა ელია ბოლნელის წარ-
 წერასთან (№ 137).

გამოცემები: 1) [218], M. Brosset, 421—422, № 42, ტაბ. XI (დენდ.
 შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფრანგ.; გრაფ. მონახ. — დიუბუას გადმონახატი) (ბ);

1. სქზბი ი¹[ც]
2. [ყ²ქ]ჩ[ბ³ც ⁴ქ⁵]
3. ჴ⁶ს⁷ც ⁸ბ⁹ჱ
4. [ბ¹⁰ჱ] ბ¹¹ი ¹²ჩ¹³ ც¹⁴ბ¹⁵
5. ჴ¹⁶ბ¹⁷ბ¹⁸ჩ
6. ბ¹⁹ყ²⁰ბ²¹ს²²ც
7. ი²³ბ²⁴ს²⁵ბ²⁶ჱ²⁷[ბ]

სქზბი
 ბსჩყბს
 ჴსსცბჱ
 [] ჴს⁷ც⁸ბ⁹
 ჴ⁶ბ¹⁷ბ¹⁸ჩ¹⁹
 ბ¹⁹ყ²⁰ბ²¹ს²²ც²³
 ი²³ბ²⁴ს²⁵ბ²⁶ჱ²⁷[ბ]

სურ. 155.

ბ: სქზბი იბ...ბს ჴ⁶ს⁷ც⁸ბ⁹ჱ...ჱ ბ¹¹ი ჴ¹⁶ბ¹⁷ბ¹⁸ჩ¹⁹ ც²⁰ბ²¹ს²²ც²³ ი²³ბ²⁴ს²⁵ბ²⁶ჱ²⁷[ბ].

- დიუბუა:
1. სქზბი
 2. ბსჩყბს
 3. ჴ⁶ს⁷ც⁸ბ⁹ჱ
 4. —[ბ¹⁰ჱ] ბ¹¹ი
 5. ჴ¹⁶ბ¹⁷ბ¹⁸ჩ¹⁹
 6. ბ¹⁹ყ²⁰ბ²¹ს²²ც
 7. ი²³ბ²⁴ს²⁵ბ²⁶ჱ²⁷[ბ]

- მ:
1. სხლთ ლ _____
 2. თსნბრს (წგნბრს? = მწიგნობარს?) _____
 3. [გ¹ქ²ი³ს⁴ს⁵ა⁶] [ღ⁷] [ც⁸] ? _____
 4. — ინეჟ⁹[ც¹⁰] ? _____

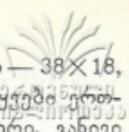
- ჩ:
- სქზბი ი¹
 ბს ჩყბს
 [] ჴს⁷ც⁸ბ⁹
 [] ჴ⁶ბ¹⁷ბ¹⁸ჩ¹⁹
 ჴ¹⁶ბ¹⁷ბ¹⁸ჩ¹⁹
 ბ¹⁹ყ²⁰ბ²¹ს²²ც²³
 [.....] ჱ

ს(ა)ხ(ე)ლ(ი)თ(ა) ლ(მართისაჲთ)[ა], |² [შ(ე)წ(ეც)]ჩ(ი)[თა წ(მიდის)ა] |³ გ(იორგ)-
 ისა, ლ(ა)ვ[ლ(ე)ვ] მე, ე(ლ)ა(ა) ც(ო)ღ[ვ(ი)ლმ(ა)ნ... |⁶ კვრ(ა)სა |⁷ ლ(ა)მ(ი)სთ(ე)-
 ვ(ა)[ა].

ბ: სახელითა ლჴ(თისა)თა ...რს გრიგოლისა დაედევ მე... გლახაჲ-მან ამას კარსა ლამას
 თვეამ.

X ს. საამშენებლო წარწერა ბოლნელი ეპისკოპოსისა

ბოლნისის სიონის ტერიტორიაზე დაცულია წარწერიანი ფილა, რომელიც აღმოჩნდა 1937 წ. სარესტავრაციო სამუშაოთა ჩატარების დროს, ტაძრის ჩრდილოეთის კარის ძირში (აღმოსავლეთიდან მეორე კარი). მწვანე ფილა, ზომით 51X60. მასზე ამოღარულია ექვსსტრიქონიანი მთავრული წარწერა, ჩასმული

ორი ამოღარული ხაზისაგან შემდგარ ჩარჩოში. წარწერის ფართობი — 38×18, გრაფემების სიმალღე—3. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — გრძელი, სწორი, განივი ხაზი. ლ. მუსხელიშვილის ვარაუდით წარწერა ეპიტაფიაა. მაგრამ, მისი შინაარსი ამ ვარაუდს არ ეთანხმება.

დაზიანება: ფილის ზედაპირი ადგილ-ადგილ ამოტეხილია და გრაფემები გადაშლილი, ყველა სტრიქონში. ტექსტის წარმოდგენილი აღდგენა პირობითია. (ტაბ. 99, 1, 2).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: X ს. (8).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფიული ნიშნები.

გამოცემა: [81], ლ. მუსხელიშვილი, 341—342, სურ. 21 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.; ფოტო) (8).

1. [C̄X̄C̄]C̄ N̄C̄S̄C̄ ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄
2. ႁ̄[NC̄] ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄C̄ [C̄ႁ̄] ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄[ႁ̄]
3. [ႁ̄]ႁ̄ႁ̄[ႁ̄NC̄] ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ [ႁ̄ႁ̄]ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄
4. [ႁ̄]ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄[ႁ̄] [ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄C̄] ႁ̄ႁ̄ႁ̄ ႁ̄ႁ̄
5. [ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄] ႁ̄ႁ̄[ႁ̄ႁ̄]ႁ̄ ႁ̄ႁ̄C̄ႁ̄
6. [ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄C̄ႁ̄] ႁ̄ႁ̄ ႁ̄ႁ̄

- 8: 1. [ႁ̄ႁ̄ႁ̄] ႁ̄ ႁ̄ႁ̄ႁ̄ ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄
 2. ႁ̄ႁ̄ ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ [ႁ̄ႁ̄] ႁ̄ႁ̄ႁ̄
 3. [ႁ̄ ႁ̄ႁ̄ႁ̄] ႁ̄ ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ [ႁ̄ႁ̄] ႁ̄ႁ̄ ႁ̄ႁ̄
 4. [ႁ̄]ႁ̄ႁ̄ႁ̄[ႁ̄] ————— ႁ̄ႁ̄ႁ̄
 5. ————— ႁ̄ႁ̄ ————— ႁ̄ ႁ̄ႁ̄ႁ̄
 6. — ႁ̄ႁ̄ ႁ̄ႁ̄

ს̄X̄C̄ N̄C̄S̄C̄ ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄
 ႁ̄[NC̄] ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄C̄ [C̄ႁ̄] ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄[ႁ̄]
 [ႁ̄]ႁ̄ႁ̄[ႁ̄NC̄] ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ [ႁ̄ႁ̄]ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄
 [ႁ̄]ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄[ႁ̄] [ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄C̄] ႁ̄ႁ̄ႁ̄ ႁ̄ႁ̄
 [ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄] ႁ̄ႁ̄[ႁ̄ႁ̄]ႁ̄ ႁ̄ႁ̄C̄ႁ̄
 [ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄ႁ̄C̄ႁ̄] ႁ̄ႁ̄ ႁ̄ႁ̄

1. [ს(ა)ხ(ელი)თ]ა ღ(მრ)თ(ი)ს(ამთ)ა, მ(ა)ღლ(ი)თა
2. წ(მიდი)[სა] 'გრიგოლ(ისაჲ)თა, [თ(ევდორ)ე] ბ(ო)ლნე[ლ]
3. ებ(ის)კ(ობო)ს(მ)ა, გურგ(ენ) [ერ]ი(ს)თ(მ)ა(ვ)თ-ერ(ი)-
4. სთ(ავ)ც(ის)ა [შეწევნითა], ა[ღვა]წ(ენ)ე
5. [ესე წ(მიდა)ჲ] სა[ყ(ო)ფ(ე)]ლა, ს(ა)ლ(ო)ც(ველა)დ
6. [ს(უ)ლ(ი)სა ჩ(ე)მ(ი)ს(ა)თვს]. ღ(მერ)თ(მან) შე(მე)წყალ)ე.

მ: [შეწევნით]ა ღმრთისაჲთა, მადლითა წმიდისა გრიგოლისაჲთა, [იოანე] ბოლნე[ლ ეპისკოპოსის]ა, გორგენ [ერ]ისთავთ-ერ[ი]სთავის[ა] — — — — — ივანე — — — — — სა — — — — — ა სალოცველად, ღმერთო შეიწყალე.

58. კიანეთი. წმ. გიორგის მკლესია

140

X ს. საამშენებლო წარწერა მიქაელ ეპისკოპოსისა

ს. კიანეთის (ბოლნისის რ-ნი) ზემო უბანში მდებარეობს მცირე ზომის დარბაზული ეკლესია, რომლის შიგნით, მოჩუქურთმებული იმპოსტის თავზე, ამოღარულია ოთხსტრიქონიანი მთავრული წარწერა, ზომით 38 X 17; გრაფემების სიმაღლე — 4, განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი გვხვდება ერთხელ — მოკლე, განივი სწორი ხაზი.

დაზიანება: წარწერის მარჯვენა მხარე, ქვის ზედაპირის გადარეცხვის გამო, დაზიანებულია და გრაფემები გადაშლილი, მაგრამ, მათი აღდგენა, წარწერის შინაარსის მიხედვით, ხერხდება.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: X ს-ის დამლევი და XI ს-ის დასაწყისი (მ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები; 2) ეკლესიის აგების დრო (ხუროთმოძღვრ. ნიშნების მიხედვით) (მ).

გამოცემა: [78], რ. მეფისაშვილი, 24 (მხედრ. ტრანსკრ.) (მ).

საღმარაგო
საღმარაგო
საღმარაგო
საღმარაგო

3. [ჩჩ] ოცნცხანსტუჩჩი [ჩჩი] ოცნცხანსტუჩჩი [ჩჩი]

4. [ჩჩ] ოცნცხანსტუჩჩი [ჩჩი] ოცნცხანსტუჩჩი [ჩჩი]

სტუჩჩი [ჩჩი]

სტუჩჩი ოცნცხანსტუჩჩი [ჩჩი] ოცნცხანსტუჩჩი [ჩჩი]
ჩჩი ოცნცხანსტუჩჩი [ჩჩი] ოცნცხანსტუჩჩი [ჩჩი]
ჩჩი ოცნცხანსტუჩჩი [ჩჩი] ოცნცხანსტუჩჩი [ჩჩი]

სტუჩჩი. 158.

1. ----- [წ(მიდა)ო სამ(ე)ბა]ო,
მე, გლ(ა)ხ(ა)კ(მა)ნ |² [სტ(ეფან)ე ბ(ო)ლნ(ე)ლ ებ(ის)კ(ოპო)ს(მ)ან ალ(ე)მარ)თე
ესე ჟ(უარ)ი, ს(ა)ლ)ოცველად სულ(ი)ს[ა] |³ [ჩ(უ)ენ]თათუს. და ვინ [ალმ-
(ო)კ(ი)თხ(ო)ს ლ)ოცვასა მოგ(უ)ივსენ[ეთ] |⁴ [ჩ(უ)ენ] და ამ(ი)ს ჟ(უარი)სა შ(ე)მ-
წენი. უ(ფა)ლ)ო შ(ე)იწყალე სტ(ეფან)ე ებ(ის)კ(ოპო)[სი].

- 8: 1. _____
2. _____ [სალ)ოცველად _____
3. — თ — და ვინ _____ [შე)ოცვალა მოგ)კსენი —
4. — [ლ] და ა — _____ იოე _____ ღწიან)ბსტყენ

- მგ: 1. ამც (?) გო
2. (სალ) ოცველად სულ(ი)ს[ა] მისი
3. სა)თუის და ვინ(ა) შენდობა ბრძანოთ ლ)ოცვასა მოგ)კსენე(ბღეთ)
4. ნდ. ამს 35. (შეუნდენ?) ღმერთმან იაზიბ სტკკ

60. კაზრეთი. „სათხის“ ეკლესია

142

X ს. ხელონათა მოსახსენებლები

კაზრეთის ხეობაში (ბოლნისის რ-ნი), სოფ. კაზრეთის სამხრეთით, მისგან მცირე მანძილზე, ტყეში, მთის ძირას, დგას დარბაზული ტიპის „სათხის“ ეკლესია, რომელზეც შემორჩა ძეგლის აგების თანადროული ექვსი ასომთავრული წარწერა ((ხელონათა მოსახსენებლები), ერთი ორსიტყვიანი სომხური წარწერა და XVII ს-ის მხედრული წარწერა. სათხეში იყო ლამაზი კანკელი, XIII ს-ის ასომთავრული წარწერით. ამ კანკელის შემორჩენილი ფრაგმენტები ე. თაყაიშვილმა თბილისში ჩამოიტანა 1900 წ. და გადასცა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრც. საზოგ.-ის“ მუზეუმს. ამჟამად ეს ფრაგმენტები დაცულია სსსმ-ში.

სათხის ეკლესია 1853 წ. ინახულა და მისი წარწერები გადმოიღო ნუმიზმატმა მ. ბართოლომიემ. მისი გადმოღებული პირის მიხედვით ის გამოსცა მ. ბროსემ. 1896 წ. ეკლესიის წარწერები გადმოიღო ე. თაყაიშვილმა და გამოსცა ისინი 1951 წ.

წარწერების დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) XIII—XV სს. (ბ); 2) XIII ს. (თ); 3) X ს. (დ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) ეკლესიის ხუროთმოძღვრული ნიშნები (დ); 2) წარწერების პალეოგრაფიული ნიშნები: № 1 და 2 წარწერებში ნუსხურია **ჟ ლ**; ნუსხურობისკენაა მიდრეკილი **ხ ზ, ძ მ, ლ ტ, ც ც**; შეიმჩნევა ოთხხაზოვანი ბადისკენ ლტოლვა; № 5 წარწერაში ნუსხურია **რ ი** (პატარაა და სტრიქონზე ზის), ხოლო **შ მ**-ს მუცლის შემკვრელი ხაზი თითქმის აღარ გადადის ბუნის მარჯვნივ. ყველა წარწერას საერთო აქვს სიტყვების დაცილება ერთმანეთისაგან დიდი მანძილით, განკვეთილობის ნიშნების გარეშე წერა, ერთნაირი ქარაგმის ნიშანი — მოკლე, სწორი განივი ხაზი და ერთნაირი დუქტუსი.

1. შიქელის, ციცის(?), ბუწატის(?)

სათხის ეკლესიის აღმოსავლეთის ფასადზე, სარკმლის ზემოთ, ამოღარულია ღრმა კვეთით, ერთ სტრიქონად, ასომთავრული წარწერა, სიგრძით — 95, გრაფემების სიმაღლე — 4—6. (ტაბ. 100, 2).

გამოცემები: 1) [223], M. Brosset, 327, № 12 (დედნ. შრიფ.; ფრანგ.) (ბ); 2) [58], ე. თაყაიშვილი, 158, I (მხედრ. ტრანსკრ. და ტრანსლიტ.) (თ); 3) [46], ვ. დოლიძე, 7 (ფოტო); 4) [47], ვ. დოლიძე, 158, ტაბ. 48 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (დ).

ქ-Ⴀ Ⴁ-Ⴀ Ⴂ-Ⴀ Ⴃ-Ⴀ Ⴄ-Ⴀ Ⴅ-Ⴀ Ⴆ-Ⴀ Ⴇ-Ⴀ Ⴈ-Ⴀ Ⴉ-Ⴀ

ჲჲჲ (ან: ႫႬႧ) ბ.

ქ(რისტე) შეიწყალე მ(ი)ქ(აე)ლ, ც(ი)ც(ი)?, ბ(უ)წ(ა)ტი(?). ა(მ)ენ.

შიქელ ცოდვილი თ, დ. ბაწატი თ, ბწტი დ. ამინ თ, დ.

ქ-Ⴀ Ⴁ-Ⴀ Ⴂ-Ⴀ Ⴃ-Ⴀ Ⴄ-Ⴀ Ⴅ-Ⴀ Ⴆ-Ⴀ Ⴇ-Ⴀ Ⴈ-Ⴀ Ⴉ-Ⴀ

სურ. 159.

2. კრიკე გალატოზის

სათხის ეკლესიის სამხრეთის ფასადის აღმოსავლეთ კუთხეში, № 1 წარწერის მსგავსი ხელით, ამოღარულია, ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, სიგრძით — 72. გრაფემების სიმაღლე — 4—5.

გამოცემები: 1) [223], M. Brosset, 327, № 13 (დედნ. შრიფ.; ფრანგ.)

(ბ); 2) [58], ე. თაყაიშვილი, 159, VI (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ);
 3) [46], ვ. დოლიძე, 10 (მხედრ. ტრანსკრ.) (დ); 4) [47], ვ. დოლიძე, 145, 3, ტაბ. 53 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.); ფოტო) (დ).
 52,2 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (დ).

ქ-ე ყ-ე ზ-ე ჯ-ე

ჯ-ე

ქ(რისტე) შეიწყალე კ(ვრიკ)ე გალატოზი ა(მე)ნ.

კვირიკე ან კონსტანტინე თ. კვირიკე დ. ამინ თ, დ.

3. იოვანესი და გიორგის

სათხის ეკლესიის სამხრეთის ფასადზე, აღმოსავლეთ კუთხეში, № 2 წარწერის ქვემოთ, მეოთხე ქვაზე, ამოღარულია ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, სიგრძით — 37, გრაფემების სიმაღლე — 3,5—4.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი: 1) [223], M. Brosset, 327; № 13 (დედნ. შრიფ.; ფრანგ.)

(ბ); 2) [58], ე. თაყაიშვილი, 159, V (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ);
 3) [47], ვ. დოლიძე, 145, 4 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (დ).

ქ-ე ყ-ე უ-ე ლ-ე

ქ(რისტე) შეიწყალე ი(ოვან)ე, გ(იორგ)ი.

4. ივანე ნიკოლოზის ძისა

სათხის ეკლესიის სამხრეთის ფასადზე, მარჯვენა სარკმლის ზემოთ, ამოღარულია ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, სიგრძით — 90; გრაფემების სიმაღლე — 5—6.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი: 1) [58], ე. თაყაიშვილი, 158, IV (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 2) [47], ვ. დოლიძე, 144—145, 2, ტაბ. 53 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ., თ. ბარნაველის წაკითხვით; ფოტო) (ბრ).

ქ-ე ყ-ე უ-ე ლ-ე ნიკოლოზის ძისა

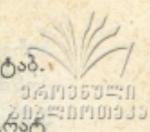
თ: ქ-ე შე ივ-ნე ნიკო-ზ ი-ე და უ-ნი მ-ნი ა-ნ
 ბრ: ქ-ე ყ-ე უ-ე ლ-ე ნიკო-ზ ხ-ს-უ ზ-ც ყ-ნი მ-ს-უ ლ-ნ

ქ(რისტე) შეიწყალე ივ(ან)ე ნიკო(ლო)ზ(ი)ს [ძ]ე და შეუნდ(ე)ნე მ(ა)ს. ა(მე)ნ.

თ: ქრისტე, შეიწყალე იოვანე, ნიკოლოზ, იესე და შეილნი მისნი, ამინ.
 ბრ: ქრისტე, შეიწყალე იოვანე, ნიკოლოზ, ზოსიმე და შეილნი მისნი, ამინ.

5. თავდაძისა (?)

სათხის ეკლესიის დასავლეთის ფასადზე, კარს ზემოთ, არქიტრავის დიდ ქვაზე, ამოღარულია ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა (ბოლო სიტყვა

დაბირი გამოფიტულია, რის გამოც სტრიქონების ბოლო მკრთალად ჩანს. (ტაბ. 98,2).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) ბაგრატ IV-ის მეფობის წლები: 1027—1072 (თ); 2) 975—1014 (ბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) წარწერის შინაარსი: ბაგრატ აფხაზთა მეფისა და გურანდუხტ დედოფლის მოხსენიება; 2) პალეოგრაფიული ნიშნები: ნუსხურის შერევა მთავრულში. ნუსხურია უ ლ. შ მ-ს მუცლის შემკვეთი ხაზი აღარ გადადის ბუნის მარჯვნივ.

გამოცემები: 1) [187], E. Такашвили, 9—11 (დედნ. შრიფ.; რუს.) (თ); 2) [92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 27—28, № 30, ტაბ. VIII, 2 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ).

1. † 𐌕𐌹𐌸𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰
2. 𐌕𐌹𐌸𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰
3. 𐌕𐌹𐌸𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰

თ: ...ყყქე ჯჯჟი გგგჟი გგჟი...

1 ჯჯჟი — ბ.

3 𐌕𐌹𐌸𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰 𐌕[...].

† წ(მიდა)ო მოწ(ამე)ო ბ(ა)გრ(ატ), ად(ი)ღე ბ(ა)გრ(ატ) აფხ(ა)ზ[შ]თა მე(ფე) და ა(დი)ღე ს(უ)ლი გ(უ)რ(ან)დ(უ)ხტ დ(ე)დ(ო)ფ(ლი)ს(ა)ი წი(ნა)შე) ლ(მრთი)სა. დ(ა)უტ(ებ)ე თ(უ)აღ(ი) ბ(ა)გრ(ატ)(ი)ს(ი)ს(ი) მ(ი)წ(ა)სა [მ(ა)თსა] მ(ი)რ(ი)ანს.

თ: ბაგრატ აღიღე მეფეთამეფე (რუს.).

ბ: ქ. წმიდაო მოწამეო ბაგრატ, აღიღე ბაგრატ მეფეითამეფე და აღიღე სული გურანდუხტ დედოფლისაჲ [...]

† 𐌕𐌹𐌸𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰
 𐌕𐌹𐌸𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰
 𐌕𐌹𐌸𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰

სურ. 161.

61. ოლთისი. მკლასიის საკურთხეველის ქვა

958/966 წწ. სამშენებლო წარწერა დავით მაგისტროსისა

სსსმ—172. წითელი ფერის ქვის ბურჯი, ოთხეურო კვეთისა, ზომით 69×50×42. ოთხივე სვეტი დახვეულია ღარით. სვეტების თავზეა კაპიტელი — ლილვი და სადა ოთხწახნაგა სიბრტყე, რომელზეც ამოღარულია ასომთავრული წარწერა. ერთ უფრო გრძელ წახნაგზე (69 სმ.) ამოღარულია 5 სტრიქი:

ჯავახეთის ეკლესიების წარწერები

- 62. კუმურდო (145—148)
- 63. ულა-ბოინა (149)
- 64. ფია. წმ. თევდორეს ეკლესია (150—151)
- 65. ფია. წმ. გიორგის ეკლესია (152)
- 66. სამსარი (153—156)

62. კუმურდოს საუბარი

ექვსაბსიდიანი ცენტრალურგუმბათიანი ტაძარი: ახალქალაქის რ-ნი, 2 კმ. მანძილზე ახალქალაქიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მთიან პლატოზე. კუმურდო წარმოადგენდა ისტორიული ჯავახეთის საეკლესიო ცენტრს. აქ იღვა საეპარქიო კათედრალი. დღეს შემორჩენილია 964 წ. აგებული საყდრის ნანგრევები, მაგრამ, როგორც ჩანს, ამ საყდრის აგებამდე კუმურდოში იყო სხვა საყდარი, რამდენადაც კუმურდო საეპისკოპოსოდ იხსენიება VII ს-ში (ეპისტოლეთა წიგნი). კუმურდოს საყდარი იხსენიება აგრეთვე არეშის სტელის X ს-ის წარწერაში (წარწ. № 40). კუმურდოს საყდრის კედლებზე შემორჩენილია მრავალი ძველი წარწერა X—XVI სს-სა. მათგან რამდენიმე X ს-საა. კუმურდოს ტაძარი საგანგებოდ გამოკვლეულია გ. ჩუბინაშვილისა და ნ. სევეროვის ნაშრომში ([181], Н. М. Северов, Г. Н. Чубинашвили, 5—16).

145

964 წ. სამშენებლო წარწერა იოვანე ეპისკოპოსისა

კუმურდოს ტაძრის სამხრეთის ფასადზე, ბალავარზე გამოქანდაკებულია თვრამეტ სტრიქონად, რელიეფური კვეთით, 18-სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა: 4 სტრიქონი — პორტიკის თალის ქვეშ, ხოლო 14 სტრიქონი — მარცხენა სვეტად. წარწერის ფართი: I 24×104; II 70×30; გრაფემების სიმაღლე — 4—6; განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს (ტექსტს ბოლოში უზის დამთავრების ტექნიკური ნიშანი: X), სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული; ქარაგმის ნიშანი ნახმარია მხოლოდ ერთხელ — სწორი განივი ხაზი; უ გადმოცემულია მხოლოდ ერთი გრაფემა Q-თი და არა Q4 კომპლექსით. (ტაბ. 102, 1, 2).

წ ა რ წ ე რ ა ს ა ხ ლ ა ვ ს თ ა რ ი დ ი : ქ რ ო ნ ი კ ო ნ ი რ ბ დ (184) = 964 წ. (780 + 184).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი : 1) [224], М. Brosset, 167—168 (დენდ. შრიფ., შიგ ქარაგმების გასახსნელად ჩართული მხედრული შრიფტით; ფრანგ.) (ბრ); 2) [66], კალისტრატე (მხედრ. ტრანსკრ.) (კ); 3) [85], თ. ჟორდანიანი, 90 (მხედრ. ტრანსკრ.)

(გ); 4) [158], М. Джанашвили, 168—169, შენ. 496 (რუს.); 5) [179], И. Ростомов, 84 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; რუს.) (რ); 6) [86], о. როსტомов, 106—108 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.); 7) [192], Е. С. Такаишвили, 37—38, ტაბ. VI, 11, 15 (ნუსხა-ხეც. ტრანსკრ.; ფოტო; რუს.) (თ); 8) [165], Н. Я. Марр, 285—298 (რამდენიმე სიტყვის წაკითხვა) (ბ); 9) [181], Н. М. Северов, Г. Н. Чубинашвили, 3, лист, VIII (ნაწყვეტის რუს. თარგმ.; ფრაგმენტის ფოტო); 10) [126], ვ. ცისკარიშვილი, 11 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ც); 11) [30], ვ. ბერიძე, 49 (მხედრ. ტრანსკრ.) (ბე); 13) [27], ვ. ბერიძე, 25 (მხედრ. ტრანსკრ.) (ბე¹); 14) [29], ვ. ბერიძე, 202 (მხედრ. ტრანსკრ.) (ბე²); 15) [35], ნ. ბერიძენიშვილი, 131—132 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (ბ).

ყ რ უ რ ნ დ ე ჯ ი რ ს ა დ ე რ ი დ რ ი რ ი რ უ ლ ს ს კ მ ნ ბ ბ რ ე ს კ ა ზ ნ ე რ ე ზ რ ხ ნ ს ს ა ყ ბ ი დ ე რ ი ბ ე რ ი ბ ე რ ი ბ ი დ რ ი ბ ე რ ი ბ ე რ ი ბ ე რ ი ბ ე რ ი

სურ. 164

1. ყ რ უ რ ნ დ ე ჯ ი რ ს ა დ ე რ ი დ რ ი რ ი
2. რ უ ლ ს ს კ მ ნ ბ ბ რ ე ს კ ა ზ ნ ე რ ე ზ
3. რ ხ ნ ს ს ა ყ ბ ი დ ე რ ი ბ ე რ ი ბ ე რ ი ბ ე რ ი
4. ბ ი დ რ ი ბ ე რ ი ბ ე რ ი ბ ე რ ი ბ ე რ ი

5. კ	12. რ ს ს ტ რ ი რ ს
6. უ რ	13. დ რ ი ლ ს ს კ
7. დ ე რ	14. ყ რ ს ს ს ტ რ უ რ
8. ტ ა ს	15. ბ ტ რ ი რ ბ რ
9. ბ ი ს ს ყ	16. ბ რ ბ რ ტ რ
10. ფ ი ს ს ტ *	17. ყ რ რ ბ რ ს
11. ბ ი დ რ კ	18. ყ რ ს ს ტ რ ხ *

ბ რ: 1 რ ი დ რ ი რ ი. 2 რ უ ლ ს ს კ მ ნ. 3 ლ ს კ ა რ ს დ ე რ ი.
 4 რ ხ ნ ს ს ა ყ ბ ი დ ე რ ი. 7 დ ე რ. 7-8 ბ ტ ა ს ს ს ტ.
 9 ბ ი რ ტ. 12-13 რ ი რ ს ს კ მ ნ. 13-14 ბ ა ტ ს ს ს ტ
 14 რ ს. 14-15 ყ ბ ტ რ ტ რ ი რ.

სურ. 164¹

რ: 1 ყ რ უ რ ნ დ ე რ ი. 1 რ ი დ რ ი რ ი. 2 რ უ ლ ს ს კ მ ნ. 3 ს კ ა რ ს დ ე რ ი. 4 ბ ი რ ს ს კ მ ნ. 8-9 ბ ტ რ ს ს ტ. 11-12 ბ ი დ რ კ მ ნ. 13-14 ბ ა ტ რ ს ს ტ.

ც: 1 ყ რ უ რ ნ დ ე რ ი. 2 რ უ ლ ს ს კ მ ნ.
 ბ: 2 ე ბ ი ს კ მ ნ. 4 მ ე რ ი ს ა.
 თ: 1 ყ რ უ რ ნ დ ე რ ი. 3 რ უ რ ნ დ ე რ ი. 9 ბ რ ი ლ ს.

* ეს გრაფიკა და ეს ნიშანი ამოკვეთილია ამოღარებით

შეწევნ(ი)თა ლ(მრთ)ის(ა)მთა იოვ(ან)ე |² ებ(ი)სკ(ო)პ(ო)სმ(ან) ლ(ა)დ-
 ვა ს(ა)ძ(ი)რკვე(ვ)ლი ამ(ი)ს |³ ეკლეს(ი)ს(ა)მ, კ(ე)ლითა ჩ(ე)მ ც(ო)დ(ი)ლი
 ს(ა)კოტრის(ა)მთა, /⁴ ლეონ მ(ე)ფისა ზმ — ად(ი)დ(ე)ნ ლ(მერ)თმან. ქ(რ)ონ(ი)-
 კ(ო)ნსა |⁵ რ⁶მდ, |⁷ თ(უ)ესა მ⁸აჲს(ა) ა |⁹ ლღესა შ(ა)|¹⁰ფ(ა)თსა, ა(ხალ)(?) |¹¹
 მთუარ|¹²ის(ა)სა, ერის|¹³თ(ა)ვობ(ა)სა ზ¹⁴უია(ა)ს(ა)სა ესე ბ(ა)|¹⁵ლავ(ა)რი მ(უ)ნ
 |¹⁶ ლ(ა)იდეა. ქ(რ)ისტე |¹⁷ შე(ე)წ(ი)ე მ(ო)ნ(ა)სა |¹⁸ შ(ე)ნსა. ა(მ)ენ.

1 შეწევნითა ლმრთისაჲთა — ბე, ბე², ლმრთისაჲთა ბე¹, ლეთისაჲთა ბრ, ლეთისაჲთა რ, ლეთისთა კ. 1 იოანე რ. 2 ეპისკოპოსმან ბ, ბე, ბე². 2 დაღვა + სრულ ფ. დაღვევ რ, და-
 ვასრულე კ. 2 ამისა ც 3 ეკლესიისა კ, ეკლესიისაი რ, ბე¹, ეკლესიისაჲ ბე² 3 ხელითა ბრ,
 რ, კ, ბე, ბე¹, ბე², 3 ჩემ] — რ. 3 საკოტრისაჲთა] — რ, სკოტრისათა ბრ, საკოტრისათა ც,
 საკუთრისათა ფ, კ, საკოტრისათა ბე¹. 4 ზმ] — რ, ზე, ბე¹, ზმობასა ც. 4 ადიდეს ბ. 4 ქო-
 რონიონსა ბრ, კ, რ, ბე, ბე¹. ქ¹ენსა ფ. 7—18 თუესა... ამენ] — კ. 7 თვესა ბრ, რ, ფ, ბ,
 თუქსა ბე². 7—8 მისსა რ, ბე, ბე¹, ბე². 7—8 მასსა ა] — ა ბრ, რ, ფ, ც, ბე, ბე¹, ბე².
 9 ლღესა] — ფ, ლღეა ბრ. 10 ახალ (?) — ფ, ბე, პირველსა რ, ა ბრ, ც, ბ, ბე¹, ბე². 11—
 12 მთოარისასა ბრ, ც, მთოარისა ფ, ბე¹, მთვარისასა რ, მთოარისა ბ, ბე, ბე². 12—13 ერის-
 თობასა ბრ, ფ, ერისთობასა რ, ბე, ბე², ერისთობასა ც, ერისმთავრობასა ბე¹. 13—14
 ზუასსა ბრ, ფ, ბ, ბე, ბე², ზვიასის რ, ზვიასსა, ბე¹, ზვიადისასა მ. ზვიადისასა ც. 14 ეს ბრ, ფ.
 14—15 ზღაჲარი ბრ. 15 მუნ] მან ბრ, ფ, ბ, ბე, ბე¹, ბე², მამინ მ. 16 დაღვა ბე, ბე¹, ბე².
 16—18 ქრისტ... ამენ] — ბე, ბე². 17 შეეწიე] შეიწიე ბრ. 18 ამინ ბრ, რ, ბ, ან ფ.

964 წ. მოხახუნებული იოვანე ებისკოპოსისა

კუმურდოს ტაძრის აღმოსავლეთის ფსადზე გამოქანდაკებულია ერთ-
 სტრიქონიანი რელიეფური ასომთავრული წარწერა, იგივე კვეთისა, რაც წინა
 № 145 წარწერა, იგივე პალეოგრაფიული ნიშნების და იმავე დროის; 2 ფილა-
 ზე. I ფილა — 30×10; წარწერის ფართობი — 25×4; II ფილა — 18×10;
 წარწერის ფართობი — 14×4; გრაფემების სიმაღლე — 4. (ტაბ. 103,1).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში. 1) 964
 (თ); 2) X ს. (ბ); 3) 960—1008 (კ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) ში-
 ნარსი: მოხახუნებულია ქტიტორისა — იოვანე კუმურდოელის; 2) პალეოგრა-
 ფიული ნიშნები — ამოკვეთილია წინა წარწერის (№ 145) ანალოგიური ხე-
 ლით.

გამოცემები: 1) [224], M. Brosset, 167 (დენდ. შრიფ.; მხედრ. შრიფ-
 ტით გახსნილია ქარაგმები; ფრანგ.) (ბრ); 2) [66], კალისტრატე (მხედრ. ტრანს-
 სკრ.) (კ); 3) [179], И. П. Ростовов, 83 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.;
 რუს.) (რ); 4) [86], ი. როსტომაშვილი, 107 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.)
 (რ¹); 5) [192], Е. С. Такайшвили, 36, ტაბ. VI, 12 (დენდ. შრიფ.; მხედრ.
 ტრანსკრ.; ფოტო; რუს.) (თ); 6) [126], ვ. ციკარიშვილი, 10, ტაბ. I (დენდ.
 შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ც); 7) [36], ნ. ბერძენიშვილი, 131 (მხედრ. ტრანს-
 ლიტ. და ტრანსკრ.) (ბ); 8) [29], ვ. ბერიძე, 203 (ფოტო); 9) [162], В. Берн-
 дзе, ტაბ. 65, 57 (ფოტო).

ქვეყნის ერთიანი სახელის დაცვა

ბრ: ქვეყნის ერთიანი სახელის დაცვა

რ: დაცვა

ქ(რისტე) შ(ეი)წ(ყალ) მოვ(ანე) ებ(ის)კ(ობო)სი — ამ(ისი) მ(ა)შ(ე)ნ(ე)-
ბ(ე)ლი — დ(ე)სა მ(ა)ს.

მოანე ბრ, იოვანე რ. ეპისკოპოსი კ. ამის აღმამწებელი ბრ.

147

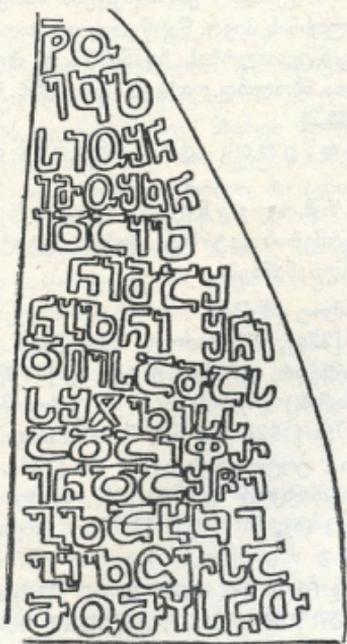
964 წ. მოხატული ხუროთმოძღვარ(?) გიორგისა

კუმურდოს ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადზე, საამშენებლო წარწერის
(№ 145) მარჯვნივ, გამოქანდაკებულია იმავე კვეთის და, როგორც ჩანს, იმავე
დროის 14-სტრიქონიანი რელიეფური წარწერა. წარწერის ფართობი —
67X32/7; გრაფემების სიმაღლე — 4—5. (ტაბ. 102,3).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) 964
(თ); 2) X ს. (ბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: წარწერის
პალეოგრაფიული ნიშნები და მისი სიმეტრიული მდებარეობა საამშენებლო
წარწერის მიმართ აშკარას ხდის, რომ ის ამოკვეთილია ამ წარწერასთან ერთ-
დროულად.

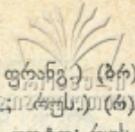
1. რა
2. რხ
3. სოჟრ
4. რაჟრ
5. რხრ
6. რ*რხ
7. რხრ*რ
8. რირხრ
9. სჟრხს
10. რხრქ
11. რხრქ
12. რხრქ
13. რხრქ
14. რაჟრ

სურ. 166.

* ამ გრაფემის წინ გადაფხეკილია ერთი გრაფემა, როგორც ჩანს, შეცდომით ამოკვეთილი.

4—5 რხრქ თ, ც. 5—6 რხრ ბრ. 7 რხ ბრ. 9 სჟრხს ბრ. 10—11 რხრქ
ბრ. 12 რხრქ ბრ, თ, ც. 13 რქრქ, ბრ. 14 რაჟრს თ. რაჟრქრ ც.
მომიკნთ ბ.

გამოცემები: 1) [224], М. Brosset, 168 (დენ. შრიფ.; ფრანგ.) (ბრ.); 2) [179], И. П. Ростомов, 85 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (რ.); 3) [192], Е. С. Такайшвили, 38, ტაბ. VIII, 15 (ნუსხ. ტრანსკრ. ფოტო; რუს.) (თ); 4) [126], ვ. ცისკარიშვილი, 15 (დენ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ც); 5) [35], ნ. ბერძენიშვილი, 132 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (ბ); 6) [181], Н. П. Северов, Г. Н. Чубинашвили, лист VII (ფოტო).

წ(მიდა)ოქველ(ე)ში(ა)ო შ(ე)ნ(ნ)ი მ(თ)შ(ა)კწი და ყ(ოვე)ლწნი მაშ(ე)წ(ე) ბ(ე)ლნი შ(ე)ნ(ნ)ი⁸ დღესა მას |⁹ ს(ა)შჯ (ე)ლის(ა)ს|¹⁰ა დაიფ(ა)რ|¹¹ენ და შ(ე)ი-წ(ყალ)ე. |¹² ვლახ(ა)კი |¹³ გ(იორ)გი ლ(ო)ცვ(ა)სა |¹⁴ მომ(ი)კს(ე)ნ(ე)თ.

9 საშლისა ბრ. 10 დაეფარენ ბრ. 11 შეიწყალენ ბ.

X ს. II ნახ. ხაღაპე წარწერა ვაჩე ერისთავისა

კუმურდოს ტაძრის სამხრეთის ფასადის მცირე შესასვლელის თავზე გამოქანდაკებულია ოთხსტრიქონიანი, რელიეფური ასომთავრული წარწერა. რომელიც პალეოგრაფიული ნიშნებით მსგავსია წინა სამი წარწერისა (№ 145—147), თუმცა რამდენადმე განსხვავდება მათგან და, როგორც ჩანს, შესრულებულია სხვა ხელოსნის მიერ. წარწერის ფართობი — 40×150; გრაფემების სიმაღლე — 7—8. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები ერთმანეთისაგან გამოყოფილია მხოლოდ ოთხჯერ. ქარავმის ნიშანი — გრძელი, სწორი, განივი ხაზი. (ტაბ. 103,2).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში X ს. (თ, ც, ბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) შინაარსი — წარწერის ავტორია ტაძრის ქტიტორი იოვანე კუმურდოელი; 2) პალეოგრაფიული ნიშნები.

გამოცემები:

1) [224], М. Brosset, 159 (დენ. შრიფ.; ფრანგ.) (ბრ.); 2) [66]; კალისტრატე (მხედრ. ტრანსკრ.) (კ); 3) [179], Т. П. Ростомов, 88 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (რ); 4) [86], ი. როსტომაშვილი, 110 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.); 5) [192], Е. С. Такайшвили, 40, ტაბ. VIII, 15—16 (ნუსხა-ხუც. ტრანსკრ.; ფოტო; რუს.) (თ); 6) [126], ვ. ცისკარიშვილი, 18 (დენ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ც); 7) [35], ნ. ბერძენიშვილი, 133 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (ბ); 8) [181], Н. П. Северов и Г. Н. Чубинашвили, лист VII (ფოტო).

1. † სქზ⁻ც† იაღ⁻ჩბ† აუუსასნგჭ⁻
2. ზიუღ⁻სყა წიუ⁻ზუ⁻ჩიუ უაუსღ⁻უსტ
3. ზუფ⁻ცუ⁻ხსყა⁻ზუ⁻წბიღ⁻ღ⁻ცუ⁻ჩი⁻ღ⁻ც⁻ა { ღ⁻ც }

1 ბი]ვი თ. 3 ქღ⁻ც† + და ბ.

ბრ: 1 უყსზჳნ. 1 ზუ⁻ზუ. 2 ზრჳნ. 2 უასღ⁻უსტ. 3 ზუფ⁻ც. 3 ქღ⁻ც. 3 ჯა⁻უღ.

ქუჩებისა და მოედნების სახელწოდებების რეგისტრაციის ინსტრუქციის შესახებ

სურ. 167.

ს(ა)ხ(ე)ლ(ი)თა ლ(მრთისა)თა მე, მ(ოვანე) ებ(ი)სკ(ოპო)ს(მან) დ(ავ)დ(ე)ე |²
დღე ახ(ვ)ს(ე)ბ(ისა)ა აღ(ა)პ(ა)დ ვაჩე ერისთ(ა)ვ(ი)სა. |³ ვინ შ(ე)ც(ა)ლ(ო)ს
კრ(უ)ლია ამით ხ(ა)ტ(ი)თა, ჩ(უენ)ითა ჯ(უა)რ(ი)თა.

- 1 ლეთისათა ბრ, ლეთისა კ, 1 იოანე რ, იოვანე, მონე ც 1 ებისკოპოსმან ე. ებისკოპოსმან ც. ბრ. 1 დაუდგე მ.
- 2 ახსებად, ბრ, აღესებად ე, ახსებად მ. ახსენება კ. 2 ვანე ბრ, იოვანე კ. 2 ერისთავსა ბრ, მ.
- 3 ვინე ბრ, კ. 3 შესცვალოს რ. 3 ხატითა | და მ. 3 ჩემითა ბრ, ჩეენითა რ, ჯვართა ბრ, რ, კ, ც.

63. ყალა-ბოინის ეკლესია

140

998 წ. საამშენებლო წარწერა იოვანეს

სსმ—112/10—11. ბალავრის მოგრობ, ოთხკუთხა ნაცრისფერი ქვა, ზომით 220×54×34. ზედაპირზე, შუაში, რელიეფური გრეხილით, გამოყოფილია ნახევარწრიული არე, რომელზეც გამოკვეთილია ბოლოებგაფართოებული ტოლმკლავა, აყვავებული ჯვარი. ჯვრის ქვედა მკლავის ორივე მხარეს ამოღარულია ოთხი ასომთავრული გრაფემა, ხოლო ჩარჩოს გარეთ, ორ სვეტად, ასევე ასომთავრული წარწერა — მარცხნივ ექვს სტრიქონად, ხოლო მარჯვნივ — რვა სტრიქონად. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული; ქარავმის ნიშანი — საშუალო ზომის სწორი, ვანივი ხაზი.

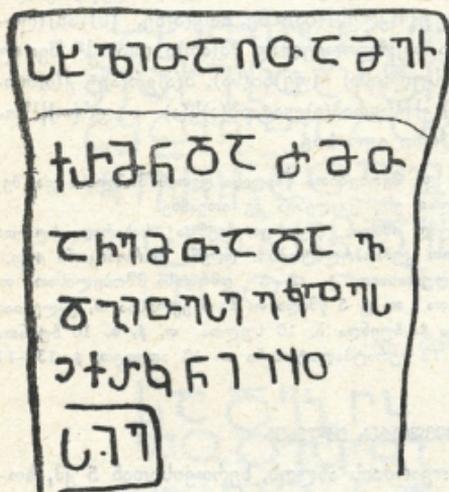
წარწერას მიაკვლია და პირველად გამოაქვეყნა პ. უჯაროვამ. მისი ცნობით ის მოთავსებული იყო ჯაყის წელის ხეობის დასაწყისში, ყალა-ბოინის ციხის (ამჟამად თურქეთშია) ერთ-ერთ კოშკთან, ხეობის მარცხენა ნაპირზე, ხეობისკენ პირით მიქცეული ეკლესიის ჩრდილოეთის კარის თავზე. 1899 წ. ძეგლი თბილისში ჩამოიტანა და საეკლესიო მუზეუმს ჩააბარა ფიცხოვის უბნის უფროსმა მიხეილ ხერხეულიძემ. 1930 წ. იგი გადაეცა სსმ-ს, საეკლ. მუზ. ფონდთან ერთად.

დაზიანება: 1) ქვა გატეხილია ორად — მარცხენა ნაწილის სიგრძე — 120, მარჯვენის — 100; 2) მარცხენა ქვას ჩამოტეხილი აქვს მარცხენა წიბო და ქვედა მარცხენა კუთხე, რის გამოც წარწერის 1—4 სტრიქონებს დასაწყისში აკლიათ თითო გრაფემა, ხოლო 5—6 სტრ-ბს—ოთხ-ოთხი; ამავე მარცხენა ქვას დაზიანებული აქვს ქვედა წიბოს მარჯვენა ნაწილი, რის გამოც მე-6 სტრიქონში გადაშლილია ბოლო 7 გრაფემის ქვედა ნაწილები. მათი აღდგენა შეიძლება საეკლესიოდ; 3) მარჯვენა ქვას ჩამოტეხილი აქვს მარჯვენა წიბო, ზედა მარჯვენა და ქვედა მარჯვენა კუთხეები, რის გამოც წარწერის მე-7 სტრიქონს ბოლოში აკლია 6 გრაფემა, მე-8—10 და მე-12 სტრიქონებს — თითო, მე-11 სტრ.-ს — ორი, ხოლო მე-13 სტრ.-ს — სამი გრაფემა. (ტაბ. 103,3).

ლია ექვსსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. ტრაპეზის წარწერის ფართობი— $115 \times 40/50$. ტრაპეზის ზედა ნაწილი ოთხსავე მხარეს გამოწვეულია და მასზე ამოკვეთილია წარწერის პირველი სტრიქონი. გამოწვეული მხარის სიმაღლე—12. წარწერის ფართობი— 55×40 . გრაფემების სიმაღლე—4—5. განკვეთილობისა და ქარავმის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. საამშენებლო წარწერა ეკუთვნის ან ქტიტორს, ან ხუროთმოძღვარს. უფრო მისაღები ჩანს უკანასკნელი ვარაუდი (თუნდაც წარწერის ამოკვეთის ადგილის გამო).

წარწერას ახლავს თარიღი: ქრონიკონი სიე=995 წ. (780+215). ასევეა ძველი დათარიღებული წინა გამოცემებში. წარწერის დათარიღებას XIII მოქცევით (780—1312 წლებს შორის) მხარს უჭერს მისი პალეოგრაფიული ნიშნები: გრაფემების გაკუთხოვნება, ნუსხური π ლ-ს შერევა.

გამოცემები: 1) [125], ვ. ცისკარიშვილი, 167—168 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (ც); 2) [41], ვ. ვაფრინდაშვილი, 763, სურ. 6 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (გ); 3) [126], ვ. ცისკარიშვილი, 25—27 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (ც).

სურ. 1. 169.

1. სე ზოცნი ცუხ
2. ქჷჰნ ოც ოჰო
3. ნიჰოც ოც უ
4. ოც ოც ოც ოც
5. აქჷხ ნი ოც
6. ს. 77

ს(ა)ხ(ე)ლითა ლ(მრთისაჲ)თა მე, ჩ²ქ(ა)რმ(ა)ნ და ძმ(ა)თ³ა ჩემთა დაე⁴დ-
გით ესე ეკლეს(ია)ნ⁵ა ქრ(ონი)კ(ო)ნი იყო ⁶სიე.

1—2 ჩქარმან] ჩქრმან (ჩქარმან, ჩუქტრმან?) გ. ჩქარმან (ჩუქტრმან, ჩაქტრმან?) ც.

ფის წმ. თევდორეს ეკლესიის დასავლეთის სარკმლის თავზე ამოღარულია ოთხსტრიქონიანი ნუსხურნარევი ასომთავრული წარწერა. გრაფემების სიმაღ-

1. შანო
2. ში
3. ს
4. კსუცკ, შიხს

მუდღლიშა |⁴ | ა) რს ვა-
ბ(ე)ლისა (ს)

4 ვაბლისა გ.

სურ. 170.

ლე — 3—4. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთ-
მანეთისაგან არაა დაცილებული. (ტაბ. 104,1,2).

წარწერა წინა გამოცემაში სავარაუდოდ მიკუთვნებულია შშენებლისადმი.

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეო-
გრაფიული ნიშნები — ნუსხური გრაფემების შერევა მთავრულში. ნუსხურია:
რ. ნუსხურზე გარდამავალი შ დ.

გამოცემა: [41], გ. გაფრინდაშვილი, 763—764, სურ. 7 (დედნ. შრიფ.;
შედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (გ).

65. ფიის წმ. გიორგის ეკლესია

152

X ს. ხელოსნების მოსახსენებლები

ნასოფლარ ფიაში, წმ. თევდორეს ეკლესიიდან ასიოდ მეტრის დაშორე-
ბით, დგას წმ. გიორგის ეკლესია — დარბაზული ტიპის მცირე ზომის ნაგებობა.
ეკლესიის სამხრეთისა და დასავლეთის ფასადებზე ამოკვეთილია განუსხურება-
გამხედრულებსკენ მიდრეკილი ასომთავრული წარწერები — ხელოსანთა მო-
სახსენებლები. ეს სახელები დაქარაგმებულია უწესოდ, არაპროფესიონალი
მწერლების მიერ, რის გამოც მათი ვახსნა სათუთა და პირობითი.

წარწერებს 1949 წ. მიაკვლია და გამოსცა გ. გაფრინდაშვილმა:

წარწერების დათარიღება წინა გამოცემაში: X—
XI სს. (გ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი — პალეო-
გრაფიული ნიშნები: გრაფემების განუსხურება-გამხედრულება, ოთხხაზოვან
ბადზე გადასვლა. ნუსხურია: უ გ, უ ვ, უ ლ, შ მ, ყ უ, ქ ქ, უ ზ. მხედრუ-
ლია ა (№ 1 წარწ.), თ (№ 4 წარწ.).

გამოცემა:

[40], გ. გაფრინდაშვილი, 565—572, სურ. 6, 8 (ასომთავრ. ტრანსლიტ. და
შედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (გ).

1. მოსახსენებელი ქვის დამსმელ ვაჰრამ ვრძელისძისა

ფიის წმ. გიორგის ეკლესიის სამხრეთის ფასადის მარჯვენა ქვედა კუთხე-
ში ამოღარულია, მთავრულიდან ნუსხურზე გარდამავალი დამწერლობით შეს-

რულებული, სამსტრიქონიანი წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან ხან დაცილებულია, ხან არა. ქარაგმის ნიშანი — გრძელი, განივი, სწორი ხაზი. პირველ სტრიქონში ის სწვდება ბოლო ორ სიტყვას. (ტაბ. 104,3).

1. ႦႦႦႦႦ ႦႦ ႦႦ
2. ႦႦႦႦႦ ႦႦႦႦႦ ႦႦႦႦႦ
3. ႦႦႦ

გ: 1 ႦႦႦ ႦႦႦ

ႦႦႦႦႦ ႦႦႦ
 ႦႦႦႦႦ ႦႦႦႦႦ
 ႦႦႦ

სურ. 171.

ესე ევ(ლე)ს(იაჲ) წ(მიდის)ა გ(იორგის)ი. |² ესე ქვ(ა) მე და(ვ)სუ(ი) გრ(ძე)-
 ლ(ის) ძე(მ) |³ ვ(ა)ჰ(რამ)*

- გ: 1 ეკლესია. 1 გიორგისა. 2. დავსვი. 2 გრძელისძემ უგრელისძე. 3 ვაჰრამ ეპ.
 * სახელის გახსნა პირობითია.

2. მოხახუნებული ხელოსან კრავის

ფიის წმ. გიორგის ეკლესიის დასავლეთის ფასადის მარცხენა ზედა კუთხე-
 ში ამოღარულია სამი გრაფემა, ოთხხაზოვანი ბადის სისტემით: პირველი ორი
 — მთავრული, მესამე — ნუსხური.

იჰჟ

კრ(ა)ვ(ი)

კრავი-გ.

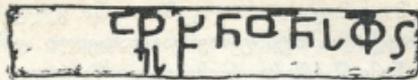
სურ. 172.

3. მოხახუნებული ხელოსნების

ფიის წმ. გიორგის ეკლესიის სამხრეთის ფასადის კარნიშის მარცხნიდან
 მესამე ქვაზე ამოღარულია ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. პირველ
 სტრიქონში სამი დაქარაგმებული სიტყვაა, როგორც ჩანს, სამი სახელი ხელოს-
 ნებისა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა
 დაცილებული, ქარაგმის ნიშანი — გრძელი, განივი, სწორი ხაზი. (ტაბ. 104,4).

1. ᄒᄒᄒᄒᄒᄒᄒᄒ

2. ᄒᄒ

გ: ᄒᄒ ᄒᄒᄒᄒᄒᄒ

სურ. 173.

ახ(ოა)ნ, ო(მა)ნ, ს(აკ)ოც(არ), /² (ი)ესე*

ახთან, ომან, საკოცარ, იესე] — გ.

* სახელების გახსნა პირობითია.

4. მოსახსენებელი ხელოსან გიორგისა

ფიის წმ. გიორგის ეკლესიის სამხრეთის ფსადის მარცხენა კუთხეში ამოღარულია წრე, რომლის ნახევარზეც შემოყოლებულია ცხრა სამკუთხედი. წრეში ამოღარულია, სამ სტრიქონად, გამხედრულებისაყენ მიდრეკილი ნუსხური წარწერა (8 გრაფემა). განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, ქარაგმა ნახმარია ერთხელ — გრქელი, განივი, სწორი ხაზი. (ტაბ. 104,5).

1. ᄒᄒ

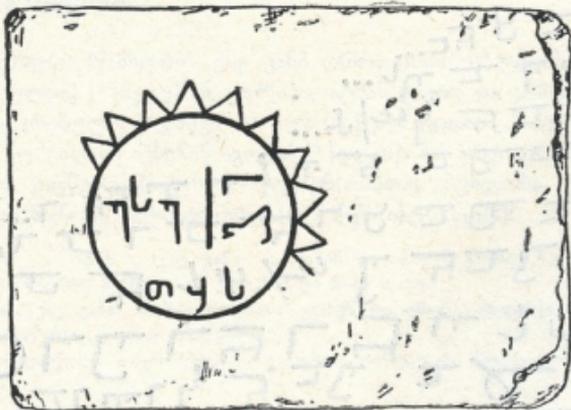
2. ᄒᄒ

3. ᄒᄒ/ს

გ: ᄒᄒ ᄒᄒ ᄒᄒ

ესე |² გ(იორგ)ი(ს)|³თუს.

გ: ესე თვ(ე)ს(ა) გ(იორგ)ი(ს)სა).

სურ. 174.

66. X ს. 20—30-იანი წლები. სამსარის ვანი (კლდოვი ნაკვეთი მკლდისა)

სოფ. პატარა სამსარი (ახალქალაქის რ-ნი): ქ. ახალქალაქიდან 20-დე კმ. მანძილზე ჩრდილო-აღმოსავლეთით. აქ, მდ. სამსარის ნაპირების გაყოლებით,

18. 5. შოშიაშვილი

273

კლდეში გამოკვეთილია გუმბათიანი ეკლესია და სენაკები. ეკლესიას შემორჩენილი მთავრულიდან ნუსხურზე გარდამავალი დამწერლობით შესრულებულია X ს-ის რამდენიმე წარწერა, რომლებსაც მიაკვლია და პირველად გამოსცა ივ. ჯანსიანი. წარწერებს განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული, ქარაგმის ნიშანი — პატარა, განივი, სწორი ხაზი (ნახმარია იშვიათად).

წარწერების დათარიღება სხვა გამოკვებებში: 1) № 153 და 154 წარწ. — XI—XII სს. (ც); 2) № 153 წარწ. — X ს-ის 20—30-იანი წლები (გ);

წარმოადგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) № 153 წარწერის შინაარსი: გაზიარებულია გ. გაფრინდაშვილის თვალსაზრისი წარწერაში მოხსენებული ფაქტის (მცხეთის ეკლესიის დაწვის) დათარიღებაზე; 2) ასეთ დათარიღებას მხარს უჭერს წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნებიც, რომელთა ანალიზი მოცემული აქვთ გ. გაფრინდაშვილს და ვ. ცისკარიშვილს: დამწერლობა გარდამავალია მთავრულიდან ნუსხურზე. ზოგი გრაფემა სრულიად ჩამოყალიბებული ნუსხურია უ ვ უ ვ, უ ლ, უ ო, უ ჟ. ზოგი გარდამავალია მთავრულიდან ნუსხურზე: უ დ, უ ე, უ თ, უ კ, უ მ, უ ნ, უ ც ზოგი ჯერ კიდევ მთავრულია: უ წ.

153

X ს. საამშენებლო წარწერა (I)

სამხარის ვანის (კლდეში ნაკვეთი ეკლესიის) შესასვლელი კარის თავზე, კლდეზე, მიწიდან 4 მ სიმაღლეზე, ამოღარულია თერთმეტსტრიქონიანი, მთავრულიდან ნუსხურზე გარდამავალი დამწერლობით შესრულებული წარწერა. ქვის ზომა — 100×80. წარწერის ფართი — 80×80. გრაფემების სიმაღლე — 3—5.

ა უ რ ა...
 ა თ ა რ ს...
 ბ რ ა ყ ა / ა...
 თ ბ რ ა თ ლ თ რ ა რ...
 კ ა რ ა თ ა რ ა რ ა რ ა რ...
 დ უ რ ა უ ყ ყ ს რ ა რ...
 რ ყ ს რ ა რ ა რ ა რ...
 - ა რ ა რ ა რ ა რ...
 ყ თ რ ბ ა ე რ ა რ ა რ...
 ბ რ ა თ რ ა რ ა რ...
 რ ა რ ს ყ თ რ ა რ ა რ...

სურ. 175.

დაზიანებთ: კლდეს ჩამოტეხილი აქვს სამი მხარე (გარდა ქვედა მხარისა), რის გამოც, წარწერის თითქმის ყოველ სტრიქონს აკლია დასაწყისი დეფექტი. ბოლო. განსაკუთრებით ნაკლებია 1—4 სტრიქონები. (ტაბ. 105,1).

გამოცემები: 1) [179], И. П. Ростовов, 97—98 (მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; რუს.) (რ); 2) [126], ვ. ცისკარიშვილი, 40—41 (ასომთ. და მხედრ. ტრანსკრ.) (ც); 3) [39], გ. ვაფრინდაშვილი, 8—9 (ნაწყვეტის მხედრ. ტრანსკრ.) (გ).

1. [ქ]ყინჲ [ქ]ღს [ქ]რეწროსჲყვას
2. [ხეჲჲჲ] [ქ]ღჲჲ [ქ]რეწროსჲ
3. [ქ]ღჲჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ
4. [ქ]ღჲჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ
5. [ქ]ღჲჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ
6. [ქ]ღჲჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ
7. [ქ]ღჲჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ
8. [ქ]ღჲჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ
9. [ქ]ღჲჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ
10. [ქ]ღჲჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ
11. [ქ]ღჲჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ [ქ]რეწროსჲ

გ: 1. ცყინჲ...	7. რესწროსჲ...
2. ქ-ღს	8. ხეჲჲ-ღს
3. მ-ღს	9. ქ-ღს
4. ხეჲჲ-ღს	10. მ-ღს
5. ქ-ღს	11. ხეჲჲ-ღს
6. ც ღს	

[ქ] აშ(გ)ნდ(ა) [წ(მიდა)] ესე ვანი ლ(მრთი)სმშ(ო)ბლ(ი)ს [2 [სამკვლ]რე, ოდეს [ქართველთა] [3 [მეფე]მან, კურ[აბალატ]მან დავით და ერმან] [4 [ყოველ]მან ესე ვანი [და კრებულ]ი [5 [შეგუი]ბ[რა]ლა, [მა] შინ დიდისა [6 [ჭირის]აგან გუ(ი)-ქსნ(ა). და [7 [უ(ფალ)ო] იქსენინ იგიც[ა] [8 [დღეს]ა მას განკი(თხ)ვი(ს)ასა. [9 [ს]უ-ლამ [ქმ]აშინ დავეწრე, [ოდეს] [10 [აგ(ა)რ(იან)თა] მცხეთისა ეკლ(ე)სიი და [წუეს] [11 [და ნი]ნოის კელი ტ(ყუ)ედ(ა)ც წა(რ)ტ(ა)ნ(ე)ს.

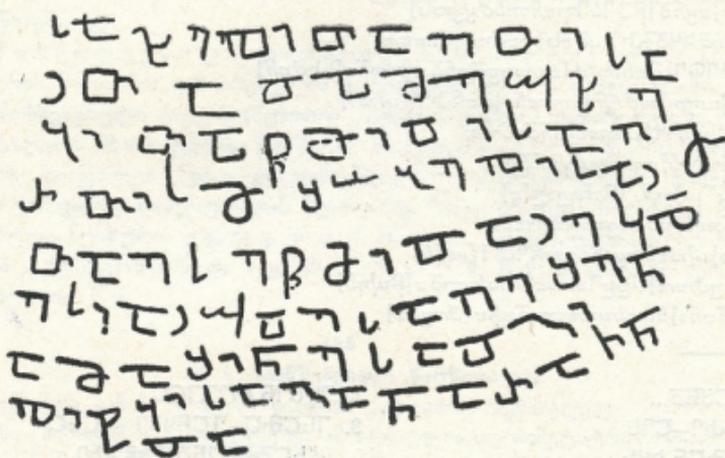
რ: აღაშენა ... ოდეს ... ესე ვანი ... მაშინ დიდისაგან გვიხსენ და იხსენი... მაშინ დავეწრე მუსხელისა (თუ მსხნელისა?) ეკლესია და ნოის ხელი...
 ც: აშენდა... ესე ვანი... მაშინ დიდისა... გვიხსენ და იქსენ... [დღეს]ა [მა]ს განკი[თხვი-ს]ასა... მაშინ დავეწრე ეკლესიი და... კელი...
 გ: ... მაშინ დავეწრე, ოდეს მცხეთისა ეკლესიი დაწუეს და წმინდა ნინოის ხელი ტყვედ წარიტანეს.

საამუშენებლო წარწერა (II)

სამსარის ვანის ფსადიდან ჩამოვარდნილია და მის ახლოს გდია კლდის დიდი ნატეხი. მასზე ამოღარულია ცხრასტრიქონიანი, მთავრულიდან ნუსხურ-

ზე გარდამავალი დამწერლობით შესრულებული წარწერა, ზომით 51x87; გრაფემების სიმაღლე 3—4—8. კლდის ზედაპირი ფორებიანია, არის გამოც ზოგიერთი გრაფემა დაზიანებულია, მაგრამ, წარწერა მაინც მთლიანად იკითხება. (ტაბ. 105, 2). ორ სიტყვაში ო-ს ნაცვლად წერია უ.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი: 1) [179], И. П. Ростовов, 97—98 (მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; ფოტო) (რ); 2) [126], ვ. ცისკარიშვილი, 42 (მხედრ. ტრანსკრ, ივ. როსტო-მაშვილის წაკითხვით).

სურ. 176.

1. სეღუთოთიოთისე	6. უსეაქაღესეოთი
2. ათეძეჭიყაქი	7. სპეჭიყესეაღუ
3. ყლთეჭიჭაღესეოთ	8. თეღესესეიხესეი
4. ათესეჭაყესესეა	9. ძე
5. თესესეჭაღესეი	

სახელითა ღ(მრ)თისა¹ათა და მეოხე²ბითა წმიდისა ღმ³ართისმშობელი-სა⁴ათა ესე წმიდაჲ ეკლ⁵ესია ოდეს აღეშენ⁶ა, მაშინ ეს ადგი⁷ლი ტყისაგან არა ჩნ⁸და.

1—2 ღვთისათა რ. 2 მეუხეებითა წარწ. 2 და მეოხეებითა] — რ. 3—5 ღმრბისმშობელი-სათა რ. 5 წმიდაი რ. 5—6 ეკლესია რ. 6 უდეს წარწ. 7 ესე რ.

X ს. წარწერათა ფრაგმენტები

სამსარის ვანის აღმოსავლეთის ფასადზე ამოკვეთილია რელიეფური თა-ლი, რომლის ქვეშ გამოსახულია რელიეფური, კვარცხლბეკზე მდგარი ჭვარი. ქვედა მკლავის ორივე მხარეს ამოღარულია რამდენიმე გრაფემა (№ 153, 154

წარწ. მსგავსი დამწერლობით), ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნების გარეშე.
(ტაბ. 106,1,3).

პა || ღაძ

წ(მილა)ი||კ(უ)ირ(იკე).

თალის მარცხნივ ამოღარულია ოთხსტრიქონიანი წარწერა (№ 153, 154 წარწ. მსგავსი დამწერლობით). წარწერის ფართობი — 22×19; გრაფემების სიმძლვე — 1,5—2. წარწერა ძლიერ გადასულია და მისი მთლიანი წაკითხვა, შინაარსის ამოცნობა არ ხერხდება. (ტაბ. 106,1,2,4).

1. [სს]ჟთჟთჟთჟ
2. ზჟჟჟჟჟჟ[ჟ]
3. — — — ზ ჟჟ
4. — — — — ჟჟჟ

1. [ს(ა)ხ(ე)]ლ(ი)თა ლ(მრთისაჲ)თა
2. წმიდაი ვ(ა)ნ[ი]
3. — — — — ნაღა
4. — — — — ეღნ

წინა წარწერის დასავლეთით, მედალიონში ჩასმულ რელიეფური ტომ-მკლავა ჯვრის მარცხნივ, ამოღარულია ორსტრიქონიანი წარწერა (№ 153, 154 წარწ. მსგავსი დამწერლობით). წარწერის ფართობი: 15×19. გრაფემების სიმძლვე 4—5—10. ორჯერ ახლავს ქარაგმის ნიშანი (გრძელი, სწორი, განივი ხაზი). შესაძლოა, წარწერა მედალიონის მარჯვენა მხარეზეც გადადიოდა, მაგრამ გადაიშალა. (ტაბ. 106,4).

1. წჟ ზ, [ჟ]ჟ...
2. ზჟ

- წ(მილა)ი კ(უ)ირ(იკე)
მ...|ჟან (ამენ?).

სამცხის ეკლესიების წარწერები

67. ზარზმა (156)

68. ვაღე (157)

67. ზარზმის სამონასტრო ანსამბლი

სოფ. ზარზმა (ადიგენის რ-ნი): ადიგენიდან 6 კმ და ახალციხიდან 30—35 კმ მანძილზე დას-ით, ქვაბლიანის ხეობაში, მდინარის მარჯვენა სანაპიროზე. სოფელში მდებარეობს სამონასტრო ანსამბლი. ზარზმის მონასტერი დააარსა საეკლესიო მოღვაწემ — სერაპიონ ზარზმელმა IX ს-ში, მაგრამ თავდაპირველი ნაგებობიდან დღეს აღარაფერია შემორჩენილი.

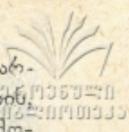
სამონასტრო ანსამბლის დღემდე შემორჩენილი ნაგებობებია: 1) მთავარი ტაძარი — გუმბათიანი ეკლესია (XIII—XIV სს. მიჯნისა); 2) მის აღმოსავლეთის კედელზე მიშენებული ერთნავიანი სამლოცველო; 3) სამრეკლო, მთავარი ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთის კუთხესთან (ტაძრის თანადროული); 4) სამრეკლოზე, ჩრდილოეთის მხრიდან მიდგმული ერთნავიანი სამლოცველო (აგებული სამრეკლოზე ადრე, XI—XIII სს-ის პერიოდში); 5) ასეთივე სამლოცველო, ტაძრის ჩრდილო-დასავლეთის კუთხესთან, რამდენიმე მეტრის მანძილზე; 6) ორი მცირე ეკლესიის ნანგრევი ტაძრის სამხრეთით. სამონასტრო ანსამბლის ისტორიული თავგადასავალი და ხუროთმოძღვრული ანალიზი ვრცლად მოცემულია ვ. ბერიძის მონოგრაფიაში ([28], ვ. ბერიძე, გვ. 91—136).

სამონასტრო ანსამბლის ნაგებობებზე შემორჩენილია X—XVI სს-ის წარწერები, როგორც ლაპიდარული, ისე ფრესკული. მათგან უძველესია X ს-ის ერთი ლაპიდარული წარწერა.

156

X ს. 80-იანი წლ. საამშენებლო წარწერა ივანე სულასძისა

ზარზმის სამონასტრო ანსამბლში, ჩრდილოეთის მხრიდან სამრეკლოზე მიდგმულ ერთნავიან სამლოცველოს შესასვლელის თავზე, ჩადგმულია დიდი, სწორკუთხა ფილა (გადმოტანილი სხვა ადრინდელი ნაგებობიდან და გამოყენებული როგორც საშენი მასალა), ზომით 211×100. ფილაზე ამოკვეთილია ჩარჩოშემოვლებული რელიეფური ჯვარი, ზომით 65×40 (ტაბ. 108,3). ჯვრის ორივე მხარეზე შემორჩენილია აშოლარული ათსტრიქონიანი წარწერა. მარცხენა მხარეზე—ზომით 60×86; მარჯვენაზე — 55×18; გრაფემების სიმაღლე — 3,5—5. მარცხენა მხარეზე წარწერა სამი მხრიდან ჩასმულია ჯვრის ჩარჩოს ანა-

ლოგიურ ჩარჩოში, მარჯვენა მხარის წარწერა კი — უჩარჩოა. მარჯვენა წარწერა გაგრძელება მარცხენა წარწერისა და უნდა ყოფილიყო მისივე სიდიდის მავრამ ფილის ნაწილი ჩამოუტრიათ, რის გამოც, ჯვრის მარჯვენა მხარეზე ამოკვეთილი წარწერიდან, ამ ფილაზე დარჩა მხოლოდ თითოეული სტრიქონის დასაწყისი (მთელი სტრიქონის დაახლოებით 1/3) (ტაბ. 107,2).

ფილის ჩამოჭრილი მხარის ფრაგმენტი (მარჯვენა ზედა კუთხე) ჩატანებულა ზარზმის მონასტრის განაპირა მცირე ეკლესიის სამხრეთის კედელში, ვალერის შიგნით, ქვემოდან მეხუთე წყებაში. ფილის ზომა—92×59; წარწერის —49×36 (ტაბ. 107,3). წარწერის ეს ფრაგმენტი აღმოაჩინა 1917 წ. კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიური ინსტიტუტის ექსპედიციამ და გამოაქვეყნა დ. გორდეემა (ა. შანიძის წაკითხვითა და დაკლებული ტექსტის აღდგენით).

დამწერლობა კიდურწერტილოვანია, ზოგჯერ — ოდნავ კიდურწარსრული. ვანკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან ხან დაცილებულია, ხან — არა. ქარავმის ნიშანი — საშუალო ზომის სწორი, ვანები ხაზი.

დაზიანება: ძველი წარმოადგენს საამშენებლო წარწერას ექვტერიისა, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია. შემდეგ, ეს წარწერიანი ფილა გამოუყენებიათ XI—XIII სს-ში აგებული სამლოცველოს საამშენებლო მასალად, რისთვისაც მისთვის ჩამოუტრიათ მარჯვენა მხარის ორი მესამედი (ამის გამო, რელიეფური ჯვარი, რომელიც თავდაპირველად ფილის შუაგულში იყო, მოექცა ფილის მარჯვენა ნახევარში). ჩამოჭრილი მხარის მხოლოდ ნაწილი აღმოჩნდა (ცალკე ჩაშენებული სამონასტრო ანსამბლის ერთ-ერთ ეკლესიაში). დანარჩენი კი (ფილის მარჯვენა მხარის წარწერის შუა ნაწილი) დაიკარგა. დაკარგული ნაწილის აღდგენა სავარაუდოდ ხერხდება (ტაბ. 107,1,2,3; 108,3).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) X ს. (უვაროვა: წარწერაში ასახულია 976 წ. ისტორიული ფაქტი); 2) 979/1002 (თ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: წარწერის შინაარსი — ის ამოკვეთლია ბარდა სკლიაროსის ამბოხებიდან რამდენიმე წლის შემდეგ.

გამოცემები: 1) [225], M. Brosset, 133—134 (მარცხ. წარწ-ის მხედრ. ტრანსკრ.; მარჯვ. წარწ-ის 1 ნახევრის მხედრ. ტრანსლიტ.; ფრანგ.) (ბ); 2) [178], В. Переващенко, 288 (რუს.); 3) [148], Д. Бакрадзе, 70 (რუს.); 4) [85], თ. კორდანი, 123, შენ. 1 (მარცხ. წარწ-ის მხედრ. ტრანსკრ.; მ. ბროსეს გამოც. მიხედვით); 5) [192ა], П. С. Уварова, 58-59, тбл. XXVIII (მარცხ. წარწ. მოკლ. შინ. — რუსულად; მარჯვ. წარწ. 1 ნახ. ფოტო); 6) [130], ზ. ჰიჭინაძე, 7—8 (მარცხ. წარწ-ის მხედრ. ტრანსკრ.) (გ); 7) [184, 190], Е. С. Такаишвили 17—21 (მარცხ. წარწ-ის გრაფ. მონახ.; მისი მხედრ. ტრანსკრ. და რუს.; მარჯვ. წარწ-ის 1 ნახევარი დედნის შრიფტით) (თ); 8) [135], მ. ჯანაშვილი, 353 (მარცხ. წარწ-ის მხედრ. ტრანსკრ.) (ჟ); 9) [168], Н. Я. Марр, 321—324 (ერთი ადგილის წაკითხვის შესწორ., მხედრ. ტრანსკრ.) (მ); 10) [155], Д. Гордеев, 107—112 (მარჯვ. წარწ-ის 1 ნახ. — დედნ. შრიფტ.; ამავე მარჯვ. წარწ-ის ახლად მიღნებ. ფრაგმ. — გრაფ. მონახ) (გ); 11) [155], ა. შანიძე, 110 (მარჯვ. წარწ-ის ნაწილობრივი აღდგენის ცდა — მხედრ. ტრანსლიტ.; რუს.) (შ); 12) [67], მ. კახაძე, 35—36 (მარცხ. წარწ-ის მხედრ. ტრანსკრ.) (კ); 13) [239], M. Tarchnisi, 122 (გერმ. — ე. თაყაიშვილის გამოც.-დან); 14) [28], ვ. ბერიძე, 123—124 (მარცხ.

წარწერის მარცხენა მხარე:

1. † ს ‰ᲛᲑ Ლ᲏ᲗᲗᲚ ᲔᲚ ᲫᲛᲚ ᲏ᲗᲛᲑ
2. ᲙᲒ ᲘᲚᲛᲚᲚᲑᲘᲘᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ
3. ᲛᲑᲗ Ლ᲏ᲗᲗᲙᲗᲗ ᲫᲚᲗ ᲗᲘᲘᲗ ᲑᲚᲚᲗᲗ
4. ᲛᲚᲒ ᲔᲚ ᲛᲚᲘᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ Ვ
5. ᲛᲗᲚᲗᲒᲒᲗ ᲔᲚᲗᲗᲗ ᲕᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ
6. ᲏Თ ᲒᲙᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ
7. ᲘᲗᲗ ᲛᲚᲙᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ
8. ᲗᲒᲗ ᲗᲚᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ ᲑᲗ ᲑᲗ ᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ
9. ᲛᲗᲚ ᲛᲗᲗᲗ ᲚᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ
10. ᲛᲚᲗ ᲛᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ

10 ᲗᲚᲒᲗᲗᲗ ᲑᲗ. 10 ᲘᲚᲗᲗᲗ ᲗᲗ ᲛᲗ ᲛᲗ ᲑᲗ.

† ს ‰ᲛᲑ Ლ᲏ᲗᲗᲚ ᲔᲚ ᲫᲛᲚ ᲏ᲗᲛᲑ
 ᲙᲒ ᲘᲚᲛᲚᲚᲑᲘᲘᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ
 ᲛᲑᲗ Ლ᲏ᲗᲗᲙᲗᲗ ᲫᲚᲗ ᲗᲘᲘᲗ ᲑᲚᲚᲗᲗ
 ᲛᲚᲒ ᲔᲚ ᲛᲚᲘᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ Ვ
 ᲛᲗᲚᲗᲒᲒᲗ ᲔᲚᲗᲗᲗ ᲕᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ
 ᲏Თ ᲒᲙᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ
 ᲘᲗᲗ ᲛᲚᲙᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ
 ᲗᲒᲗ ᲗᲚᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ ᲑᲗ ᲑᲗ ᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ
 ᲛᲗᲚ ᲛᲗᲗᲗ ᲛᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ
 ᲛᲚᲗ ᲛᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ

სურ. 177ა.

† ს(ა)ხ(ე)ლ(ი)თა ღ(მრთ)ი(სა)თა და წ(მიდი)სა ღ(მრ)თ(ი)სმ|წმობ(ე)ლისა მ(ე)თ(ე)ბ(ი)თა მე, ივ(ა)ნე, ძემ(ა)ნ სულ(ა)მსმ(ა)ნ აღვაშ(ე)ნე წ(მიდა)ე ევ(უ)-

1 †]—თ. ქ ბ, ბრ. 1 ღეთისათა ბ, ქ, ღმრთისათა თ. 1 † სახელითა... წმიდისა 1—2 ღეთის-მშობლისა ბ, მღეთის მშობლისა ქ. 1—2 † სახელითა... მეოხებითა] — ქ. 2—3 სოსმ-ნ წრწ. სულისამან ბ, თ, ბრ, ქ. სულისმან ქ. 3 ეგვტერი ბ, თ, ქ, ქ.

ტ(ე)რი. მას უ(ა)მ(ა)სა, ოდ(ე)ს საბ(ე)რძნ(ე)თს ვადგა სკ(ი)ლიაროსი, დავ(ი)თ კ(უ)რ(ა)პ(ა)ლ(ა)ტი აღ(ი)დ(ე)ნ |⁶ ლ(მერთმა): უშუელა წ(მიდა)თა მ(ე)ფ(ე)თა და ჩ(უ)ენ |⁷ ყ(ოველ)ნი ლაშქარს წა(რ)გ(უა)ვლ(ი)ნნა. სკლია|⁸როსი გავ(ა)ქციეთ, <მე> მ(ა)ს ქ(უე)ყ(ა)ნ(ა)სა, რ(ომე)|⁹ლსა ჰქ(უ)იან ხარსანანი, აღვ(ი)ლსა, რ(ო-მე)|¹⁰ლსა ჰქ(უ)იან სარვენისნი. მუნ ესუენა ტახტი.

4 საბერძნეთ ჭ. 4 ვანდვა ჭ. 4—5 სკილარსო ჭ. 5 კურატპალატი ბ, ჭ, ჭ. 6 უშველა ბ, თ, ჭ, ჭ, კ. 6 ჩვენ ბ, ჭ, ჭ. 7 სალაშქროთ წარგველინა ჭ, წარგველინნა ბ, თ, ჭ, კ, ბრ. 7—8 სკილარსო ჭ. 8 მე]—ჭ, მე(ი) კ. 8 ქვეყანასა ბ, ჭ. 8 მე მას ქვეყანასა] მე მონქობანს (მესობ-ტანსა) ჭ. 9 ჰქვიან ბ, თ, ჭ, კ, ჭ, ბრ. 9 აღვილისა ჭ. 10 ჰქვიან ბ, თ, ჭ, ჭ, კ. მონ წრწ. 10 მუნ ესუენა ტახტი] მოწესეო ყოველნი ტახტი ჭ. ესუენა] ეს უშენა ბ, ესუენა ჭ.

წარწერის მარჯვენა მხარე:

11. ოცხს[ყფჱქჳწიწი]ნსჳყღუზა
12. ოციოქ[სუჱჳჳნჳ]ყიწიწღ
13. ყფცღ[ფჳსღუჳს]ყფჳს
14. სსწ[უჱჳჳნჳ]ყზწჳს
15. უუღღ[სწაღღს]ცღჳს
16. დფჳფც[ყნსღუჳ]სწწჳყ
17. დღჳფც[ჳჳსღუჳ]წჳჳჳ
18. სუჱჳჳ[ჳჳსღუჳ]წჳჳჳ
19. ოწღღ[ფჳსღუჳ]წჳჳჳ
20. ჳჳსწიწ[სღუჳღჳ]სწწჳჳ

12 ოციოქ] ოცოჳ ბ. 15 ვგვტერი ბ. უუღღჳ თ. უუღღჳ ბრ. 16 დფჳფც]-
დჳჳფც ჭ.

ოცხს ოფქჳწიწი
 ოციოქ სუჱჳჳნჳ
 ყფცღ ფჳსღუჳს
 სსწ ოუჱჳჳნჳ
 უუღღ სწაღღს
 დფჳფც ყნსღუჳ
 დღჳფც ᳳჳსღუჳ
 სუჱჳჳ ᳳჳსღუჳ
 ოწღღ ᳳჳსღუჳ
 ᳳჳსწიწ სღუჳღჳ

სურ. 177ბ.

11 და სა[ყდ(ა)რი წ(მიდი)სა ღ(მრ)თ]ისმშ(ო)ბლის(ა)მ. | 12 და ღირ[ს ვიქმენ მო]ყვან(ებ)ად | 13 მ(უ) შ(ა)კთა უ[ფლ(ი)სა ეკლ(ესი)სა]კონქსა, ქ[...სადა]... მენ მაშენებ(ე)ლი ამის | 15 ვე ეგ(უ)ტ(ე)რი[საჲ, ჰგეისმ]ცა უკ[უნისამ]დღე ს(ა)ს/16 უფ(ე)ვლთა [შინა სული მშ(ი)სა და მშ]17 ობ(ე)ლთა, რ(ო)მ[მ(ე)ლთა სული წ(მი)დ(ა)თ]ა მშ(ა)თა | 18 ს(უ)ლიერთა მ[მ(ო)ქს(ე)ნ(ე)თ ლოცვ(ას)]ა [შ(ინ)ა] | 19 და ო[თხ]ეთ წინაშე ზეციერისა | 20 მ(ა)მისა ჩ(უენი)ს[ა იესუ ქ(რის)ტ(ე)სა, ამ(ე)ნ].

- ბ: 11. დასა..
 12. დაღიმ..
 13. შთაუ..
 14. სადა..
 15. ეგტერი..
 16. უფლთა..
 17. ობლთა..
 18. სულიერთა..
 19. და იოხე..
 20. მშისა ჩვენს.

- 11—20 სტრიქონების მარჯვენა ნაწილი (კუთხუ-
 რი კავის მარჯვნივ) არის მხოლოდ დ. გორდევის
 გამოცემაში, ა. შანიძის აღდგენითა და წაკითხვით:
 ბ: 11. და სა[ყდარი წისა ღ]თის მშობლისა
 12. და ღირ[ს ვიქმენ მ]ყვანულ
 13. შთაო [...] კონქსა
 14. სადა [...]ბლი ამის
 15. ვე ეგტრ[სა... ჰგეისმ]ცა ოკ'დღე (?)
 16. ოფლთა [...] დ(?) და მშ
 17. ობლ'თა [...] ა მშ'ათა
 18. სლიერ'თა [...] ა'...
 19. და [...] მშსსსსსა (?)
 20. მშ'ისა ჩ'ნ [ისა... ქ'ნსა უთ (?)]

68. X ს. ბოლო. ვალე ღვთისმყოფლის ეკლესია

ქ. ვალე (ახალციხის რ-ნი); ახალციხიდან 12 კმ მანძილზე, სამხრეთ-დასავ-
 ლეთით. ქალაქში შემორჩა ორი ეკლესია: ერთი კათოლიკური — ახალი, ქალა-
 ქის ჩრდილოეთ ნაწილში და მეორე — X ს-ის (გადაკეთებული XVI ს-ში), ქა-
 ლაქის დასავლეთ სანაპიროზე, გზის ჩრდილოეთით. ძველ ეკლესიაზე შემორჩა
 როგორც მისი აგების თანადროული ასომთავრული წარწერები — მოსახსენ-
 ნებლები, ისე „მეორედ აღმშენებლის“, ათაბაგ ქაიხოსროს თანამეცხედრის
 დედისიმედის ვრცელი ასომთავრული წარწერა (XVI ს.).

ვალეს ეკლესიის წარწერები პირველად შეისწავლა და გამოაქვეყნა ე. თა-
 ყაიშვილმა; რ. მეფისაშვილმა ძველს მიუძღვნა საგანგებო გამოკვლევა, სადაც
 მოგვცა მისი მხატვრულ-სტილისტური ანალიზი და გამოაქვეყნა მასზე შემორ-
 ჩენილი წარწერები, სათანადო კომენტარებით.

წ ა რ წ ე რ ბ ის და თ ა რ ი დ ე ბ ა წ ი ნ ა გ ა მ ო ც ე მ ე ბ შ ი: 1) IX ს.
 (თ); 2) X ს. უკანასკნელი ათეული წლები (მ).

წ ა რ მ რ დ გ ე ნ ი ლ ი და თ ა რ ი დ ე ბ ი ს ს ა ფ უ ძ ე ე ლ ი: 1) რ. მე-
 ფისაშვილის დათარიღება ძველისა, მხატვრულ-სტილისტური ანალიზის საფუძ-
 ველზე; 2) ეკლესიის აშენების თანადროულ წარწერათა პალეოგრაფიული ნიშ-
 ნები.

X ს. ბოლო. მოხახსენებლები

1. ზელოხან დანათ სვიმეონისა

ვალეს ეკლესიის შუა ნავის აფსიდის ორივე მხარეზე მდებარეობს სათავ-
 სოები — სამკვეთლო და საღიაყენე. მათი შესასვლელების ტიმპანებზე რელიე-
 ფური ჯვრებია ამოკვეთილი, რომლებსაც ახლავთ ასომთავრული წარწერები

მანეთისგან დაცილებული არაა; ქარაგმის ნიშანი: სწორი, გრძელი, გაწიფილი ხაზი (დამწერლობა მიაგავს წინა ორი წარწერისას).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი : 1) [186], E. C. Такайшвили 8—9 (დედნ. შრიფ.; რუს.) (თ); 2) [76], რ. მეფისაშვილი, 33, ტაბ. 9 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (მ).

1. ႠႱႰႡႧႧႧ
2. სპყჴზღ
3. ႧႧႧႧႧႧ

თ: 2 ႧႧႧႧ.

წ(მიდა)ო ღმრთ(ი) |²სმშ(ო)ბ(ე)ლო |³ კრ(ა)ვ(ა)ი შ(ე)იწყ(ა)ლ(ე).

³ კრავი თ, მ.

4. გუერაისძისა

ვალეს ეკლესიის სამხრ. ფასადზე, კარის ორივე მხარეზე, შეწყვილებული სვეტებია, დადგმული ცოკოლზე, სვეტებს კი ეყრდნობა თალი. მარჯვენა ნახევარსვეტების კაპიტელზე ამოღარული ყოფილა ოთხსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, რომლის მხოლოდ ფრაგმენტი-ღაა შემორჩენილი. (ტაბ. 108,1).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი : 1) [186], E. C. Такайшвиэн, 8 (მხედრ. ტრანსლიტ., რუს.) (თ); 2) [76], რ. მეფისაშვილი, 35 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსლიტ.) (მ).

1. სჴ-----
2. ნჴ----[ღყჳ]
3. ႧႧႧႧႧႧ
4. ႧႧႧ-----

სშ-----|² ნშ----- (გუე) |³
რაისძის წუ|⁴ლი

თ: 2 ნშ თაის ძეს წო შლ^ე
მ: 2 (6)? ე (ან ე).
3—4 წუელი

თ: 2 ნშ თაის ძეს წო შლ^ე
მ: 2—3 ღყჳႧႧႧႧႧႧႧ
(ან Ⴇ) ႧႧႧႧႧ.

5. წმინდანთა სახელები

ვალეს ეკლესიის სამხრეთის ფასადის კარის ტიმპანის ქვაზე, მარჯვნივ, ქრისტეს დიდი ფიგურა დგას, კურთხევისათვის აწეული ხელით. ქრისტეს ორივე მხარეზე პატარა ფიგურებია პეტრე და პავლე მოციქულებისა, მათი სახელების აღმნიშვნელი, ამოღარული წარწერებით. პავლეს წარწერა დაზიანებულია. ტიმპანის რელიეფის მთელი მარცხენა ნახევარი და ქვედა ნაწილი დაკარგულია, წარწერებთან ერთად. გადარჩენილია მხოლოდ რამდენიმე გრაფემა.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი : 1) [186], E. C. Такайшвили 8 (მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.) (თ); 2) [76], რ. მეფისაშვილი, 35 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.).

ႧႧႧႧႧႧႧႧႧႧ

ႧႧႧႧ — მ. ႧႧႧႧႧႧႧ

პ(ა)ვლე. პ(ე)ტ(რ)ე მ(ო)ც(ი)ქ(უ)ლი

პავლე—მ.

კლარჯეთის ეკლესიების წარწერები

- 68. ოპიზა (158—159)
- 69. ოთხთა ეკლესია (160—163)
- 70. დოლისყანა (164—168)
- 71. ფორთა (169—172)

68. ოპიზის მონასტერი

ოპიზის მონასტერი მდებარეობდა საქართველოს ისტორიულ თემში — კლარჯეთში (ამჟამად თურქეთის საზღვრებში: 80 კმ. მანძილზე ართვინის აღმოსავლეთით, მდ. იმერხევის მარჯვენა სანაპიროზე). მისი მშენებლობის ეტაპებზე და ამშენებელთა ვინაობაზე მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა (იხ. 1) [166], H. Мapp, 160—161; 2) [100], ე. თაყაიშვილი, 76—77; 3) [63], პ. ინგოროყვა, 340—343; 4) [28], ვ. ბერიძე, 122 და სხვ.). ოპიზის მონასტერში მთავარი გუმბათიანი ეკლესია 1873 წ. ინახულა და ცნობები მოგვაწოდა მის შესახებ გ. ყაზბეგმა ([160], Г. Казбек, 75—79); 1879 წ. ის ნახა დ. ბაქრაძემ ([149], დ. ბაქრაძე, 122, შენიშ. ბ.). 1888 წ. ოპიზა ნახა ა. პავლინოვმა, მოგვცა მისი დეტალური აღწერა და ფასადის რესტავრაცია [177], А. М. Павлинов, 63—65). ოპიზის მონასტერი და მისი მთავარი ეკლესია აღწერა, აგრეთვე მისი წარწერები გამოსცა ნ. მარმა, რომელმაც იმოგზაურა შავშეთ-კლარჯეთში ([166], H. Мapp, 157—163). ოპიზის ეპიგრაფიკული მასალა ცნობებს გვაწვდის მის განახლებაზე — „მეორედ აშენებაზე“, კერძოდ, სამი ქტიტორული წარწერა X ს. I ნახევრისა: ორი ლაპიდარული და ერთი ფრესკული. სამივე ამ წარწერაში ქტიტორად გვევლინება აშოტი. ფრესკული წარწერა გვამცნობს რომ ის კურაპალატი და „მეორედ ამშენებელი“ ოპიზისა:

ԸՅՁԸ ԿԸԿԻՄՍՆՆԸՐԷ
 ԲԻԸԿԻՄ ԲՄԿԻԿԻԿԻՄ
 ԱՄԻՆՆԸ ՉԸ ԲԻՆԸ ԸԲԻՆ
 ՆԿՅԻՆՆԸ.

აშოტ კურაპალატი |² მეორედ მაშენებელი |³ ოპიზისა და წ(მიდ)ისა ამის (ა)ყდრისა (იხ. [166], H. Мapp, 160).

ლიეფური კომპოზიცია: მარცხენაზე — ქტიტორი, რომელსაც ხელში უჭირავს გუმბათიანი ტაძრის მოდელი. მარჯვენაზე — სავარძელში მჯდარი ქრისტე. მარცხენა ხელში მას უჭირავს გაშლილი წიგნი, მარჯვენა კი გაწვდილი აქვს ქტიტორისკენ და თითებში ეხება ტაძრის გუმბათს. ეს ხელი მაჯის ქვევით გამოქანდაკებულია მარცხენა ფილაზე. ქრისტეს მარცხნივ გამოქანდაკებულია ვედრების მდგომარეობაში მდგარი მამაკაცის რელიეფი. თითოეულ ფილას გარს უვლის რელიეფური ვიწრო ჩარჩო, რომელიც წყდება იქ, სადაც ქრისტეს ხელი გადადის ერთი ფილიდან მეორეზე. ორივე ფილაზე, კომპოზიციის თითოეულ შემადგენელ ნაწილს ახლავს ამოღარული ასომთავრული წარწერა. გრაფემების სიმაღლე 2,5—6. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი: გრძელი, ბოლოებგაზრდილი განივი ხაზი.

ფილები ოპიზიდან წამოიღო დ. ერმაკოვმა. 1873 წ. ისინი ნახა გ. ყაზბეგმა, ჩასმული ოპიზის ეკლესიის სამხრეთის ფასადზე.

დაზიანება: 1) მარცხენა ფილის მარცხენა ჩარჩო ნაწილობრივ ჩამოშტერებულია; 2) მარჯვენა ფილა გატეხილია ხუთად (ამჟამად ეს ნატეხები მიწებებულია ერთმანეთთან). წარწერები არაა დაზიანებული. (ტაბ. 109, 1).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებსა და გამოკვლევებში: IX ს. პირველი მეოთხედი (თ, ა, ბ, ა, ა', ჩ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) წარწერის შინაარსი — ქტიტორად იხსენიება ამოტი, იქვე გამოსახულია დავითი, როგორც ჩანს, ამოტის ძმა და არა დავით წინასწარმეტყველი. ესენი არიან ადარნესეს ძეგები: ამოტ კურაპალატი (†954) და დავით ქართველთა მეფე (923—937); 2) წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნები — კიდურწერტილოვნებისა და კიდურწაისრულებისკენ მიდრეკილება.

ტ
ყ
ღ

ჩჟ

ჩრ

ჩრზსა

ჩრ
ღ

სურ. 178.

1. + ტყღ	3. + ა'ყ +რ	1. + აშ(ო)ტ
2. + რზსა	4. + ზ'რ	2. + ეკლ(ეს)ია)ჲ
1] — თ, თ', ბ.	3 ა'ყ]ა'ე თ'.	3. + ა(ეს)უ ქ(რისტ)ე
2 რზსა ბ.	4] — ბ.	4. + დ(ა)ე(ი)თ

1 |] — ბ. 3 იესე თ'. იესუ ჩ.

გამოცემები: 1) [185], E. C. Такашвили, 56—59 (დედნ. შრიფ.; რუს.; ფოტო) (თ); 2) [100], ე. თაყაიშვილი, 76—77 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ); 3) [92], ა. ბაქრაძე, 8, № 1, ტაბ. V, 2 (დედნ. შრიფ.; მხედრ.

ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ); 4) [5], ნ. ალადაშვილი, 553—558 (ფოტო) (ა); 5) [121], ნ. ჩუბინაშვილი, 138, შენ. 1 (მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ); 6) [13], შ. ამირანაშვილი, 215—216, ტაბ. 116 (ფოტო) (ა¹).

923/937 წწ. ოპიზის ეკლესიის საოსტიგნე სემინარია.
საამშენებლო წარწერა აშოტისა

ოპიზის სამონასტრო კომპლექსში, მთავარი გუმბათიანი ტაძრის დასავლეთით მდებარე მოედანზე, ნ. მარის ცნობით, აგებული ყოფილა დიდი სამნავიანი დარბაზი (საოსტიგნე-სემინარია). მის აღმოსავლეთის ნაგში, სამხრეთის კედლიდან სვეტებზე დაყრდნობილ მეორე თაღში ჩადგმულ ქვის ფილაზე, ამოკვეთილი ყოფილა ოთხსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა.

ეს წარწერა პირველად გამოსცა დ. ბაქრაძემ, ხოლო შემდეგ — ნ. მარმა. სხვა გამომცემლებს წარწერა არ უნახავთ, ემყარებიან აღნიშნულ ორ გამოცემას, ისევე, როგორც წინამდებარე გამოცემა.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი: 1) [51], დ. ბაქრაძე, 122, შენიშვ. ბ. (მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ); 2) [149], Д. Бакрадзе, 163 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.) (ბ¹); 3) [151], Д. Бакрадзе, 50 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.) (ბ²); 4) [166], Н. Я. Марр, 162—163 დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.) (ბ); 5) [185, 190], Е. С. Такайшвили 59 (მხედრ. ტრანსკრ. დ. ბაქრაძის გამოცემიდან); 6) [100], ე. თაყაიშვილი, 76 (მხედრ. ტრანსკრ. ნ. მარის გამოც. გამეორება); 7) [63], პ. ინგოროყვა, 57—58 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ).

- 1. + 7ს7ა
- 2. 7ს2აჩ
- 3. ა ჩ 7ს
- 4. ს 7ს

† ესე მი²ე ა(შო)ტმ(ა)ნ |³ დ წელს|⁴ა
გ(ა)ვა(სრულე)

2 აშოტმან აშოტ მეფემან ი. 3—4 წელსა გა-
ვასრულე წელს ივაგე ბ. 4 გავა[შენებინე], ან-
გავა[კეთებინე] მ. გავა[შენე] ი.

- 2 ს...ბჩ ბ¹.
- 4 ს 7ს... ბ¹.
- 4 7ს 7(ა)ჩ 7ს

69. X ს. გილორ ოცფულთი. ოთხთა ეკლესია („დორთ-ქილისა“)

ოთხთა ეკლესიის სამონასტრო კომპლექსი მდებარეობდა საქართველოს ისტორიულ თემში — კლარჯეთში (დღეს თურქეთშია), მდ. ჭოროხის მარცხენა ნაპირზე, სოფ. „დორთ-ქილისა“-დან 5 კმ მანძილზე. ჭოროხის მარცხენა შენაკადის მდ. „დორთ-ქილისა-სუ“-ს (ე. ი. ოთხთა ეკლესიის წყლის) შესართავთან. 1917 წ. ის გამოიკვლია სამეცნიერო ექსპედიციამ ე. თაყაიშვილის ხელმძღვანელობით. ე. თაყაიშვილმავე გამოაქვეყნა მოგვიანებით 1952 წ. ამ ძეგლის აღწერილობა და მისი წარწერები. სამონასტრო კომპლექსის მთავარი ტაძარია სამნავიანი ბაზილიკა, ნაგები კვადრატული აგურითა და ქვით. შენობა მოპირკეთე-

ჩატარებული ექსპედიციის მიერ გადაღებული ფოტო. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან გამოყოფილი არ არის, ქარავმის ნიშნები მოკლე, სწორი, განივი ხაზი. (ტაბ. 109,2).

ე. თაყაიშვილის აზრით წარწერა X ს-ის II ნახევრისაა (თანადროული ეკლესიის მოპირკეთებისა).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფიული ნიშნები — გრაფემების გაკუთხოვნება, განკვეთის ნიშნების უქონლობა და სიტყვების შეერთება.

გამოცემები: 1) [57], ე. თაყაიშვილი, 78, ტაბ. 127,1 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.; ფოტო) (თ); 2) [189], E. C. Такайшвили 85, ტ. 127,1 (რუს.; ფოტო).

საქუთუბნისა
 რიგითი რიგითი
 რიგითი რიგითი
 რიგითი რიგითი
 რიგითი რიგითი
 რიგითი რიგითი
 რიგითი რიგითი

სურ. 180.

1. ჩსქუთუბნისა
2. რიგითი რიგითი
3. [ჩსქუთუბნისა] რიგითი რიგითი
4. [ჩსქუთუბნისა] რიგითი რიგითი
5. ..სა... რიგითი რიგითი
6. [ჩსქუთუბნისა] რიგითი რიგითი
7. [ჩსქუთუბნისა] რიგითი რიგითი

- თ: 1. სხელითა ღმრთისა დაოვ
 2. დევით ჩინ ოთხთა ეკ
 3. სა სალოცავი შუა
 4. თქს ბ
 5. სა ენ ხრს და
 6. ის ღმ შეწენ
 7. ვინ არა უღოს ღმ შ. გ. ს.

ჩს(ა)ხელითა ღმ(რთისა)ათა დაუღვეით ჩ(უ)ენ ოთხთა ეკ(ლესიი)[სა] [ჩსქუთუბნისა] სალოცავი მ(ო)მ(ავლის) [ს(ა)ხ] [ლ(ი)სა ჩ(უ)ენისა]... უკ(უ)ნი(ს(ამდე), სალოცავად(?) ჩუ(ე)ნთ[ა] [5 ... სა ... ე(რისთავთ)-ე(რისთავი)ს(ა) ზ(უ)რს(ი)ს და [6 [ეკ(ლესიი)სა აქ(ი)ს კრ(ებულის)სა — ღმ(ერთმან) შე(ი)წ(ყალ)ენ] [7[და] ვინ არა უღ(ო)ც(ო)ს ღმ(ერთმან) იგ(ი)ცა [გ(ა)ნ(ი)კ(ი)თხოს].

თ: სახელითა ღმრთისათა დაუღვეით ჩვენ ოთხთა ეკლესიისა სალოცავი შუა... უკუნითა უკუნიამდე... ჩუენ ერისთავთა ერისთავან ხურსი... და ვინცა აღასრულოს, ღმერთმან შეეწიენ. ვინ არა უღოცოს, ღმერთმან მიაგოს.

დოლისყანის მონასტერი დაარსდა X ს. I ნახევარში, საქართველოს ისტორიულ თემში კლარჯეთში (ამჟამად თურქეთის საზღვრებშია); მდებარეობს მდ. იმერხევის სანაპიროზე, ართვინ-ბათუმისკენ მიმავალი გზის ახლოს. სამონასტრო კომპლექსიდან, როდესაც ის ინახულა ნ. მარმა, შემორჩენილი იყო მთავარი ტაძარი — გუმბათიანი ეკლესია. ძეგლის აღწერილობა და წარწერები გამოაქვეყნა ნ. მარმა. სხვა გამოცემები, ისევე როგორც წინამდებარე, ემყარება ნ. მარის ამ გამოცემას და დ. ერმაკოვის მიერ გადაღებულ ფოტომასალას (დაცულია სხსმ-ში). დოლისყანის ყველა წარწერა, შინაარსობრივად და პალეოგრაფიულად, ერთდროული ჩანს.

წარწერების დათარიღება წინა გამოცემაში: 954/958 (ი).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: წარწერების შინაარსი — ძმების სუმბატ და ბაგრატი ადარნასეს ძეების ცხოვრების პერიოდი (ბაგრატი †945, სუმბატი †958); ბაგრატი სუმბატთან ერთად ამშენებლად ჩანს დოლისყანის ეკლესიის №166 წარწერაში.

162

საამშენებლო-ქტიტორული წარწერა სუმბატ მეფისა (I)

დოლისყანის ტაძრის გუმბათის ყელზე, ქვემოდან წყობის მეათე, ხოლო ზემოდან—მეორე რიგზე, ოთხკუთხა ქვის ფილაზე, მოთავსებულია რელიეფი—ტაძრის ქტიტორის სუმბატის ქანდაკება. სუმბატს სახე მიპყრობილი აქვს აღმოსავლეთისაკენ, ხელთ უპყრია გუმბათიანი ეკლესიის მოდელი. ეკლესიის საფუძველთან ამოღარულია ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — მცირე ზომის განივი, სწორი ხაზი. (ტაბ. 110,1).

გამოცემა: 1) [166], Н. Я. Мара, 184, სურ. 60 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; ფოტო); 2) [62], პ. ინგოროყვა, 359 (მხედრ. ტრანსკრ. და ტრანსკრ.) (ი).

1. 𐌕𐌆𐌗𐌆𐌕𐌆
2. 𐌔𐌆𐌕𐌆𐌕𐌆𐌕𐌆

ქ(რისტ)ე აღ(ი)ღ(ენ) | ² მეფე ჩ(უ)ენი-
ს(უმ)ბ(ა)ტ

ი: 1 აღღენ

𐌕𐌆𐌗𐌆𐌕𐌆
𐌔𐌆𐌕𐌆𐌕𐌆𐌕𐌆

სურ. 181.

სამშენებლო-ქტიტორული წარწერა სუმბატ მეფისა (II)

დოლისყანის ტაძრის სამხრეთის ფასადის სარკმელს ნალისებურად შემოვ-
ლებული აქვს რელიეფური ორნამენტი. მის ქვეშ, ზედ სარკმლის თავზე, ასევე
ნალისებურად ამოღარულია ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. განკვე-
თილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული.
ჭარაგმის ნიშანი — საშუალო ზომის სწორი, განივი ხაზი. (ტაბ. 110,2; 111,1).

გ ა მ ო ც ე მ ბ ი: 1) [166], H. Я. Мapp, 185, სურ. 61 (მხედრ. ტრანსკრ.;
რუს.; ფოტო); 2) [162], პ. ინგოროყვა, 359 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.)
(ი).

1. ქ-რ-უ-რ-უ-რ-ი-ფ-ი	ქ(რისტ)ე აღიდგ მეფე ² ჩ(უენ)ი
2. ხ-რ-ს-ყ-ღ-მ-ხ-ლ-ს-ი-ა-ი-ა-ი-ღ	ს(უმ)ბ(ა)ტ მზ(ე)გრძ(ელო)ბ(ი)თ:

ი: 2 ჩ-ნი

ქ-რ-უ-რ-უ-რ-ი-ფ-ი
ხ-რ-ს-ყ-ღ-მ-ხ-ლ-ს-ი-ა-ი-ა-ი-ღ

ქ-რ-უ-რ-უ-რ-ი-ფ-ი

ქ-რ-ს-ყ-ღ-მ-ხ-ლ-ს-ი-ა-ი-ა-ი-ღ

ქ-რ-ს-ყ-ღ-მ-ხ-ლ-ს-ი-ა-ი-ა-ი-ღ

ი-ა-ი-ა-ი-ღ

სურ. 182.

ქანდაკების შემქმნელ გაბრიელის წარწერა

დოლისყანის ტაძრის სამხრეთის ფასადის სარკმლის ორ მხარეზე ამოკვე-
თილია რელიეფები მთავარანგელოზთა: აღმოსავლეთით—გაბრიელის, დასავლეთ-
ით — მიქაელის. გაბრიელ მთავარანგელოზის გამოსახულებასთან გამოქანდა-

კებულია აგრეთვე, მედალიონში ჩასმული, მისდამი ვედრებით მიმართული ბიუსტი ადამიანისა. ბიუსტის ქვემოთ ამოღარულია მთავარანგელოზთა ქანდაკებების შემქმნელის ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — საშუალო ზომის, სწორი განივი ხაზი. (ტაბ. 110,2; 111,2).

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი: 1) [166], H. Я. Mapp, 184, სურ. 61 (მხედრ. ტრანსლიტ.; ფოტო) (შ); 2) [62], პ. ინგოროყვა, 359 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (ი); 3) [30], ვ. ბერიძე, 29 (მხედრ. ტრანსკრ.); 4) [29], ვ. ბერიძე, 59 (მხედრ. ტრანსკრ.) (ბ).

1. [⊕]⊖⊗⊘⊙⊚⊛⊜⊝⊞⊟⊠⊡⊢⊣⊤⊥⊦⊧⊨⊩⊪⊫⊬⊭⊮⊯⊰⊱⊲⊳⊴⊵⊶⊷⊸⊹⊺⊻⊼⊽⊾⊿
2. ᄀᄁᄂᄃᄄᄅᄆᄇᄈᄉᄊᄋᄌᄍᄎᄏᄐᄑᄒᄓᄔᄕᄖᄗᄘᄙᄚᄛᄜᄝᄞᄟᄠᄡᄢᄣᄤᄥᄦᄧᄨᄩᄪᄫᄬᄭᄮᄯᄰᄱᄲᄳᄴᄵᄶᄷᄸᄹᄺᄻᄼᄽᄾᄿ
3. ᄇᄈᄉᄊᄋᄌᄍᄎᄏᄐᄑᄒᄓᄔᄕᄖᄗᄘᄙᄚᄛᄜᄝᄞᄟᄠᄡᄢᄣᄤᄥᄦᄧᄨᄩᄪᄫᄬᄭᄮᄯᄰᄱᄲᄳᄴᄵᄶᄷᄸᄹᄺᄻᄼᄽᄾᄿ
4. ᄀᄁ
5. ᄇᄈ
6. ᄇᄈ

[⊕]წ(მიდა)ჟ მ(ი)ქ(აე)ლ || ⊕ წ(მიდა)ჟ გ(ა)ბრ(იე)ლ. |² შე(ი)ქმნ(ა) (ე)ს(ე) ჳ(ე)-ლ(ი)|³თა გ(ა)ბრ(იე)ლ |⁴დ(ი)ა(კ)ლ⁵ნ(ი)-ს(ა)ჟ⁶თა

1 [⊕] წ(მიდა)ჟ გაბრიელ]-ი, ბ.
2 შეიქმნა ესე] შეიქმნეს ი, ბ. 4-5 დეკანოზისადგო ი.

მ: 2 ყზ] პყ

ქა ᄇᄈ

⊕ ᄀᄁ ᄇᄈ

ᄀᄁ ᄇᄈ
ᄇᄈ ᄇᄈ

ᄇᄈ
ᄇᄈ
ᄇᄈ

სურ. 183.

165

X ს. I ნახ. დოლისყანის ტაძრის ექვტერი. მოხახხენებელი ნოძღვარ გაბრიელისა

დოლისყანის ტაძრის სამხრეთ-დასავლეთი ექვტერის აღმოსავლეთის კედელზე ამოკვეთილია საკურთხეველის ჩაღრმავება—ნახევარწრე, ნახევართალით, რომელშიც, წყობის მესამე რიგზე ქვემოდან, ერთ-ერთ ქვაზე, გამოქანდაკებულია ანგელოზის რელიეფი. ამ ჩაღრმავების ზემოთ მოთავსებულია, ნახევარწრედ, წყობის ერთი რიგი, მის ზემოთ კი ჩასმულია ქვა, წმ. ესტატეს რელიეფით (როცა ეს რელიეფი მარს უნახავს, ის დაზიანებული ყოფილა). წმინდანის მარ-

ჯენივ, ზემოდან ქვემოთკენ, ამოკვეთილია რელიეფური ორნამენტი, რომელიც ძალიან ჰგავს ასოებს. მარცხნივ კი, ზემოდან ქვემოთ, ამოღარულია შვიდსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი — საშუალო ზომის სწორი, განივი ხაზი.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი: 1) [166], H. Я. Мapp, 185 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.); 2) [62], პ. ინგოროყვა, 360 (მხედრ. ტრანსკრ.).

1. 𐌱𐌰	წ(მიდა)ო ² სტე ³ ფან ⁴ ე შ(ეიწყალ)ე ⁵
2. 𐌸𐌺	მ(ო) ⁶ ძ ⁷ ლ(უა)რ[ი] გ(ა)ბ(რი)ელ.
3. 𐌱𐌸	
4. 𐌺𐌸	
5. 𐌸	
6. 𐌸	
7. 𐌸𐌰[𐌺]𐌺𐌰	

X ს. I ნახ. დოლისყანის ტაძრის ექვტერი. ფრაგმენტი
[სუმბატ და ბაგრატი(?) მეფეების მოსახსენებლისა

დოლისყანის ტაძრის სამხრეთ-დასავლეთი ექვტერის აღმოსავლეთის კედელზე, საკურთხევლის ჩაღრმავების ნახევართალის სამხრეთით, კედლის მდარე, უხეშ წყობაში, ჩატანებული ყოფილა სამი სუფთად გათლილი ფილა: ორი — ოთხკუთხა, ორნამენტირებული (ამ ორიდან ნ. მარს დახვედრია მხოლოდ ერთი), ამ ორის თავზე კი — მესამე, სამკუთხა, რომელზეც გამოსახული ყოფილა ქრისტე, შემართული მარჯვენა ხელით (კურთხევის ქესტით), მარცხენა ხელში — სახარებით. ქრისტეს გვერდებზე, მარცხნივ და მარჯვნივ, ამოღარულია ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, რომელიც, როგორც ჩანს, გრძელდებოდა ორივე ქვემო ქვაზე. ნ. მარის ცნობით, შემორჩენილ ერთ ქვემო ქვაზე წარწერის პირველი სტრიქონი ამოღარული იყო ორნამენტის (ჯვარა წრეში) ზემოთ, ხოლო მეორე — მის ქვემოთ. ამრიგად, წარწერა სულ ყოფილა 4 სტრიქონი, საიდანაც დაკარგულა ქვედა ორი სტრიქონის მარცხენა ნახევარი. განკვეთილობის ნიშნები (ნ. მარის გამოცემის მიხედვით) არ ჰქონია, ქარაგმის ნიშანი — საშუალო ზომის სწორი, განივი ხაზი.

გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ი: 1) [166], H. Я. Мapp, 186 (დედნ. შრიფ.) (მ); 2) [62], პ. ინგოროყვა, 360 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (ა).

1. 𐌸𐌰	ჰ-1
2. 𐌸𐌰𐌺𐌸𐌺𐌰	აქ-1 ბიუს
3. [𐌸𐌸𐌸𐌸]	ა-ი ფი-ც ხ-ნ-ც
4. [სჰ-ყღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ]	ქ-1 ზ-1

3. 𐌸𐌸𐌸𐌸] — მ, ო. 4. სჰ-ყღ-ღ-ღ-ღ-ღ — მ, ო.

ი(ეს)უ ქ(რის)ტე, |²წ(მი)დაჲ ესე ეკლესი(ა)ჲ წ(ე) დღესა |³[აღაშენეს] მე-
დეთა ჩ(უე)ნთა |⁴ს(უ)მბ(ა)ტ და ბ(ა)გრ(ა)ტ]. ქ(რის)ტე შეიწყალე.

ქრონოსული
ხელმოწერა

თ: იესუ ქრისტე! [რომელთა აღაშენეს] წმიდაჲ ესე ეკლესიად, წინაჲ დღესა [განკითხვისასა მწე ეყავ] შეფეთა ჩუენთა [] ქრისტე შეიწყალე.

72. ფორთის მონასტარი

სოფ. ქვემო ფორთაში, ადგილ „ბაღნარში“, მღ. იმერხევის (ჭოროხის შენაკადი) ხეობაში (დღეს თურქეთის საზღვრებში) მდებარეობს სამონასტრო კომპლექსის ნაშთი, რომელიც 1904 წ. ინახულა და აღწერა ნ. მარმა. მთავარი ეკლესია, ნ. მარის აღწერით, წარმოადგენს გუმბათიან ნაგებობას, რომელიც დგას ტერასზე და სამხრეთ-დასავლეთი ფასადით გადაკუთრებს ფორთის წყალს. მის სამხრეთ-დასავლეთით სხვა გუმბათიანი ნაგებობაა, ხოლო ამ უკანასკნელის სამხრეთ-აღმოსავლეთით — სატრაპეზო, ანუ საოსტიგენე ([166], H. Mapp, 142, სურ. 48, 50, 54). ფორთის ტაძარი, თავისი ხუროთმოძღვრული ნიშნებით, გარდამავალი საფეხურია ადრეფეოდალური ხანიდან XI—XIII სს. ქართულ ხუროთმოძღვრებაზე ([29], ვ. ბერიძე, 21—22).

ფორთის მონასტრის იდენტიფიკაციაზე გამოთქმულია რამდენიმე მოსაზრება: დ. ბაქრაძის მიხედვით ფორთა არის იგივე ბერთა, ეს უკანასკნელი კი, უნდა იყოს იგივე მიჯნაძორის მონასტერი ([150], Д. Бакрадзе, 29); ნ. მარის აზრით ფორთა იგივე შატბერდია ([166], H. Mapp, 136—142); პ. ინგოროყვა თვლის, რომ ფორთა ხანძთაა ([63], პ. ინგოროყვა, 307—318). ფორთისა და ბერთის გაიგივებას ეწინააღმდეგება ის გარემოება, რომ ბერთის სახელწოდების ადგილი და ეკლესია, ფორთისგან დამოუკიდებლად, მიკვლეულია სხვაგან ([166], H. Mapp, 168—172). რაც შეეხება ფორთის გაიგივებას შატბერდთან (ნ. მარი), ან ხანცთასთან (პ. ინგოროყვა), ჯერჯერობით არც ერთი ამ იგივეობის არც მიღება შეიძლება, არასაკმარისი საბუთიანობის გამო, და არც გამორიცხვა.

ფორთის სამონასტრო კომპლექსის ნაგებობებზე შემოგვრჩა X ს-სა და მომდევნო საუკუნეების რამდენიმე ასომთავრული წარწერა, რომლებიც, ერთის გარდა, გამოსცა ნ. მარმა.

X ს. ნახცილობის აქტი

სსმ—26/120. ნაცრისფერი ქვის სწორკუთხოვანი ფილა, ზომით 46,5×45×7,5; მასზე ამოღარულია რვასტრიქონიანი ასომთავრული, კიდურწერტილოვანი წარწერა; გრაფემების სიმაღლე—3,5. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებულია. ქარაგმის ნიშანი — კიდურწერტილოვანი, სწორი, განივი ხაზი.

ფილა ფორთის მონასტრიდან თბილისში ჩამოიტანა ფოტოგრაფმა დ. ერმაკოვმა.

დაზიანება: ფილას ჩამოტეხილი აქვს ქვედა მარცხენა კუთხე, აგ-

6. [ძანსაჲ] ე ჯანსაჲც რქან [ძანსაჲ] რქან
7. [რსაჲ] რქან რქან რქან [რსაჲ] რქან
8. [სანსაჲ] რქან რქან [რქან] რქან

* შეიძლება იყოს: **რქანსაჲ**.

თ: 5 **ფსაჲ** რქან რქან. 7 **რქან** რქან.

აღდგენილი ადგილები თ-ს გამოცემაში არ არის.

ი: ფილაზე შემორჩენილი ტექსტი (ი-სთან I ქვა):

5 **ფსაჲ** რქან რქან. 6 **ძანსაჲ** რქან.

7 **რქან** რქან. 8 **რქან** რქან.

ი-ს მიერ აღდგენილი ტექსტი სავარაუდო II ქვაზე:

1. ა ----- 5. როგვან -----

2. გ-ისთა ----- 6. თვი -----

3. ს-ვთა ერსთა ----- 7. ია -----

4. -----

ბ: 5 **ფსაჲ** რქან რქან. 8 **რქან** რქან [..] რქან.

აღდგენილი ადგილები ბ-ს გამოცემაში არ არის.

+ სახელითა ღმრთისათა [და მ(ე)ოხ(ე)ბ(ი)თა წ(მი)ლი] |² მთ(ა)ვ(ა)რ მ(ო)წ(ა)მისა [გ(ი)ორგისითა შ(ე)იწყალენ ღმრთისათა] |³ მ(ა)მ(ა) იოვ(ან)ე-ყ(ოველი) ერ[ი მ(ი)სი... ანჩ(ე)ლმან(?)] |⁴ მ(ა)ს მ(ი)ცყ(ი)ლ(ე)თ ესე ტ(ა)ძ(არ)ი- [და ავ(ი)ლ(ე)თ] |⁵ ფ(ა)სი ს(რ)ულად, ს(ა)ჯ(უ)არ(ე)ი ჩ(უ)ენი. გაუს[რ(უ)ლ(ე)თ-ყ(ოველი)]*. ა(ღ)ილ(ე)ნ ღმრთისათა |⁶ [ძ(ლი)ერმან ს(უ)მბ(ა)ტ** ერ(ი)ს-თ(ა)ვთა-ერ(ი)სთ(ა)ვი, რ(ომ)ელმან აღ(ა)შენ(ა) ესე] |⁷ [ს(ა)ლ(ო)ც(ა)ვი წ(მი)ლ(ა)ნი ეკლეს[იანი, საჯს(ა)ლ] |⁸ [ს(უ)ლ(ი)სა და შ(ე)სანდო]ბ(ე)ლ(ა)ლ ც(ო)ლ(ე)ვ(ა)თ[ა მ(ა)თთა, ა(მ)ენ].

* შეიძლება იყოს: „გაუსყიდ(ა)ვი“.

** მონასტერი ეკუთვნოდა ბაგრატიონთა კლარჯეთის შტოს (აშოტ კურაპალატის უფროსი ვაჟი — ადარნასე შთამომავლობას). ამ შტოდან, ერისთავთ-ერისთავი, რომლის სახელი ბოლოვდებოდა ტ-ზე, იყო ორი: აშოტ კუხი (+918) და სუმშაბატ არტანუჯელი (+988).

თ: Во имя Бога и великомученика отец Иоан, бывший эристав... Ему продали мы сию церковь... а часовню мою... В прощение грехов эристава эриставов... Кто изменит... пусть будет ответчиком за грехи...

ი: (მოგვეყვს მხოლოდ I და სავარაუდო II ქვის ტექსტი):

1. ქ. სახელითა ღმრთისათა // (ა) -----

2. მთავარმოწამისა // (გიორგისითა) -----

3. მამა იოვანე ყოფილი ერ // (ისთავთ-ერისთავი) ---

4. მას მივეყიდეთ ესე ტაძარი // -----

5. ტარი(?) არამედ საჯუარე ჩემი გაუს // (რულე) -----

6. (ლიბარი?) ტ ერისთავთა-ერისთ // თავი -----

7. --- ვიწუნ(?) ეკლეს // (ია) -----

8. (და ჩემ) ცოდელი // (სათესცა ლოცვა)

ბ: ქ. სახელითა ღმრთისათა [ა]

[და] [...] მთავარმოწამისა [ათა]

მამა იოვანე ყოფილი ერ [...]

მას მივეყიდეთ ესე ტაძარი... ტსა

იად საჯუარე ჩემი გაოს [...]

[...] ტ ერისთავთა ერის[თა]

[...] ვი წნი ეკლეს [...]

296 [.....] ცოლათ[ა].

ფორთის მონასტერში ნ. მარმა მიაკვლია თეთრი ქვის ფილაზე ამოკვეთილ რეასტრიქონიან ასომთავრულ წარწერას, რომლის ხელი, ნ. მარის ცნობით, ემსგავსებოდა („ПОЧТИ ТОЖДЕСТВЕННЫЙ“) დ. ერმაკოვის მიერ ჩამოტანილი ფილის (წარწ. № 167) ხელს. ფილის ზომა ყოფილა დაახლოებით 49×52 (9³/₈×11¹/₂ ადლი). განკვეთილობის ნიშნები დასმული ყოფილა მხოლოდ ორ ადგილზე — ორწერტილი. სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებული ყოფილა. ქარაგმის ნიშანი — სწორი, განივი ხაზი. ფილა ჩადგმული ყოფილა მონასტრის მეზობლად, ბაღში, ამბარის ერთ-ერთი კუთხის საყრდენად. ასომთავრული ტექსტი მოგვყავს ნ. მარის გამოცემიდან. მხედრული ტრანსკრიპციით ტექსტის ჩვენი აღდგენა პირობითია.

დაზიანება: ფილას, როგორც ჩანს: 1) ჩამოთლილი ჰქონდა მარცხენა გვერდი, რის გამოც წარწერის ყოველ სტრიქონს აკლდა დასაწყისი; 2) ჩამოტეხილი ჰქონდა მარჯვენა გვერდის ზედა ნაწილი, რის გამოც აკლდა 1—5 სტრიქონების ბოლო; 3) დაზიანებული ჰქონდა ზედაპირი, რის გამოც 1—6 სტრიქონებს შუაში აკლდა 3—11 გრაფემა თითოეულს.

გ ა მ ო ც ე მ ა: [166], Н. Я. Марр, 140 (დედნ. შრიფ.) (მ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) ხელის მსგავსება (ნ. მარის ცნობით) № 167 წარწერის ხელთან; 2) შინაარსობლივი სიახლოვე იმავე წარწერასთან.

1. ლ[-----]ჟ რ[ϸ]
2. ႁ[-----]ႀႁႂ ႃ
3. სც[—ჰ-----]ႄႅႆႇႈႉႊ
4. ႋႌ[-----]ႍႎႏ႐႑႒
5. ႓႔[-----]႕႖႗႘႙ႚ
6. ႛႜႝ႞[— —]႟ႠႡႢႣႤႥ
7. ႦႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳ

ϸ-ႀ

[† წ(მიდა)ო] გ(იორგ)[ი მთ(ა)ვ(ა)რმ(ო)წ(ა)მ(ე)ო] ხნ[ც]... (ხანცთისაო?), [მ(ე)ოხ ექმ(ენ) |² ი[(ო)ვ(ან)ეს და ანჩელ] თ(ეოდორ)ეს. (ე) შ(ე)წ(ო)ყ(ოველ)სა ერ] |³სა [მ(ი)სსა: მივ(ი)ლ(ე)თ მისვ(ან) ესე ტ(ა)ძ(არი) წ(მიდა)ა, |⁴ რ(ომე)ლ[ი აღ(ა)შ(ენ)ა ს(უ)მბ(ა)ტ, ს(ალოცვე)ლ(ა)]დ მ(ე)ფ(ო)ბ(ი)სა მი[სისა და...] |⁵ ეს [— — — — თ]სა. უ(ფალ)ო ქთ (ქრისტე?), [ვ(ი)ნ] |⁶ ი(ოვან)ე გ(ა)ნი[კ(ი)თხ(ო)ს. ივ(ი)ცა] ღირს ყოს ღ(მერთ)მან [ს(ა)ს(უ)ფ(ე)ვ(ე)ლს] |⁷ა, ა(მე)ნ. ესე მ(ო)სე დ(ავ)წ(ერ)ე. ლ(ო)ცვა |⁸ ყ(ავ)თ.

ი: (სავარაუდო III და IV ქვების წარწერა):

1. გ-----ხანც// (თისა წმიდისა)
2. ი-----თეოდორეს ეშ//-----
3. სა----- (მი)ვილეთ მისგან//-----
4. რომელ-----ლად მეფესა მი//-----
5. ეს-----თსა უფალი ქთ(?)//-----
6. იე(?)გნი-----ღირს ყოს ღმერთმან //-----
7. ა, ამენ. ესე მოსე დავწერე, ლოცვა // (ყავთ ყოველთათვის).
8. ყავთ.

I. სსმ—116. მოყვითალო ქვის სვეტზე ამოღარულია შვიდსტრიქონიანი კიდურწაისრული ასომთავრული წარწერა. სვეტის ზომა— $67 \times 17,5 \times 15$. გრაფემების სიმაღლე — 4. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. სიტყვები დაცილებულია ერთმანეთისგან. ქარაგმის ნიშანი — კიდურწაისრული განივი ხაზი.

წარწერიანი ქვა აღმოჩნდა ფორთაში. ის ჩაშენებული ყოფილა კერძო სახლის კედელში (რასაც გვამცნობს სსმ-ს ფოტოთეკაში დაცული ფოტოსურათის წარწერა). ფორთიდან ის 1902 წ., მხარის უფროსის შუბინსკის განკარგულებით, გადაუტანიათ ართვინში. ართვინიდან ის 1904 წ. თბილისში ჩამოიტანა ნ. მარმა და ჩააბარა ქშუგს-ს მუზეუმს.

დაზიანება: სვეტს ჩამოტეხილი აქვს ქვედა და ჩამოთლილი აქვს მარჯვენა კიდე, რის გამოც წარწერის ყოველ სტრიქონს აკლია ბოლო, ხოლო უკანასკნელი, მე-7 სტრიქონიდან შემორჩა მხოლოდ ქარაგმის ხაზი და ო ახ ზედა განივი ხაზი. (ტაბ. 112, 2).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: 1) პალეოგრაფიული ნიშნები: კიდურწაისრულობა, განკვეთილობის ნიშნების გარეშე წერა, სიტყვების ერთმანეთისაგან დაცილება; 2) წარწერის შინაარსი: მასში მოხსენებული ჩანს დავით კურაპალატი.

გამოცემები: 1) [166], Н. Я. Март, 201—202, рис. 64 (დედნ. შრიფ.; ფოტო) (შ); 2) [92], ა. ბაქრაძე, ს. ბოლქვაძე, 20—21, № 18, ტაბ. XX, 1 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ბ).

II. ზემოაღწერილი წარწერის ნაწილი (მარჯვენა მხარე) უნდა იყოს ნ. მარის მიერ მიკვლეული და გამოცემული ექვსსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, რომელიც, როგორც ნ. მარის აღწერილობიდან ჩანს, ასევე კიდურწაისრული ყოფილა. სიტყვებიც დაცილებული ყოფილა ერთმანეთისაგან და ქარაგმის ნიშნად დასმული ყოფილა კიდურწაისრული განივი ხაზი.

წარწერა ამოღარული ყოფილა ასევე ქვის სვეტზე, რომელიც, ისევე როგორც წინა ფრაგმენტი, ჩაშენებული ყოფილა სახლის ნანგრევებში. სტრიქონების რაოდენობაც და სვეტის სიმაღლეც ($13 \frac{1}{4} \times 4 \frac{1}{2}$ ადლი, ე. ი.: $62 \times 18,5$ სმ) ემთხვევა წინა ფრაგმენტისას. ამრიგად, I ფრაგმენტი ყოფილა წარწერის მარცხენა მხარე, ხოლო II ფრაგმენტი — მარჯვენა. შუა ნაწილი წარწერისა დაკარგულია.

II ფრაგმენტის ასომთავრული ტექსტი მოგვყავს ნ. მარის გამოცემის მიხედვით. მხედრული ტრანსკრიპციით წარწერის ჩვენი აღდგენა პირობითია.

გამოცემა: [166], Н. Я. Март, 142—143 (დედნ. შრიფ.) (შ).

ბ-ბ
ბ-ბ
ს-ს
ს-ს
ს-ს
ს-ს
ს-ს

1. ბ-ბ... ...ს]ბა
2. ბ-ბ... ...ს]ბ
3. ს-ს... ...ს]ბ-ბ
4. ს-ს... ...ს]ბ
5. ს-ს... ...ს]ბ
6. ს-ს... ...ს]ბ-ბ
7. ს-ს... ...ს]ბ

- ბ: 7 ს-ს [..]
- 8 [..]
- ბ: 3 ს-ს...ს-ს
7 ს-ს] — ბ.

1. დ(ავით კუ)[რ(ა)ბ(ალა)ტ(ი)ს]...||
[შ(ე)წ(ე)ნ(ი)თა ლ(მრ)]თ(ის)ა[თა]
2. და სი(?)... // [წ(მ)]დ(ის)ა
3. ს(ა)მ(ე)ბ(ის)ა(თ)ა მე... // [მ(ა)]შ(ენე-
ბელ)მ(ან) [ამ(ი)ს]
4. სტ(ო)ს(ა)ა... // [ს(ალო)]ც(ველ)ად
[ს(ულო)]
5. სა მ(ა)[თ(ის)ათ]ს. // [ლ(მერთ)მ]ან
ა]კ(ურთ)ხ(ე)ნ. უ(ფალ)ო
6. შ(ე)წ(ყალ)ენ... // ...მმ-დ(?)...
7. ს(ა)მ(ე)ს[...]

სურ. 185.

ბ. (I ფრაგმენტი): დაფიქსირებულია [..] | ჰდასი [..] | მამ [..] | ლტა [..] | სამ [..] 16
შეიწავლენ

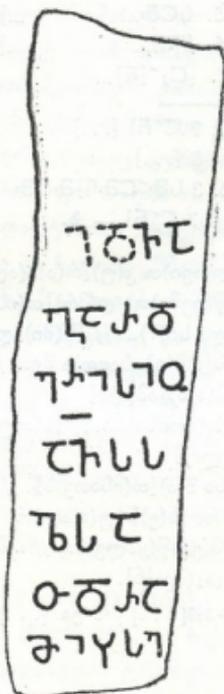
X ს. ფრაგმენტი (სადაბე წარწერა?)

ფორთის მონასტერში დ. ერმაკოვმა მიაკვლია ორ წარწერიან ქვას. როგორც ჩანს, ორივე ფრაგმენტი მან მიიჩნია ერთი წარწერის ნაწილებად, რის გამოც ერთმანეთზე მიდგმულთ გადაუღო მათ ფოტოსურათი. ქვების მოყვანილობის, ზომებისა და დამწერლობის მსგავსება, აგრეთვე წარწერათა სტრიქონების რაოდენობის დამთხვევა მხარს უჭერს დ. ერმაკოვის თვალსაზრისს წარწერის ერთიანობის შესახებ.

1904 წ. აღნიშნული ორი ფრაგმენტიდან ერთი (წარწერის მარცხენა მხარე) ადგილზე ნახა ნ. მარმა (მეორე ფრაგმენტს მან ველარ მიაკვლია). ნ. მარმა გამოსცა როგორც ეს ფრაგმენტი, ისე მეორე (დ. ერმაკოვის ფოტოს მიხედვით). პირველი ფრაგმენტის ზომა (ნ. მარის ცნობით) — 70×18 სმ (15/2×4 ადლი). განკვეთილობის ნიშნები არ ჰქონია. სიტყვები დაცილებული ყოფილა ერთმანეთისაგან. ქარაგმის ნიშანი — სწორი, განივი ხაზი.

დაზიანება: 1) I ქვაზე გადაშლილია წარწერის პირველი სტრიქონი; ხოლო მე-2 სტრიქონი ძნელად ირჩევა; 2) მთლიანად წარწერას აკლია თითოეული სტრიქონის შუა და ბოლო ნაწილები.

წარმოადგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეოგრა-

სურ. 186₁

სურ. 186₂

1. [+ჩჲ^ლძ^ლ ზ^ლ ყ^ლძ^ლ]
2. [ჩ^ლჲ^ლჩ^ლჩ^ლძ^ლჲ^ლ]
3. ჲ^ლძ^ლჲ^ლძ^ლ[ძ^ლჲ^ლჲ^ლჲ^ლ]
4. ჲ^ლჲ^ლჲ^ლძ^ლ[ჩ^ლჲ^ლძ^ლჲ^ლ]
5. ძ^ლჲ^ლს^ლს^ლ...
6. ჲ^ლს^ლ...
7. ძ^ლჲ^ლჲ^ლძ^ლ[ჲ^ლჲ^ლჩ^ლჲ^ლ]
8. ჲ^ლჲ^ლჲ^ლჲ^ლ[ჩ^ლჲ^ლძ^ლჲ^ლ]

1. ი^ლრ^ლს^ლ[ძ^ლჩ^ლძ^ლ]
2. ძ^ლჲ^ლ...
3. ყ^ლრ^ლჲ^ლყ^ლ[რ^ლძ^ლჲ^ლჲ^ლ]
4. ს^ლ ძ^ლჲ^ლ[ი^ლძ^ლ...ჲ^ლს^ლძ^ლ]
5. ...ი^ლძ^ლ [ძ^ლს^ლ]
6. ჲ^ლს^ლჲ^ლ...
7. ჲ^ლძ^ლჲ^ლძ^ლ[ჲ^ლს^ლჲ^ლძ^ლ]

- მ 2. იღვა:
3. გარღ [ც^ლ]*
4. ერისით
5. ა^ლჩ^ლს^ლ
6. ჲ^ლს^ლ
7. თღრა**
8. მივსე

1. ჲ^ლრ^ლს^ლ
2. აბა
3. ჲ^ლელმ
4. ს^ლ აე[
5. [ს^ლ] ით
6. [ღ^ლ] აეე
7. ჲ^ლოც

* გარღ [იღვალეზული]?
** [ი]თ ჲ^ლრა [ქანსი]?

1. [+ნ(ე)ბ(ი)თა და შ(ე)წ(ე)ვნი] // ლ(მრთ)ის(აი)[თა და]
2. [ილ]ვა [ალაბი(?)] // აბა[ზ ერ(ი)სთ(ა)ვის(ა)ი?]
3. გარდ[აივდიდეს] // ჳელშ[ეუფ(ა)ლ(ა)დ]
4. ერი სიო[ნისაი]... // ს ავ(ი)[ლ(ე)თ აბაზ ერისთ]
5. ავ(ი)ს ს(უ)[ლ(ი)სა სა] // [ა]ლ(აბე)თ [და ს(უ)]
6. ლ(ი)სა... // და კე... (კურიკესი?)
7. თ ღრა[ჰკ(ა)ნი]... // ლოც[ვ(ა)სა მო]
8. მივსე[ნეთ]*

* ტექსტის აღდგენა პირობითაა.

ტაოს ეკლესიების წარწერები

73. ოშკი (171—174).

74. ხახული (175).

75. პარხალი (176).

76. ექეჟი (177).

73. ოშკის ტაძარი

ოშკის სამონასტრო ანსამბლი, აგებული X ს-ის II ნახ-ში, მდებარეობდა საქართველოს ისტორიულ თემში — ტაოში, თორთუმის წყლის მარცხენა სანაპიროზე. დღეს ის თურქეთის ფარგლებშია. ოშკის მთავარი ტაძრის კედლებზე მოთავსებულია X—XI სს-ის ოცზე მეტი წარწერა, რომელთაგან ოთხი ლაპიდარულია, ხოლო დანარჩენი — ფრესკული (უფრო ვრცლად ოშკის ტაძარზე იხ. ამ წიგნის შესავალში, გვ. 45—58).

171

958/961 წწ. საამშენებლო წარწერის ფრაგმენტი

ოშკის მთავარ ტაძართან ე. თაყაიშვილმა 1917 წ. მიაკვლია რელიეფის ფრაგმენტს, რომელიც თავდაპირველად მდებარეობდა ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადის შუა კამარის ზემოთ, ფრონტონის ქვეშ. რელიეფი გამოსახვდა ადამიანის ფიგურას, რომელიც, ე. თაყაიშვილის აზრით წარმოადგენდა ხუროთმოძღვარს, ხოლო გ. ჩუბინაშვილის აზრით — მთავარანგელოზს. რელიეფის ორივე მხარეს შემორჩენილი ყოფილა წარწერის ფრაგმენტი: მარცხნივ 2 სტრიოქნი, მარჯვნივ — 4. (სულ სამი სიტყვა). განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ჰქონია. ვ. ჯობაძეს, რომელმაც ოშკის მონასტერი ინახულა 1965—1976 წწ. ეს ქვა ველარ უნახავს. ამრიგად, ის დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს.

დაზიანება: რელიეფი გადმოვარდნისას დამტვრეულა. მისი ზედა ნაწილი, ე. ი. თავი, დაკარგულა. შემორჩენილა ქვედა ნაწილი, მუხლებსზევით. დაკარგულ ნაწილს ვაჟყვა წარწერის დასაწყისიც (სადაც, ე. თაყაიშვილის ვარაუდით, იქნებოდა ხუროთმოძღვრის სახელი) (ტაბ. 118,1,2).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: წარწერის საამშენებლო შინაარსი (ტაძრის ვრცელი საამშენებლო წარწერა კი თარიღდება 958/961 წ., რადგან მასში მოხსენებულია ადარნასე კურაპალატი, რომელმაც კურაპალატობა მიიღო 958 წ. და გარდაიცვალა 961 წ.).

გამოცემები: 1) [189], E. C. Такашвили, 65—66; табл. 55, 1, 2 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (თ); 2) [57], ე. თა-

ყაიშვილი, 36—37, ტაბ. 55, 1, 2 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.; გრაფ. მო-
ნახ.; ფოტო); 3) [96], ვ. სილოგავა, 141, შენიშვნ. 46 (სავარაუდო აღდგენა)
ტექსტისა: მხედრ. ტრანსკრ.) (ს).

- 1. ႠႡႢ
- 2. ႠႡႢ ႠႡ
- 3. ႠႡႢႣ
- 4. ႠႡႢ
- 5. ႠႡ

ႠႡ
ႠႡႢ
ႠႡ

...[ათს] |²[ა წ(ე)ლ] ||სა|³აშე|⁴ნებ|
⁵და

ს: [აღიღწე ღმერთიან მეფე ჩუენი
დავით მაგისტროსი, რომელ] | [ათს] ა წელ
||სა|აშე|ნებ|და

თ: 3 ႠႡႢ აშ

სურ. 187.

172

958/961 წწ. ქტიტორის — ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავის მოსახსენებელი

ოშკის ტაძრის მარჯვენა აფსიდის ლავგარდანზე (აღმოსავლეთის ფასადი)
ამოღარულია ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, რომელიც 1917 წ.
გადმოიწერა და გამოსცა ე. თაყაიშვილმა (ოღონდ არ დაურთო მას არც ფო-
ტო და არც გრაფიკული მონახაზი). ვემყარებით ამ გამოცემას.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: ის, როგორც ქტი-
ტორის მოსახსენებელი, თანადროული ჩანს ტაძრის დასრულებისა და მისი
საამშენებლო წარწერებისა. (იხ. წარწ. № 171 და ამ წიგნ. შესავ., გვ. 48—50).

გამოცემები: 1) [189], E. C. Такаишвили, 61, III (რუს.); 2) [57],
ე. თაყაიშვილი, 52, III (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ).

ႠႡႢႣ ႠႡ ႠႡႢ ႠႡႢႣ ႠႡႢႣ ႠႡႢႣ ႠႡႢႣ

თ: ბაგრატ

Ⴀ: მეფესა ჩ(უე)ნ(ს)ა ბ(ა)გრატ ერისთავთა ერისთ(ა)ვსა { მეოხ ეყავ }

Ⴀ| ქ. თ. მეოხ ეყავ—თ.

173

958/961 წწ. ქტიტორის — დავით [მაგისტროსის] მოსახსენებელი

ოშკის ტაძრის სამხრეთის ფასადის აღმოსავლეთ კუთხეში ამოღარული
ყოფილა ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, რომელიც 1917 წ. გადმო-
იწერა და გამოსცა ე. თაყაიშვილმა (ოღონდ არ დაურთო მას არც ფოტო და
არც გრაფიკული მონახაზი). ვემყარებით ამ გამოცემას.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: იგივე, რაც
№ 172-ის.

გამოცემები: 1) [189], E. C. Такаишвили, 61, IV (რუს.); 2) [56],
ე. თაყაიშვილი, 52, IV (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ).

1. ႠႡႢ ႠႡ

2. ႠႡႢႣႤႥ

ქ(რისტ)ე შ(ეიწყალ)ე დ(ავით).

Ⴀ(ს)მ(ე)ბ(ა)ო წ(მიდა)ო ა(დი)დ(ე)ნ.

ოშკის ტაძრის სამხრეთის გალერეის ბოლოს ე. თაყაიშვილს 1917 წ. უნახავს ამოქოლილ კამერაში ორი სვეტი: ერთი — მრგვალი, ორნამენტოვანი და მეორე — უფრო დიდი, ექვსწახნაგოვანი, რომელსაც ავვირგვინებდა სეიმონ მესეეტის გამოქანდაკებული ფიგურა. ამ სვეტის წახნაგები შემკული ყოფილა რელიეფური გამოსახულებებით: კოზმანისა და დამიანეს, ვედრების კომპოზიციის, წმ. ნინოსი, გრიგოლ ოშკელისა და ნიღბებისა. თავისი წიგნის ფოტოტაბულებში ე. თაყაიშვილმა შეიტანა წმ. კოზმანის რელიეფის ფოტო, რომელზეც ჩანს, წმინდანის თავთან, ორივე მხარეს, ასომთავრული დამწერლობით შესრულებული მისი სახელი. ფოტოს მიხედვით ის უნდა იყოს ლაბიდარული წარწერა, შესრულებული ამოღარვის წესით. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული, ქარაგმის ნიშანი — ოღნავ კლაკნილი განივი ხაზი. (ტაბ. 113,3).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: სვეტი და რელიეფი, სადაც წარწერაა მოთავსებული, ალბათ თანადროულია ტაძრის აგებისა.

გამოცემები: 1) [189], E. C. Такашвили, табл. 75,2; 76,1 (ფოტო); 2) [57], ე. თაყაიშვილი, ტაბ. 75,2; 76,1 (ფოტო).

ქაჩაღა//მრ

წ(მიღა)ა კოზ||მ(ა)ნ.

ქაჩაღა

მრ

სურ. 188.

74. ხახულის ტაძარი

ხახულის სამონასტრო კომპლექსი მდებარეობდა საქართველოს ისტორიულ თემში — ტაოში, თორთუმის წყლის მარცხენა შენაკადის, ხახულის წყლის ხეობაში, ოშკის მონასტრის ახლოს. დღეს თურქეთის ფარგლებშია. 1917 წ. ხახული ინახულა და აღწერა ე. თაყაიშვილმა. სამონასტრო კომპლექსში, გარდა მთავარი ტაძრისა, შედიოდა კიდევ 8 მცირე ეკლესია: 5—გალავანს შიგნით, ხოლო 3 — გარეთ. მათ შორის უფრო მნიშვნელოვანი ყოფილა მთავარი ტაძრის სამხრეთით მდებარე ერთნაეიანი ბაზილიკა.

ხახულის მონასტრის მთავარი ტაძარი ყოფილა ჯვრისებური გეგმის გუმბათიანი ნაგებობა, რომელიც, ე. თაყაიშვილის აზრით, წარმოადგენდა ცენტრალურ-გუმბათოვან და ბაზილიკურ ნაგებობათა შერწყმას. ის აუგია X ს-ის II ნახ-ში დავით კურაპალატს ([100], ქართლ. ცხოვრ., 259, 274). მეორე ტაძარი — ერთნაეიანი ბაზილიკა, ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ააგო 48-ე მეფემ დავითმა. ე. თაყაიშვილის აზრით აქ იგულისხმება ბაგრატ კურაპალატის ძე დავით კურაპალატი (876—881). სხვა მცირე ეკლესიები, ე. თაყაიშვილის აზრით, აუგიათ მთავარი ტაძრის შემდეგ. ხახულის მონასტერში ე. თაყაიშვილს დახვდა უფრო მცირე რაოდენობის წარწერები, ვიდრე ოშკის მონასტერში. მათ შორის ტაძრის აგების თანადროული ყოფილა მხოლოდ გუმბათის ყელის კამარათა ექვს კვარცხლბეკზე ამოკვეთილი წარწერები.

პარხლის ტაძრის დასავლეთი ფასადის სარკმელს თავზე გრძელის ტიპის ფიგურის ორნამენტი უვლის, რომელიც სარკმლის თავის ცენტრში ზემოთ მიმართება და ქმნის წნულ ჯვარს, გარსშემორტყმულს ფოთლებით. ჯვრის მარჯვნივ ამოკვეთილია რელიეფური ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან არაა დაცილებული. (ტაბ. 114,1).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: წარწერა ეკლესიის აგების თანადროული ჩანს — ის განუყოფელი ნაწილია სარკმლის ორნამენტული შემკულობისა.

გამოცემები: 1) [189], E. C. Такашвили, 93, табл., 141,1 (რუს.: ფოტო); 2) [57], ე. თაყაიშვილი, 87, ტაბ. 141,1 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.) (თ).

ქ-წყ-ც-შ-ე

ქ(რისტ)ე შ(ეიწყალ)ე თდრ(ა)ტ (თრდატ?)

თ: თეოდორიტ

ქ-წყ-ც-შ-ე

სურ. 190.

76. მამამის ტაძარი

სოფ. ექექში (საქართველოს ისტორიული თემი — ტაო, თორთუმის ხეობის ზემო წელი, ამჟამად თურქეთის ფარგლებში) X ს.-ში აუცილებლად გუმბათიანი ტაძარი, რომელზეც ე. თაყაიშვილმა, 1917 წ. ნახა რამდენიმე ქართული და ბერძნული წარწერა და გამოსცა ისინი.

177

X ს. წმინდანის სახელი

ექექის ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადზე, საღიაკვნის სარკმლის საპირე ჩუქურთმის ზემოთ, ამოკვეთილია ერთსტრიქონიანი მთავრულნარევი ნუსხახუცური წარწერა. განკვეთილობის ნიშანი — ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი — კიდურებგახრილი განივი ხაზი. საპირის ქვემოთ ამოკვეთილია ქართულის შესატყვისი ბერძნული ტექსტი. (ტაბ. 114,2).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: 1) ექექის ტაძარი აგებულია IX—X სს. მიჯნაზე (ე. თაყაიშვილი); 2) წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნები: ნუსხური და ასომთავრული დამწერლობის შერევა.

გამოცემები: 1) [189], E. C. Такашвили, 76, ტაბ. 113,2 (რუს.: ფოტო); 2) [57], ე. თაყაიშვილი, 68, ტაბ. 113,2 (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ.; ფოტო) (თ).

ქ:წ-სა: // ჩ-წყ-ც-შ-ე

ქ. წ(მიდ)ათ II ნიკოლა

თ: ნიკოლა

სოფ. ოქრობაგეთში (საქართველოს ისტორიულ თემში — შავშეთში, არაღვანიდან ტბეთისკენ მიმავალ გზაზე, დღეს თურქეთის ფარგლებში) მდებარეობს ოქრობაგეთის ეკლესია, რომელიც 1904 წ. ინახულა ნ. მარმა და გამოსცა მისი ქართული წარწერა.

ეს ეკლესია 1847 წ. გადაუქეთებიათ სომხურ ეკლესიად (რაზეც, ვარდა ადგილობრივი მცხოვრებლების გადმოცემისა, ნ. მარის ცნობით, მიუთითებდა სომხური წელთაღრიცხვის თარიღი ეკლესიაზე — 1296 წ.).

178

934 წ. მოსახხენებელი მამალაიხძეთა

ოქრობაგეთის ეკლესიის შესასვლელი კარის მარჯვნივ წყობაში ჩადგმული ყოფილა ჯვრის გამოსახულებიანი ქვა, ზომით 155×62 სმ (2 არშ. 3 ადლ. × 13 3/4 ადლ.).

წარწერის დათარიღება წინა ვამოცემაში: 1466 ან 935 წ. (უფრო — 1466 წ.) (მ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: წარწერას ახლავს თარიღი: ქრონიკონი რმიდ—154. ამ ქრონიკონს ვათავსებთ XIV მოქცევაში, წარწერის შინაარსისა და პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით. შინაარსი: „კურაპალატის მეფობა“ და „ბაგრატის უფლება“ (ცხადია აქ საქმე გვაქვს ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონებთან); პალეოგრაფიული ნიშნები: დამწერლობა გარდამავალია ასომთავრულიდან ნუსხა-ხუცურზე და ზოგჯერ მხედრულზეც (ა). შერეულია მთავრული გრაფემებიც. განკვეთილობის ნიშნები ნახშირია მხოლოდ ერთხელ. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული. ქარაგმის ნიშანი — მოკლე, სწორი, განივი ხაზი.

ამრიგად: 154 + 780 = 934.

ვამოცემა: [166], Н. Я. Марр, 8—9, рис. 1 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (მ).

ჩსკო 70
 70 70 70
 70 70 70
 70 70 70
 70 70 70
 70 70 70
 70 70 70

აფყსა ხუღსა
 აფო ყსა ყეკ
 რსაწსა ყსაბ
 რსაწსა ბსწა
 რსაწსა ბსწა

კახეთის ეკლესიების წარწარები

78. ხირსა (179)
 79. იუალო (180—181)
 80. აკურა (182)
 81. ნინოწმინდა (183, I—IV)
 82. საბუე. წმ. შიო (184)
 83. საბუე. ნათლისმცემელი (185)
 84. ზელაზენი (186—187)

78. ხირსა. სბჟჟან-წმინდის ეკლესია

ხირსა — სოფ. ტიბაანის მიდამოები (სიღნაღის რ-ნი). სოფელში მდებარეობს სტეფან-წმინდის მონასტერი, რომლის მთავარი ეკლესია თავდაპირველად სამნავიანი ბაზილიკა იყო, აგებული VI ს-ში, VIII—IX სს-ში კი გადაკეთდა გუმბათიან ნაგებობად, ხოლო XVI ს-ში კვლავ მოხდა მისი რესტავრაცია ([200], Г. Н. Чубинашвили, 69—70, 325—330). ეკლესიის როგორც ფასადებზე, ისე შიგნით შემორჩა X—XIX სს. ექვსი წარწერა. მათგან X ს-სა მხოლოდ ერთია.

179

886 წ. საამშენებლო წარწერის ფრაგმენტი

ხირსის სტეფან-წმინდის ეკლესიის შიგნით, გუმბათქვეშა ჩრდილო-აღმოსავლეთის საყრდენის აღმოსავლეთ წიბოზე, იატაკიდან 2 მ-ის სიმაღლეზე, შელესილობის ქვეშ, დატანებულია თავდაყირა შეტრიალებული წარწერიანი ქვა, რომელზეც შემორჩენილია ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტი. ქვის ზომა — 62×15. გრაფემების სიმაღლე — 3,5. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არა გამოყოფილი; ქარაგმის ნიშანი — მოკლე, სწორი, განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერის ორივე სტრიქონის დასაწყისი გადაშლილია. (ტაბ. 115,2).

წარწერას ახლავს თარიღი: ქრონიკონი რე—106 (106+780=886).

გამოცემები: 1) [200], Г. Н. Чубинашвили, 333 (მხედრ. ტრანსკრ., თ. ბარნ. წაკითხვით; გრაფიკ. მონახ.); 2) [20], თ. ბარნაველი, 148—149, № 301, სურ. 62 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფიკ. მონახ.) (ბ).

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა

სურ. 192.

1. -----**აღსკანობა** 2. -----**აქსკანობა**

ბ: -----**სკანობა** -----**აქსკანობა**

1. -----**თაქსკანობა**
2. -----**ნიქსკანობა**

ბ:**ერსკანობა** [ასა] [ქსკანობა] იყო სკ. ამნ.

79. ივალთო. ფერისცვალების ეპოქა

სოფ. ივალთო (თელავის რ-ნი). სოფლის ახლოს, თელავის ჩრდილოეთით, კახეთის მთების ძირში, მდებარეობს ივალთოს მონასტერი, რომელიც, ძველი ქართული ლიტერატურული ტრადიციით, დააარსა სვიმონ მესვეტის მოწაფემ ზენონმა. მონასტრის დიდ როლზე, შუა საუკუნეების საქართველოში, მიუთითებს ის გარემოებაც, რომ აქ ყოფილა უმაღლესი სასწავლებელი, აკადემია. აქვე მოღვაწეობდა დავით აღმაშენებლის თანამედროვე ქართველი მეცნიერი არსენ ივალთოელი (ლიტერატურული ტრადიციითვე ის დაკრძალულია ამ მონასტერში, მისი დამაარსებლის ზენონის ახლოს).

მონასტერში შემორჩა სამი ეკლესია, რომელთაგან მთავარია ფერისცვალების გუმბათიანი ტაძარი. გ. ჩუბინაშვილის აზრით, რომელმაც გამოიკვლია ეს მონასტერი, ფერისცვალების ეკლესია აგებულია VIII—IX სს. და რესტავრირებულია X—XII სს. ([200], Г. Н. Чубинашвили, 348). ეკლესიის ფასადზე შემორჩენილია ორი მთავრულნარევი ნუსხა-ხუცური წარწერა, ტაძრის აშენების, ან რესტავრაციის თანადროული.

180

IX—X სს. ჯვრის განმარტებითი წარწერა

ივალთოს ფერისცვალების ეკლესიის აღმოსავლეთის ფასადზე ამოღებულია ჯვრის გამოსახულება, რომელსაც ახლავს ერთსტრიქონიანი ასომთავრული ნუსხა-ხუცურზე გარდამავალი დამწერლობით შესრულებული წარწერა, განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნების გარეშე. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფიული ნიშნები.

გამოცემები: 1) [200], Г. Н. Чубинашвили, 348—349 (რუს.; გრაფიკ. მონახ.); 2) [20], თ. ბარნაველი, 96, სურ. 39 (ასომთავრულ. ტრანსლიტ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (ბ).

X ს + სღუ

ჭ(უ)არ(ი) ქრ(ის)ტე(სი)

სურ. 193.

ჯვარი ბ.

181

IX—X სს. სამშენებლო წარწერა

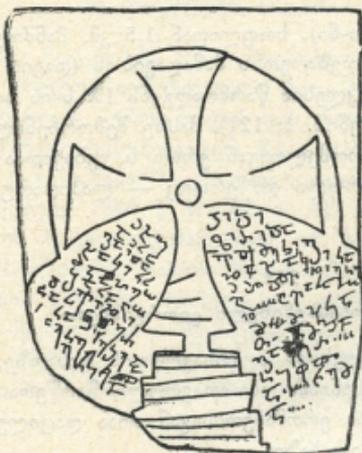
იყალთოს მონასტრის ფერისცვალების ეკლესიის აღმოსავლეთის ფასადზე № 180 წარწერის ქვემოთ, მეორე ფილაზე, ამოღარულია კვარცხლბეკზე მდგარი ტოლმკლავა ჯვარი, ხოლო მისი ქვემო მკლავისა და კვარცხლბეკის ორივე მხარეზე — ასომთავრულწარწერი ნუსხური დამწერლობით შესრულებული წარწერა: მარცხნივ — 10 სტრ., ხოლო მარჯვნივ — 13. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, ქარავმის ნიშნად მხოლოდ ორ ადგილზე ვგვხვდებოდა სწორი განივი ხაზი. სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული.

დაზიანება: მარცხენა მხარეზე მე-8 და მე-9 სტრ-ში, ხოლო მარჯვენა მხარეზე მე-18—19 სტრ-ში რამდენიმე გრაფემა გადაშლილია. მათი ამოცნობა არ ხერხდება.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: IX ს. (ბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფიული ნიშნები, ასომთავრულისა და ნუსხურის შერევა, დამწერლობის გარდამავალი ხასიათი ასომთავრულიდან ნუსხურზე.

გამოცემები: 1) [224], M. Brosset, 76 (დენ. შრიფ.) (ბრ); 2) [55], ე. თაყაიშვილი, 253 (მხედრ. ტრანსკრ.) (თ); 3) [200], Г. Н. Чубинашвили, 349 მხედრ. ტრანსკრ., თ. ბარნაველის წაკითხვით; რუს.; გრაფიკ. მონახ.; 4) [20], თ. ბარნაველი, 96—99, სურ. 40 (დენ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფიკ. მონახ.) (ბ).

სურ. 194.

1. შუც	11. ბრძ
2. ტახე	12. ვიხრძე
3. უნთ	13. უთშერუ
4. უხერს	14. თხერს
5. შინთოა	15. ა
6. უხანუა	16. უაშოროქს
7. ბორო	17. თაუქს
8. ხან[ან]— რა	18. შაშქს
9. რან[ან] რქს	19. თ—შძ
10. [რ]ერქ<ერ> რქს	20. უ——ქა
	21. სქ
	22. რაქ
	23. რა

ბრ: ბრ
...Q
ბქ
რ...

ბ: 4 უხერს. 8 ხანხანქს. 10. <ერქ>]-ბ. 18 შაშქს. 19. თ რქს ძ.

მ(ე)ხ(ე)ბ(ით)|²ა მ(ოვანე)სა |³გ<ა>ლ: [4ხაისს(ა)]⁵ მნათეო|⁶ბასა ცო-
|⁷დვილი|⁸სას[ა] — ერ|⁹ისა [აღ]ეშენა |¹⁰წ(მიდ)ა ესე <ესე> ეკლ(ესი)ა.
||¹¹ დიდი |¹²ჭირი და|¹³ვთმე : სიღ|¹⁴ლახაქსა |¹⁵ა|¹⁶ ცოდელი ესე |¹⁷ლოცვა-
სა |¹⁸ მომ(ი)წენ(ე)|¹⁹თ — — მ [და |²⁰ გა — — — რო |²¹ს უფალ|²² ნო ჩემ-
²³ნო

თ: გლახაი მათე.. და შვილი ლთნ.. ან. მე გლახაი ცოდელი.. მომისენე.. ან.
ბ: 8—9—ერისა] ფერისა. 10 <ესე>]-ბ. 9—მ | ეგრემ(?) 20—21 გა—როს] გა [ხა]როს.

80. აკურა. მამადავითის ეკლესია

სოფ. აკურა (თელავის რ-ნი). სოფლიდან 1,5 კმ. მანძილზე, ტყეში, ვან-
თის-ხევის წყლის ნაპირზე, მდებარეობს მამადავითის (დავით გარეჯელის) მო-
ნასტერი, რომლის მთავარი ეკლესია წარმოადგენს IX ს-ის ბაზილიკას ([200],
Г. Н. Чубинашвили, 110, შენიშ. 1; 121). მასზე შემორჩენილია X—XI სს-ის
4 ასომთავრული წარწერა, რომელთაგან ერთი საღებავითაა შესრულებული,
ორი შეღესილობაზეა ამოღებული და ერთიც — ლაპიდარულია.

X ს. მოხახუნებული გიორგისძეთა

აკურის მამადავითის ეკლესიის აღმოსავლეთის ფსაღზე, სარკმლის ქვე-
მოთ, ამოღებულია სამსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. განკვეთილობის
ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული, ქარაგმის
ნიშანი — მოკლე, სწორი, განივი ხაზი.

დაზიანება: ფილა შუაზეა გახეთქილი, რის გამოც, წარწერის შუა ნაწილი დაზიანებულია. (ტაბ. 115,1).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში: IX ს. (ბ, ჩ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფიული ნიშნები — გრაფემების მიდრეკილება განუსხურება-გაკუთხოვნებისაკენ.

გამოცემები: 1) [200], Г. Н. Чубинашвили, 117, табл. 56,3 (რუს.; გრაფიკ. მონახ.; ფოტო) (ჩ); 2) [20], თ. ბარნაველი, 3, № 3, სურ. 3 (დენ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (ბ).

სურ. 195.

1. ႠႰႰႠႠႠႠႠႠ
2. ႠႠႠႠႠႠႠႠ
3. ႠႠႠႠ

გ(ან)უს(უ)ენ[ე] უ(ფა)ლო
სუ²ლს(ა) გ[ი]ორგ(ი)ს | ³ ძეთ(ა)ს(ა)

¹ განუსვენენ თ.

1 ႠႰႠႠႠႠႠ Ⴀ.

81. ნინოწმინდის ტაძარი

ს. ნინოწმინდაში (საგარეჯოს რ-ნი) მდებარეობს გუმბათიანი ტაძრის ნანგრევები (შემორჩა მხოლოდ აღმოსავლეთი მხარე ტაძრისა და დასავლეთის კედლის ნაწილი). ტაძარი, გ. ჩუბინაშვილის დასკვნით, აგებულია VI ს-ის მესამე მეოთხედში და რესტავრირებულია ჯერ XI—XII ს-ში, ხოლო შემდეგ XVI ს-ში და XVIII ს-ის II ნახევარში. ის დანგრეულია ჯერ 1824 წ., მიწისძვრის შედეგად, ხოლო შემდეგ 1848 წ. ([200], Г. Н. Чубинашвили, 232—246). ნინოწმინდის ტაძარს ჰყავდა არქიმანდრიტი. ის შედიოდა ქისიყელი (ბოდბელი) ეპისკოპოსის სამწყსოში. ტაძრის შემორჩენილ აღმოსავლეთის ფასადზე მოთავსებულია ხუთი წარწერა, რომელთაგან ოთხი ასომთავრულია, ხოლო ერთი—უცნობი დამწერლობითაა შესრულებული (ამ უკანასკნელ წარწერას ა. შანიძე უწოდებს „ჰერეთულს“, პ. ინგოროყვა და ს. კაკაბაძე მიიჩნევენ მას ალბანურად, ხოლო თ. ბარნაველი შესაძლებლად მიიჩნევს, რომ ეს იყოს კრიპტოგრაფია).

X სს. მლოცველთა მოხახსენებლები

ნინოწმინდის ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადზე (საკურთხევლის აფსიდზე) შემორჩა ასომთავრული დამწერლობით ამოღარული მლოცველთა ოთხი მოხახსენებელი. პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით ოთხივე ეს წარწერა დაახლოებით ერთიდაიმავე დროისა (თუმცა შესრულებულია სხვადასხვა ხელით): განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავთ, თითქმის ყველა სიტყვა დაცილებულია ერთმანეთისაგან. ქარაგმის ნიშანი — სწორი, განივი ხაზი.

წარწერების დათარიღება წინა გამოცემებში: 1) X—XI სს. (შ, ბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფიული ნიშნები: 1) მიდრეკილება ოთხხაზოვანი ბადისკენ, განუსხურება-გაკუთხოვნებისკენ (ნუსხურია უ I წარწერაში; უ ტ და შ მ III წარწერაში). 2) განკვეთილობის ნიშნების გარეშე წერა.

I. მოხახსენებელი კაციახი

ნინოწმინდის ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადის ჩრდილოეთის მხარეზე, სარკმლის ქვემოთ, ამოღარულია ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. (ტაბ. 116,1).

გამოცემები: 1) [195], А. Г. Шанидзе, 55 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.) (შ); 2) [200], Г. Н. Чубинашвили, 241, табл. 160,2 (რუს., ა. შანიძის გამოცემის მიხედვით; გრაფ. მონახ.; ფოტო). 3) [20], თ. ბარნაველი, 118, № 231, სურ. 47 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფიკ. მონახ.) (ბ).

ქრეუ ხღა ჟრეჟეჟა
 ქ(რისტე) შ(ეიწყალ)ე კ(ა)ც(ია)ა
 კაცია შ, ბ.

სურ. 196.

II. მოხახსენებელი თევდორეხი

ნინოწმინდის ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადის ჩრდილოეთის მხარეზე, I წარწერის მარჯვნივ, სხვა ქვაზე, ამოღარულია ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. (ტაბ. 116,1).

გამოცემები: 1) [44], ალ. გულისაშვილი (მხედრ. ტრანსლიტ. და ტრანსკრ., დ. ბაქრაძის წაკითხვით) (გ); 2) [73], ლ. მელიქსეთ-ბეგი (მხედრ. ტრანსკრ.); 3) [195 ა], А. Г. Шанидзе, 55 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.);

რუს.); 4) [200], Г. Н. Чубинашвили, 241, табл., 160,2 (რუს., ა. შანიძის გამოც. მიხედვ.; გრაფიკ. მონახ.; ფოტო) 5) [20], თ. ბარნაველი, 118, № 232, სურ. 48 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.).

ქ-რ ყ-რ ტ-რ

ქ̄-რ̄ ყ̄-რ̄ ტ̄-რ̄

სურ. 197.

გ: ქტა ქე შეთე მხსნ ხზე ღხ რსე (აქ გაერთიანებულია I, II და IV წარწ.).

ქ(რისტე)ე შეიწყალე თ(ევედორ)ე.

გ: ქრონიკონსა სამის ერთსა. ქრისტე შეიწყალე თევედორე მოიხსენე. (გაერთიანებულია I, II, IV წარწ.).

III. მონახსენებელი სტეფანესი

ნინოწმინდის ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადის სამხრეთის მხარეზე ამოღარულია ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. (ტაბ. 116,2).

გამოცემები: 1) [195^a], А. Г. Шанидзе, 54 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.) (შ); 2) [200], Г. Н. Чубинашвили, 241, табл. 160,1 (რუს., ა. შანიძის გამოც. მიხედვ.; გრაფიკ. მონახ.; ფოტო); 3) [20], თ. ბარნაველი, 118—119, № 233, სურ. 49 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (ბ).

ქ̄-რ̄ ყ̄-რ̄ ს-ღ-ფ̄-რ̄ ჟ-ბ

სურ. 198.

ქ-რ ყ-რ სჟ-ფი ბ...ჟ-ბ

ქ(რისტე)ე შეიწყალე სტ(ე)ფ(ან)ე ღ(ა)... მ(ამა)მ.

ღა... მამამ] არქივისკოპოსი შ. ბ.

IV. მონახსენებელი ბაკურდუხტის

ნინოწმინდის ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადის სამხრეთის მხარეზე, III წარწერის მარჯვნივ, ამოღარულია ოთხსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. (ტაბ. 116,2).

გამოცემები: 1) [73], ლ. მელიქსეთ-ბეგი (მხედრ. ტრანსკრ.); 2) [195^a], А. Г. Шанидзе, 54—55 დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.) 3) [200], Г. Н. Чубинашвили, 141, табл. 160^a (რუს., ა. შანიძის გამოც. მიხედვით; გრაფ. მონახ.; ფოტო).

1. ქ¹ ო⁷ ო⁷ ო⁷ ო⁷
2. ს⁷ ო⁷
3. ო⁷ ო⁷ ო⁷ ო⁷
4. ო⁷ ო⁷

ქ¹ ო⁷ ო⁷ ო⁷ ო⁷
ს⁷ ო⁷

ქ(რისტე) მ(ოი)კს(ე)ნ(ე) |² ს(უ)ლი |³
ბ(ა)კ(უ)რდ(უ)ხ|⁴ტ(ი)სი.

კ⁷ ო⁷ ო⁷ ო⁷
ო⁷ ო⁷

ბ: მოიკსენე;

სურ. 199.

82. საბუთ. წმ. შიოს ეკლესია

სოფ. საბუთში (ყვარლის რ-ნი) დგას ნახევრად დანგრეული წმ. შიოს ეკლესია — სამეკლესიანი ბაზილიკა VI—VII სს-სა, გადაკეთებული და რესტავრირებული გვიან. ([200], Г. Н. Чубинашвили, 154—156).

X ს. მოხახუნებული სტეფანესი

საბუთს წმ. შიოს ეკლესიის აღმოსავლეთის ფასადის სარკმლის გვირგვინზე, რელიეფური ჯვრის ორივე მხარეზე, გამოქანდაკებული ყოფილა რელიეფური ასომთავრული წარწერა. ამჯერად წარწერა შემორჩენილია მხოლოდ მარცხენა მხარეზე, ზომით 25×30. გრაფემების სიმაღლე 8—12, განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. ქარაგმის ნიშანი — რელიეფური, სწორი, გრძელი ხაზი. ეს ხაზი გამოყენებულია ამასთანავე სტრიქონებისა და სვეტების გამოყოფად.

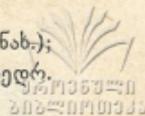
წარწერა ამოკვეთილია სამ სვეტად: I სვეტი შედგება ერთი ჩამოგრძელებული ჯვრის გამოსახულებისაგან (ტექსტის დაწყების ნიშანი); II სვეტში ერთი სიტყვა გაყოფილია ორ სტრიქონად (თითოში ორ-ორი გრაფემით), გამოყოფად კი გამოყენებულია ქარაგმის განივი ხაზი; III სვეტში ასევე ერთი სიტყვა გაყოფილია ორ სტრიქონად (თითოში — თითო გრაფემით), ამასთან, ეს სვეტი გამოყოფილია წინა II სვეტისაგან ქარაგმის ვერტიკალური ხაზით. წარწერა სამი მხრიდან ჩასმულია რელიეფურ ჩარჩოში, მეოთხე მხარეს კი წარწერას ჩარჩოს ნაცვლად ესაზღვრება ჯვარი.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: IX ს. (ბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფიული ნიშნები—გრაფემების მიდრეკილება გაკუთხოვნება-განუსხურებისაკენ; გრაფემების სტილიზაცია; განკვეთილობის ნიშნების გარეშე წერა.

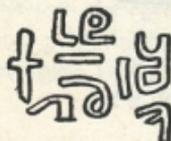
გამოცემები: 1) [200], Г. Н. Чубинашвили, 154—155, შენიშვ.

2 (მხედრ. ტრანსკრ., თ. ბარნაველის წაკითხვით; რუს.; გრაფიკ. მონახ.);
 2) [20], თ. ბარნაველი, 126—127, № 244, სურ. 53 (დედნ. შრიფ.; მხედრ.
 ტრანსკრ.; ფოტო, რეტუსირებული ვ. ცინცაძის მიერ) (ბ).

† სრ | ყ
 რა | რ

† სტ(ეფან)ეა შ(ეიწყალ)ე.

† ქრისტე ბ.

სურ. 200.

83. საბუთ. იოვანე ნათლისმცემელის ეკლესია

სოფ. საბუთეს მიდამოები (ყვარელის რ-ნი): სოფლიდან 7 კმ. მანძილზე, მდ. ინწობის სანაპიროზე, მდებარეობს სამონასტრო ანსამბლი. მონასტრის მთავარი ეკლესია, იოვანე ნათლისმცემელის სახელობისა, წარმოადგენს VI—VII სს-ის სამეკლესიან ბაზილიკას. ის რესტავრირებულია XVI ს-ში ([200], Г. Н. Чубинашвили, 178—181). ეკლესიაზე შემორჩენილია ერთი ასომთავრული წარწერა.

185

X ს. მოსახსენებელი აბრაჰამის

საბუთეს ნათლისმცემლის ეკლესიის სამხრეთის შესასვლელის თაღის საყრდენში ჩასმულია, შებრუნებით, ქვა, რომელზეც ამოღარულია ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტი. წარწერის სიგრძე — 20. გრაფემების სიმალღე — 3—3,5. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან არაა დაცილებული.

დაზიანება: კირის ხსნარით დაფარულია პირველი და მე-5—6 გრაფემების ნაწილი.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემაში: „დამწერლობის ხასიათით ადრეული უნდა იყოს“ (ბ).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: პალეოგრაფიული ნიშნები — გრაფემების გაკუთხოვნება; შ მკ წრის შემკვრელი ხაზი ზუნის მარჯვნივ აღარ გადადის (მიდრეკილება განუსხურება-გამხედრულეებისაკენ); განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნების გარეშე წერა, სიტყვების შერწყმა.

გამოცემები: 1) [200], Г. Н. Чубинашвили, 180, прим. 2, табл. 112,3 (მხედრ. ტრანსკრ.; ფოტო) (ჩ); 2) [200], თ. ბარნაველის პირველი წაკითხვა, გ. ჩუბინაშვილის წიგნში, 180, შენიშვნა 2 (რუს. ტრანსკრ. და რუს. თარგმ.) (ბ); 3) [20], თ. ბარნაველი, 127—128, № 245, სურ. 54 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (ბ!).

საქართველო

აბ(რაპა)მ უფალი.

ჩ: საბა ოფა
ბ: სკა ოფა

ბ: საბა უფალი
ბ1: ... აბრამ ოფა [ლი] (?)

84. ზედაზნის მონასტერი

ზედაზნის მონასტრის ბაზალიკური ეკლესია (მცხეთის რ-ნი, საგურამოს მიდამოები) აგებულია VIII ს-ში, ერთ-ერთი ასურელი მამის იოანე ზედაზნელის მოღვაწეობისა და აღსრულების ადგილზე ([197], P. Шмерлинг, 111). თვით ეკლესიაზე წარწერები არ არის. წარწერები შემოგვრჩა მხოლოდ: 1) ეკლესიის კანკელზე; 2) ფილაზე იოანე ზედაზნელის აკლდამიდან და 3) ერთ ცალკე ქვაზე (ეს უკანასკნელი წარწერა მხედრულია და სცილდება წარმოდგენილი კრებულის ქრონოლოგიურ ფარგლებს.

186

X—XI სს. ზედაზნის ეკლესიის კანკელის (I ფილის) წარწერები

სსსმ—211. ზედაზნის ეკლესიის კანკელიდან შემოგვრჩა ორი ფილა, თითოეული, ზომით 111×93 (ორივე გამოფენილია სსსმ-ს ექსპოზიციაში). ერთ-ერთ ფილაზე გამოსახულია, რელიეფით, სიუჟეტი სვიმეონ მესვეტის ცხოვრებიდან. სვიმეონ მესვეტე გამოსახულია სვეტის კაპიტელზე დადგმულ აივანზე მყოფი ([197], P. Шмерлинг, 111—112). სვიმეონის თავთან, მარჯვნივ და ჩარჩოზე, ზემოთ, მარჯვნივ, შემორჩენილია წარწერები. კანკელის ფილა გატეხილია რამდენიმე ნაწილად და რესტავირებულია მხოლოდ ნაწილობრივ. (ტაბ. 117,1).

ძეგლის (კანკელის) დათარიღება სხვა მკვლევარებთან: XI ს-ის დასაწყ. ([197], P. Шмерлинг, 115).

წარმოდგენილი დათარიღების საფუძველი: ორივე წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნები.

I. სვიმეონ მესვეტის სახელი

ზედაზნის კანკელის I ფილაზე, სვიმეონ მესვეტის თავის მარჯვნივ, ამოღებულია ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. ქარაგმის ნიშანი — კიდურწერტილოვანი სწორი განივი ზაზი. გრაფემები კიდურწაისრულია. (ტაბ. 117,1,3).

† სკა ოფა

† სვმ(ე)ონ.

დაზიანება: ფილას, წარწერის მარცხნივ, ზედაპირი ატეხილი აქვს, რის გამოც, როგორც ჩანს, წარწერას აკლია დასაწყისი ერთი სიტყვა (ტაბ. 118,1,2).

გამოცემები: 1) [20], თ. ბარნაველი, 66—67, № 122, სურ. 19 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფიკ. მონახ.) (ბ); 2) [197], P. Шмерлинг, 113, рис. 7 (დედნ. შრიფ.: რუს.; გრაფ. მონახ.) (შ).

1. [შ+ც] ყუნე
2. ცე
3. უნე
4. ცუნე
5. ხეც
6. ხუნეც
7. ყე ყე

1 [შ+ც] — ბ, შ.

შ(ე)ქ(მ)ა კელი²თა |³ გლახ⁴აკისა
|⁵ ზაქა⁶რისითა |⁷ ქ(რისტ)ე შ(ე)წყალე.

¹ შექმნა]—ბ, შ.

ყუნე
ცე
უნე
ცუნე
ხეც
ხუნეც
ყე ყე

სურ. 202.

II. ცენტრალური კომპოზიციის მარჯვენა ფიგურის განმარტებითი წარწერა

ცენტრალურ კომპოზიციაზე გამოსახულ ორივე ფიგურას თავთან ახლავს განმარტებითი წარწერები, რომელთა ფრაგმენტებია შემოგვრჩა.

მარჯვენა ფიგურის თავთან, მარცხნივ შემორჩა წარწერის ფრაგმენტი: ვერტიკალურად ზემოდან ქვემოთ განლაგებული ხუთი მთავრული გრაფემა.

დაზიანება: ფილის ზედა ნაწილი ამოტეხილია და წარწერის დასაწყისი დაკარგულია. (ტაბ. 118,1; 119,1).

გამოცემები: 1) [20], თ. ბარნაველი, 73—75, № 134, სურ. 32, 34 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფიკ. მონახ.) (ბ); 2) [197], P. Шмерлинг, 113, рис. 7, табл. 27, 1, 2 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; რუს.; გრაფიკ. მონახ.; ფოტო) (შ).

ს
ე
ნ
ც
ე

სურ. 203

[შ	ჩ
[+	[S
[Q]	[Q]
[ქ]	[ს]
[ქ]	[ქ]
ქ	
ქ	
ს	
ქ	
Q	

[და||ვით] [ქორ] [ე] [ბისკო] [პოსი].

შ: (ე)ბისკო(პოზი).

III. ცენტრალური კომპოზიციის მარცხენა ფიგურის განმარტებითი წარწერა

ფილის ცენტრალურ კომპოზიციანზე გამოსახული მარცხენა ფიგურის თავთან, მარცხნივ, შემორჩა წარწერის ფრაგმენტი—ვერტიკალურად განლაგებული 7 მთავრული გრაფემა.

დაზიანება: ფილის დაზიანების გამო წარწერას აკლია თავი და ბოლო. (ტაბ. 118,1).

გამოცემები: 1) [20], თ. ბარნაველი, 74—75, სურ. 33, 34 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფიკ. მონახ.) (ბ); 2) [197], P. Шмерлинг, 113, рис. 7, табл. 27,1 (დედნ. შრიფ.; რუს. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო) (შ).

Q
ქ
შ
Q
ქ
ქ
ქ

...ორდოხ შე...(?)

ბ: ურდუხ მეფე

IV. ცენტრალური კომპოზიციის ჩარჩოში ჩახშული მეომრის გამოსახულების სახელი

ფილის ცენტრალური კომპოზიციის გარშემო შემოვლებულია წნული ჩარჩო. მასში, მარცხენა მხარეზე, ქვემოთ, ჩატანებულია მეომრის რელიეფური გამოსახულება. გამოსახულებასა და ცენტრალურ მარცხენა ფიგურას შორის ამოღარულია მთავრული გრაფემებით მეომრის სახელი, სამ სტრიქონად. (ტაბ. 118,1; 119,2).

გამოცემები: 1) [20], თ. ბარნაველი, 69, № 125, სურ. 23 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფიკ. მონახ.); 2) [197], P. Шмерлинг, 113, სურ. 7, ტაბ. 27,1 (დედნ. შრიფ., რუს. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.; ფოტო).

ჩ
ჩ
C

ვა | ჩნ | ა

1. ფილის ზემო ნაწილზე, მედალიონში, წარწერა შემორჩა მხოლოდ ბრძოლის მოსახლეების მარცხნივ, მარჯვნივ კი — მხოლოდ ერთი გრაფემა, რომელიც თ. ბარნაველი მიიჩნევს „ი(თან)ე“-ს დასაწყისად. (ტაბ. 118,1; 118,3).

[20], თ. ბარნაველი, 69, სურ. 22 (დენ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.).

ჩ-ა||ჩ[7]

წ(მილა)ა||ი(ოვან)[ე].

იოანე ბ.

ჩ ა რ ჩ ო ს მ ა რ ც ხ ე ნ ა მ ხ ა რ ე ზ ე:

2. I მედალიონი (ზემოდან) (ტაბ. 118,1).

1) [20], თ. ბარნაველი, 70, № 126, სურ. 24 (დენ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.); 2) [197], P. Шмерлинг, 113 (დენ. შრიფ.; რუს. ტრანსკრ.).

[მ-] + || ს-

[მ(ი)]ქ(აე)||ლ.

შ: მიქლ

3. II მედალიონი (ზემოდან) (ტაბ. 118,1, 119,3).

1) [20], თ. ბარნაველი, 70, № 127, სურ. 25 (დენ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფიკ. მონახ.); 2) [197], P. Шмерлинг, 113 (დენ. შრიფ., რუს. ტრანსკრ.).

შ||ჩ

და||ვით

ს||ჩ

4. III მედალიონი (ზემოდან) (ტაბ. 118,1, 119,4).

[20], თ. ბარნაველი, 70, № 128, სურ. 26 (დენ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.).

ს ს

ზ ო

[ს?] ო

ალა(?)||აო-ი(?)

ბ: ს ს

ზ ო

რ[ქ?] ზ

ჩ

ბ: ალ (აბელ, აბულ?) ტაოლი(?)

5. IV მედალიონი (ზემოდან) (ტაბ. 118,1).

[20], თ. ბარნაველი, 71, № 129, სურ. 27 (დენ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.).

ფ ს;

[ჩ] ზ;

ა ი;

თირ||ალი(?)

ჩ ა რ ჩ ო ს ქ ე ე დ ა მ ხ ა რ ე ზ ე:

ჩარჩოს ქვედა მხარეზე მოთავსებულია შვიდი მედალიონი პირთა გამოსახულებებით. პირველი სამი მედალიონის პირთა აღმნიშვნელი წარწერები გადასულია.

6. IV მედალიონი (მარცხნივ) (ტაბ. 118,1; 120,1).

1) [20], თ. ბარნაველი, 71, სურ. 28 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფიკ. მონახ.); 2) [197], P. Шмерлинг, 114 (დედნ. შრიფ.; რუს. ტრანსკრ.).

Г Ц
Г Н
Г

ივლიანე

7. V მედალიონი (მარცხნიდან) (ტაბ. 118,1; 120,2).

1) [20], თ. ბარნაველი, 71—72, № 131, სურ. 29 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფიკ. მონახ.); 2) [197], P. Шмерлинг, 114 (დედნ. შრიფ.; რუს. ტრანსკრ.).

ჟ
ზ
Q

მ(არ)ზუ(?)

8. VI მედალიონი (მარცხნიდან) (ტაბ. 118,1; 120,3).

1) [20], თ. ბარნაველი, 72, № 132, სურ. 30 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფიკ. მონახ.); 2) [197], P. Шмерлинг, 114 (დედნ. შრიფ.; რუს. ტრანსკრ.).

ღ

გ(იორგ)ი.

ჩ ა რ ჩ ო ს მ ა რ ჯ ვ ე ნ ა მ ხ ა რ ე ზ ე :

ჩარჩოს მარჯვენა მხარეზე შემორჩენილია სამი მედალიონი, რომელთაგან პირველი და მეორე მედალიონებიც და წარწერებიც გადაშლილია.

9. III მედალიონი ზემოდან (ტაბ. 118,1; 120,4).

1) [20], თ. ბარნაველი, 72, № 133, სურ. 31 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ., გრაფ. მონახ.); 2) [197], P. Шмерлинг, 114, (დედნ. შრიფ., რუს. ტრანსკრ.).

ყ
Q
ქ
ღ

შურტაი

ყ
Q
ქ
ღ

სურ. 204.

VI. მონახსენებელი მლოცველი (ივანესი)

ცენტრალური კომპოზიციის ჩარჩოსა და ფილის ჩარჩოს მედალიონებს შორის „ვანა“-ს გამოსახულებების მარჯვნივ, ამოკაწრულია ექვსსტრიქონიანი ნუსხური წარწერა. (ტაბ. 118,1; 118,4).

რ ა
რ ა ლ
ა რ ე ლ

გ ა რ ე ლ
ა რ ე ლ

ქ

სურ. 205

1. რ ა
2. რ ა რ
3. ა რ ე ლ
4. რ ა რ ე ლ
5. ა რ ე ლ
6. — ა რ *

6 ქ[რ]ე ზ.

* ამ სტყვის წინ გადაფხვნილია ერთი გრაფმა, შესაძლოა თვით დამწერის მიერ.

წ(მიდა)ო |² იოვ|³ანე შ(ეიწყალ)ე |⁴ ივანე. |⁵ კ(არგა) |⁶ შ(ეიწყალ)ე.

5 კ(არგა?) ბ, 6 ქრისტე შეიწყალე

VII. მოხაზვებელი მლოცველისა

ფილის მარცხენა ჩარჩოს ზედა ნაწილზე ამოკაწრულია კიდევ ერთი მლოცველის წარწერა, ნუსხა-ხუცური დამწერლობით, შეიდ სტრიქონად. (ტაბ. 118,1).

[20], თ. ბარნაველი, 68, № 124, სურ. 21 (დედნ. შრიფ.; მხედრ. ტრანსკრ.; გრაფ. მონახ.) (ბ).

1. ქ
2. ა
3. —
4. რ
5. ა
6. —
7. რ

ქ(რისტე) |² შ(ეიწყალ)ე |³ ს |⁴ ევ |⁵ ბტ |⁶ — — ს(უ) |⁷ ლი.

ბ: ქრისტე შეიწყალე—სებბტ(?) ზედაზნელი

5 ა რ ბ ბ.

6. ა რ ჩ [ქ] ბ.

პირობითი ნიშნები

() ქარაგმის გახსნა.

[] აღდგენილი ადგილები.

() წარწერის შემსრულებლის მიერ ამოკვეთილი ზედმეტი ასო.

{ } წარწერის შემსრულებლის მიერ უნებლიეთ გამოტოვებული ასო.

... ნაკლული ტექსტის ასოთა გაურკვეველი რაოდენობა.

--- ნაკლული ტექსტის ასოთა სავარაუდო რაოდენობა (ყოველი ხაზი აღნიშნავს თითო ასოს).

(?) საეჭვო წაკითხვა.

(!) უეჭველი, მაგრამ გაუგებარი წაკითხვა.

| დედნისეული სტრიქონის გამოყოფა.

|| სტრიქონის გადასვლა ქვის მეორე ფილაზე.

// სტრიქონის ზემოდან დაწერილი ტექსტი.

+ დამატებული ასო ან სიტყვა.

— დაკლებული ასო ან სიტყვა.

] ტექსტის ეს ადგილი დაბეჭდილია შემდეგნაირად.

ს ა ქ ი მ ბ ლ ე ბ ი

ბ. პირთა, გეოგრაფიულ და მთნიჭურ სახელთა*

- აბაზ 85, 86, 93
 აბაზ ერისთავი 301
 აბაზა [ტბელი] 184
 აბიათარ დამწერი 198, ლეკანოზი 199
 აბრამ 318
 აბრაჰამ უფალი 318
 აბრაჰამ 144
 აბუზარ(?) 220
 აბულ მამფალი 250
 აბულეთ 191
 აგარიანი 275
 ადრნერსე 96, კპატოსი 162
 ავავ იხ. ქველი ავავ
 ავდერკ 305
 აზარუხტ ბოლნისის საყდრის კარის შემბ-
 მელი 70
 ათანახე (სხვადასხვა) 117, 134
 ალავერდი 172
 აღ (აბელ, აბულ?) ტაოელი(?)* 322
 ამდერკი 308*
 ანდრია წმ. 126
 ანჩა: ანჩელი 297
 არეშტი სოფ. შეწირული კუმურდოს საყდ-
 რისთვის გურგენ კურაპალატის ძის მიერ
 111
 არშუშა პატრიკიოსი, მამფალი 103
 ატენი 207, 208, ატენელი მამსახლისი 107
 აშოტ 286, 287, კურაპალატი 285
 ახალქალაქი: ახალქალაქელნი 246, 248
 ახოან 273
- ბაგრატ († 945) მეფე 294, უფალი 308
 ბაგრატ († 961) ერისთავთა ერისთავი, მე-
 ფე 303
 ბაგრატ († 994) ქართველთა მეფე 269
 ბაგრატ (978—1014) 218, აფხაზთა მეფე
 259
 ბაგრატ კალაპოტის შემქმნელი (ატენის სი-
 ონში) 205
- ბაგრატ წმ. 259
 ბაკურ ყანაელი 193
 ბაკურდუხტ 316
 ბაკურდუხტ ხარაისძე 156
 ბაო(!)* 219
 ბარნაბა 84
 ბაქარ 219
 ბაღდნარ 220
 ბაღდიანი 148
 ბაჰრამ 146
 ბერი ცხრაზმისძევის ქვეისუფალი 144
 ბეშქენ 194
 ბოლნისი: ბოლნისის ნახბეტი 76
 ბორცვს ჭუარი 180, 182, 183, 184
 ბუწატი 256
 ბუზაური (მიწა) 146
 ბრეძა 172
- გაბაი იხ. სტეფანოზ-გაბაი
 გაბარაი 169
 გაბელ (სხვადასხვა) 215, 271
 გაბელა 195
 გაბიტა 217
 გაბრიელ (სხვადასხვა) 217*, 261
 გაბრიელ დიაკონი 292, მოძღვარი 293
 გაბრიელ მთავარანგელოზი 100, 139, 162,
 221, 292
 გაბრიელ ხარაისძე 156
 განდი (?) 77
 გარბანელი 169
 გელსაზი (გულსაზი)* 226
 გია 148
 გიორგი (სხვადასხვა) 111, 112, 217, 257,
 273, 305
 გიორგი არმაზელი მამსახლისი 168
 გიორგი (აფხაზთა მეფე) 168
 გიორგი მეფე* 242
 გიორგი ზღუდის შემქმნელი (ატენის სიონ-
 ში) 206
 გიორგი (კალატოზი?) 189

* ვარსკვლავით აღნიშნული სახელები აღებულაა წარწერების სქოლიოდან (კითხვა-სხვაობებიდან).

გიორგი (კუმურდოს ხუროთმოძღვარი?) 266
 გიორგი ცხრაზმისკევის კვეისუფალი 144
 გიორგი წმ. 113, 122, 172, 251, 261, 269,
 272, 296, 297
 გიორგი კელის დამწერი 144
 გიორგი თუალოასძე 223
 გიორგი ხარაიხძე 156
 გიორგისძენი 313
 გიორგისძე 112
 გოგოლეური მუშალა იხ. მუშალა გოგოლე-
 ური
 გრიგოლ 213
 გრიგოლ მამასახლისი (წრომის) 132
 გრიგოლ კვატოსი 120
 გრიგოლ წმ. 250, 253
 გრძელისძე ვაპრამ იხ. ვაპრამ გრძელისძე
 გუარამავერ ხარაიხძე 156
 გუერაიხძე 284
 გუღა 98
 გულსურაბი, დიდგორის კვეისუფალი 226
 გურანდუხტ დედოფალი 259
 გურგენ ერისთავ-ერისთავი 253
 გურგენ კურაპალატი 111
 გურსი 305

დაბა 189
 დავით (+937) 286
 დავით 322
 დავით (+1001) 303, კურაპალატი 269,
 281, 288, 299, მაგისტროსი 261, მეფე 288
 დავით (ბოლნისის სიონის ამშენებელი, მისი
 პირველი ეპისკოპოსი) (V ს.) 66, 68
 დავით მამფალი 250
 დანგათ სვიმეონ 283
 დანიელ წმ. 125, 221
 დემეტრე კვატოსი 96, 164
 დეძამი 130
 დიდგორი 226
 დომინოს სამწევრის ჯურის მამასახლისი
 223

ელია ბოლნელი 250, 251
 ესაყ 123
 ეფრემ(?)* 312

ვარაზ-ბაკურ ნათესავეთ ბიტიახში 236
 ვარდან ნახბეტი (494 წ.) 75
 ვანე 194
 ვანე ერისთავი 267
 ვანა 321
 ვახტანგის ძენი 181
 ვაპრამ გრძელისძე 272
 ვეჟან, ატენელი მამასახლისი 107
 ვეჟინის ციხე 172

ვაზი 146
 ვაქარია 320
 ვაქარია პირველ-ეპისკოპოსი (ნიქოზის საყ-
 დრის ამშენებელი, მისი პირველი ეპისკო-
 პოსი) (V ს.), 71
 ვედანელი* 324
 ვოსიმე 257
 ვუია 264

თავაძა 258
 თათვარაჟ 90
 თაფლაიხძე თევდორე იხ. თევდორე თაფ-
 ლაიხძე
 თღრაბ (თრღაბ?) 306
 თევდორე (თაფლაიხძე?) 174
 თევდორე (სხვადასხვა) 258, 315
 თევდორე ბოლნელი ეპისკოპოსი 253
 თევდორე ეპისკოპოსი (ურბნელი) ლუკას ძე
 197, 198
 თევდორე კალატოზი 189
 თევდორე წმ. 120, 225, 226
 თევდორე თაფლაიხძე 172
 თეკლა 182
 თემესტია 166
 თეოდორე ანჩელი 297
 თირალი (?) 322
 თიკრეველი 184
 თუალის 305
 თუალო 191
 თუალოას ძე იხ. გიორგი თუალოას ძე
 თუაღშავ 305
 თუთა 146

ია 219
 იესე (სხვადასხვა) 257*, 273
 იესუ 77 იხ. იესუ ქრისტე
 იესუ ქრისტე 63, 90, 94, 106, 261, 282,
 286, 288, 294
 ივანე (სხვადასხვა) 253*, 323, 324
 ივანე დამწერი 210
 ივანე კალატოზი 189
 ივანე მახარას ძე 213
 ივანე ნიკოლოზის ძე 257
 ივანე სულაის ძე 280
 ივანე ტბელი (X ს. I მეოთხ.) უფალი ქარ-
 თლსა შინა 172, ერისთავი 176
 ივანე აბაზას ძე [ტბელი] (X ს. II ნახ.) 184
 ითიხანანი 184
 ილარიონ წმ. 120
 ილი იბაჭიჯი* 211
 ინა კალატოზი 192
 იოანე ბოლნელი ეპისკოპოსი (სხვადასხვა
 153, 253*
 იოვანე (ყველა სხვადასხვა) 212, 213, 215,
 257, 296, 297, 312

იოვანე ასანობარი(?) 226
 იოვანე დისწული მიქაელ (ნიქოზელ) ებისკოპოსისა 187
 იოვანე ებისკოპოსი (კუმურდოელი) 264, 265, 267
 იოვანე ერისთავი (სხვადასხვა) 136, 236*
 იოვანე ერისთავთ-ერისთავი, ძე ბაკურ ყანაელისა 193
 იოვანე ნათლისმცემელი 242
 იოვანე ძამელი 212
 იოვანე წმ. 322, 324
 იორდანე 209
 იოსებ 219
 იპაჩიჩი იხ. ილი იპაჩიჩი
 იუდა 146

კაპიტონ (?)* 308
 კაცია 314
 კაცოლი 129
 კიტრი იხ. ჰომად კიტრის ძე
 კვრიე (სხვადასხვა) 151, 211, 212, 301
 კვრიე ვალატოზი 257
 კვრიე ქორეპისკოპოსი 321
 კვრიე, წმ. 128, 129 იხ. კუირიე
 კოზმან წმ. 127, 304
 კოლონკელ ფხუენელაისძე 146
 კონსტანტინე* 257
 კოსტანტი 198
 კოსტანტი (ურბნისის სიონის აშენებელი — ადგ. ფეოდალი) (V ს. I ნახ.) 63
 კოსტანტი ქართლის გამგებელი (აფხაზთა მეფის ძე) 144
 კოსტანტი სტეფანესა და გუდას ძე (VII ს.) 98
 კოსტანტინე მეფე (აფხაზთა მეფე) (X ს. დასაწყ.) 172, 223, 236
 კრავა 284
 კრავი 272
 კუირიე წმ. 277 იხ. კვრიე
 კუიტა: კუიტაური (მიწა) 146
 კუმურდო (საყდარი ჭაებატოში) 111

ლატავრი 122
 ლაშა 106
 ლევან* 213
 ლეონ მეფე (აფხაზთა მეფე) (957—967) 221, 236, 264
 ლიპარიტ ერისთავი, მამა რატ ერისთავისა (X ს. I ნახ.) 202
 ლიპარიტ ერისთავი, ძე რატ ერისთავისა (X—XI სს. მიჯნა) 238
 ლომი 146
 ლომი ქვის დამსმელი 201
 ლუკა მამა ურბნელ ეპისკოპოს თევდორესი 197

მათია 148
 მკარ ძმა მარკოზ მამასახლისისა 308
 მალაქია იხ. მელქისედეკ (მალაქია?)
 მამა (მლოცველის სახელი) 315
 მამალაის ძენი 308
 მანანი (ჯაებატის დიდი აზნაურის ფარსმანის ცოლი) (X ს.) 139
 მარზუ (?) 323
 მართუც (?) (ჯვრის ამმართველი) 115
 მარიამ (სხვადასხვა) 110, 122
 მარიამ ღმრთისმშობელი 139
 მარკოზან მამასახლისი, ძმა მკარისა 308
 მარკოზან მოძღუარი 155
 მახარას ძე ივანე იხ. ივანე მახარას ძე
 მელქისედეკ 245
 მელქისედეკ (მალაქია?) 245
 მირიან (ატენისა და თრიალეთის დიდი მოხელე, ბაგრატ III-ის ყმა-ვასალი) 228, 259
 მიქაელ (სხვადასხვა) 152, 209, 212, 215, 218, 256, 305, 322
 მიქაელ დიაკონი 220
 მიქაელ ეპისკოპოსი (ბოლნელი?) (X ს.) 254
 მიქაელ მთავარანგელოზი 100, 164, 292
 მიქაელ ნიქოზელი ებისკოპოსი 186, 187, 188
 მიქაელ ურბნისის სიონის აშენებელი (მისი პირველი ეპისკოპოსი?) (V ს. I ნახ.) 63
 მიქაელ ვახტანგის ძე 181
 მიქაელ კოსტანტის ძე 198
 მიქაელ ლიპაჩაჩის ძე 211
 მიქაელ ზარაის ძე 156
 მიქელა 216
 მიქელაური 148
 შორბედა 88
 მოსე 297
 მუშალა გოგოდუური 148
 მუშელი 121
 მუნწის 305
 მცხეთა: მცხეთის ეკლესია 275, მცხეთის ჭუარი 98

ნათანელ 112
 ნაფენა 192
 ნერსე-სტეფანოზ 204
 ნიკოლოზ იხ. ივანე ნიკოლოზის ძე
 ნიკოლა წმ. 306
 ნინო წმ. 275
 იგე 150
 ევანე 213
 ევსტინიანე მეფე (ბიზანტიის კეისარი იუსტინიანე II: 685—695; 705—711) 103

აოვანე 214
აოვანე (ჯავახეთის დიდი აზნაური) (993 წ.)
- 269
აოვანე წმ. 125, 127

ოთხთა ეკლესია 289
ოშან 273
ოპიზა 285
ორდოხ 321
ოქროპირ [ტბელი] ძე პატრიკ ტბელისა
183
ოქროპირ [ტბელი] ძე ტბელისა 181

პავლე მოციქული 126, 284
პაპა იხ. ხანდაშირ პაპასა ძე
პატრიკ ტბელი ძე ქავთარისა 180, 182
პეროზ მეფე (ირანის შაჰი) (459—484) 66
პეტრე მოციქული 126, 284
პეტრე 90

რამაზ 79
რატ ერისთავი, ძე ლიპარიტ ერისთავისა
202, 238, დიდი ერისთავი 228, ერისთავთ-
ერისთავი 244, 247, 248

საბერძნეთი 281
საკოცარ (ბელოსანი, კუმურდოს საყდრის
შენებელი) 264
საკოცარ (ბელოსანი ფიის წმ. გიორგის ეკ-
ლესიის შენებელი) 273
სამწევრის ჭუარი 223
სანდამირ პაპასა ძე 184
სარგენიხნი 281
სეებტ (?) 324
სვიმეონ დანგათ 283
სემეონ (მესეეტე) 318
სელიაროსი 281
სტეფანე (სხვადასხვა) 98, 315, 317
სტეფანე ბოლნელი ებისკოპოსი 255
სტეფანე ნიქოზელი ებისკოპოსი 172
სტეფანე წმ. 165, 293
სტეფანე ხარახიძე 156
სტეფანოზ იხ. ნერსის-სტეფანოზ
სტეფანოზ-გაბაი 169
სტეფანოს იხ. ქობულ-სტეფანოს
სტეფანოს პატრიკიოსი (ქართლის ერისმთა-
ვარი) 96, ქართლისა პატრიკიოსი 160
სულა (დამწერი) 275
სულა იხ. ივანე სულაძს ძე
სულა ჭავთარის ძე 109
სუმბატ მეფე 290, 291, 294, 297, ერისთავ-
თა-ერისთავი 296
სხუთხა (ბელოსანი) 178

ტაოელი (?) * 322
ტბელი (სახელი) 183
[ტბელი] აბაზა იხ. აბაზა [ტბელი]
ტბელი ივანე იხ. ივანე ტბელი
[ტბელი] ივანე იხ. ივანე აბაზას ძე [ტბე-
ლი]
[ტბელი] ოქროპირ იხ. ოქროპირ [ტბელი]
ტბელის ძე ოქროპირ იხ. ოქროპირ [ტბე-
ლი] ძე ტბელისა
ტბელი პატრიკ იხ. პატრიკ ტბელი
ტბელი ქავთარ იხ. ქავთარ ტბელი
[ტბელი] ქავთარ იხ. ქავთარ [ტბელი]
ტბელის ძე ქავთარ იხ. ქავთარ ტბელი
[ტბელი] ქობულ იხ. ქობულ [ტბელი]
ტბელნი: ყოველნი ტბელნი 172

უგრელისძე * 272
ურდუხ მეფე * 321

ფარა (სახელი) 144
ფარნავაზ, ბოლნისის საყდრის კარის შემბ-
მელი 70
ფარსმან (ჯავახეთის დიდი აზნაური) (X ს.)
139
ფებრონია თელაოისა ასული 191
ფხუენელა იხ. კოლონკელ ფხუენელაის ძე

ქავთარ (შუშანის ქმარი, შემწე ურბნისის
სიონის) (X ს.) 199
ქავთარ ტბელი 180, ძე ტბელისა 177, მამა
პატრიკ ტბელისა 180
ქავთარ [ტბელი] ძე პატრიკ ტბელისა 183
ქალაქი * 226
ქარცა 214
ქველი (ქვის დამსმელი) 239
ქველი ავაგი * 239
ქართველი 275, ქართველთა მეფე 269
ქართლი 172, ქართლის ამირა 225, ქართ-
ლის გამგებელი 144, ქართლის პატრიკი-
ოსი 160
ქობულ-სტეფანოსი, აღრნერსეს ძე 162,
165
ქობულ [ტბელი], აბაზას ძე 184
ქობულ კევისუფალი 141
ქრისტე 68, 70, 80, 82, 83, 91, 98, 103, 107,
111, 112, 117, 118, 132, 134, 141, 144,
150, 152, 156, 166, 173, 181, 182, 187,
193, 198, 199, 202, 206—213, 215, 217,
219, 223, 235, 239, 244—246, 248, 256—
258, 261, 264, 265, 283, 290, 291, 294,
297, 303, 306, 310, 314, 315, 316, 319,
320, ქრისტე ღმერთი 213, იხ. იესუ ქრისტე

ღარიბა 213
ღიავარი * 226

ყანაელი იხ. ბაკურ ყანაელი
 უვახს ძენი 136
 ყუარყუარა 174
 ყუარყუარე 172

შაბიდა 148
 შარაშელ 210
 შერგილ 116
 შროშლ* 210
 შურტა 323
 შუშან (ქავთარის ცოლი, შემწე ურბნისის
 სიონისა) 199
 შუშანიკ 154

ჩაქურ (?)*
 ჩექურ (?)*
 ჩუქურ (?)* } 270
 ჩქარი (?)*
 ჩორაჩ 118
 ჩქარი 270

ციხკარ 144
 ციცი (?) 256
 ცუატა 182
 ცხავატი 192
 ცხრაწმისქევი 144

ძალანდუხტ 151

ძამელი იოვანე იხ. იოვანე ძამელი
 ძაძამელი — ძაძანელი — ძუძარცლი 238
 ძაძანელი იხ. ძაძამელი — ძაძანელი — ძუ-
 ძარელი
 ძნელაი 75
 ძუძარელი იხ. ძაძამელი — ძაძანელი —
 ძუძარელი

ზანცთა 297
 ზარსანანი 291
 ზარისძეები იხ. გაბრიელ, ბაკურდუხტ, მი-
 ქაელ, გუარაშავრ, სტეფანე, გიორგი ზა-
 რისძეები.
 ზურსი, ერისთავთ-ერისთავი 289

ქარვეჩინ 238, 243

ჭაგანა (?)* 245
 ჭავახ 305
 ჭარცა* 214
 ჭაფარ 137
 ჭაფარ იხ. სულა ჭაფარის ძე
 ჭებრაელ 217
 ჭურის საყდარი 248

ჭერეთი 172
 ზომად კიტრის ძე, ქართლის ამირა 225
 ზუზად იბნ ქიორი (?)* 225

ბ. ტარმინთა და საბანთა

აგება ეკლესიისა 254, წისქვილისა 144
 აგუბტო 134
 ადგილი 276, 281
 ათი 303
 ამართვა ჭურის 115, 134, 136, 137, ზელა
 ამართვა ჭურის 132
 ამენ 144, 181, 188, 192, 199, 210, 216, 223,
 256—258, 264, 277, 282, 296, 310
 ამენ, იუვენ 223, 297, 299, 319
 ამენ 94, 98
 ამენ, იუვენ 107
 ამინ* 214, 226, 257, 258, 310
 ამირა 226*, ამირა ქართლისა 225
 ანგელოზი 221
 ანჩელი 296, 297
 არმაზელი მამასახლისი 168
 ახანობარი (?) ლავრისა 226
 ასრულება (გარდაცვალება) 236
 ასული 151, 191, 228
 აფხაზთა შეფე 259
 ალაპი 267, 301
 აღება ფახისა 296

აღმართვა საკურთხეველისა 261, ჯვრისა 90,
 91, 93, 94, 96, 98, 100, 103, 106, 107,
 255, ძელისა ცხორებისა 109
 აღმაშენებელი 265
 აღმოკითხვა 223, 255, აღმოკითხვა დაწერი-
 ლისა 248, ჭურისა 84, 93, 103, 107
 აღშენება||აშენება 166, 173, 176, 197, ეგუ-
 ტრისა 280, ეკლესიისა 186, 188, 191, 236,
 238, 243, 269, 276, 294, 303, 308, 312,
 ვანისა 275, სალოცავისა 296, საყდრისა
 225, 226, საყოფელისა წმიდისა ღმრთის-
 შობელისა 235, სახლისა ღმრთისა 202,
 სიონისა 198, სტოვათა 236, ტაძრისა
 297, წმიდისა საყოფელისა 253
 აღკოცვა 250
 აშენება იხ. აღშენება||აშენება
 ახვების დღე 267
 ბალავარი 264 იხ. ბალაჰვარი
 ბალაჰვარი 180, 184
 ბეგრის დება 146
 ბელი 225

ზუზუბი 124
 ბოლნელი 250, ბ. ებისკოპოსი 153, 253, 255
 ბოძება ქრისტეულის 103
 ბჰმ ცათა 186, 202
 ბჰანება 103, 172
 გალაქტომა იხ. მწუხრის გადათომა
 გადგომა 281
 გაზრახვა 172
 გათავება: გათავებითა ქმნა 197
 გაკეთება 197
 გალატოზი 257
 გამომხატველი 283
 განდიდება ღმრთისაგან 103
 განკითხვა 275, 297, გ. ღმრთის მიერ 289
 გამგებელი ქართლისა 144
 განმგებელი ორთავე ცხორებთა — ქრისტე 144
 განმებელი 197
 განსუენება 144, გ. სულისა 156, 182, 189, გ. უფლის მიერ 313
 განმუენება 236
 გასრულება 296, გ. ეკლესიისა 66, 283
 გასჭა 242
 გარდახდა აღაპისა 301
 გაქცევა 172, 281
 გება 153
 გლაზაყი 250, 251, 255, 266, 312, 320
 დაღგმა ეკლესიისა 270
 დადება აღაპისა 301, ბალაგერისა 180, 184, 264, დღისა (საღაპედ) 267, სალოცავისა 289, საძირკელისა 172, 236, 264, ქვისა 178, ღამისთევისა 250, 251
 დათმობა ჳირისა 312
 დაკრკინილი წყარო 141
 დაღეწვა ციხისა 172
 დამაალი 197
 დანწერელი 213
 დახმა ქვისა 201, 239, 272
 დასჭა 146
 დატკობა თუალთა 259
 დაფარვა 266
 დაფლა 153
 დაცვა 137, მრგმლისა ქრისტეს მიერ 193, სამების მიერ 194
 დაცული ღმრთიე 103
 დაძუღღებული 197
 დაწერა 198, 214, 238, 275, 297, დ. დაწერილისა 146, 248, დ. ქელისა 144, 148
 დაწერილი 146, 242, 248
 დაწესება სულისა 144
 დაწვა 275
 დაწეება ეკლესიისა 168 დ. შენებისა 236

დება ბეგერისა 146
 დებული (დაწესებული) 250
 დედა 166, დ. ღმრთისა 139
 დედოფალი 85, 259
 დეკანოზი 199, 292
 დიაკონი 220, 292
 დიდება 77, 106, 112, 113, 117, 144, 181, 183, 184, 198, დ. დედოფლისა წმ. ბაგრატის მიერ 259, დ. ერისა ხატის მიერ 192, დ. ერისთავთ-ერისთავისა ქრისტეს მიერ 193, დ. მეფისა წმ. ბაგრატის მიერ 259, დ. სახლისა 269, დ. ქრისტეს მიერ 206, 244, 288, 290, 291, დ. ქრისტეს მიერ კორკთელებერ და სულეიერბერ 202, დ. ღმრთის მიერ 225, 238, 246, 250, 264, 269, 281, 296, დ. ღმრთისმშობლის მიერ 218, დ. წმ. გიორგისა 261, დ. წმ. სამების მიერ 303
 დიდი ერისთავი 228
 დიდი კრება 236
 დისწული 187
 დრაკანი 301
 დღე 182, 264, 265, 294, დ. ახესებისა 267, დ. განკითხვისა 275, დ. ენენია 236, დ. საშველისა 266
 ებისკოპოზი ნიქოზელი 186, 187, 188, სიონისა (ურბნელი) 197, 198
 ებისკოპოზი ბოლნელი 253, 255, (კუმურდოელი) 264, 265
 ებისკოპოზი ნიქოზელი 172
 ეგუტერი 280, 282
 ეკლესია 66, 68, 168, 169, 173, 176, 186, 188, 189, 191, 193, 202, 236, 238, 242, 243, 250, 254, 264, 266, 269, 270, 272, 275, 276, 282, 286, 289, 294, 308, 312
 ენენია იხ. დღე ენენია
 ეპისკოპოზი (ბოლნელი) 254
 ეპისკოპოზი ბოლნელი 66, 68, 153, (კუმურდოელი) 267
 ერი სიონისა 301, ე. ცხავატი 192, ე. ყოველი 275
 ერისთავი 236*, 301, (თრიალეთის) 202, 236, (ქართლის) 176, (ყველის) 136, (გავახეთის) 267 იხ. დიდი ერისთავი, ქართველთა ერისთავი
 ერისთავთ-ერისთავი 193 244, 246, 253, 289, 296, 303
 ერისთავობა 264
 ერისთავობა 310
 ვანი 277
 ზედაშე 250
 ზედა წელი 223

ზეობა 238
 ზეციერი მამა 282
 ზიარება 86
 ზომა 197
 ზღბეა 148
 ზღუდე 206, 207, 208

თანაშეწევნა 198
 თავყანისცემა 166
 თავყანისცემა 66, 90, 106
 თავყანისმცემელნი ქრისტეს მიმართ 68, თ.
 ქრისტესნი 107
 თვე გიორგისა* 273
 თუალი 259
 თუე 264
 იყავნ: „ამენ, იყავნ“ 223, „ამენ, იყავნ“
 107, „იყავნ, იყავნ“ (ბიბლიური ფორმულა
 ლოცვა-ვედრების დაბოლოებისა) 66,
 68

კადრება 146
 კალატოზი 189, 192, 254
 კალაპოტი 205
 კანონი: კანონსა ქუჭუე ყოფნა 250
 კარგა შეწყალება 324
 კარი 251
 კაცი 144, 146, 148
 კაცთმოყვარება 235
 კითხვა 248
 კონქი 197, 282
 კრება იხ. დიდი კრება
 კრებული ბოლნისის ეკლესიისა 68, ოთხთა
 ეკლესიისა 289, სამსარის ვანისა 275
 კრული პირითა ღმრთისადათა 146, ხატითა
 267
 კვრა 250, 251
 კუთხე 197
 კურაპალატი 111, 269, 275, 281, 285, 299,
 308
 კურთხევა 130, 191, 242, 299
 კურთხეული 132

ლაგრა 226
 ლაშქარი 281
 ლომი 221
 ლოცვა 66, 289, ლოცვასა მოქსენიება 84,
 90, 93, 96, 103, 107, 214, 223, 255, 266,
 282, 301, 312, ლ. სულისათვის 172, 176,
 180, 184, სალოცველად 70, 87, 91, 93,
 96, 98, 100, 103, 106, 115, 132, 137, 289

მაგისტრობი 261
 მაღლი 253, მ. ღმრთისა 244
 მაისი 264

მამა 63, 132, 172, 296, ანგელოზთა მ. 139,
 მ. ზეციერი 282
 მამასახლისი 82, 137, 141, 242, არმაზელი
 მ. 168, ატენელი მ. 107, მარადელი მ. 113,
 სამწევრის ჭურის მ. 223, წრომის მ. 132
 მამასახლისობა 308
 მამა, ძე და სული წმიდა 250
 მამულობით მიცემა 146
 მამული 103, 236, 250
 მამუნებელი 236, 265, 266, მ. ევუტერისა
 282, სიონისა 197, სტოასა 299. იხ. მეორედ
 მამუნებელი, მამუნებელი
 მამუნებელი ბოლნისის ეკლესიისა 66, ურ-
 ბნისის სიონისა 63, ჭურისა 106
 მაცხოვარი 160
 მეორედ მამუნებელი 285
 მეოხი სულთა და კორცთა 96
 მეოხ ყოფა 139, 156, 162, 164, 177, 180,
 182, 303
 მეოხება 103, 172, მ. ღმრთისა 197, მ. წმ.
 გიორგისა 296, 297, მ. წმ. თევდორესი
 225, მ. წმ. იოვანესი 312, მ. ღმრთისმშო-
 ბელისა 203, 226, 228, 239, 242, 243, 250,
 269, 276, 280
 მეუფე 228, 308, მ. ყოველთა 193
 მეფე||მეფე 66, 103, 148, 221, 223, 242,
 264, 281, 290, 291, 294, 303, 321, მ. აღ-
 ხაზთა 172, 259, მ. ქართველთა 269, 275,
 მ. ჰერთა 172
 მეფეთა-მეფე 259
 მეფობა 236, 297, 308
 მწვეგრძელობა 238, 291
 მთავარანგელოზი 162, 164, 186, 221
 მთავარებისკოსობა 172
 მთავარმოწამე 296, 297
 მთუარე 264
 მიყიდა ტაძრისა 296
 მიცვალებული 155
 მიცემა განსუენებისა 144, მიწისა 146
 მიწა 146, 172, მ. მეფისა 259
 მკითხველი 308
 მნათობა 312
 მოკიდება სამსახურისა 144
 მოკლვა 148
 მომადლება ღმრთისა მიერ 197, მ. ქრისტეს
 მიერ 198
 მომავალი სახლისა 289, ყოველი მ. 96, იხ.
 ნათესავნი და მომავალნი ყოველნი
 მომხუზარე და უფალი 223
 მონა 174, 177, 209, მ. სამებისა 199, მ.
 ქრისტესი 239, 258, 264; მ. სამებისა 199
 მოსწრება 236
 მოქცევა იხ. მშუდილობით მოქცევა

მოღება რუსი 223
 მოყვანა 282
 მოყუასი 172
 მოციქული 284
 მოძღუარი 155, 293
 მოწამე 259, 308
 მოწუევა 103
 მოკხენება 214, მ. ლოცვასა 84, 90, 93,
 103, 107, 214, 266, 301, 312, მ. სულისა
 132, მ. სულისა ლოცვაში 282, მ. ქრის-
 ტეს მიერ 316
 მრემლი სამებისა 193
 მუნ 172, 264
 მუშაკნი 266, მ. უფლისა 282
 მღვდელთმოდღუარი (ბოლნელი) 250
 მშობელი: ძმა და მშობელი 282
 მშრომელი ეკლესიასა შინა 68
 მშუიღობით მოქცევა 172
 მცველი: ყოველისა მომავლისა მცველი 96
 წერალი 308
 წირველი 308
 მწუხრი: მწუხრის გადაქთობა 172
 მქედელი 271
 მქევალი 122, მ. ქრისტესი 166

ნათესავი 235, 236, ნათესავნი ყოველნი 103,
 ნ. და მომავალნი ყოველნი 228
 ნათლისმცემელი 177, 242, 269
 ნათლისცემა 125
 ნასყიდვეი ქუეყანა 98
 ნაშობი 106, 199
 ნახბეტი: ვარდან ნ. 75; ბოლნისის ნ. 76
 ნიქოზელი იხ. ემისკოპოზი ნიქოზელი, ემის-
 კოსი ნიქოზელი
 ნება: ნ. ღმრთისა 103, 191, ნება და შეწყე-
 ნა ღმრთისა 301
 ნენებერი 98

ოთხი 197
 ორთვე ცხორება 144, 177, 202
 ოხა წინაშე ზეციერისა მამისა 282

პატიოსანი ჭუბრი 122, 223, 283
 პატრიკიოსი 96, 103, ქართლის პ. 160
 პატრონი 146, უფალი და პატრონი 193
 პირველ-ეპისკოპოსი (ნიქოზის საყდრისა) 71
 პირი 146, 221, პ. ღმრთისა 146
 პიტაბში 236

ემი 144, 281
 რუეი 223
 რქმევა 281
 სააღაპე 301

საგალობელი ღმრთისა 230
 სადიდებელი 111
 საკურთხეველი უფლისა 261
 სალოცავი 289, 296
 სალოცველი 202, 228, 235, 238, 253, 255,
 269, 289, 299
 სამამახახლისო 242
 სამართალი 148
 სამება 66, 70, 106, 192, 193, 194, 199,
 209, 255, 299, 303
 სამკვდრე ღმრთისმშობლისა 275
 სამსახური 146, სამსახურის მოკიდება 144
 სანატრელი 172
 სარქელი ატენისა 207, 208
 სასუფეველი 282, 297
 სასჯელი 221
 სატფურება 236
 საუკუნე: საწუთრო და საუკუნე 103
 საფარველი 191
 საფლავი 153, 155
 საყდარი 136, 189, 225, 226, 248, 285 ს.
 კუმურდოისა 111, ს. წმ. გრიგოლისა (ბო-
 ლნისის ეკლ.) 250; იხ. ტახტი და საყდარი
 საყოფელი 166, ს. წმიდა 253, ს. წმ.
 ღმრთისმშობელისა 186, 235
 საშჯელი 266
 საძირკველი 172, 236, 264
 საწუთრო: საწუთრო და საუკუნე 103
 სახელი 168, 172, ს. ღმრთისა 90, 136, 144,
 146, 186, 195, 201, 203, 225, 226, 238,
 239, 242, 243, 248, 250, 251, 253, 267,
 269, 270, 276, 277, 280, 289, 296, 308
 სახლი 144, 269, 289, ს. ღმრთისა 186, 202
 საქნისი 148
 საქსარი 269, ს. სულისა 238, 298
 საქსრად იხ. შესავედრებლად და საქსრად
 სულისა
 საქსენებელი 106
 საჭუარე ფასი 296
 სიგლასაკე 312
 ხიონი 197, 198, 199, 213, 304, ს. ურბნი-
 სის 63
 სრულიად ქმნა 236
 სტოა 299
 სტოვა 236
 სუნება ტახტისა 281
 სუეტი 197
 სული 83, 87, 100, 106, 107, 130, 132, 139,
 166, 180, 182, 184, 186, 189, 202, 238,
 253, 255, 259, 269, 282, 296, 299, 301,
 313, 316, 319, 324, სალოცველად ხ-სა
 137, ხ-ს განსუნება 156, ხ-ს დაწესება
 144, ხ-ს მოკენება 150, ხ-ს შეწყალება

134, 152, ს. წმიდა 169, ხ-ნი და კორცნი
94, 96, 228, სულეებრ დიდება 202. იხ.
მაია ძე და სული წმიდა
სწრაფა 236
სჭული 228

ტაძარი 296, 297
ტაბტი და საყდარი წმ. ღმრთისმშობელისა
282
ტყე 276
ტყუე 275

უკატოხი 96, 120, 162, 164

უკუნისამდე 289
უკუნისი 282
უფალი 71, 137, 144, 182, 200, 210, 214,
215, 221, 223, 226, 255, 261, 275, 282,
299, 308, 312, 313, 318, უ. იესუ ქრისტე
63, უ. და პატრონი 193, უ. ქრისტე 297;
უ. ღმერთი 197, 261. იხ. მომხუარე და
უფალი
უფლება 109, 172, 308
უფლობა ქალაქისა 226
უფროს ზომა 197

უახი 201, 296
უფიოსანი 250

ქალაქი 226
ქართველთა ერისთავი 103
ქარტოცი: სუეტნი ქარტოციანი 197
ქვა 178, 201, 239, 272
ქმნა 197, ქ. მიწისა 146, ქ. წყაროსი 141,
იხ. სრულიად ქმნა
ქორეპისკოპოსი 321
ქრისებული 103
ქრონიკონი 109, 168, 172, 207, 264, 269,
270, 308, 310
ქუეყანა 281, ნასყიდევი ქ-ნა 98
ქცევა (მოშლა, დარღვევა) 146

ღამისთევა 250, 251
ღამის-მთევდენი 250
ღირს ყოფა 197, 250, 282, 297
ღმერთი 66, 79, 90, 93, 103, 136, 139, 144,
146, 156, 166, 168, 172, 176, 180, 184,
186, 188, 191, 195, 197, 201, 202, 203,
213, 225, 226, 228, 238, 239, 242, 243,
244, 246, 248, 250, 251, 253, 259, 264,
267, 269, 270, 276, 277, 280, 281, 289,
296, 299, 301, 308
ღმრთაება 192, 228
ღმრთივდამყარებული 172

ღმრთივდაცული 103
ღმრთისმშობელი 100, 103, 139, 167, 172,
186, 203, 213, 218, 220, 226, 228, 233,
236, 238, 239, 242, 243, 250, 269, 275,
276, 280, 282, 284

ყოველი 197, ყ. ერი 296, 297, ყ-ნი თე-
ყუანისმცემელნი ქრისტესნი 107, ყ-ნი
წმიდანი ღმრთისმშობლისანი 238
ყოვლად წმიდა ღმრთისმშობელი 236

შაფათი 264
შაპრამანი 98
შებმა კარის 70
შებრალება 275
შემწე სიონისა 199, ჭურისა 255
შემწეობა სულთა და კორცთა 228
შენდობა 188, 215, 219, შ. მეუღლის მიერ-
308, უფლის მიერ 225, 226, 308, ქრის-
ტეს მიერ 257, შ. ცოდვათა 296
შერიხვა 148
შესავდერებელი 107
შესუენება (გარდაცვალება) 236
შექმნა 261, 292, 320, შ. კალაპოტისა 205,
შ. ზღუდის 206, 207, 208
შერუენებულ ღმრთისა და მის საყდრისგან-
250

შეცვლა (მოშლა, დარღვევა) 146, 250, შ.
ილაპისა 267, შ. დაწერილისა 242
შეწევნა წმ. გიორგისა 172, 251, 297, ერის-
თავთ-ერისთავისა 253, წმ. თევდორესი-
226, იესუ ქრისტესი 90, მოყუასთა 172,
ნათლისმცემელისა 269, წმ. სამებისა 66,
ქრისტესი 68, 70, 91, ღმრთისა 79, 228,
253, 264, 299, 301, ღმრთისმშობლისა
100, ყოველთა წმიდათა 238, ჭუარისა
166

შეწირვა სოფლისა 111
შეწირული 242, 248
შეწყალება 85, 87, 118, 120, 122, 129, 141,
165, 169, 189, 228, 317, ანგელოზის მიერ
221, ეკლესიის მიერ 189, 266, წმ. იოანეს
მიერ 324, სამების მიერ 71, 106, 199, წმ.
სტეფანეს მიერ 293, შ. სულისა 134, 152,
საყდრის მიერ 189, უფლის მიერ 72, 199,
210, 214, 255, 299, ქრისტეს მიერ 63, 68,
80, 82, 83, 94, 111, 112, 173, 187, 198,
199, 207—213, 215, 217, 219, 223, 235, 239,
245, 246, 256—258, 261, 265, 283, 294,
303, 306, 314, 315, 319, 320, ღმრთაების
ხატის მიერ 192, ღმრთის მიერ 66, 197,
253, 289, 296, 308, ღმრთისმშობლის მი-
ერ 220, 236, 284, ყველას მიერ 206, 214,
215, ძალითა ჭუარისა 107, ჭუარის მიერ
110

შველა 281
 შველი 70, 80, 93, 98, 100, 115, 137, 180,
 183, 245, 250, 257, 258 იხ. ძმანი და შვი-
 ლნი.

ინა 276

ცა 186, 202
 ცისკარი 172
 ციხე 103, 172
 ცოდვა 215, 219, 225, 296
 ცოდველი 107, 156, 238, 251, 264, 288, 312
 ცოლი 93, 98, 146, 228, ც. და შვილი 115
 ცოლშვილი 118
 ცხორება 100, იხ. ორთავე ცხორება; ძელი
 ცხორებისა

ძალი 172
 ძალი კვრისა 250, სიონისა 197, ძალი და შე-
 წენა 238
 ძე 98, 111, 148, 172, 176, 180, 181, 184,
 193, 197, 213, 238, 313, მამა ძე და სული
 შვილა 250
 ძელი ცხორებისა 109, 283
 ძიება 148
 ძლიერი 261, 296
 ძმა 103, 191, 236, 270, ძმა და შშობელი
 282, ძმანი და შვილნი 269, ძმანი სული-
 ერნი 282

წავითვა 214
 წარვლენა ლაშქარს 281
 წარტანება 275
 წელი 66, 172, 236, 242, 287, 303 იხ. ზედა
 წელი
 წიადნი აბრამამისნი 144
 წირვა 248
 წისქვილი 144

წმიდა 246, 319, ანდრია 126, ბაგრატი 259,
 ვაბრიელ 128, 162, 292, ვიორგი 113,
 122, 261, 269, 272, 296, 297, გრიგოლ
 250, 253, დანიელ 125, დაწერილი 242,
 ვგუტერი 280, ეკლესია 168, 169, 173,
 176, 186, 188, 189, 191, 193, 202, 236,
 238, 243, 254, 266, 269, 276, 294, 296,
 308, 312, ვანი 275, 277, თევდორე 120,
 225, 226, იოვანე ნათლისმცემელი 242,

322, 324, კვიციე 128, 129, კოზმან 127,
 304, კოსტანტინე მეფე (აფხაზთა მეფე),
 172, კუირიკე 277, მეფენი 281, მთავრ-
 ანგელოზნი 186, მიქაელ 164, 292, მრემლი
 193, ნათლისმცემელი 177, ნიკოლა 306,
 პავლე 126, პეტრე 126, საკურთხეველი
 261, სამება 66, 70, 106, 193, 194, 209,
 255, 299, 303, საყდარი 285, საყოფელი
 253, სტეფანე 165, 293, სული 172, ტამა-
 რი 297, ღმრთაება 228, ღმრთისშშობელი
 103, 139, 167, 172, 203, 213, 218, 220,
 226, 228, 235, 236, 238, 239, 242, 243,
 250, 280, 282, 284, ჭუარი 76

წული 284
 წყალობა ღმრთისა 93, 166
 წყარო 141

ჭირი 103, 275, ჭ-ს დათობა 312, ჭ. სიგ-
 ლახაისა 312

ხატი 267, ხ. სამებისა 192
 ხუცესი: ხუცესობა 90

ქვე 144
 ქვეისუფალი 141, დიდგორისა 226, ცხრა-
 ზმისკვეისა 144
 ქელი 148, 215, 236, 254, 261, 264, 292,
 320, ქ. ნინოისა 275, ქ-ის დაწერა 144
 ქელმწიფობა 168, 172
 ქელშეუვალი 301
 ქორცი: სულნი და ქორცი 94, 96
 ქორციელეგბრი დიდება 202
 ქხენება სულისა 166
 ქსნა 275, ქ. უფლისა შიერ 221

ჭდომა მიწასა ზედა 146
 ჭუარი 75, 76, 82, 84, 90, 91, 93, 100, 106,
 110, 136, 137, 166, 172, 180, 223, 267,
 ამართვა ჭ-სა 115, 228, 255, ბორცესა ჭ.
 182—184, მაცხოვრის ჭ. 160, მცხეთისა ჭ.
 98, პატოსანი ჭ. 103, 122, 283, ჭ. ქრის-
 ტმისი 96, 98, 107, 132, 134, 283, 310, ჭ.
 შუშანიკისი 154

მეფესმცა უკუნისამდე 282
 მერთა მეფე 172

წარწიების საძიებელი

აბასთუმანი (ადიგენის რ-ნი). ეკლესია.
 ჭვრის კვარცხლბეკის ფრაგმენტები. სსმ—
 24—25/118—119
 №4 (685/711 წ.)

აკურთა (ბოლნისის რ-ნი). ეკლესია
 6 (V ს.)
 აკურა (თელავის რ-ნი). მამადავითის ეკლესია

182 (X ს.)
არადეთი (ქარტლის რ-ნი). ჯვრის კვარცხლბეგი. სსმ—218
 42 (X/XI ს.)
არეში (ახალქალაქის რ-ნი). სტელა, კვარცხლბეგით (ამჟამად დგას კუმურდოს საყდარში)
 39 (881/896 წწ.), 40 (X ს.), 41 (X ს.)
არმაზი (ლენინგორის რ-ნი). წმ. გიორგის ეკლესია
 74 (864 წ. ახლო)
ატენი (გორის რ-ნი). მცირე, გუმბათიანი ეკლესია:
 109 (982/989 წწ.), 110 (982/989 წწ.);
 სიონი:
 111 (IX ს.), 112 (IX ს. დასაწ.), 113 (X ს. შუა წლ.), 114 (945 წ.), 115 (945 წ.),
 ატენის ხეობა. იოანე ნათლის მცემლის ეკლესია. ჯვრის კვარცხლბეგი. სსმ—168
 36 (VIII ს.)
ახალი სოფელი (თეთრი წყაროს რ-ნი). ეკლესია. სსმ—186:
 143 (X ს. ბოლო მეოთხ.);
 სტელის ფრაგმენტი. სსმ—183:
 55 (X ს.)
ბალიჭი (ბოლნისის რ-ნი). სარკოფაგი. თბილისის ღია ცის ქვეშ მუზეუმი
 60 (VI ს.)
ბაშკიჩეთი (დმანისი). სტელა. სსმ—105
 46 (VII ს.)
ბიეთი (ცხინვალის რ-ნი). სამების (გვიან წმ. თეოდორეს) ეკლესია
 100 (X სსმ—ს. სსმ—234/235), 101 (X ს. სსმ—606), 102 (X ს. სსმ—607)
ბოლნისი.
 სიონი:
 2 (494 წ. სსმ—146), 3 (494 წ.), 4 (494 წ.), 7 (494 წ.), 8 (494 წ.), 137 (X ს. II ნახ.), 138 (X ს.), 139 (X ს.)
 სტელა-ჯვრები:
 9 (V/VI ს. სსმ—329), 10 (V/VI ს. სსმ—328), 11 (V/VI ს.), 12 (V/VI ს. სსმ—334), 13 (VII ს. სსმ—147), 14 (VIII ს. სსმ—331), 47 (VIII ს. სსმ—135), 63 (VII ს. სსმ—336), 64 (IX ს. სსმ—166; სსმ—139), 65 (IX ს. სსმ—166; სსმ—139)
 მიღამოები. სტელა (I). სსმ—554:
 44 (VII ს.)
 მიღამოები. სტელა (II). სსმ—401:
 45 (VII ს.)
 მიღამოები — „ლამაზი გორა“.
 სტელა-ჯვრები:

15 (V/VI ს. სსმ—1213), 16 (V/VI ს. სსმ—1179), 17 (V/VI ს. სსმ—1257), 18 (V/VI ს. სსმ—1183), 19 (V/VI ს. სსმ—1189), 20 (V/VI ს. სსმ—1182), 21 (V/VI ს. სსმ—1255), 22 (V/VI ს. სსმ—1187), 23 (V/VI ს. სსმ—1183), 24 (VII/VIII ს. სსმ—1184), 25 (VIII ს. სსმ—1256), 62 (VII ს. სსმ—670).

გომეწარი (დუშეთის რ-ნი). ქვის ფილა. სსმ—527
 59 (X ს.)

დაბლუტის წყლის ხეობა (დმანისის რ-ნი). ეკლესია. ჯვრის კვარცხლბეგი (I):
 29 (V/VI ს.)

ჯვრის კვარცხლბეგი (II). სსმ—732:

30 (VII ს.)

დავით გარეჯა (საგარეჯოს რ-ნი). ნათლის მცემლის მონასტერი.

სტელა-ჯვარი. სსმ—ექსპოზიცია

43 (VII ს.)

დაშაშვი (წალკის რ-ნი). წმ. გიორგის ეკლესია

129 (X/XI სს. მიჯნა), 130 (X/XI სს. მიჯნა), 131 (X/XI ს.), 132 (X/XI სს. მიჯნა), 133 (X/XI სს. მიჯნა). ლეთისშობლის ეკლესია: 134 (X/XI სს. მიჯნა), 135 (X/XI სს. მიჯნა), 136 (X/XI სს. მიჯნა.

დაკარგულია)

დალეთ-ხაჩინი (თეთრი წყაროს რ-ნი). ეკლესია. სსმ—1132:
 128 (X/XI სს. მიჯნა)
 წყაროს ქვა. სსმ—200:
 56 (X ს.)

დმანისი იხ. ბაშკიჩეთი (დმანისი)

დოდოთი (ცხინვალის რ-ნი). ცნობილი ეკლესია
 80 (914 წ. ახლო), 81 (914 წ. ახლო), 82 (914 წ. ახლო)

დოლიხუანა (ისტ. კლარჯეთში, ამჟ. თურქეთში). მონასტერი

162 (X ს. I ნახ.), 163 (X ს. I ნახ.), 164 (X ს. I ნახ.), 165 (X ს. I ნახ.) 166 (X ს. I ნახ.)

ერედვი (ცხინვალის რ-ნი). წმ. გიორგის ეკლესია

76 (914 წ. ახლო), 77 (914 წ. ახლო), 78 (914 წ. ახლო), 79 (914 წ. ახლო)

ვალე (ახალციხის რ-ნი). ლეთისშობლის ეკლესია

157 (X ს. ბოლო)

ზარზმა (ადიგენის რ-ნი). სამონასტრო ან-სამბლო

156 (X ს. 80-იანი წლ.)

ზედანუნი (მცხეთის რ-ნი) მონასტერი.

კანკელის ფილა (I)

188 (X/XI ს.)

კანკელის ფილა (II)

187 (X/XI ს.)

ზემო ნიქოზი (გორის რ-ნი). მთავარანგე-ლოზის ეკლესია:

93 (X ს.), 94 (X ს.)

ღვთაების ტაძარი:

5 (V ს.), 95 (X ს.)

ივალთო (თელავის რ-ნი). ფერისცვალების ეკლესია

180 (IX/X ს.), 181 (IX/X ს.)

კავთისხევი, მიდამოები — კატაულა (კასპის რ-ნი). ეკლესია. სტელა. სხსმ—133

48 (VIII ს.)

კაზრეთი (ბოლნისის რ-ნი). „სათბის“ ეკლესია

142 (X ს.)

კაიშაური (ღუშეთის რ-ნი). საფლავის სტელა. სხმ—554

68 (X ს.)

კატაულა იხ. კავთისხევი, მიდამოები — კატაულა

კიანეთი (ბოლნისის რ-ნი). წმ. გიორგის ეკლესია:

140 (X ს.)

სამების ეკლესია:

141 (VIII/IX ს.)

კოშკები (გორის რ-ნი). ღვთისმშობლის ეკლესია

108 (X ს. II ნახ.)

კუმურდო (ახალქალაქის რ-ნი). ეკლესია

145 (964 წ.), 146 (964 წ.), 147 (964 წ.), 148 (X ს. II ნახ.)

„ღამაზი გორა“ იხ. ბოლნისი, მიდამოები — „ღამაზი გორა“

ღისის ჭვარი (ზნაურის რ-ნი). ეკლესია:

98 (X ს.)

მაჩხანი (მცხეთის რ-ნი). ეკლესია

119 (X ს.), 120 (X ს.)

მცხეთა

ჯვრის ტაძარი:

68 (595/605 წწ.), 69 (595/605 წწ.), 70 (595/605 წწ.), 71 (595/605 წწ.), 72 (595/605 წწ.), 73 (595/605 წწ.)

ჯვრის კვარცხლბეკი:

81 (595/605 წწ.)

22. ნ. შოშიაშვილი

ნიონიშინდა (საგარეჯოს რ-ნი). ეკლესია

183 (X ს.)

ნიქოზი იხ. ზემო ნიქოზი (გორის რ-ნი)

ოთხთა ეკლესია („ღორთ-ქილისა“ — ისტ. კლარჯეთში, ამჟამ. თურქეთში)

160 (X ს. ბოლო ოცწლეული), 161 (X ს. ბოლო)

ოღთისი. ეკლესია. სხსმ—172

144 (958/966 წ.)

ოპიზა (ისტ. კლარჯეთში, ამჟამ. თურქეთში). მონასტერი. სხმ—20—21/114—115

158 (923/937 წ.)

ოქრობაგეთი (ისტ. შავეთში. ამჟამ. თურქეთში). ეკლესია

178 (934 წ.)

ოშკი (ისტ. ტაოში. ამჟამ. თურქეთში). ეკლესია

171 (958/961 წწ.), 172 (958/961 წწ.), 173 (958/961 წწ.), 174 (958/961 წწ.)

პანტიანი (ღმანისის რ-ნი). ჯვრის კვარცხლბეკი. სხსმ—1019

93 (VII ს. II ნახ.)

პარხალი (ისტ. ტაოში, ამჟამ. თურქეთში). ეკლესია

176 (X ს.), 177 (X ს.)

საბუე (ყვარელის რ-ნი). წმ. შიოს ეკლესია

184 (X ს.)

იოვანე ნათლისმცემლის ეკლესია

185 (X ს.)

სამხარი (ახალქალაქის რ-ნი). კლდეში ნაკვეთი ეკლესია

153 (X ს.), 154 (X ს.), 155 (X ს.)

სამშვილდე (თეთრი წყაროს რ-ნი). სიონი

128 (X ს. 50-იანი წლ.)

სამწვერახი (ქარელის რ-ნი). ეკლესია

118 (912/913 წწ.)

სამწვერახი (ბოლნისის რ-ნი). სტელა-ჯვარი. სხსმ—1082

61 (VII ს.)

სოხთა (ჯავის რ-ნი). ეკლესია

97 (X ს.)

სხმ—218 (გაურკვეველია რომელი ადგილიდანაა). სტელა-ჯვარი

58 (X ს.)

ტბეთი (ცხინვალის რ-ნი). ბორცვისჯვრის ეკლესია

83 (X ს. შუა წლ., სხმ—444), 84 (X ს. შუა წლ., დაკარგულია), 85 (X ს. შუა წლ., დაკარგ.), 86 (X ს. შუა წლ., დაკარგ.), 87 (X ს. შუა წლ., დაკარგ.), 88

(X ს. II ნახ., დაკარგ.), 89 (X ს. II ნახ. დაკარგ.), 90 (X ს. ბოლო, დაკარგ.), 91 (X ს., დაკარგ.), 92 (X ს., დაკარგ.)

ტბისი (თეთრი წყაროს რ-ნი). „ყოვრების ეკლესია“, ჯვრის კვარცხლბეგი. სხსმ—1130
85 (VIII ს.)

უდე (ადიგენის რ-ნი). ღვთისმშობლის ეკლესია. სტელა. სხსმ—130
54 (X ს.)

უკანგორი (ღმანისის რ-ნი). ეკლესია. ჯვრის კვარცხლბეგი (I). სხსმ—136:
26 (V/VI ს.);
ჯვრის კვარცხლბეგი (II):
27 (V/VI ს.);
ლორდინი:
28 (V/VI ს.)

ურბნისი (ქარელის რ-ნი). სიონი
1 (V ს. I ნახ.), 104 (X ს.), 105 (X ს.),
106 (X ს.), 107 (X ს.)

უხანეთი (გორის რ-ნი). სტელა-ჯვარი. სხსმ—227
49 (VIII ს.)

ფია (ასპინძის რ-ნი)
წმ. თევდორეს ეკლესია:
150 (995 წ.), 151 (995 წ. ახლო).
წმ. გიორგის ეკლესია:
152 (X ს.)

ფლავი (გორის რ-ნი). ეკლესია. ჯვრის კვარცხლბეგი (?). სხსმ—962
121 (X/XI სს. მიჯნა)

ფორთა (ისტ. კლარჯეთში. ამჟამად. თუო-ქეთში). მონასტერი
167 (X ს.), 168 (X ს.), 169 (979/1001 წწ.), 170 (X ს.)

ქახაგინა (ჯავის რ-ნი). ეკლესია.
96 (X ს. დაკარგულია).

ქვემო ჭარები (ცხინვალის რ-ნი). ღვთისმშობლის ეკლესია. საფლავის სტელა
67 (X ს.)

ყალა-ბოინა (ისტ. ჯავახეთში. ამჟამ. თურქეთში). ეკლესია. სხსმ—112/10—11
149 (993 წ.)

ყველი (ისტ. ჯავახეთში, ამჟ. თურქეთში). ციხე. სტელა-ჯვარი. სხსმ—111/8
51 (IX ს.)

შეპიაკი (წალკის რ-ნი). ეკლესია. (1947 წლან მოქცეულია ხრამბესის ხელოვნურ სვეტურ ბარში)

124 (X/XI სს. მიჯნა. სხსმ—489), 125 (X/XI სს. მიჯნა. სხსმ—490), 126 (X/XI სს. მიჯნა. დაკარგულია), 127 (X/XI სს. მიჯნა. სხსმ—499)

ცხავატი (ლენინგორის რ-ნი). მაცხოვრის ეკლესია
99 (X ს.)

წითელხოფელი (ძვ. ხატისოფელი, ბოლნისის რ-ნი). სტელა. სხსმ—772
52 (IX ს.)

წირქოლი (ლენინგორის რ-ნი). ეკლესია. სხსმ—ექსპოზიცია.
117 (957/967 წწ.)

წრომი (ხაშურის რ-ნი). ეკლესია:
75 (IX ს.),
სტელა-ჯვრის კვარცხლბეგი:
88 (IX ს.),
სტელა-ჯვრის ფრაგმენტი. სხსმ—125:
50 (IX ს.)

წყისე (ადიგენის რ-ნი). ციხე. ჯვრის კვარცხლბეგი. სხსმ—114
32 (VII ს.)

ქალისუბანი (მეგრედას ხეობა, გორის რ-ნი). ქვის ფილა (I). სცსა—1448—5001 (ამჟამ. დატულია სხსმ-ში):
57 (X ს. 20-იანი წლ.);
ქვის ფილა (II). სცსა—1448—5002 (ამჟამ. დატულია სხსმ-ში: 776):
58 (X ს.)

ქარები იხ. ქვემო ჭარები (ცხინვალის რ-ნი)

ხატისოფელი იხ. წითელხოფელი (ძვ. ხატისოფელი)

ხახული (ისტ. ტაოში, ამჟამ. თურქეთში). ეკლესია
175 (X ს. 60/70-იანი წლ.)

ხირხა (სიღნაღის რ-ნი). სტეფან-წმინდის ეკლესია
179 (886 წ.)

ხოფორნა (მარნეულის რ-ნი). ეკლესია. სტელის ფრაგმენტი. სხსმ—810
122 (VIII ს.)

ხუნამისი (ისტ. ჯავახეთში, ამჟამ. თურქეთში). ჯვრის კვარცხლბეგი. სხსმ—113/5
37 (895 წ.)

ბიბლიოგრაფია *

1. გ. აბრამიშვილი, ატენის სიონის უცნობი წარწერები: „მაცნე“, ის. 2, 1976.
- 1ა. გ. აბრამიშვილი, სტეფანოზ მამფალის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში, 1977.
2. ილ. აბულაძე, ქართული წერის ნიმუშები: პა. 1949.
3. ილ. აბულაძე, ქართული წერის ნიმუშები: პა. 1973.
4. ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. 1973.
5. ნ. ალადაშვილი, რელიეფი თაიზიდან აშოტ კურაპალატის გამოსახულებით. სმამ. ტ. XV, № 7, 1954.
6. ნ. ალადაშვილი, ეძანის ეკლესიის რელიეფი. ძმ. 29. 1972.
7. ნ. ალადაშვილი, ნიკორწმინდის რელიეფები ფასადების სკულპტურის შესახებ შუა საუკუნეების საქართველოში. 1957.
8. ნ. ალადაშვილი, „ჩვერის ამბლები“ თემა ქართულ ხელოვნებაში. ძმ. 17. 1969.
9. ზ. ალექსიძე, ატენის სიონის სომხური წარწერები. 1978.
10. ილ. ალხაზიშვილი, ვარძიის დევისმშობლის დღესასწაული. ვახ. „დროება“, № 139, 1877.
11. შ. ამირანაშვილი, ბოლნისის ტაძრის აგების თარიღის დაზუსტებისათვის. საქ. პოლიტ. ინსტ. შრომ. 461, 1958.
12. შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია. 1. 1944.
13. შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია. 1961.
14. ჯ. ამირანაშვილი, აღრეფეოდალური ხანის ქართული არქიტექტურისა და რელიეფური ქანდაკების ძეგლები. 1968.
15. ჯ. ამირანაშვილი, ბოლნისის სტელა ბარნაბას წარწერით. ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა XIV სამეცნიერო კონფერენცია. 1964.
16. ნ. ანდლუაძე, სპეთის „ზედა მაცხოვრის“ ხუროთმოძღვრული ძეგლები: ძმ. 18. 1969.
17. თ. ბარნაველი, აბსთუმნის ერთი წარწერის შესახებ: „მაცნე“. 5. 1969.
18. თ. ბარნაველი, ატენის სიონის წარწერები. 1957.
19. თ. ბარნაველი, ბალიჭური ქვისამარხის წარწერის წაკითხვისათვის: „მაცნე“. ის. 2. 1972.
20. თ. ბარნაველი, კახეთის ისტორიული ძეგლების წარწერები. 1962.
21. თ. ბარნაველი, მაჩხანის ეკლესიის წარწერები: სმამ. ტ. XXIX. № 5, 1962.
22. თ. ბარნაველი, რამდენიმე წარწერა სამხრეთ საქართველოს ისტორიული პროვინციებშიდან: „მაცნე“. 4. 1970.
23. თ. ბარნაველი, უსანეთისა და წრომის სტელების თარიღისათვის: „მაცნე“. 1. 1969.
24. დ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი. I, 1889.
25. ა. ბაქრაძე, თრიალეთისა და ატენის ეპიგრაფიკული ძეგლები როგორც ისტორიული წყარო: სსმმ. XX—B. 1959.
26. ა. ბაქრაძე X ს-ის წარწერა მეჭუდას ხეობიდან: სსმმ. XIX — B 1956.
27. ვ. ბერიძე, კუმურდოს ტაძარს ათასი წელი შეუსრულდა: ძმ. 2. 1964.
28. ვ. ბერიძე, სამცხის ხუროთმოძღვრება, XIII—XVI სს. 1955.
29. ვ. ბერიძე, ძველი ქართველი ოსტატები. 1967.
30. ვ. ბერიძე, ძველი ქართველი ხუროთმოძღვრები. 1956.

* აღწერილობებში ლიტერატურა მითითებულია ბიბლიოგრაფიის რიგითი ნომრებით.

31. დ. ბერძენიშვილი. ბოლნისის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები: სიგ. II, 1964.
32. დ. ბერძენიშვილი. წარწერები სოფელ ცხნარიდან: მმ. 43—44. 1976—77.
33. ნ. ბერძენიშვილი. მიწათმფლობელობის ფორმებისათვის ფეოდალურ საქართველოში: სის. III. 1966.
34. ნ. ბერძენიშვილი. ისტორიულ-გეოგრაფიული ექსპედიცია 1932 წელს. დღიური: სის. I. 1964.
35. ნ. ბერძენიშვილი. ჯავახეთის 1933 წლის ექსპედიციის დღიური: სის. 1. 1964.
36. გ. ბოჭორიძე. ორი ფიქალწერილი: სმ. წ. I. 1925.
37. გ. ბოჭორიძე. რაჭის ისტორიული ძეგლები: სმმ. ტ. VII (1931—1932). 1933.
38. ალ. გამყრელიძე. ქართული დამწერლობის უძველესი ნიმუშები: მმ. 10—11. 1967.
39. გ. გაფრინდაშვილი. ისტორიული ჯავახეთის გამოქვაბულები: მმ. 3. 1964.
40. გ. გაფრინდაშვილი. IX—X სს. არქიტექტურის ნაგებობა ნასოფლარ ფიაში: სმპ. ტ. XVII. № 6. 1976.
41. გ. გაფრინდაშვილი. 995 წლის ხუროთმოძღვრების ძეგლი ნასოფლარ ფიაში: სმპ. ტ. XVII. № 8. 1956.
42. გ. გაფრინდაშვილი. 1000 წლის სამშენებლო წარწერა ქორეთის ეკლესიაზე: მმ. 21. 1970.
43. ჯ. გვასალია. პატარა ლიხვის ხეობის ისტორიული ძეგლები: მმ. 43—44. 1976—77.
44. ჯ. გვასალია. ქსნის ხეობის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები: სიგ. III. 1967.
- 44ა. ალ. გულისაშვილი. ნინოწმინდა: „დროება“, 1884, № 225.
45. ვ. დოლიძე. გაბაანი. 1968.
46. ვ. დოლიძე. კაზრეთის ხეობის ორი ხუროთმოძღვრული ძეგლი: მმ. 20. 1970.
47. ვ. დოლიძე. სათხის ხუროთმოძღვრული ძეგლი: ქს. 7—A. 1971.
48. ვ. დუნდუა. ე. წ. ქართულ-სასანური მონეტების პრობლემა და ადრეფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის საკითხები: „მაცნე“, ის. I. 1976.
49. ვ. დუნდუა. ე. წ. ქართულ-სასანური მონეტების პრობლემა და ადრეფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის საკითხები: „მაცნე“, ის. 3. 1976.
50. ეპისტოლეითა წიგნი. სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლეულია და კომენტარებით გამოსცა ზ. ალექსიძემ. 1968.
51. ვახუშტი. საქართველოს ისტორია. განმარტებული დ. ბაქრაძის მიერ. 1885.
52. ვახუშტი. საქართველოს გეოგრაფია. შ. ჯანაშვილის რედაქციით. 1906.
53. პ. ზაქარაია. ნაქალაქარ ურბნისის ხუროთმოძღვრება. 1965.
54. პ. ზაქარაია. სკრის ხეობის რამდენიმე ხუროთმოძღვრული ძეგლი: სმმ. XX — B. 1959.
55. ე. თაყაიშვილი. აშშ. წ. I. 1907.
56. ე. თაყაიშვილი. აშშ. წ. II. 1914.
57. ე. თაყაიშვილი. 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში. 1960.
58. ე. თაყაიშვილი. სომხით-საორბელოს ძეგლების წარწერები: თსუშ. 43. 1951.
59. ე. თაყაიშვილი. ვერის მონასტრის წარწერები: გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, № 32, 1914.
60. ე. თოფურია. ქვაჯვარანი საქართველოში: მსკი. ნაკვ. 4. 1942.
61. ე. თოფურია. შიდა ქართლში დაცული ზოგიერთ სიძველეთა წარწერები: სმ. წ. II. 1924.
62. ბ. ინგოროყვა. გიორგი მერჩულე: „მნათობი“. 7. 1950.
63. ბ. ინგოროყვა. გიორგი მერჩულე. 1954.
64. ს. კაკაბაძე. ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები: სმ. წ. I. 1924.
65. ს. კაკაბაძე. წინასწარი ცნობები დას. საქართველოს ზოგიერთი ეპიგრაფიული მასალების შესახებ: სკ. IV. 1929.
66. კალისტრატე. საისტორიო მასალა. IV: „ივერია“, № 239, 1891.
67. მ. კახაბე. ქართველები ბიზანტიის პოლიტიკურსა და კულტურულ ცხოვრებაში. 1954.
68. კ. ქეკელიძე. ბოლნისის ტაძრის წარწერების ინტერპრეტაციისათვის: ეტრედები. VI. 1960.

69. კ. კეკელიძე. უძველესი ქართული მონასტერი იერუსალიმის მახლობლად და მისი მოზაიკური წარწერა: ეტიუდები. VI. 1960.
70. კ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია. I. 1960.
71. კ. მაჩაბელი. აშოტ კუხის რელიეფი ტბეთიდან: „მაცნე“, 5. 1968.
72. ი. მეგრელიძე. სტალინის და ზემო ნიქოზის სიძველეები სსპს. ტ. I. 1952.
73. ლ. მელიქიძე-ბეგი. არქეოლოგიური მოგზაურობა გარეკახეთსა და ჰერეთის ხეობაში: ვაზ. „სახალხო საქმე“. 10. XI. 1920. № 974.
74. რ. მეფისაშვილი. ერედვის წმ. გიორგის ეკლესიის სააშენებლო წარწერა: სმამ. ტ. V. № 10, 1944.
75. რ. მეფისაშვილი. ერედვის 906 წლის ზუროთმომდგრული ძეგლი: ქზ. 4. 1955.
76. რ. მეფისაშვილი. ვალეს ტაძარი და მისი აღშენებლობის ორი ძირითადი პერიოდი: ქზ. 3. 1950.
77. რ. მეფისაშვილი. ზოგიერთი ისტორიული ძეგლი სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე: ძმ. 14. 1968.
78. რ. მეფისაშვილი. კიდევ ერთხელ ბოლნისისა და დმანისის ძეგლების შესახებ: ძმ. 26. 1971.
79. რ. მეფისაშვილი. სოფელ კიანეთის X საუკუნის ზუროთმომდგრული ძეგლი: ძმ. 30. 1972.
80. ლ. მუსხელიშვილი. არქეოლოგიური ექსკურსიები მაშავერის ხეობაში. 1941.
81. ლ. მუსხელიშვილი. ბოლნისი: ენიკიმ. III. 1938.
82. ლ. მუსხელიშვილი. თორელთა გენეალოგიის გარკვევის ცდა ჰამალოს XII ს-ის წარწერასთან დაკავშირებით: სსმ. X—B. 1940.
83. ლ. მუსხელიშვილი. სამშვილდის სიონის წარწერები და აშენების თარიღი: ენიკიმ. XIII. 1943.
- 83ა. ლ. მუსხელიშვილი. უკანგორის ისტორიული ნაშთები. ენიკიმ. X. 1941.
84. დ. მუსხელიშვილი. ქვემო ქართლის ისტორიულ-გეოგრაფიული ექსპედიციის სამუშაოთა 1956—1958 შედეგები. დამატება: ეპიგრაფიული ძეგლები, ფოლადურის ხეობა: სივკ. I. 1960.
85. თ. ეორდანიას. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. წ. I. 1892.
86. ი. როსტომიშვილი. სოფელი კუმურდო და მისი დიდებული ნაშთი: „მოგზაური“, № 2. 1901.
87. ლ. რჩეულიშვილი. ატენის მცირე გუმბათიანი ეკლესია: ქ. I. 1942.
88. ლ. რჩეულიშვილი. თრიალეთის საერისთაოს X ს-ის ერთი ძეგლი: ქზ. 6—A. 1963.
- 88ა. ლ. რჩეულიშვილი. ნიქოზის მთავარანგელოზის ეკლესია საქ. სსრ მეც. აკად. ქართ. ხელ. ინსტ. I სამეცნ. სესია. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები. 1946.
89. ლ. რჩეულიშვილი. რატი ერისთავთ-ერისთავის ნაგებობა თრიალეთის ახალქალაქში: ქზ. 7—A. 1971.
90. ლ. რჩეულიშვილი. ქართული ზუროთმომდგრების სამი უცნობი ძეგლი: ქზ. 2. 1948.
91. ლ. რჩეულიშვილი. თრიალეთის ახალქალაქის ძეგლები. ძმ. 30. 1972.
92. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართული ეპიგრაფიული ძეგლების კატალოგი. შედგენილი და დასაბუქდად მომზადებული ა. ბაქრაძისა და ს. ბოლქვაძის მიერ. 1953.
93. თ. საყვარელიძე. მიგზედით ბოლნისის რაიონის ძეგლებს: ძმ. 17. 1969.
94. ვ. სილოგავა. აბასთუმნის წარწერის წაკითხვისა და დათარიღებისათვის: კ. კეკელიძის სახელ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის XII სამეცნ. სესია. თეზისები. 1970.
95. ვ. სილოგავა. ეპიგრაფიკული ეტიუდები: თსუშ. ტ. X. 1970.
- 95ა. ვ. სილოგავა. ქართული სამართლის ძეგლები დასავლეთ საქართველოს ლაბიდარულ წარწერებში: „მაცნე“, ის. 1972. № 4.
96. ვ. სილოგავა. გამოკვლევა ოშკის ტაძრის ქტიტორთა რელიეფების და აშენების თარიღის შესახებ ახლად აღმოჩენილი ეპიგრაფიკული ძეგლების მიხედვით: „მაცნე“, ის. I. 1977.
97. მ. სინაურიძე. 1972—1973 წწ. კაზრეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები: სსმე. IV. 1975.

98. მ. სინაურიძე. ხატისოფლის აღრეპრისტიანული ხანის ძეგლები: სსმ. XXI—B. 1975.
99. გ. სოხაშვილი. სამთავისის ტაძარი: „მაცნე“. 3. 1969.
100. სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა შესახებ. ე. თაყაიშვილის გამოც.: მსკი. ნაკვ. 27. 1949.
- 100ა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. 1955.
- 100ბ. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II, 1959.
101. ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია. ტ. I. V—X საუკუნეების ძეგლები. გამოსცა, ტაბულები და ლექსიკონი დაურთო ივ. იმნაიშვილმა, ა. შანიძის რედაქციით. 1949.
- 101ა. ქართული არქიტექტურის გზები. მოხსენება გ. ჩუბინაშვილისა და ნ. სევეროვის, წაკითხული სრულიად საქართველოს საბჭოთა არქიტექტორების პირველ ყროლობაზე 1936 წლის 21 თებერვალს. 1936.
- 102 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ. 1965.
- 102ა. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, 1970.
103. ა. შანიძე. არადეთის წარწერები: „მომოხილველი“. I. 1926.
104. ა. შანიძე. ბალიჭური სარკოფაგის წარწერა: „მაცნე“, ის. 2. 1972.
- 104ა. ა. შანიძე. ბოლნისის წარწერები: „ნობათი“, ჟურნ. „ციცკარის“ დამატება, № 1, 1975.
105. ა. შანიძე. ნაშთები III პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნების წინ ქართულ ზმნებში: ტუმ 2, 1922/23.
106. ა. შანიძე. ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები. I. 1957.
107. ა. შანიძე. ძველი ქართლის ქრესტომათია, ლექსიკონითურთ. I. ქრესტომათია. 1935.
108. ა. შანიძე. ხუნაშის წარწერის განმარტებისათვის: სმამ. ტ. VII, № 4, 1946.
109. რ. შმეგლინგი. უბისის ტაძრის დათარიღების აკთიხისათვის: სმამ. ტ. XVI. № 2, 1955.
110. ნ. შოშიაშვილი. ნაქალაქარი ურბნისი: „ციცკარი“, № 4. 1958.
111. ნ. შოშიაშვილი. ურბნისის ძველი ქართული წარწერები: პმ. I. 1965.
112. ნ. შოშიაშვილი, ვ. ცისკარიშვილი. სოფელ დოდოთის ცხრაკარის ეკლესიის წარწერა: სსმმ XIX—A და XXI—B. 1957.
113. გ. ჩაჩანიძე. გრივოლ უპატოსის ძეგლი: სმ. I. 1925.
114. გ. ჩაჩანიძე. მე-7—8 საუკუნის ჯვარის კვარცხლბეგი: სმ. I. 1925.
115. ვ. ჩაჩანიძე. პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. 1974.
116. გ. ჩუბინაშვილი. მასალები სამწვერისის ტაძრის შესწავლისათვის: ქს. 2. 1948.
117. გ. ჩუბინაშვილი. VIII—IX სს. ქართულ ძეგლთა ერთი რიგის დათარიღებისათვის: სმამ. ტ. XIII. № 7, 1952.
118. გ. ჩუბინაშვილი. რამოდენიმე თავი ქართული ხელოვნების ისტორიიდან. 1926.
119. გ. ჩუბინაშვილი. რუისის ტაძრის ისტორიისათვის: ენიშკმ. V—VI. 1940.
120. გ. ჩუბინაშვილი. ქართული ხელოვნების ისტორია. ტ. I. 1936.
121. ნ. ჩუბინაშვილი. საურმაგის-ძის ნიღვარის ქტიტორული რელიეფი ჯავახეთის ახაშენიდან: ქს. 5 1959.
122. ნ. ჩუბინაშვილი. ქვემო ქართლის სტელა-ჯვრები: ძმ. 30. 1972.
123. ვ. ცინცაძე. ზემო კრიხის ხუროთმოძღვრული ძეგლი: ქს. 6—A 1963.
124. ვ. ცისკარიშვილი. ვომეწრის წარწერა X—XI საუკუნისა: „მაცნე“, 6. 1965.
125. ვ. ცისკარიშვილი. წარწერები ასპინძის რაიონიდან: მსკი. ნაკვ. 30. 1967.
126. ვ. ცისკარიშვილი. ჯავახეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო. 1959.
127. ირ. ციციშვილი. რუსთაველის ეპოქის ძეგლები ქვემო ქართლში: ძმ. 8. 1966.
128. შ. ძიძიგური. ქართული ენის თავგადასავალი. 1969.
129. გ. წერეთელი. უძველესი ქართული წარწერები ბალესტინიდან. 1960.
130. ზ. კვიციანიძე. ისტორია ხურსიძის გვარისა და შოთა შიო რუსთაველი. 1904.

131. აღ. ჯავახიშვილი. სტელა ასომთავრული წარწერით ნასოფლარ არეშის მახლობლად: სმამ. ტ. V. № 7. 1944.
132. ივ. ჯავახიშვილი. ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ხელნაწერები და მათი მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის: ტუმ. № 2. 1922/23.
- 132ა. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული დამწერლობათამცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, 1926.
133. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული დამწერლობათამცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, 1949.
134. ივ. ჯავახიშვილი. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა. 1945.
135. მ. ჯანაშვილი. საქართველოს ისტორია. I. 1906.
136. ს. ჯანაშია. ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში. შრომები, I. 1949.
137. ნ. ჯანაშვილი. ქართული არქიტექტურის ძეგლები. 1965.
138. ვ. ჯაფარიძე, ე. ართილაძე. ვახტანგის დინასტია და მის მიდამოებში 1968 წ. მუშაობის წინასწარი შედეგები: სსმ აე. II. 1971.
- 138ა. ვ. ჯაფარიძე. დმანისის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1969 წლის მუშაობის მოკლე ანგარიში: სსმ აე. II. 1971.
139. ვ. ჯაფარიძე. ქართული ხელოვნებისა და დამწერლობის ახლად აღმოჩენილი უძველესი ძეგლები ქვემო ქართლიდან: ძმ. 20. 1970.
140. ვ. ჯაფარიძე. სოფელ ბალიქის სარკოფაგი ქართული ასომთავრული წარწერით: „მაენე“. ის. 2. 1972.
141. ჯაჭვის წმ. ჯვრის მონასტერი: „მოგზაური“. № 1. 1901.
142. Г. А брамишвили. Два строительных периода Атенского Сиона: «Мацне». СИ. I, 1972.
143. Ил. Абуладзе. Замечания по поводу статьи П. М. Мурадяна «Армянская надпись храма Джвари»: «Мацне», 4. 1968.
144. Г. В. Алибегашвили. Четыре портрета царицы Тамары, 1957.
145. Ш. Я. Амиранашвили. Вклад Грузии в сокровищницу художественной культуры. 1963.
146. Ш. Я. Амиранашвили. История грузинской монументальной живописи. т. I. 1957.
147. Ш. Я. Амиранашвили. История грузинского искусства. М., 1963.
148. Д. Бакрадзе. Археологическое путешествие по Гурии и Адчаре, СПб, 1978.
149. Д. Бакрадзе. Заметки о Батумской области: ИКОИРГО, т. VI. 1879—1881.
150. Д. Бакрадзе. КДПХ: ЗОЛКА, кн. I, 1875.
- 150а. Д. Бакрадзе. Статьи по истории и древностям Грузии, СПб, 1887.
151. Д. Бакрадзе. Об археологической поездке, совершенной в 1879 г. по поручению Акад. наук в Чорохский бассейн, Батуми, Артвин и Артанудж: ЗИАИ, т. 37, кн. I, СПб, 1880.
- 151а. Т. Барнавели. Надписи Мачхаанской церкви. Сообщения АН Гр. ССР, т. XXIX, № 5, 1962.
152. В. Беридзе. Грузинская архитектура с древнейших времен до начала XX века. 1967.
153. Вахушти Царевич. География Грузии. изд. М. Джанашвили. ЗКОИРГО, кн. XXIV, вып. V. 1904.
154. А. Вольская. Рельефы Шпомгвие. 1957.
155. Д. Гордеев. Из эпиграфических материалов Зарзмы. К обследованию надписи Иване сына Сулы: სმ. I. 1925.
156. Ш. В. Дзидзигური. Грузинский язык. Краткий обзор. 1968.
157. Ал. Джавахишвили. Древнехристианские культово-мемориальные памятники Грузии. Автореферат диссертации. 1949.
158. М. Джанашвили. Каталог предметов церковного музея. 1914.
- 158а. А. Б. Еремян. К вопросу о датировке кафедральной церкви в Аване: «Вестник» общественных наук АН АССР, № 3, 1968.
159. И. К. Обзорение карталинских церквей.
160. Г. Казбек. Три месяца в Турецкой Грузии. ЗКОИРГО, кн. X, 1875.
- 160а. С. Н. Какабадзе. Бюллетень КИАИ, № 1—3, 1928.

161. Краткий отчет отделу по охране памятников культуры Управления по делам искусств при СНК Груз. ССР, представленный археологом А. Н. Каашидзе командировке в Джвари. В книге: Г. Н. Чубинашвили «Памятники типа Джвари». 1948, стр. 42—44.
162. К. А. Кацян. Памятники архитектуры в долине Якуара. «Материалы по археологии Абхазии». 1967.
163. Н. Кондаков. Русские древности, вып. IV, СПб, 1891.
- 163 а. Коллекция Кавказского музея, т. V, археология, составила гр. П. С. Уварова: „Museum Caucasicum“, V. Тфл., 1902.
164. М. Д. Лордкипанидзе. К вопросу о надписях храма Джвари в Мцхета: «Мацне», 4, 1968.
165. Н. Я. Марр. Два грузинских архитектурных термина «ачрдил» и «балавар» XV, т. VI, вып. III, 1922.
166. Н. Я. Марр. Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию: ТР. кн. VII, СПб, 1911.
167. Н. Я. Марр. К грузинским надписям, из Мехки: ЗКВ, т. I, 1928.
168. Н. Я. Марр. «Трон» или «Икона»: XV, т. VI, вып. III, Тгр. 1922.
169. С. Мажников. Памятники древности города Самшвилде: СМОМПК. XII, 1892.
170. Л. Меликсет-Бек. Рельефы руки на памятниках материальной культуры феодальной Грузии. IX, Тбл. 1957.
171. Л. Меликсет-Бек. Предварительный отчет о поездках в Гудамарское ущелье и в Юго-Осетию летом 1925 г.: ИКИАИ, т. IV, 1926
172. Р. Меписашвили, В. Цинцадзе. Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии — Шида Картли. 1975.
173. Р. Меписашвили. Полупещерный памятник IX в. в сел. Биети: жб. 6—А, 1963.
174. Муравьев. Грузия и Армения. ч. III, СПб, 1848.
175. Д. Мшвениерадзе. Строительное дело в Древней Грузии. 1952.
176. П. Мурадян. Армянская надпись храма Джвари: ВОН АН Арм. ССР 2(297). Ереван. 1968.
- 176 а. А. Натроев. Мцхета и его собор Светицховели. 1900.
177. А. М. Павлинов. Экспедиция на Кавказ 1888 года: МАК, III, М., 1893.
178. В. Переваленко. Ахалцих: КК за 1852.
- 178 а. Пути грузинской архитектуры. 1936.
179. И. П. Ростовов. Ахалкалакский уезд в археологическом отношении. СМОМПК, XXV, 1898.
180. Г. Садзагелов-Ивериели. Описание Никозской Михайло-архангельской церкви в Карталини. 1898.
181. Н. М. Северов, Г. Н. Чубинашвили. Кумурдо и Никорцинда. 1947.
182. М. И. Синауридзе. Результаты археологического изучения Болнисского района. 1977.
183. Я. Смирнов. Цромская мозаика, I, 1938.
184. Е. С. Такашвили. АЭРЗ. I, 1905.
185. Е. С. Такашвили. АЭРЗ. II, 1905.
186. Е. С. Такашвили. АЭРЗ. III, 1907.
187. Е. С. Такашвили. АЭРЗ. IV, 1913.
188. Е. С. Такашвили. АЭРЗ. V, 1915.
189. Е. С. Такашвили. Археологическая экспедиция 1917 года в южные провинции Грузии, 1952.
190. Е. С. Такашвили. Зарзмский монастырь, его реставрация и фрески: СМОМПК, XXXV, 1905.
- 190 а. Е. С. Такашвили. Разбор грузинских надписей на камнях, доставленных из Поцховского участка в Церковный Музей Грузинского экзархата: ИКОИМАО, вып. II, 1907.

- 190 б. Е. С. Такаишвили. Грузинские надписи на археологических предметах, хранящихся в Кавказском музее в Тифлисе: ИКОИМАО, вып. I, 1905.
191. Е. С. Такаишвили. ИКОИМАО, вып. III, 1913.
- 191 а. Е. С. Такаишвили. ИКОИМАО, вып. IV, 1915.
192. Е. С. Такаишвили. Христианские памятники: МАК, вып. XII, 1909.
193. П. С. Уварова. Христианские памятники: МАК, вып. IV, 1894.
194. П. С. Уварова. Кавказ, путевые заметки. II. 1904.
195. А. Шанидзе. Разбор грузинской надписи из Хунамиси: ИАН ГССР, т. VII, № 4, 1964.
- 195 а. А. Шанидзе. Новооткрытый алфавит Кавказских албанцев и его значение для науки: *გზაგაზ*, IV, 1938,
196. Л. А. Шервашидзе. Цкелкара Ацкар: Материалы по археологии Абхазии. 1967.
197. Р. Шмерлинг. Малые формы в архитектуре средневековой Грузии. 1962.
198. Р. Шмерлинг. Церковь в селении Дарквети: *ჯ*, 6—А, 1963.
199. В. Чачанидзе. Петр Ивер и археологические раскопки грузинского монастыря в Иерусалиме. 1977.
200. Г. Н. Чубинашвили. Архитектура Кахетии. 1959.
201. Г. Н. Чубинашвили. Архитектурные памятники VIII и IX века в Ксанском ущелье: *ჯ*, I, 1942.
202. Г. Н. Чубинашвили. Болнисский сион: *გზაგაზ*, IX, 1940.
203. Г. Н. Чубинашвили. Вновь открытый памятник древнейшей скульптуры: газ. «Рабочая правда», № 181, 12.IV.1924.
204. Г. Н. Чубинашвили. К вопросу о рядовых памятниках грузинской архитектуры VIII—IX вв.: Сообщения АН Гр. ССР, т. XIII, № 7, 1952.
205. Г. Н. Чубинашвили. Памятники типа Джвари. 1948.
206. Г. Н. Чубинашвили. Пещерные монастыри Давид-Гареджи. 1948.
207. Г. Н. Чубинашвили. Цроми. 1969.
208. Н. Г. Чубинашвили. Зедзени, Кликис-Джвари, Гвиара: *ჯ*, 7—А, 1971.
209. Н. Г. Чубинашвили. Рельеф «Вознесения креста» на каменном кресте из селения Качагани: *ჯ*. 6—А, 1963.
210. Н. Г. Чубинашвили. Самшвилдский Сион. 1969.
211. Н. Г. Чубинашвили. Церовани. 1976.
212. Н. Г. Чубинашвили. Хандиси. 1972.
213. Н. Г. Чубинашвили и Р. Шмерлинг. Храмы в древних селениях Тrialeti-Олтиси и Тетри Цкаро: *ჯ*. 2. 1948.
214. А. Хаханов. МАК, VII. 1898.
215. J. Abouladze — Quelques remarques á propos de l'article de P. Mouradian; „L'inscription arménienne de l'église de Djvari.“
Revue des Etudes Arméniennes. Nouvelle série. Tome VI. Paris, 1969.
216. J. Bartholomaei — Lettres. L. M. Brosset, Bibliographie analytique des oeuvres de Marie-Félicité Brosset. Membre de L'Académie Impériale des Sciences de Saint Petersburg. 1824—1879. SPbg. 1887.
217. M. Brosset — Explications: MAJS VI série. livre 4—5, SPb, 1838 (ცალკე გამოცემები).
218. M. Brosset — Explications: MAJS. VI série. t. IV. 1840.
219. M. Brosset — Explications: MAJS. VI série, vol IV livr 4—5, 1870
220. M. Brosset — Inscriptions Géorgiennes et Autres reeveillies par Père Nersés Sargisian: MAJS. VIIe serie. t. VIII. № 10. SPb . 1864.
221. M. Brosset — Lettres de M. Bartholomaei, relatives aux antiquités géorgiennes: Bulletin hist. philolog. de l'Académie des Sciences de St. — Pétersbourg, t. XI, 1854.
222. M. Brosset — Lettres de M. Bartholomaei relatives aux antiquités géorgiennes: MA, t. II, liv. 1. SPb. 1856.
223. M. Brosset — MA. t. II, livr 3. 1854.

224. M. Brosset — Rapports. I.
225. M. Brosset — Rapports II.
226. M. Brosset — Rapports III.
227. M. Brosset — Rapports VI.
228. M. Brosset — Rapports VII.
229. M. Brosset — Rapports IX.
230. M. Brosset — Rapports XII.
231. G. Deeters Das Alter der georgischen Schrift: Or. Chr. Band 39. Vierte Serie. Dritter Band. 1955.
232. W. Djobadze. The Sculptures on the Eastern Facade of the Holy Cross of Mtkhetâ: Or. Chr. B. 44. Vierf Serie. Achter Band. 1960.
233. W. Djobadze. The Donor Reliefs and de Date of the Church Oški: „Byzantische Zeitschrift“, 69. 1976.
233a. Fr. Dubois de Montpereux: Voyage, t. III, Paris, 1839.
234. Fr. Dubois de Montpereux. Voyage, t. IV. Paris, 1840.
235. D. Lang. The Georgien. London, 1966.
236. I. Molitor MIA CSCO. vol 166. Subsidia, 10.
237. Museum Caucasicuv. t. V, 1902.
238. I. Sauer Kreuzkirche bei Mzchet (Georgien) in ihrer geschichtlichen Bedeutung. RQ. 39. 1931.
239. M. Tarchnišvili — Die Anfänge der schriftstellerischen Tätigkeit des hl. Evtymius und der Aufstand von Bardas Skleros: Or. Chr. Band 33. 1954. Vierte Serie Zweiter Band.
240. M. Tarchnišvili — Les récentes découvertes épigraphiques et littéraires en géorgien: Le Muséon. LXIII. 3—4. Louvain, Leaven, 1950.
241. M. Tarchnišvili — Le soulèvement de Bardas Skléros: BK. vol XVII — XVIII, (45—46). Paris, 1964.
242. E. Taqaishvili. Four Basilican churches of the Qvirila valley. Georgica, vol. I, Nos. 2—3. 1936.
243. G. Tschubinaschwili. Georgische Baukunst. Band II, Tiflis, 1934.
244. N. Tchubinachvili. Gâscension de la Croix: BK, vol XVII—XVIII (№ 45—46), Paris 1964.
245. C. Toumanoff. Iberia on the Eve of Bagratid Rule: Le Muséon, LXV, 1952.
246. D. Méchwineh-Khoutzésischwili — Inscriptions recueillies M. Brosset, Rapports, VI.

შემოკლებები

- ამშ — არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი.
- ენიმპნიმ — აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე.
- მტიუღმბნი — ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან.
- თსუშ — თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები.
- თსუსშ — თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული.
- იაიი — ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი.
- „მაცნი“, ის — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნი, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია.
- მსა — მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის.
- მსპი — მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის.
- პა — პალეოგრაფიული ალბომი.
- პძ — პალეოგრაფიული ძიებანი.
- საძ. სსრ მპ — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია.
- სიპა — საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული.
- სის — საქართველოს ისტორიის საკითხები.
- სბ — საისტორიო კრებული.
- სმ — საისტორიო მოამბე.
- სმამ — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე.
- სსმ — ს. ჭანაშვიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი.
- სსმ აი — „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები“.
- სსპნი — სტალინირის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები.
- სცნი — საქართველოს ცენტრალური ისტორიული არქივი.
- სხსმ — საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმი.
- ტში — ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე.
- ჰბ — „ქართული ხელოვნება“.
- ძმ — „ძეგლის მეგობარი“.
- АЭРЗ — Археологические экскурсии, разыскания и заметки.
- ВОН АН Арм. ССР — Вестник общественных наук Академии Наук Армянской ССР.
- ЗИАН — Записки Императорской Академии Наук.
- ЗКВ — Закавказский вестник.
- ЗКОИРГО — Записки Кавказского отделения Императорского Русского Географического общества.
- ЗОЛКА — Записки Общества любителей Кавказской археологии.

-
- ИАН ГССР — Известия Академии Наук Грузинской ССР.
ИКИАИ — Известия Кавказского Историко-археологического института в Тифлисе.
ИКОИМАО — Известия Кавказского отделения Императорского Московского Археологического общества.
КДПХ — Кавказ в древних памятниках христианства.
КК — «Кавказский календарь».
МАК — «Материалы по археологии Кавказа».
«Мацне», СИ — Известия Академии Наук Грузинской ССР. Серия истории, археологии, этнографии и истории искусства.
СМОМПК — Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа.
СПБ — Санкт-Петербург.
ТР — Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии.
ХВ — «Христианский Восток».
- I. Bartholomaei *Lettres* — *Lettres numismatiques et archéologiques relatifs à la Transcaucasie écrites par le general I. Bartholomaei*. St. Pétersbourg. 1859.
- M. Brosset *Explications* — *Explications de diverses Inscriptions géorgiennes, arméniennes et grecques*.
- MAIS — *Mémoire de l'Académie Impériale des Sciences* St. Pétersbourg.
- MA — *Mélanges Asiatiques, tirés du Bulletin hist. philolog. de l'Académie des Sciences de St.-Pétersbourg*.
- Rapports — *Rapports sur un Voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie, exécuté en 1847—1848 par M. Brosset*. Membre de l'Académie Impériale des Sciens. 2de livr. (Rapports I, II, V, IX, X); St. Pétersbourg, 1850. 3e livr. (Rapports IV, VI, XI, XII), St. Pétersbourg, 1851.
- Or. Chr. — *Oriens Christianus. Hefte für die Kunde des christlichen Orients*. Fr. Dubois de Montpereux. *Voyage*. — Fr. Dubois de Montpereux, *Voyage autour du caucase, chez les Tcherkesses et les Abkazes, en Colchide, en Georgie, en Arménie et en Crimée, par I — VI, avec un atlas* Paris, 1839—1843.
- Le Muséon — *Le Muséon. Revue D'Etudes Orientales tildschrift voor orientalisme*.
- Georgica — *Georgica. A Journal of Georgian and Caucasian Studies*.

ГРУЗИНСКИЕ ЛАПИДАРНЫЕ НАДПИСИ ВОСТОЧНОЙ И ЮЖНОЙ ГРУЗИИ V—X ВВ.

Резюме

В книге опубликованы 234 лапидарных надписей, высеченных на 84 памятниках Восточной и Южной Грузии V—X вв.: 1) V в.—8 надп.; 2) V/VI в.—19; 3) VII—VIII вв.—33; 4) IX—X вв.—123; 5) X/XI в.—52.

Среди надписей V в. лишь одна датирована — строительная надпись Болнисского храма (494 г.). Остальные 4 надписей того же храма не датированы, однако они современны строительной надписи и поэтому датируются также 494 г. Кроме болнисских надписей, по палеографическим признакам, архитектурным данным памятников и сообщениям первоисточников об этих памятниках, V-м в. датируются еще три строительных надписей: Урбнисской, Никозской и Акауртской церквей. Среди названных восьми надписей древнейшей является строительная надпись Урбнисского собора. В книге эта надпись датирована I-ой пол. V в. и поэтому ею начинается представленный сборник.

Лапидарные надписи V—X вв. высечены: 1) на культовых сооружениях (стелы-кресты; церкви), 2) на надгробных камнях и саркофагах; 3) на отдельных каменных плитах (эпиграфические акты). Пока что не выявлены грузинские лапидарные надписи этого периода на гражданских сооружениях (жилые, хозяйственные, фортификационные). В V—IX вв. преобладают надписи на стелах-крестах, а в X в. — на церквях (с XI в. надписи на каменных крестах почти исчезают).

НАДПИСИ НА КАМЕННЫХ КРЕСТАХ

Каменные кресты (стелы) с надписями V—X вв. по своим внешним признакам и содержанию, можно разбить на следующие группы:

- I. Кресты без постаментов:
 - а) вставленные в стены церкви (с поминальными надписями);
 - б) надгробные камни (с эпитафиями).
- II. Кресты с постаментами:
 - а) молебные-владыческие (являющиеся одновременно и молебными сооружениями и материальными знаками власти местных владетелей, с надписями, упоминающими их имена);
 - б) эпиграфические акты.

Каменные кресты и изображенные на них, т. н. «болнисские кресты» (равнобедренный крест в медальоне из треугольников), появились впервые (в V в.) в Квемо Картли (Болнисский, Дманисский, Марнеульский, Тетри-Цкарский районы). В других районах Восточной и Южной Грузии изображение «болнисского креста» встречается с VI—VII вв., а каменные кресты-стелы с VII—VIII в. В Западной Гру-

зии изображение «болнисского креста» видимо не получило распространения, а разновидности каменных крестов с надписями встречаются в малом количестве с XI в.

Каменные кресты малых размеров (стенные или надгробные) без базисов, обязательный компонент которых составляют изображения «болнисских крестов», найдены только в Квемо Картли, а большие каменные кресты с базисами встречаются и за пределами Квемо Картли, но в основном без «болнисских крестов» (видимо каменные кресты вышли за пределы Квемо Картли в то время, когда «болнисские кресты» уже не изображались на них).

Надписи стенных крестов являются поминальными записями вкладчиков или местных владельцев, надписи же малых каменных крестов без базисов — эпитафиями.

Большие каменные кресты с базисами являются первым долгом культовыми (молебными) сооружениями, когда же на кресте или базисе высечена надпись, то ему придается также и другое содержание: а) юридическое — он становится символом власти, воздвигшего крест лица на данную территорию. Таким образом молебная стела становится также и владыческой; б) поминально-мемориальное — надпись на кресте представляет поминальную запись (такую же, например, как записи синодиком).

Стелы-кресты юридическое содержание имеют в эпоху политической раздробленности Грузии, в условиях существования отдельных феодальных синьории. Стелы-кресты в этот период являются выразителями самостоятельности владений т. н. «упалов» и «мампалов». После же образования в Грузии единой феодальной монархии стелы-кресты теряют юридическое содержание. Вместо них появляются царские стелы (т. н. «хели» — рука, материальные знаки царского землевладения), межевые стелы и молебные каменные кресты.

В труде публикуется 19 надписей V—VIII вв. на малых каменных крестах без базисов (№№ 7—25) — все из провинции Восточной Грузии — Квемо Картли, 17 надписей V—X вв. на постаментах больших крестов (№№ 26—42), 14 надписей VII—X вв., высеченных на самих каменных крестах (№№ 43—56), 3 эпиграфических акта X в. (№№ 57—59) и 8 эпитафий VI—X вв. на стелах и саркофагах (№№ 60—67).

СТЕННЫЕ ЛАПИДАРНЫЕ НАДПИСИ

Грузинские лапидарные надписи, сохранившиеся на стенах, можно разбить на следующие группы:

I. Строительные надписи:

- а) ктиторские;
- б) зодчих и ремесленников.

II. Поминальные записи:

- а) ктиторские;
- б) владельцев («упалов», «мампалов»), и правителей;
- в) вкладчиков;
- г) зодчих и ремесленников;
- д) поломников-пилигримов.

III. Юридические акты:

- а) агапы;
- б) акты о феодальной собственности (жертвенные, купчие, имунитетные и др.).

В книге публикуются грузинские лапидарные ственные надписи V—X вв. по отдельным историческим провинциям Грузии: 1) 82 надписи V—X вв. из Шида Картли (№№ 1 и 68—121); 2) 28 надписей V—X вв. из Квемо Картли (№№ 2—6 и 122—144); 3) 13 надписей X в. из Джавахети (№№ 145—157); 4) 13 надписей X в. из Кларджети (№№ 158—170); 5) 7 надписей X в. из Тао (№№ 171—177); 6) Одна надпись X в. из Шавшети (№ 178); 7) 9 надписей IX—X вв. из Кахети (№№ 179—187).

В труде (в введении) рассмотрены основные палеографические признаки лапидарных надписей V—X вв.:

1) Рельефность и высеченность надписей: почти все надписи V—VI вв. — рельефные; начиная с VII—VIII вв. надписи уже — высеченные (углубленные), однако встречаются и рельефные (например, надписи из Абастумани — № 34, из Урбиси — № 104—106, Курмурдо — № 145—148 и др.

2) Технический знак начала текста (+): в надписях VIII—X и особенно X вв. в начале текста ставят крест. Этот технический знак встречается и до VIII в., но очень редко.

3) Разделительные знаки; отделение слов друг от друга; сокращения. В надписях V—VIII вв. разделительные знаки не встречаются и слова не отделены друг от друга. С IX в. (возможно под влиянием книжного письма нусхури) слова отделяются друг от друга и между словами ставятся разделительные знаки (двоеточие). Иногда в этот период слова отделены друг от друга без разделительных знаков, или же — разделительные знаки стоят между не отделенных друг от друга слов. Часто, в IX—X вв. в надписях нет разделительных знаков, а слова не отделены друг от друга. Окончательно разделительные знаки и отделение слов укоренились в надписях с XI в.

Сокращения (титлы) в надписях встречаются уже с V в. Знаком сокращения в V—IX вв. служит прямая, продольная короткая черта над словом. В X в. кроме прямой черты встречается иногда волнистая линия, линия с загнутыми, стрелообразными или точкообразными краями. С VIII века титлы начали удлиняться и иногда простирались на все слово.

4) Очертания букв. На протяжении V—X вв. меняются очертания букв древнегрузинского письма асомтаврули (особенный перелом наблюдается в VIII—IX вв.): а) замкнутость кружков букв (головок и брюшков). Некоторые буквы асомтаврули в V в. имели замкнутые верхние кружки: **ა** б, **ა** ви, **ა** к, некоторые же как верхние, так и нижние круги: **შ** ш, **ც** ц. Эти круги в течении веков раскрываются: во II-ой половине V в. раскрывается нижний круг буквы **შ** ш, а верхний раскрывается в VII в. В VII же веке начинается и завершается в VIII в. раскрытие кругов остальных букв; б) С IX в. у некоторых букв асомтаврули появляются добавочные продольные черточки, вытянутые влево: **ა** г, **ა** е, **ა** в, **ა** л; в) у буквы **კ** к в V—VII вв. нижняя черточка очень коротка, а затем она удлиняется; г) **დ** д в X в. иногда пишется без шейки — продольная черта опирается непосредственно на круг; д) шейка буквы **ლ** л иногда соединяется с нижним кругом не слева, а в середине; е) края буквы **რ** р в V—VIII вв. очень согнуты (почти замыкаются), в IX—X вв. — раскрыты; ж) у **მ** м линия замыкающая нижний круг, иногда не простирается правее вертикальной линии; з) в IX—X вв. верхние черточки букв **ი** и, **მ** м, **ნ** н теряют горизонталь-

ность и прогибаются вверх, а нижние черточки прогибаются вниз; и) вертикальная линия буквы **Ф** и в IX—X вв. иногда не пересекает круг.

5) Лигатура. С VII—VIII вв. иногда встречается лигатура букв, в последующих веках лигатура встречается чаще.

6) Стрелообразные и точкообразные края букв письма асомтаврули встречаются с X в. Это явление типично для XI века.

7) Влияние письма нусхури на асомтаврули, угловатость букв, переход на четырехлинейное письмо. В IX—X вв. в асомтаврули проявляется влияние письма нусхури, а также склонность к угловатости отдельных букв. В асомтаврули смешивают буквы нусхури: **ლ, რ, ც, ჟ, მ, ნ, ი, ო, პ, ო, უ** и др. встречаются переходные графемы из асомтаврули в нусхури. Удлинные вертикальных линий некоторых букв и выход из двухлинейного письма замечается еще с VII в., однако особенно это характерно для надписей IX—X вв.

8) в IX—X вв. встречаются в надписях крашенные в красный цвет графемы.

ОТРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОБСТАНОВКИ ГРУЗИИ V—X ВВ. В ЛАПИДАРНЫХ НАДПИСЯХ

Грузинские эпиграфические памятники V—X вв. своеобразно отражают социально-политическую обстановку и возбуждают в этой связи ряд вопросов, часть которых рассмотрена в введении настоящей книги.

I. Привлекает внимание малочисленность грузинских лапидарных надписей VI—VIII вв.; с этого периода до нас дошли стенные надписи лишь на Мцхетской Джвари. Вызвано это не только гибелью надписей указанного периода: как видно их вообще было мало; это обстоятельство объясняется внутренними и внешними факторами социально-экономического и политического характера: 1) постоянные набеги внешних врагов (византийцев, арабов, хазаров) ограничивали строительство больших культовых сооружений; 2) в условиях отсутствия сильной центральной власти сократилось строительство царских (картлийские эрисмтавари) соборов; 3) в VI—IX вв. в Грузии, судя по источникам, не возникали новые епархии и следовательно — не строились новые кафедральные соборы (первый период основания грузинских епархий — IV—V вв., а второй — X—XI вв.); 4) в VI—VII вв. в Грузии почти не было крупных сеньорий и поэтому не строились соборы крупных феодалов. В этот период, церкви строили в основном мелкие феодалы и духовные лица, вследствие чего сократилось строительство монументальных культовых сооружений. Ктиторы воздвигали около церквей или в другом месте кресты-стелы, с надписями или без надписей. В этот период среди культовых сооружений ведущее место занимают именно кресты-стелы (в самих церквях они составляют их неотъемлемый компонент). Надписи также высекают ктиторы более на стелах, чем на церквях.

II. Урбнисский, болнисские и никозский надписи (№№ 1—6) свидетельствуют, что первые кафедральные соборы в Грузии строились в IV—V вв. Строили их главы епархий — епископы, с помощью местных феодалов.

Болнисская строительная надпись свидетельствует, как это отмеч-

но исследователями, что в этот период Квемо Картли находилось под политическим влиянием Ирана (упоминание иранского шаха в этой надписи). В надписях Урбинского и Никозского соборов иранский шах не упоминается, что, надо полагать, указывает на иную политическую обстановку в этой части Шида Картли, и возможно, также на иную (более раннюю) эпоху. Но обращает на себя внимание и то обстоятельство, что в этих последних надписях не упоминается и грузинский царь. Это объясняется тем, что правило упоминания грузинских царей в надписях установилось только с IX—X вв. Ранее же в грузинских надписях упоминаются только иностранные цари (как форма датировки и признания сюзеренитета упомянутого царя): Ирана, Византии (например, надпись из Абабастумани). Лишь с IX в. встречается в грузинских надписях датировка по «хроникону», а иногда «хиджре» и «сотворении мира». Вообще большинство грузинских надписей и после IX в. не датированы.

III. Надписи Мцхетского Джвари (№№ 31, 68—73) представляют ценный источник по истории Восточной Грузии рубежа VI—VII вв.: 1) сообщают о трех поколениях картлийских эрисмтаваров: Степанос I — Адарнерсе — Кобул-Степанос (тот же Степанос II); 2) подтверждают, что на рубеже VI—VII вв. картлийские эрисмтавари носили византийский титул патрикия (а не курапалата, как об этом сообщается в грузинском нарративном источнике), а члены его дома — титул ипатия; 3) свидетельствует о том, что строительство Мцхетского Джвари началось и завершилось в период правления картлийского эрисмтавара Степаноса I; 4) дают основания считать, что политическим центром Картли на рубеже VI—VII вв. была всё еще Мцхета.

IV. С картлийскими эрисмтаварами и их собором — Мцхетским Джвари связаны надписи трех стел: 1) Мцхетского Джвари (№ 31), 2) из с. Цкисе (№ 32), 3) из Абабастумани (№ 34). Надпись стелы из с. Цкисе свидетельствует о распространении в Грузии культа Мцхетского Джвари, на имя которого был воздвигнут каменный крест из Цкисе (видимо на имя Мцхетского Джвари воздвигались и другие стелы, а может быть строились и церкви). Надпись из Абабастумани сообщает имя и титул одного из картлийских эрисмтаваров рубежа VII—VIII вв.: «эристав картвелов мампал Аршуша патрикий». Из этого сообщения мы узнаем, что картлийский князь назывался не эриставом Картли (т. е. страны), а эриставом картвелов (т. е. грузинов). Имя Аршуша наводит на мысль об овладении эрисмтаварским престолом представителями династии патиахшвов Квемо Картли (фамильным именем которых был Аршуша), или же об их породнении с эрисмтаварским домом. Упоминание имени византийского императора в надписи говорит о том, что в этот период «эристав грузинов» не только имел византийский титул (патрикия), но и признавал над собой власть императора.

V. Многочисленность стел V—X вв. в Квемо Картли (из Болниси, Укангори, Даблутисцкали, Пантиани, Тбиси, Дманиси, Хатисопели и др.) свидетельствует о существовании в этот период, в этом крае, множества феодальных владений.

Надписи стел из различных провинций Восточной и Южной Грузии V—X вв. сообщают имена разных владетелей («упалов» и «мампалов») и правителей. Иногда на стенах высечены их портреты: 1) в надписи IX в. на стеле из крепости Квели (В Джавахети) упоминается эристав Иован (№ 51), что свидетельствует о существовании в этот период Квельского эриставства; имя Иован свидетельствует, что

он из рода Джакели (видимо Мурван Джакели — квельский эристав XI в., упомянутый в «Картлис Цховреба», его потомок); 2) в надписи на постаменте стелы-креста из Хунамиси (895 г.) упоминается упал края Сула сын Джафара; 3) На стеле из Фетобани (№ 54) X в. изображены вельможа и его жена, надпись же стелы сообщает, что это — Фарсман и его жена Манан. Имя Фарсман встречается в роде самцхийских крупных феодалов IX в. Чорчанели. Сула же — в роде Бахлаундов — Лаклаков. Затем эти две фамилии породнились, Бахлаунды — Лаклаки стали наследниками Чорчанели (последний Чорчанели — Георгий умер бездетным) и приняли эту же фамилию. Так возникла фамилия новых Чорчанели, среди представителей которой встречаются имена Фарсман и Сула. При Баграте IV жил Тмогвский эристав Фарсман. Таким образом, надписи конца IX века из Джавахети свидетельствуют о существовании здесь феодального владения Новых Чорчанели, к которым принадлежал и Фарсман, изображенный на стеле из с. Уде; 4) На стеле из Катаула (Шида Картли) (VIII в.) изображен Григорий ипатий вместе с членами своей семьи. Надпись на стеле (№ 48) свидетельствует о том, что в указанный период титул ипатия давался уже не только членам семьи эрисмтавара, но и другим крупным феодалам. Это говорит о децентрализации государства и укреплении власти отдельных феодалов, 5) На стеле из с. Усанети изображена, кроме фигур святых, также фигура коленопреклоненных отца и сына, к голове отца ангел протягивает корону. Таким образом здесь изображена сцена венчания (мтавара, или эристава); 6) надпись на стеле из Ареши (№ 39) (IX в.) свидетельствует об установлении в этот период в Джавахети власти кларджетской ветви грузинских Багратидов.

VI. Стенные надписи IX—X вв. свидетельствуют о возникновении в Восточной и Южной Грузии этого периода крупных феодальных сеньорий (владений «мампалов» и «упалов»). Сеньориальными храмами, по надписям, являлись в этот период: Атенский сиони (в IX в. — он мампальский, с конца IX в. — владение кларджетских Багратидов, в X в. — владение абхазского царя, с конца X в. — эриставский храм Багвашов, в XI в. — царский); Ередвский, Тбетский (Шида Картли), Додотский церкви (владение «упалов» — Тбелов, в X в.); «Мампалы» упоминаются также в надписи Болнисского сиони X в.; эриставским владением Багвашов представляются, по надписям, церкви в Триалети и Атенского ущелья (надписи Шепяка и малого купольного храма в Атени); царскими храмами Тао-Кларджетских Багратидов были: Опиза, Ошки, Хахули и др.

В X—XI вв. были основаны новые грузинские епархии и построены новые кафедральные соборы: Кумурдо, Бана, Ишхани, Тбети (в Шавшети), Самтависи. Были восстановлены старые кафедральные соборы: Урбинский, Болнисский, Никозский, Манглийский.

В результате оживления строительства с IX в. умножаются стенные надписи, в X в. их численность превышает численность надписей на стелах, а с XI в. совершенно вытесняют их.

VI. Данные грузинских лапидарных надписей IX—X вв. позволяют предполагать, что копирование Мцхетского Джвари и построение церквей по его образцу (Мартвили, Бана, Цроми, Атени, Самцевриси) происходило в Грузии не в VII в., а в IX—X вв. (когда в стране создались благоприятные условия для строительства крупных культовых сооружений).

VIII. Ошские надписи позволяют установить время его построения (950—960 гг.), реставрации (20-е годы XI в.) и росписи (1036 г.).

Ошские надписи (лапидарные и фресковые) можно разбить на несколько хронологических слоев: 1) надписи современные построению храма (а) строительные надписи ктиторов и зодчего; б) поминальные записи ктиторов); 2) 966/973 г. надпись о строительстве малой церкви, начавшемся при жизни Баграта эристава-эриставов (в 963 г.) и завершившемся после его смерти (966 г.) Давидом (продолжительность строительства можно считать в среднем 10 лет); 3) надпись 1020/1028 г. о реставрационной работе, проведенной византийскими императорами Давидом II (976—1025) и Константином VIII-м (1025—1028); 4) датированная фресковая надпись 1036 г. о росписи храма патриком Джоджиком; 5) фрагмент поминальной книги, исполненной после 1025 г. (Здесь упоминается кончина Баграта эристава-эриставов (966 г.) и Василия (1025)).

IX. Надписи церквей Эредви, Тбети, Додоти сообщают об установлении власти абхазских царей в Восточной Грузии, о крупных владельцах («упалов») и правителях (эриставов) Шида Каргли — Тбелов.

X. О владении в Южной Грузии грузинских Багратидов сообщают надписи церквей: Опиза, Ишхани, Ошки и других.

ტაბულების სია

V ს. წარწერები ეკლესიებზე

1. V ს. I ნახ. ურბნისის სიონი. საამშენებლო წარწერა კოსტანტისა და მამა მიქაელისა. (წარწ. 1).
2. 494 წ. ბოლნისის სიონი. 1 — საამშენებლო წარწერა დავით ეპისკოპოსისა; 2 — მოსახსენებელი ამშენებლისა და ხელოსნების; 3 — მოსახსენებელი ხელოსნების (კარის შემბმელების) ფარნავაზისა და აზარუხტის (წარწ. 2, 3, 4).
- 2 ა. 494 წ. ბოლნისის სიონი. 1, 2, 3 — საამშენებლო წარწერა დავით ეპისკოპოსისა (წარწ. 1).
- 2 ბ. 494 წ. ბოლნისის სიონი. მოსახსენებელი ამშენებლისა და ხელოსნების: 1 — დედანი; 2 — მულიაეი (წარწ. 3).
- 2 გ. 494 წ. ბოლნისის სიონი. მოსახსენებელი ხელოსნების (კარის შემბმელების) ფარნავაზისა და აზარუხტის (წარწ. 4).
3. V ს. ზემო ნიქოზი. ღვთაების ეკლესია. მოსახსენებელი ამშენებელ ზაქარია ეპისკოპოსისა (წარწ. 5).

ბოლნისის სიონი

V—VIII სს. მოსახსენებლები უკვარცხლობეკო ჯვრებზე

4. 494 წ. ჯვრები მოსახსენებლებით: 1 — ვარდან ნახბეტის; 2 — ძნელას (წარწ. 7, 8).
5. V—VI სს. ჯვრები მოსახსენებლებით: 1—ბოლნისის ნახბეტის; 2—ფრაგმენტები; 3 — ფრაგმენტი (წარწ. 9, 10, 11).
6. ჯვრები მოსახსენებლებით: 1 — VIII ს. ფრაგმენტი, 2 — V/VI სს. ფრაგმენტი (წარწ. 14, 12).
7. 1, 2 — VII ს. სტელა-ჯვრის ფრაგმენტი, მოსახსენებელთა ფრაგმენტებით. (წარწ. 13).

ბოლნისი. „ლამაზი გორა“

V—VIII სს. მოსახსენებლები უკვარცხლობეკო ჯვრებზე

8. 1, 2 — V/VI სს. ჯვრები მოსახსენებელთა ფრაგმენტებით (წარწ. 15, 16).
9. V—VI სს. ჯვრები მოსახსენებლებით: 1 — ბარნაბაის; 2, 3 — ფრაგმენტი. (წარწ. 18, 17).

10. 1, 2, 3 — V/VI ს. ჯვრები მოსახსენებელთა ფრაგმენტებით (წარწ. 19, 20, 21).
11. 1, 2 — V/VII სს. ჯვრები მოსახსენებელთა ფრაგმენტებით (წარწ. 22, 23).
12. 1 — VII/VIII ს. და 2 — VIII ს. ჯვრები მოსახსენებელთა ფრაგმენტებით (წარწ. 24, 25).

V—X სს. მოსახსენებლები

სათაყვანო — საუფლო სტელა-ჯვრების კვარცხლბეკებზე

13. V/VI ს. უკანგორი: 1, 2 — სტელა-ჯვრის კვარცხლბეკი თათვარაზის მოსახსენებლით; 3 — ლორთინი მოსახსენებლის ფრაგმენტით (წარწ. 26, 28).
14. V/VI ს. დმანისი. დაბლუტის წყლის ხეობა. ეკლესია. ჯვრის კვარცხლბეკის ფრაგმენტები, აბაზას მოსახსენებლით (წარწ. 29).
15. VII ს. დმანისი. დაბლუტის წყლის ხეობა. ეკლესია. ჯვრის კვარცხლბეკი მოსახსენებლით (წარწ. 30).
16. 595—605 წწ. მცხეთის ჯვარი, ჯვრის კვარცხლბეკი. მოსახსენებელი სტეფანოს პატრიკიოსისა და მისი სახლის წევრებისა (წარწ. 31).
17. I—VII ს. წყისეს ციხე. ჯვრის კვარცხლბეკი, კოსტანტის მოსახსენებლით; 2 — VIII ს. ტბისი. ჯვრის კვარცხლბეკი მოსახსენებლით (წარწ. 32, 35).
18. 1, 2 — VIII ს. ტბისი. ჯვრის კვარცხლბეკი, მოსახსენებლით (წარწ. 35).
19. 1, 2 — VII ს. II ნახ. პანტიანი. ეკლესია. ჯვრის კვარცხლბეკი ერემიას და ფლავიუსის მოსახსენებლით (წარწ. 33).
20. 1, 2 — 685/711 წწ. აბასთუმანი. მოსახსენებელი ქართველთა ერისთავ, მამფალ არმუშა პატრიკიოსისა (წარწ. 34).
21. VIII ს. ატენის ხეობა. იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია. ჯვრის კვარცხლბეკი, ვეჟან ატენელი მამასახლისის მოსახსენებლით (წარწ. 36).
22. 895 წ. ხუნამისი. ეკლესია. ჯვრის კვარცხლბეკი, სულა ჯაფარისძის მოსახსენებლით (წარწ. 37).
23. 881/896 წ. არეშის სტელა. შეწირვის აქტი გურგენ კურაპალატის ძისა კუმურდოს საყდრისადმი (წარწ. 39).
24. I—X ს.(?) არეშის სტელის კვარცხლბეკის დასავლეთის წახნაგი. მლოცველთა მოსახსენებლებით. 2—X ს.(?) არეშის სტელას კვარცხლბეკის სამხრეთის წახნაგი, მლოცველთა მოსახსენებლებით (წარწ. 40, 41).
25. 1, 2 — X/XI ს. არადეთის ეკლესია. ჯვრის კვარცხლბეკი, მარადელი მამასახლისების მოსახსენებლით (წარწ. 42).

VII—X სს. მოსახსენებლები სათაყვანო-საუფლო სტელა-ჯვრებზე

26. 1, 2, 3 — VII ს. დავით გარეჯა. ნათლისმცემლის მონასტერი. სტელა-ჯვარი მართუეცის მოსახსენებლით (წარწ. 43).
27. 1, 2 — VII ს. ბაშკიჩეთი (დმანისი). სტელა, მოსახსენებლის ფრაგმენტით; 3—VIII ს. ბოლნისის სიონი. ქვაჯვრის ფრაგმენტი ჩორაჩის მოსახსენებლით (წარწ. 46, 47).

VIII ს. კატაულას სტელა

28. 1 — ჩრდილოეთის ფსადი; 2 — მოსახსენებელი გრიგოლ ვპატოსისა; 3 — მოსახსენებელი მუჭელისა (წარწ. 48, 1, 2).

29. 1 — სამხრეთის ფასადი; 2 — მოსახსენებელი ლატავრის; 3 — მოსახსენებელი მარიამის (წარწ. 48, 3, 4).
30. მოსახსენებელი ესაკის (წარწ. 48,5).

VIII ს. უსანეთის სტელა

31. 1 — დასავლეთის ფასადი; 2 — წარწერა ნათლისცემის კომპოზიციაზე. (წარწ. 49,2).
32. 1 — სამხრეთის ფასადი; 2 — დანიელი ლომთა ხაროში, წარწერით; 3 — ქრისტეს მოციქულები წარწერებით (წარწ. 49, 1, 2).
33. წმ. კოზმან (წარწ. 49,3).
34. 1 — აღმოსავლეთის და სამხრეთის ფასადები; 2 — კომპოზიცია წარწერით; 3 — აღმოსავლეთის ფასადი (წარწ. 49).
35. 1 — ჩრდილოეთის ფასადი, 2 — მიქაელ მთავარანგელოზის წარწერა; 3 — გაბრიელ მთავარანგელოზის წარწერა (წარწ. 49,1).
36. ვედრება წმ. კვირიკესადმი წარჩინებულისა და მისი შვილისა (წარწ. 49,2).
37. IX ს. წრომის ეკლესია სტელა-ჯვრის ფრაგმენტი. 1 — საერთო ხედი; 2 — მოსახსენებელი გრიგოლ მამასახლისის; 3 — მოსახსენებლები ხელოსანთა. (წარწ. 50).
38. IX ს. ყველის ციხე. სტელა-ჯვარი. იოვანე ერისთავის მოსახსენებლით. (წარწ. 51).
39. I—IX ს. ხატისოფელი. სტელის ფრაგმენტი, მამასახლისის მოსახსენებლით; 2 — X ს. სტელა-ჯვარი (სადაურობა უცნობია), ჯაფარის მოსახსენებლით (წარწ. 52, 53).
40. X ს. უდეს სტელა, ფარსმანისა და მანანის მოსახსენებლით (წარწ. 54).
41. X ს. უდეს სტელა, ფარსმანისა და მანანის მოსახსენებლით (წარწ. 54).
42. X ს. უდეს სტელა, ფარსმანისა და მანანის მოსახსენებლით (წარწ. 54).
43. X ს. უდეს სტელა, ფარსმანისა და მანანის მოსახსენებლით (წარწ. 54).
44. 1 — X ს. ახალი სოფელი. სტელის ფრაგმენტი წარწერით; 2, 3 — X ს. დალეთხაჩინი. წყაროს ქვა, ქობულ კევისუფლის მოსახსენებლით (წარწ. 55, 56).

X საუკუნის ეპიგრაფიკული აქტები: „ქელი“, „დაწერილი“

45. X ს. 20-იანი წ. მეჯუდას ხეობა. ჭალისუბანი. ქვის ფილა. კელი ბერ და გიორგი კევისუფლებისა (წარწ. 57).
46. X ს. მეჯუდას ხეობა. ჭალისუბანი. ქვის ფილა. „დაწერილი“ ზაზისა და თუთასი ბაპრამისა და ლომასადმი (წარწ. 58).
47. X ს. გომეწარი. ქვის ფილა. კელი მუშალა გოგოლეურისა (წარწ. 59).

VI—X სს. ეპიტაფიები

48. VI ს. ბალიჭი. სარკოფაგი, იესეს ეპიტაფიით (წარწ. 60).
49. VII ს. სამწვერისი. სტელა-ჯვარი. ეპიტაფია ძალანდუქტისა (წარწ. 61).
50. VII ს. ბოლნისი. „ლამაზი გორა“. ეპიტაფია კურიკესი (წარწ. 62).

51. VII ს. ბოლნისის სიონი. სტელა-ჯვარი. ეპიტაფია მიქაელისა (წარწ. 63).
52. I—IX ს. ბოლნისის სიონი. სტელა-ჯვარი (ფასადი), ეპიტაფია იოვანე ბოლნისელისა; 2 — IX ს. ბოლნისის სიონი. სტელა-ჯვარი (ზურგი). მოსახსენებელი შუშანიკისა (წარ. 64, 65).
53. I—X ს. ქვემო ჭარები. ღვთისმშობლის ეკლესია. საფლავის სტელა, ხარაამ-ძეთა ეპიტაფიით; 2, 3 — X ს. კაიშაური. საფლავის სტელა, მარკოზან მოძღვრის ეპიტაფიით (წარწ. 66, 67).

VI—X სს. შიდა ქართლის ეკლესიების წარწერები

- 595—605 წწ. მცხეთის ჯვარი. ქტიტორთა მოსახსენებლები
54. 1 — დემეტრე უპატოსის; 2 — სტეფანოს პატრიკიოსის; 3 — ადარნასე უპატოსისა და ქობულ-სტეფანოსის (წარწ. 70, 68, 69).
55. 1, 2 — ქობულ-სტეფანოსისა (წარწ. 71).
56. 1 — სტეფანოს პატრიკიოსისა (დედნიდან):
2 — " " (მულიაიდიდან) (წარწ. 68).
57. 1, 2, 3 — ადარნერსე უპატოსის (წარწ. 69).
58. 1, 2 — ქობულ-სტეფანოსის (ფრაგმენტი. ადარნერსეს რელიეფიდან) (წარწ. 69).
59. 1 — დემეტრე უპატოსის (მულიაიდიდან).
2, 3 — " " (დედნიდან) (წარწ. 70).
60. 1 — სტეფანოს პატრიკიოსის; 2 — თემესტიასი (წარწ. 68, 72).
61. I—IX ს. წრომის ეკლესია. მოსახსენებელი სტეფანოზისა და გაბასი; 2—874 წ. ახლო. არმაზი. წმ. გიორგის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა არმაზელ მამასახლისისა (წარწ. 75, 74).
62. 1, 2, 3, 4 — 914 წ. ახლო. წმ. გიორგის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა ხუროთმოძღვარ თევდორე თაფლაძისისა (წარწ. 76).
63. 1, 2 — 914 წ. ახლო. წმ. გიორგის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა ხუროთმოძღვარ თევდორე თაფლაძისისა; 3 — 914 წ. ახლო. ერედვი. წმ. გიორგის ეკლესია. მოსახსენებელი (წარწ. 76, 79).
64. 914 წ. ახლო. დოდოთი. ცხრაკარის ეკლესია. 1 — საამშენებლო წარწერა ივანე ტბელისა; 2 — მოსახსენებელი ტბელის ძის ქავთარის; 3 — წარწერა ქვის დადების შესახებ (წარწ. 80, 81, 82).
65. X ს. შუა წლ. ტბეთი. ბორცვისჯვრის ეკლესია. პატრიკ ტბელის წარწერა ბალავრის დადების შესახებ (წარწ. 83).
66. 1, 2 — X ს. ზემო ნიქოზი. მთავარანგელოზის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა მიქაელ ეპისკოპოსისა (წარწ. 93).
67. 1, 2 — X ს. ზემო ნიქოზი. ღვთაების ტაძარი. საამშენებლო წარწერა ეპისკოპოსისა (წარწ. 95).
68. 1 — X ს. ქსავანა. ეკლესიის საამშენებლო წარწერა, 2 — X ს. სოხთა. მოსახსენებლები ხელონების, 3 — ლისის ჯვარი. საამშენებლო წარწერა ფებრონიასი (წარწ. 96, 97, 98).
69. X ს. ბეთის სამების ეკლესიის საამშენებლო წარწერები: 1 — იოვანე ერისთავთ ერისთავისა; 2 — მოსახსენებელი ვაჩესი და ბეშქენის; 3 — მოსახსენებლის ფრაგმენტი, 4 — ხელოსნის სახელი (წარწ. 100, 101, 102, 103).
70. X ს. ურბნისის სიონი. 1, 2 — საამშენებლო (განახლების) წარწერები თევ-

დორე ეპისკოპოსის; 3 — მოსახსენებელი ქათარის და შუშანის (წარწ. 104, 105, 106).

71. 1 — X ს. II ნახ. ზემო სკრა. კოშკების ეკლესია. ხელოსან (ქვის დამდებ) ლომის წარწერა; 2 — X ს. ურბნისის სიონი. მოსახსენებელი აბიათარ დეკანოზისა (წარწ. 108, 107).
72. X ს. ბოლო. ატენის მცირეგუმბათიანი ეკლესია. 1 — საამშენებლო წარწერა რატი ერისთავისა; 2, 3, 4 — მოსახსენებლების ფრაგმენტები (წარწ. 109, 110).
73. ატენის სიონი. 1, 2 — 945 წ. მოსახსენებლები ზღუდის შემქმნელი ხელოსანის (ატენის სარქლის), 3 — IX ს. დასაწყ. მოსახსენებელი ხელოსან (კალაპოტის შემქმნელ) ბაგრატი; 4 — IX ს. მოსახსენებელი ნერსე-სტეფანოზის. (წარწ. 114, 115, 112, 111).
74. X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (პილიგრიმული წარწერები) (წარწ. 116, 1, 2, 3, 4).
75. X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (პილიგრიმული წარწერები) (წარწ. 116, 5, 6, 7).
76. X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (პილიგრიმული წარწერები) (წარწ. 116, 8, 9, 10).
77. X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (პილიგრიმული წარწერები) (წარწ. 116, 11, 12, 13).
78. X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (პილიგრიმული წარწერები) (წარწ. 116, 14, 15).
79. X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (პილიგრიმული წარწერები) (წარწ. 116, 18, 19, 20).
80. X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (პილიგრიმული წარწერები) (წარწ. 116, 21, 20).
81. X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (პილიგრიმული წარწერები) (წარწ. 116, 21, 20).
82. X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (პილიგრიმული წარწერები) (წარწ. 116, 22, 23).
83. X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (პილიგრიმული წარწერები) (წარწ. 116, 24, 25, 26, 27, 28).
84. 1, 2 — 957/967 წწ. წირქოლის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა ლეონ მეფისა (წარწ. 117).
85. 957/967 წწ. წირქოლის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა ლეონ მეფისა. (წარწ. 117).
86. 1, 2 — 912/913 წწ. სამწევრისის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა (რუს მოღვაწის) სამწევრისის ჯვრის მამასახლის დომინოსისა (წარწ. 117).
87. X ს. მაჩხანის ეკლესია. 1, 2 — საამშენებლო წარწერა; 3 — საამშენებლო წარწერა იოვანესი (წარწ. 119, 120).
88. 1, 2, 3 — X/XI სს. მიჯნა. ფლავი. ჯვრის კვარცხლბეკი. მოსახსენებელი. (წარწ. 121).

ქვემო ქართლის ეკლესიების წარწერები

89. 1, 2, 3 — VIII ს. ხოჯორის ეკლესია. სტელა წარწერის ფრაგმენტით (წარწ. 122).
90. X ს. 50-იანი წლების სამშვილდის სიონი. საამშენებლო წარწერა ვარაზ-ბაკურისა და იოვანესი (წარწ. 123).
91. X ს. 50-იანი წლების სამშვილდის სიონი. საამშენებლო წარწერა ვარაზ-ბაკურისა და იოვანესი (წარწ. 123).
92. X—XI სს. მიჯნა. შეპიაკის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა კარეჩინისა (წარწ. 127).
93. 1 — X/XI სს. მიჯნა. შეპიაკის ეკლესია. მოსახსენებელი ხელოსან (ქვის დამღებ) ქველისა; 2 — X/XI სს. მიჯნა. დალეთის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა კარეჩინისა (ფრაგმენტი) (წარწ. 125, 128).
94. X—XI სს. მიჯნა. შეპიაკის ეკლესია. შეწირულების აქტის ფრაგმენტები. (წარწ. 127).
95. X—XI სს. მიჯნა. შეპიაკის ეკლესია. შეწირულების აქტის ფრაგმენტები. (წარწ. 127).
96. X—XI სს. მიჯნა. შეპიაკის ეკლესია. შეწირულების აქტის ფრაგმენტები. (წარწ. 127).
97. 1 — X/XI სს. მიჯნა. დაშბაში. წმ. გიორგის ეკლესია. მოსახსენებელი რატ ერისთავთ-ერისთავისა. 2 — X/XI სს. დაშბაში. ღვთისმშობლის ეკლესია. მოსახსენებელი ახალქალაქელთა (წარწ. 129, 136).
98. 1 — X ს. II ნახ. ბოლნისის სიონი. წარწერა ღამისთევის დაწესებაზე ელია ბოლნელისა; 2—X ს-ის ბოლო მეოთხედი. ახალი სოფლის ეკლესია. მოსახსენებელი ბაგრატ III-ისა და გურანდუხტ დედოფლისა (წარწ. 137, 143).
99. 1, 2 — X ს. ბოლნისის სიონი. საამშენებლო წარწერა ბოლნელ ეპისკოპოსისა (წარწ. 139).
100. 1 — VIII/IX სს. კიანეთი. სამების ეკლესია. სტელა-ჯერის ფრაგმენტი(?) მოსახსენებლის ფრაგმენტით; 2, 3 — X ს. კაზრეთი. „სათხის“ ეკლესია. ხელოსნების მოსახსენებლები (წარწ. 141, 142).
101. 1, 2, 3 — ოლთისი. ეკლესიის საკურთხეველის ქვა. საამშენებლო წარწერა დავით მაგისტროსისა (წარწ. 144).

ჯავახეთის ეკლესიების წარწერები

102. კუმურდოს საყდარი. 1, 2 — 964 წ. საამშენებლო წარწერა იოვანე ებისკოპოსისა; 3 — 964 წ. მოსახსენებელი ხუროთმოძღვარ გიორგისა (წარწ. 145, 147).
103. კუმურდოს საყდარი. 1 — 964 წ. მოსახსენებელი იოვანე ებისკოპოსისა; 2 — X ს. II ნახ. სალაპე წარწერა ვაჩე ერისთავისა; 3 — X ს. II ნახ. მოსახსენებელი მარიამისა; 4—993 წ. ყალა-ბოინის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა იოვანესი (წარწ. 146, 148, 149).
104. 1, 2 — ფიის წმ. თევდორეს ეკლესია. 995 წ. ახლო. მოსახსენებელი მკედელ გიორგისა. 3, 4, 5—X ს. ფიის წმ. გიორგის ეკლესიის ხელოსანთა მოსახსენებელი (წარწ. 151, 152).

105. X ს. 20—30-იანი წლები. სამსარის ვანი: 1. საამშენებლო წარწერა (I);
2 — საამშენებლო წარწერა (II) (წარწ. 153, 154).
106. X ს. სამსარის ვანი. 1, 2, 3, 4 — წარწერათა ფრაგმენტები (წარწ. 155).

სამცხის ეკლესიის წარწერები

107. 1, 2, 3 — X ს. 80-იანი წლები ზარზმა საამშენებლო წარწერა ივანე სულასძისა (წარწ. 156).
108. 1, 2 — X ს. ბოლო. ვალე. ღვთისმშობლის ეკლესია. მოსახსენებლები,
3 — ზარზმა. საამშენებლო წარწერა ივანე სულასძისა (წარწ. 157).

კლარჯეთის ეკლესიების წარწერები

109. 1 — 929/937 წწ. ოპიზის ეკლესიის ბარელიეფები, ამოტისა და დავითის ქტიტორული წარწერებით; 2 — X ს. ბოლო. ოთხთა ეკლესია. ფრაგმენტი-ხურსი ერისთავთ-ერისთავის წარწერისა (წარწ. 157, 161).
110. 1, 2 — X ს. I ნახ. დოლისყანის ტაძარი. საამშენებლო-ქტიტორული წარწერები სუმბატ მეფისა (წარწ. 162, 163).
111. 1 — X ს. I ნახ. დოლისყანის ტაძარი. საამშენებლო-ქტიტორული წარწერა სუმბატ მეფისა; 2 — X ს. I ნახ. დოლისყანის ტაძარი. წარწერა ქანდაკების შემქმნელ გაბრიელისა (წარწ. 163, 164).
112. X ს. ფორთის მონასტერი. 1 — ნასყიდობის აქტი; 2 — ფრაგმენტი წარწერისა (წარწ. 167, 169).

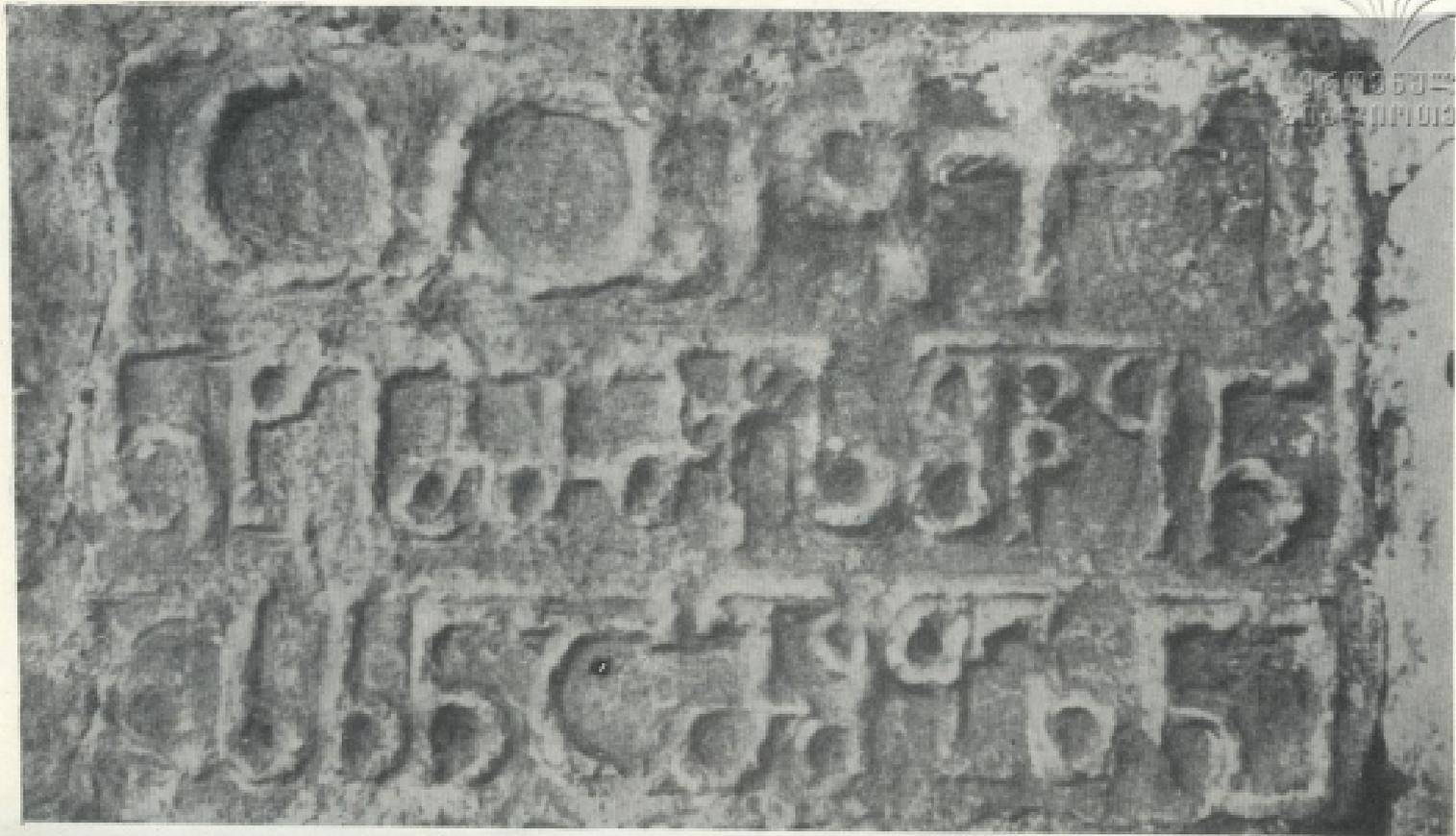
ტაოს ეკლესიების წარწერები

113. 958—961 წწ. ოშკი. 1, 2 — საამშენებლო წარწერის ფრაგმენტი; 3 — წმ. კოზმანის სახელი; 4 — 960—970-იანი წლ. ხახული. ხელოსნის მოსახსენებელი (წარწ. 171, 174, 175).
114. 1 — X ს. პარხალი. ხელოსნის მოსახსენებელი; 2 — X ს. ექეჟი. წმ. ნიკოლას სახელი (წარწ. 176, 177).

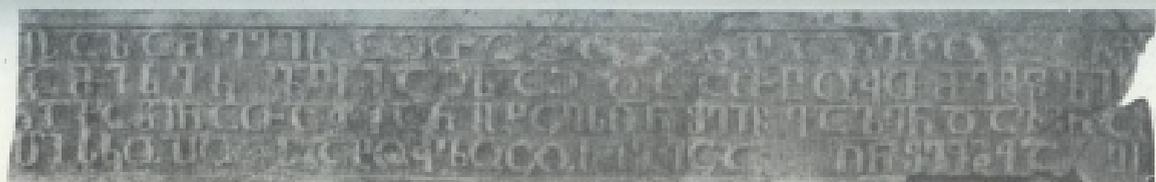
კახეთის ეკლესიების წარწერები

115. 1 — X ს. აკურა. მამადავითის ეკლესია. მოსახსენებელი გიორგისძეთა; 2 — 886 წ. ხირსა. სტეფან-წმინდის ეკლესია. საამშენებლო წარწერის ფრაგმენტი (წარწ. 182, 179).
116. X ს. ნინოწმინდა. 1 — მოსახსენებელი კაციასი, თევდორესი; 2 — მოსახსენებელი სტეფანესი, ბაკურდუხტის (წარწ. 116).
117. X—XI სს. ზედაზნის კანკელის წარწერები (I ფილა) (წარწ. 186).
118. X—XI სს. ზედაზნის კანკელის წარწერები (II ფილა) (წარწ. 187).
119. X—XI სს. ზედაზნის კანკელის წარწერები (II ფილა) (წარწ. 187).
120. X—XI სს. ზედაზნის კანკელის წარწერები (II ფილა) (წარწ. 187).

ტ ა ბ უ ლ ე ბ ი
Т А Б Л И Ц ы

V ს. I ნახ. უბნისის სოფ. სააშენებლო წარწერა კოსტანტისა და მამა მიქელისა. (წარწ. 1)

2

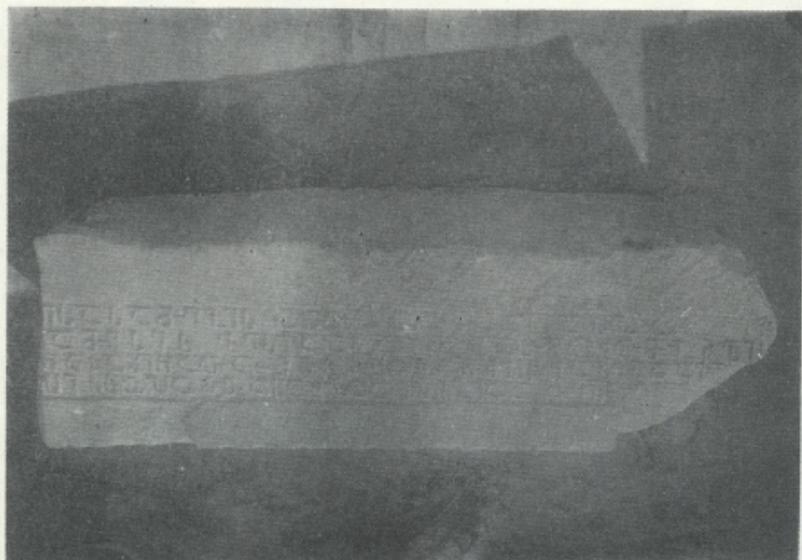

3

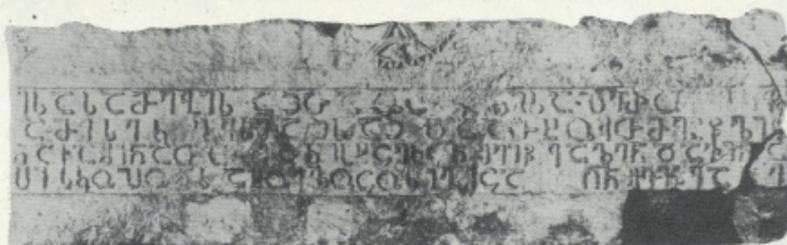
494 წ. ბოლნისის სიონი. 1 — სამშენებლო წარწერა დავით ეპისკოპოსისა;
2 — მოსახსენებელი აშენებლისა და ხელოსნების; 3 — მოსახსენებელი ხე-
ლოსნების (კარის შემკველების) ფარნავაზისა და აბარეხტის (წარწ. 2, 3, 4).

1

2

3

494 წ. ბოლნისის სიონი. 1, 2, 3 — სამშენებლო წარწერა დავით ეპისკოპოსისა (წარწ. 1)

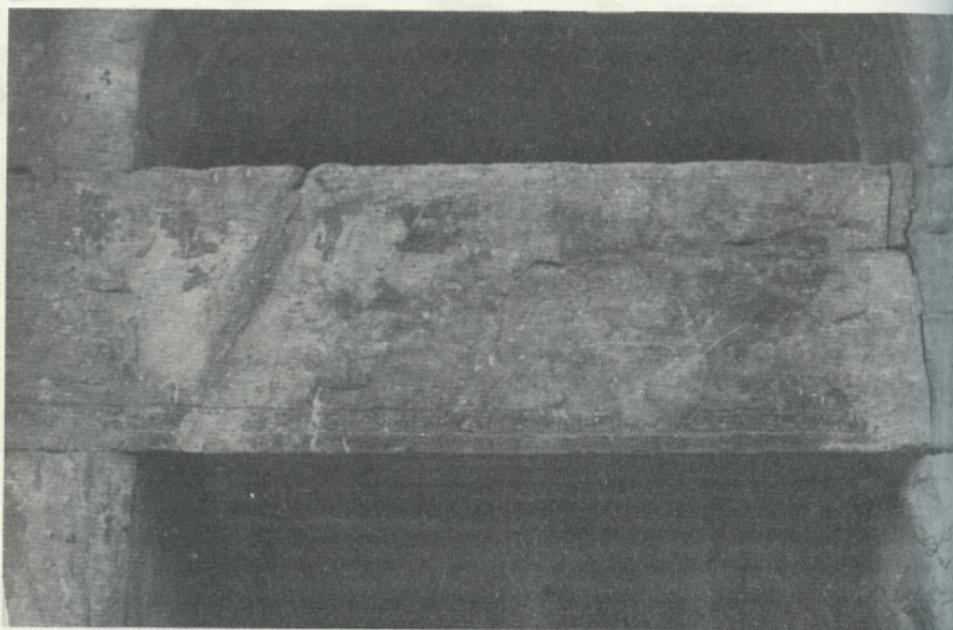
1

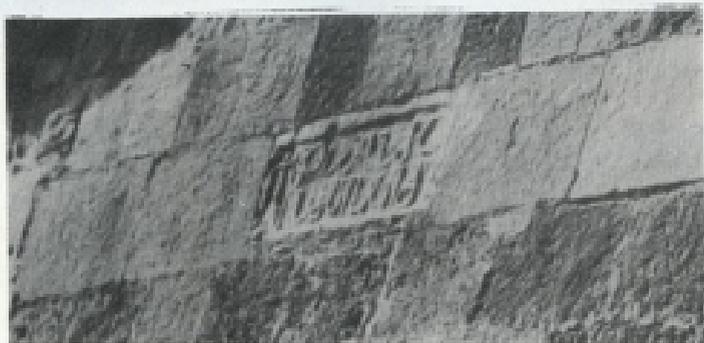
2

494 წ. ბოლნისის სიონი. მოსახსენებელი ამშენებლისა და ხელოსნების:

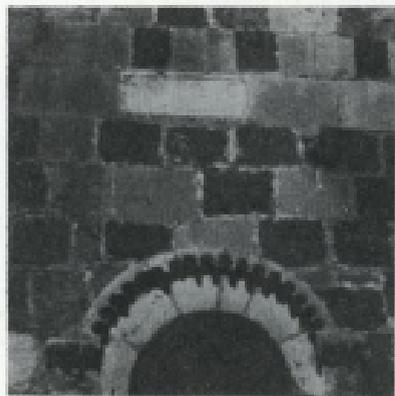
1 — დედანი; 2 — მულიაფი (წარწ. 3)

494 წ. ბოლნისის სიონი. მოსახსენებელი ხელოსნების (კარის შემბმელების) ფარნავაზისა და აზარუხტის (წარწ. 4)

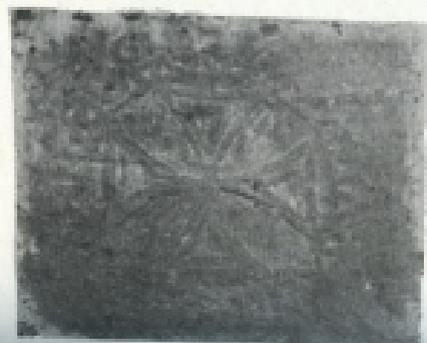

 ეროვნული
 ბიბლიოთეკა

V ს. ზემო ნაქოზი. ღვთაების ეკლესია. მოსახსენებელი აშენებელ ზქარია
 ეპისკოპოსისა (წარწ. 5)

1

2

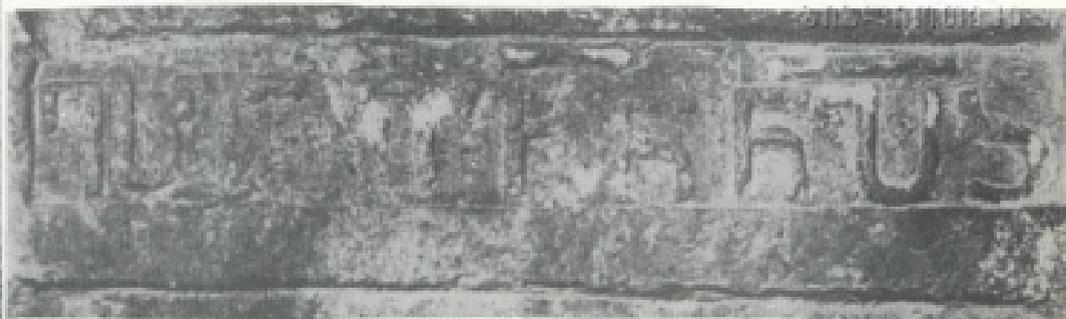
ზოდნისის სიონი

V—VIII სს. მოსახსენებლები უკვარცხლებელი ქვებზე

ქართული

4

1

2

494 წ. ქვები მოსახსენებლებით: 1 — ეარდან ნახვტის; 2 — ძველას
(წარწ. 7, 8)

1

2

3

V—VI სს. ქვრები მოსახუნებლებით: 1—ბოლნისის ნაპეტის; 2—ფრაგმენტი 3 — ფრაგმენტი (წარწ. 9, 10, 11)

ქართული
ბიბლიოთეკა

ფრები მოსახსენებლებით: 1 — VIII ს. ფრავენტო, 2 — V/VI სს. ფრავ-
მენტო (წარწ. 14, 12)

1, 2 — VII ს. სტელა-ჭვრის ფრაგმენტები, მოსახსენებელი ფრაგმენტებით.
(წარწ. 13)

ზღვსი. „ღამის გორა“

V—VIII სს. მოსახსენებელი უცვარცხლებელი ქვებზე

1

2

1, 2 — V/VI სს. ქვები მოსახსენებელია ფრანგენტილით (წარწ. 15, 16).

2

1

3

V—VI სს. ჯვრები მოსახსენებლებით: 1 — ბარნაბაის; 2, 3 — ფრაგმენტი.
 (წარწ. 18, 17)

1

2

3

1, 2, 3 — V/VI სს. ვერები მოსახსენებელია ფრაგმენტებით (წარწ. 19, 20, 21)

სსუპი
კომისია

1

2

11

1, 2 — V/VII სს. ვერცხი მოსახსენებელთა ფრაგმენტებით (წარწ. 22, 23).

2

1 — VII/VIII ს. და 2 — VIII ს. ჯვრები მოსახსენებელთა ფრაგმენტებით
(წარწ. 24, 25)

V—X სს. მოხატვანობა

სათაფანო — საფუღო სტილი-ჭრების კარცხლებადზე

13

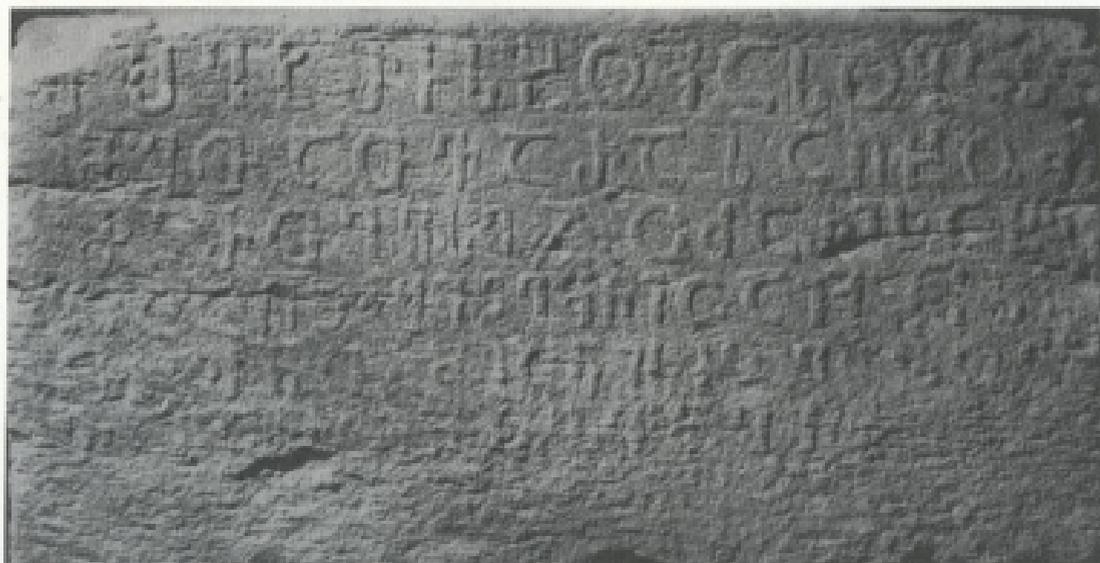
ქართული
ენციკლოპედია

1

3

V/VI ს. უკანვობი: 1, 2 — სტელა-ვერის კვარცხლბეკი თაფარაზის მოსახსენებლით; 3 — ლორდინი მოსახსენებლის ფრაგმენტი (წარწ. 26, 28)

1

2

V/VI ს. დმანისი. დაბლუბის წელის ხეობა ეკლესია. ქვის ვარჯიშბეის
ფრაგმენტები, აბაზის მოსახსენებლით (წარწ. 29)

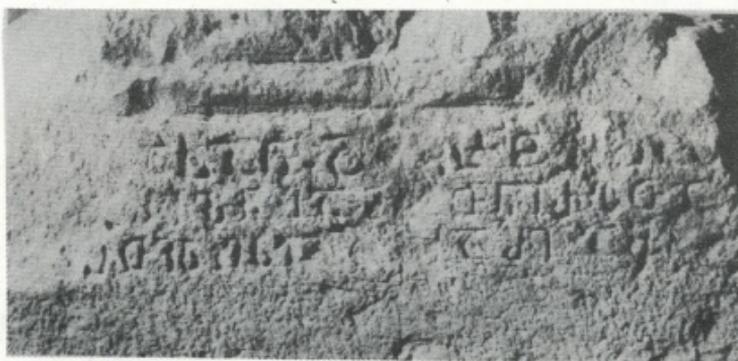
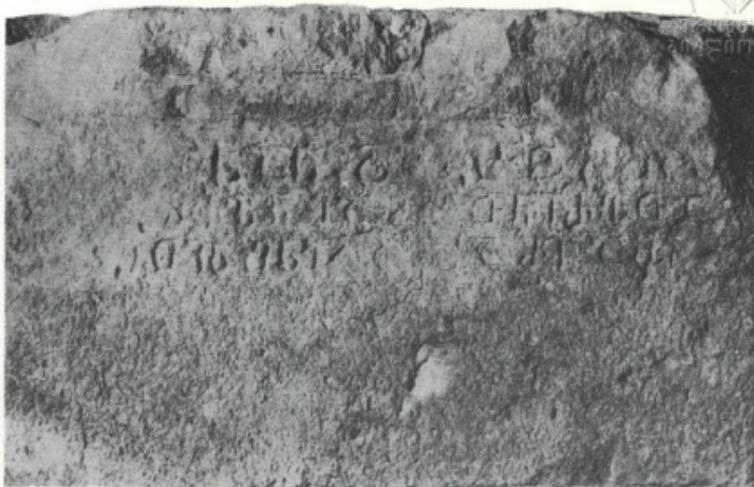
3

4

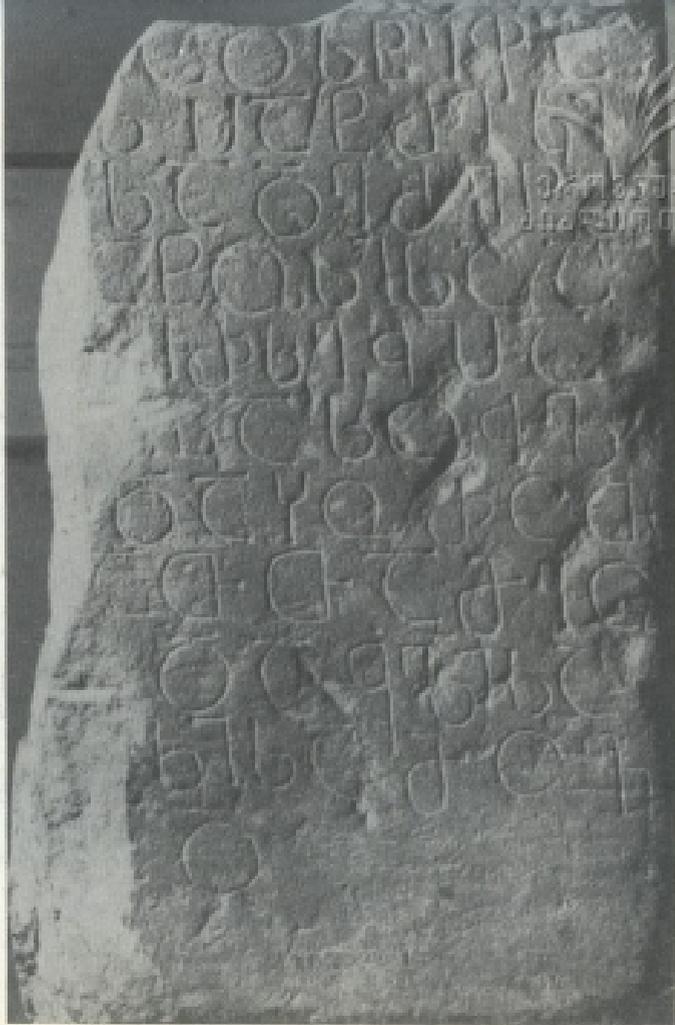
ქართული
ლიბრეოთეკა

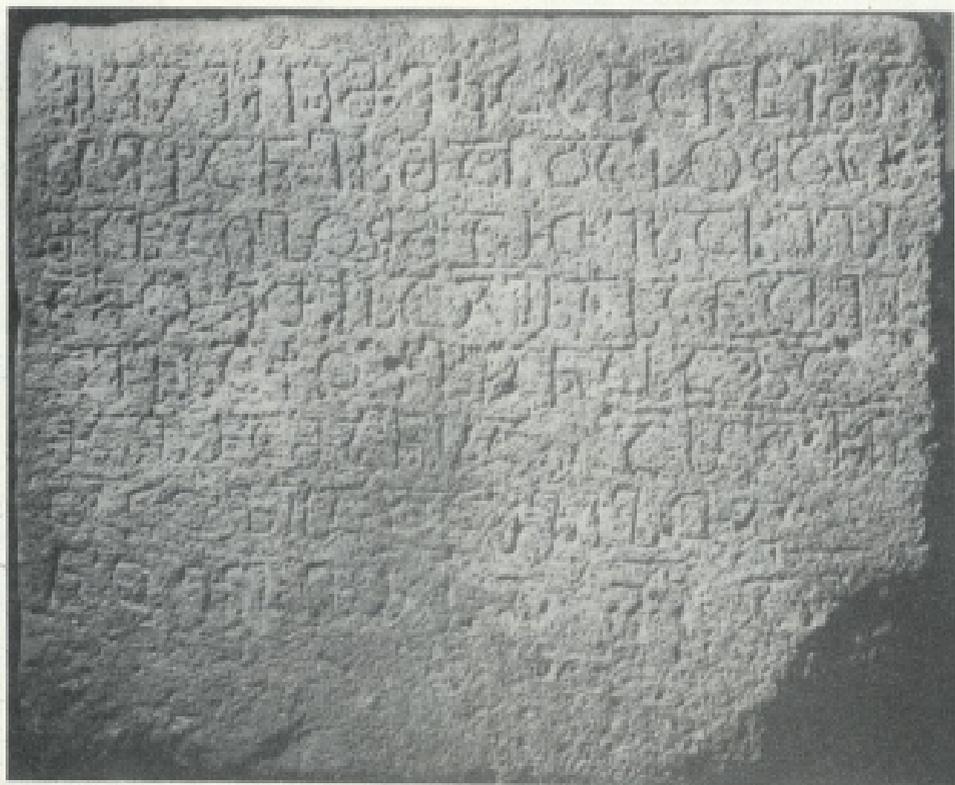

VII ს. დმანისი. დაბლუტის წყლის ხეობა. ეკლესია. ჯვრის კვარცხლ-
 ბეკი მოსახსენებლით (წარწ. 30)

595—605 წწ. მცხეთის ჭეპი, ჭეპის კვარცხლბეგი. მოსახსენებელი სტეფანოს პატრიარქოსისა და მისი სიხლის წევრებისა (წარწ. 31)

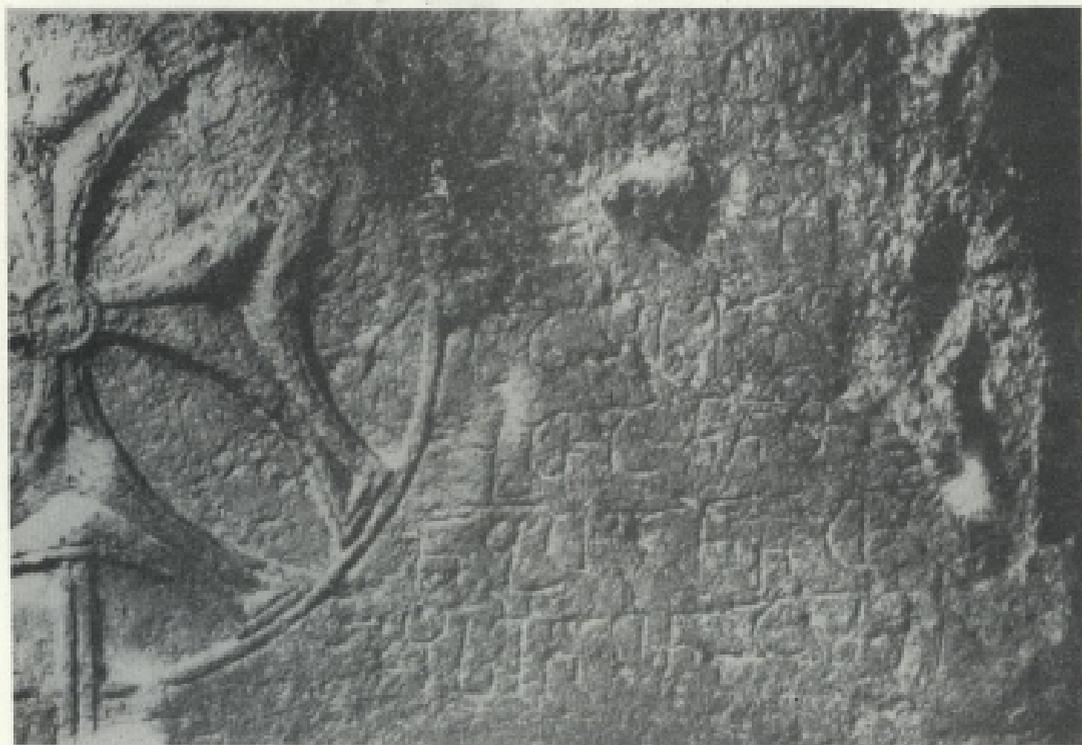
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

2

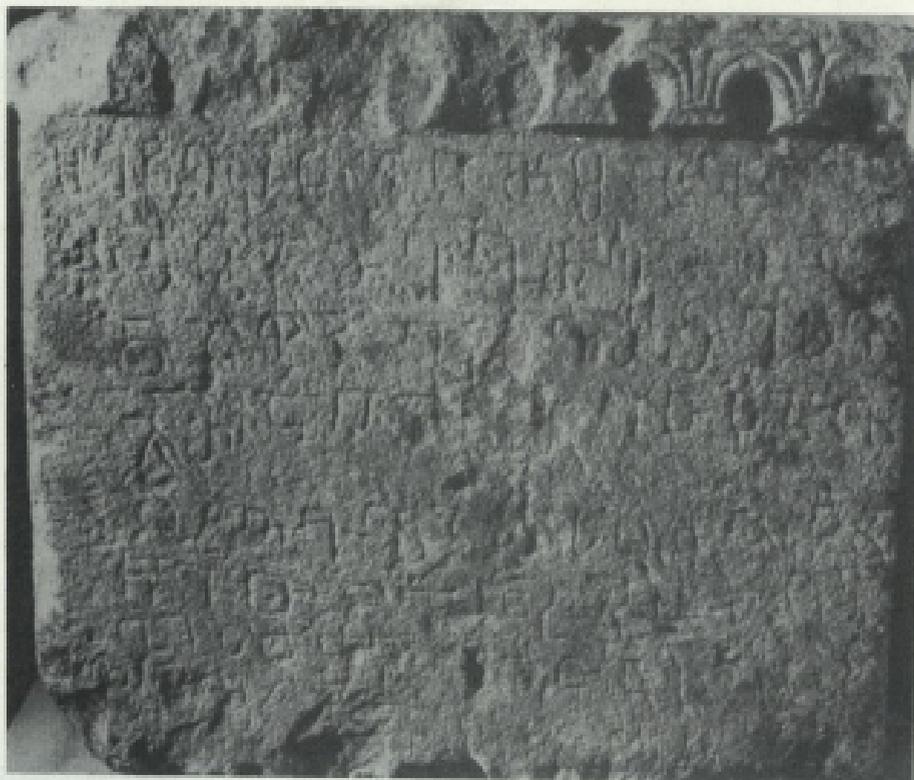
1—VII ს. წყისეს ციხე. ქვის ევარცხლბეგი, კოსტანტის მოსახსენებ-
ლით; 2 — VIII ს. ტბისი. ქვის ევარცხლბეგი მოსახსენებლით (წარწ.
32, 35)

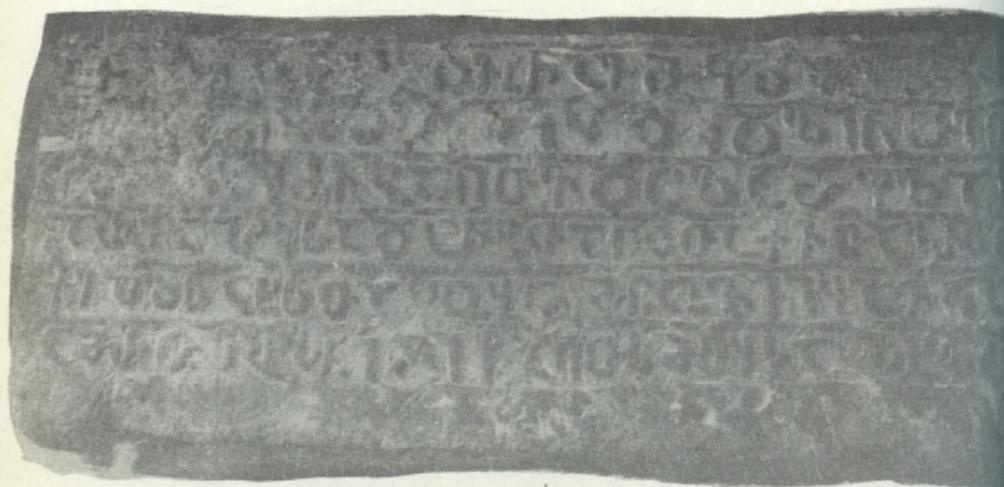
2

1, 2 — VIII ს. ტბისი. ჯვრის კვარცხლბეკი, მოსახსენებლით (წარწ. 35)

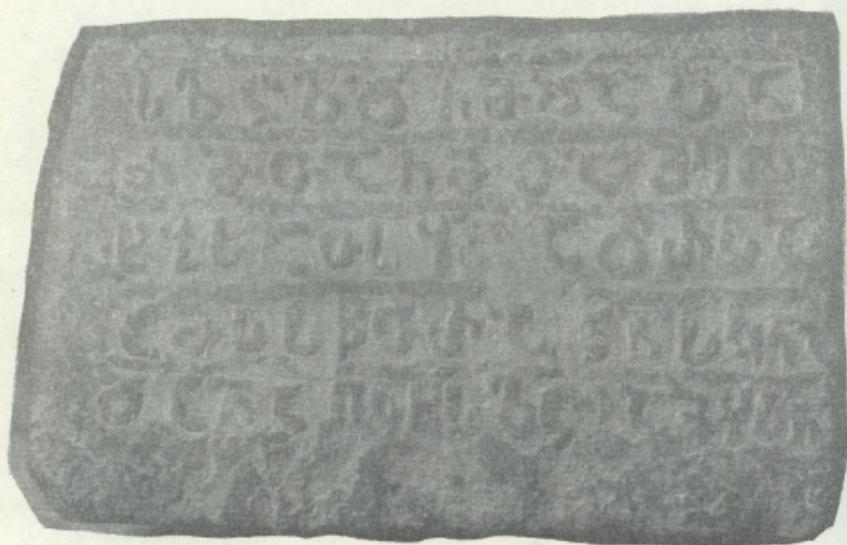

1, 2 — VII ს. II ნახ. პანტიანო, ეკლესია, ქუთაისი. ქვის კვანძობის ეკლესიის და
ფალოვების მოსახლეობის (წარწ. 33)

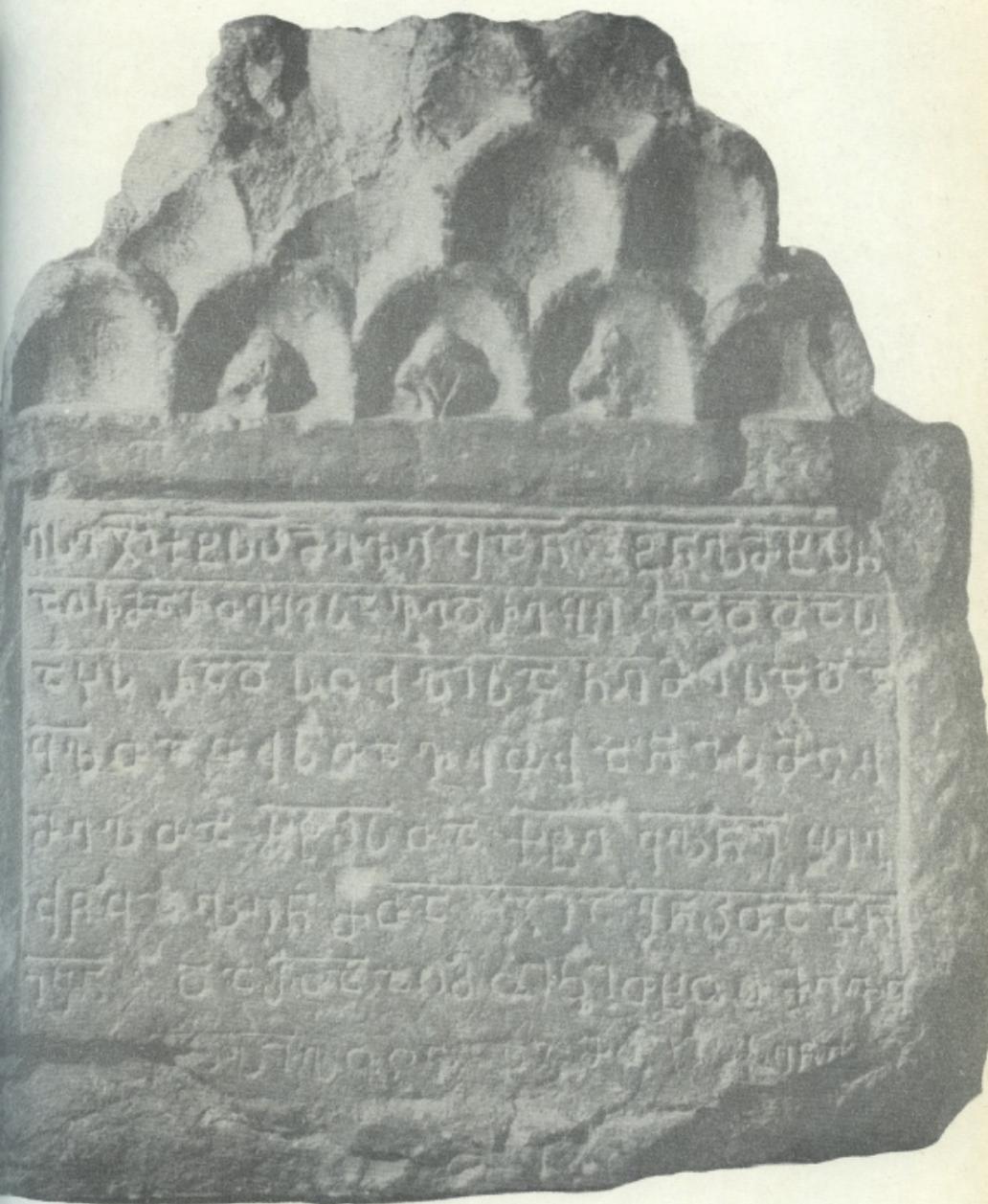

1

2

1, 2 — 685/711 წწ. აბასთუმანი. მოსახსენებელი ქართველთა ერისთავ,
 მამფალ არშუშა პატრიკიოსისა (წარწ. 34)

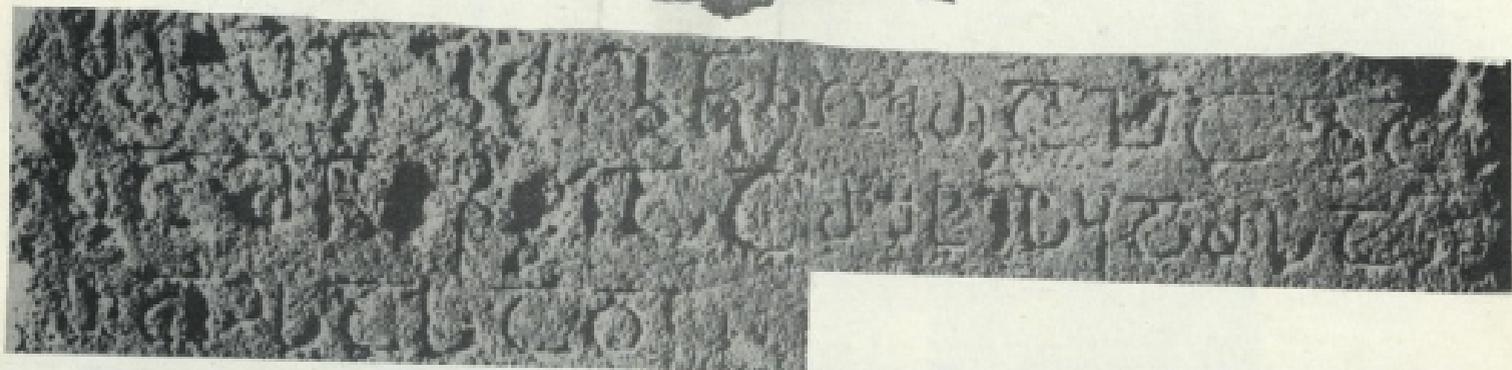
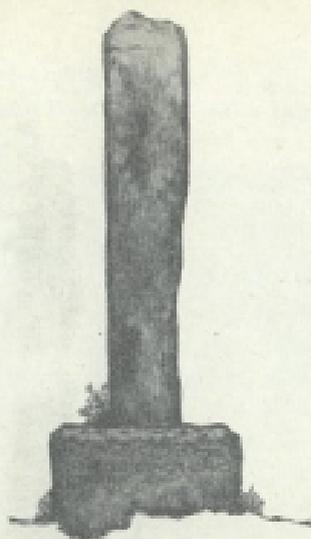

VIII ს. ატენის ხეობა. იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია. ჭვრის კვარცხლბე-
 კი, ვეჟან ატენელი მამასახლისის მოსახსენებლით (წარწ. 36)

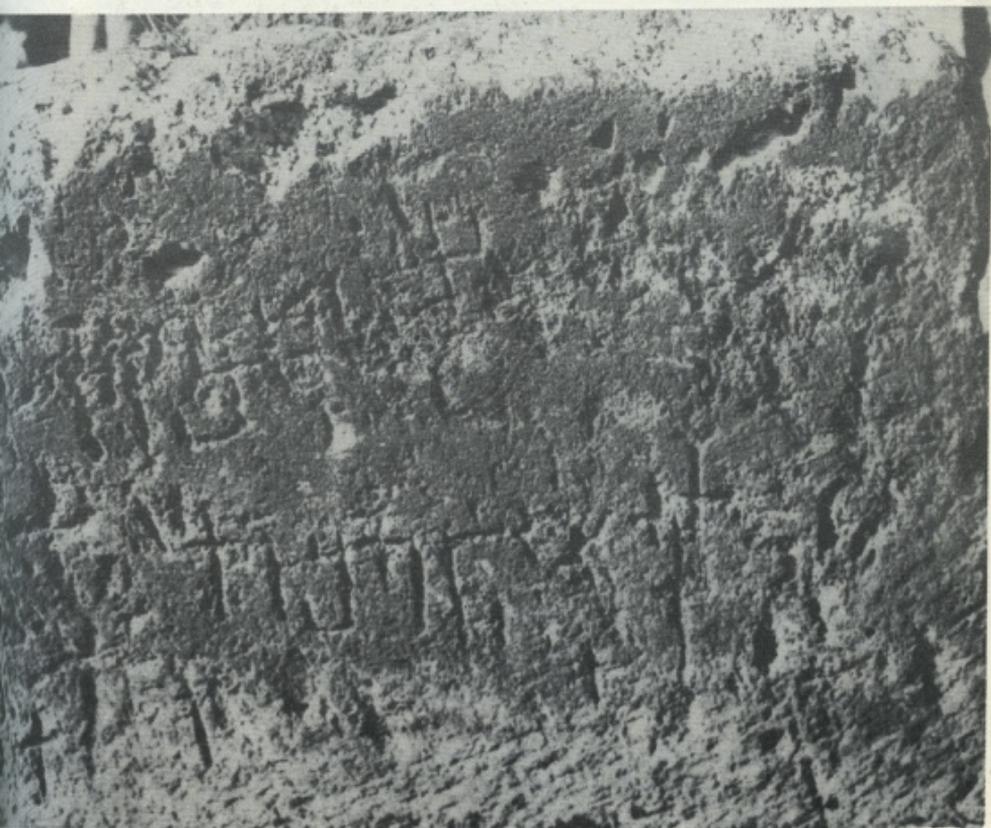

895 წ. ხუნძისი. გლეხთა. ვერის კვატცხლბეკი, სულა ჯაფარიძის მოსახსენებლით (წარწ. 37)

881/896 წ. არეშის სტელა. შეწირვის აქტი ვერგენ კურამელატის ძისა
ეშტარდოს საყდრისადმი (წარწ. 39)

1—X ს. (?) არეშის სტელის კვარცხლბეკის დასაველეთის წახნაგი. მლოცველთა მოსახსენებლებით. 2—X ს. (?) არეშის სტელას კვარცხლბეკის სამხრეთის წახნაგი, მლოცველთა მოსახსენებლებით (წარწ. 40, 41)

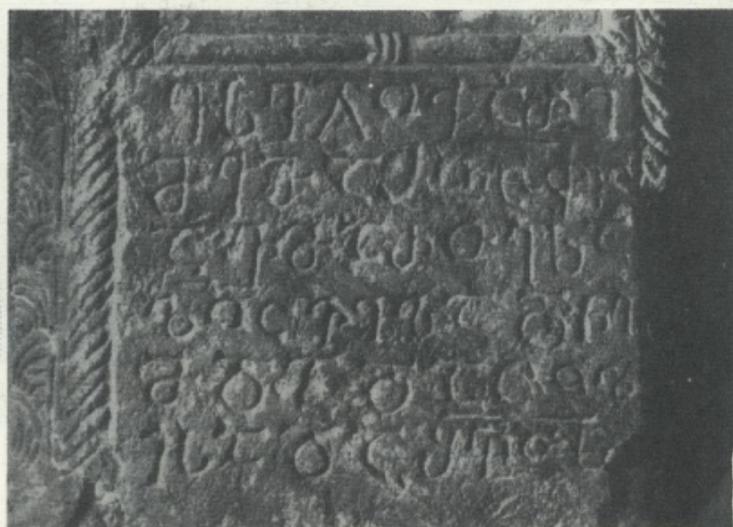

2

1, 2 — X/XI ს. არადეთის ეკლესია. ჯვრის კვარცხლობეკი, მარადელი მამა-
სახლისების მოსახსენებლით (წარწ. 42)

1

3

1, 2, 3 — VII ს. დავით გარეჯა, ნათლისმცემლის მონასტერი. სტელა-ჯვარი მართეუცის მოსახსენებლით (წარწ. 43)

1

2

3

1, 2 — VII ს. ბაშკიხეთი (დმანისი). სტელა, მოსახსენებლის ფრაგმენტი;
3—VIII ს. ბოლნისის სოფნი, ქვაქერის ფრაგმენტი ზორაძის მოსახსენებ-
ლით (წახაწ. 46, 47)

1

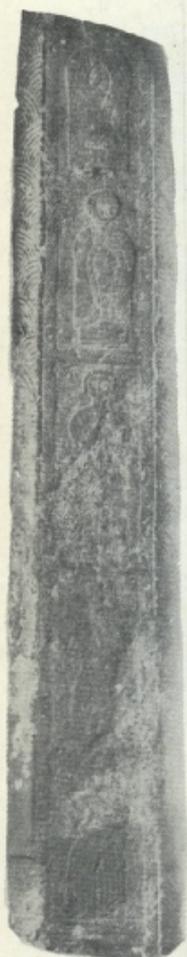

2

3

1 — ჩრდილოეთის ფასადი; 2 — მოსახსენებელი გრიგოლ უმატოსისა; 3 —
მოსახსენებელი შიშველისა (წარწ. 48, 1, 2)

1

3

1 — სამხრეთის ფასალი; 2 — მოსახსენებელი ლატავრის; 3 — მოსახსენებელი მარიამის (წარწ. 48, 3. 4).

მოსახსენებელი ესაკის (წარწ. 48,5)ა

VIII ს. უსანეთის სტელა

1 — დასავლეთის ფასადი; 2 — წარწერა ნათლისცემის კომპოზიციაზე.

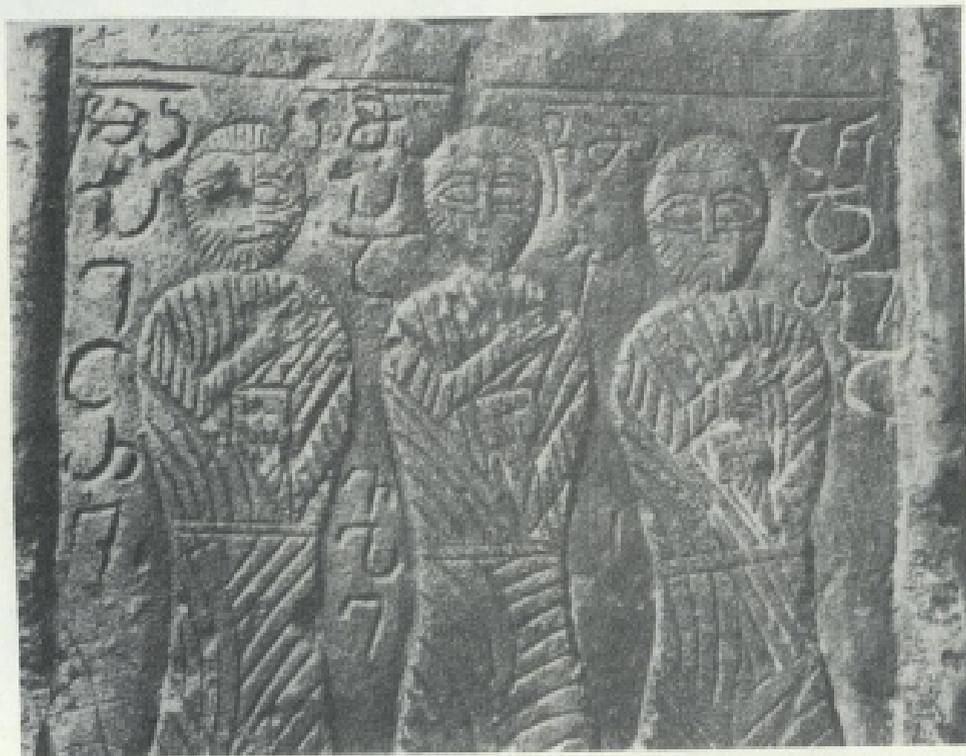
(წარწ. 49,2).

4

21

3

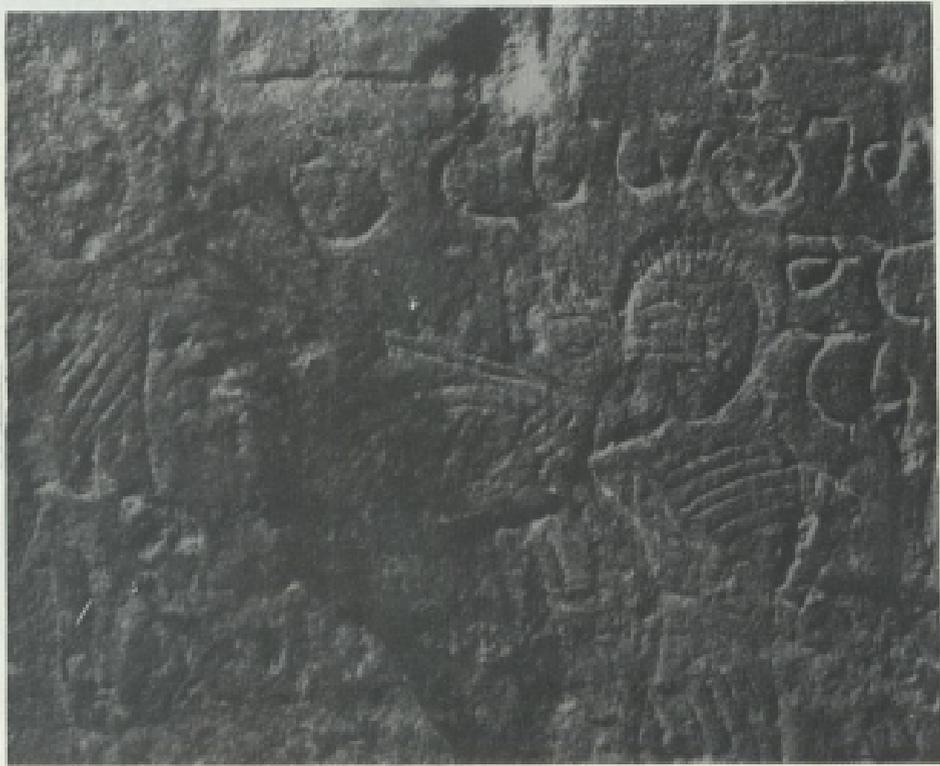
1 — სამხრეთის ფესადი; 2 — დანიელი ლომთა ხაროში, წარწერით; 3 —
ქრისტეს მოციქულები წარწერებით (წარწ. 40, 1, 2).

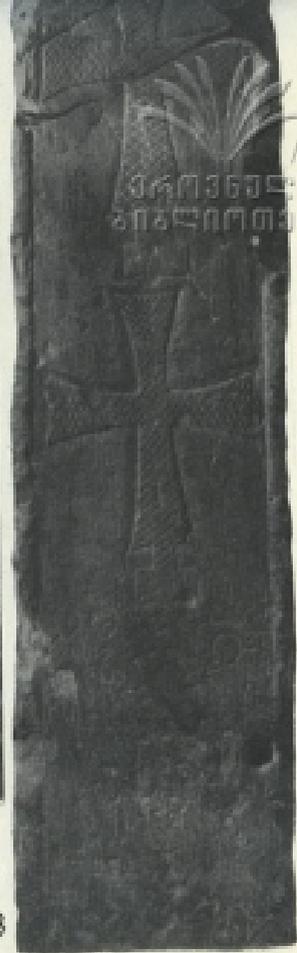
ფი. კოზმინ
(ფილ. 40,3)

1

2

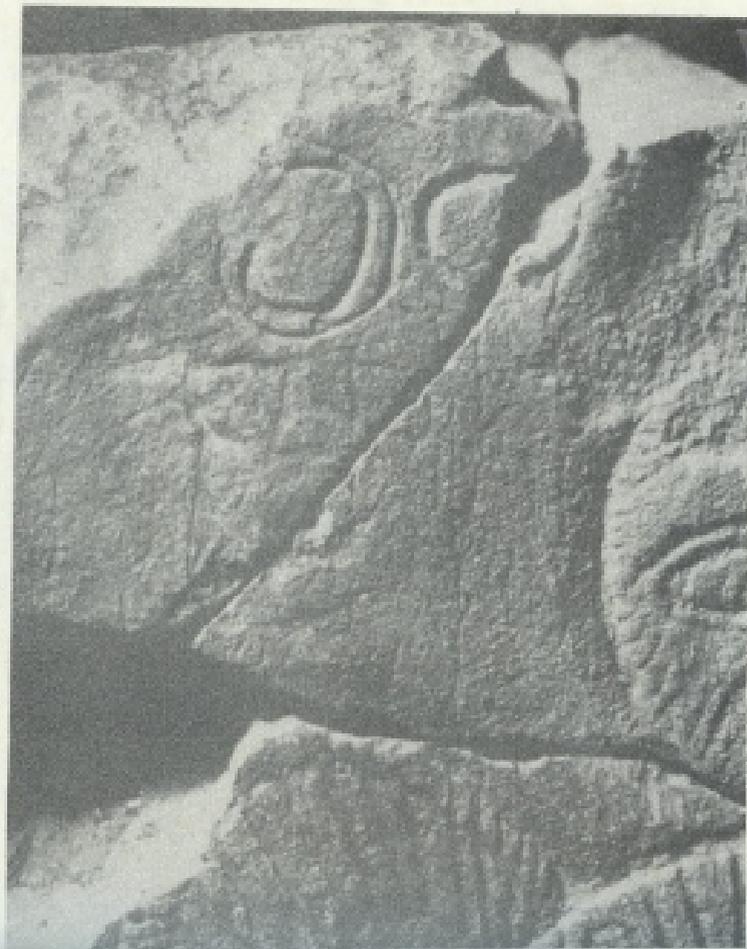
3

1 — აღმოსავლეთის და სამხრეთის ფასადები; 2 — კომპოზიცია წარწერით;
3 — აღმოსავლეთის ფასადი (წარწ. 49).

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

1

2

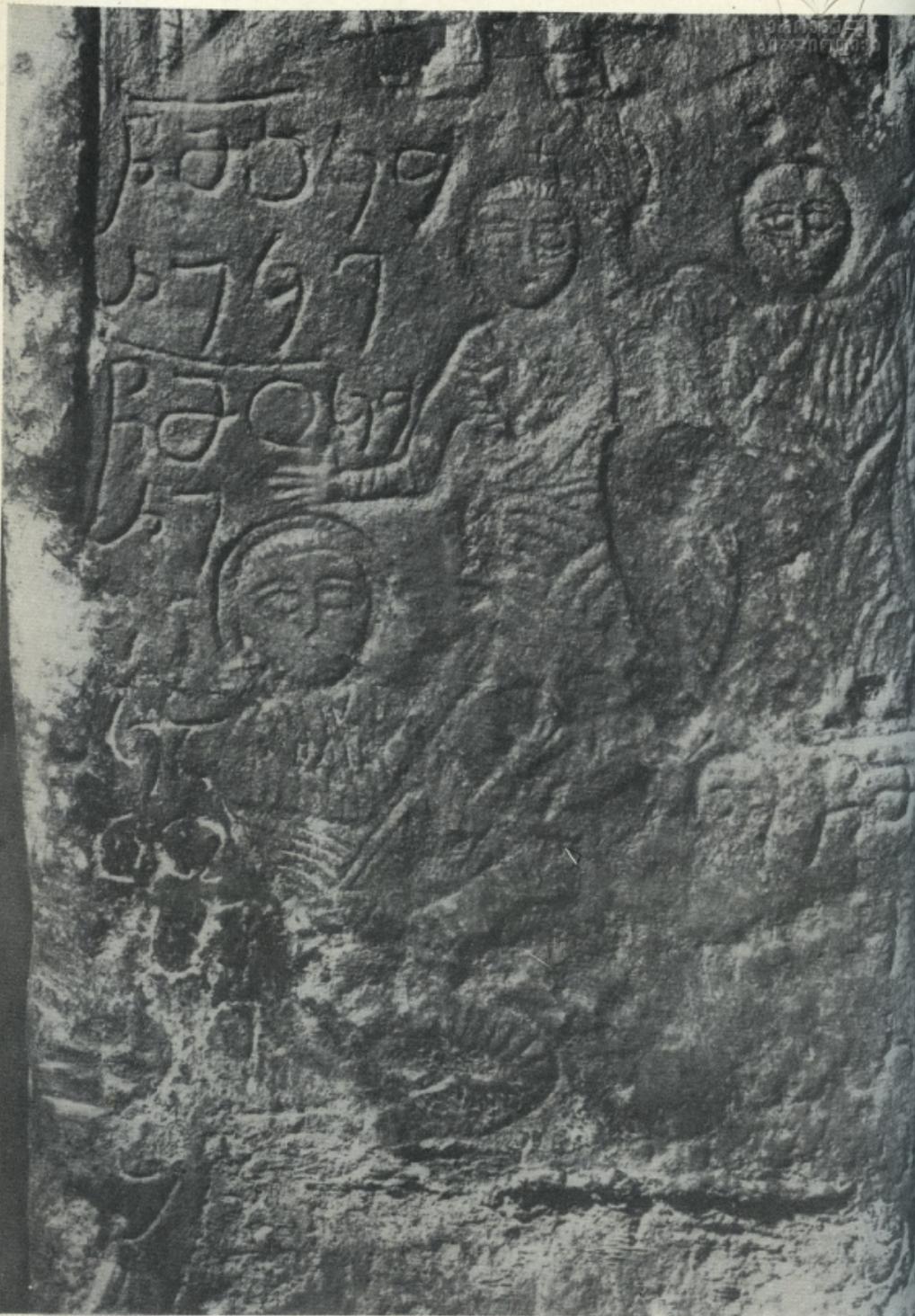

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

3

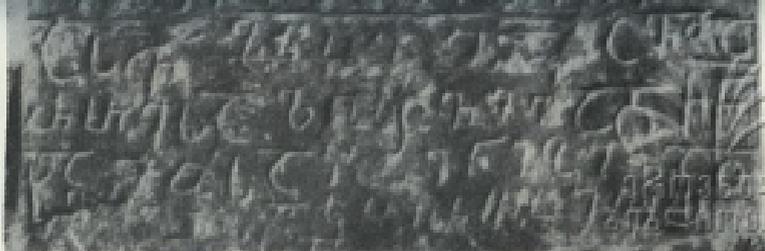
1 — ჩრდილოეთის ფსალდი, 2 — მიქაელ მთავარანგელოზის წარწერა; 3 —
გაბრიელ მთავარანგელოზის წარწერა (წარწ. 49,1).

ვედრება წმ. კვირიკესადმი წარჩინებულისა და მისი შვილისა (წარწ. 49,2).

2

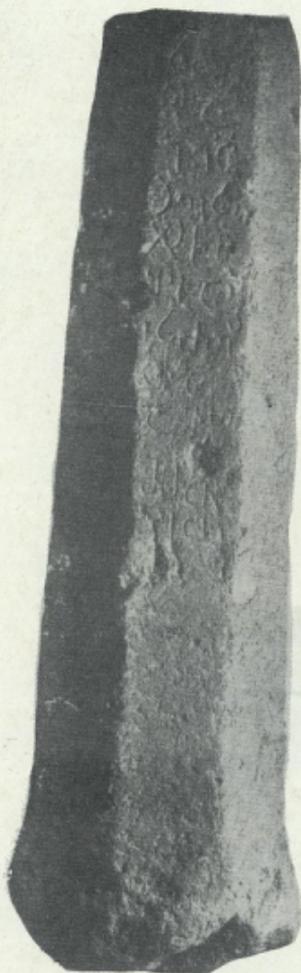
3

.IX ს. წრომის ეკლესია სტელა-ჯვრის ფრაგმენტი.

1 — საერთო ხედი; 2 — მოსახსენებელი გრიგოლ მამასახლისის;

3 — მოსახსენებლები ხელოსანთა. (წარწ. 50).

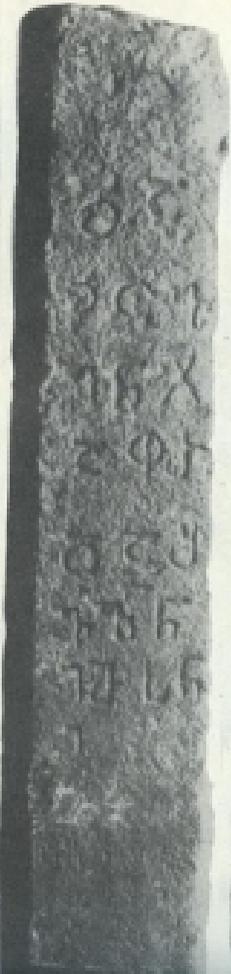

IX ს. ყველის ციხე. სტელა-ჭვარი. იოვანე ერისთავის მოსახსენებლით.
(წარწ. 51).

ქართული
ლიბრეოთეკა

39

12

1

1—IX ს. ხატისოფელი. სტელის
ფრაგმენტი, მამასახლისის მოსახსენებ-
ლით; 2 — X ს. სტელა-ქვარი
(სადაურობა უცნობია), ჭავჭავაძის
მოსახსენებლით (წარმ. 52, 53).

X ს. უღეს სტელა, ფარსმანისა და მანანის მოსახსენებლით (ფარ. 54).

X ს. უდეს სტელა, ფარსმანისა და მანანის მოსახსენებლით (წარწ. 54).

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

X ს. უღვეს სტელა, ფარსმანისა და შანანის მოსახსენებლით (წარწ. 54).

X ს. უფეს სტელა, ფარსმანისა და მანანის მოსახსენებლით (წარწ. 54).

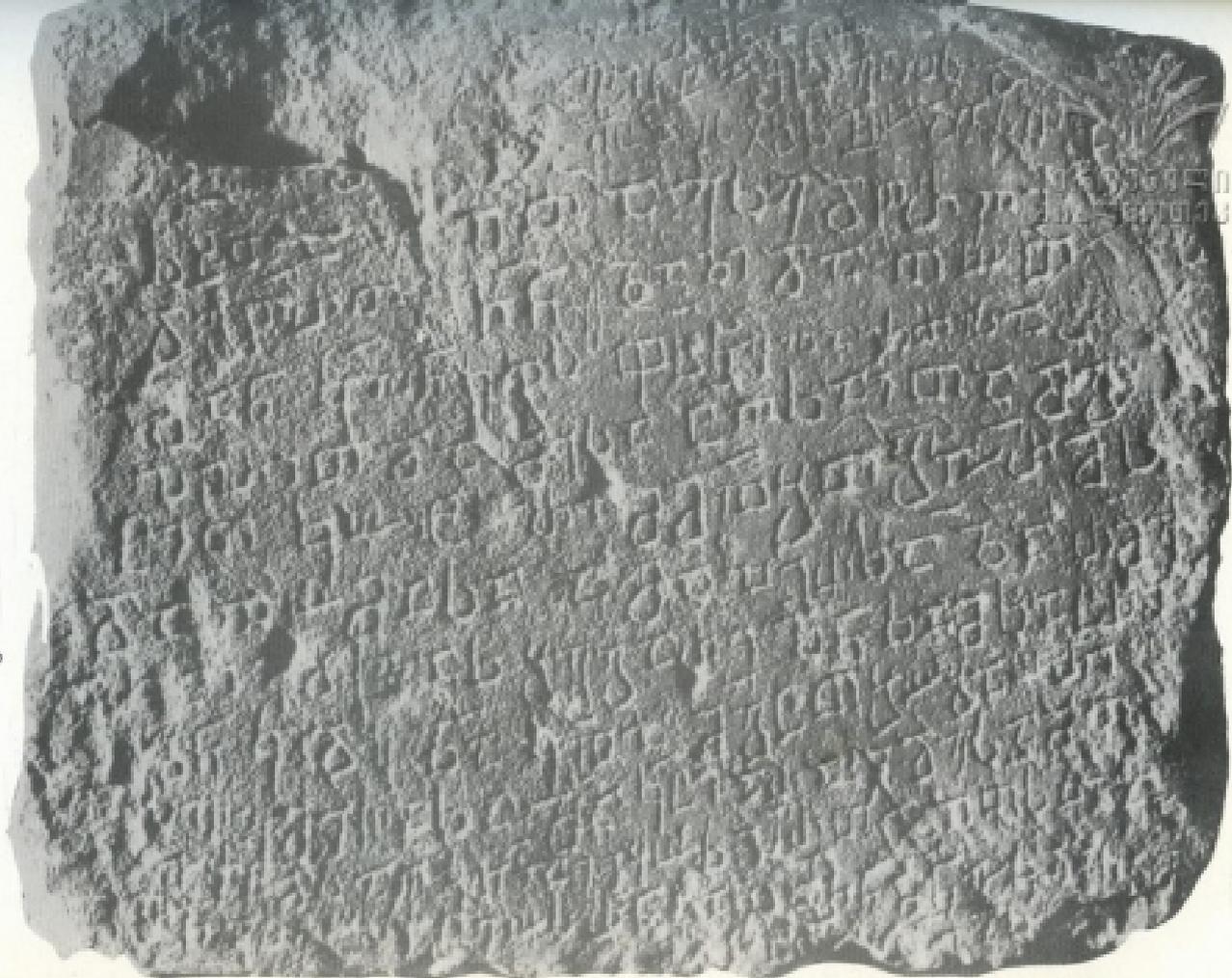
სტელი
701933

1 — X ს. აბაღი სოფელი. სტელის ფრაგმენტი წაჩუჩით; 2, 3 — X ს. და-
ღობაძინი. წვარის ქვა, კობულ ქვესუფლის მოსახსენებლით (წაჩ. 35, 56).

X ს. 20-იანი წ. მეჯუღას ხეობა. კალისუბანი. ჭვის ფილა. კელი ბერ და გიორგი გვეისუფლებისა (წარწ. 57).

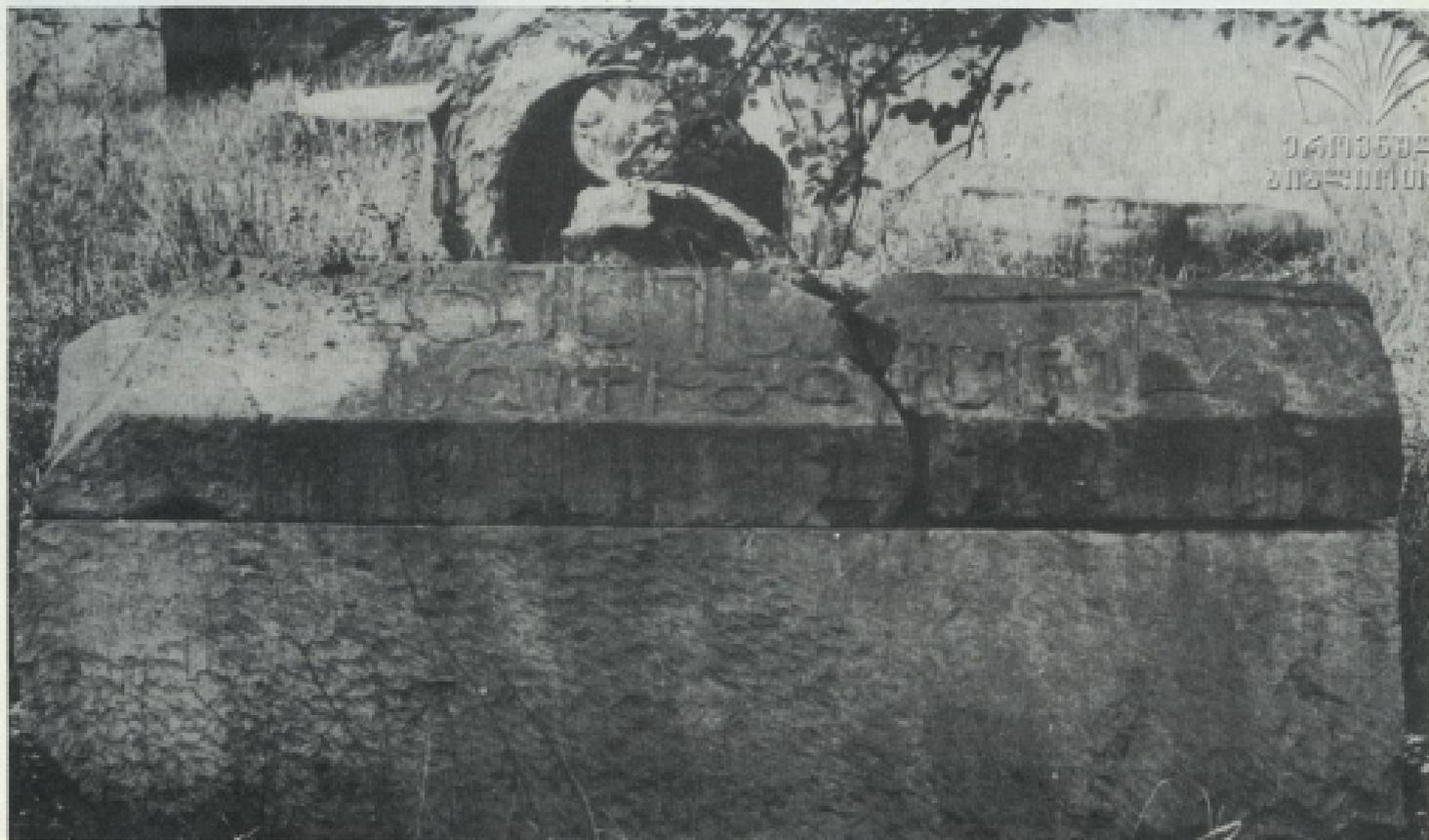

საქართველოს
ისტორიის
მუზეუმი

X ს. შვედის ზეობა.
პალისებანი, ქვის ფილა.
„დაწერილი“ ზაზისა და
თლთასი მაძრამისა და
ლომსაღმი (წარწ. 58).

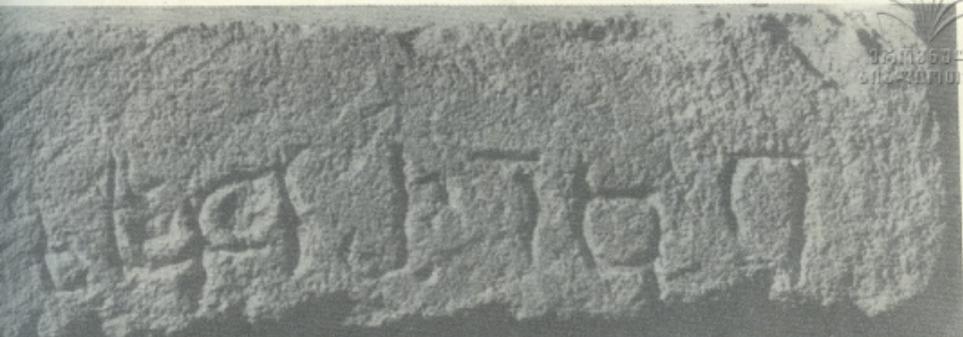
X ს. ვომეჩაბი. ქვის ფილა. პილი შუშაღა ვოგოლეურისა (წარწ. 59).

VI ს. ბაღიჭა, სარკოფაგი, იესეს ეპიტაფიით (წარწ. 60).

VII ს. სამწვერისი. სტელა-ჯვარი. ეპიტაფია ძალანდუკტისა (წარწ. 61).

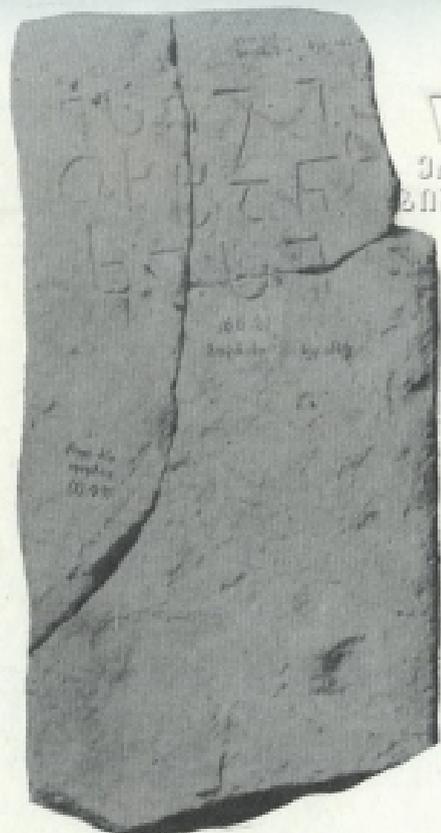
VII ს. ბოლნისი. „ლამაზი გორა“. ეპიტაფია კურიკესი (წარწ. 62).

VII ს. ბოლნისის სიონი. სტელა-ჯვარი. ეპიტაფია მიქაელისა (წარწ. 63).

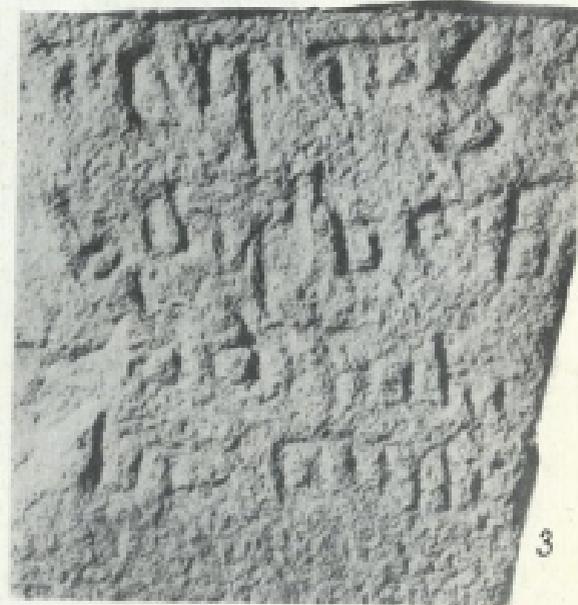
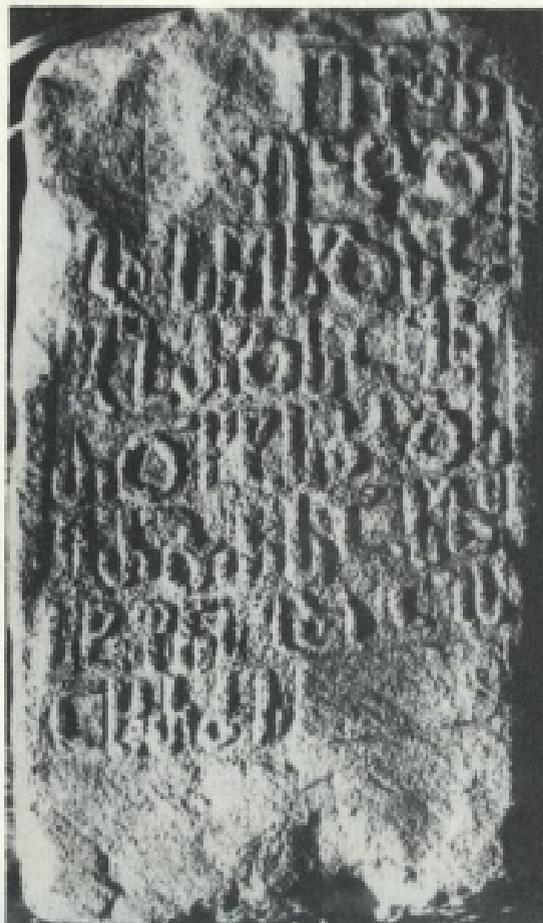

1

2

1—IX ს. ბოლნისის სიონი. სტელა-ჯვარი (ფასადი), ეპიტაფია იოვანე ბოლნელისა; 2 — IX ს. ბოლნისის სიონი. სტელა-ჯვარი (ზურგე). მოსახსენებელი შუშანიკისა (წარ. 64, 65)

1—X ს. ქვემო ქარეზი. ღვთისმშობლის ეკლესია. საფლავის სტელა, ხარას-
ძეთა ეპიტაფიით; 2, 3 — X ს. კაიშაური. საფლავის სტელა, მარკოზან ში-
ღერის ეპიტაფიით (წარწ. 66, 67)

1

2

3

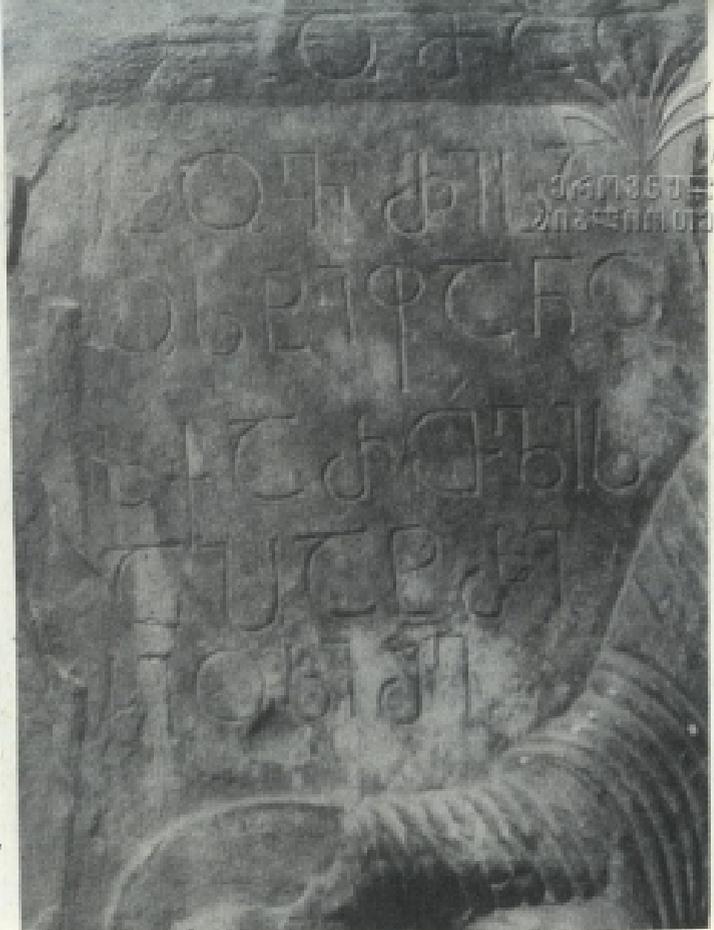
1 — დემეტრე ვატიოსის; 2 — სტეფანოს პატრიკიოსის; 3 — დარნასე
ვატიოსისა და კობულ-სტეფანოსის (წარწ. 70, 68, 69)

1 2 — ჯობელსტეფანოსისა (წახ. 71)

1 — სტევანოს პატრიკიოსისა (დედნიდან);
 2 — " " (მულიჯიდან) (წარწ. 68).

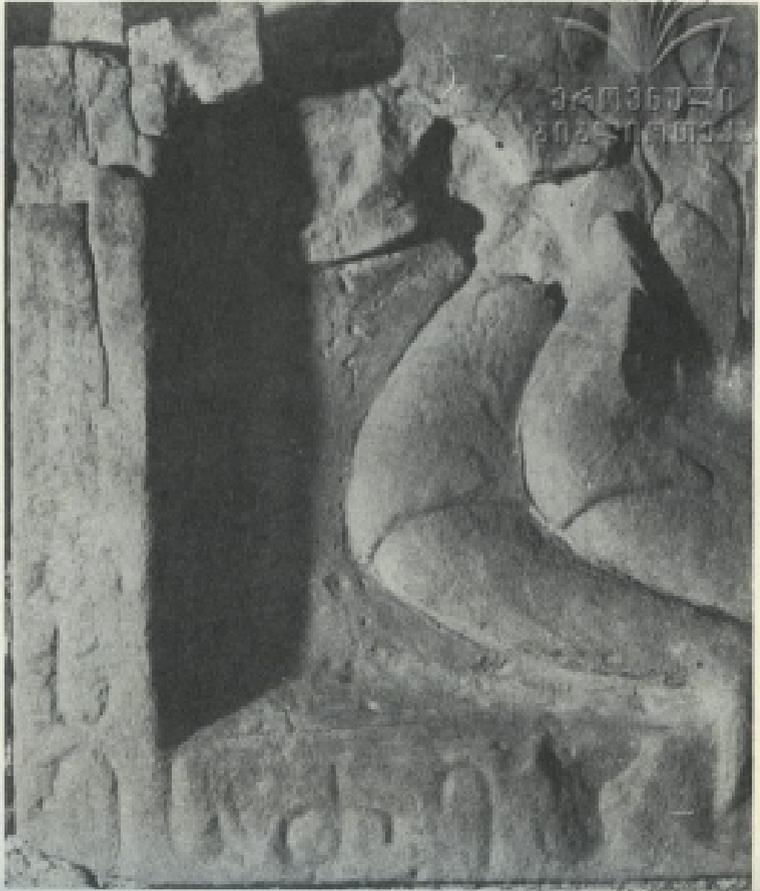

2

1, 2, 3 – ადარნერსე ვატიოსის (წარწ. 69).

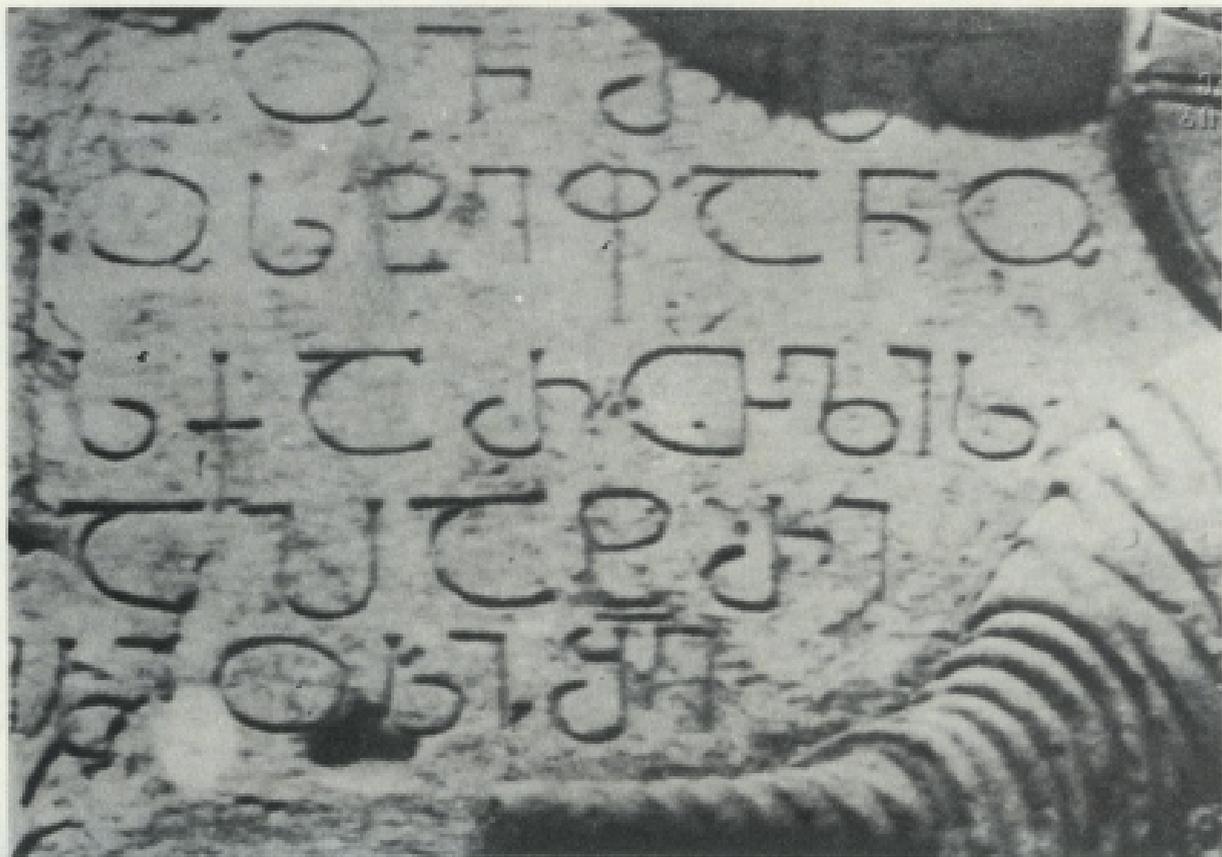

2

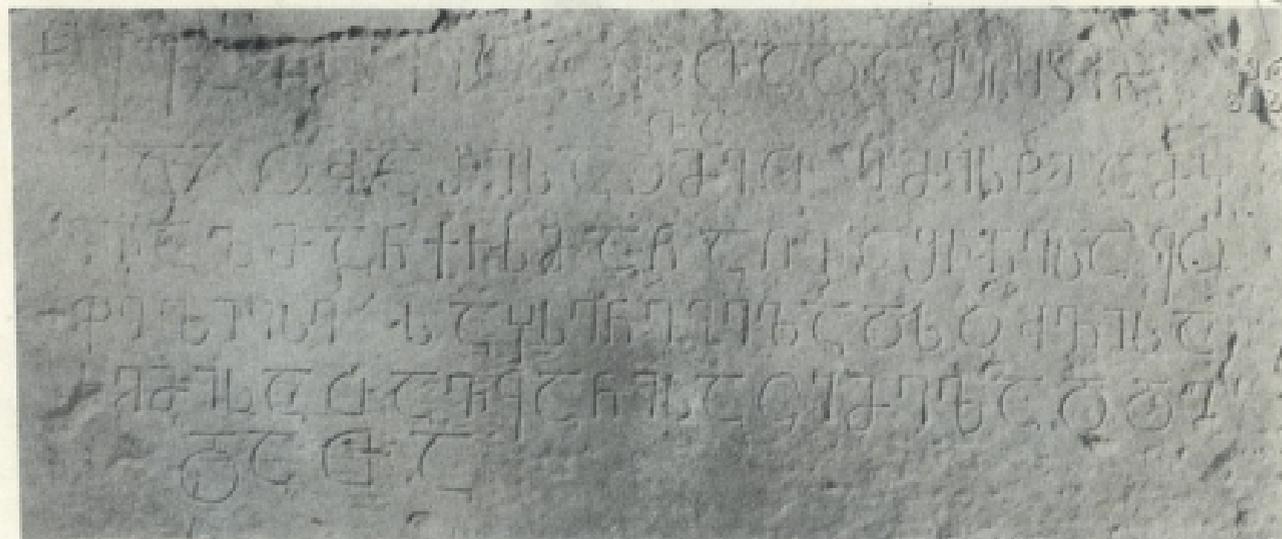
1, 2 — Գրեթե անհայտ մեծ քարե արձաններ, Երևանի հարավարևելյան շրջանում

1 — დემეტრე უპატოსის (მულიაიდან).
 2, 3 — „ „ (დელნიდან) (წარწ. 70)

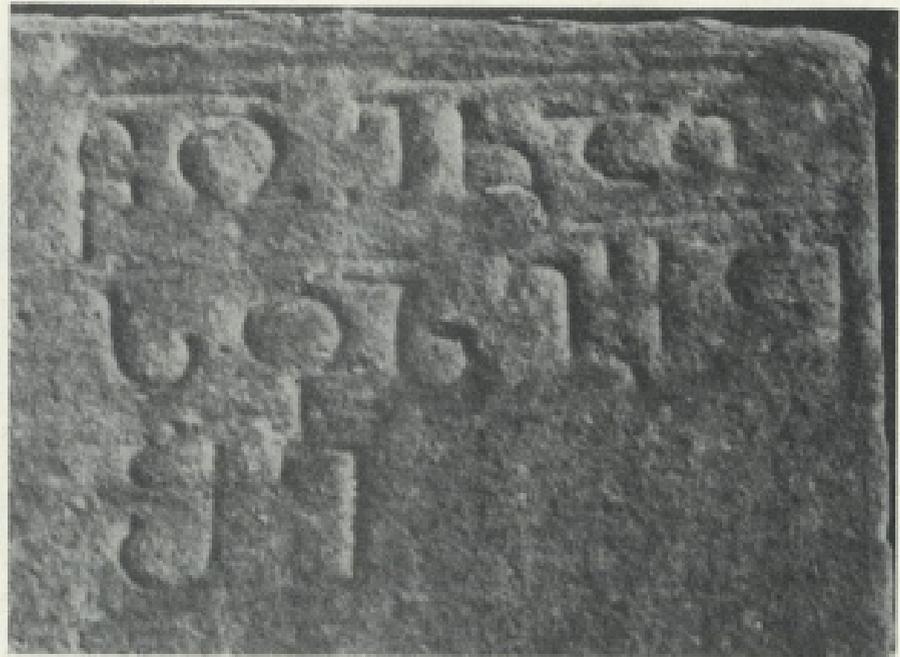

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

2

1 — Եղեղանու ձեռնարկներ: 2 — Եղեղանու (Ման. 68, 72)

1

2

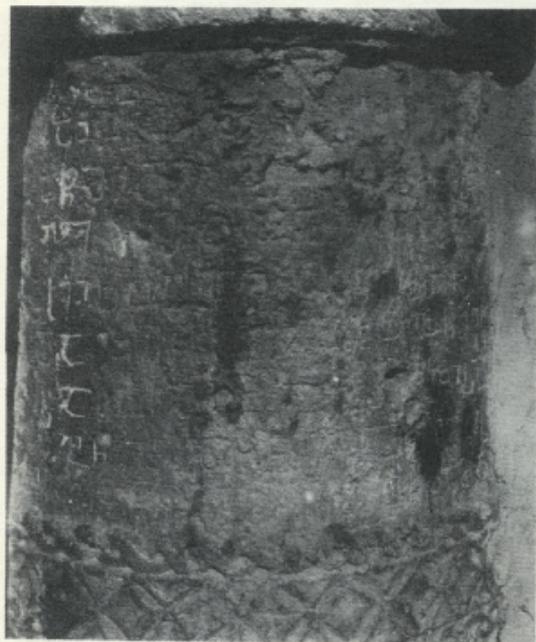
1—IX ს. წარმის ეკლესია. მოსახელებელი სტუფანოზისა და ვახაშის; 2—
874 წ. ახლ. აბაში. წმ. გიორგის ეკლესია. სააშენებლო წარწერა აბა-
ზელ მამისახლისისა (წარწ. 75, 74)

1

2

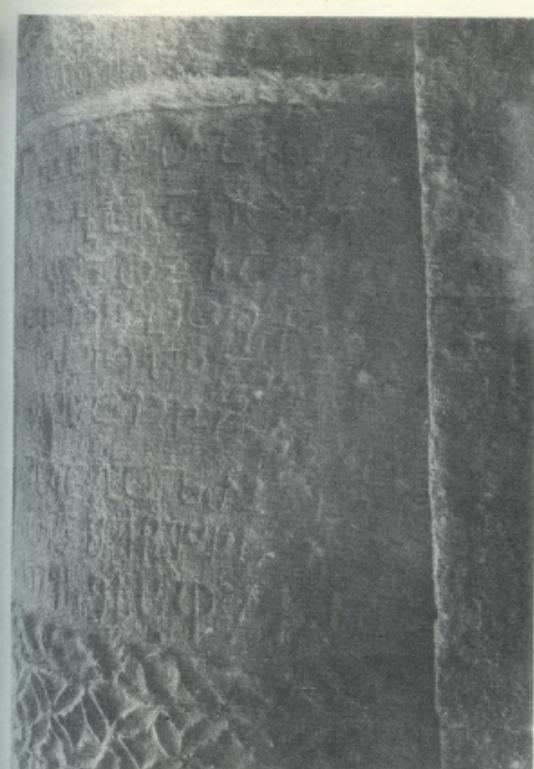

3

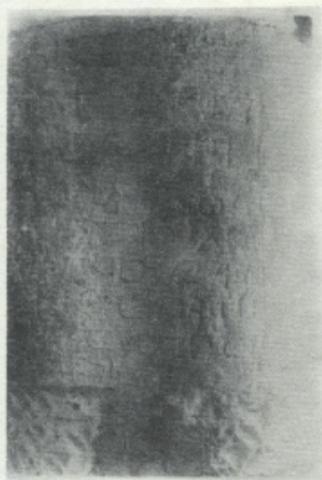

4

1, 2, 3, 4 — 914 წ. ახლო. წმ. გიორგის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა სუროთმოძღვარ თევდორე თაფლამსძისა (წარწ. 76)

1

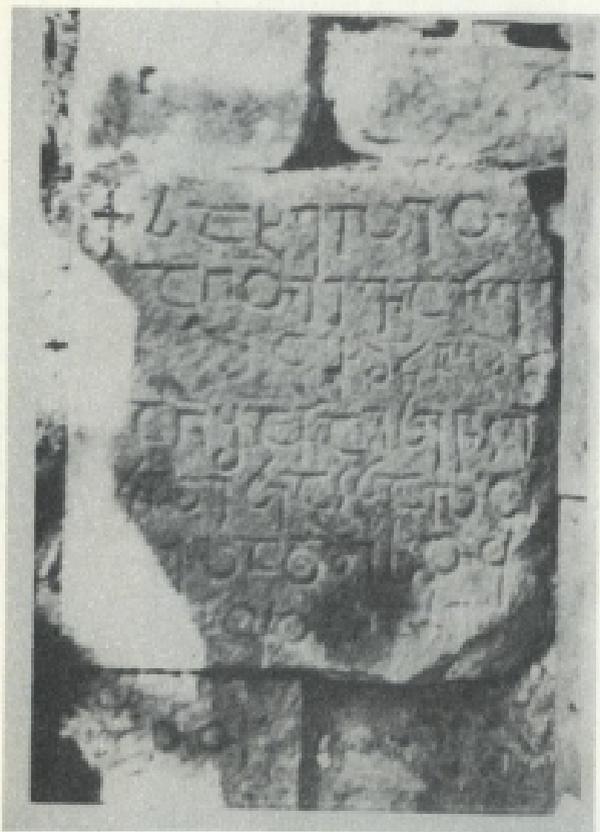

2

3

1, 2 — 914 წ. ახლო. წმ. გიორგის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა ხუროთ-
 მოძღვარ თეოდორე თაფლამსძისა; 3 — 914 წ. ახლო. ერედვი. წმ. გიორგის
 ეკლესია. მოსახსენებელი (წარწ. 76, 79)

1

2

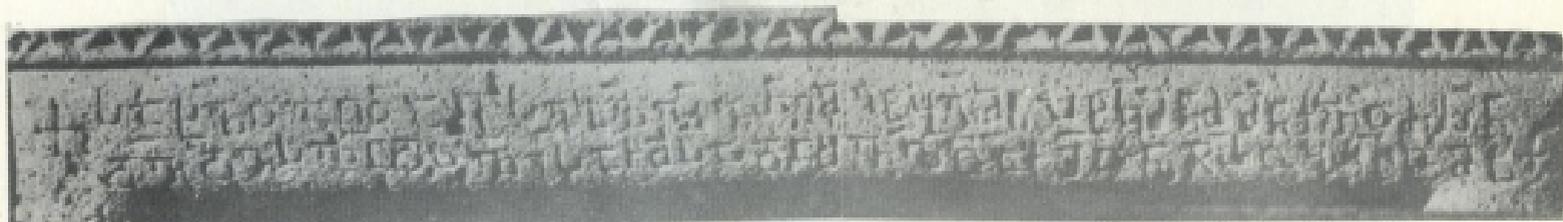
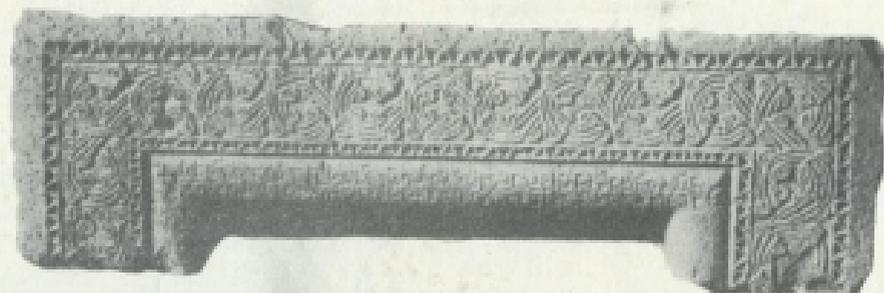

3

914 წ. აღო. დიდთა. ცხრაქარის ეკლესია. 1 — სააშენებლო წარწერა ივანე ტბელისა; 2 — მოსახსენებელი ტბელის ძის ქავთარის; 3 — წარწერა ქვის დაღების შესახებ (წარწ. 80, 81, 82)

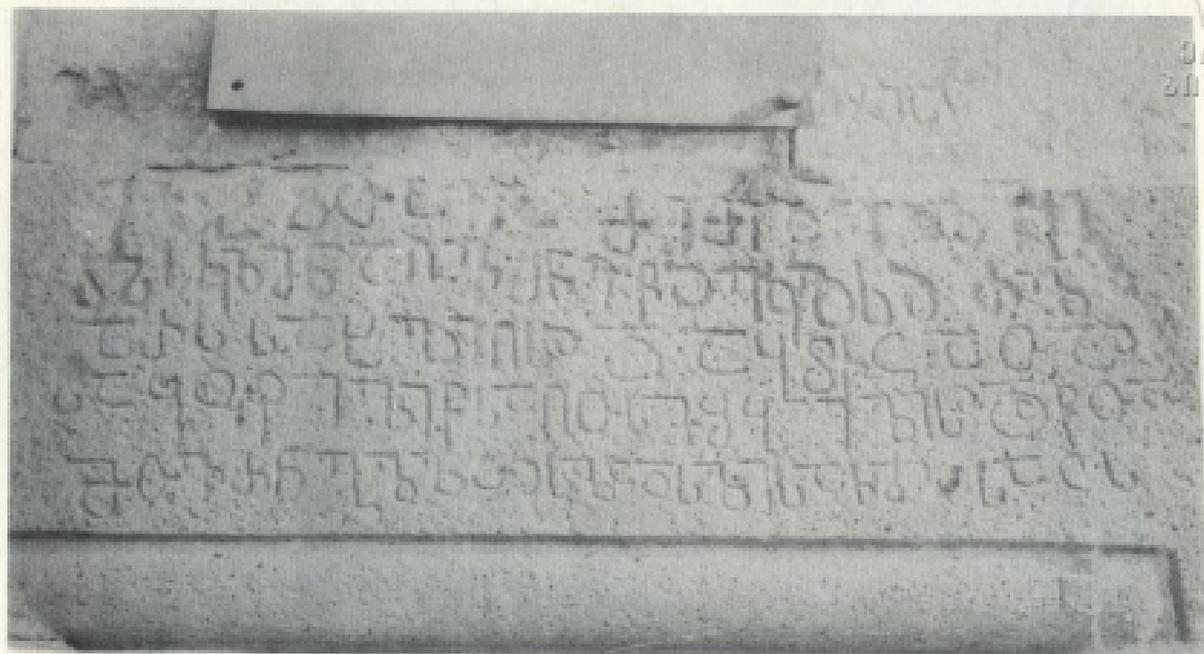
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

X ს. შუა წლ. ტბეთი. პორცესეერის ეკლესია. პატრიკ ტბელის წარწერა
ბაღეატის დაღების შესახებ (წარწ. 83).

საქართველოს
მემორიალური მუზეუმი

1, 2 — X ს. ზემო ნაქოზი. შთავარაწველობის ეკლესია. სამშენებლო წარწერა მიქაელ ეპისკოპოსისა (წარწ. 93)

67

ეროვნული
პიკტირთეკა

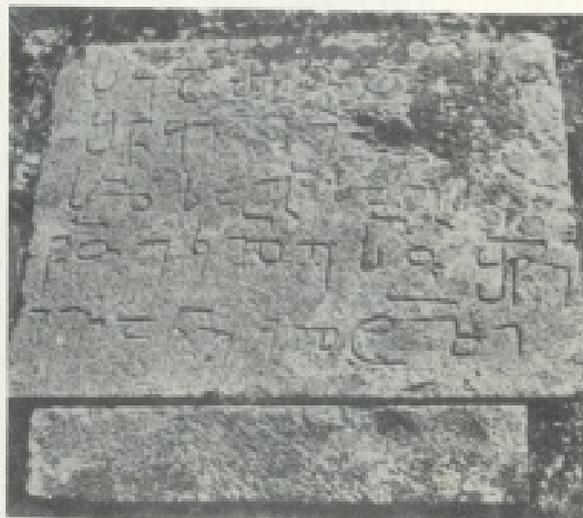

 ეროვნული
 ბიბლიოთეკა

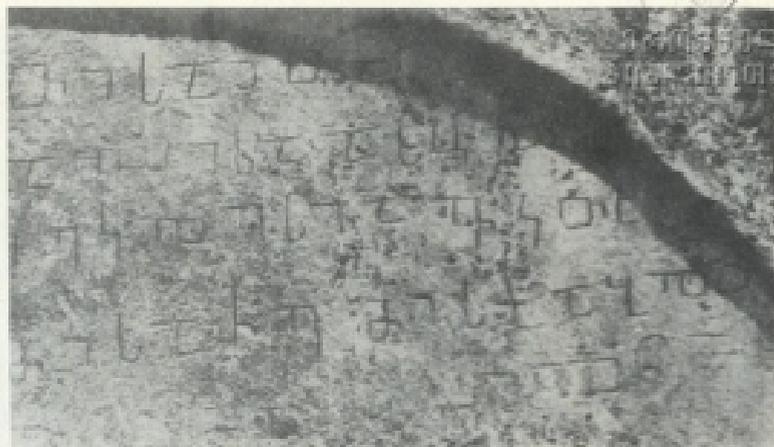
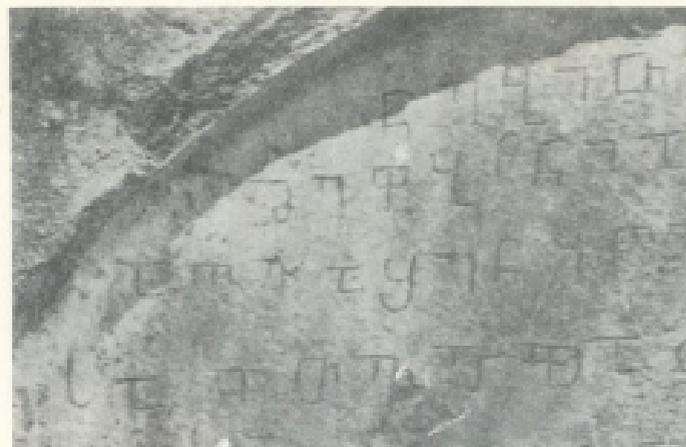
1, 2 — X ს. ზემო ნიქოზი. დედაების ტაძარი, საამშენებლო წარჩერა ეპის-
 კოპოსისა (წარწ. 95)

1

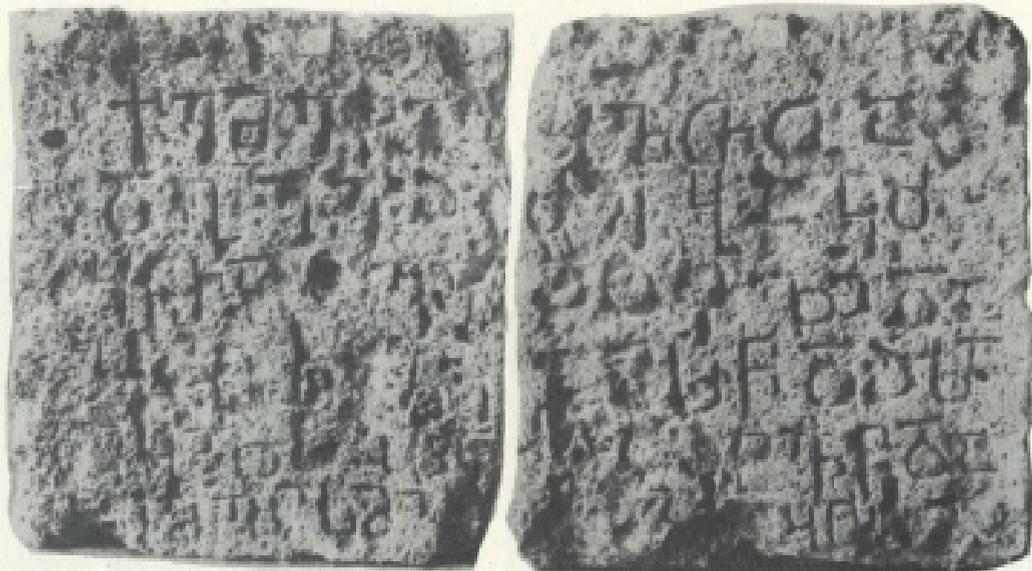

2

3

1 — X ს. ქსავრია. ეკლესიის სამშენებლო წარწეა, 2 — X ს. სობოა შო-
სახეცებლები ხელოსნების, 3 — ღობის ქვარია სამშენებლო წარწეა ფებ-
რონიასი (წარწ. 96, 97, 98)

2

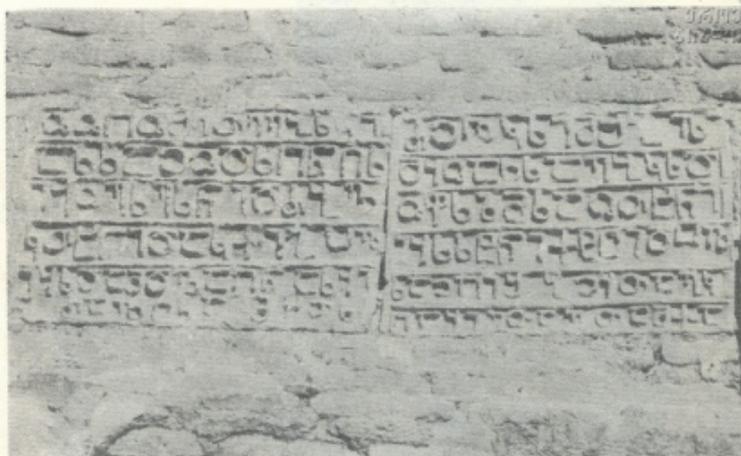

3

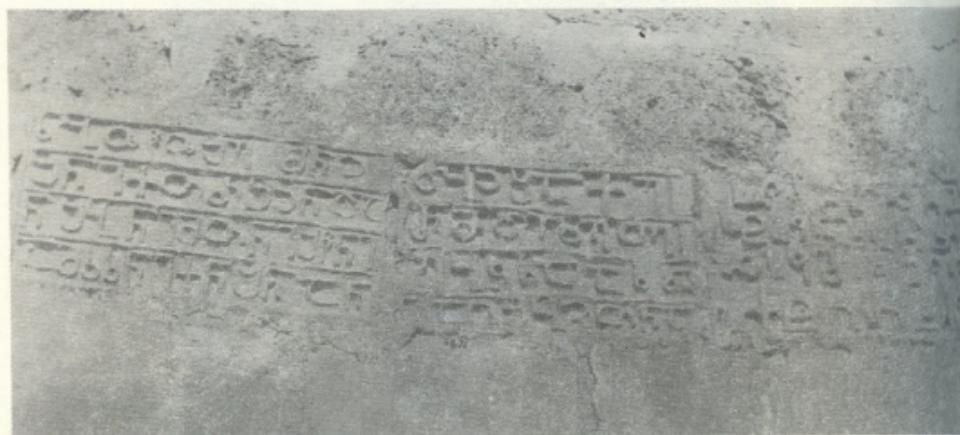

4

X ს. ბიუთის სამების ეკლესიის სამშენებლო წარწერები: 1 — იოვანე ერისთავი ერისთავისა; 2 — მოსახსენებელი ვახესი და ბეშქენის; 3 — მოსახსენებლის ფრავშენტი, 4 — ხელოსნის სახელი (წაჩ. 100, 101, 102, 103).

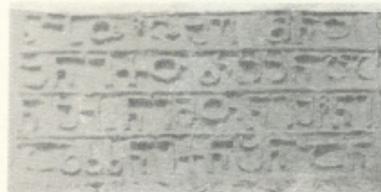

1

3

2

3

2

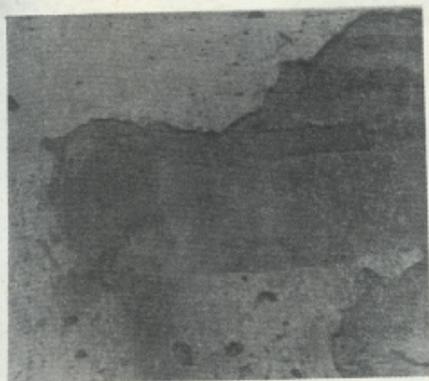
X ს. ურბნისის სიონი. 1, 2 — საამშენებლო (განახლების) წარწერები თევ-
 დორე ეპისკოპოსის; 3 — მოსახსენებელი ქავთარის და შუშანის (წარწ.
 104, 105, 106)

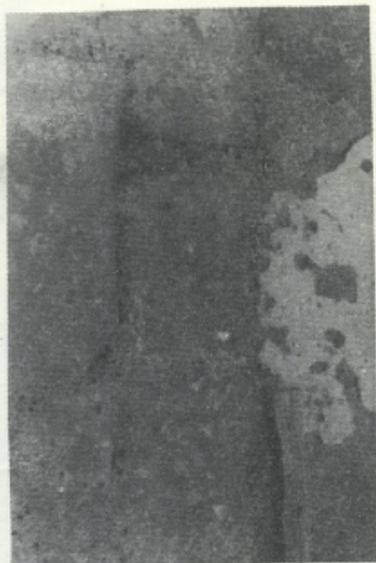
1

2

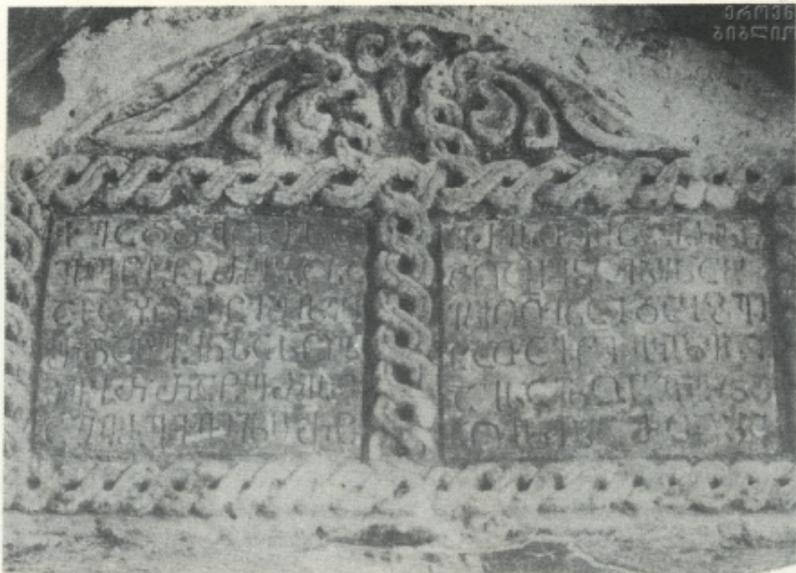

3

4

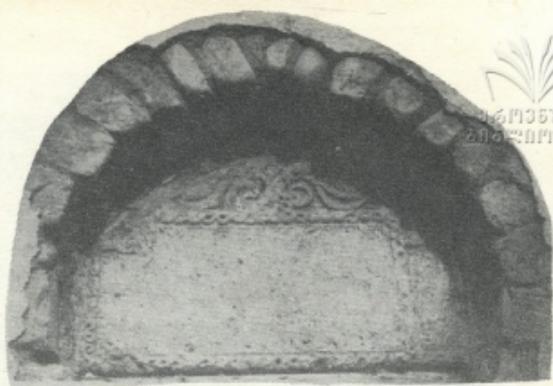
1 — X ს. II ნახ. ზემო სკრა. კოშკების ეკლესია. ხელოსან (ქვის დამღებ) ლომის წარწერა; 2 — X ს. ურბნისის სიონი. მოსახსენებელი აბიათარ დეკანოზისა (წარწ. 108, 107)

1

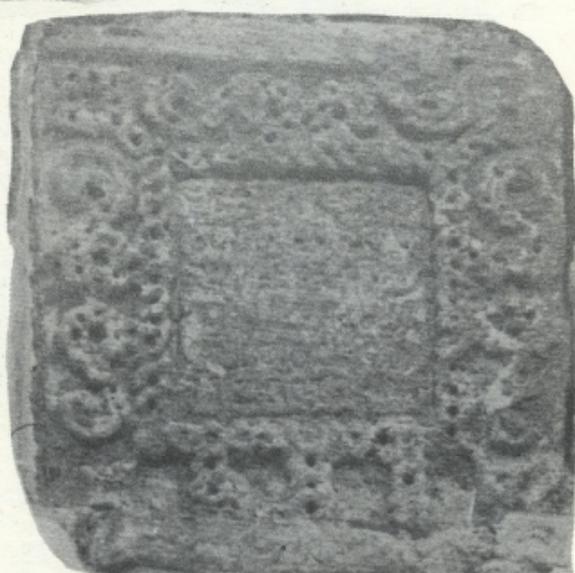
2, 3, 4

2

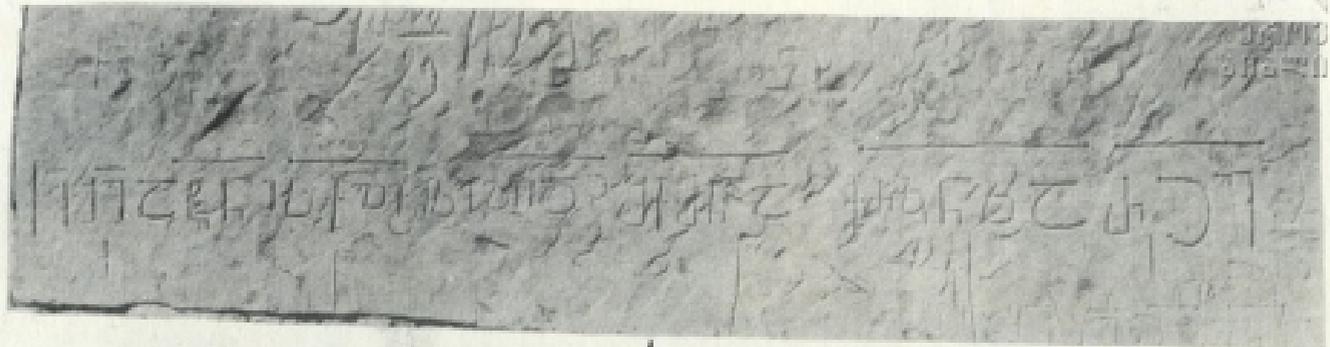

3

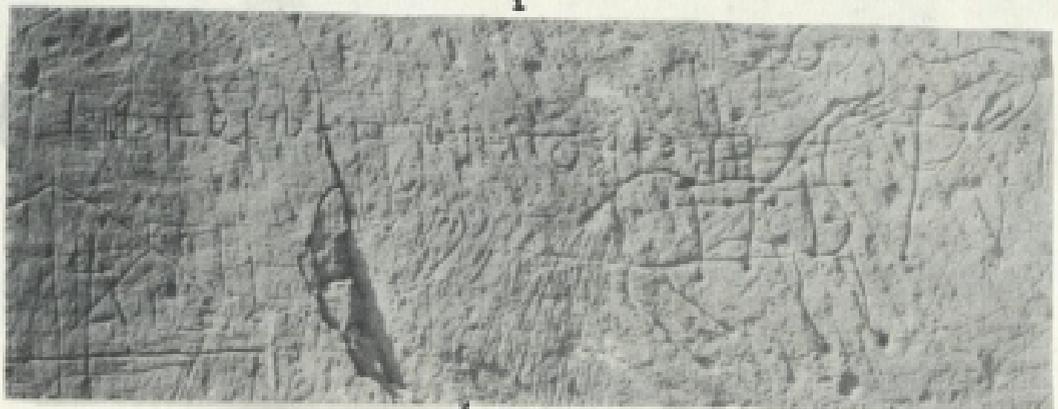

4

2. X ს. ბოლო. ატენის მცირეგუმბათიანი ეკლესია. 1 — სამშენებლო წარწე-
რა რატი ერისთავისა; 2, 3, 4 — მოსახსენებლების ფრაგმენტები (წარწ.
109, 110)

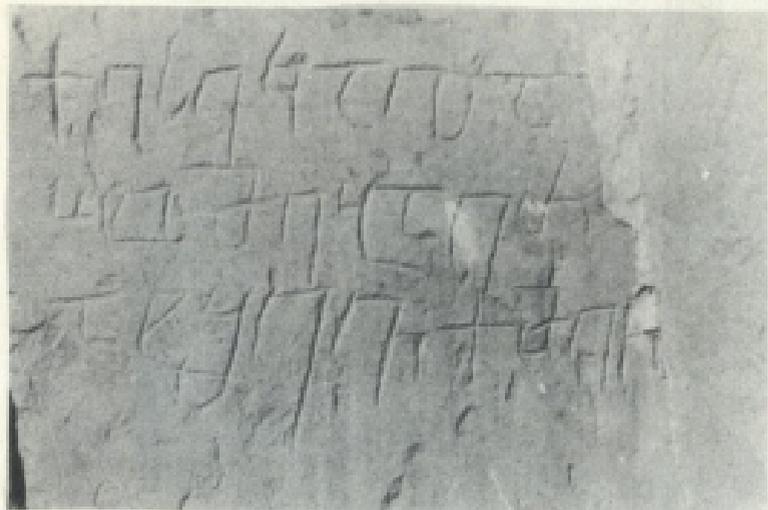
1

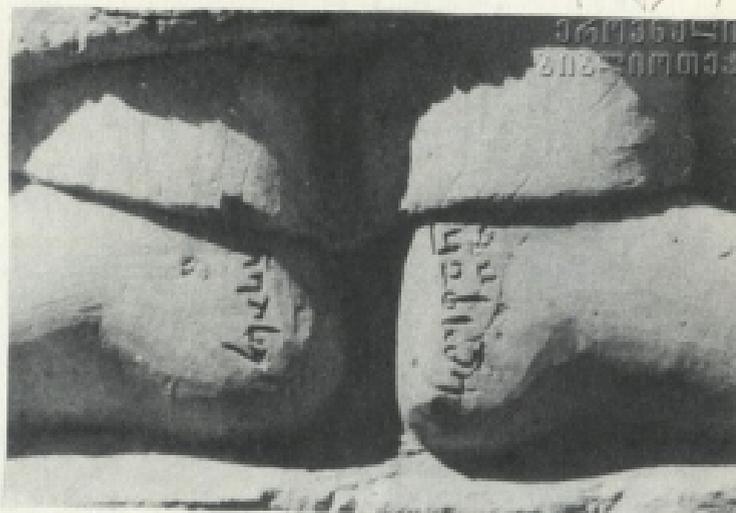
2

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

3

4

ატენის სიონი. 1, 2 — 945 წ. მოსახსენებლები ზღუდის შემკმნელი ხელოსანის (ატენის სარკლის), 3 — IX ს. დასაწყ. მოსახსენებელი ხელოსანი (კალპოტის შემკმნელი) ბაგრატი; 4 — IX ს. მოსახსენებელი ნერსე-სტეფანოზის.
(წარწ. 114, 115, 112, 111)

1

2

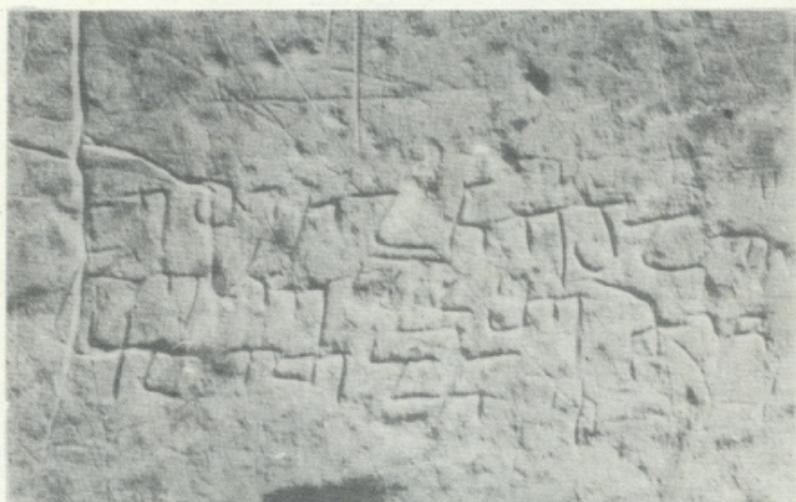

3

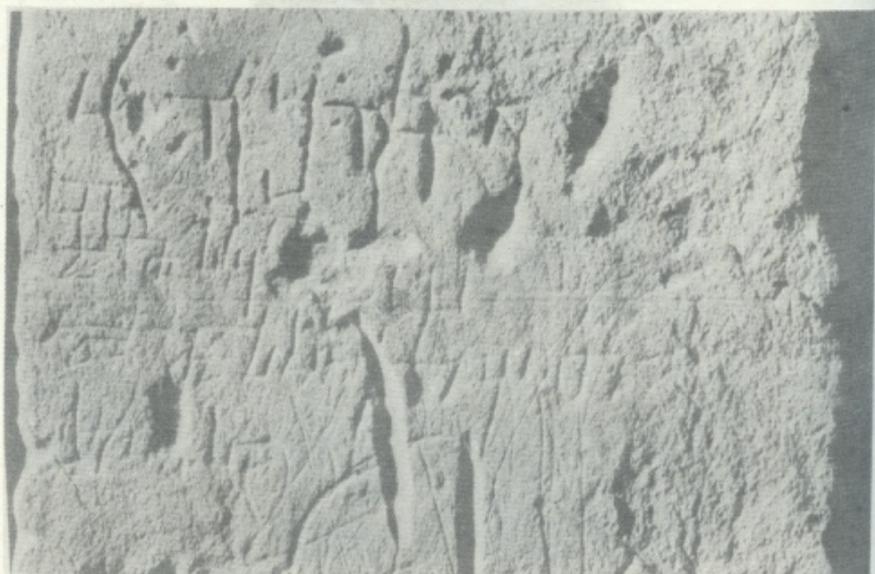
X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახელებები მლოცველებისა (პილიგობე-
ლი წარწერები (წარწ. 116, 1, 2, 3, 4)

1

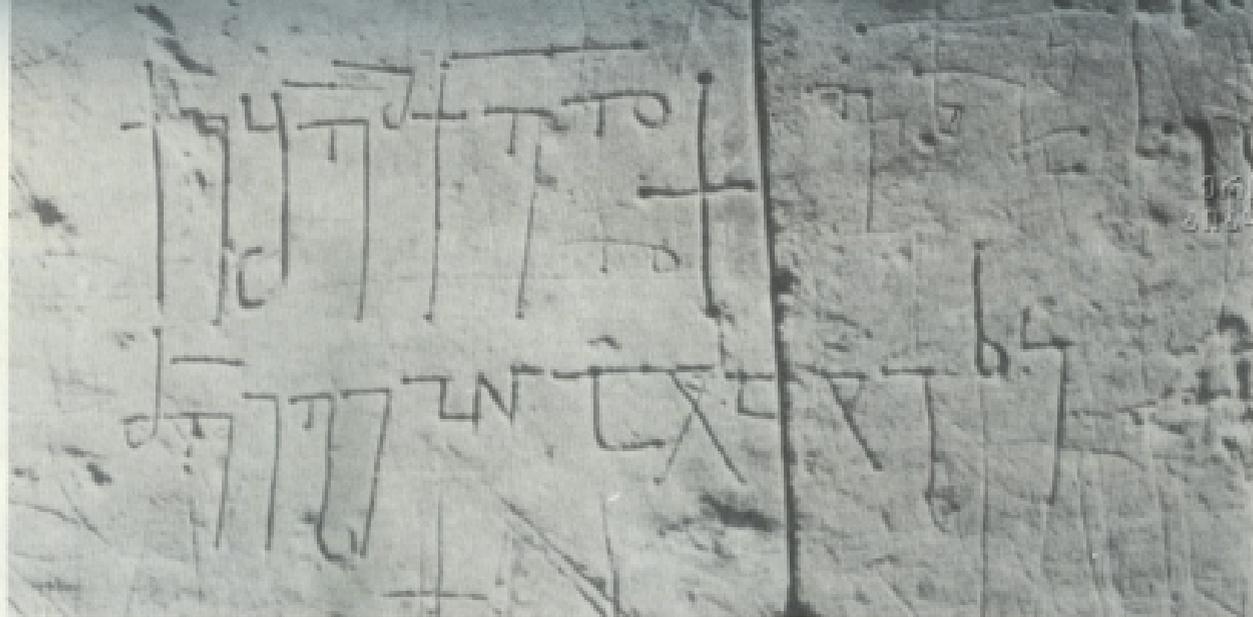

2

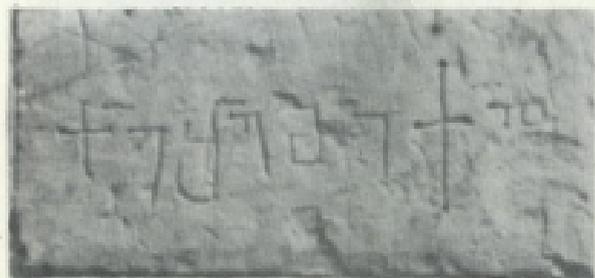

3

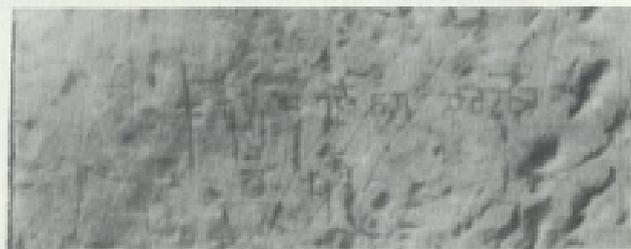
X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (პილიგრიმული
 წარწერები) (წარწ. 116, 5, 6, 7)

1

2

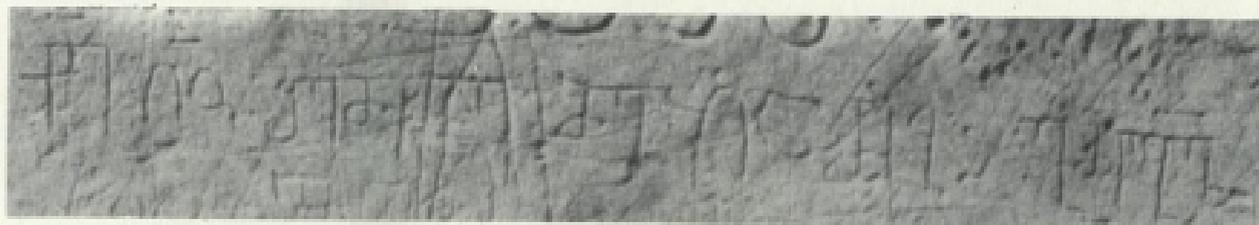

3

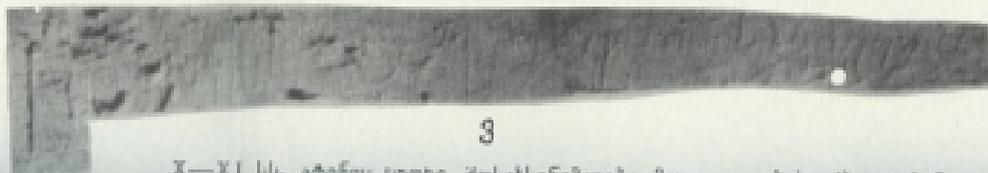
X—XI სს. ატენის სოფნი. მოსახსენებლები მლოცველებსა (პილიგრიმული წარწერები) (წარწ. 114, 8, 9, 10)

1

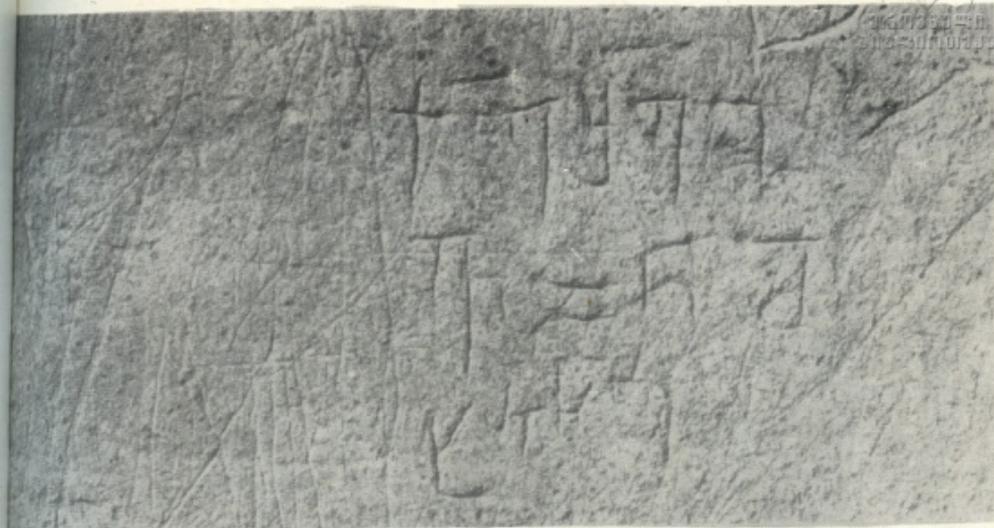
2

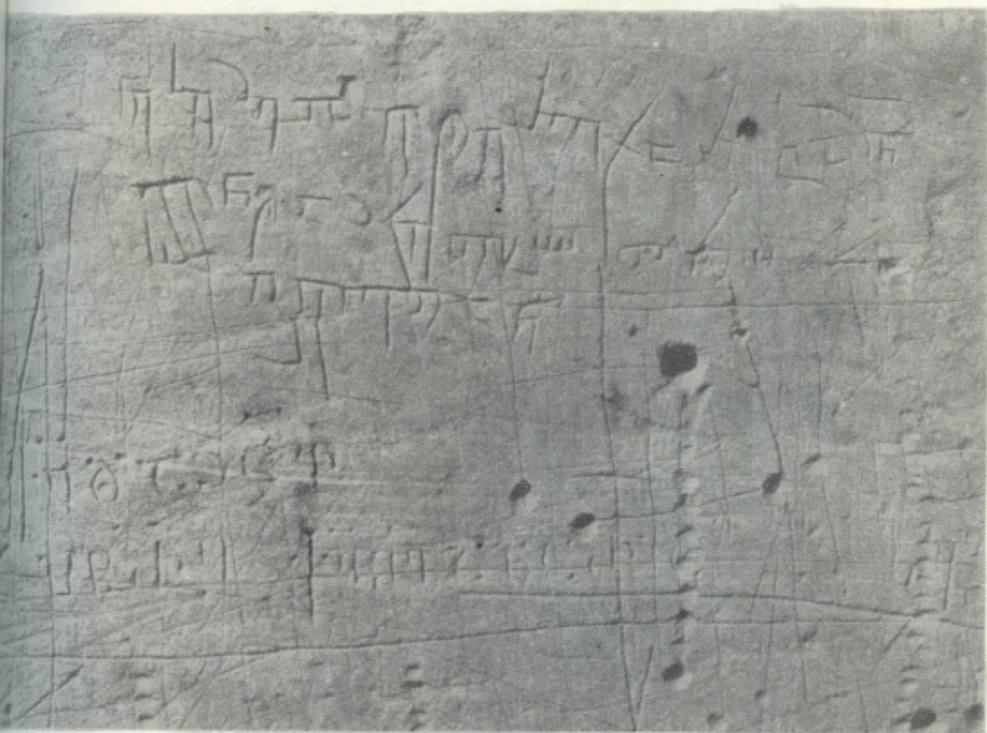
3

საქართველოს
ეროვნული ბიბლიოთეკა

1

2

X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველუისა (პილიგრიმული წარწერები) (წარწ. 116,14, 15)

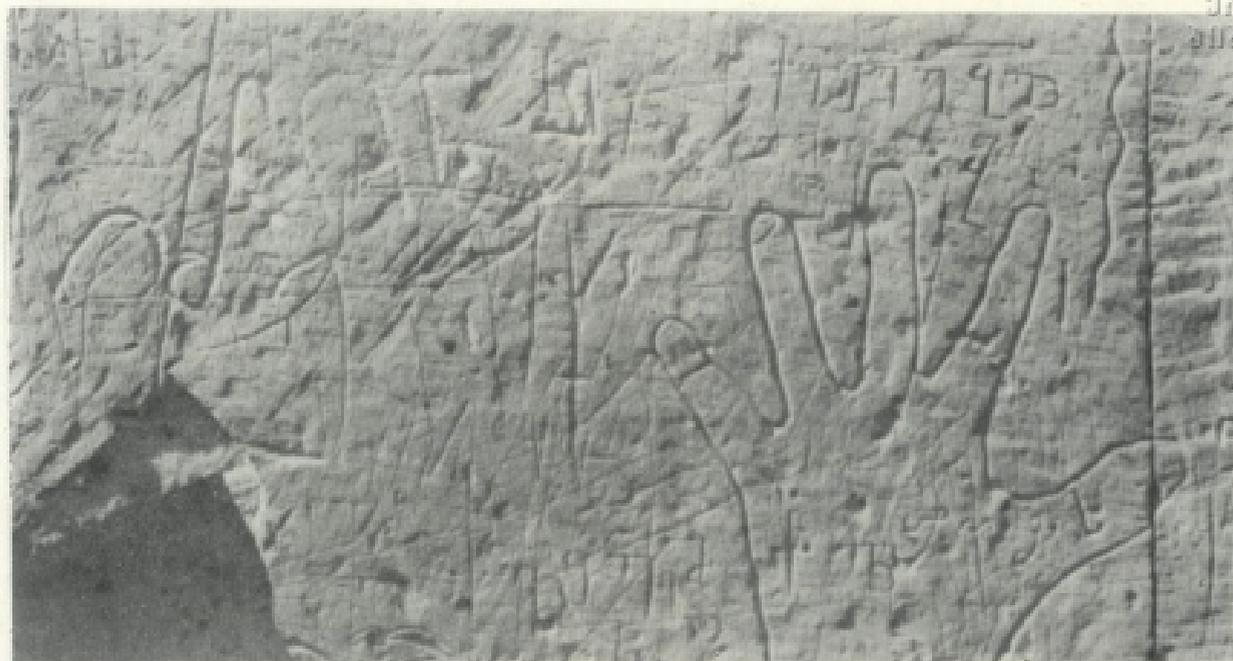

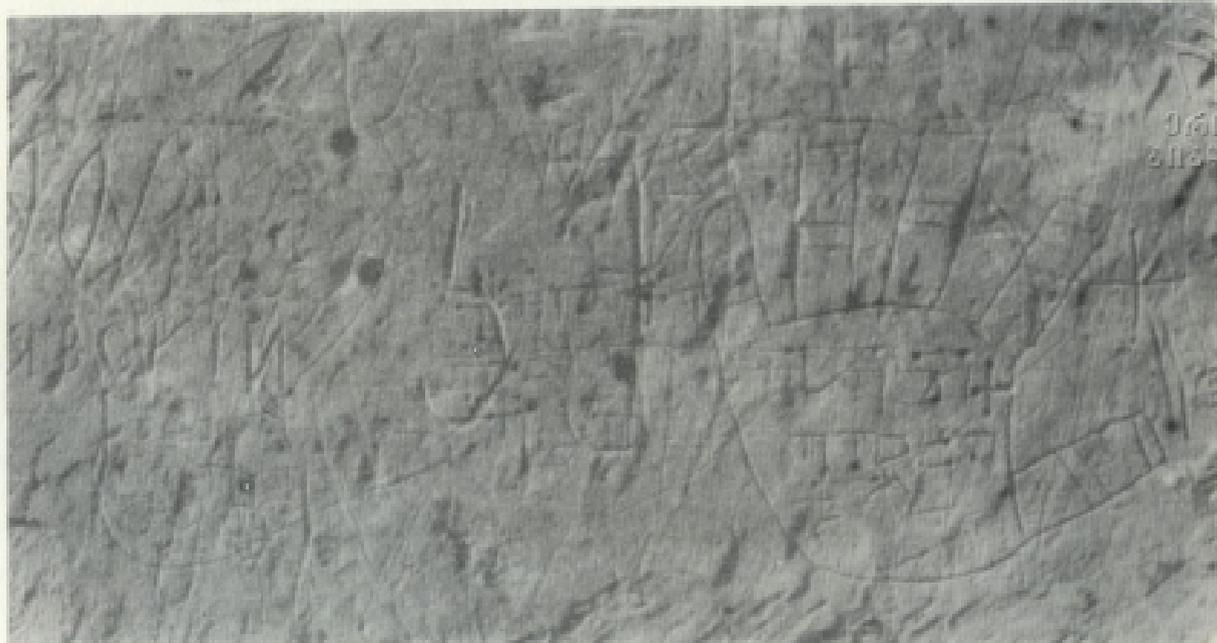
2

3

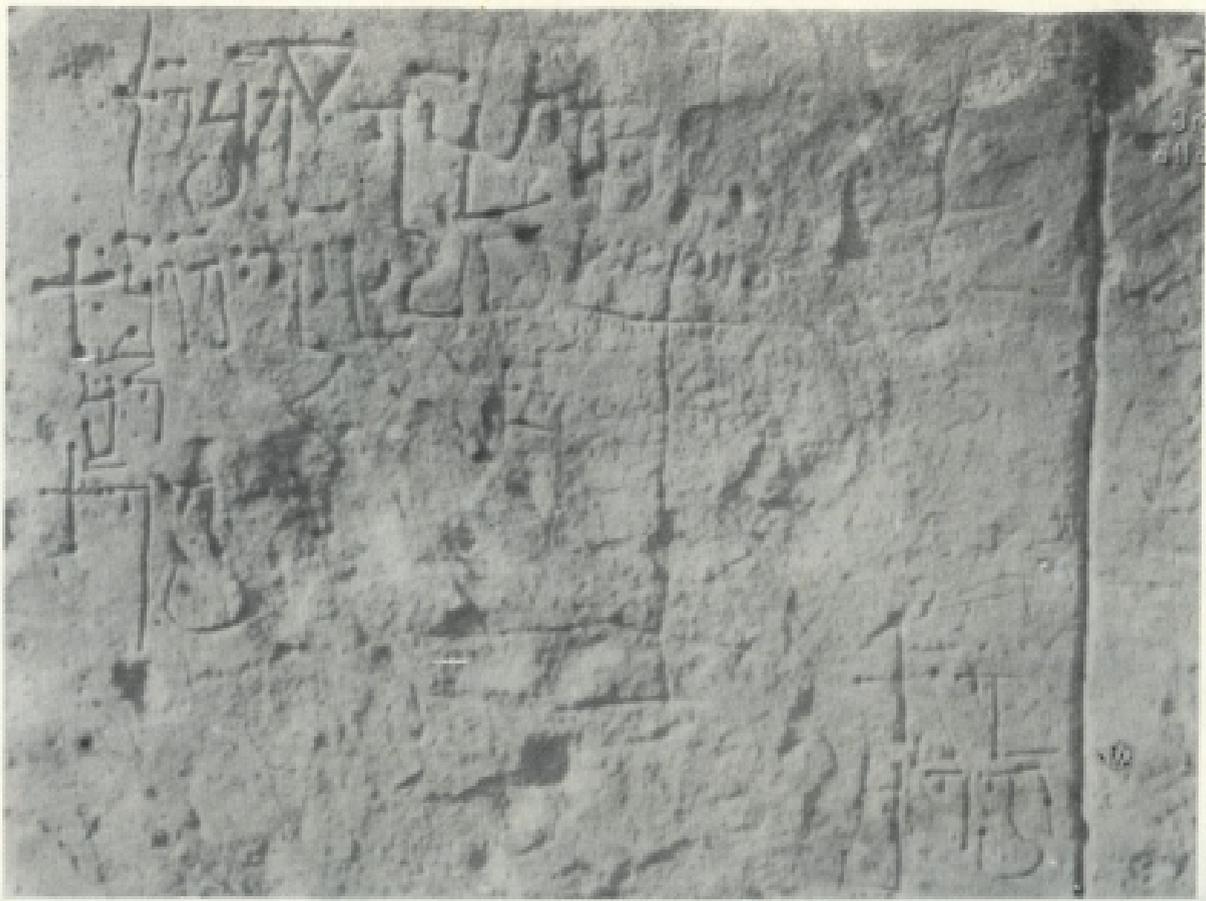
X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (ბილიგობი-
ლი წარწერები) (წარწ. 116, 18, 19, 20)

2

X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (მილიგრაძე-
ლი წარწერები) (წარწ. 116, 21, 20)

ქართული
ლიბრეოთეკა

ქართული
ბიბლიოთეკა

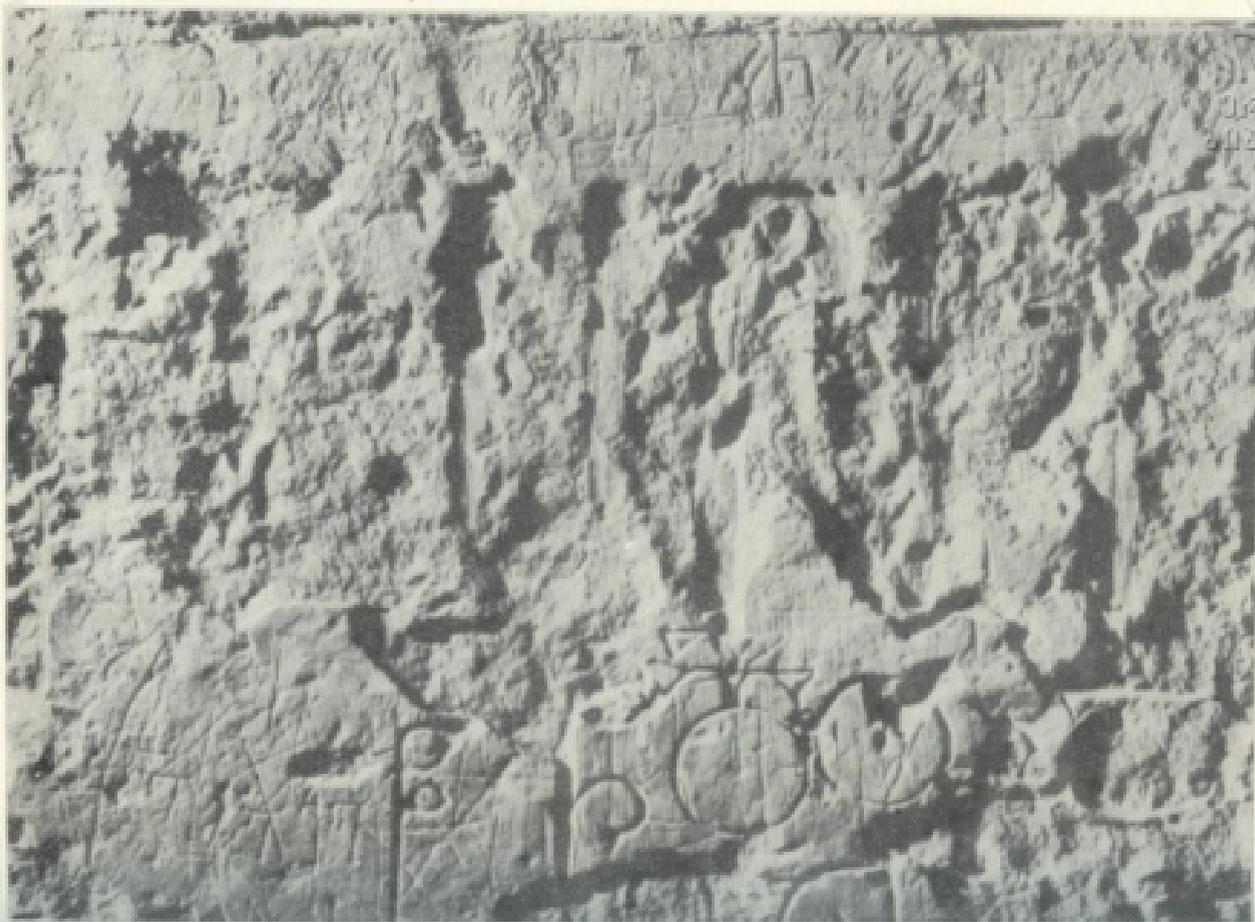
2

X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (მილიერამუ-
ლი წარწერები) (წარწ. 116, 21, 20)

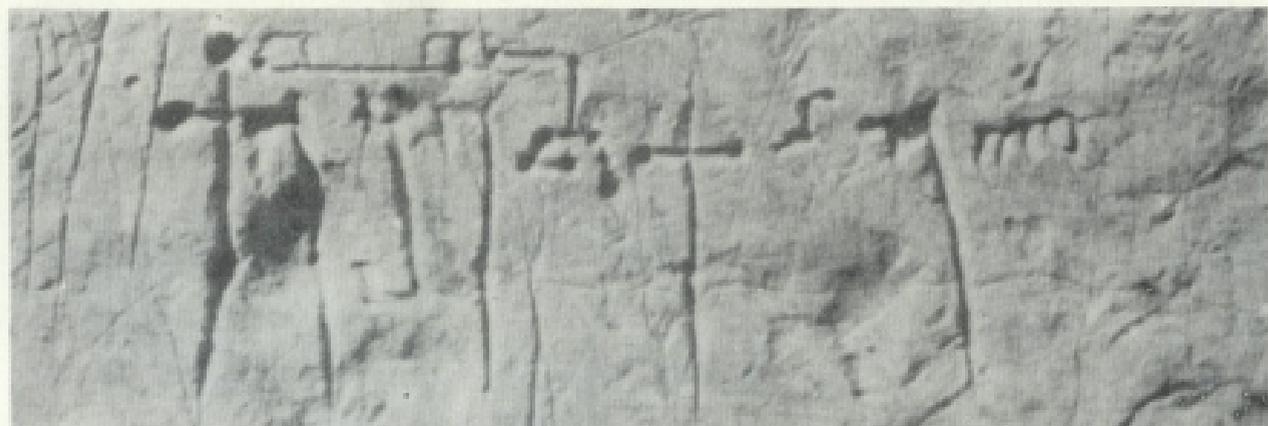

ქართული
ლიბრთეკა

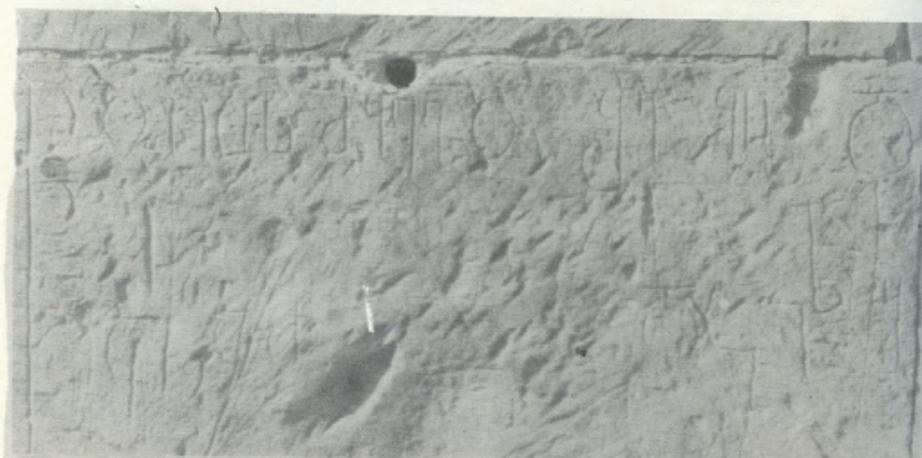
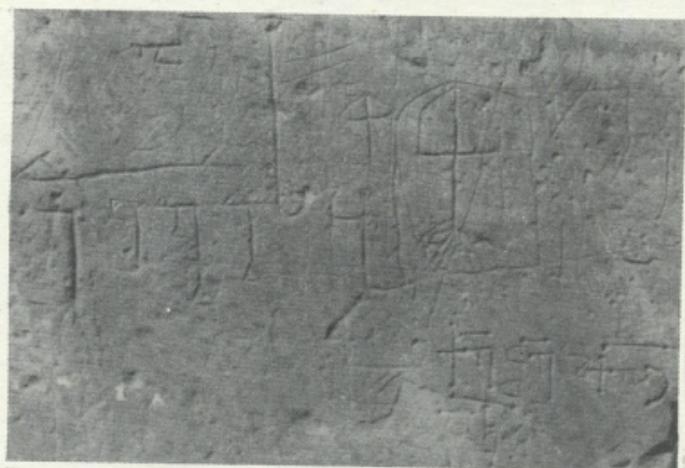
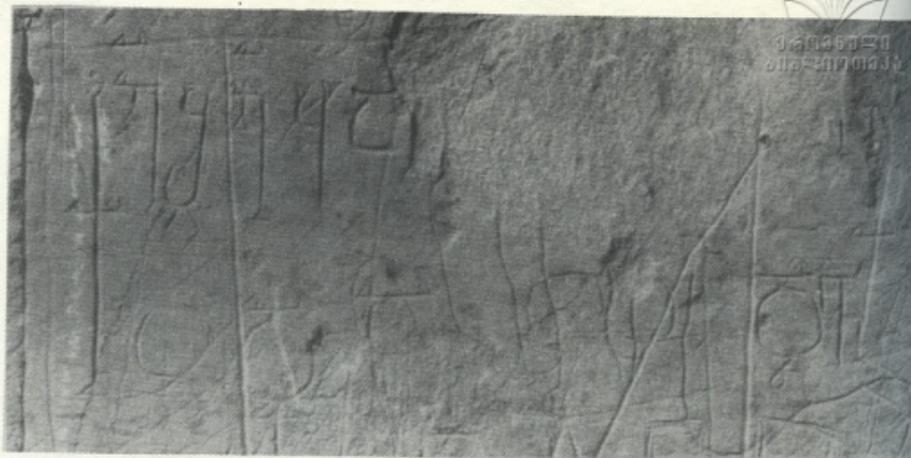
82

1

X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (მილივარიმუ-
ლი წარწერები) (წარწ. 118, 22, 23)

X—XI სს. ატენის სიონი. მოსახსენებლები მლოცველებისა (პილიგრიმული წარწერები) (წარწ. 116, 24, 25, 26, 27, 28)

4

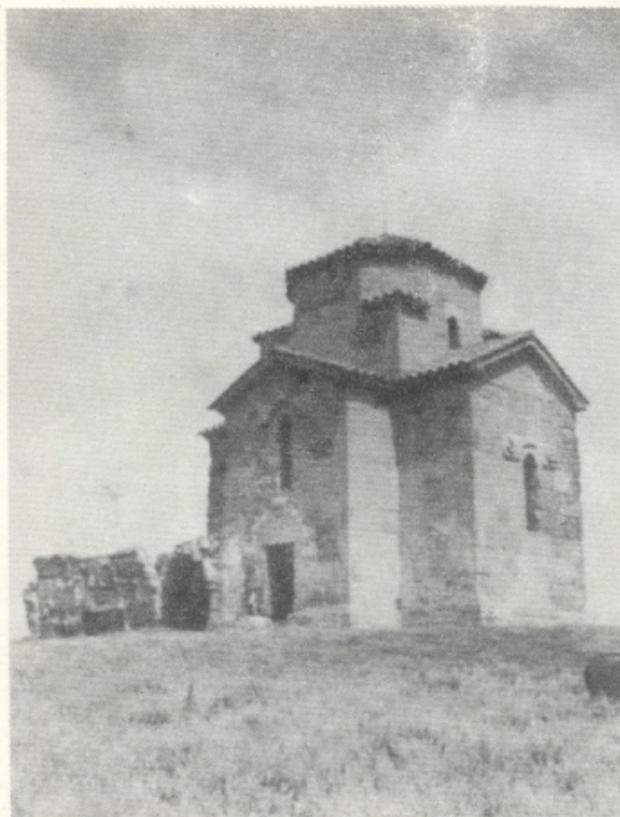

2

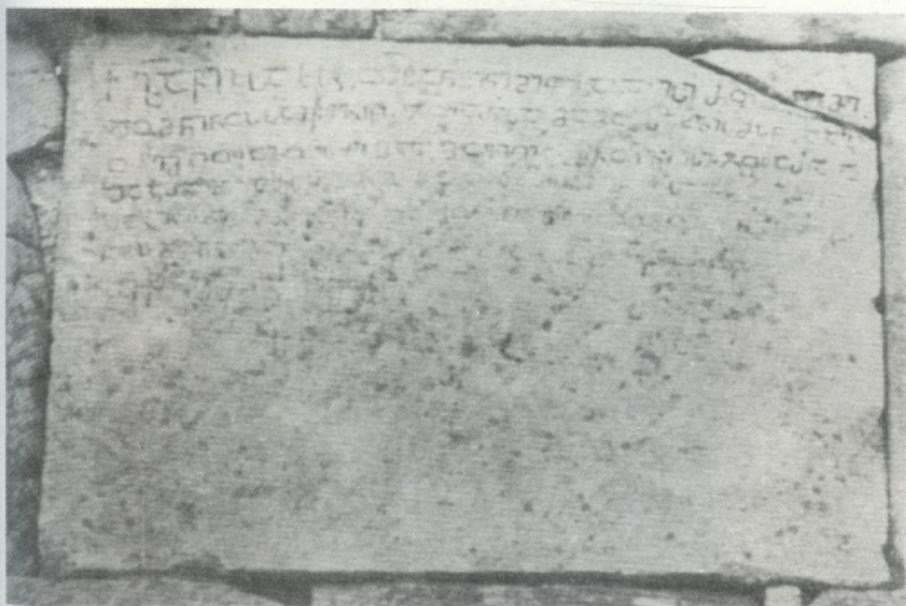
1, 2 — 957/967 წწ. წიტიქოლის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა ლეონ მე-
 ფისა (წარწ. 117)

957/967 წწ. წარბოლის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა ლეონ მეფისა.
(ფარგ. 117)

1

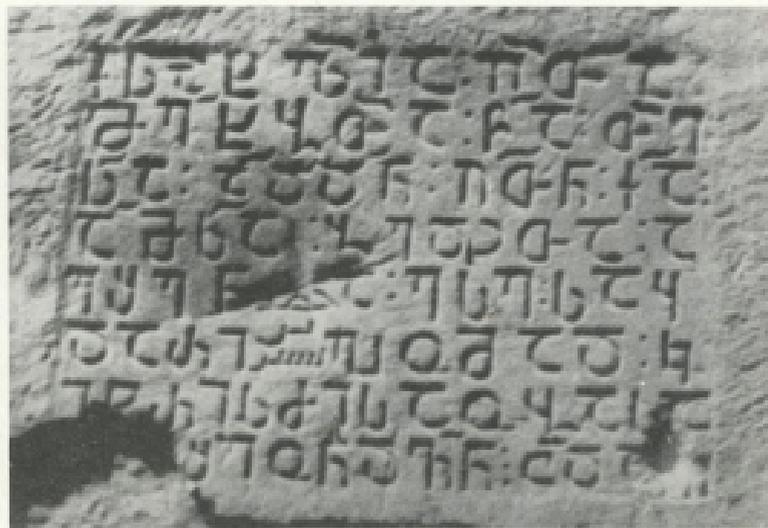

2

1, 2—912/913 წწ. სამწევრისის ეკლესია. საამშენებლო წარწერა (რუს მო-
 ლების) სამწევრისის ჯერის მამასახლის დომხინოსისა (წარწ. 118)

1

2

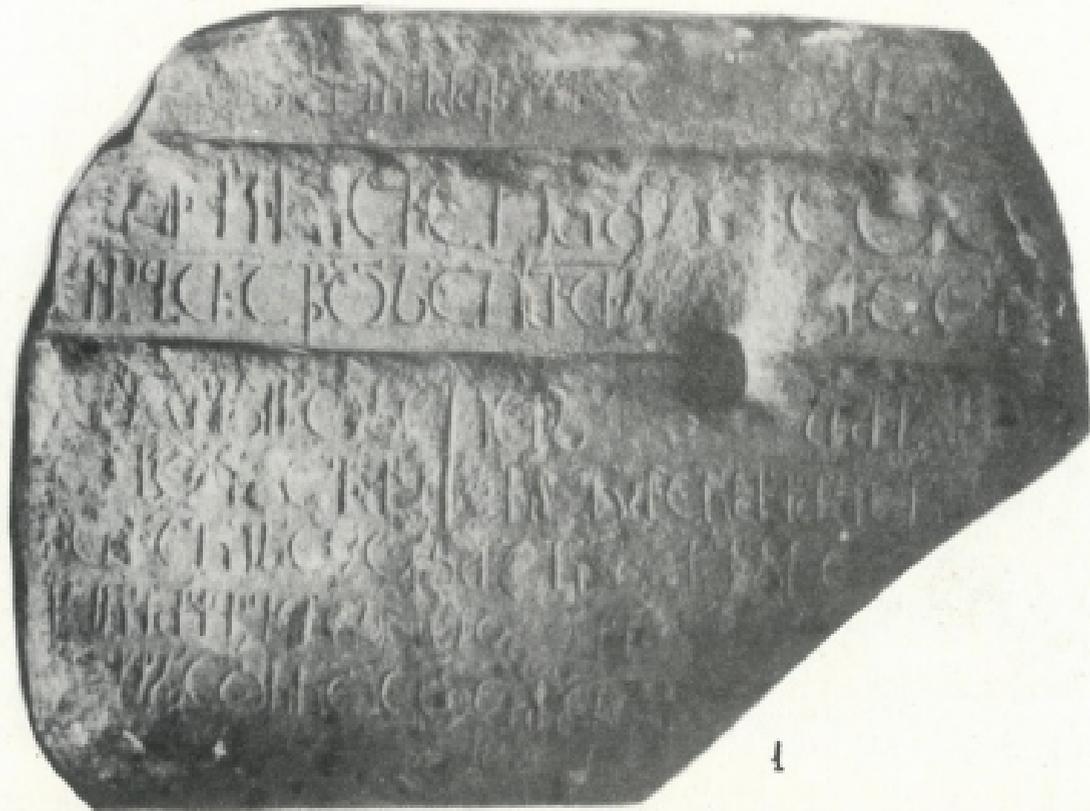

3

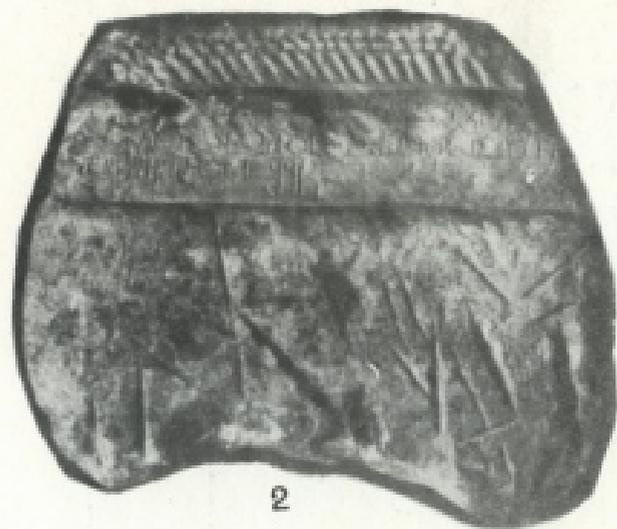
4

X ს. მაჩხანის ეკლესია. 1, 2 — საამშენებლო წარწერა; 3 — საამშენებლო
წარწერა თევანესი (წარწ. 119, 120)

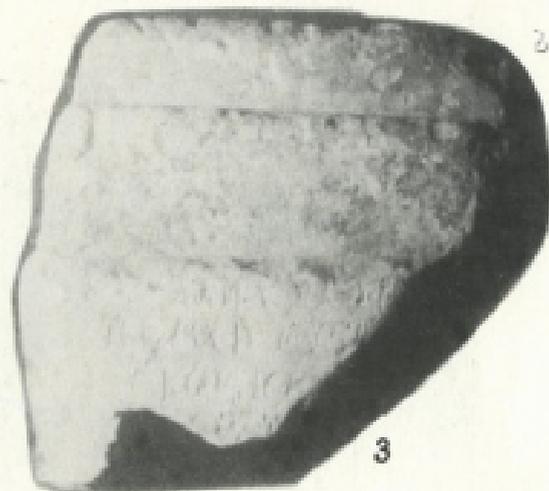

ქართული
ენციკლოპედია

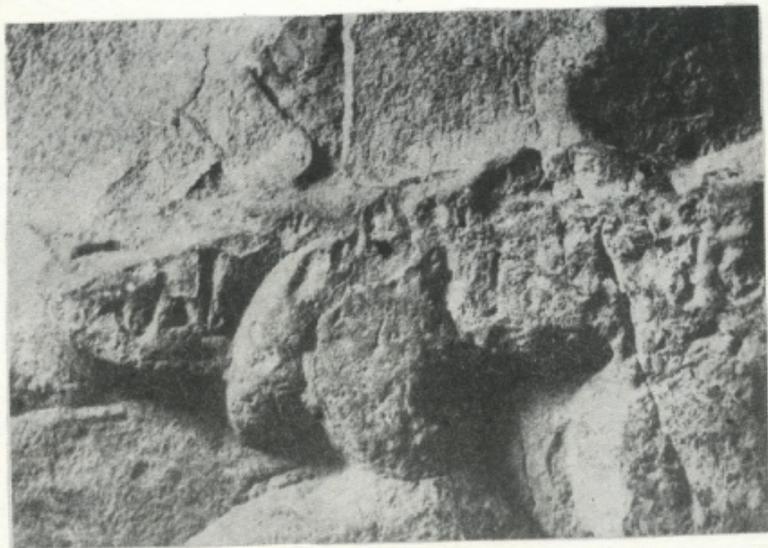
2

3

1, 2, 3 — X/XI სს. მიწა. ფლავი. წერის კვანძობები. მოსახსენებელი.
(წარწ. 121)

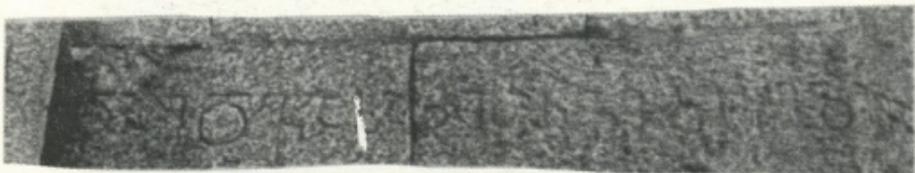
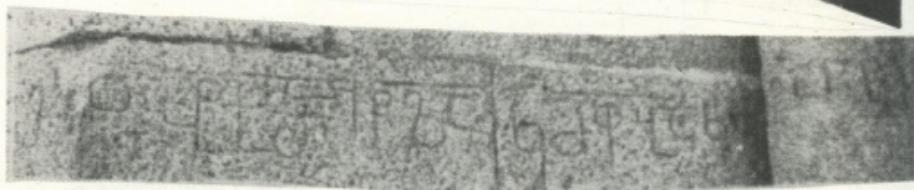

2

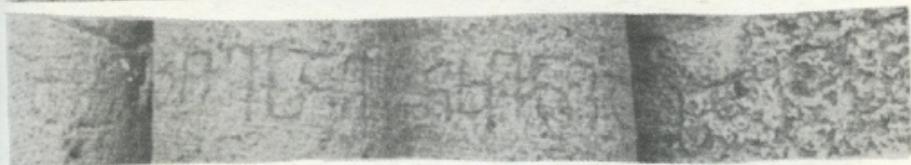

3

1, 2, 3 — VIII ს. ხოეორნის ეკლესია. სტელა წარწერის ფრაგმენტით (წარწ. 122)

X ს. 50-იანი წლების სამშვილდის სიონი. სამშენებლო წარწერა ვარაზ-ბაკურისა და იოვანესი (წარწ. 123)

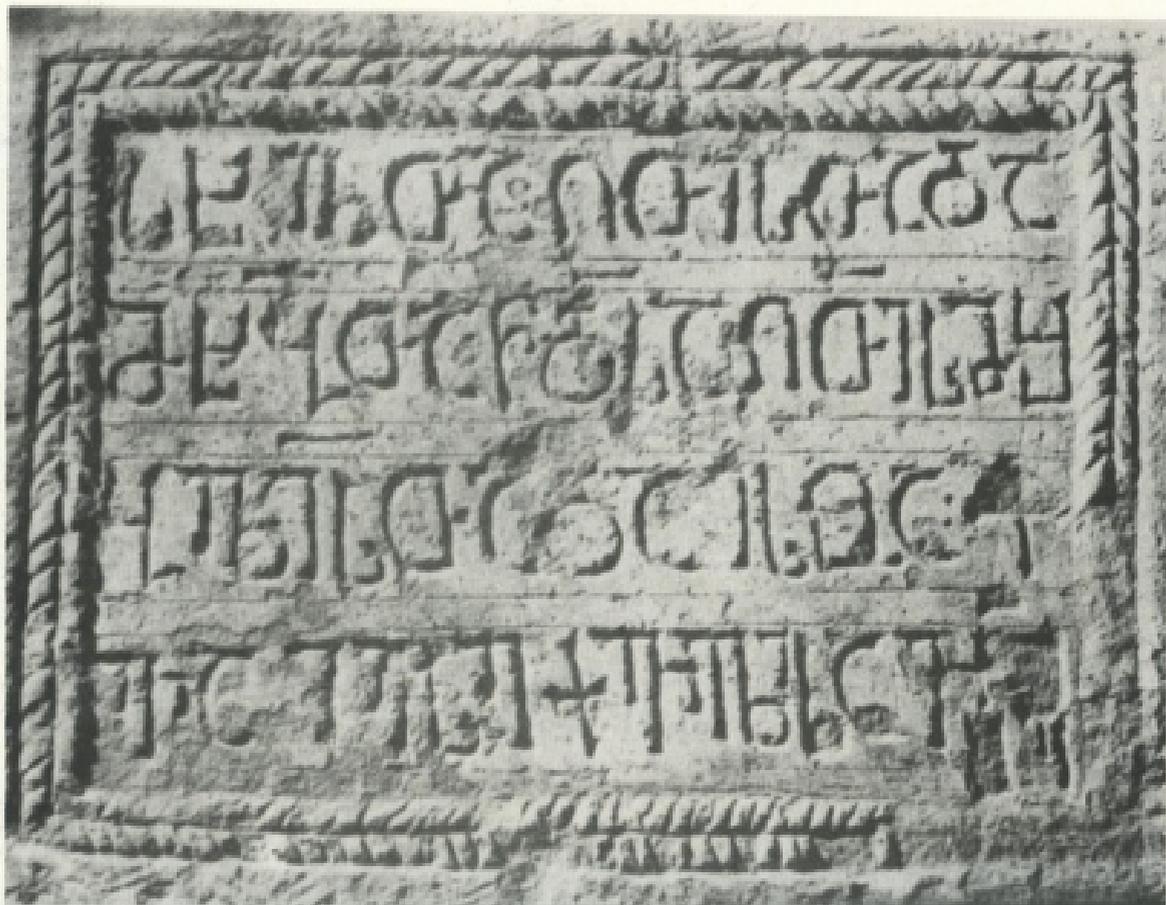
X ს. 50-იანი წლების სამშვილდის სიონი. საამშენებლო წარწერა ვარაზ-ბაკურისა და იოვანესი (წარწ. 123)

2

X—XI სს. მიწა. შეპიჯის ეკლესია. საშენებლო წარწერა კარვეჩინისა
 (წარწ. 127)

1 — X/XI სს. შიფნა. შუბაიკის ეკლესია. მოსახსენებელი ზელოსან (ქვის დამდეზ) ქველისა; 2 — X/XI სს. შიფნა. დაღეთის ეკლესია. სამშენებლო წარწერა კარვეჩინისა (ფრაგმენტი) (წარწ. 125, 126)

1

2

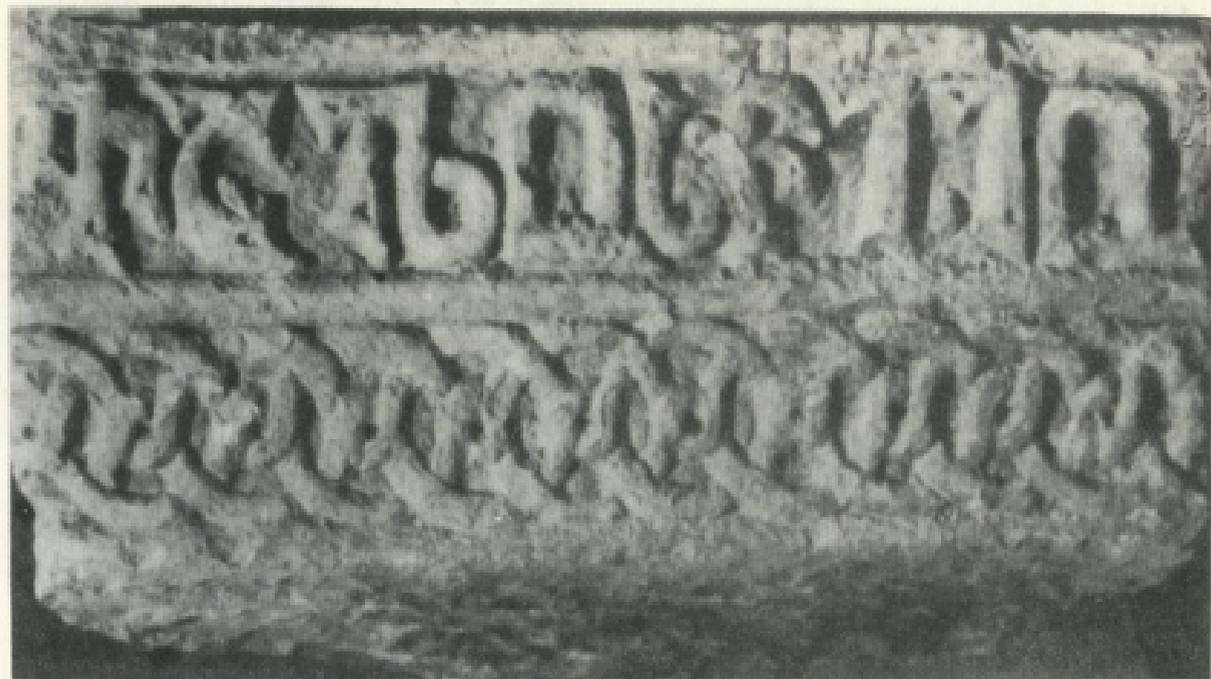
ქართული
ლიბროთეკა

1

2

3

X—XI სს. შიქნა. შებაყის ეკლესია. შეწირულების აქტის ფრაგმენტები.
(წარწ. 127)

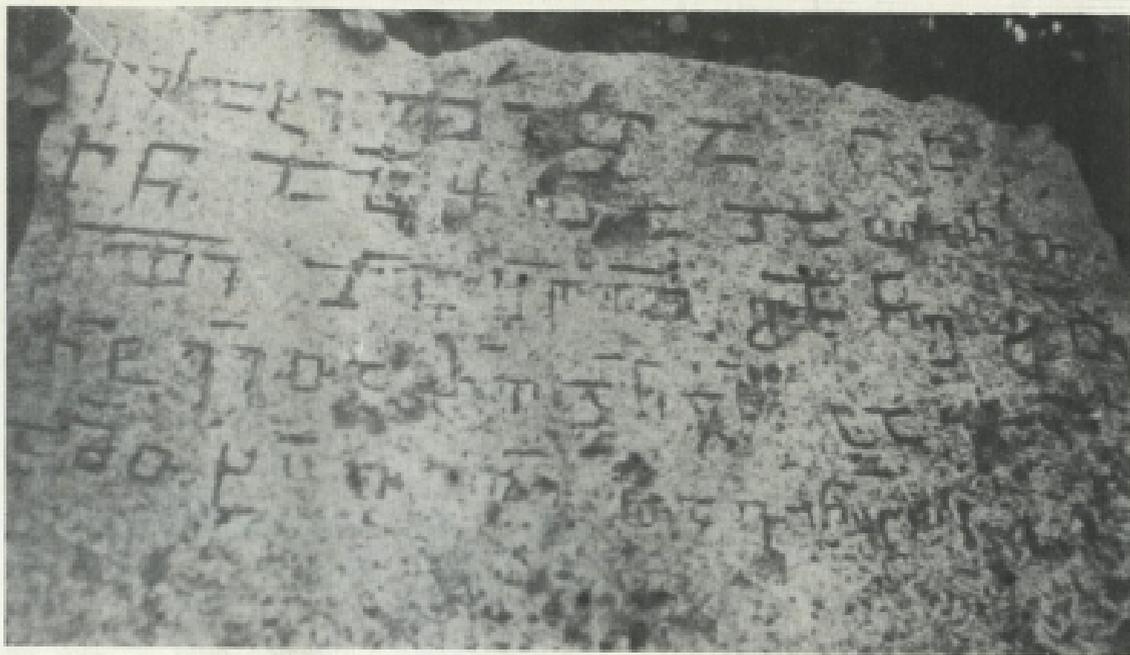

1

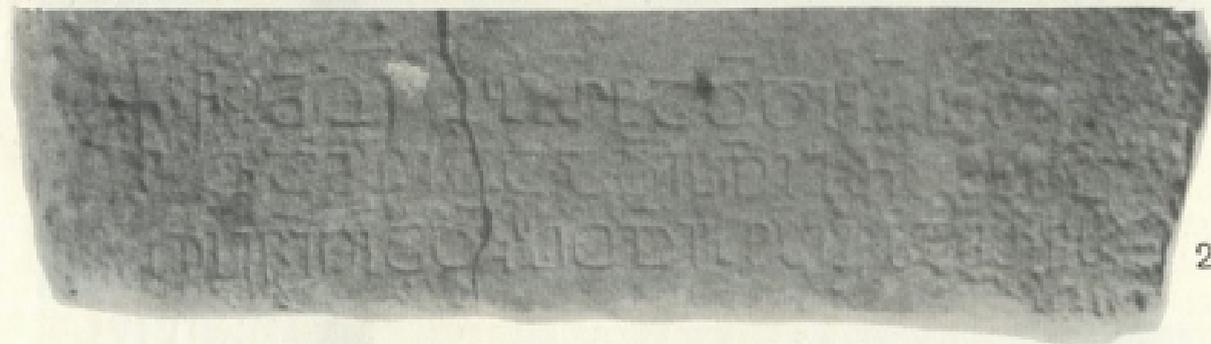
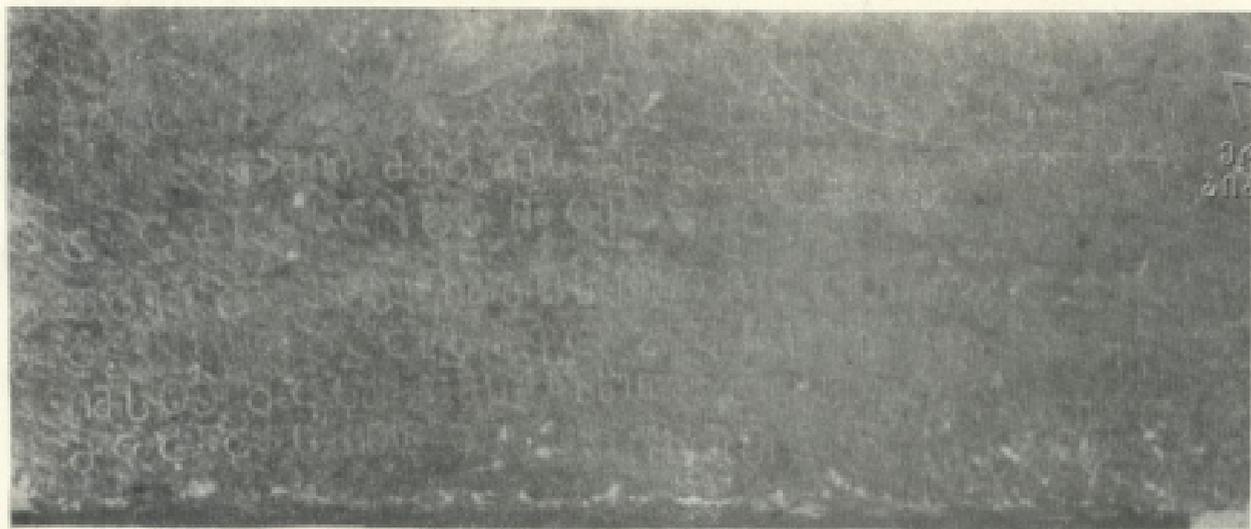
2

X—XI სს. მიჯნა. შეპიაკის ეკლესია. შეწირულების აქტის ფრაგმენტები.
 (წარწ. 127)

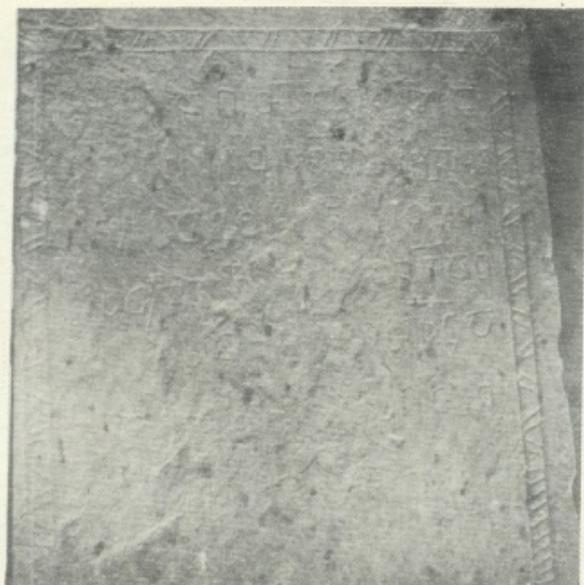

2

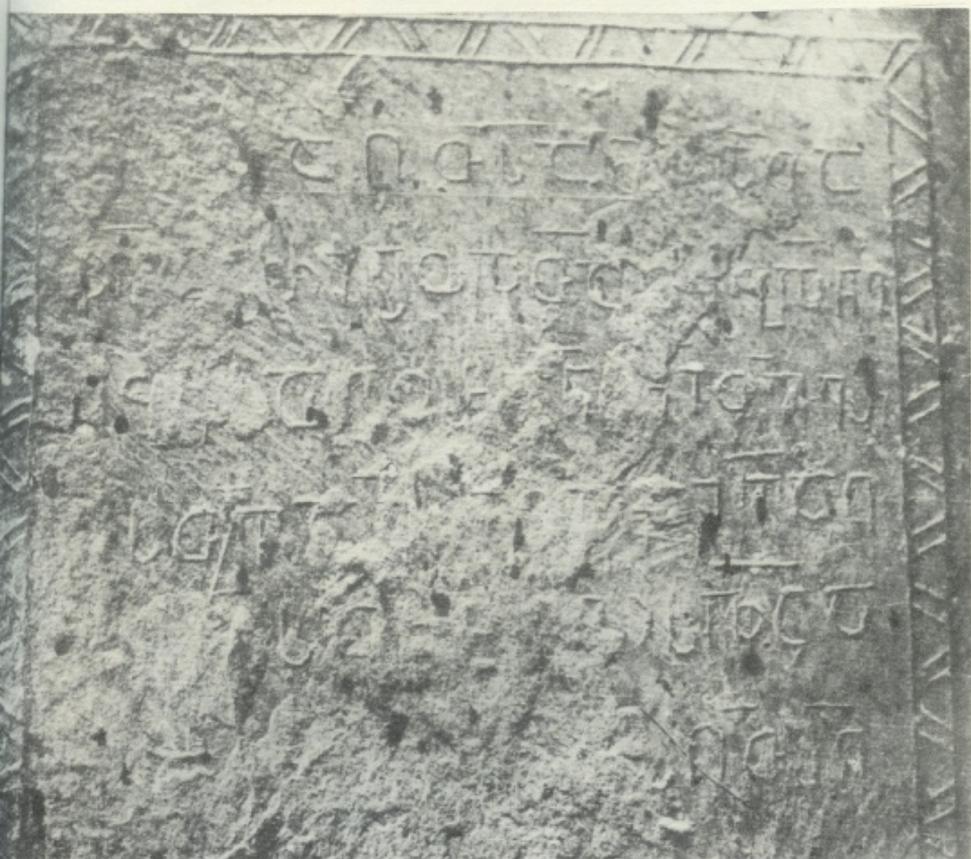
1 — X/XI სს. შიგნა. დაშაში. წმ. გიორგის ეკლესია. მოსახსენებელი რაბ
 ერისთავი-ერისთავისა. 2 — X/XI სს. დაშაში. დეიანოზობის ეკლესია.
 მოსახსენებელი აბაქალაქელთა (წარწ. 129, 136)

1 — X ს. II ნახ. პოლხისის სოფნი, წაჩქერა ღამისთევს დაწესებაზე ელია პოლხელისა; 2—X ს-ის პოლო მეითხედი, ახალი სოფლის ეკლესია, მოსახ-
სენებელი ბაგრატი III-ისა და გუჩანდუხტ დედოფლისა (წაჩქ. 137, 143).

1

2

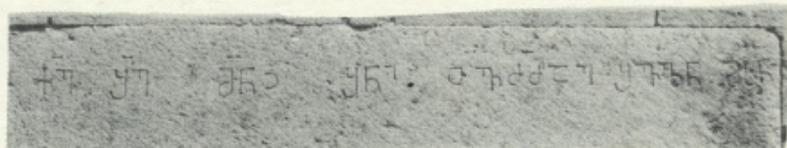
1, 2 — X ს. ბოლნისის სიონი. საამშენებლო წარწერა ბოლნელ ეპისკოპოსისა (წარწ. 139)

1

2

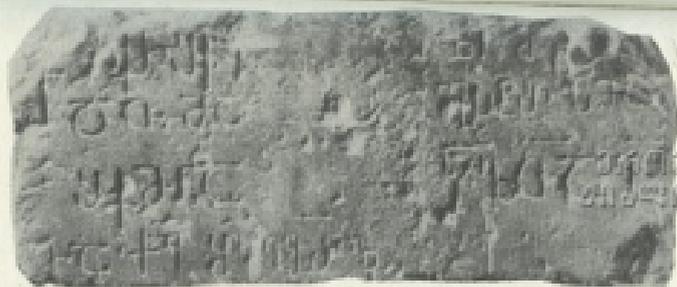

3

1 — VIII/IX სს. კიანეთი. სამების ეკლესია. სტელა-ჯერის ფრაგმენტი(?) მოსახსენებლის ფრაგმენტი; 2, 3 — X ს. კაზრეთი. „სათხის“ ეკლესია. ხელოსნების მოსახსენებლები (წარწ. 141, 142)

1

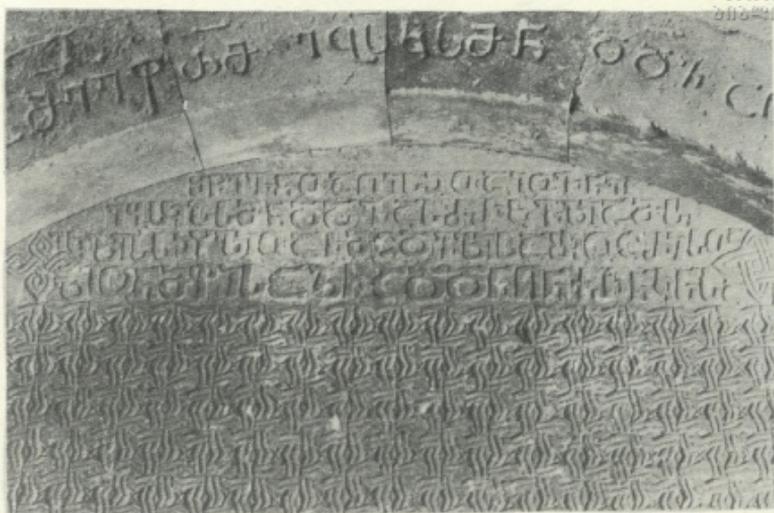
2

3

საქართველოს
მეცნიერებათა
აკადემიის
ბიბლიოთეკა

1, 2, 3 — ილიის. ეკლესიის საკურთხევლის ქვა. სააშენებლო წარწერა
დავით შვიცტროსისა (წარწ. 144)

1

2

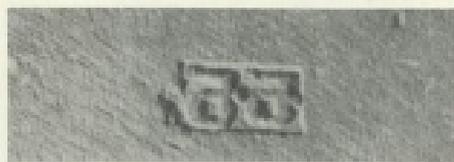

3

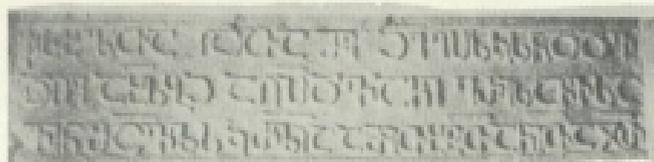
კუმურდოს საყდარი. 1, 2 — 964 წ. საამშენებლო წარწერა იოვანე ების-
კობოსისა; 3 — 964 წ. მოსახსენებელი ხუროთმოძღვარ გიორგისა (წარწ.

1

3

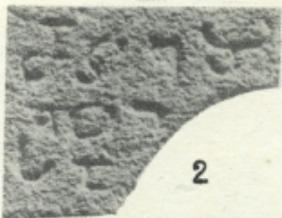

2

4

ემერდოს საყდარი. 1 — 964 წ. მოსახსენებელი ოვანე ეპისკოპოსისა;
 2 — I ს. II ნახ. სააღაპე წაჩუჭა ვაჩე ერისთავისა; 3 — I ს. II ნახ. მო-
 სახსენებელი შაჩაშისა; 4—993 წ. ვაღა-შაინის ეკლესია. საამშენებლო
 წაჩუჭა ოვანესი (წაჩ. 146, 148, 149)

3

5

1, 2 — ფიის წმ. თეოდორეს ეკლესია. 995 წ. ახლო. მოსახსენებელი მკედელ გიორგისა. 3, 4, 5—X ს. ფიის წმ. გიორგის ეკლესიის ხელოსანთა მოსახსენებელი (წარწ. 151, 152)

2

X ს. 20—30-იანი წლები. სამსარის ვანი: 1. საამშენებლო წარწერა (I);
2 — საამშენებლო წარწერა (II) (წარწ. 153, 154)

1

2

3

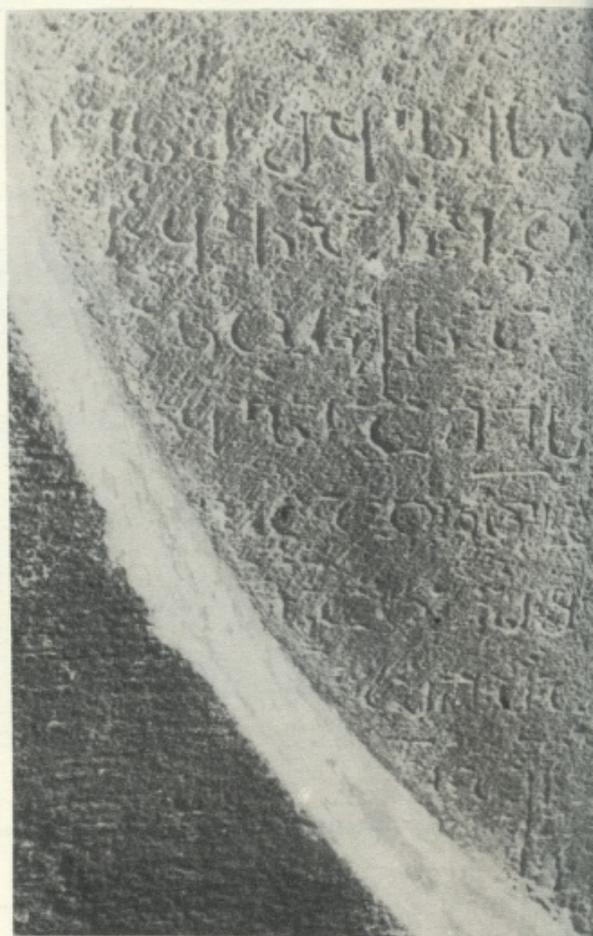
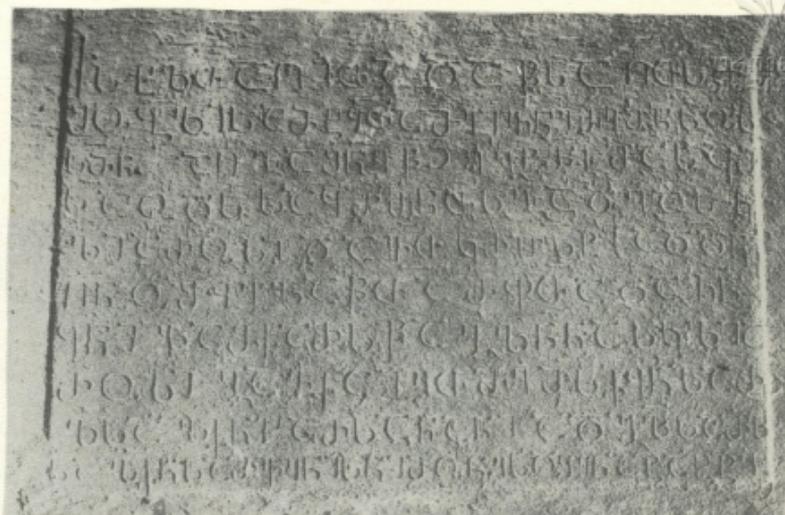

4

5

X ს. სამსარის ვანი. 1, 2, 3, 4 — წარწერათა ფრაგმენტები (წარწ. 155).

1, 2, 3 — X ს. 80-იანი წლები. ზარზმა. საამშენებლო წარწერა ივანე სულასძისა (წარწ. 156)

1

2

3

1, 2 — X ს. პოლო ვაღე. ღვთისმშობლის ეკლესია. მოსახსენებლები.
3 — ზარხმა სამშენებლო წარწერა ივანე სულაშისა (წარწ. 157).

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

2

1 — 929/937 წწ. ოპიზის ეკლესიის ბარელიეფები, ამოტისა და დავითის
ქტიტორული წარწერებით; 2 — I ს ბოლო ოახთა ეკლესია, ფრაგმენტი
ხუჩის ერისთავთ-ერისთავის წარწერისა (წარწ. 157, 161)

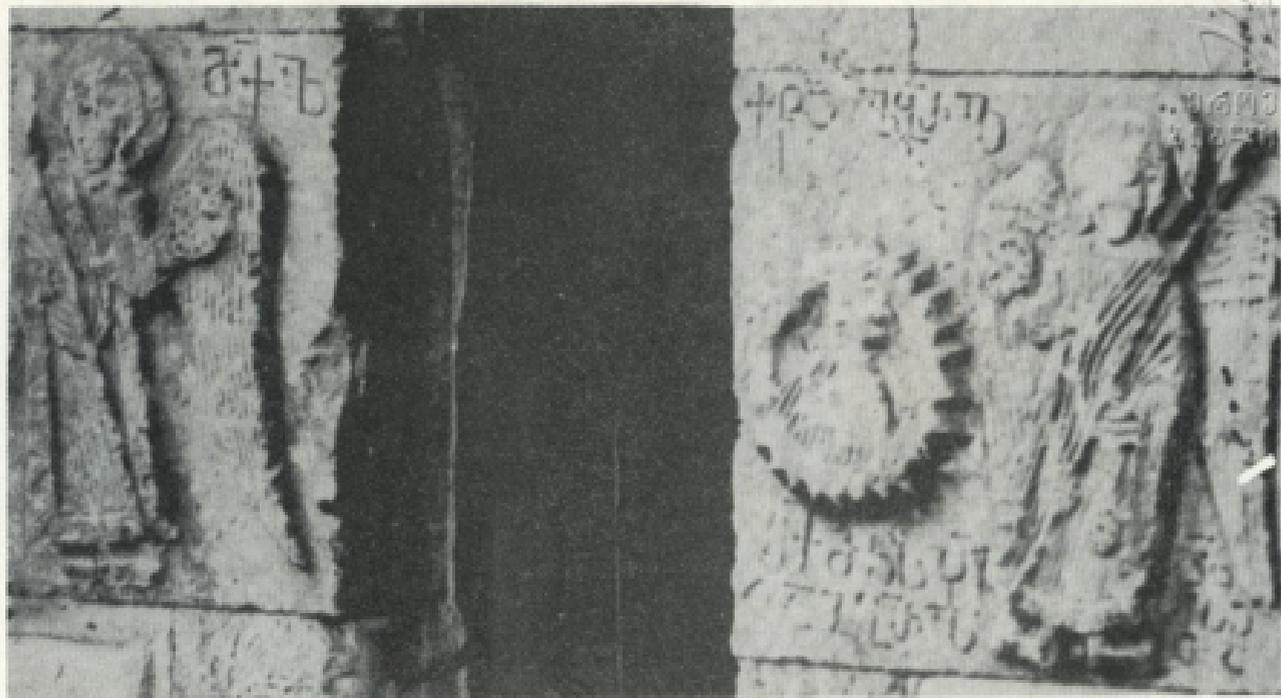

2

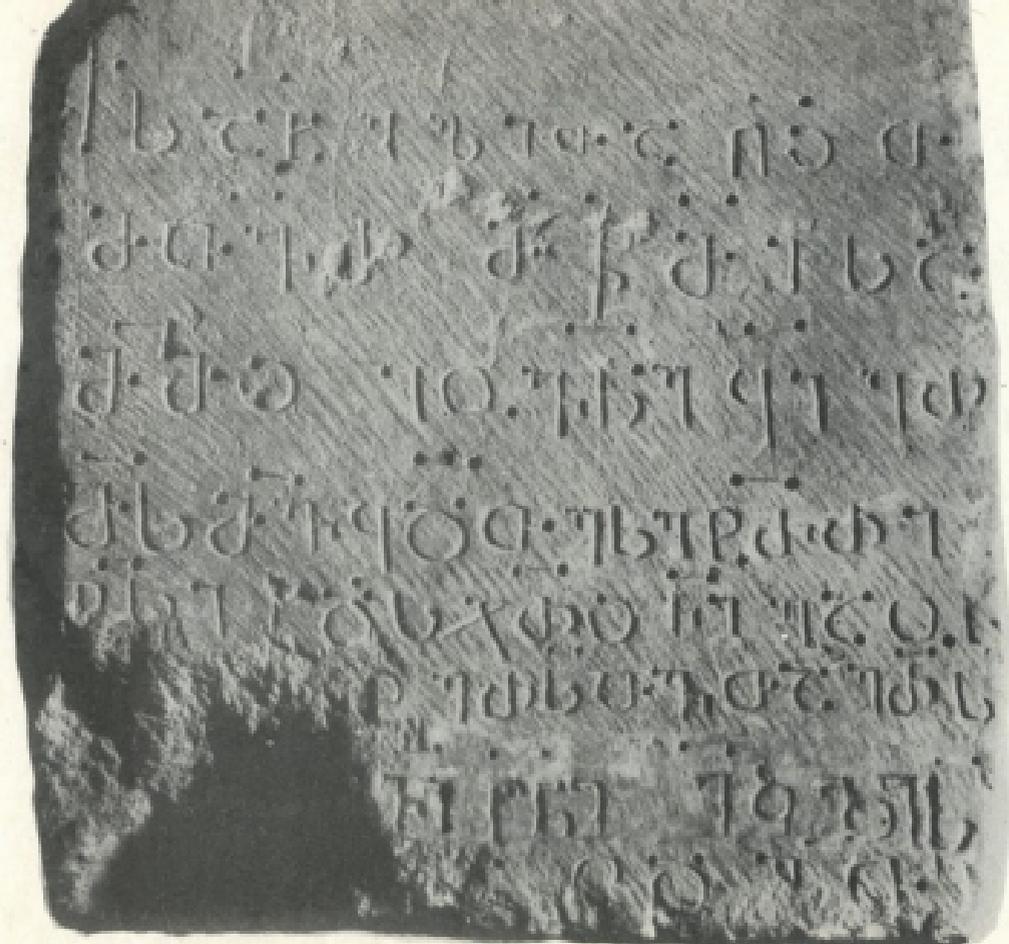
1, 2 — X ს. I ნახ. დოლისყანის ტაძარი. საამშენებლო-ქტიტორული წარწერები სუმბატ მეფისა (წარწ. 162, 163)

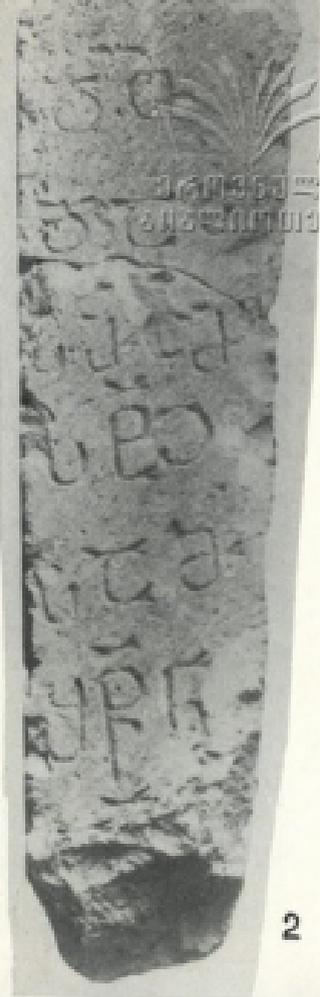
ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

1 — X ს. I ნახ. დოლისყანის ტაძარი. სამშენებლო-კტიტორული წარწე-
რა სუმბატ მეფისა; 2 — X ს. I ნახ. დოლისყანის ტაძარი. წარწეა ქანდა-
კების შემკველ ვაბიიელისა (წარწ. 163, 164)

1

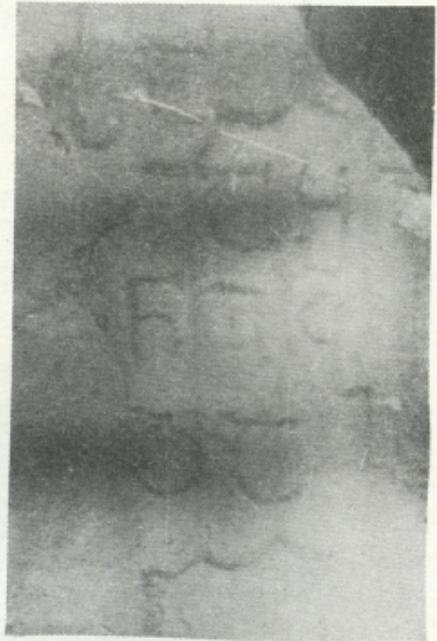
2

X ს. ფოთლის შინაწიგრა. 1 — წასვლიდან აღმოსავლეთით; 2 — ფრანგების წარ-

ტაოს ეკლესიების წარწერები

1

2

3

4

958—961 წწ. ოპი. 1, 2 — საამშენებლო წარწერის ფრაგმენტი; 3 — წმ. კოზმანის სახელი; 4 — 960—970-იანი წლ. ხაზული. ხელოსნის მოსახსენებელი (წარწ. 171, 174, 175).

1

2

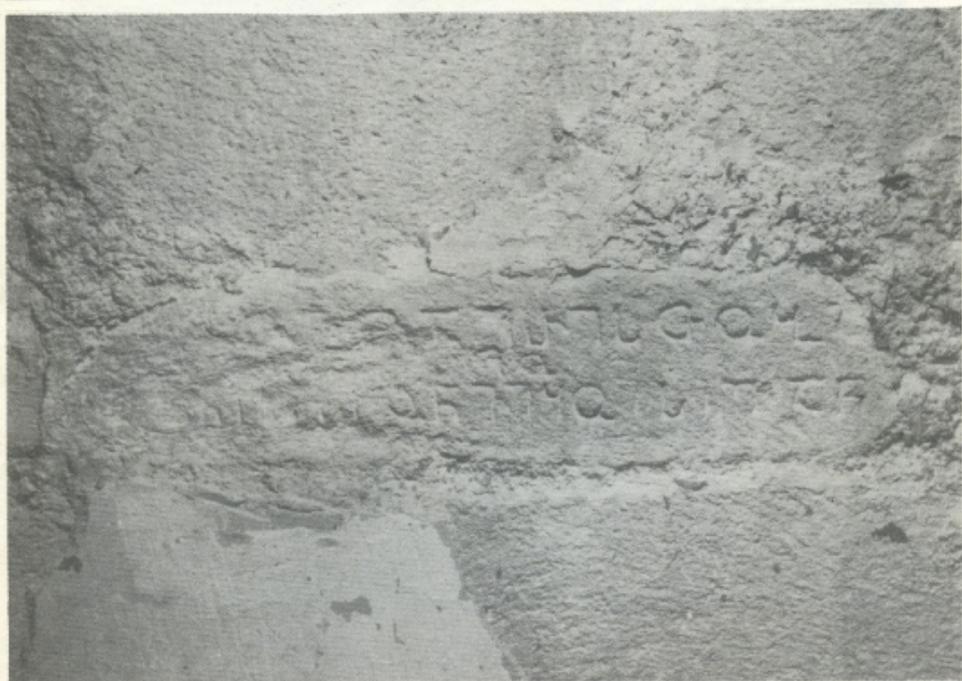
1 — X ს. პარხალი. ხელოსნის მოსახსენებელი; 2 — X ს. ექეჟი. წმ. ნიკოლას სახელი (წარწ. 176, 177).

ქართული
ენციკლოპედია

1

2

1 — X ს. აკურა. მამადავითის ეკლესია. მოსახსენებელი გიორგისძეთა;
2 — 886 წ. ხირსა. სტეფან-წმინდის ეკლესია. საამშენებლო წარწერის ფრაგმენტი (წარწ. 182, 179)

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

X ს. ნინოწმინდა. 1 — მოსახსენებელი კაციოსი, თეოდორესი; 2 — მოსახსენებელი სტეფანესი, ზაქარიასი (წარწ. 116)

2

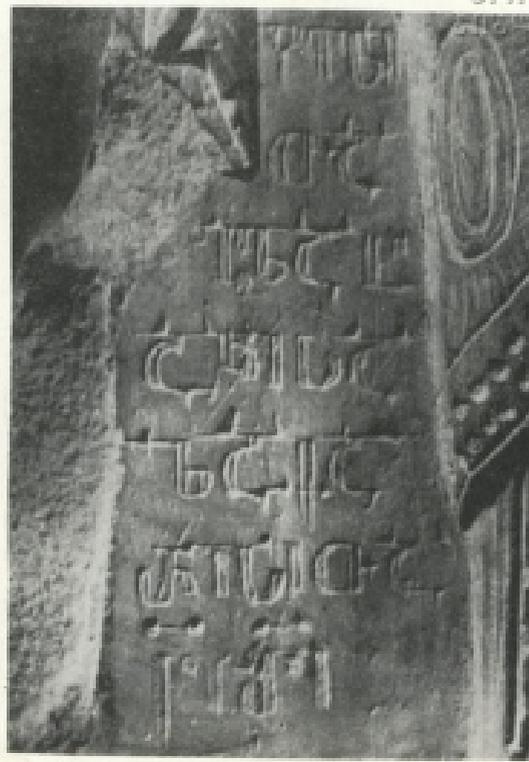

3

X—XI სს. ზედაზნის კანკელის წარწერები (I ფილა) (წარწ. 186).

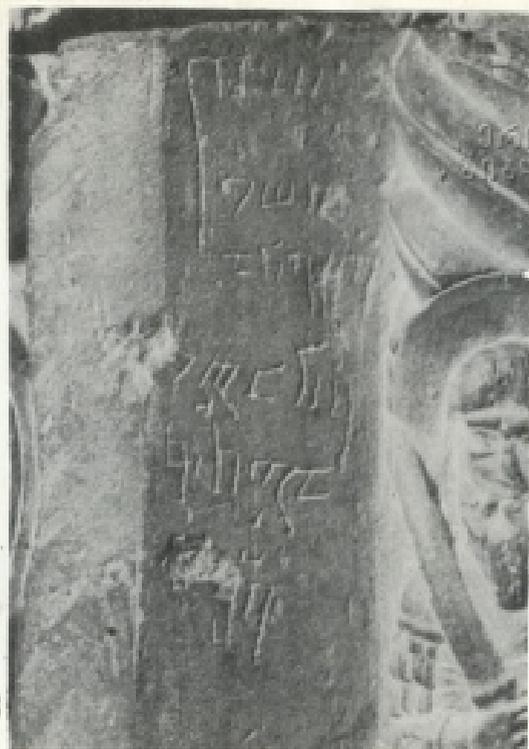
1

2

3

4

X—XI სს. ზედაზნის კანკელის წარწერები (II ფილა) (წარწ. 187).

1

2

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

3

4

I—XI სს. ზედაზნის კანკელის წარწერები (II ფილა) (წარწ. 187).

1

2

3

4

1—11 სს. ზედაზნის კანკელის წარწერები (11 ფილა) (წარწ. 187).

წიგნში მოთავსებული ფოტოსურათები დაამზადეს: საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის, ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის, კულტურის ძეგლთა დაცვის სახელმწიფო კომიტეტისა და ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფოტო-ლაბორატორიების გამოცემებში: ი. გილგენდორფმა, ზ. შავიანიძემ, ლ. სკლიფასოვსკიმ, ი. ზენკომ და თ. ბარამიძემ, აგრეთვე — ფოტოგრაფმა ვ. თულაშვილმა. №№ 62; 63; 64,3; 68; 108, 1,2 ტაბულები დამზადდა ვ. ცინცაძის მიერ გადაღებული ნეგატივებიდან, № 14 ტაბულა — ვ. ჯაფარიძის ნეგატივიდან.

წარწერათა გრაფიკული მონახაზები დაამზადა ხელოვნებათმცოდნე ეკა გაჩეჩილაძემ. სურათი 87 გადმოღებულია რ. მეფისაშვილის ნაშრომიდან; 96 — რ. მეფისაშვილისა და ვ. ცინცაძის; 98 — ჟ. გვასალიას; 107 — პ. ზაქარაიას; 1471-6 — ლ. მუსხელიშვილს; 155-მ. ბროსეს; 169, 170, 173-გ. ვაფრინდაშვილის; 179-ე. თაყაიშვილის; 1861-2, 191-ნ. მარის. 193, 194, 200, 201-თ. ბარნაველის ნაშრომებიდან.

შინაარსი

რედაქტორისაგან	7
შესავალი	9

ტიტისტიკა:

V საუკუნის წარწერები ეკლესიებზე (№№ 1—6)	62
V—X სს. წარწერები სხვა-ჯვრებზე	73
A. V—VIII სს. მოსახსენებლები უკარცლებეო (საფლავის ან კედლის) ქვებზე №№ (7—25)	73
B. V—X სს. მოსახსენებლები სათაყვანო-საუფლო სტელა-ქვების კვარცხლებეებზე (№№ 26—42)	89
C. VII—X სს. მოსახსენებლები სათაყვანო-საუფლო სტელა-ქვებზე (№№ 43—56)	114
X ს-ის ეპიგრაფიკული აბაზები: „აელი“, „დაწერილი“ (№№ 57—59)	142
VI—X სს-ის ეპიტაფიები სხვა-ჯვრებზე და სარკოფაგებზე (№№ 60—67)	149
შიდა ქართლის ეკლესიების წარწერები (№№ 68—121)	157
ძვემო ქართლის ეკლესიების წარწერები (№№ 122—144)	229
ჯავახეთის ეკლესიების წარწერები (№№ 145—147)	262
სამცხის ეკლესიების წარწერები (№№ 156—157)	278
კლარჯეთის ეკლესიების წარწერები (№№ 158—170)	285
ტაოს ეკლესიების წარწერები (№№ 171—177)	302
შავშეთი, ოძროზაბეთის ეკლესიის წარწერა (№ 178)	307
აბხეთის ეკლესიების წარწერები (№№ 179—187)	309
პირობითი ნიშნები	325
საძიებლები:	
ა. პირთა, გეოგრაფიულ და ეთნიკურ სახელთა	326
ბ. ტერმინთა და საგანთა	330
წარწერების საძიებელი	335
ბიბლიოგრაფია	339
შემოკლებები	317
Грузинские лапидарные надписи восточной и южной Грузии V—X вв. (резюме)	349
ტაბულების სია	356
ტაბულები (№№ 1—120)	364

КОРПУС ГРУЗИНСКИХ НАДПИСЕЙ
I
ЛАПИДАРНЫЕ НАДПИСИ
I
ВОСТОЧНАЯ И ЮЖНАЯ ГРУЗИЯ
(V—X вв.)

Составил и подготовил к печати Нодар Федорович Шошиашвили
(на грузинском языке)

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

ИБ 713

რეცენზენტები ისტ. მეცნ. კადრები: გ. აბრამიშვილი,
მ. ბერძენიშვილი

გამომცემლობის რედაქტორი ნ. ებრაღიძე
ტექნორედაქტორი ნ. ოკუჯავეა
მხატვარი ე. ბურჯანაძე

გადაეცა წარმოებას 28.7.78; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 17.9.1980;
ქალაქის ზომა 70×108¹/₁₆; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 47,6;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 37,6;

უე 14325;

ტირაჟი 2000;

შეკვეთა № 2533;

ფასი 4 მან. 80 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

